JOHN

LOCKE

Esė apie žmogaus intelektą

pradai

JOHN

LOCKE

An Essay concerning Human Understanding

1690

JOHN

LOCKE

Esė apie žmogaus intelektą

Iš anglų kalbos vertė

RAMUTĖ RYBELIENĖ

Vilnius ALK pradai 2000

UDK 165.6/8
Lo-13

Versta iš:
Locke J. *An Essay concerning Human Understanding* / Abridged and edited by John W. Yolton. – London, 1995

This edition is published with the support from the Open Society Fund-Lithuania, and from the CEU Translation Project of the Open Society Institute-Budapest

Knygos leidimą finansavo
Atviros Lietuvos fondas
ir Atviros visuomenės institutas Budapešte
(Vidurio Europos universiteto Vertimų projektas)

ISSN 1392-1673
ISBN 9986-943-37-X

TURINYS

A. Rybelis. Locke ir jo pažinimo teorija 9

ESĖ APIE ŽMOGAUS INTELEKTĄ
Laiškas skaitytojui 19

Pirma knyga. APIE ĮGIMTAS SĄVOKAS 33
Pirmas skyrius. Įžanga 35
Antras skyrius. Intelekte nėra įgimtų principų 41
Trečias skyrius. Nėra įgimtų praktinių principų 59
Ketvirtas skyrius. Kiti samprotavimai apie įgimtus principus, ir teorinius, ir praktinius 69

Antra knyga. APIE IDĖJAS 81
Pirmas skyrius. Apie idėjas apskritai ir jų kilmę 83
Antras skyrius. Apie paprastas idėjas 101
Trečias skyrius. Apie vienos juslės idėjas 104
Ketvirtas skyrius. Apie tankį 106
Šeštas skyrius. Apie paprastas refleksijos idėjas 111
Septintas skyrius. Apie paprastas pojūčio ir refleksijos idėjas 112
Aštuntas skyrius. Kai kurie tolesni samprotavimai apie mūsų paprastas idėjas 117

Devintas skyrius. Apie suvokimą 131
Dešimtas skyrius. Apie išsaugojimą 137
Vienuoliktas skyrius. Apie skyrimą ir kitus intelekto veiksmus 140
Dvyliktas skyrius. Apie sudėtines idėjas 148
Tryliktas skyrius. Apie paprastus modusus, ir pirmiausia apie paprastus erdvės modusus 152
Keturioliktas skyrius. Apie trukmę ir paprastus jos modusus 167
Šešioliktas skyrius. Apie skaičių 173
Septynioliktas skyrius. Apie begalybę 176
Aštuonioliktas skyrius. Apie kitus paprastus modusus 181
Devynioliktas skyrius. Apie mąstymo modusus 185
Dvidešimtas skyrius. Apie malonumo ir kančios modusus 188
Dvidešimt pirmas skyrius. Apie galią 191
Dvidešimt antras skyrius. Apie mišrius modusus 223
Dvidešimt trečias skyrius. Apie mūsų sudėtines substancijų idėjas 232
Dvidešimt penktas skyrius. Apie santykį 261
Dvidešimt šeštas skyrius. Apie priežastį ir padarinį bei kitus santykius 268
Dvidešimt septintas skyrius. Apie tapatumą ir skirtingumą 270
Dvidešimt aštuntas skyrius. Apie kitus santykius 295
Dvidešimt devintas skyrius. Apie aiškias ir miglotas, ryškias ir painias idėjas 307
Trisdešimtas skyrius. Apie realias ir fantastines idėjas 309
Trisdešimt pirmas skyrius. Apie adekvačias ir neadekvačias idėjas 313

Trisdešimt antras skyrius. Apie teisingas ir klaidingas idėjas 325
Trisdešimt trečias skyrius. Apie idėjų asociaciją 336

Trečia knyga. APIE ŽODŽIUS 347
Pirmas skyrius. Apie žodžius arba kalbą apskritai . 349
Antras skyrius. Apie žodžių reikšmę 352
Trečias skyrius. Apie bendruosius terminus 357
Ketvirtas skyrius. Apie paprastų idėjų pavadinimus 371
Penktas skyrius. Apie mišrių modusų ir santykių pavadinimus 375
Šeštas skyrius. Apie substancijų pavadinimus 385
Septintas skyrius. Apie dalelytes 408
Devintas skyrius. Apie žodžių netobulumą 412
Dešimtas skyrius. Apie piktnaudžiavimą žodžiais .. 419
Vienuoliktas skyrius. Apie priemones, padedančias išvengti šių netobulumų ir piktnaudžiavimų 427

Ketvirta knyga. APIE ŽINOJIMĄ IR NUOMONĘ 443
Pirmas skyrius. Apie pažinimą apskritai 445
Antras skyrius. Apie mūsų pažinimo lygmenis 452
Trečias skyrius. Apie žmogiškojo pažinimo apimtį 462
Ketvirtas skyrius. Apie pažinimo realumą 491
Penktas skyrius. Apie tiesą apskritai 499
Šeštas skyrius. Apie bendruosius teiginius, jų teisingumą ir klaidingumą 506
Septintas skyrius. Apie maksimas 521
Aštuntas skyrius. Apie nereikšmingus teiginius 526
Devintas skyrius. Apie egzistavimo pažinimą 538
Dešimtas skyrius. Apie Dievo egzistavimo pažinimą 539
Vienuoliktas skyrius. Apie kitų daiktų egzistavimo pažinimą 553

Dvyliktas skyrius. Apie mūsų pažinimo tobulinimą 565
Penkioliktas skyrius. Apie tikimybę 577
Šešioliktas skyrius. Apie pritarimo laipsnius 582
Septynioliktas skyrius. Apie protą 594
Aštuonioliktas skyrius. Apie tikėjimą ir protą bei
skirtingas jų sritis 612
Dvidešimt pirmas skyrius. Apie mokslų skirstymą .. 622

Paaiškinimai 625
Vardų rodyklė 639

LOCKE IR JO PAŽINIMO TEORIJA

Porenesansinis amžius, kuriame gyveno ir kūrė Johnas Locke'as (1632—1704), pasižymėjo dviem būdingiausiais bruožais: dvasinėje srityje — švietimo kultu, o socialinėje srityje ir politikoje — pramonės revoliucija, kurią lydėjo politiniai ir ekonominiai pokyčiai, pradėję kapitalizmo erą. Tai buvo visuotinio vadavimosi epocha. Švietimu buvo siekiama dvasinio atsinaujinimo, o socialiniai pokyčiai kreipė į pragmatinį gyvenimo būdo sutvarkymą. Ir vieno, ir kito tikslas buvo žmogaus proto, dvasios ir būties išlaisvinimas. Toks siekis iškėlė pažinimo tikrumo problemą, ir vieną iš jos sprendimo būdų pateikė anglų filosofinis empirizmas. Vienas iš žymiausių jo atstovų po Franciso Bacono (1561—1620) ir Thomaso Hobbeso (1588—1679) buvo Locke'as.

Gyvenimas ir kūryba. Locke'as gimė Ringtone (netoli Bristolio) advokato šeimoje. Baigęs Vestminsterio mokyklą, 1652 m. įstojo į Oksfordo universitetą. Jį baigė 1658 m. ir gavo magistro laipsnį. Po to kurį laiką dėstė graikų kalbą ir retoriką, tarnavo cenzoriumi. Oksfordo universitete, kuriame vyravo „scholastinis peripatetizmas", įgytas filosofinis išsimokslinimas nepatenkino Locke'o, ir jis ėmėsi medicinos bei kitų gamtos mokslų studijų. Tuo metu jis susipažino su žymiu anglų chemiku ir fiziku Robertu Boyle'iu (1627—1691). Nors Oksfordo universitetas ir nesuteikė Locke'ui prašomo medicinos daktaro laipsnio, tačiau 1668 m. jis buvo išrinktas prestižinės Londono karališkosios

draugijos (Royal Society) nariu, o po metų — šios draugijos tarybos nariu.

Lemiamą reikšmę tolesniam Locke'o gyvenimui ir kūrybai turėjo tai, kad 1667 m. jis tapo aktyvaus Stuartų restauracijos (po Oliverio Cromwellio mirties 1658 m.) priešininko, Anglijos kanclerio lordo Anthony'o Ashley'o Cooperio (1621—1683), vėliau tapusio grafu Shaftesbury, namų gydytoju, jo vaikų auklėtoju, o vėliau — jo sekretoriumi. Locke'as pritarė politinėms savo globėjo pažiūroms ir kartu su juo aktyviai dalyvavo politinėje veikloje. Po grafo Shaftesbury'o atsistatydinimo 1675 m. Locke'as išvyko į Prancūziją, čia pasinėrė į René Descartes'o (1596—1650) ir Pierre'o Gasendi (1592—1655) filosofijos studijas. Nuo 1679 m. jis vėl suartėjo su grafu Shaftesbury, kuris atgavo prarastą politinę padėtį. Tačiau įtrauktas į sąmokslą prieš Karolį II (1630—1685) Locke'o globėjas buvo priverstas emigruoti į Olandiją, kur netrukus mirė. Po metų ir Locke' as buvo priverstas ieškoti prieglobsčio Olandijoje, gyveno čia svetima pavarde, nes karalius Jokūbas II reikalavo jį išduoti. Olandijoje Locke'as tapo vienu iš vigų (whigs) — pramoninės ir finansinės buržuazijos partijos — ideologų ir suartėjo su jų lyderiu Vilhelmu III Oraniečiu (1650—1702), kuris siekė užimti Anglijos sostą, nes buvo vedęs Anglijos karaliaus Jokūbo II dukterį Mariją Stuart (1662—1694). 1689 m. Anglijos parlamentas vis dėlto pakvietė Vilhelmą III Oranietį į Anglijos karaliaus sostą, ir Locke'as, lydėdamas Oraniečio žmoną, grįžo į tėvynę, kur pagaliau išsipildė jo politinis idealas — Anglijoje įsigalėjo parlamentinė monarchija. Iš pradžių Locke'as dalyvavo politinėje veikloje, užėmė aukštus administracinius postus, tačiau nuo 1691 m. jis atsisakė politinės karjeros, atmetė viliojančius pasiūlymus, persikraustė į Otso pilį (Esekso grafystėje) kaip sero Franciso Mashamo (1645—1722) ir jo žmonos svečias ir atsidėjo moksliniam darbui. Čia jis ir mirė.

Be reikšmingiausio ir didžiausio keturių knygų veikalo *Esė apie žmogaus intelektą* (*An Essay concerning Human Understan-*

ding, 1690 m.), kurio sutrumpinta versija spausdinama šioje knygoje, Locke'as parašė nemažai traktatų pažinimo, gamtos filosofijos, politikos, pedagogikos ir religijos klausimais. Tai *Esė apie prigimtinį įstatymą* (parašytas lotynų k. tarp 1660—1664 m., bet paskelbtas kartu su vertimu į anglų k. tik 1954 m.: *Essay on the Law of Nature*), *Esė apie toleranciją* (*An Essay concerning Toleration,* 1667), keturi anonimiškai lotynų k. paskelbti laiškai apie toleranciją (*Epistola de tolerantia,* 1689, 1690, 1692 ir 1706; paskutinis — nebaigtas; pirmasis yra išverstas į lietuvių k. ir paskelbtas kn.: Plečkaitis R. *Tolerancija.* — Vilnius: Pradai, 1998, p. 261—315), *Du traktatai apie valdžią* (*Two Treatises of Government,* 1690; antrasis traktatas yra išverstas į lietuvių k.: Lokas Dž. *Esė apie tikrąją pilietinės valdžios kilmę, apimtį ir tikslą. Antras traktatas apie valdžią.* — Vilnius: Mintis, 1992. — 207 p.), *Keletas minčių apie auklėjimą* (*Some Thoughts concerning Education,* 1693), *Krikščionybės protingumas* (*The Reasonableness of Christianity,* 1695) bei du šio traktato „apgynimai" (*Vindication of the Reasonableness of Christianity,* 1695 ir 1697 m.), *Gamtos filosofijos pradai* (*Elements of Natural Philosophy,* parašytas lotynų k. tarp 1697 ir 1700 m., išspausdintas 1720 m.). *Samprotavimas apie stebuklus* (*A Discourse of Miracles,* 1701), *Keletas minčių apie tai, ką turi skaityti ir studijuoti džentelmenas* (*Some Thoughts concerning Reading and Study for a Gentlemen,* 1703), *Apie vadovavimąsi intelektu* (*On the Conduct of Understanding,* 1706), *Tėvo Malebranche'o nuomonės apie visų daiktų matymą Dieve tyrinėjimas* (*An Examination of Père Malebranche's Opinion of Seeing all Things in God,* 1706), *Nonkonformizmo gynimas* (*A Defence of Nonconformity*); paskutiniais gyvenimo metais Locke'as parašė komentarų šv. Pauliaus laiškams (*Parafrase and Notes on the Epistles of St. Paul*) bei kitiems Naujojo Testamento tekstams, kurie buvo paskelbti pomirtiniame šešių tomų Locke'o darbų rinkinyje (*Posthumous Works,* 1706).

Pažinimo teorijos apžvalga. Locke'o pažinimo teorija išdėstyta jo pagrindiniame veikale *Esė apie žmogaus intelektą.* Čia jis užsibrėžė ištirti žmogaus intelekto pajėgumo ribas, suformu-

luoti empirizmo principus ir jų pagrindu sukurti sistemišką sensualistinę pažinimo teoriją kaip naująją gnoseologiją. Pagrindiniu žinių šaltiniu Locke'as laikė patyrimą, o ne įgimtas idėjas, kaip Descartes'as ar Leibnizas. Pirmoji Locke'o veikalo knyga ir yra skirta paneigti racionalistinei idėjų įgimtumo teorijai. Nuomonę, kad siela gimdama atsineša į šį pasaulį idėjas, kurias ji įgijo be sąlyčio su išoriniu pasauliu, jis atmeta argumentuodamas tuo, jog idėjos nėra visuotinės, universalios: juk vieni pažįsta vienas idėjas, kiti — kitas, be to, laikui bėgant jos kinta, atsiranda ir išnyksta. Jeigu idėjos būtų įgimtos, jos sieloje turėtų būti pirmesnės už visą kitą pažinimą. Tačiau stebėjimai to nepatvirtina. Kita vertus, tuomet mes niekada negalėtume atskirti žinojimo, kuris įgyjamas tik iš patyrimo, ir reikėtų pripažinti, jog visas žinojimas yra įgimtas. Siela ar intelektas (šie terminai veikale dažniausiai vartojami sinonimiškai, nors II kn. VI sk. Locke'as apibrėžia intelektą kaip vieną iš dviejų sielos galių (antroji — valia)) turi sugebėjimą veikti, lavintis, mokytis, o paskui manipuliuoti iš patyrimo gautomis idėjomis, jas lyginti, skirti, jungti vieną su kita ir pan., bet tai nereiškia, kad siela iš prigimties jau turi tam tikrų „snaudžiančių" idėjų, kurias tik reikia kaip nors pažadinti ar prisiminti, kaip aiškino Platonas *Menone*. Taigi, Locke'o nuomone, galima tik tokia alternatyva: arba visos idėjos yra įgimtos, arba — nė viena. Locke'as pasirinko antrąjį variantą: kiekvienas žmogus gimsta su siela, kuri yra tarsi švarus popieriaus lapas (*tabula rasa*), ir tik gyvenimo patyrimas jį prirašo, t.y. pripildo idėjų. Pažinimo procesas prasideda nuo pojūčių, kurių pagrindu formuojami bendri vaizdiniai.

Sukritikavęs ir atmetęs įgimtų idėjų teoriją, antroje savo traktato knygoje Locke'as aiškina, iš kur ir kaip intelekte randasi idėjos ir kokių jų esama. Visas intelekto idėjas jis skirsto į *paprastas* ir *sudėtines*. Paprastos idėjos visos kyla iš patyrimo, kuris esąs dvejopas: *išorinis* (pojūtis) ir *vidinis* (refleksija). Išorinio patyrimo pagrindas — išorinio pasaulio objektai, o vidinio — žmogaus sielos (intelekto) veikla. Išorinis patyrimas yra ankstesnis

už vidinį, kurį intelektas įgyja kontempliuodamas savo paties veiksmus su savo jau turimomis idėjomis. Taigi pojūtis ir refleksija yra du šaltiniai, iš kurių intelektas gauna visas paprastas idėjas.

Įgydamas paprastas idėjas intelektas yra pasyvus, be jokios iniciatyvos. Jis priima jas kaip veidrodis. Tačiau įgijęs idėjas intelektas pradeda aktyvią veiklą: jis įsimena gautas paprastas idėjas, lygina jas, nustato jų panašumus ir skirtumus, sudaro iš jų įvairius derinius, abstrahuoja ir t.t. Taip jis suformuoja sudėtines idėjas, kurioms paskui duoda pavadinimus (apie idėjų pavadinimus išsamiai kalbama trečioje traktato knygoje). Toks intelekto aktyvumas nerodo jo kūrybiškumo: intelektas negali sukurti iš principo jokio naujo turinio, jis tik tvarko pojūčių ir refleksijos jam suteiktą medžiagą ir taip plečia savo pažinimą.

Sudėtines idėjas Locke'as skirsto į tris rūšis: *modusus, substancijas* ir *santykius.*

Sudėtinės modusų idėjos yra tokie paprastų idėjų deriniai, kurie priklauso nuo substancijos, neturi savarankiškos egzistencijos ir yra tik substancijų savybės. Sudėtinės substancijų idėjos yra tarsi paprastų idėjų substratas, atrama. Tai tokių objektų, kurie gali egzistuoti savarankiškai, idėjos, arba paprastų idėjų deriniai. Substancijos gali būti kūniškos, dvasinės, dieviškos. Sudėtinės santykių idėjos yra modusų ir substancijų idėjų lyginimo rezultatai (priežastingumas, tapatumas, moralinės idėjos).

Pateikęs tokią paprastų ir sudėtinių idėjų schemą, Locke'as toliau mėgina nustatyti jų *vertę*. Pirmiausia jis aptaria paprastų idėjų vertę. Pasak jo, patikimiausios yra refleksijos idėjos, nes jos tiesiogiai atspindi mūsų pačių sielos būsenas. Tai adekvačios mumyse vykstančių procesų išraiškos, kopijos. Šiuo atveju Locke'o pozicija tokia pati, kaip ir Descartes'o, pripažįstančio sąmonės faktų akivaizdumą ir tikrumą. Antroji idėjų grupė, idėjos, kurias sukelia pojūčiai, mus informuoja apie išorinio pasaulio savybes (kokybes), kurių suvokimas jau priklauso nuo suvokiančio jutimo organo struktūros. Vadinasi, juslinės idėjos yra

tik subjektyvi mūsų sielos būsenos reakcija į išorinių daiktų poveikį. Todėl jų patikimumas yra abejotinas, nes jos nėra adekvatūs tikrovės atvaizdai.

Remdamasis tuo, kad mus veikdami išoriniai daiktai gali sukelti adekvačius ir neadekvačius vaizdinius, Locke'as skiria *pirmines* ir *antrines kokybes*. Pirminės yra tokios, kurias atėmus išnyktų ir pats daiktas. Jos realiai egzistuoja daiktuose, yra neatskiriamos nuo jų ir nepriklauso nuo to, ar mes jas suvokiame, ar ne. Pirminės kokybės — tai tįsumas, tankis, trukmė, forma, judėjimas ir kt. Mūsų turimos šių kokybių idėjos yra adekvačios, nes jos yra pačių šių kokybių atvaizdai mūsų sąmonėje. Tuo tarpu antrinės kokybės, pasak Locke'o, yra tik galios sukelti įvairius pojūčius. Veikdami mūsų jusles, kūnai sukelia mums spalvos, kvapo, garso ir panašias idėjas, tačiau jos nėra pačių kūnų savybių atvaizdai. Tai tik paties subjekto būsenos, neatspindinčios daiktų objektyvių savybių. Taigi antrinės kokybės yra subjektyvios, jos tik padeda skirti daiktus nominaliai.

Sudėtinių idėjų pažintinė vertė priklauso nuo jas sudarančių paprastų idėjų vertės. Kadangi sudėtinės idėjos yra subjektyvių veiksmų — asociacijos, abstrahavimo, apibendrinimo — rezultatas, vargu ar jos gali turėti kokią nors objektyvią reikšmę. Patikimiausiomis iš sudėtinių idėjų Locke'as laiko santykių idėjas. Kadangi jas gauname lygindami dvi idėjas, nebūtina, kad jos sutaptų su išoriniais daiktais. Jos nėra daiktų kopijos, egzistuoja pačios savaime ir atitinka tik pačios save. Pavyzdžiui, lygumo idėja turėtų vertę, nors pasaulyje ir nebūtų lygių daiktų.

Substancijos idėjos pažintinė vertė priklauso nuo jos kilmės. Iš juslinių idėjų intelektas sukuria kūniškos substancijos idėją, o iš refleksijos idėjų — dvasinės substancijos idėją. Substancijos esmė mums yra neprieinama, mes matome tik jos apraiškas. Substancijos idėjų neatitinka jokie daiktai, todėl jos neteikia jokio realaus pažinimo.

Modusų idėjos yra intelekto sukurti idėjų junginiai, taigi yra subjektyvios kilmės, ir nėra pagrindo tikėtis, kad jos sutaptų su

išoriniais daiktais. Jų vertė priklauso nuo to, ar jos atitinka tą reikšmę, kurią jų sudarytojas bei kalba susieja su jų pavadinimu.

Išanalizavęs paprastų ir sudėtinių idėjų pažintinę vertę, Locke'as ketvirtoje savo traktato knygoje sprendžia pažinimo teisingumo problemą. Pagrindinis pažinimo teisingumo kriterijus yra idėjų ir daiktų, egzistuojančių šalia mūsų, atitikimas (tai transcendentinis tiesos kriterijus). Kita vertus, pažinimo teisingumą liudija ir pačių idėjų, vaizdinių tarpusavio atitikimas (tai imanentinis tiesos kriterijus).

Locke'as skiria tris pažinimo rūšis: intuityvųjį, įrodomąjį ir juslinį. Patikimiausias esąs intuityvusis pažinimas, kai mes iš pirmo žvilgsnio, be jokių tarpininkų, be jokių įrodymų suvokiame dviejų idėjų atitikimą arba neatitikimą, kaip akis regi šviesą. Intuityviuoju pažinimu mes suvokiame savo pačių egzistenciją. Tai aukščiausias pažinimo lygmuo.

Įrodomasis pažinimas esti tada, kai dviejų idėjų atitikimas ar neatitikimas, jų ryšys suvokiamas pasitelkus įrodymą. Tai racionalioji pažinimo rūšis, artimai susijusi su matematika. Įrodomuoju pažinimu mes galime pažinti Dievo buvimą.

Juslinis pažinimas esti tada, kai idėjų atitikimą ar neatitikimą liudija mūsų juslinis patyrimas. Jis apsiriboja tik atskirų išorinio pasaulio faktų stebėjimu ir priklauso nuo individo suvokimo. Būdami už mūsų sąmonės ribų, juslinio pažinimo objektai mūsų sąmonei yra tiesiogiai neprieinami, todėl toks pažinimas yra netobulas. Tai pati žemiausia pažinimo pakopa.

Šiame Locke'o veikale atidesnis skaitytojas, be abejo, pastebės nemaža prieštaravimų, nenuoseklumų, paradoksalių teorijų. Pavyzdžiui, nelabai įtikinamas paprastų ir sudėtinių idėjų skyrimo kriterijus, su daugeliu sunkumų Locke'as susiduria aiškindamas pažintinę sudėtinių idėjų vertę. Kartais jis tiesiog išsisuka nuo sprendimo ir palieka pačiam skaitytojui pasidaryti išvadas. Tačiau tai liudija, kad Locke'ui buvo svetimas dogminis mąstymas. Jis supranta, kad prieiti vieną teisingą sprendimą

sunku, ir protingas žmogus visuomet laikysis savo požiūrio, išsaugodamas tam tikrą abejonę.

Bertrand'as Russellas (1872—1970) kalbėdamas apie Locke'ą rašė, jog prieštaringa filosofija negali būti visiškai teisinga, tačiau neprieštaringa filosofija greitai gali pasirodyti esanti visiškai klaidinga. Vaisingiausios filosofinės sistemos pasižymėjo akivaizdžiais prieštaravimais, tačiau kaip tik dėl to jos buvo iš dalies teisingos.

Locke'as buvo nuosaikus empiristas. Nors jis ir kritikavo racionalistus, tačiau niekada neatmetė proto kontrolės. Jo nuomone, net ir apreiškimo tiesas privalo kontroliuoti protas.

Anglų empirizmo filosofija buvo savotiška reakcija į optimistinę racionalizmo prielaidą, jog įmanomas tobulas pažinimas. Locke'as pirmasis pamėgino parodyti, kad mūsų pažinimo galimybės yra ribotos. Tad jo filosofija pradėjo kritinės filosofijos tradiciją, kurią toliau plėtojo G. Berkeley (1685—1753), D. Hume'as (1711—1776), J. S. Millis (1806—1873), kol pagaliau gimė didinga I. Kanto (1724—1804) kritinė filosofija.

Antanas Rybelis

ESĖ APIE ŽMOGAUS INTELEKTĄ

LAIŠKAS SKAITYTOJUI

Skaitytojau,
atiduodu į tavo rankas tai, kas man buvo maloni pramoga daugelį laisvalaikio ir sunkių valandų. Jeigu šiam veikalui nusišypsos laimė tapti tokia pramoga ir tau, jeigu skaitydamas jį tu patirsi nors pusę to malonumo, kurį aš patyriau rašydamas, nesigailėsi veltui išleidęs savo pinigus, kaip aš nesigailiu įdėto darbo. Nepalaikyk šių žodžių pagyrimu savo veikalui ir dėl to, kad man buvo malonu jį rašyti, nemanyk, jog dabar, kai jis jau užbaigtas, jis man nepaprastai patinka. Tas, kuris su sakalais medžioja vieversius ir žvirblius, apturi ne mažesnę pramogą negu tas, kuris taikosi į tauresnius paukščius, nors jo laimikis ir gerokai menkesnis; ir tas menkai pažįsta šio traktato objektą — INTELEKTĄ[1], — kas nežino, kad tai kilniausias sielos sugebėjimas ir todėl naudojimasis juo teikia didesnį ir patvaresnį malonumą negu naudojimasis kuriuo nors kitu sugebėjimu. Jo tiesos ieškojimai panašūs į medžioklę su sakalais ar šunimis, kur pats persekiojimas teikia didžiulį malonumą. Kiekvienas intelekto žingsnis pažinimo link — tai tam tikras atradimas, kuris yra ne tik naujas, bet ir geriausias, bent jau laikinai.

Mat intelektas, sprendžiantis apie objektus, kaip ir akis, tik remdamasis tuo, ką mato, yra patenkintas tuo, ką atranda, ir nelabai apgailestauja dėl to, kas nepateko į jo akiratį, nes to jis tiesiog nežino. Taigi tas, kas atsisakė elgetos krepšio ir, nenorėdamas tinginiauti ir gyventi iš susirankiotų nuomonių atplaišų, įkinko savo mintis į darbą — surasti tiesą ir ja vadovautis, — nestokos medžiotojo pasitenkinimo (kad ir ką jis aptiktų); kiekviena ieškojimų akimirka atlygins jo pastangas suteikdama tam tikrą malonumą, ir jis turės pagrindą manyti netuščiai leidęs laiką net ir tada, kai nelabai galės pasigirti dideliais atradimais.

Štai kas, skaitytojau, teikia malonumą tiems, kurie duoda valią savo mintims ir jas užrašinėja; tačiau tu neturėtum jiems pavydėti, nes jie ir tau suteikia galimybę turėti tokią pačią malonią pramogą, jei tu skaitydamas pasitelksi savo mintis. Kaip tik į jas aš ir apeliuoju, jei tik jos tikrai yra tavo; bet jeigu jos nekritiškai perimtos iš kitų, nelabai svarbu, kokios jos, — jos vadovaujasi ne tiesa, bet menkesniais motyvais; neverta kreipti dėmesį į tai, ką kalba ar mano tas, kuris kalba ar mano tik taip, kaip jam įteigia kitas. Jeigu tu spręsi pats, žinau, jog spręsi bešališkai; kad ir kokie būtų tavo priekaištai, jie nepakenks man ir manęs neįžeis. Nors iš tiesų šiame traktate apie tiesą nėra nieko, kuo aš nebūčiau visiškai įsitikinęs, aš laikau save tokiu pat klystančiu, koks, manau, esi ir tu, ir žinau, kad tavo požiūris į šią knygą priklausys ne nuo mano, bet nuo tavo paties nuomonės apie ją. Jeigu joje rasi mažai ką nauja ir pamokoma, neturėtum dėl to manęs kaltinti. Ji buvo skirta ne tiems, kurie jau perprato šį dalyką ir nuodugniai pažino savo intelektą, bet tam, kad pats

sau išsiaiškinčiau ir patenkinčiau keletą draugų, kurie prisipažino nepakankamai jį ištyrę. Jeigu pritinka trukdyti tave šios *Esė* istorija, aš papasakosiu tau apie tai, kaip penki ar šeši draugai[2], susitikę mano kabinete, kalbėjosi apie visai kitus dalykus, tačiau netrukus atsidūrė aklavietėje, nes iškilo daugybė keblumų. Kurį laiką mes buvome sutrikę, negalėdami nė kiek priartėti prie mus gluminusių abejonių sprendimo, bet paskui man toptelėjo mintis, kad mes pasukome klaidingu keliu ir kad prieš imantis tokio pobūdžio tyrinėjimų reikėjo ištirti savo pačių sugebėjimus ir pažiūrėti, kokie dalykai gali ir kokie negali būti mūsų intelekto objektas. Kaip tik tai aš ir pasiūliau draugijai, ir visi mielai tam pritarė; taigi sutarėme, kad tai ir bus mūsų pirmasis tyrinėjimas. Keletas skubotų ir gerai neapgalvotų minčių apie niekada anksčiau mano netyrinėtą dalyką, kurias išdėsčiau prieš kitą mūsų susitikimą, tapo pirmaisiais šio samprotavimo apmatais; taip atsitiktinai pradėtas, visiems prašant jis buvo tęsiamas; jis buvo rašomas padrikomis dalimis, ilgam užmetamas, po to vėl tęsiamas, kai leisdavo mano nuotaika ir aplinkybės; pagaliau vienumoje, kai rūpinantis sveikata radosi laisvo laiko, jis įgijo tokį pavidalą, kokį tu jį dabar matai.

Tai, kad rašiau su pertrūkiais, galėjo lemti, be kitų, du priešingus trūkumus — kad knygoje pasakyta per mažai arba per daug. Jeigu tu ko nors joje pasigesi, aš džiaugsiuosi, kad tai, ką parašiau, skatina tave trokšti, jog būčiau ėjęs toliau. Jeigu ji tau pasirodys pernelyg plati, dėl to turi kaltinti objektą, — kai aš pirmą kartą ėmiausi plunksnos, maniau, kad viskas, ką turiu pasakyti apie šį dalyką, sutilps į vieną popieriaus lapą; bet

kuo toliau ėjau, tuo platesnis vaizdas man vėrėsi; nauji atradimai vedė mane vis toliau, ir nejučiom knyga išaugo iki tokios apimties, kokia ji dabar pasirodo. Neneigsiu, kad jos apimtį galbūt būtų galima sumažinti ir kad kai kurios jos dalys galėtų būti sutrauktos: dėl to, kad ji buvo rašoma priešokiais ir su daugybe ilgų pertrūkių, galėjo atsirasti kai kurių pasikartojimų. Tačiau, prisipažinsiu, dabar aš jau pernelyg aptingau arba esu per daug užsiėmęs, kad ją sutrumpinčiau.

Aš suprantu, kad nelabai paisau savo gero vardo, sąmoningai leisdamas jai pasirodyti su trūkumu, dažnai papiktinančiu pačius protingiausius, kurie visada yra atidžiausi skaitytojai. Bet tie, kurie žino, kad tinguliui priimtinas bet koks pasiteisinimas, atleis man už tai, kad mane priveikė tingulys ir aš manausi turįs labai gerą pasiteisinimą. Kad apsiginčiau, neimsiu aiškinti, jog ta pati sąvoka, kadangi ji turi įvairių aspektų, gali būti paranki arba būtina įrodyti ar paaiškinti įvairioms to paties samprotavimo dalims ir jog taip ir atsitiko daugelyje šio samprotavimo dalių; tačiau atmetęs tai aš nuoširdžiai prisipažinsiu, kad kartais ilgai sustodavau prie to paties įrodymo ir išdėstydavau jį skirtingais būdais visai kitais sumetimais. Aš neturėjau minties paskelbti šią *Esė* tam, kad pamokyčiau plačiai mąstančius ir nuovokius žmones; tokių žiniją įvaldžiusių žmonių akivaizdoje aš pats prisipažįstu esąs mokinys, todėl iš anksto įspėju juos, kad nesitikėtų nieko daugiau, tik to, kas suausta iš mano šiurkščių minčių ir tinka mano masto žmonėms, kuriems galbūt neatrodys nepriimtina tai, jog pasistengiau išaiškinti ir padaryti suprantamas jų protui kai kurias tiesas, kurios dėl įsigalėjusių prietarų ar dėl pačių *idėjų* abstrak-

tumo galėjo sudaryti keblumų. Kai kuriuos dalykus buvo būtina apžvelgti iš visų pusių; o kai sąvoka yra nauja — prisipažįstu, kad kai kurios iš jų man yra naujos, — arba neįprasta — manau, kad tokios jos atrodys kitiems, — nepakanka tiesiog kartą ją apžvelgti, kad ji įsiskverbtų į kiekvieną intelektą ar įsitvirtintų jame, padarydama aiškų ir ilgalaikį įspūdį. Manau, nedaug yra tokių, kurie patys ar iš kitų pavyzdžio nebūtų pastebėję, kad tai, kas pateikta vienu būdu buvo visiškai neaišku, išdėstyta kitu būdu tapo visiškai aišku ir suprantama, nors vėliau intelektas beveik neįžvelgdavo skirtumų tarp žodžių ir stebėdavosi, kodėl vienus buvo sunkiau suprasti nei kitus. Tačiau viskas nevienodai veikia įvairių žmonių vaizduotę. Mūsų intelektai skiriasi ne mažiau nei skoniai, ir tas, kuris mano, kad ta pati tiesa visiems vienodai patiks su tuo pačiu apdaru, lygiai taip pat gali tikėtis visus skaniai pavaišinti vienodai pagamintu valgiu: valgis gali būti tas pats, tai gali būti geras maistas, tačiau ne kiekvienas galės jį valgyti su tuo pačiu uždaru; jis turi būti vis kitaip uždarytas, jeigu norite, kad visi jį suvirškintų, — net ir tiems, kurių stiprus organizmas. Iš tiesų tie, kurie man patarė paskelbti knygą, dėl šios priežasties patarė ją paskelbti tokią, kokia ji yra; jeigu jau buvau įtikintas paleisti ją į pasaulį, noriu, kad ją suprastų kiekvienas, kas tik dės pastangas ją perskaityti. Aš taip menkai tetrokštu spausdinti savo mintis, kad jeigu nepuoselėčiau vilties, jog ši *Esė* gali duoti šiokios tokios naudos kitiems, kaip, esu tikras, ji davė man, būčiau apsiribojęs parodydamas ją keletui draugų, paskatinusių ją parašyti. Kadangi aš paskelbiu šią knygą siekdamas duoti kuo daugiau naudos, manau, jog privalau

kiek įmanydamas pasistengti, kad tai, ką turiu pasakyti, būtų lengvai suprantama įvairiems skaitytojams. Jau geriau tegu mąstantieji ir įžvalgieji skundžiasi, kad kai kurios dalys yra ilgos ir nuobodžios, negu kas nors, neįpratęs abstrakčiai mąstyti arba palaikantis kitokią nuomonę, suklys arba nesupras mano požiūrio.

Galimas daiktas, man bus prikišama didelė tuštybė ar įžūlumas kaip užsimojusiam pamokyti šį mūsų mokytą amžių: juk mano prisipažinimas, jog skelbiu šią *Esė* vildamasis, kad ji bus naudinga kitiems, reiškia ne ką kita. Tačiau jeigu man bus leista atvirai pasakyti apie tuos, kurie su apsimestiniu kuklumu smerkia kaip nenaudinga tai, ką patys parašė, tai aš manau, kad išleisti knygą turint kokį nors kitą tikslą daug labiau dvelkia tuštybe ar įžūlumu; tas, kuris spausdina knygą ir, vadinasi, tikisi, kad žmonės ją skaitys, nors, jo manymu, neras joje nieko, kas būtų naudinga jiems patiems arba kitiems, labai stokoja pagarbos publikai; ir net jeigu šiame traktate nebūtų galima rasti daugiau nieko priimtino, mano sumanymas liks toks pat; mano geri ketinimai turėtų bent iš dalies atlyginti manosios dovanos bevertiškumą. Kaip tik tai iš esmės apsaugo mane nuo priekaištų baimės — nesitikiu jų išvengti, nes tai nepavyko ir geresniems rašytojams. Žmonių principai, pažiūros ir skoniai tokie skirtingi, kad sunku rasti knygą, kuri patiktų arba nepatiktų visiems. Amžiaus, kuriame mes gyvename, aš nelaikau nieko neišmanančiu, taigi tokiu, kuriam lengva įtikti. Jeigu man nepasiseks patikti, niekas neturėtų pasijusti įžeistas. Aš atvirai sakau visiems savo skaitytojams, išskyrus pusę tuzino[3], kad šis traktatas iš pradžių buvo skirtas ne jiems, todėl jie neturėtų vargintis stengdamiesi

pakliūti į jų tarpą. Bet jei kas nors vis dėlto panorės supykti ir išplūsti knygą, ramiai gali tai padaryti, nes aš rasiu kaip geriau praleisti laiką, užuot leidęsis į tokias kalbas. Aš visada jausiu pasitenkinimą dėl to, kad nuoširdžiai siekiau tiesos ir naudos, nors ir vienu iš prasčiausių būdų. Mokslo valstybė šiuo metu nestokoja puikių kūrėjų, kurių galingi užmojai, skatinantys mokslų pažangą, paliks tvarius paminklus, kuriais stebėsis ateities kartos; bet ne kiekvienas gali tikėtis tapti Boyle'iu ar Sydenhamu[4]. Be to, amžiuje, kuriame randasi tokie korifėjai kaip didysis Huygenius[5], neprilygstamasis ponas Newtonas ir kai kurie kiti to paties masto mokslininkai, savimeilė yra visiškai patenkinta, jei dirbi pagalbiniu darbininku ir po truputį valai dirvą bei šalini šiukšles, susikaupusias kelyje į pažinimą, kuris pasaulyje tikrai būtų padaręs didesnę pažangą, jeigu išradingų ir darbščių žmonių pastangų nebūtų varžęs moksliškas, bet lengvabūdiškas keistų, dirbtinių ar nesuprantamų sąvokų vartojimas, kuris įsigalėjo moksluose ir tiesiog tapo menu — tokiu mastu, kad filosofija, kuri yra ne kas kita, kaip tikrasis daiktų pažinimas, imta laikyti netinkama arba negalinčia dalyvauti gerai išauklėtoje draugijoje ir mandagiame pokalbyje. Neapibrėžtos ir bereikšmės išraiškos formos ir piktnaudžiavimas kalba taip ilgai buvo laikomi mokslo paslaptimis, o mažai reikšmės turintys ar visai jos neturintys sunkūs arba klaidingai vartojami žodžiai dėl senaties turi teisę būti neteisingai laikomi dideliu mokytumu ir spekuliacijos viršūne, todėl ir tuos, kurie kalba, ir tuos, kurie jų klauso, bus nelengva įtikinti, kad jie yra ne kas kita, kaip nežinojimo priedanga ir kliūtis tikram pažinimui. Manau, kad įsiveržimas į

tuštybės ir nežinojimo šventovę pasitarnaus žmogaus intelektui: vis dėlto taip nedaug žmonių yra linkę manyti, kad vartodami žodžius jie klaidina kitus arba patys yra klaidinami ar kad tos grupės, kuriai jie priklauso, kalba turi trūkumų, kuriuos reikia ištirti arba ištaisyti, todėl aš tikiuosi, jog man bus atleista, kad trečioje knygoje aš ilgai sustojau prie šio klausimo ir stengiausi padaryti jį tokį aiškų, idant nei blogio įsišaknijimas, nei mados vyravimas negalėtų būti pasiteisinimu tiems, kurie nesirūpins savo pačių žodžių reikšme ir nenorės, kad būtų tiriama jų posakių prasmė.

Man sakė, kad trumpą šio traktato santrauką, išspausdintą 1688 metais[6], kai kas pasmerkė nė neskaitęs, nes jame neigiamos įgimtos *idėjos;* jie pernelyg skubotai padarė išvadą, kad jeigu atsisakoma prielaidos apie įgimtų *idėjų* egzistavimą, beveik nieko nelieka nei iš dvasių sąvokos, nei iš jų buvimo įrodymo. Jeigu kam nors kils panašių minčių pradėjus skaityti šį traktatą, norėčiau, kad jis perskaitytų jį visą ištisai; ir tada, viliuosi, jis įsitikins, kad klaidingų pagrindų pašalinimas ne žalingas, bet naudingas tiesai, kuriai labiausiai pakenkiama ir didžiausias pavojus kyla tada, kai ji sumaišoma su melu arba grindžiama juo. Antrajame leidime aš pridėjau štai ką.

Knygų pardavėjas man neatleis, jeigu aš nieko nepasakysiu apie šį antrąjį leidimą, kuriame, kaip jis pažadėjo, padarius pataisas bus ištaisyta daugelis netikslumų, pasitaikiusių pirmajame leidime. Be to, jis pageidauja, jog būtų žinoma, kad šiame leidime yra visas naujas skyrius apie *tapatumą* ir daug papildymų bei patikslinimų kitose vietose. Turiu pasakyti skaitytojui, kad ne visi jie yra nauji dalykai — dauguma jų

yra arba tolesnis to, ką jau esu sakęs, patvirtinimas, arba paaiškinimai, kuriais siekiama užkirsti kelią klaidingam to, kas buvo išspausdinta anksčiau, prasmės supratimui ir kurie nėra kokie nors nukrypimai. Turiu tik išskirti pakeitimus, kuriuos padariau antrosios knygos 21-ame skyriuje.

Aš maniau, kad tai, ką ten parašiau apie *laisvę* ir *valią*, nusipelno kuo nuodugniausio patikrinimo, koks tik man pagal jėgas: šie dalykai išsimokslinusiai visuomenei visais laikais kėlė klausimų ir sudarė keblumų, kurie gerokai supainiojo etiką ir teologiją — tas žinijos sritis, kuriose žmonės labiausiai siekia aiškumo. Labiau įsigilinęs į žmonių sielų veiklą ir nuodugniau ištyręs motyvus bei požiūrius, kuriais jie vadovaujasi, aš pamačiau esant reikalą šiek tiek pakeisti savo ankstesnę nuomonę apie tai, kas galų gale lemia *valią* visų valingų veiksmų atveju. Aš negaliu neprisipažinti šito visuomenei taip pat laisvai ir mielai, kaip pirma paskelbiau tai, kas tada man atrodė teisinga, nes man labiau rūpi atmesti savo paties nuomonę ir atsisakyti jos, jeigu paaiškėja, kad tiesa yra priešinga jai, negu prieštarauti kito nuomonei. Aš siekiu tik tiesos ir visada ją nuoširdžiai priimsiu, nesvarbu, iš kur ji kiltų.

Nepaisant mano visiško pasirengimo atsisakyti savo nuomonės ar atsižadėti to, ką buvau parašęs, vos tik paaiškės, kad ten esama klaidos, vis dėlto turiu prisipažinti, jog man nepasisekė rasti jokių paaiškinimų tuose prieštaravimuose įvairioms mano knygos dalims, kuriuos aptikau spaudoje, ir tai, kas buvo įrodinėjama prieš ją, man nedavė pagrindo pakeisti savo nuomonę dėl tų dalykų, dėl kurių buvo suabejota. Ar dėl to, kad mano tiriamas dalykas reikalauja didesnio

įsigilinimo ir dėmesio, negu norėtų skirti paviršutiniškas ar bent jau išankstinį nusistatymą turintis skaitytojas, ar dėl to, kad jį užtemdo mano žodžių miglotumas ir kitiems pasidaro sunku suvokti šias sąvokas, kaip aš jas dėstau, mano požiūris, kaip įsitikinau, dažnai aiškinamas klaidingai, ir aš neturėjau laimės visada būti teisingai suprastas. Tai liudija tiek daug pavyzdžių, kad, manau, ir skaitytojas, ir aš pats pagrįstai galime padaryti išvadą, jog arba mano knyga parašyta pakankamai aiškiai, kad ją teisingai suprastų tie, kurie atidžiai ją skaito su tokiu dėmesiu ir bešališkumu, kokį skaitydamas turi rodyti kiekvienas, kas imasi skaityti, arba jog aš parašiau ją taip neaiškiai, kad pastangos ją pataisyti yra tuščios. Ar tiesa būtų viena, ar kita, tai liečia tik mane patį; todėl aš neketinu varginti skaitytojo visu tuo, ką, mano nuomone, būtų galima atsakyti į įvairius prieštaravimus vienoms ar kitoms mano knygos vietoms, su kuriais esu susidūręs: esu įsitikinęs, kad tas, kuris mano juos esant pakankamai svarbius ir vertus apsvarstyti, nesvarbu, ar jie teisingi, ar ne, sugebės įžvelgti, kad tai, kas sakoma, yra arba nepakankamai pagrįsta, arba neprieštarauja mano teorijai, jeigu ir mane, ir mano oponentą supras teisingai.

Jeigu kas nors, susirūpinęs, kad nė viena gera jo mintis nepražūtų, išspausdino manosios *Esė* pasmerkimą, suteikdamas jai garbę nelaikyti jos *esė*, aš palieku publikai įvertinti, už ką ji turi būti dėkinga šių kritikų plunksnai, ir neeikvosiu skaitytojo laiko tokiam tuščiam ar nevykusiam užsiėmimui, kaip pastangos sumažinti pasitenkinimą, kurį kai kas patiria arba teikia kitiems taip skubotai paneigdamas tai, ką aš parašiau.

Rengdami ketvirtąjį manosios *Esė* leidimą, knygų pardavėjai pranešė man apie tai, kad aš, jei turėsiu laiko, galėčiau papildyti ar pataisyti, kas man atrodys reikalinga. Tada aš pamaniau, kad derėtų informuoti skaitytoją, jog, greta kitų šen bei ten padarytų pataisų, buvo vienas pakeitimas, kurį būtina paminėti, nes jis eina per visą knygą ir svarbu, kad jis būtų teisingai suprastas. Aš tada pasakiau štai ką.

Aiškios ir ryškios idėjos yra gerai žinomi terminai, kurie dažnai skamba žmonių lūpose, bet vis dėlto aš turiu pagrindo manyti, kad ne kiekvienas juos vartojantis tikrai gerai juos supranta. Ir galbūt tik vienas kitas stengiasi įsigilinti į juos, kad žinotų, kokią būtent prasmę jis pats ar kiti jiems suteikia. Todėl daugelyje vietų vietoj *aiškios* ir *ryškios* aš nusprendžiau rašyti *apibrėžtos*, nes šis žodis geriau nukreips žmonių mintis prie tos prasmės, kaip aš suprantu šį dalyką. Taip aš vadinu tam tikrą intelekto objektą, ir, vadinasi, apibrėžtą objektą, t.y. tokį, koks jis čia matomas ir suvokiamas. Manau, kad *apibrėžta* taikliai galima pavadinti tokią *idėją*, kuri, tam tikru metu objektyviai būdama intelekte, taigi čia *apibrėžta*, yra sujungta ir nekintamai susieta su tam tikru pavadinimu ar artikuliuotu garsu, kuris turi būti pastovus būtent šio intelekto objekto, arba *apibrėžtos idėjos*, ženklas.

Paaiškinsiu šitai smulkiau. Sakydamas „apibrėžta“ apie *paprastą idėją*, turiu galvoje tą paprastą vaizdinį, kuris yra intelekto akiratyje ar kurį intelektas suvokia savyje, kai sakoma, kad ši *idėja* yra jame; sakydamas „apibrėžta“ apie *sudėtinę idėją*, turiu galvoje tokią, kuri susideda iš apibrėžto skaičiaus tam tikrų paprastų ar ne tokių sudėtingų *idėjų*, sujungtų tokiu santykiu ir

taip išdėstytų, kaip jos yra intelekto akiratyje ir kaip intelektas jas mato savyje, kai ši *idėja* yra jame ar turėtų būti jame, kai žmogus ją įvardija. Aš sakau „turėtų būti", nes ne kiekvienas taip rūpinasi (o galbūt nė vienas nesirūpina) savo kalba, kad nepavartotų jokio žodžio, kol neišvys savo intelekte tikslios, *apibrėžtos idėjos*, kurios ženklu jis nusprendžia jį padaryti. Jei šito stinga, tai sukelia daug neaiškumų ir painiavą žmonių mintyse ir samprotavimuose.

Žinau, jog nė vienoje kalboje nėra pakankamai žodžių, kad jie išreikštų visą žmonių pokalbiuose ir samprotavimuose pasitaikančių *idėjų* įvairovę. Tačiau tai nekliudo tam, kad kiekvienas, vartodamas kokį nors terminą, turėtų savo intelekte *apibrėžtą idėją*, kurios ženklu jį padaro ir su kuria jį nuolat sietų šio pokalbio metu. Jeigu jis to nedaro ar negali daryti, veltui dedasi turįs *aiškias* ar *ryškias idėjas*: akivaizdu, kad jos nėra tokios; todėl negalima tikėtis nieko kito, tik neaiškumo ir painiavos, kai vartojami tokie terminai, kurie nėra tiksliai apibrėžti.

Tuo remdamasis aš pamaniau, kad terminas „apibrėžtos idėjos" yra mažiau klaidinantis negu „aiškios ir ryškios idėjos"; ir kai žmonės turės tokias viso to, ką jie mąsto, tiria ar dėl ko ginčijasi, *apibrėžtas idėjas*, jie pamatys, kad didelė dalis jų abejonių ir ginčų yra išspręsta: didžioji dalis žmoniją gluminančių klausimų ir nesutarimų kyla dėl abejotino ir netikslaus žodžių vartojimo arba (tai yra tas pat) dėl *neapibrėžtų idėjų*, kurias jie turi išreikšti. Aš pasirinkau šiuos terminus žymėti: 1) tam tikram tiesioginiam intelekto objektui, kurį jis suvokia ir turi priešais save ir kuris skiriasi nuo garso, intelekto vartojamo kaip jo ženklo; 2) tam,

kad ši taip *apibrėžta idėja*, t.y. ta, kurią intelektas turi savyje, žino ir mato čia, nekintamai *apibrėžiama* šiuo pavadinimu ir kad šis pavadinimas *apibrėžia* būtent šią *idėją*. Jeigu žmonės tyrinėjimuose ir samprotavimuose turėtų tokias *apibrėžtas idėjas*, jie pamatytų, kaip toli siekia jų pačių tyrinėjimai ir samprotavimai, ir išvengtų didžiosios dalies ginčų ir nesutarimų su kitais.

Be to, knygų pardavėjas mano, kad būtinai turiu informuoti skaitytoją, jog pridėjau du visiškai naujus skyrius, vieną — apie *idėjų asociaciją*, kitą — apie *entuziazmą*. Juos drauge su kitais didesniais anksčiau neskelbtais priedais jis apsiėmė išspausdinti atskirai lygiai taip pat ir tuo pačiu tikslu, kaip buvo padaryta antrajame šios *Esė* leidime.

Šiame penktajame leidime labai nedaug papildymų ar pakeitimų. Didžioji dalis naujos medžiagos yra antrosios knygos 21-ame skyriuje, ir kiekvienas, kuriam tai atrodys verta, galės nesunkiai ją persirašyti ankstesniojo leidimo paraštėse.

Pirma knyga

APIE ĮGIMTAS SĄVOKAS

Pirmas skyrius

ĮŽANGA

1. Kadangi būtent *intelektas* iškelia žmogų virš kitų juntančių būtybių ir lemia jo pranašumą ir viešpatavimą jų atžvilgiu, vien dėl savo kilnumo jis tikrai yra objektas, vertas mūsų pastangų jį ištirti. Intelektas, panašiai kaip akis, įgalina mus matyti ir suvokti visus kitus dalykus, tačiau jis visiškai nesuvokia savęs paties: reikia meno ir pastangų, norint atitolinti jį ir padaryti savo paties objektu. Tačiau kad ir kokių sunkumų iškiltų šio tyrinėjimo kelyje, kad ir kas laikytų mus tamsoje savo pačių atžvilgiu, aš esu visiškai tikras, kad ta šviesa, kuria mes galime nušviesti savo sielą, savojo intelekto pažinimas bus ne tik labai malonus, bet ir labai naudingas vadovaudamas mūsų mintims tiriant kitus dalykus.

2. Taigi mano *tikslas* yra ištirti žmogiškojo pažinimo kilmę, tikrumą ir apimtį, taip pat tikėjimo, nuomonės ir pritarimo pagrindus bei laipsnius, todėl aš čia nesileisiu į fizikinius samprotavimus apie sielą ir nesivarginsiu tirdamas, kas sudaro jos esmę arba dėl kokių dvasios judesių ar kūno pokyčių mes savo jutimo organais patiriame kokius nors pojūčius arba mūsų intelektas gauna kokias nors *idėjas*, ir ar šios *idėjos* — kai

kurios iš jų arba visos — formuodamosi priklauso nuo materijos, ar ne. Nors šie samprotavimai įdomūs ir patrauklūs, aš jų atsisakysiu, nes jie neįeina į sumanymą, kurį aš dabar įgyvendinu. Mano dabartiniam tikslui pakaks aptarti žmogaus pažintinius sugebėjimus, kaip jie taikomi objektams, su kuriais turi reikalą. Tarsiuosi ne visai tuščiai atsidėjęs savo mintims šiuo klausimu, jeigu vadovaudamasis šiuo aiškiu istoriniu metodu galėsiu kaip nors paaiškinti, kokiu būdu intelektas įgyja mūsų turimas daiktų sąvokas, ir galėsiu nustatyti kokius nors mūsų pažinimo tikrumo kriterijus arba žmonių įsitikinimų, tokių įvairių, skirtingų ir visiškai nesuderinamų, pagrindus, — kai kada šie įsitikinimai teigiami su tokiu tikrumu ir pasitikėjimu, kad tas, kas apžvelgs žmonių nuomones, pamatys jų prieštaringumą ir kartu tą meilę bei atsidavimą, kuriais jie apgaubti, tą ryžtą ir įkarštį, su kuriais jie ginami, ko gero, turi pagrindą įtarti, kad arba apskritai nėra tokio dalyko kaip tiesa, arba žmonija neturi tinkamų priemonių įgyti tikrą jos pažinimą.

3. Todėl verta surasti *ribą* tarp nuomonės ir žinojimo ir išsiaiškinti, kokiais kriterijais mes turime reguliuoti savo pritarimą ir švelninti savo įsitikinimus, kai kalbama apie dalykus, apie kuriuos mes neturime jokių tikrų žinių. Tam aš naudosiuosi tokiu metodu.

Pirma, aš ištirsiu tų *idėjų,* sąvokų ar kaip kitaip norėtumėte jas pavadinti, kurias žmogus pastebi ir suvokia turįs savo sieloje, kilmę ir būdus, kuriais intelektas jas įgyja.

Antra, aš pasistengsiu parodyti, kokį *pažinimą* intelektas įgyja per šias *idėjas,* taip pat šio pažinimo tikrumą, akivaizdumą ir apimtį.

Trečia, aš ištirsiu *tikėjimo* arba *nuomonės* prigimtį ir pagrindus: čia aš turiu galvoje mūsų pritarimą kokiam nors teiginiui kaip teisingam, nors mes nieko tikro nežinome apie jo teisingumą. Čia mes turėsime progą ištirti *pritarimo* pagrindus ir laipsnius.

4. Jeigu tirdamas intelekto prigimtį aš sugebėsiu atskleisti jo galias — *kaip toli* jos siekia, kokius dalykus jos tam tikru mastu atitinka ir kur jų mums pritrūksta, — manau, šis tyrimas gali būti naudingas tuo, kad įtikins nerimstantį žmogaus intelektą būti atsargesnį ir nesiimti dalykų, kurių jis nepajėgia suprasti, sustoti pasiekus savo kraštutinę ribą ir ramiai susitaikyti su nežinojimu tų dalykų, kuriuos ištyrus paaiškėja, kad jie neprieinami mūsų sugebėjimams. Tada, skatinami visuotinio pažinimo siekimo, mes galbūt ne taip nekantrausime kelti klausimus ir gluminti save ir kitus ginčais dėl dalykų, kuriems mūsų intelektas netinka, kurių aiškių ir ryškių suvokinių mes negalime susidaryti savo intelekte ar kurių mes neturime visiškai jokių sąvokų (taip atsitikdavo tikriausiai pernelyg dažnai). Jeigu mes sugebėsime išsiaiškinti, kiek gali aprėpti intelekto žvilgsnis, kiek jis sugeba pasiekti tikrumą ir kokiais atvejais jis gali tik susidaryti nuomonę ir spėti, išmoksime pasitenkinti tuo, kas mums dabartinėje būklėje yra pasiekiama.

5. Nors mūsų intelekto *supratingumas* anaiptol nepajėgia aprėpti visos daiktų įvairovės, vis dėlto mes turime pakankamą pagrindą garbinti dosnų mūsų būties Kūrėją už tą pažinimo dalį ir laipsnį, kuriuo jis mus apdovanojo kur kas labiau už kitus šios mūsų buveinės gyventojus. Žmonės turi pagrindą būti visiškai patenkinti tuo, kas Dievui atrodė tinkama jiems,

nes jis jiems suteikė (kaip sako šv. Petras) πάντα πρός ζωήν καὶ εὐσέβειαν — „visa, kas praverčia gyvenimui ir maldingumui"[1], suteikė jiems galimybę patogiai įsikurti šiame gyvenime ir surasti kelią, vedantį į geresnį. Nors jų pažinimas anaiptol neprilygsta visapusiškam ar tobulam visko, kas egzistuoja, supratimui, vis dėlto jis garantuoja svarbiausius jų interesus, ir jie turi užtektinai šviesos, kad galėtų pažinti savo Kūrėją ir įžvelgtų savo pareigas. Žmonės gali rasti pakankamai daug dalykų, kurie suteiks jų galvoms ir rankoms įvairios malonios ir pasitenkinimą teikiančios veiklos, jeigu įžūliai nesipriešins savo kūno sandarai ir neišbarstys gėrybių, kurių pilnos jų rankos, dėl to, kad jos per mažos suimti viską. Mes turėsime nedaug pagrindo skųstis savo intelekto ribotumu, jeigu taikysime jį tam, kas mums gali būti naudinga, nes tai visiškai atitinka jo sugebėjimus. Elgsimės nedovanotinai ir aikštingai kaip vaikai, jeigu nepakankamai vertinsime mūsų pažinimo pranašumus ir dėl to, kad yra dalykų, kurie jam nepasiekiami, nesistengsime jį tobulinti dėl tų tikslų, kuriems jis buvo mums duotas. Jeigu tingus ir nepaklusnus tarnas neatliks savo darbo žvakių šviesoje tuo pretekstu, kad jam stinga ryškios saulės šviesos, tai jam nebus joks pasiteisinimas. Žvakė, deganti mumyse, šviečia pakankamai ryškiai visiems mūsų tikslams[2]. Atradimai, kuriuos mes galime padaryti su ja, turi mus patenkinti; mes tada teisingai naudosimės savo intelektu, kai visų dalykų imsimės tokiu būdu ir tokiu mastu, kokiu jie atitinka mūsų sugebėjimus, ir remdamiesi tokiais pagrindais, kokiais jie gali būti mums pateikti, užuot kategoriškai ir nekantriai reikalavę įrodymo ir tikrumo ten, kur įmanoma pasiekti tik

tikėtinumo, kurio visiškai pakanka tvarkyti visiems mūsų reikalams. Jeigu mes niekuo netikėsime dėl to, kad negalime tikrai pažinti visų dalykų, elgsimės bemaž taip pat protingai, kaip ir tas, kuris nesinaudos kojomis, bet ramiai sėdės ir žus dėl to, kad neturi sparnų ir negali skraidyti.

6. Kai mes pažinsime savo *jėgą*, geriau žinosime, ko galime imtis vildamiesi sėkmės; kai gerai ištirsime savo intelekto *galias* ir įvertinsime, ko galime iš jų tikėtis, mes nebūsime linkę ramiai sėdėti ir apskritai neduoti savo mintims jokio darbo, apimti nevilties, kad nieko nežinome, ar, kita vertus, viskuo abejoti ir neigti visą pažinimą, nes kai kurių dalykų negalima suprasti. Jūreiviui labai naudinga žinoti savo lyno ilgį, nors jis negali išmatuoti juo visų vandenyno gelmių. Gerai, jog jis žino jį esant pakankamai ilgą, kad pasiektų dugną tose vietose, kurios būtinos nustatyti plaukimo kursui, ir padėtų jam išvengti seklumų, kurios gali jį pražudyti. Mūsų uždavinys — pažinti ne visus dalykus, bet tuos, kurie svarbūs mūsų elgesiui. Jeigu mes sugebėsime rasti tuos kriterijus, kuriais vadovaudamasi protinga būtybė, atsidūrusi tokioje padėtyje, kokioje žmogus yra šiame pasaulyje, gali ir turi valdyti savo nuomones ir nuo jų priklausomus veiksmus, mums nereikės nerimauti dėl to, kad kai kurių kitų dalykų neįstengiame pažinti.

7. Kaip tik šitai buvo pirmoji *paskata* parašyti šią *Esė* apie *intelektą*. Man atrodė, kad norint atsakyti į keletą klausimų, kurie žmogaus sielai tikrai gali iškilti, pirmas žingsnis yra ištirti savo pačių intelektą, išsiaiškinti savo galias ir pažiūrėti, kokiems dalykams jos yra tinkamos. Kol tai nebuvo padaryta, mano manymu, mes

pradėdavome ne nuo to galo ir tuščiai ieškojome pasitenkinimo, kurį teikia ramus ir patikimas mums labiausiai rūpimų tiesų turėjimas, tuo tarpu savo mintims leidome klaidžioti po platų Būties vandenyną, tarsi visa ši beribė platuma natūraliai ir neabejotinai priklausytų mūsų intelektui ir niekas čia neišvengtų jo sprendimų ir neliktų jo nesuprasta. O jei žmonės imasi tirti tai, kas pranoksta jų sugebėjimus, ir leidžia savo mintims klaidžioti po tokias gelmes, kur jos negali rasti tvirto pagrindo, nenuostabu, kad jie kelia klausimus ir kursto ginčus, kurie niekada nesibaigia jokiu aiškiu sprendimu, o tik tęsia ir didina jų abejones ir galiausiai sustiprina jų visišką skepticizmą. Tuo tarpu jeigu mūsų intelekto sugebėjimai būtų gerai išsiaiškinti, jeigu būtų nustatyta mūsų pažinimo apimtis ir surasta riba, skirianti apšviestas ir tamsias daiktų puses, tai, ką mes galime ir ko negalime suprasti, žmonės galbūt be didesnių dvejonių susitaikytų su atvirai pripažįstamu vienos pusės nepažinimu ir naudingiau bei su didesniu pasitenkinimu nukreiptų savo mintis ir samprotavimus į kitą pusę.

8. Tai tiek man atrodė būtina pasakyti apie šio žmogaus intelekto tyrinėjimo priežastį. Bet prieš pereidamas prie to, ką aš manau šiuo klausimu, čia, įžangoje, turiu atsiprašyti skaitytoją dėl dažno žodžio „idėja" vartojimo, kurį jis aptiks šiame traktate. Kadangi, mano manymu, šis terminas geriausiai atitinka tai, kas yra intelekto objektas, kai žmogus mąsto, aš vartojau jį išreikšti tam, kas vadinama *vaizdiniu, sąvoka, rūšimi,* arba visam tam, kuo mąstydamas gali užsiimti intelektas; ir aš negalėjau išvengti dažno jo vartojimo.

Manau, bus nesunku sutikti su manimi, kad žmogaus intelekte yra tokių *idėjų*: kiekvienas žino jas esant savyje, o žmonių žodžiai ir veiksmai įtikina, kad ir kiti jas turi.

Taigi pirmiausia mes ištirsime, kaip jos patenka į intelektą.

Antras skyrius

INTELEKTE NĖRA ĮGIMTŲ PRINCIPŲ

1. Kai kurių žmonių tarpe įsigalėjusi nuomonė, kad *intelekte* yra tam tikri *įgimti principai*, tam tikros pirminės sąvokos, *κοιναι ἔννοιαι*[3], taip sakant, žmogaus intelekte įspausti ženklai, kuriuos siela gauna pačioje savo būties pradžioje ir atsineša į pasaulį. Man pasiseks įtikinti išankstinio nusistatymo neturintį skaitytoją šios prielaidos klaidingumu, jei tik aš parodysiu (o tai ir tikiuosi padaryti tolesnėse šio samprotavimo dalyse), kaip žmonės vien tik naudodamiesi savo įgimtais sugebėjimais, be jokių įgimtų įspaudų pagalbos, gali įgyti visą pažinimą, kurį jie turi, ir pasiekti tikrumą be tokių pradinių sąvokų ar principų. Aš manau, kiekvienas lengvai sutiks, jog būtų įžūlu tarti, kad spalvų *idėjos* yra įgimtos būtybei, kuriai Dievas suteikė regėjimą ir galią suvokti spalvas akimis žvelgiant į išorinius objektus; lygiai taip pat neprotinga būtų kai kurias tiesas laikyti prigimties įspaudais ir įgimtais ženklais, kai mes matome turį sugebėjimus, kuriais galime pažinti jas taip lengvai ir tikrai, tarsi jos iš pat pradžių būtų buvusios įspaustos sieloje.

Tačiau kadangi žmogus negali išvengti priekaištų, jeigu, kai jis siekia tiesos vadovaudamasis savo paties

mintimis, jos bent kiek iškreipia jį iš įprasto kelio, aš išdėstysiu priežastis, paskatinusias mane suabejoti šios nuomonės teisingumu, kad pateisinčiau savo suklydimą, jeigu aš klystu; tai aš palieku spręsti tiems, kurie, kaip ir aš, yra pasirengę priimti tiesą, kur tik ją surastų.

2. Su niekuo taip visuotinai nesutinkama, kaip su tuo, kad yra tam tikri principai, ir *teoriniai*, ir *praktiniai* (kalbama ir apie vienus, ir apie kitus), kuriuos pripažįsta visa žmonija; todėl, kaip teigiama, jie turį būti pastovūs įspaudai, kuriuos žmonių sielos gauna savo būties pradžioje ir kuriuos jos atsineša į pasaulį taip pat būtinai ir realiai, kaip ir kitus joms būdingus sugebėjimus.

3. Šis argumentas, grindžiamas *visuotiniu sutikimu*, turi tą bėdą, kad jeigu tikrai būtų tam tikrų tiesų, kurias pripažįsta visa žmonija, tai neįrodytų jas esant įgimtas, jei galima parodyti, kad yra koks nors kitas būdas, kaip žmonės pasiekia visuotinį sutarimą dėl dalykų, dėl kurių jie iš tiesų sutaria, o aš manau, kad tai gali būti padaryta.

4. Bet — o tai dar blogiau — tas visuotinio sutikimo argumentas, kuriuo remiamasi siekiant įrodyti esant įgimtus principus, man regis, įrodo, kad tokių principų nėra, nes nėra principų, kuriuos visuotinai pripažintų visa žmonija. Pradėsiu nuo teorinių principų ir kaip pavyzdį pateiksiu tokius išgirtus įrodymo principus, kaip „Kas yra, yra" ir „Neįmanoma, kad tas pats daiktas būtų ir nebūtų", kurie, mano nuomone, iš visų turi didžiausią teisę būti laikomi įgimtais. Jų kaip visuotinai priimtų maksimų reputacija taip įsigalėjusi, kad tikrai atrodys keista, jeigu kas nors tuo ims abejo-

ti. Ir vis dėlto aš drįstu teigti, kad šiems teiginiams anaiptol nėra visuotinai pritariama ir kad didelė žmonijos dalis jų net visiškai nežino.

5. Juk, pirma, akivaizdu, kad visi *vaikai* ir *idiotai* neturi nė menkiausio supratimo ir net nepagalvoja apie juos. Ir šios spragos pakanka sugriauti tam visuotiniam pritarimui, kuris būtinai turi lydėti visas įgimtas tiesas; teiginys, kad esama į sielą įspaustų tiesų, kurių ji nesuvokia ar nesupranta, man atrodo beveik kaip prieštaravimas, nes juk „įspausti" reiškia ne ką kita, kaip padaryti, kad tam tikros tiesos būtų suvoktos. Man regis, sunku suprasti, kaip galima įspausti ką nors į intelektą, jei intelektas to nesuvokia. Taigi jeigu *vaikai* ir *idiotai* turi sielas, turi intelektus su šiais įspaudais, jie neišvengiamai turi juos suvokti ir būtinai turi žinoti šias tiesas ir joms pritarti; o kadangi taip nėra, akivaizdu, kad nėra tokių įspaudų. Juk jeigu jos nėra iš prigimties įspaustos sąvokos, kaip jos gali būti įgimtos? O jeigu jos yra įspaustos sąvokos, kaip jos gali būti nežinomos? Teigti, kad sąvoka yra įspausta į intelektą, ir vis dėlto kartu teigti, kad intelektas jos nežino ir dar niekada nepastebėjo jos, — vadinasi, padaryti šį įspaudą niekiu. Nė apie vieną teiginį negalima sakyti, kad jis yra intelekte, jeigu intelektas dar niekada jo nežinojo, jeigu jis dar niekada jo neįsisąmonino. Jeigu tai būtų galima teigti apie kurį nors vieną, tai tuo pačiu pagrindu apie visus teiginius, kurie yra teisingi ir kuriems intelektas sugeba pritarti, būtų galima sakyti, kad jie yra intelekte ir yra įspausti; juk jeigu apie kokį nors teiginį, kurio intelektas dar niekada nežinojo, galima sakyti, kad jis yra intelekte, tai tik dėl to, kad intelektas sugeba jį pažinti, o intelektas turi šį sugebėjimą visų

tiesų, kurias jis kada nors pažins, atžvilgiu. Maža to, tokiu atveju į intelektą gali būti įspaustos tos tiesos, kurių jis niekada nežinojo ir nežinos, nes žmogus gali ilgai gyventi ir pagaliau numirti nežinodamas daugelio tiesų, kurias jo intelektas būtų sugebėjęs pažinti, ir pažinti tikrai. Taigi jeigu sugebėjimas pažinti bus laikomas prigimties įspaudu, tada visos tiesos, kurias žmogus kada nors pažįsta, dėl šios priežasties bus įgimtos, ir šis svarbus klausimas virs tik labai netiksliu kalbėjimo būdu, kai, pretenduojant teigti priešingą dalyką, pasakoma tas pats, ką teigia neigiantys įgimtus principus. Mat aš manau, jog niekas niekada nėra neigęs, kad intelektas sugeba pažinti kai kurias tiesas. Sugebėjimas, pasak jų, yra įgimtas, o žinojimas įgytas. Bet kodėl tada taip ginamas kai kurių maksimų įgimtumas? Jeigu tiesos gali būti įspaustos į intelektą nebūdamos suvoktos, aš nematau jokio skirtumo tarp tiesų, kurias intelektas sugeba pažinti, jų kilmės požiūriu: jos arba visos turi būti įgimtos, arba visos atsitiktinės. Veltui žmogus stengtųsi jas atskirti. Kalbantysis apie įgimtas intelekto sąvokas negali (jeigu jis turi galvoje kokią nors atskirą tiesų rūšį) laikyti esančiomis intelekte tokių tiesų, kurių jis niekada nesuvokė ir apie kurias dar visiškai nieko nežino. Juk jeigu šie žodžiai („būti intelekte") turi kokią nors prasmę, jie reiškia „būti suprastam". Taigi būti intelekte ir nebūti suprastam, būti sieloje ir niekada nebūti suvoktam yra tas pat, kaip sakyti, kad kas nors yra ir nėra sieloje ar intelekte. Vadinasi, jeigu šie du teiginiai — „Kas yra, yra" ir „Neįmanoma, kad tas pats daiktas būtų ir nebūtų" — yra iš prigimties įspausti, vaikai negali jų nežinoti; kūdikiai ir visi, kas turi sielą, būtinai turi tu-

rėti juos savo intelekte, žinoti jų teigiamą tiesą ir pritarti jai.

6. Siekiant šito išvengti, paprastai atsakoma, kad visi žmonės juos žino ir pritaria jiems, *kai pradeda protauti,* — esą to pakanka įrodyti jų įgimtumui. Aš atsakau taip.

7. Neaiškūs pasakymai, vargu ar turintys kokią nors reikšmę, tampa aiškiais pagrindais tiems, kurie, turėdami išankstinį nusistatymą, nepasistengia išsiaiškinti net to, ką patys sako. Juk jeigu pritaikysime šį atsakymą mūsų dabartiniam tikslui, suteikę jam kokią nors priimtiną prasmę, jis turi reikšti viena iš dviejų: arba kad, kai tik žmonės pradeda protauti, šie tariami įgimti įrašai tampa jiems žinomi ir jie pastebi juos, arba kad protavimas ir proto lavinimas padeda žmonėms atrasti šiuos principus, ir jie tikrai juos sužino.

8. Jeigu jie turi galvoje, kad *protaudami* žmonės gali atrasti šiuos principus ir kad to pakanka įrodyti juos esant įgimtus, įrodinėjama bus šitaip: visos tiesos, kurias protas tikrai gali mums atskleisti ir priversti mus tvirtai joms pritarti, yra prigimties įspaustos į intelektą, nes visuotinis pritarimas, laikomas jų požymiu, reiškia ne ką kita, kaip tai, kad protaudami mes sugebame įgyti tam tikrą jų pažinimą ir pritarti joms; vadinasi, nebus jokio skirtumo tarp matematikų aksiomų ir teoremų, kurias jie išveda iš jų: visos vienodai turi būti pripažįstamos įgimtomis, nes visos atrastos protaujant ir yra tokios tiesos, kurias protinga būtybė tikrai gali pažinti, jeigu ji teisingai kreipia savo mintis.

9. Bet kaip šie žmonės gali manyti, kad *protavimas* yra būtinas atrasti principams, kurie laikomi įgimtais, jeigu protas (jei galime jais tikėti) yra ne kas kita, kaip

sugebėjimas išvesti nežinomas tiesas iš tų principų ar teiginių, kurie jau žinomi? Aišku, to, kam atrasti mums reikalingas protas, niekada negalima laikyti esant įgimta, nebent, kaip sakiau, visas tikras tiesas, kurių protas kada nors mus išmoko, laikysime įgimtomis. Jeigu protas arba jo taikymas reikalingas tam, kad priverstų intelektą pamatyti tai, kas iš prigimties į jį įrėžta ir negali būti jame, kol nėra jo suvokta, tai lygiai taip pat galime manyti, jog būtina pasitelkti protą, kad priverstume akis atrasti regimus objektus. Taigi versti protą atrasti šias įspaustas tiesas — vadinasi, teigti, kad protaudamas žmogus atranda tai, ką jis anksčiau žinojo; o sakyti, kad žmonės turi šias įgimtas, įspaustas tiesas iš prigimties, prieš pradėdami protauti, ir vis dėlto niekada jų nežino, kol nepradeda protauti, yra iš esmės tas pat, kaip sakyti, kad žmonės jas žino ir kartu jų nežino.

10. Į tai, ko gero, bus atsakyta, kad matematiniams įrodymams ir kitoms tiesoms, kurios nėra įgimtos, nepritariama iškart, kai tik jos pateikiamos, ir tuo jos skiriasi nuo tų maksimų ir kitų įgimtų tiesų. Aš turėsiu progą išsamiau pakalbėti apie pritarimą iškart pateikus. Čia tik mielai sutiksiu, jog šios maksimos ir matematiniai įrodymai skiriasi tuo, kad pastarųjų atveju reikalingas protas ir argumentai, idant juos suprastume ir jiems pritartume, o pirmosios be jokių samprotavimų priimamos ir joms pritariama iškart, kai tik jos suprantamos. Tačiau kartu prašau leisti man pasakyti, kad tai atskleidžia išsisukinėjimo, reikalaujančio *pasitelkti protą* šioms bendrosioms tiesoms atrasti, silpnumą, nes reikia pripažinti, kad jos atskleidžiamos be samprotavimo pagalbos. Ir aš manau, kad tie, kurie

pateikia tokį atsakymą, nesiryš teigti, jog maksimos „Neįmanoma, kad tas pats daiktas būtų ir nebūtų" žinojimas yra mūsų proto išvada. Juk jeigu šių principų žinojimą jie padaro priklausomą nuo mūsų mąstymo darbo, tai šitaip griaunamas gamtos dosnumas, kurį, atrodo, jie taip mėgsta. Juk samprotavimas visada yra ieškojimas ir apgalvojimas ir reikalauja pastangų bei uolumo. Ir kokia galėtų būti prasmė tarti, kad tam, kas prigimties įspausta kaip mūsų proto pagrindas ir vadovas, atrasti reikalingas protas?

11. Tie, kurie pasistengs bent kiek atidžiau apmąstyti intelekto veiksmus, įsitikins, jog greitą intelekto pritarimą kai kurioms tiesoms lemia ne tai, kad jos yra prigimties įspaustos, ir ne *protavimas*, bet sielos sugebėjimas, kuris visiškai skiriasi ir nuo vieno, ir nuo kito, kaip pamatysime vėliau. Taigi protas nė kiek neprisideda prie to, kad paskatintų mus pritarti šioms maksimoms, todėl jeigu sakant, kad „žmonės pažįsta jas ir pritaria joms, kai pradeda protauti", turima galvoje, kad protavimas padeda mums pažinti šias maksimas, tai yra visiškai klaidinga; o jeigu tai būtų teisinga, įrodytų, kad jos nėra įgimtos.

12. Jeigu kalbant apie jų pažinimą ir pritarimą joms, kai *pradedame protauti*, turima galvoje, kad tai yra tas metas, kai intelektas pradeda jas pastebėti, ir kad, kai tik vaikai pradeda protauti, jie taip pat pradeda pažinti šias maksimas ir pritarti joms, tai irgi yra klaidinga ir lengvabūdiška. *Pirma*, tai yra klaidinga. Juk akivaizdu, kad šių maksimų nėra intelekte taip anksti, kai pradedama protauti, todėl protavimo pradžia klaidingai nurodoma kaip jų atradimo laikas. Kiek galime

stebėti tokių atvejų, kai vaikai protauja gerokai anksčiau negu sužino maksimą „Neįmanoma, kad tas pats daiktas būtų ir nebūtų"? O didelė dalis neišsimokslinusių žmonių ir laukinių net daugelį protingo amžiaus metų nugyvena niekada nesusimąstydami apie šį ir kitus panašius bendruosius teiginius. Aš manau, kad žmonės nepažįsta šių bendrų ir abstraktesnių tiesų, kurios laikomos įgimtomis, kol nepradeda protauti; pridursiu, kad jie nepažįsta jų ir tada. Taip yra todėl, kad, kai jie pradeda protauti, jų intelekte dar nėra susidariusios tos abstrakčios *idėjos*, su kuriomis siejamos bendrosios maksimos, klaidingai laikomos įgimtais principais, — iš tiesų jos yra atradimai ir tiesos, įdiegtos ir patekusios į intelektą tuo pačiu būdu ir atrastos žengiant tuos pačius žingsnius, kaip ir kai kurie kiti teiginiai, kuriuos niekam nešovė absurdiška mintis laikyti įgimtais. Šitai aš tikiuosi išaiškinti vėliau šiame samprotavime. Taigi aš pripažįstu, kad žmonės būtinai turi pradėti protauti pirmiau negu pažįsta šias bendrąsias tiesas, tačiau neigiu, kad žmonių protavimo pradžia yra jų atradimo laikas.

13. Kartu reikia pažymėti, jog sakyti, kad žmonės pažįsta šias maksimas ir pritaria joms, *kai jie pradeda protauti,* iš tiesų yra ne kas kita, kaip sakyti, kad jie niekada jų nežinojo ir nepastebėjo, kol neprotavo, bet kada nors vėliau gyvenime žmogus gali joms pritarti, tik nežinia kada. Tą patį galima pasakyti ne tik apie šias, bet ir apie visas kitas pažinias tiesas, ir pastaba, kad jas pažįstame, kai pradedame protauti, vis dėlto nesuteikia joms jokio pranašumo ar skiriamojo bruožo ir neįrodo jas esant įgimtas, bet visiškai priešingai.

14. Bet, *antra,* jeigu jų pažinimo ir pritarimo joms laikas iš tiesų būtų kaip tik tas laikas, kai žmonės pradeda *protauti,* tai irgi neįrodytų jas esant įgimtas. Šis įrodinėjimo būdas yra toks pat lengvabūdiškas, kaip pati prielaida — klaidinga. Kokia logika remiantis gali paaiškėti, kad sąvoka yra pirmapradiškai prigimties įspausta į sielą jos pirmojo formavimo metu, nes ji pirmą kartą pastebima ir jai pritariama tada, kai pradeda reikštis sielos sugebėjimas, turintis visiškai atskirą veikimo sritį? Todėl jeigu kalbos vartojimo pradžia būtų laikoma tuo laiku, kai pirmą kartą pritariama šioms maksimoms (o ji gali juo būti tiek pat teisingai, kaip ir tas laikas, kai žmonės pradeda protauti), tai būtų toks pat geras įrodymas, kad jos yra įgimtos, kaip ir sakyti, kad jos yra įgimtos, nes žmonės joms pritaria, kai pradeda protauti. Tokiu atveju aš sutinku su įgimtų principų šalininkais, kad sieloje nėra šių bendrų ir savaime akivaizdžių maksimų pažinimo, kol ji nepradeda protauti, tačiau neigiu, kad protavimo pradžia yra kaip tik tas laikas, kai jos pirmą kartą pastebimos; o jeigu tai ir būtų kaip tik tas laikas, aš neigiu, kad tai įrodytų jas esant įgimtas. Teiginys, kad žmonės *pritaria joms, kai pradeda protauti,* iš tikrųjų gali reikšti tik tai, jog kadangi bendrųjų abstrakčių *idėjų* formavimas ir bendrųjų pavadinimų supratimas yra susijęs su protiniais sugebėjimais ir vystosi kartu su jais, vaikai paprastai įgyja šias bendrąsias *idėjas* ir išmoksta jas žyminčius pavadinimus tik tada, kai po ilgoko proto taikymo įprastoms ir atskiresnėms *idėjoms* jie, remiantis jų paprastais pokalbiais ir elgesiu su kitais, pripažįstami sugebančiais dalyvauti protingame pokalbyje. Jeigu pritarimas šioms maksimoms, kai žmonės pradeda

protauti, gali būti tiesa kokia nors kita prasme, norėčiau, kad tai būtų parodyta ar bent jau būtų paaiškinta, kaip šia ar kokia nors kita prasme tai įrodo jas esant įgimtas.

15. Jutimai pirmiausia įleidžia atskiras *idėjas* ir užpildo dar tuščią vietą; intelektas palaipsniui susipažįsta su kai kuriomis iš jų, ir jos įkurdinamos atmintyje ir gauna pavadinimus. Po to intelektas, eidamas toliau, abstrahuoja jas ir palaipsniui išmoksta vartoti bendrus pavadinimus. Tokiu būdu intelektas aprūpinamas idėjomis ir kalba, medžiaga, kuriai jis taiko savo sugebėjimą samprotauti. Gausėjant medžiagos, kuri duoda protui darbo, protavimas kasdien darosi vis labiau pastebimas. Tačiau nors bendrųjų *idėjų* sankaupa ir bendrųjų žodžių vartojimas bei protavimas paprastai plečiasi kartu, vis dėlto aš neįžvelgiu, kaip šitai kokiu nors būdu įrodo jas esant įgimtas. Aš pripažįstu, kad kai kurių tiesų žinojimas atsiranda sieloje labai anksti, tačiau tokiu būdu, kuris rodo jas nesant įgimtas. Juk stebėdami mes įsitikinsime, kad šis žinojimas susijęs ne su įgimtomis, bet su įgytomis *idėjomis,* pirmiausia su įspaustomis išorinių daiktų, su kuriais kūdikiai susiduria anksčiausiai ir kurie dažniausiai paveikia jų jusles. Kad kai kurios iš taip įgytų *idėjų* dera vienos su kitomis, o kitos skiriasi, intelektas tikriausiai atskleidžia iškart, kai tik jis pradeda naudotis atmintimi, kai tik sugeba įsiminti ir priimti atskiras *idėjas*. Tada ar ne tada, tačiau tai tikrai atsitinka gerokai anksčiau, negu jis ima vartoti žodžius ar pradeda daryti tai, ką mes paprastai vadiname protavimu. Juk dar nemokėdamas kalbėti vaikas taip pat tikrai žino saldumo ir kartumo *idėjų* skirtumą (t.y. kad saldu nėra kartu), kaip vėliau

(pradėjęs kalbėti) jis žino, kad pelynas ir ledinukas yra ne tas pats daiktas.

16. Vaikas nežino, kad trys ir keturi lygu septyniems, kol nesugeba suskaičiuoti iki septynių ir neturi lygybės pavadinimo ir *idėjos*, o išaiškinus šiuos žodžius jis iškart pritaria ar, veikiau, suvokia šio teiginio teisingumą. Tačiau tada jis mielai pritaria ne dėl to, kad tai yra įgimta tiesa, o iki tol nepritarė ne dėl to, kad *neprotavo;* teiginio teisingumas jam paaiškėja iškart, kai tik jo intelekte susiformuoja aiškios ir ryškios *idėjos*, kurias žymi šie pavadinimai. Ir tada jis žino šio teiginio teisingumą tuo pačiu pagrindu ir tuo pačiu būdu, kuriuo anksčiau žinojo, kad rykštė ir vyšnia yra ne tas pats daiktas, ir tuo pačiu pagrindu, kuriuo vėliau gali sužinoti, jog „Neįmanoma, kad tas pats daiktas būtų ir nebūtų“, kaip išsamiau bus parodyta vėliau. Taigi kuo vėliau įgyjamos tos bendrosios *idėjos*, su kuriomis susijusios šios maksimos, arba sužinoma jas žyminčių bendrųjų terminų reikšmė, arba intelekte susiejamos *idėjos*, kurias jie žymi, tuo vėliau pritariama ir šioms maksimoms; kadangi vaiko terminai kartu su *idėjomis*, kurias jie žymi, yra įgimti nė kiek ne daugiau negu katės ar žebenkšties, jis turi laukti, kol laikas ir stebėjimas supažindins jį su jais, ir tada jis sugebės pažinti šių maksimų teisingumą, kai tik pasitaikys pirma proga susieti savo intelekte šias *idėjas* ir stebėti, ar jos atitinka viena kitą, ar neatitinka, kaip pasakyta šiuose teiginiuose. Taigi žmogus sužino, kad aštuoniolika ir devyniolika lygu trisdešimt septyniems, dėl to paties savaiminio akivaizdumo, dėl kurio jis žino, kad vienas ir du lygu trims; tačiau vaikas pirmąjį dalyką sužino ne taip greitai kaip antrąjį ne todėl, kad jis neprotauja,

bet todėl, kad *idėjos*, kurias žymi žodžiai „aštuoniolika", „devyniolika" ir „trisdešimt septyni", įgyjamos ne taip greitai kaip tos, kurias žymi žodžiai „vienas", „du" ir „trys".

17. Taigi išsisukinėjimas, grindžiamas bendru pritarimu, kai pradedama protauti, yra nevykęs ir nepalieka jokio skirtumo tarp tų tiesų, kurios laikomos įgimtomis, ir kitų, kurios vėliau įgyjamos ir išmokstamos, todėl buvo pasistengta išsaugoti visuotinį pritarimą toms tiesoms, kurias jie vadina maksimomis, sakant, kad joms apskritai *pritariama iškart, kai tik jos pateikiamos* ir suprantami terminai, kuriais jos pateikiamos; matydami, jog visi žmonės, net vaikai, pritaria šiems teiginiams, kai tik juos išgirsta ir supranta terminus, jie mano, kad to pakanka įrodyti juos esant įgimtus. Kadangi žmonės, kartą supratę žodžius, visada pripažįsta juos kaip neabejotiną tiesą, jie daro išvadą, kad tikrai intelekte iš pat pradžių buvo įkurdinti tie teiginiai, kuriuos siela be jokio mokymo priima ir pritaria jiems iškart, kai tik jie pateikiami, ir vėliau niekada jais nesuabejoja.

18. Atsakydamas į tai aš klausiu, ar tai, kad teiginiui mielai *pritariama, kai tik jis išgirstamas* ir suprantami terminai, yra tikras įgimto principo požymis? Jeigu ne, tada toks bendras pritarimas tuščiai peršamas kaip jų įrodymas; jeigu sakoma, kad tai yra įgimtumo požymis, tada visi tokie teiginiai, kuriems apskritai pritariama, kai tik jie išgirstami, turi būti laikomi įgimtais, ir tokiu atveju paaiškės, kad žmonės turi gausybę įgimtų principų. Juk tuo pačiu pagrindu — pritarimo iškart išgirdus ir supratus terminus, — kuriuo remdamiesi jie laiko įgimtomis šias maksimas, jie turės pripažinti

įgimtais ir kai kuriuos teiginius apie skaičius; taigi teiginiai „Vienas ir du lygu trims", „Du ir du lygu keturiems" ir daugybė kitų teiginių, susijusių su skaičiais, kuriems kiekvienas pritaria, kai tik juos išgirsta ir supranta terminus, turi turėti vietą tarp įgimtų aksiomų. Tai nėra tik skaičių ir apie kai kuriuos iš jų sudarytų teiginių išimtinė teisė; ir gamtos filosofija, ir visi kiti mokslai pateikia teiginių, kuriems neabejotinai pritariama iškart, kai tik jie suprantami. Teiginys „Du kūnai negali būti toje pačioje vietoje" yra tiesa, kuri niekam nesudaro daugiau keblumų negu maksimos „Neįmanoma, kad tas pats daiktas būtų ir nebūtų", „Balta nėra juoda", „Kvadratas nėra apskritimas", „Geltonumas nėra saldumas". Šiems ir milijonui kitų panašių teiginių, bent jau tiek jų, kiek mes turime aiškių *idėjų*, kiekvienas protingas žmogus būtinai turi pritarti iškart juos išgirdęs ir žinodamas, ką žymi pavadinimai. Jeigu šie žmonės bus ištikimi savo pačių taisyklei ir *pritarimą iškart išgirdus ir supratus terminus* laikys įgimtumo požymiu, jie turi tarti esant ne tik tiek įgimtų teiginių, kiek žmonės turi aiškių *idėjų*, bet tiek, kiek žmonės gali sudaryti teiginių, kuriuose skirtingos *idėjos* paneigia viena kitą. Kadangi kiekvienam teiginiui, kuriame viena skirtinga *idėja* yra paneigiama kitos, bus pritariama iškart jį išgirdus ir supratus terminus, kaip ir bendrajam teiginiui „Neįmanoma, kad tas pats daiktas būtų ir nebūtų" ar tam, kuris sudaro jo pagrindą ir yra lengviau suprantamas, — „Tas pats nėra skirtingas", tai bus aibė šios vienos rūšies įgimtų teiginių, jau nekalbant apie kitas. Bet kadangi joks teiginys negali būti įgimtas, išskyrus tuos, su kuriais susijusios *idėjos* yra įgimtos, tai reikštų tarti, kad visos mūsų spalvų, garsų,

skonių, formų ir kitos *idėjos* yra įgimtos; bet juk nėra nieko, kas labiau prieštarautų protui ir patyrimui. Aš sutinku, kad visuotinis pritarimas, mielai pareiškiamas iškart išgirdus ir supratus terminus, yra savaiminio akivaizdumo požymis; tačiau savaiminis akivaizdumas, kurį lemia ne įgimti įspaudai, bet kažkas kita (kaip parodysime vėliau), būdingas daugeliui teiginių, kurių dar niekam nešovė absurdiška mintis laikyti įgimtais.

19. Ir tegu mums nesako, kad šie specialesni savaime akivaizdūs teiginiai, kuriems pritariama iškart juos išgirdus, tokie kaip „Vienas ir du lygu trims", „Žalia nėra raudona" ir kiti, suvokiami kaip išplaukiantys iš tų bendresnių teiginių, kurie laikomi įgimtais principais, nes kiekvienas, kuris pasistengs pamatyti, kas vyksta intelekte, tikrai įsitikins, kad šie ir panašūs ne tokie bendri teiginiai neabejotinai yra žinomi ir tvirtai pripažįstami tų, kurie visiškai nežino bendresnių maksimų, taigi būdami intelekte anksčiau nei šie pirmieji principai (kaip jie yra vadinami), negali būti jiems skolingi už tą pritarimą, su kuriuo jie suvokiami, kai tik išgirstami.

20. Jeigu sakoma, kad šie teiginiai — „Du ir du lygu keturiems", „Raudona nėra mėlyna" ir t.t. — nėra bendros ir labai naudingos maksimos, aš atsakau, kad tai nieko neduoda įrodinėjimui, grindžiamam visuotiniu pritarimu iškart išgirdus ir supratus. Juk jeigu tai būtų tikras įgimtumo požymis, kiekvienas teiginys, kuriam visuotinai pritariama iškart, kai tik jis išgirstamas ir suprantamas, turi būti laikomas įgimtu teiginiu, kaip ir maksima „Neįmanoma, kad tas pats daiktas būtų ir nebūtų", nes šiuo pagrindu jie yra lygūs. Dėl skirtu-

mo, kurį sudaro tai, kad ši maksima yra bendresnė, tai dėl to ji dar mažiau gali būti įgimta, nes šios bendros ir abstrakčios *idėjos* yra svetimesnės mūsų pirmiesiems suvokimams negu labiau su atskirybėmis susijusių savaime akivaizdžių teiginių *idėjos*, ir todėl prireikia daugiau laiko, kol lavėdamas intelektas jas priima ir joms pritaria. O dėl šių garbinamų maksimų naudingumo, tai jis tikriausiai neatrodys toks jau didelis, kaip paprastai įsivaizduojama, kai bus nuodugniau ištirta jų tikroji vieta.

21. Bet mes dar nebaigėme kalbėti apie *pritarimą teiginiams iškart juos išgirdus ir supratus jų terminus.* Pirmiausia dera pažymėti, kad jis, užuot buvęs jų įgimtumo požymis, įrodo priešingą dalyką, nes suponuoja prielaidą, kad daugelis suprantančių ir žinančių kitus dalykus visiškai nežino šių principų, kol jie jiems nepateikti, ir kad žmogus gali nežinoti šių tiesų, kol neišgirdo jų iš kitų. Juk jeigu jos būtų įgimtos, argi reikėtų jas pateikti, kad joms būtų pritarta, jeigu būdamos intelekte, būdamos prigimtiniai ir pirmapradžiai įspaudai (jeigu tokių esama), jos negalėtų nebūti žinomos anksčiau? Argi jų pateikimas įspaudžia jas intelekte aiškiau negu prigimtis? Jeigu taip, tai iš to išplaukia išvada, kad šitaip jų išmokytas žmogus žino jas geriau negu žinojo prieš tai. Vadinasi, kiti mokydami mus gali padaryti šiuos principus mums akivaizdesnius, negu prigimtis padarė įspausdama, o tai nelabai derinasi su nuomone apie įgimtus principus ir nesuteikia jiems didelės reikšmės, bet, priešingai, padaro juos netinkamus būti visų kitų mūsų žinių pagrindu, kuriuo jie yra laikomi. Negalima paneigti, kad su daugeliu šių savaime akivaizdžių tiesų žmonės pirmą kartą susipa-

žįsta tada, kai jos jiems pateikiamos; tačiau aišku, jog tai darydamas žmogus pats įsitikina, kad tada jis sužino teiginį, kurio anksčiau nežinojo ir kuriuo nuo šiol niekada neabejoja ne todėl, kad jis yra įgimtas, bet todėl, kad daiktų prigimties aptarimas, išsakomas šiais žodžiais, neleidžia jam manyti kitaip, nesvarbu, kaip ir kada jam tektų apie juos mąstyti. Ir jeigu tai, kam pritariama iškart išgirdus ir supratus terminus, turi būti laikoma įgimtu principu, tai kiekvienas gerai pagrįstas stebėjimas, kai remiantis atskirybėmis pateikiama bendra taisyklė, turi būti įgimtas. Vis dėlto neabejotina, kad ne visi, o tik įžvalgūs protai iš pradžių leidžiasi į šiuos stebėjimus ir apibendrina juos pateikdami bendruosius teiginius, ne įgimtus, bet sudarytus remiantis ankstesniu atskirų atvejų žinojimu ir apmąstymu. Kai pastabūs žmonės suformuluoja šiuos teiginius, nepastabūs žmonės negali atsisakyti jiems pritarti, kai jie pateikiami jiems.

22. Jeigu sakoma, kad iki šio pirmojo pateikimo intelektui būdingas *numanomas*, o ne aiškus šių principų *žinojimas* (taip turi sakyti teigiantys, kad jie yra intelekte prieš tapdami žinomi), tai sunku suprasti, kas laikoma numanomai į intelektą įspaustu principu, nebent turima galvoje tai, kad intelektas sugeba suprasti tokius teiginius ir tvirtai jiems pritarti. Ir tada visi matematiniai įrodymai, lygiai kaip ir pirmieji principai, turi būti laikomi įgimtais įspaudais intelekte, o aš bijau, kad vargu ar juos pripažins tokiais tie, kurie įsitikinę, jog įrodyti teiginį sunkiau negu jam pritarti, kai jis jau įrodytas. Ir nedaugelis matematikų bus pasirengę patikėti, kad visos jų sudarytos schemos tėra šių įgimtų bruožų, kuriuos prigimtis įrėžė jų intelekte, kopijos.

23. Bijau, jog ankstesnis argumentas turi dar ir tą trūkumą, kad stengiasi įtikinti mus, esą tos maksimos, kurioms žmonės *pritaria iškart jas išgirdę*, turi būti laikomos įgimtomis, nes jie pritaria teiginiams, kurių nėra mokęsi, ir suvokia juos remdamiesi ne kokiu nors argumentu ar įrodymu, bet paprastu paaiškinimu ar terminų supratimu. Man atrodo, čia klaidingai tariama, kad žmonės *nemokomi ir neišmoksta* nieko *de novo*[4], tuo tarpu iš tiesų jie yra mokomi ir išmoksta kai ko, ko anksčiau nežinojo. Juk, pirmiausia, akivaizdu, kad jie išmoko terminus ir jų reikšmes, nes nė vienas iš šių dalykų negimė kartu su jais. Tačiau tai nėra visas šiuo atveju įgytas žinojimas: pačios *idėjos*, apie kurias kalbama teiginyje, taip pat negimsta kartu su jais, kaip ir jų pavadinimai, bet įgyjamos vėliau. Kadangi visuose teiginiuose, kuriems pritariama iškart juos išgirdus, nei teiginio terminai, nei tai, kad jie žymi tam tikras *idėjas*, nei pačios *idėjos*, kurias jie žymi, nėra įgimta, norėčiau sužinoti, ar lieka tokiuose teiginiuose kas nors, kas yra įgimta. Labai džiaugčiausi, jeigu kas nors pasakytų man teiginį, kurio terminai arba *idėjos* būtų įgimti. Mes palaipsniui įgyjame *idėjas* ir pavadinimus ir sužinome jų tarpusavio ryšius, ir tada, išgirdę teiginius, sudarytus iš terminų, kurių reikšmę išmokome, ir išreiškiančius mūsų *idėjų* atitikimą ar neatitikimą, kurį galime suvokti jas siedami, mes iškart jiems pritariame; tačiau kartu mes niekaip negalime pritarti teiginiams, kurie patys savaime yra tokie pat tikri ir akivaizdūs, bet juose kalbama apie *idėjas*, kurios įgyjamos ne taip greitai ar ne taip lengvai. Nors vaikas greitai pritars teiginiui „Obuolys — ne ugnis“, kai artimai susipažinus su šių dviejų skirtingų dalykų *idėjomis* jos bus ryškiai įspaus-

tos į jo intelektą, tačiau tikriausiai praeis keleri metai, kol tas pats vaikas pritars teiginiui „Neįmanoma, kad tas pats daiktas būtų ir nebūtų". Nors šie žodžiai, ko gero, yra tokie pat lengvi išmokti, tačiau jų reikšmė platesnė, daugiau apimanti ir abstraktesnė negu pavadinimų, susijusių su tais juslėmis suvokiamais dalykais, su kuriais vaikas susiduria, todėl ilgiau užtrunka, kol jis sužino tikslią jų prasmę, ir prireikia daugiau laiko, kad jo intelekte aiškiai susiformuotų tos bendrosios *idėjos*, kurias jie žymi. Kol šitai nepadaryta, jūs veltui stengsitės priversti vaiką pritarti teiginiui, sudarytam iš tokių bendrųjų terminų; tačiau kai tik jis įgys šias *idėjas* ir išmoks jų pavadinimus, jis bus pasirengęs sutikti ir su vienu, ir su kitu iš minėtų teiginių, ir su abiem dėl tos pačios priežasties, būtent dėl to, kad įsitikins, jog *idėjos*, kurias jis turi savo intelekte, atitinka viena kitą arba neatitinka, lygiai kaip jas žymintys žodžiai patvirtina arba paneigia vieni kitus teiginyje. Tačiau jeigu jam bus pateikti teiginiai, sudaryti iš žodžių, kurių žymimų *idėjų* dar nėra jo intelekte, tokiems teiginiams, kad ir kokie akivaizdžiai teisingi ar klaidingi jie būtų patys savaime, jis neįstengia nei pritarti, nei nepritarti, — jis jų nežino. Juk žodžiai tėra tušti garsai, jeigu jie nėra mūsų *idėjų* ženklai, ir mes negalime jiems nepritarti, jeigu jie atitinka mūsų turimas *idėjas*, bet tik tiek. Tačiau parodyti tuos žingsnius ir kelius, kuriais žinojimas ateina į mūsų intelektą, ir įvairių pritarimo laipsnių pagrindus yra tolesnio dėstymo uždavinys, o čia pakanka tik užsiminti apie tai kaip apie vieną iš priežasčių, paskatinusių mane suabejoti įgimtais principais.

24. Baigdamas kalbėti apie šį *visuotinio sutikimo* argumentą, aš pritariu įgimtų principų gynėjams, kad jeigu jie yra įgimti, jiems *turi būti visuotinai pritariama.* Kad tiesa gali būti įgimta ir vis dėlto jai gali būti nepritariama, man yra lygiai taip pat nesuprantama, kaip ir tai, kad žmogus žino tiesą ir kartu jos nežino. Bet tada, kaip pripažįsta patys įgimtų principų gynėjai, jie negali būti įgimti, nes jiems nepritaria tie, kurie nesupranta terminų, ir didelė dalis tų, kurie juos supranta, bet dar niekada negirdėjo šių teiginių ir negalvojo apie juos; manau, kad tokie žmonės sudaro mažiausiai pusę žmonijos. Bet net jeigu jų būtų gerokai mažiau, to pakaktų sugriauti *visuotiniam pritarimui,* ir jeigu vien tik vaikai nežinotų šių teiginių, tai jau įrodytų, kad jie nėra įgimti.

Trečias skyrius

NĖRA ĮGIMTŲ PRAKTINIŲ PRINCIPŲ

1. Jeigu tos teorinės maksimos, apie kurias kalbėjome ankstesniame skyriuje, iš tiesų neturi, kaip mes įrodėme, visuotinio visos žmonijos pritarimo, tai juo labiau akivaizdu, kad *praktiniai principai nėra visuotinai priimti;* ir, aš manau, būtų sunku nurodyti nors vieną dorovinę taisyklę, kuri galėtų pretenduoti į tokį visuotinį ir greitą pritarimą, kaip teiginys „Kas yra, yra“, ar būti tokia akivaizdi tiesa, kaip ši: „Neįmanoma, kad tas pats daiktas būtų ir nebūtų“. Iš to akivaizdu, kad praktiniai principai dar mažiau gali būti vadinami įgimtais, ir dėl to, kad šie doroviniai principai yra iš prigimties įspausti intelekte, kyla dar daugiau abejonių

negu dėl teorinių principų. Tai nereiškia, kad apskritai suabejojama jų teisingumu. Jie yra tokie pat teisingi, tačiau ne tokie pat akivaizdūs. Tų teorinių maksimų akivaizdumas glūdi jose pačiose, o norint įsitikinti dorovinių principų teisingumu, reikia juos apmąstyti ir apsvarstyti, reikia tam tikro intelekto darbo. Jie nėra aiškūs tarsi įgimti ženklai, įrėžti intelekte, kurie, jei tik jų būtų, būtinai turėtų būti matomi patys savaime ir dėl savo pačių šviesos turėtų būti tikri ir kiekvienam žinomi. Tačiau tai nesumenkina jų teisingumo ir tikrumo, lygiai kaip tai, kad trys trikampio kampai yra lygūs dviem statiesiems, nepasidaro mažiau teisinga ar tikra dėl to, kad šis teiginys nėra toks akivaizdus, kaip teiginys „Visuma yra didesnė už dalį", ir jam negali būti pritarta iškart, kai tik jis išgirstamas. Pakanka to, kad šios dorovinės taisyklės gali būti įrodytos, taigi tik patys esame kalti, jeigu neįgyjame tikro jų pažinimo. Tačiau tai, kad daugelis žmonių jų nežino, ir tai, kad kiti jas lėtai pripažįsta, akivaizdžiai įrodo, jog jos nėra įgimtos ir neatsiveria jų žvilgsniui, jeigu jie jų neieško.

2. Aš kreipiuosi į visus, kurie yra bent kiek susipažinę su žmonijos istorija ir žvelgę toliau nei į dūmus iš savo kamino: ar yra tokių dorovinių principų, su kuriais sutinka visi žmonės? Kur yra ta praktinė tiesa, kuri visuotinai pripažįstama be jokių abejonių ar svarstymų, kaip turėtų būti, jeigu ji būtų įgimta? *Teisingumas* ir sutarčių laikymasis yra tai, su kuo, atrodo, *sutinka dauguma žmonių*. Manoma, kad šis principas galioja ir vagių irštvose, ir didžiausių piktadarių sambūriuose; ir tie, kurie yra visiškai praradę žmogiškumą, savo tarpe laikosi žodžio ir teisingumo taisyklių. Aš manau, kad net plėšikai taip elgiasi vieni su kitais,

tačiau ne todėl, kad jie pripažįsta šiuos principus esant įgimtus prigimtinius įstatymus. Jie laikosi jų savo bendrijose kaip naudingų taisyklių, tačiau neįmanoma įsivaizduoti, kad tas, kuris teisingai elgiasi su savo bendru plėšiku ir kartu su juo apiplėšia ar nužudo pirmą sutiktą dorą žmogų, laiko teisingumą praktiniu principu. Teisingumas ir tiesa yra įprastiniai visuomenės saitai, ir todėl net banditai ir plėšikai, nutraukę ryšius su visu pasauliu, savo tarpe turi laikytis žodžio ir teisingumo taisyklių, nes kitaip jie negalėtų gyventi draugėje. Bet kas pasakys, kad tie, kurie gyvena sukčiaudami ir plėšikaudami, turi įgimtus tiesos ir teisingumo principus, su kuriais jie sutinka ir kuriems pritaria?

3. Galbūt bus tikinama, kad *jų sielų tyliu pritarimu sutinkama su tuo, kam prieštarauja jų veiksmai.* Aš atsakau, kad, *pirma,* visada maniau, jog žmonių veiksmai geriausiai paaiškina jų mintis. Tačiau kadangi neabejotinai dauguma žmonių savo veikla ir kai kurie žmonės atvirai prisipažindami suabejodavo šiais principais arba neigdavo juos, neįmanoma nustatyti visuotinio sutikimo (nors jo turime ieškoti tik tarp suaugusių žmonių), be kurio negalima daryti išvados, kad jie yra įgimti. *Antra,* labai keista ir neprotinga tarti esant įgimtus praktinius principus, kurie reiškiasi tik apmąstymuose. Iš prigimties kilę praktiniai principai skirti tam, kad būtų taikomi, ir turi skatinti juos atitinkančią veiklą, o ne tik grynai teorinį jų teisingumo pripažinimą, kitaip bus tuščias darbas atskirti juos nuo teorinių maksimų. Aš pripažįstu, kad prigimtis įdiegė žmogui laimės troškimą ir bjaurėjimąsi nelaime: tai iš tiesų yra įgimti praktiniai principai, kurie, kaip ir dera praktiniams principams, nuolat veikia ir nepaliaujamai daro

įtaką visiems mūsų veiksmams; tai vienodai ir visuotinai būdinga visiems žmonėms, visiems amžiaus tarpsniams, tačiau tai yra polinkiai, kylantys iš gėrio siekimo, o ne intelekte įspaustos tiesos. Aš neneigiu, kad yra prigimtiniai polinkiai, įspausti žmonių sieloje, ir kad nuo pat pirmųjų pojūčių ir suvokimų kai kurie dalykai jiems yra malonūs, o kiti — nemalonūs, prie kai kurių dalykų jie linksta, o kitų — vengia; tačiau tai anaiptol neįrodo, kad intelekte yra įspaustų įgimtų ženklų, kurie turi būti mūsų veiklą reguliuojantys pažinimo principai. Tai nė kiek nepatvirtina, kad intelekte esama prigimtinių įspaudų, veikiau net yra argumentas prieš juos, nes jeigu būtų tam tikri ženklai, prigimties įspausti intelekte kaip pažinimo principai, mes būtinai pastebėtume, kad jie nuolat veikia mumyse ir daro įtaką mūsų žinojimui, kaip tuos kitus pastebime veikiant mūsų valią ir siekimus, nepaliaujamai esant visų mūsų veiksmų, kurių imtis jie be paliovos mus stipriai skatina, nuolatiniais šaltiniais ir motyvais.

4. Kita priežastis, verčianti mane abejoti, jog esama įgimtų praktinių principų, yra tai, kad, mano manymu, *negalima pateikti jokios dorovinės taisyklės, kurios pagrindimo žmogus negalėtų teisėtai reikalauti,* o tai būtų visiškai juokinga ir absurdiška, jeigu jos būtų įgimtos arba bent akivaizdžios, koks būtinai turi būti kiekvienas įgimtas principas, negalintis reikalauti jokio jo teisingumą patvirtinančio įrodymo ar pagrindimo, kad sulauktų pritarimo. Tas, kuris klaustų arba, kita vertus, bandytų pagrįsti, *kodėl neįmanoma, kad tas pats daiktas būtų ir nebūtų,* būtų laikomas stokojančiu sveiko proto. Pačiame šiame teiginyje glūdi jo šviesa ir akivaizdumas, ir jam nereikalingas joks kitas įrodymas:

tas, kuris supranta [jį sudarančius] žodžius, pripažįsta jį dėl jo paties, kitaip niekas niekada negalėtų jo įtikinti tai padaryti. Bet jeigu tokia pati tvirčiausia dorovinė taisyklė, sudaranti visų visuomeninių dorybių pagrindą, kaip „Elkis taip, kaip norėtum, kad su tavimi elgtųsi", būtų pateikta žmogui, kuris anksčiau niekada nėra jos girdėjęs, tačiau sugeba suprasti jos prasmę, argi nebūtų absurdiška, jeigu jis nepaklaustų, kodėl? Ir argi tas, kuris ją pateikė, neprivalėtų įrodyti jam jos teisingumą ir pagrįstumą? Tai aiškiai parodo, kad ji nėra įgimta, nes jeigu ji būtų įgimta, ji negalėtų nei reikalauti, nei gauti jokio įrodymo, bet būtinai turėtų būti (bent jau vos tik išgirsta ir suprasta) priimta ir pripažinta kaip neginčijama tiesa, kuria žmogus jokiu būdu negali abejoti. Taigi visų šių dorovinių taisyklių teisingumas aiškiai priklauso nuo kažko kito, pirmesnio už jas, iš ko jos turi būti išvestos; to negalėtų būti, jeigu jos būtų įgimtos ar bent jau savaime akivaizdžios.

5. Tai, kad žmonės turi laikytis susitarimų, iš tiesų yra svarbi ir neginčijama dorovinė taisyklė. Tačiau krikščionis, kuris tikisi laimės ir nelaimės kitame gyvenime, paklaustas, kodėl žmogus turi laikytis žodžio, *nurodys* tokį *pagrindą*: nes Dievas, kurio galioje yra amžinasis gyvenimas ir mirtis, to iš mūsų reikalauja. Hobbeso šalininkas paklaustas atsakys: nes to reikalauja visuomenė, ir Leviatanas[5] nubaus tave, jeigu tu jo nesilaikysi. O jeigu būtų buvęs paklaustas kuris nors iš senovės filosofų *pagonių*, jis būtų atsakęs: nes elgtis kitaip nedora, nedera žmogaus orumui ir priešinga dorybei, didžiausiam žmogaus prigimties tobulumui.

6. Iš to natūraliai kyla didžiulė žmonių nuomonių apie dorovines taisykles įvairovė — ją lemia laimės,

kurios jie tikisi ar kurią sau siūlo, skirtumai; taip negalėtų būti, jeigu praktiniai principai būtų įgimti ir paties Dievo ranka įspausti mūsų sieloje. Aš sutinku, kad Dievo buvimas pasireiškia daugybe būdų ir kad paklusnumas, kurį turime jam rodyti, taip atitinka proto šviesą, jog didžioji žmonijos dalis patvirtina prigimtinį įstatymą; tačiau, mano nuomone, reikia pripažinti, kad kai kurios dorovinės taisyklės gali gauti tik labai bendrą žmonijos pritarimą, nežinant ir nepripažįstant tikrojo dorovės pagrindo, kuriuo gali būti tik Dievo, reginčio žmones tamsoje, savo ranka dalijančio apdovanojimus ir bausmes ir turinčio pakankamai galios, kad priverstų atsakyti patį išdidžiausią nusikaltėlį, valia ir įstatymas. Kadangi Dievas nesutraukomais saitais sujungė *dorybę* ir *visuomenės laimę* ir dorybės reiškimąsi padarė būtiną visuomenei išsaugoti ir aiškiai *naudingą* visiems, su kuriais dorybingas žmogus susiduria, nenuostabu, kad kiekvienas ne tik pripažįsta, bet ir rekomenduoja ir giria šias taisykles kitiems, nes yra įsitikinęs, kad jam bus naudinga, jeigu jie jų laikysis. Skatinamas intereso ar įsitikinimo, jis gali išgirti kaip šventus tuos dalykus, kuriuos pamynus ir paniekinus jis pats negalės jaustis saugus ir ramus. Nors tai nė kiek nesumenkina šioms taisyklėms aiškiai būdingo dorovinio ir amžinojo privalumo, tačiau parodo, jog tai, kad žmonės žodžiais jas išoriškai pripažįsta, neįrodo, kad jos yra įgimti principai. Juo labiau tai neįrodo, kad žmonės vidujai, savo sieloje, pripažįsta jas kaip nepažeidžiamas savo veiklos taisykles, nes matome, jog savanaudiškumas ir šio gyvenimo išskaičiavimai verčia jas išoriškai išpažinti ir joms pritarti daugelį žmonių, kurių veiksmai pakankamai įrodo, kad jie beveik nekreipia

dėmesio į šias taisykles paliepusį Įstatymų leidėją ir į pragarą, kurį jis įruošė nubausti tiems, kurie jas pažeidžia.

7. Jeigu mes iš mandagumo daugumos *žmonių* prisipažinimų nelaikysime pernelyg nuoširdžiais, tačiau manysime, kad jų veiksmai paaiškina jų mintis, įsitikinsime, kad jiems nebūdinga tokia vidinė pagarba šioms taisyklėms ir toks *visiškas įsitikinimas jų tikrumu ir privalumu*. Didysis dorovės principas — „Elgtis taip, kaip norėtum, kad su tavim būtų elgiamasi" — labiau giriamas negu vykdomas. Tačiau sulaužyti šią taisyklę negali būti didesnis blogis negu mokyti kitus, kad tai nėra nei dorovinė, nei privaloma taisyklė; tai būtų beprotybė ir prieštarautų tam interesui, kurį žmonės aukoja patys ją sulaužydami. Galimas daiktas, bus tikinama, kad *sąžinė* sulaiko mus nuo tokių pažeidimų, ir taip bus išsaugotas taisyklės vidinis privalumas ir tvirtumas.

8. Į tai aš atsakau, jog neabejoju, kad daugelis žmonių gali pritarti kai kurioms dorovinėms taisyklėms, nors jos ir neįrašytos jų širdyje, ir įsitikinti jų privalumu tuo pačiu būdu, kaip jie pažįsta kitus dalykus. Kiti gali susidaryti tokį požiūrį dėl auklėjimo, draugijos, šalies papročių įtakos; šis *įsitikinimas, kad ir kaip jis būtų įgytas, paskatins veikti sąžinę,* kuri yra ne kas kita, kaip mūsų pačių nuomonė arba sprendimas apie mūsų pačių veiksmų dorumą ar netinkamumą. Ir jeigu sąžinė būtų įrodymas, kad yra įgimtų principų, tai įgimtais principais galėtų būti priešingybės, nes kai kurie žmonės, turintys tokią pačią sąžinę, daro tai, ko kiti vengia.

12. Sakoma, jog taisyklės sulaužymas neįrodo, kad ji nežinoma. Aš su tuo sutinku, bet sakau, kad jeigu *apskritai leidžiama ją kur nors sulaužyti, tai įrodo, jog ji nėra įgimta.* Pavyzdžiui, imkime kurią nors iš tų taisyklių, kurias tik nedaugelis žmonių turi įžūlumo atmesti ar neapdairumo jomis suabejoti, nes jos yra akivaizdžiausios žmogaus proto išvados ir atitinka prigimtinius didžiausios žmonių dalies polinkius. Jeigu kuri nors iš jų gali būti laikoma prigimties įspausta, manau, kad nė viena neturi didesnės teisės pretenduoti būti įgimta, kaip ši: „Tėvai, saugokite ir mylėkite savo vaikus". Ką jūs turite galvoje sakydami, kad tai yra įgimta taisyklė? Arba kad tai yra įgimtas principas, kuris visomis aplinkybėmis sužadina ir nukreipia visų žmonių veiksmus, arba kad tai yra tiesa, įspausta žmonių intelekte, kurią jie, vadinasi, žino ir jai pritaria? Tačiau nė viena iš šių prasmių ji nėra įgimta. *Pirma,* kad tai nėra principas, darantis įtaką visiems žmonių veiksmams, aš įrodžiau anksčiau pateiktais pavyzdžiais; be to, norint rasti nesirūpinimo savo vaikais, blogo elgesio su jais ar netgi jų numarinimo pavyzdžių, nereikia jų ieškoti toli, Mingrelijoje ar Peru, ir nereikia į tai žiūrėti tik kaip į kai kurių laukinių ir barbariškų tautų žiaurumą, jeigu prisiminsime, kad graikai ir romėnai turėjo paplitusį paprotį be gailesčio ir sąžinės graužimo pamesti savo nekaltus kūdikius ir nesmerkė jo. *Antra,* kad tai yra įgimta tiesa, kurią žino visi žmonės, taip pat yra klaidinga. Juk „Tėvai, saugokite savo vaikus" ne tik nėra įgimta tiesa, — tai apskritai nėra tiesa, tai paliepimas, o ne teiginys, taigi jis negali būti teisingas arba klaidingas. Kad jam galėtų būti pritarta kaip teisingam, jis turi būti suformuluotas kaip teiginys, pa-

vyzdžiui, toks: „Tėvų pareiga yra saugoti savo vaikus". Tačiau kas yra pareiga, neįmanoma suprasti be įstatymo, o įstatymo neįmanoma žinoti ar numanyti be įstatymų leidėjo arba be apdovanojimo ir bausmės; taigi neįmanoma, kad šis ar kuris nors kitas praktinis principas būtų įgimtas, t.y. įspaustas intelekte kaip pareiga, jeigu nelaikomos įgimtomis Dievo, įstatymo, privalėjimo, bausmės ir anapusinio gyvenimo *idėjos*. Juk kad šiame gyvenime už taisyklės sulaužymą nebaudžiama ir kad, vadinasi, ji neturi įstatymo galios šalyse, kur visuotinai pripažinti papročiai jai prieštarauja, yra savaime akivaizdu. Tačiau šios *idėjos* anaiptol nėra įgimtos (o visos jos turėtų būti įgimtos, jeigu tokie dalykai kaip pareiga būtų įgimti), ir net ne kiekvienas išprusęs ar mąstantis žmogus, jau nekalbant apie visus, turi jas aiškias ir ryškias; o kad viena iš jų, kuri labiausiai iš visų panaši į įgimtą, nėra tokia (aš turiu galvoje Dievo *idėją*), manau, iš kito skyriaus bus visiškai akivaizdu kiekvienam supratingam žmogui.

13. Aš manau, iš to, kas pasakyta, galima tvirtai padaryti išvadą, kad *nė viena praktinė taisyklė, kuri kur nors visuotinai ir su leidimu laužoma, negali būti laikoma įgimta*, nes neįmanoma, kad žmonės nesigėdydami ir nesibaimindami, drąsiai ir ramiai laužytų taisyklę, kurią, kaip jie aiškiai žino, nustatė Dievas ir tikrai nubaus už jos sulaužymą (o jie turėtų tai žinoti, jeigu ji būtų įgimta), nubaus taip, kad pažeidėjui iš jos sulaužymo nebūtų jokios naudos. Be tokio žinojimo žmogus niekada negali būti tikras, kad kas nors yra jo pareiga. Įstatymo nežinojimas arba abejojimas juo, viltis, kad pavyks viską nuslėpti nuo įstatymų leidėjo ar išvengti jo galios, ir panašūs dalykai gali paskatinti žmones

pasiduoti kilusiam troškimui; bet įsivaizduokime, kad žmogus mato kaltę ir bausmę už ją, nusižengimą ir ugnį, pasirengusią jį nubausti, gundantį malonumą ir regimai pakeltą ir pasirengusią atkeršyti Visagalio ranką (o jis turi tai matyti, jeigu pareiga yra įspausta intelekte), ir tada pasakykite man, ar įmanoma, kad, turėdami tokią perspektyvą, taip tikrai žinodami, žmonės taip lengvabūdiškai, be jokio sąžinės graužimo nusižengtų įstatymui, kuris įrašytas juose neišdildomais ženklais ir kuris yra jiems prieš akis, kai jie jį pažeidžia? Argi žmonės, jausdami savyje visagalio įstatymų leidėjo įspaustus priesakus, gali akiplėšiškai ir nerūpestingai niekinti ir trypti kojomis pačius švenčiausius jo įsakymus? Ir pagaliau argi įmanoma, kad tuo metu, kai žmogus šitaip atvirai nepaiso įgimto įstatymo ir įstatymų leidėjo, visi liudininkai ir netgi žmonių valdytojai ir valdovai, kupini tų pačių jausmų įstatymui ir įstatymų leidėjui, nebylūs žiūrėtų į tai pro pirštus, nerodydami nepasitenkinimo ir nė kiek nekaltindami? Veiklos principai iš tiesų glūdi žmonių troškimuose, bet jie anaiptol nėra įgimti doroviniai principai, ir jeigu jiems būtų duota visiška laisvė, jie paskatintų žmones visai sugriauti dorovę. Dorovės įstatymai yra nustatyti kaip apynasris, kad pažabotų šiuos besaikius troškimus, o tai jie gali padaryti tik apdovanojimais ir bausmėmis, nusveriančiomis tą pasitenkinimą, kurio tikimasi iš įstatymo pažeidimo. Taigi jeigu kas nors yra įspausta visų žmonių intelekte kaip įstatymas, visi žmonės turi tikrai ir neišvengiamai žinoti, kad pažeidę šį įstatymą bus tikrai ir neišvengiamai nubausti. Juk jeigu žmonės gali nežinoti arba abejoti tuo, kas įgimta, tuščiai laikomasi įgimtų principų ir įtikinė-

jama juos esant: jie visai negarantuoja teisingumo ir tikrumo (į kuriuos pretenduoja), ir žmonės lieka tokioje pačioje neapibrėžtoje ir nepastovioje būklėje, kaip ir be jų. Su įgimtu įstatymu turi būti susijęs akivaizdus, neabejotinas žinojimas, jog neišvengiamai gresia bausmė, pakankamai didelė, kad nekiltų noras jį pažeisti, jeigu tik nemanoma, kad kartu su įgimtu įstatymu yra ir įgimta evangelija. Aš nenorėčiau būti klaidingai suprastas, esą kadangi aš neigiu įgimtą įstatymą, tai pripažįstu tik pozityvius įstatymus. Yra didžiulis skirtumas tarp įgimto įstatymo ir prigimtinio įstatymo, tarp to, kas nuo pat pradžių įspausta mūsų intelekte, ir to, ko mes nežinome, tačiau galime sužinoti pasitelkę savo prigimtinius sugebėjimus ir tinkamai juos taikydami. Ir aš manau, jog tie, kurie puola į priešingus kraštutinumus ir arba teigia esant įgimtą įstatymą, arba neigia, kad yra įstatymas, kuris pažįstamas prigimties šviesos dėka, t.y. be pozityvaus apreiškimo pagalbos, vienodai nukrypsta nuo tiesos.

Ketvirtas skyrius

KITI SAMPROTAVIMAI APIE ĮGIMTUS PRINCIPUS, IR TEORINIUS, IR PRAKTINIUS

1. Jeigu tie, kurie mus įtikinėja esant įgimtus principus, juos imtų ne kaip visumą, bet atskirai nagrinėtų šiuos teiginius sudarančias dalis, jie tikriausiai nebūtų tokie greiti patikėti, kad pastarieji yra įgimti, nes jeigu nėra įgimtos šias tiesas sudarančios *idėjos*, tai neįmanoma, kad iš jų sudaryti teiginiai būtų įgimti arba kad mes gimtume žinodami juos. Juk jeigu *idėjos* nėra *įgimtos*, buvo toks metas, kai intelekte šių principų nebuvo,

taigi jie nėra įgimti, bet yra kilę iš kokio nors kito šaltinio. Juk ten, kur nėra pačių *idėjų*, negali būti jų žinojimo, pritarimo joms, jokių mintinių ar žodinių teiginių apie jas.

2. Jeigu mes įdėmiai stebėsime *naujagimius*, nedaug teturėsime pagrindo manyti, kad jie atsineša į pasaulį daug *idėjų*. Juk, išskyrus galbūt neaiškias alkio, troškulio, šilumos ir kai kurių skausmų, kuriuos jie galėjo justi įsčiose, *idėjas*, juose *nėra* nė ženklo kokių nors apibrėžtų *idėjų*, ypač *idėjų, atitinkančių žodžius, sudarančius tuos bendruosius teiginius*, kurie laikomi įgimtais principais. Galima pastebėti, kaip vėliau palaipsniui *idėjos* įsiskverbia į jų sielą, tačiau tik tiek jų ir tik tos, kurias jiems teikia patyrimas ir jiems pasitaikančių daiktų stebėjimas; to galėtų pakakti įtikinti mums, kad jos nėra sieloje įspausti pirmapradžiai ženklai.

3. Teiginys „Neįmanoma, kad tas pats daiktas būtų ir nebūtų" tikrai yra įgimtas principas, jeigu tik tokių esama. Bet ar galima manyti arba sakyti, kad *negalimybė* ir *tapatumas* yra dvi įgimtos *idėjos?* Ar jos yra tokios, kurias visi žmonės turi ir atsineša į pasaulį? Ar jos yra tos *idėjos*, kurias vaikai turi pirmiausia ir anksčiau už visas įgytąsias? Jeigu jos yra įgimtos, jos turi būti tokios. Ar *negalimybės* ir *tapatumo idėjas* vaikas turi pirmiau nei *balto* ar *juodo, saldaus* ar *kartaus idėjas?* Ar dėl to, kad žino šį principą, jis daro išvadą, jog pelynu įtrintas žindukas yra ne tokio paties skonio, prie kokio jis yra įpratęs? Ar tai, kad vaikas tikrai žino teiginį *„Impossibile est idem esse et non esse"*[6], padeda jam atskirti motiną nuo svetimo žmogaus ir skatina pirmąją mylėti, o nuo antrojo bėgti? Ar siela reguliuoja save ir savo pritarimą vadovaudamasi *idėjomis*, kurių dar

niekada neturėjo? Ar intelektas daro išvadas remdamasis principais, kurių jis dar niekada nežinojo ir nesuprato? Pavadinimai „negalimybė" ir „tapatumas" žymi dvi *idėjas, kurios anaiptol nėra įgimtos* ar mūsų atsineštos į pasaulį, ir, manau, reikės didelio atidumo ir dėmesio, kad teisingai jas sudarytume savo intelekte. Mes toli gražu neatsinešame jų į pasaulį, jos taip toli nuo kūdikių ir vaikų minčių, jog, mano nuomone, ištyrę įsitikinsime, kad ir daugelis suaugusių žmonių jų stokoja.

4. Jeigu *tapatumas* (apsiribokime šiuo pavyzdžiu) yra įgimtas įspaudas ir, vadinasi, toks aiškus ir akivaizdus mums, kad mes būtinai turime jį žinoti nuo pat lopšio, labai norėčiau, kad kas nors septynmetis ar septyniasdešimtmetis man atsakytų, ar žmogus, būtybė, susidedanti iš sielos ir kūno, bus tas pats žmogus, kai jo kūnas pasikeis? Ar Euforbas ir Pitagoras, turėję tą pačią sielą, buvo tas pats žmogus, nors juos skyrė keli šimtmečiai? Be to, argi ir gaidys, turėjęs tą pačią sielą, nebuvo tas pats, kaip ir juodu[7]? Galbūt iš to paaiškės, jog mūsų *vienodumo idėja nėra* tokia apibrėžta ir aiški, kad galėtų būti laikoma mums *įgimta*. Juk jeigu tos įgimtos *idėjos* nėra tokios aiškios ir ryškios, kad būtų visuotinai žinomos ir natūraliai pripažįstamos, jos negali būti bendrųjų ir neabejotinų tiesų objektas, bet neišvengiamai bus nuolatinio netikrumo priežastis. Aš manau, kad kiekvieno turima *tapatumo idėja* nebus tokia pati, kokią turėjo Pitagoras ir tūkstančiai kitų jo sekėjų. Tai kuri iš jų bus tikroji? Kuri bus įgimta? O gal yra dvi skirtingos *tapatumo idėjos*, ir abi įgimtos?

5. Ir tegu niekas nemano, kad mano čia pateikti klausimai dėl *tapatumo* yra grynos, tuščios spekuliaci-

jos; jeigu taip ir būtų, jų pakaktų įrodyti, kad žmonių intelekte *nėra įgimtos* tapatumo *idėjos*. Tam, kas bent kiek įdėmiau susimąstys apie prisikėlimą, turėdamas galvoje, kad dieviškasis teisėjas Paskutinio teismo dieną skirs palaimą arba kančias aname gyvenime tiems patiems žmonėms, kurie gerai arba blogai elgėsi šiame gyvenime, tikriausiai bus nelengva nuspręsti, kas padaro žmogų tą patį arba kas sudaro *tapatumą*, ir jis nesiryš manyti, kad jis ir visi, netgi patys vaikai, natūraliai turi aiškią *tapatumo idėją*.

6. Ištirkime matematikos principą „Visuma yra didesnė už dalį". Jis, kap aš suprantu, yra vienas iš tų, kurie laikomi įgimtais principais. Esu tikras, kad jis turi tokią pačią teisę būti laikomas tokiu, kaip ir bet kuris kitas; tačiau niekas negali jo laikyti tokiu, jeigu atsižvelgia į tai, kad jame glūdinčios *visumos ir dalies idėjos* yra visiškai santykinės; pozityvios *idėjos*, kurioms jos iš tikrųjų ir tiesiogiai priklauso, yra tįsumas ir skaičius, o *visuma* ir *dalis* yra tik jų santykiai. Taigi jeigu visuma ir dalis yra įgimtos *idėjos*, tįsumas ir skaičius taip pat turi būti įgimtos: neįmanoma turėti santykio *idėjos*, visiškai neturint daikto, kuriam jis priklauso ir kuriuo yra pagrįstas, *idėjos*. Tačiau ar žmonių intelekte yra natūraliai įspaustos tįsumo ir skaičiaus *idėjos*, aš palieku ištirti tiems, kurie gina įgimtus principus.

7. Kad „Dievas turi būti garbinamas", yra, be abejo, tokia didi tiesa, kokia tik gali įsiskverbti į žmogaus intelektą, ir nusipelno būti pirmuoju iš praktinių principų. Ir vis dėlto jos jokiu būdu negalima laikyti įgimta, jeigu nėra įgimtos *Dievo* ir *garbinimo idėjos*. Kad *idėjos*, kurią žymi žodis „garbinimas", nėra vaikų intelekte ir kad ji nėra ženklas, iš pat pradžių įspaustas sieloje,

manau, lengvai sutiks kiekvienas, kuris atsižvelgs į tai, kiek nedaug suaugusių žmonių turi aiškų ir apibrėžtą garbinimo supratimą. Ir, man regis, negali būti nieko juokingesnio, kaip sakyti, kad vaikai turi įgimtą praktinį principą „Dievas turi būti garbinamas", bet kad jie nežino, kas yra tas Dievo garbinimas, kuris yra jų pareiga. Tačiau tęsiu toliau.

8. Jeigu kokia nors *idėja* gali būti laikoma įgimta, tai dėl daugelio priežasčių labiausiai iš visų tokia gali būti laikoma *Dievo idėja,* nes sunku suprasti, kaip galėtų būti įgimti doroviniai principai be įgimtos *dievybės idėjos.* Be įstatymų leidėjo sąvokos neįmanoma turėti įstatymo ir privalėjimo jo laikytis sąvokos. Be ateistų, kurie buvo pastebėti tarp senovės žmonių ir įamžinti istorijos metraščiuose, argi laivyba pastaraisiais amžiais prie Saldanijos įlankos*[8], Brazilijoje**, Borandėjuje***, Karibų salose ir kitur nesurado ištisų tautų, neturėjusių nei Dievo sąvokos, nei religijos? Nicholaus del Techo *In literis, ex Paraquaria de Caaiguarum conversione* rašo taip****: *„Reperi eam gentem nullum nomen habere, quod Deum, et Hominis animam significet, nulla sacra habet, nulla idola"*[12]. Tai pavyzdžiai tautų, kur neišlavinta prigimtis buvo palikta pati sau, be rašto ir mokymo pagalbos, be menų ir mokslų ugdomojo poveikio. Tačiau yra ir tokių tautų, kurios viso to turėjo į valias ir vis dėlto stokoja Dievo *idėjos* ir pažinimo, nes netinka-

---

* Roe *in* Thévenot, t. i, pt. i, p. 2[9].

** Léry, ch. 16[10].

*** La Martiniére, P. M. de. *Voyages des pays septentrionaux,* 1676, p. 201. Terry, E. *A Voyage to East-India,* 1655, p. 17. Ovington, J. *A Voyage to the Suratt,* 1696, p. 489[11].

**** In *Relatio triplex de rebus Indicis Caaiguarum,* 1654, p. 43.

mai nukreipė savo mintis šia linkme. Neabejoju, kad ir kiti ne mažiau už mane nustebs sužinoję, jog ir siamiečiai priklauso prie jų. Bet šiuo klausimu tegu jie kreipiasi į neseniai ten buvusį Prancūzijos karaliaus pasiuntinį*[13], kuris ne geresnes žinias pateikia ir apie pačius kinus**. Jeigu mes netikėsime La Loubère'u, tai ir Kinijos misionieriai, net patys jėzuitai, kurie didžiai giria kinus, visi iki vieno pripažįsta ir tikina mus, kad „išsimokslinusiųjų", arba *litterati*, luomas, kuris laikosi senosios kinų religijos, ir valdantysis sluoksnis susideda iš vienų ateistų (žr. dominikono Ferdinando Navariečio[14] „Ataskaitą apie Kinijos imperiją" A. ir J. Churchillių *Kelionių rinkinio* (1704) I tome ir *Historia Cultus Sinensium* (1700)). Ir jeigu mes įsigilinsime į ne tokių tolimų tautų gyvenimą ir samprotavimus, tikriausiai turėsime pernelyg didelį pagrindą baimintis, kad labiau civilizuotose šalyse daugelis neturi savo sielose ryškaus ir aiškaus dievybės įspaudo ir kad iš sakyklų sklindantys skundai dėl bedievystės nėra nepagrįsti. Ir nors dabar tik kai kurie ištvirkę niekšai įžūliai šitai prisipažįsta, tačiau jeigu pareigūnų kalavijo ar kaimynų pasmerkimo baimė neverstų žmonių prikąsti liežuvį, mes tikriausiai išgirstume apie tai ir iš daugelio kitų, kurie, jeigu tik nereikėtų bijoti bausmės ar gėdos, taip pat atvirai prisipažintų savo *bedievystę*, kaip jos laikosi gyvenime.

21. Prie to norėčiau pridurti: jeigu yra įgimtų *idėjų*, *idėjų* intelekte, apie kurias intelektas iš tiesų nemąsto, jos turi būti įstrigusios atmintyje ir iš ten prisiminimo

* La Loubère, S. de. *Du royaume de Siam*, 1691, t. i, ch. 9, § 15 et seq.; ch. 20, § 22; ch. 22, § 6.

** *Ibid.*, t. i, ch. 20, § 4; ch. 23.

turi būti ištraukiamos į šviesą, t.y. kai jos prisimenamos, jos turi būti žinomos kaip ankstesni intelekto suvokiniai, nebent prisiminimas gali būti be prisiminimo. Juk prisiminti reiškia suvokti ką nors atsimenant arba įsisąmoninant, kad tai buvo žinoma arba suvokta anksčiau; be šito kiekviena *idėja*, patenkanti į intelektą, yra nauja, o ne prisimenama: įsisąmoninimas, kad ši *idėja* buvo intelekte anksčiau, ir yra tai, kas skiria prisiminimą nuo visų kitų mąstymo būdų. Kiekviena *idėja*, kuri niekada nebuvo intelekto suvokta, niekada nebuvo intelekte. Kiekviena intelekte esanti *idėja* arba yra esamasis suvokinys, arba buvo esamasis suvokinys ir yra intelekte taip, kad atmintis ją vėl gali padaryti esamuoju suvokiniu. Visada, kai *idėja* pateikiama esamam suvokimui be atminties pagalbos, ji intelektui atrodo visiškai nauja ir iki tol nežinota. Kai atmintis pateikia kokią nors *idėją* esamam suvokimui, įsisąmoninama, kad ji čia buvo anksčiau ir nėra visiškai intelektui svetima. Tegu kiekvienas stebėdamas įsitikina, ar taip nėra. Ir todėl aš norėčiau, kad pateiktų pavyzdį įgimta laikomos *idėjos*, kurią (dar prieš jos įspaudimą tais būdais, apie kuriuos bus kalbama toliau) kas nors galėtų atgaivinti ir prisiminti kaip *idėją*, kurią anksčiau žinojo, — be ankstesnio suvokimo įsisąmoninimo nėra prisiminimo, ir ta *idėja*, kuri įsigauna į intelektą be šio įsisąmoninimo, nėra prisimenama, arba įsigauna ne iš atminties, ir apie ją negalima sakyti, kad ji buvo intelekte iki pastarojo pasirodymo. Juk to, ko šiuo momentu nėra akiratyje arba atmintyje, jokiu būdu nėra ir intelekte, — tarsi niekada nebūtų ten buvę. Įsivaizduokime vaiką, kuris turėjo regėjimą, kol pažino ir išmoko skirti spalvas; tačiau paskui katarakta užtraukė

langus, ir keturiasdešimt ar penkiasdešimt metų jis gyvena visiškoje tamsoje ir per tą laiką visiškai užmiršo kadaise turėtas spalvų *idėjas*. Taip atsitiko vienam neregiui, su kuriuo man kartą teko kalbėtis, — jis neteko regėjimo vaikystėje, susirgęs raupais, ir apie spalvas nutuokė ne daugiau už tą, kuris gimė aklas. Aš klausiu, ar galima sakyti, kad šis žmogus tada turėjo savo intelekte spalvų *idėjų*, ar turėjo jų daugiau už tą, kuris gimė aklas? Manau, jog niekas nepasakys, kad vienas ir kitas apskritai turėjo savo intelekte spalvų *idėją*. Jo katarakta pašalinama, ir tada jis įgyja spalvų *idėjas* (kurių neprisimena) *de novo* — atgautas regėjimas perteikia jas jo intelektui, ir tai įvyksta be jokio ankstesnio jų žinojimo įsisąmoninimo. Jas dabar jis gali atgaivinti ir sužadinti intelekte tamsoje. Šiuo atveju apie visas spalvų *idėjas*, kurios, kai jų nėra akiratyje, gali būti atgaivintos įsisąmoninant, kad jos buvo žinomos anksčiau, taigi yra atmintyje, sakoma, kad jos yra intelekte. Tuo remdamasis aš teigiu, kad jeigu kokia nors *idėja*, kurios šiuo momentu nėra akiratyje, yra intelekte, ji yra jame tik todėl, kad ji yra atmintyje; o jeigu jos nėra atmintyje, jos nėra ir intelekte; o jeigu ji yra atmintyje, atmintis negali jos aktualizuoti be suvokimo, kad ji iškyla iš atminties, t.y. kad ji anksčiau buvo žinoma ir dabar prisimenama. Taigi jeigu yra įgimtų *idėjų*, jos turi būti atmintyje, kitaip jų visai nėra intelekte; o jeigu jos yra atmintyje, jos gali būti atgaivintos be jokio išorinio įspaudo; ir kai jos atsiranda intelekte, jos prisimenamos, t.y. kartu su jomis kyla suvokimas, kad jos intelektui nėra visiškai naujos. Tarp to, kas yra atmintyje, arba intelekte, ir to, ko joje nėra, yra toks pastovus ir būdingas skirtumas: kai tai, ko nėra atmintyje, atsi-

randa joje, atsiranda kaip visiškai nauja ir anksčiau nežinoma, o kai atmintis pateikia tai, kas yra atmintyje arba intelekte, tai neatrodo nauja, bet intelektas randa tai savyje ir žino, kad tai buvo jame anksčiau. Taip galima patikrinti, ar intelekte esama kokių nors įgimtų *idėjų* prieš tai, kai jas įspaudžia *pojūtis* arba *refleksija*. Aš mielai susipažinčiau su žmogumi, kuris pradėjęs protauti ar kitu metu prisiminė kurią nors iš jų ir kuriam nuo pat gimimo jos niekada nebuvo naujos. Jei kas nors sakys, kad intelekte yra *idėjų*, kurių nėra atmintyje, norėčiau, kad jis pats paaiškintų ir suprantamai pateiktų tai, ką pasakė.

23. Darau išvadą: kai kurios *idėjos* anksti randasi visų žmonių intelekte, kai kurios tiesos kyla iš *idėjų* iškart, kai tik intelektas iš jų sudaro teiginius; kad būtų atrastos ir pripažintos kitos tiesos, reikalinga sutvarkytų *idėjų* seka, deramas jų palyginimas ir atidžiai padarytos išvados. Kai kurios pirmosios rūšies tiesos dėl jų bendro ir lengvo pripažinimo klaidingai buvo laikomos įgimtomis; tačiau iš tiesų *idėjos* ir sąvokos negimsta kartu su mumis, kaip ir menai bei mokslai, nors kai kurios iš jų tikrai anksčiau už kitas pateikiamos mūsų sugebėjimams ir todėl yra visuotiniau pripažįstamos, bet tai priklauso ir nuo to, kaip panaudojami mūsų kūno organai ir mūsų protiniai sugebėjimai: *Dievas suteikė žmonėms sugebėjimus ir priemones, kad naudodamiesi jomis jie galėtų atrasti, pripažinti ir išsaugoti tiesas*. Didžiulis žmonių sąvokų skirtingumas atsiranda dėl to, kad jie skirtingai panaudoja savo sugebėjimus: vieni (ir tokių yra dauguma), linkę pasikliauti, netinkamai taiko savo sugebėjimą pritarti, tingiai leisdami pajungti savo intelektą kitų paliepimams ir valdžiai tose

teorijose, kurias jų pareiga yra nuodugniai patikrinti, o ne aklai jomis patikėti; kiti, sutelkiantys savo mintis tik į nedaugelį dalykų, pakankamai gerai juos pažįsta ir įgyja nuodugnių žinių apie juos, tačiau nieko nežino apie visa kita, nes niekada neleido savo mintims imtis kitų tyrinėjimų. Antai kad trys trikampio kampai yra lygūs dviem statiesiems kampams, yra tokia tikra tiesa, kokia tik gali būti, — mano nuomone, ji akivaizdesnė už daugelį tų teiginių, kurie laikomi principais; ir vis dėlto milijonai žmonių, gerai išmanančių kitus dalykus, visai šito nežino, nes jie niekada nemąstė apie tokius kampus; o tas, kuris tikrai žino šį teiginį, gali visiškai nieko neišmanyti apie kitų tos pačios matematikos teiginių, tokių pat aiškių ir akivaizdžių kaip šis, teisingumą, nes tirdamas šias matematikos tiesas jis staiga sustojo ir toliau nebesileido. Tas pat gali atsitikti su mūsų dievybės buvimo sąvokomis. Juk nors nėra tiesos, kurią žmogus galėtų atskleisti akivaizdžiau nei Dievo egzistavimą, vis dėlto tas, kuris pasitenkins daiktais tokiais, kokius juos randa šiame pasaulyje, nes jie tarnauja jo malonumams ir aistroms, ir nesigilins į jų priežastis, tikslus ir įstabius įtaisus, uoliai ir įdėmiai nemąstys apie tai, gali ilgai gyventi neturėdamas tokios esybės sąvokos. Ir jeigu kas nors pokalbio metu įdiegs tokią sąvoką į jo galvą, jis, galimas daiktas, ja patikės; tačiau jeigu jis niekada jos *neištirs*, jo žinojimas nebus nė kiek tobulesnis už to, kuris išgirdęs, kad trys trikampio kampai yra lygūs dviem statiesiems, patiki tuo neištyręs įrodymo ir gali sutikti su tuo kaip su tikėtina nuomone, tačiau nieko nežino apie jos teisingumą, nors jo sugebėjimai, jeigu jis tinkamai juos taikytų, galėtų tai aiškiai ir akivaizdžiai jam parodyti.

Tačiau tai tik tarp kitko, kad parodyčiau, kaip labai mūsų *žinojimas priklauso nuo sugebėjimų, kuriais gamta mus apdovanojo, teisingo taikymo* ir kaip mažai — nuo įgimtų principų, kurie veltui laikomi būdingais visiems žmonėms ir juos nukreipiančiais ir kuriuos, jeigu jie būtų, visi žmonės turėtų žinoti, kitaip jie būtų beverčiai; o kadangi nė vienas žmogus jų nežino ir negali atskirti nuo kitų įgytų tiesų, pagrįstai galime padaryti išvadą, kad jų nėra.

26. *Tolesnio dėstymo tikslas — parodyti, kaip intelektas čia veikia;* prieš pereidamas prie jo, pirmiausia pasakysiu, kad, norėdamas nuvalyti kelią prie pagrindų, mano laikomų vieninteliais teisingais ir galinčiais pagrįsti tas sąvokas, kurias mes galime įgyti apie savo pačių pažinimą, privalėjau paaiškinti priežastis, paskatinusias mane suabejoti įgimtais principais. Ir kadangi kai kurie iš prieš juos nukreiptų argumentų kyla iš visuotinai paplitusių nuomonių, aš buvau priverstas kai kuriuos dalykus laikyti savaime suprantamais, — šito sunku išvengti kiekvienam, kieno užduotis yra parodyti kokio nors principo klaidingumą arba neįtikimumą: poleminiuose pokalbiuose atsitinka taip pat, kaip ir šturmuojant miestus, — jeigu žemė, ant kurios išdėstytos baterijos, tvirta, niekas neklausia, iš ko ji paimta ir kam priklauso, jei tik ji yra tinkama aukštuma šiam tikslui. Tačiau tolesnėje šio traktato dalyje, kurioje stengsiuosi, kiek man padės mano patirtis ir stebėjimai, sukurti vieningą ir darnų statinį, aš tikiuosi pastatyti jį ant tokio pagrindo, kad man nereikės sutvirtinti jo atramomis ir ramsčiais, kurie remiasi į skolintus ar išmaldautus pamatus; o jeigu paaiškėtų, kad pastačiau oro pilį, bent jau pasistengsiu, kad ji būtų vientisa ir

nuosekli. Aš įspėju skaitytoją, jog jis nesitikėtų akivaizdžių, negincijamų įrodymų, jeigu man nesuteikiama privilegija, kurią dažnai pasisavina kiti, – kad mano principai būtų laikomi savaime suprantamais; tačiau aš neabejoju, kad ir tokiu atveju sugebėsiu įrodinėti. Principų, kuriais remiuosi, labui pasakysiu tik tiek, kad aš galiu tik *palikti spręsti* žmonėms remiantis išankstinio nusistatymo nepaveiktu savo *patyrimu* ir stebėjimu, ar jie yra teisingi, ar ne; šito pakanka žmogui, kuris prisipažįsta norįs tik atvirai ir laisvai išdėstyti savo paties spėjimus apie iš dalies tamsoje skendintį dalyką ir neturi jokio kito tikslo, kaip tik bešališkai ištirti tiesą.

Antra knyga

APIE IDĖJAS

Pirmas skyrius

APIE IDĖJAS APSKRITAI IR JŲ KILMĘ

1. Kadangi kiekvienas žmogus suvokia, kad jis mąsto ir kad tai, kuo mąstydamas užsiima intelektas, yra jame esančios *idėjos*, nekyla abejonių, kad žmonės savo intelekte turi įvairių *idėjų*, tokių kaip tos, kurias išreiškia žodžiai „baltumas", „kietumas", „saldumas", „mąstymas", „judėjimas", „žmogus", „dramblys", „armija", „girtumas" ir kiti; taigi pirmiausia reikia išsiaiškinti, kaip žmogus jas įgyja. Žinau pripažintą teoriją, kad žmonės turi įgimtas *idėjas* ir nuo pat jų buvimo pradžios įspaustus jų intelekte pirmapradžius ženklus. Šią nuomonę aš jau smulkiai išanalizavau ir manau, kad bus daug lengviau sutikti su tuo, ką pasakiau ankstesnėje knygoje, kai parodysiu, iš kur intelektas gali gauti visas *idėjas*, kurias jis turi, kokiais būdais ir kokiomis pakopomis jos gali patekti į intelektą; čia aš apeliuoju į kiekvieno stebėjimą ir patyrimą.

2. Tarkime, kad intelektas yra, taip sakant, švarus popieriaus lapas be jokių ženklų, be jokių *idėjų*. Kaip jis jas įgyja? Iš kur jis įgyja tas didžiules jų atsargas, kurių beveik neišsenkamą įvairovę nupiešė jame veikli ir beribė žmogaus vaizduotė? Iš kur jis gauna visą samprotavimų ir pažinimo medžiagą? Į tai aš atsakau vie-

nu žodžiu: iš *patyrimo* — juo grindžiamas visas mūsų pažinimas, iš jo jis galų gale kyla. Mūsų stebėjimas, nesvarbu, ar stebime *išorinius juslėmis suvokiamus objektus, ar vidinius mūsų intelekto veiksmus, kuriuos patys suvokiame ir apie kuriuos mąstome, pateikia mūsų intelektui visą mąstymo medžiagą*. Štai du pažinimo šaltiniai, iš kurių kyla visos *idėjos*, kurias mes turime ar natūraliai galime turėti.

3. Pirma, *mūsų jutimai*, nukreipti į atskirus juslėmis suvokiamus objektus, *perduoda intelektui* atskirus skirtingus daiktų *suvokinius* priklausomai nuo tų įvairių būdų, kuriais šie objektai jas veikia. Taip mes įgyjame *geltonumo, baltumo, karščio, šalčio, minkštumo, kietumo, kartumo, saldumo idėjas* ir visas tas, kurias vadiname juslėmis suvokiamomis kokybėmis, — sakydamas, kad jutimai perduoda jas intelektui, aš turiu galvoje, kad jie iš išorinių objektų perduoda intelektui tai, kas sukelia čia šiuos *suvokinius*. Šį didžiulį daugumos mūsų turimų *idėjų*, visiškai priklausomų nuo mūsų jutimų ir per juos patenkančių į intelektą, šaltinį aš vadinu POJŪČIU.

4. Antra, kitas šaltinis, iš kurio patyrimas aprūpina intelektą *idėjomis*, yra *mūsų pačių intelekto vidinių veiksmų* su jo turimomis *idėjomis suvokimas;* kai siela ima mąstyti apie šiuos veiksmus ir juos svarstyti, jie pateikia intelektui kitą grupę *idėjų*, kurių negalima įgyti iš išorinių daiktų. Tokios *idėjos* yra *suvokimas, mąstymas, abejojimas, tikėjimas, samprotavimas, pažinimas, norėjimas* ir visokie kitokie mūsų intelekto veiksmai; kai mes juos įsisąmoniname ir stebime savyje, mūsų intelektas iš jų gauna tokias ryškias *idėjas*, kokias mes gauname iš mūsų jusles veikiančių kūnų. Šį *idėjų* šaltinį kiekvie-

nas žmogus visiškai turi savyje, ir nors tai nėra jutimas, nes neturi nieko bendra su išoriniais objektais, vis dėlto yra labai panašus į jį ir pakankamai tiksliai galėtų būti vadinamas vidiniu jutimu. Tačiau kadangi pirmąjį aš vadinu *pojūčiu*, šį vadinu REFLEKSIJA, nes jis teikia tik tokias *idėjas*, kokias intelektas įgyja mąstydamas apie savo paties vidinius veiksmus. Toliau kalbėdamas apie *refleksiją* aš turėsiu galvoje (norėčiau, kad mane taip suprastų) intelekto atliekamą savo paties veiksmų ir jų pobūdžio stebėjimą, dėl kurio intelekte atsiranda šių veiksmų *idėjos*. Aš sakau, kad šie du šaltiniai, t.y. išoriniai materialūs daiktai kaip POJŪČIO objektai ir mūsų pačių intelekto vidiniai veiksmai kaip REFLEKSIJOS objektai, yra vienintelės versmės, iš kurių gauna pradžią visos mūsų *idėjos*. Terminą „veiksmai" aš čia vartoju plačiąja prasme, kaip apimantį ne tik intelekto veiksmus su savo *idėjomis*, bet ir kai kuriuos kartais iš jų kylančius afektus, tokius kaip kokios nors minties sukeliamas pasitenkinimas ar nepasitenkinimas.

5. Man atrodo, kad intelekte nė su žiburiu nerasi jokių *idėjų*, kurios nebūtų gautos iš vieno iš šių dviejų šaltinių. *Išoriniai objektai aprūpina intelektą juslėmis suvokiamų kokybių idėjomis*, kurios visos yra jų mums sukeliami skirtingi suvokiniai, o *mąstymas aprūpina intelektą savo paties veiksmų idėjomis.*

Kai mes visiškai ištirsime juos ir įvairias jų formas, derinius bei santykius, pamatysime, kad juose glūdi visos mūsų *idėjų* atsargos ir kad mūsų intelekte nėra nieko, kas nebūtų patekę vienu iš šių dviejų būdų. Tegu kiekvienas išanalizuoja savo paties mintis ir nuodugniai ištiria savo intelektą, o paskui tegu pasako man, ar visos jo turimos pirmapradės *idėjos* nėra jo *juslių*

objektų arba jo intelekto veiksmų, laikomų jo *refleksijos* objektais, *idėjos*. Kad ir kokia didžiulė žinių masė, jo manymu, būtų čia sukaupta, griežtai peržvelgęs jas jis pamatys, kad jo intelekte *nėra* kitokių *idėjų, tik tos, kurias įspaudė vienas iš šių dviejų šaltinių,* nors galbūt jos yra be galo įvairiai intelekto sujungtos ir išplėstos, kaip vėliau pamatysime.

6. Tas, kas įdėmiai ištirs ką tik atėjusio į šį pasaulį *vaiko* būklę, nedaug teturės pagrindo manyti, kad jis gausiai aprūpintas *idėjomis,* kurios turi tapti jo būsimo žinojimo dalyku. Jis jas įgyja palaipsniui. Ir nors akivaizdžių ir įprastų savybių *idėjos* įsispaudžia anksčiau, negu atmintis pradeda registruoti laiką ir tvarką, vis dėlto dažnai tai atsitinka gerokai vėliau, negu vaikas susiduria su kai kuriomis neįprastomis savybėmis, tad tik nedaugelis žmonių negali prisiminti, kaip pradėjo jas pažinti. Ir jeigu būtų verta taip elgtis, be jokios abejonės, būtų galima padaryti taip, kad vaikas, kol suaugs, turėtų labai mažai net paprastų *idėjų.* Tačiau kadangi visi atėję į šį pasaulį yra apsupti kūnų, kurie nuolat ir skirtingai juos veikia, daugybė įvairių *idėjų* įspaudžiamos į vaikų sielą, nesvarbu, ar tuo rūpinamasi, ar ne. Kai tik atmerki akis, visur aplink mirguliuoja *šviesa* ir *spalvos; garsai* ir kai kurios *lytėjimu suvokiamos savybės* įkyriai dirgina atitinkamas jusles ir jėga įsibrauna į sielą; ir vis dėlto, aš manau, visi lengvai sutiks, kad jeigu vaikas būtų laikomas tokioje vietoje, kur jis, kol suaugs, niekada nematytų jokių kitų spalvų, išskyrus juodą ir baltą, jis neturėtų purpurinės ar žalios spalvos *idėjų,* lygiai kaip tas, kuris nuo vaikystės niekada neragavo austrių ar ananaso, neturi jų savito skonio *idėjų.*

7. Taigi žmonės įgyja daugiau ar mažiau paprastų *idėjų* iš išorės priklausomai nuo to, su didesne ar mažesne *objektų* įvairove jie susiduria, ir iš vidinės jų intelekto veiklos priklausomai nuo to, daugiau ar mažiau jie mąsto apie ją. Juk nors tas, kuris kontempliuoja savo intelekto veiksmus, negali neturėti suprantamų ir aiškių jų *idėjų*, vis dėlto jeigu jis nenukreips savo minčių šia linkme ir *įdėmiai* jų neapsvarstys, neturės aiškių ir ryškių *visų savo intelekto veiksmų* ir viso to, ką jame galima pastebėti, *idėjų*, kaip neturės visų atskirų kokio nors peizažo ar laikrodžio dalių ir judesių *idėjų* tas, kuris nenukreips į juos savo žvilgsnio ir atidžiai nepasidomės visomis jų dalimis. Paveikslas ar laikrodis gali būti padėtas taip, kad jis kasdien susidurs su jais, tačiau turės tik miglotą visų juos sudarančių dalių *idėją*, kol *pats įdėmiai* neapsvarstys jos kiekvienos atskirai.

8. Iš to mes matome priežastį, kodėl dauguma vaikų gana vėlai įgyja savo pačių intelekto veiksmų *idėjas*, o kai kurie visą gyvenimą neturi labai aiškių ir tobulų didžiosios jų dalies *idėjų*. Mat nors jie nuolat čia vyksta, tačiau, tarsi klaidžiojančios šmėklos, jie neįspaudžia pakankamai gilių įspaudų, kurie paliktų intelekte aiškias, ryškias, patvarias *idėjas*, kol intelektas neatsigręžia į vidų, į patį save, *nemąsto* apie savo paties *veiksmus* ir nepadaro jų savo kontempliacijos objektais. Vaikai, ką tik atėję į šį pasaulį, yra apsupti naujų daiktų, kurie, be paliovos įkyriai dirgindami jų jusles, nuolat nukreipia į save intelektą, pasirengusį atkreipti dėmesį į tai, kas nauja, ir linkusį džiaugtis besikeičiančių objektų įvairove. Taigi pirmaisiais metais paprastai dairomasi aplink ir tuo mėgaujamasi. Žmogaus užduotis

tuo metu — susipažinti su tuo, ką galima aptikti išorėje; augdami nuolat sutelkę dėmesį į išorinius pojūčius, jie retai deramai apmąsto tai, kas vyksta jų viduje, kol sulaukia brandesnio amžiaus, o kai kurie — beveik niekada.

9. *Klausti, kada žmogus turi pirmąsias idėjas,* — tai klausti, kada jis pradeda suvokti, nes turėti *idėjų* ir suvokti yra tas pat. Žinau, yra tokia nuomonė, kad siela visada mąsto ir kad ji nuolat turi savyje esamus *idėjų* suvokinius, kol tik egzistuoja; tas esamas mąstymas esąs neatskiriamas nuo sielos, kaip esamas tįsumas neatskiriamas nuo kūno[1]; jeigu tai tiesa, tai klausti, kada prasideda žmogaus *idėjos,* yra tas pat, kaip klausti, kada prasideda jo siela. Juk, pasak šios nuomonės, siela ir jos *idėjos,* kaip ir kūnas ir jo tįsumas, pradės egzistuoti tuo pačiu metu.

10. Tačiau ar sielą reikia laikyti egzistuojančia pirmiau, ar vienu metu, ar šiek tiek vėliau už pirmąsias organizacijos užuomazgas, arba gyvybės pradus kūne, aš palieku spręsti tiems, kurie yra geriau apgalvoję šį klausimą. Aš prisipažįstu turįs vieną iš tų bukų sielų, kurios nesuvokia savęs visada kontempliuojančios *idėjas* ir negali suprasti, kodėl sielai labiau būtina *visada mąstyti,* negu kūnui — visada judėti: mano supratimu, *idėjų* suvokimas sielai yra tas pat, kas judėjimas kūnui, — ne jos esmė, bet vienas iš jos veiksmų. Todėl kad ir kokiu būdingu sielos veiksmu būtų laikomas mąstymas, vis dėlto nebūtina manyti, kad ji turi visada mąstyti, visada veikti. Tai galbūt yra begalinio viso ko Kūrėjo ir Sergėtojo, kuris „nei snaudžia, nei miega“[2], privilegija, tačiau nebūdinga baigtinei būtybei, bent jau žmogaus sielai. Iš patyrimo mes tikrai žino-

me, kad kartais mąstome, ir iš to darome teisingą išvadą, kad mumyse yra kažkas, kas turi sugebėjimą mąstyti. Tačiau ar ši substancija mąsto visą laiką, ar ne, mes tikrai galime žinoti tik tiek, kiek mus moko patyrimas. Juk sakyti, kad esamas mąstymas yra esmingas sielai ir neatskiriamas nuo jos, — vadinasi, ginčijamą klausimą laikyti išspręstu ir neieškoti argumentų jam įrodyti, o tai būtina padaryti, jeigu teiginys nėra savaime akivaizdus. Tačiau aš kreipiuosi į visus žmones: argi teiginys „Siela visada mąsto" yra savaime akivaizdus teiginys, kuriam visi pritaria iškart jį išgirdę? Abejoju, ar aš mąsčiau visą praėjusią naktį, ar ne; klausimas kyla dėl fakto, todėl pateikti kaip jo įrodymą hipotezę, kuri kaip tik ir yra ginčo objektas, — vadinasi, išsisukinėti nuo įrodymo: tokiu būdu galima įrodyti bet ką, užtenka tarti, kad visi laikrodžiai, kol muša švytuoklė, mąsto, ir jau įrodyta ir nekelia abejonių, kad mano laikrodis mąstė visą praėjusią naktį. Tačiau tas, kuris nenori savęs apgaudinėti, turi kurti savo hipotezę remdamasis faktais ir įrodinėti ją remdamasis jusliniu patyrimu, o ne pernelyg pasikliauti faktais remdamasis savo hipoteze, t.y. dėl to, kad jis mano, jog taip yra; toks įrodymo būdas tolygus teigimui, kad aš būtinai turėjau mąstyti visą praėjusią naktį, nes kitas mano, kad visada mąstau, nors aš pats negaliu suvokti, kad visada tai darau.

Tačiau savo nuomonę įsimylėję žmonės gali ne tik tarti ginčijamus dalykus, bet ir remtis klaidingais faktais. Kaip kitaip būtų galima primesti man *išvadą, kad daikto nėra, nes miegodami mes jo nejuntame?* Aš nesakau, kad žmogus neturi sielos, nes miegodamas jos nejaučia, bet aš sakau, kad jis negali mąstyti bet kuriuo

metu, budėdamas ar miegodamas, šito nejausdamas. Tai, kad jaustume, yra būtina tik mūsų minčių atžvilgiu, ir nieko kito; jų atžvilgiu tai yra ir visada bus būtina, kol mes negalėsime mąstyti šito neįsisąmonindami.

11. Aš sutinku, kad budinčio žmogaus siela niekada nebūna be minčių, nes tai yra budėjimo sąlyga. Tačiau ar miegas be sapnų nėra viso žmogaus, ne tik kūno, bet ir sielos, būsena — budinčiam žmogui verta apie tai pamąstyti, nes sunku suvokti, kad būtų galima mąstyti ir šito neįsisąmoninti. Jeigu *miegančio žmogaus siela mąsto* šito neįsisąmonindama, aš klausiu, ar šitaip mąstydama ji patiria malonumą ar kančią, ar gali būti laiminga arba nelaiminga? Esu tikras, kad žmogui šitai neįmanoma, lygiai kaip ir lovai ar žemei, ant kurios jis guli. Būti laimingam ar nelaimingam šito neįsisąmoninant man atrodo visiškai nesuderinama ir neįmanoma. O jeigu siela, kai kūnas miega, gali pati sau mąstyti, džiaugtis, nerimauti, patirti malonumą ar kančią, o žmogus šito neįsisąmonina ir nedalyvauja, tada iš tikrųjų miegantis Sokratas ir budintis Sokratas yra ne tas pats asmuo — Sokrato siela, kai jis miega, ir Sokratas žmogus, susidedantis iš kūno ir sielos, kai jis budi, yra du asmenys, nes budintis Sokratas nieko nežino ir nesirūpina ta savo sielos laime ar nelaime, kurią ji patiria pati sau viena, kai jis miega visai šito nesuvokdamas, lygiai kaip jis nieko nežino apie Indijoje gyvenančio žmogaus, kurio nepažįsta, laimę ar nelaimę. Juk jeigu mes visiškai atmesime savo veiksmų ir pojūčių įsisąmoninimą, ypač malonumo ir kančios, ir su tuo susijusį suinteresuotumą, bus sunku suprasti, kas sudaro asmenybės tapatumą.

12. Šie žmonės sako, kad siela giliai miegodama mąsto. *Tuo metu, kai mąsto* ir suvokia, ji, žinoma, gali patirti malonumą ar nerimą, lygiai kaip ir kitus suvokinius, ir *ji būtinai turi įsisąmoninti savo pačios suvokinius*. Tačiau visa tai ji turi pati sau viena, o miegantis žmogus, aišku, viso to neįsisąmonina. Tarkime, kad Kastoro siela, kai jis miega, atsiskiria nuo jo kūno, — tai nėra neįmanoma prielaida žmonėms, su kuriais aš čia turiu reikalą ir kurie taip kilniaširdiškai visiems kitiems gyvūnams suteikia gyvenimą be mąstančios sielos. Taigi tie žmonės negali laikyti neįmanomu dalyku ar prieštaravimu to, kad kūnas gali gyventi be sielos ir kad siela gali egzistuoti ir mąstyti arba suvokti, net suvokti laimę ir nelaimę, be kūno. Taigi, kaip sakau, tarkime, kad Kastoro siela jam miegant atsiskyrė nuo jo kūno pati sau viena pamąstyti. Be to, tarkime, kad mąstymo vieta ji pasirenka kito žmogaus kūną, pavyzdžiui, Polukso[3], kuris miega be sielos. Juk jeigu Kastoro siela gali mąstyti tuo metu, kai Kastoras miega, o Kastoras to niekada neįsisąmonina, nesvarbu, kokią vietą ji pasirenka, kad joje mąstytų. Taigi čia mes turime dviejų žmonių kūnus su viena siela jiems abiem ir tariame, kad jie miega ir budi pakaitomis, o siela vis mąsto budinčiame žmoguje, bet miegantis žmogus šito niekada neįsisąmonina, niekada nė kiek nesuvokia. Tad aš klausiu, ar Kastoras ir Poluksas, turintys tik vieną sielą jiems abiem, kuri viename iš jų mąsto ir suvokia tai, ko kitas niekada neįsisąmonina ir kas jam nerūpi, nėra dvi tokios pat skirtingos asmenybės, kokios buvo Kastoras ir Herkulis[4], Sokratas ir Platonas? Ir argi vienas iš jų negalėtų būti labai laimingas, o kitas — labai nelaimingas? Lygiai dėl tos pačios

priežasties tie, kurie verčia sielą mąstyti pačią sau vieną, žmogui šito neįsisąmoninant, padaro sielą ir žmogų dviem asmenybėmis. Juk, aš manau, niekas nesusies asmenybės tapatumo su tuo, kad siela yra susijungusi su tomis pačiomis materijos dalelėmis. Jeigu tai būtų būtina tapatumui, dėl nepaliaujamo mūsų kūno dalelių tekėjimo nė vienas žmogus negalėtų būti ta pati asmenybė dvi dienas ar du momentus iš eilės.

13. Taigi, man atrodo, kiekvienas mieguistas knaptelėjimas sukrečia doktriną tų, kurie moko, kad siela visada mąsto. Bent jau tų, kurie *miegodami nesapnuoja,* niekada nebus galima įtikinti, kad kartais jiems nežinant jų mintys keturias valandas dirba, ir jeigu jie būtų užklupti kaip tik tuo metu ir pažadinti per vidurį šios kontempliacijos miegant, jie negalėtų nieko apie ją paaiškinti.

14. Galimas daiktas, pasakys, kad *siela mąsto* net giliausiai *miegant, tačiau tai neišlieka atmintyje.* Labai sunku suvokti, kad miegančio žmogaus siela šiuo momentu mąsto, o kitu momentu, kai žmogus budi, ji neprisimena ir neįstengia prisiminti nieko iš visų šių minčių, ir norint priversti tuo patikėti, nepakanka tiesiog šitai teigti, bet reikia geresnio įrodymo. Juk kas galėtų įsivaizduoti — be jokių sunkumų, tiesiog dėl to, kad taip sakoma,— jog didžioji dalis žmonių visą gyvenimą po keletą valandų kasdien mąsto apie ką nors, bet jeigu jų paklaustum apie tai, net per vidurį šių minčių, jie visiškai nieko negalėtų prisiminti?

Dauguma žmonių, mano manymu, didžiąją dalį miego nesapnuoja. Kartą pažinojau žmogų, išsimokslinusį ir turėjusį neblogą atmintį, kuris man papasakojo niekada gyvenime nesapnavęs, kol susirgęs karštli-

ge, nuo kurios tada buvo ką tik išgijęs ir kuri jį užklupo dvidešimt penkerių ar šešerių metų. Aš manau, kad pasaulyje galima rasti daugiau tokių pavyzdžių, bent jau tarp savo pažįstamų kiekvienas ras pakankamai pavyzdžių tokių žmonių, kurie daugumą naktų nesapnuoja.

15. *Dažnai mąstyti ir niekada nė vienos akimirkos neišlaikyti šito atmintyje yra labai nenaudinga mąstymo rūšis,* o siela taip mąstydama labai menkai tepranoksta — jeigu apskritai pranoksta — veidrodį, kuris nuolat priima daugybę įvairių vaizdų ar *idėjų,* bet nė vienos neišlaiko: jos išnyksta ir dingsta, ir jų nelieka nė pėdsako; veidrodis niekada netampa geresnis nuo tokių *idėjų,* kaip ir siela — nuo tokių minčių. Galbūt man pasakys, kad budinčio žmogaus kūno materija užsiima mąstymu ir panaudojama jam ir kad minčių prisiminimą išsaugo smegenyse įspausti įspaudai ir tokio mąstymo jose palikti pėdsakai, tačiau kad tada, kai *miegantis žmogus* nesuvokia *sielą mąstant,* siela mąsto pati sau viena ir, kadangi *nepanaudoja kūno* organų, *nepalieka jame jokių įspaudų, taigi ir jokio* tokių minčių *prisiminimo.* Neminėdamas vėl iš šios prielaidos išplaukiančio absurdo apie dvi skirtingas asmenybes, aš toliau atsakau, jog apie tas *idėjas,* kurias intelektas gali įgyti ir kontempliuoti be kūno pagalbos, pagrįstai galima padaryti išvadą, kad jis gali ir išsaugoti jas be kūno pagalbos, kitaip siela ar bet kuri atskira dvasia turės mažai naudos iš mąstymo. Jeigu ji neprisimena savo pačios minčių, jeigu ji negali kaupti jų, kad galėtų jomis pasinaudoti, ir nesugeba esant reikalui jų atgaminti, jeigu ji negali mąstyti apie tai, kas praėjo, ir pasinaudoti savo ankstesne patirtimi, samprotavimais ir kontempliacijo-

mis, dėl ko ji mąsto? Tie, kurie padaro sielą mąstančiu daiktu, tokiu atveju padaro ją ne ką kilnesne esybe nei tie, kuriuos jie smerkia už tai, kad jie laiko sielą subtiliausiomis materijos dalimis. Dulkėse parašyti ženklai, kuriuos nupučia pirmas vėjo dvelktelėjimas, arba atomų krūvoje ar gyvybinėse dvasiose įspausti įspaudai apskritai yra tik tiek naudingi ir suteikia dalykui tik tiek kilnumo, kaip ir sielos mintys, kurios žūsta mąstant ir, kartą dingusios iš akių, išnyksta amžinai ir nepalieka apie save jokio prisiminimo. Gamta niekada nedaro puikių daiktų, kurie būtų menkai naudingi ar visai nenaudingi, ir sunku įsivaizduoti, kad mūsų be galo išmintingas Kūrėjas būtų sukūręs tokį nuostabų sugebėjimą kaip mąstymo galia, sugebėjimą, artimiausią jo paties nesuvokiamos esybės tobulumui, tam, kad jis būtų taip tuščiai ir nenaudingai panaudojamas bent jau ketvirtadalį čia jam skirto laiko — kad nuolat mąstytų neprisimindamas nė vienos iš minčių, nepadarydamas nieko gero nei sau, nei kitiems ir neduodamas jokios naudos jokiai kitai kūrinijos daliai. Aš manau, kad ištyrę mes niekur visatoje nerastume tokio grubios ir bejuslės materijos judėjimo, kuris būtų taip mažai panaudojamas ir eikvojamas taip visiškai veltui.

16. Tiesa, kartais mes turime suvokimo *miegant* pavyzdžių ir išsaugome šias *mintis* atmintyje, tačiau tiems, kurie susipažinę su sapnais, nereikia aiškinti, kokios jos daugiausia būna *absurdiškos* ir padrikos, kaip menkai atitinka protingos būtybės tobulumą ir tvarką. Aš mielai įsitikinčiau štai kuo: ar siela, kai ji mąsto pati sau viena, tarsi būtų atskirta nuo kūno, veikia ne taip protingai, kaip susijungusi su juo, ar ne. Jeigu jos at-

skiros mintys yra ne tokios protingos, tada šie žmonės turi teigti, kad sielos protingo mąstymo tobulumas priklauso nuo kūno, o jeigu ne, tai keista, kaip mūsų sapnai galėtų būti dažniausiai tokie menkaverčiai ir neprotingi, kad siela neišsaugotų nė vieno iš savo protingesnių pokalbių su pačia savimi ir apmąstymų.

17. Norėčiau, kad tie, kurie taip įsitikinę sako mums, kad siela iš tiesų visada mąsto, taip pat pasakytų, kokios yra tos *idėjos*, kurios yra vaiko sieloje iki jos susijungimo su kūnu ar pačiu susijungimo momentu, kol jam dar nė vienos iš jų nepateikė *pojūtis*. Mano manymu, miegančio žmogaus *sapnai* perdėm *susideda iš budinčio žmogaus idėjų*, tik dažniausiai laisvai susietų tarpusavyje. Keista, jeigu siela turi savo pačios *idėjų*, kilusių ne iš *pojūčio* ar *refleksijos* (kaip turėtų būti, jeigu ji mąstytų anksčiau negu gautų kokius nors įspaudus iš kūno), iš kurių nė vienos ji, uždarai mąstydama (taip uždarai, kad pats žmogus šito nesuvokia), neišsaugo net tuo momentu, kai pabunda iš jų, ir nedžiugina žmogaus naujais atradimais. Kam gali atrodyti protinga, kad siela, miegodama atsiskyrusi, daugybę valandų mąsto, tačiau niekada neaptinka nė vienos *idėjos*, kurios nebūtų pasiskolinusi iš *pojūčio* ar *refleksijos*, ar bent jau neišsaugo atmintyje jokių kitų, tik tokias, kurios yra kilusios iš kūno, taigi dvasiai turi būti mažiau būdingos? Keista, kad siela nė karto per visą žmogaus gyvenimą neprisimena nė vienos iš savo grynųjų įgimtų minčių ir tų *idėjų*, kurias ji turėjo, kol dar nieko nebuvo pasiskolinusi iš kūno, niekada neparodo budinčiam žmogui jokių kitų *idėjų*, tik tas, kurios atsiduoda indu ir akivaizdžiai yra kilusios iš šio susijungimo [su kūnu]. Jeigu ji visada mąsto, taigi turėjo *idėjas*

anksčiau negu susijungė su kūnu ar gavo iš jo *idėjų*, galima padaryti tik tokią prielaidą, kad miegodama ji prisimena savo įgimtas *idėjas* ir kad tuo metu, kai ji, atsiskyrusi nuo kūno, mąsto pati sau viena, *idėjos*, kuriomis ji užsiima, bent jau kartais, yra tos natūralesnės ir įgimtos *idėjos*, kurias ji turėjo savyje ir kurios nėra kilusios iš kūno ar jos pačios veiksmų su jomis; kadangi budintis žmogus jų niekada neprisimena, iš šios prielaidos mes turime padaryti išvadą, kad arba siela prisimena kažką, ko neprisimena žmogus, arba atmintis išsaugo tik tokias *idėjas*, kurios yra kilusios iš kūno ar intelekto veiksmų su jomis.

18. Džiaugčiausi, jeigu iš tų žmonių, kurie taip įsitikinę skelbia, kad žmogaus siela arba — o tai yra tas pat — žmogus visą laiką mąsto, išgirsčiau, kaip jie šitai sužino, be to, *kaip jie sužino, kad patys mąsto, jeigu patys šito nesuvokia*. Bijau, kad tai reiškia būti tikram be įrodymų ir žinoti nesuvokus; įtariu, kad tai miglotas požiūris, pasitelktas paremti hipotezei, o ne viena iš tų akivaizdžių tiesų, kurių akivaizdumas verčia mus jas pripažinti arba kasdienis patyrimas rodo, kad būtų įžūlu jas neigti. Daugių daugiausia apie tai galima pasakyti štai ką: gali būti, kad siela visą laiką mąsto, tačiau ne visada išsaugo tai atmintyje. O aš teigiu, jog lygiai taip pat įmanoma, kad siela ne visą laiką mąsto, ir tai, kad kartais ji nemąsto, yra kur kas labiau įtikima negu tai, kad ji dažnai mąsto, ir mąsto ilgai, ir jau kitą akimirką po to nesuvokia, jog mąstė.

19. Manyti, kad siela mąsto, o žmogus šito nesuvokia, — vadinasi, kaip buvo sakyta, iš vieno žmogaus padaryti dvi asmenybes. Ir jeigu gerai įsigilinsime į tai, ką sako šie žmonės, kils įtarimas, kad jie iš tiesų taip

elgiasi. Juk tie, kurie mums sako, kad siela visada mąsto, niekada, kiek aš prisimenu, nesako, kad žmogus visada mąsto. Ar gali būti taip, kad siela mąstytų, o žmogus ne? Arba kad žmogus mąstytų ir šito neįsisąmonintų? Jeigu taip kalbėtų kiti, tai tikriausiai būtų palaikyta *paistalais*. Jeigu jie sako, kad žmogus visada mąsto, bet ne visada šitai įsisąmonina, tai lygiai taip pat gali pasakyti, kad kūnas yra tįsus, bet neturi dalių. Juk pasakymas, kad kūnas yra tįsus neturėdamas dalių, yra lygiai toks pat suprantamas, kaip ir pasakymas, kad kas nors *mąsto šito neįsisąmonindamas* arba nesuvokdamas. Tie, kurie taip kalba, turėtų tiek pat pagrindo pasakyti, jeigu to prireiktų jų hipotezei, kad žmogus visada yra alkanas, bet ne visada šitai jaučia, tuo tarpu alkis kaip tik ir yra tas pojūtis, kaip mąstymas yra įsisąmoninimas, kad žmogus mąsto. Jeigu jie sako, kad žmogus save visada įsisąmonina mąstantį, aš klausiu, iš kur jie šitai žino? Įsisąmoninimas yra to, kas vyksta paties žmogaus sieloje, suvokimas. Ar kitas žmogus gali suvokti, kad aš ką nors įsisąmoninu, jei aš pats šito nesuvokiu? Nė vieno žmogaus žinojimas čia negali peržengti jo paties patyrimo ribų. Pažadinkite žmogų iš gilaus miego ir paklauskite, apie ką jis tuo momentu mąstė. Jeigu jis pats nieko nežino, apie ką tada mąstė, tai tas, kuris gali jį patikinti, kad jis tikrai mąstė, turi būti nuostabus pranašas. Argi jis neturėtų dar daugiau pagrindo patikinti žmogų, kad šis nemiegojo? Tai jau peržengia filosofijos ribas ir mažių mažiausiai turi būti apreiškimas, atskleidžiantis kitam mano sielos mintis, kai aš pats negaliu jų ten rasti. Tie, kurie gali tikrai matyti, kad aš mąstau, kai aš pats šito negaliu suvokti ir pareiškiu, jog nemąstau, ir gali ma-

tyti, kad šunys ar drambliai nemąsto, nors pastarieji pateikia visus mąstymo įrodymus, kokius tik įmanoma įsivaizduoti, išskyrus vien tai, kad mums šito nepasako, turi turėti tikrai skvarbų žvilgsnį. Kai kam jie gali atrodyti netgi pranokstantys *rozenkroicerius:* atrodo, kad lengviau pasidaryti kitų nematomam, negu padaryti matomas man kito mintis, kurių jis pats nemato[5]. Bet užtenka tik apibrėžti sielą kaip visada mąstančią substanciją, ir darbas padarytas. Jeigu toks apibrėžimas turi kokią nors galią, nežinau, kokiam tikslui jis gali tarnauti, nebent daugeliui žmonių sukelti įtarimą, kad jie apskritai neturi sielos, nes įsitikina, jog didžiąją gyvenimo dalį praleidžia nemąstydami. Nė vienas iš man žinomų apibrėžimų, nė viena iš kokios nors sektos prielaidų neturi tokios galios, kurios pakaktų sugriauti tvirtam patyrimui; ir galbūt kaip tik apsimetimas, kad žinoma daugiau nei suvokiama, sukelia pasaulyje tiek daug tuščių ginčų ir triukšmo.

20. Todėl aš nematau jokio pagrindo tikėti, kad *siela mąsto anksčiau, nei jutimai parūpina jai idėjų,* apie kurias ji galėtų mąstyti; šių *idėjų* vis gausėja, jos išsaugomos, taigi siela lavindamasi tobulina savo sugebėjimą mąstyti įvairiose srityse, lygiai kaip vėliau, jungdama šias *idėjas* ir apmąstydama savo pačios veiksmus, ji didina jų atsargas ir lavina sugebėjimą įsiminti, įsivaizduoti, samprotauti bei kitus mąstymo būdus.

21. Tas, kuris pats semiasi žinių iš stebėjimo ir patyrimo ir savo hipotezių nepaverčia gamtos dėsniais, naujagimyje aptiks ne kažin kiek daug mąstyti įpratusios sielos ženklų, o dar mažiau — apskritai kokio nors samprotavimo. Vis dėlto sunku įsivaizduoti, kad protinga siela tiek daug mąstytų ir visiškai nesamprotau-

tų. Tas, kuris atsižvelgs į tai, kad ką tik į pasaulį atėję kūdikiai didžiąją laiko dalį praleidžia miegodami ir retai kada budi — tik tada, kai arba alkis verčia juos ieškoti krūties, arba koks nors skausmas (pats įkyriausias iš visų pojūčių) ar koks kitas stiprus poveikis kūnui verčia sielą jį suvokti ir į jį atsiliepti. Sakau, tas, kuris atsižvelgs į tai, tikriausiai ras pagrindo manyti, kad *vaisius motinos įsčiose nedaug skiriasi nuo augalo*: didžiąją laiko dalį jis praleidžia nesuvokdamas ir nemąstydamas, nieko daugiau neveikdamas, kaip tik miegodamas tokioje vietoje, kur jam nereikia ieškotis maisto, kur jį supa visada vienodai malonus ir beveik tokios pačios sudėties skystis, kur jo akys nemato šviesos, o ausys, būdamos užspaustos, yra nelabai imlios garsams, ir kur maža arba visai nėra objektų įvairovės ar kaitos, kuri sužadintų jutimus.

22. Sekite *vaiką* nuo jo gimimo ir stebėkite laiko daromus pokyčius, ir pamatysite, kaip intelektas, per jutimus įgydamas vis daugiau *idėjų*, vis labiau pabunda, mąsto tuo daugiau, kuo daugiau turi medžiagos mąstymui. Po kurio laiko jis pradeda pažinti objektus, kurie, kaip geriausiai jam pažįstami, paliko patvarius įspūdžius. Antai jis pamažu pradeda pažinti žmones, su kuriais kasdien bendrauja, ir skirti juos nuo svetimų; tai rodo, kad jis pradeda išsaugoti ir skirti jutimų pateikiamas *idėjas*, ir kyla iš to. Lygiai taip pat mes galime stebėti, kaip intelektas *palaipsniui* tobulina šį savo sugebėjimą ir *pereina* prie kitų sugebėjimų — *idėjų išplėtimo, jungimo ir abstrahavimo*, samprotavimo apie jas ir viso to apmąstymo — taikymo; apie tai aš vėliau turėsiu progą pakalbėti plačiau.

23. Jeigu paklaustų, kada *žmogus pradeda turėti idėjų,* manau, kad teisingas atsakymas būtų toks: kai jis pirmą kartą patiria *pojūtį.* Kadangi pasirodo, jog intelekte nėra jokių *idėjų,* kol jutimai jam jų nesuteikia, aš manau, kad *idėjos* intelekte atsiranda kartu su pojūčiu — tokiu įspūdžiu ar judėjimu kurioje nors kūno dalyje, kuris sukelia intelekte tam tikrą suvokimą. Atrodo, kaip tik šiems įspūdžiams, padarytiems mūsų juslėms išorinių objektų, intelektas pirmiausia ir pritaiko tokius savo veiksmus, kuriuos mes vadiname *suvokimu, įsiminimu, svarstymu, samprotavimu* ir t.t.

24. Ilgainiui intelektas pradeda apmąstyti savo paties *veiksmus* su per *pojūčius* gautomis *idėjomis* ir taip pasirūpina naujų *idėjų,* kurias aš vadinu *refleksijos idėjomis.* Šie *įspūdžiai,* padaryti mūsų juslėms išorinių objektų, kurie yra išoriniai mūsų intelekto atžvilgiu, ir *paties intelekto veiksmai,* kylantys iš vidinių ir savybingų jo galių, kurie jo apmąstomi taip pat tampa jo kontempliacijos objektais, yra, kaip sakiau, *viso pažinimo šaltinis.* Taigi pirmasis žmogaus intelekto sugebėjimas yra tas, kad intelektas yra pritaikytas priimti įspūdžius, kuriuos jam daro arba išoriniai objektai per jusles, arba jo paties veiksmai, kai jis juos *apmąsto.* Tai pirmasis žmogaus žingsnis kokio nors atradimo linkme ir tas pagrindas, ant kurio kuriamos visos sąvokos, kurias jis kada nors natūraliai įgys šiame pasaulyje. Visos didingos, virš debesų iškylančios ir patį dangų pasiekiančios mintys kyla čia, čia yra jų pagrindas; visoje toje didžiulėje erdvėje, kurioje klaidžioja intelektas, visose atitrauktose spekuliacijose, atrodytų, išaukštinančiose intelektą, jis nė kiek neištrūksta už tų *idėjų,* kurias jam kontempliuoti pateikia *juslė* ar *refleksija.*

25. Šioje dalyje *intelektas* yra tik *pasyvus,* ir ne nuo jo paties priklauso, ar jis turės šiuos pradus ir, taip sakant, pažinimo medžiagą, ar ne. Juk dauguma mūsų juslių objektų įperša mūsų intelektui savo atskiras *idėjas,* norime mes to ar ne, ir mūsų intelekto veiksmai neleis mums neturėti bent jau migloto supratimo apie jas. Nė vienas žmogus negali visiškai nežinoti, ką jis daro, kai mąsto. Intelektas ne ką labiau *gali* atsisakyti turėti šias *paprastas idėjas,* kai jos yra jam pateiktos, arba pakeisti jas, kai jos yra įspaustos, arba išbraukti jas ir pats susikurti naujas, nei veidrodis gali atmesti, pakeisti ar ištrinti atvaizdus, arba *idėjas,* kuriuos jame sukuria priešais jį padėti objektai. Kai mus supantys kūnai įvairiai veikia mūsų organus, intelektas yra priverstas priimti įspūdžius ir negali išvengti su jais susijusių *idėjų* suvokimo.

Antras skyrius

APIE PAPRASTAS IDĖJAS

1. Norint geriau suprasti mūsų pažinimo prigimtį, pobūdį ir apimtį, reikia rūpestingai paisyti vieno dalyko apie mūsų turimas *idėjas* — kad *kai kurios* iš jų yra *paprastos,* o *kai kurios sudėtinės.*

Nors mūsų jusles veikiančios kokybės pačiuose daiktuose yra taip sujungtos ir sumišusios, kad jos neatskiriamos ir tarp jų nėra jokio atstumo, tačiau aišku, kad intelekte jų sukuriamos *idėjos* įeina per jutimus paprastos ir nesumišusios. Juk nors regėjimas ir lytėjimas dažnai iš to paties objekto tuo pačiu metu priima skirtingas *idėjas,* nes žmogus iškart mato judėjimą ir spalvą, ranka junta to paties vaško gabalėlio minkštumą ir

šiltumą, tačiau šitaip pačiame objekte sujungtos paprastos *idėjos* yra tokios pat visiškai skirtingos, kaip ir tos, kurias pateikia skirtingos juslės. Žmogaus juntamas *ledo* gabalo šaltumas ir kietumas intelekte yra tokios pat skirtingos *idėjos*, kaip lelijos kvapas ir baltumas ar kaip cukraus skonis ir rožės kvapas, ir žmogui negali būti nieko suprantamesnio už aiškų ir ryškų šių paprastų *idėjų* suvokimą; kiekviena tokia idėja, pati savaime nesudėtinė, apima tik *vieną vieningą vaizdinį* arba sąvoką intelekte ir yra nesuskaidoma į skirtingas *idėjas*.

2. Šios paprastos *idėjos*, viso mūsų pažinimo medžiaga, pateikiamos ir parūpinamos intelektui tik tais dviem anksčiau minėtais būdais, t.y. per *pojūtį* ir *refleksiją*. Kai intelektas yra aprūpintas šiomis paprastomis *idėjomis*, jis turi galią jas pakartoti, lyginti ir jungti į beveik begalinę įvairovę, taigi pagal norą gali sudaryti naujas sudėtines *idėjas*. Tačiau nei labiausiai išgirtas nuovokumas, nei labiausiai išplėstas intelektas, kad ir kokia būtų mąstymo sparta ir įvairovė, negali *išrasti ar sukurti* intelekte *nė vienos naujos paprastos idėjos*, kuri nebūtų patekusi anksčiau minėtais būdais, ir jokia intelekto jėga negali *sunaikinti* tų, kurios jau yra čia; žmogaus valdžia šiame mažame jo paties intelekto pasaulyje yra beveik tokia pati, kaip ir didžiuliame matomų daiktų pasaulyje, kuriame jo galia, kad ir kaip sumaniai ir su įgudimu ji būtų taikoma, negali nieko daugiau, kaip tik jungti ir skaidyti po ranka esančias medžiagas, tačiau negali sukurti nė mažiausios naujos medžiagos dalelės ar sunaikinti nors vieną jau egzistuojančios medžiagos atomą. Kiekvienas, kuris pamėgins sudaryti savo intelekte kokią nors paprastą *idėją*,

kurios nėra gavęs per jutimus iš išorinių objektų ar per refleksiją iš savo paties intelekto veiksmų su jomis, pasijus toks pat bejėgis. Norėčiau, kad kas nors pamėgintų įsivaizduoti skonį, kuris niekada nedirgino jo gomurio, arba susidaryti *idėją* aromato, kurio niekada nėra uostęs; jeigu jis galės tai padaryti, tada aš sutiksiu ir su tuo, kad neregys turi spalvų *idėjas*, o kurčias žmogus — teisingas ir ryškias garsų sąvokas.

3. Štai kodėl, nors mes ir negalime manyti, kad Dievas negalėtų sukurti būtybės su kitokiais organais ir turinčios daugiau būdų perduoti intelektui žinias apie kūniškus daiktus nei tie penki paprastai išvardijami, kuriuos jis suteikė žmogui, vis dėlto aš manau, jog niekas *negali įsivaizduoti* kūnų, kad ir kaip jie būtų sudaryti, jokių kitų *kokybių*, iš kurių būtų galima apie juos sužinoti, išskyrus garsus, skonius, kvapus, regimas ir lytėjimu suvokiamas savybes. O jeigu žmonės būtų sukurti tik su keturiomis juslėmis, tos kokybės, kurios yra penktosios juslės objektas, būtų taip toli nuo mūsų žinojimo, vaizduotės ir supratimo, kokios dabar galbūt yra kokybės, *susijusios su šeštąja, septintąja ar aštuntąja jusle,* — neigti, kad jas galėtų turėti kokios nors kitos būtybės kurioje nors kitoje šios plačios ir milžiniškos visatos dalyje, reikštų pernelyg didelį pasitikėjimą savimi. Tas, kuris nesipuikuos esąs viršesnis už visus daiktus, bet atsižvelgs į šio statinio begalinumą ir didžiulę įvairovę, pasireiškiančią toje mažoje ir nereikšmingoje jo dalyje, su kuria jis susiduria, bus linkęs manyti, kad kitose jo buveinėse gali būti kitų ir kitokių protingų būtybių, apie kurių sugebėjimus jis tiek pat mažai žino ir supranta, kaip viename iš indaujos stalčių uždarytas kirminas — apie žmogaus jusles

ir intelektą; tokia įvairovė ir pranašumas pridera Kūrėjo išminčiai ir galiai. Aš čia laikiausi įprastos nuomonės, kad žmogus turi tik penkias jusles, nors galbūt jų pagrįstai galima būtų suskaičiuoti ir daugiau; tačiau abi prielaidos vienodai tinka dabartiniam mano tikslui.

Trečias skyrius

APIE VIENOS JUSLĖS IDĖJAS

1. Kad geriau suprastume *idėjas*, kurias gauname iš pojūčio, būtų neprošal aptarti jas skirtingų būdų, kuriais jos prisiartina prie mūsų intelekto ir tampa pastebimos, atžvilgiu.

Taigi, *pirma*, yra tokių, kurios patenka į mūsų intelektą tik *per vieną juslę*.

Antra, kitos pateikia save intelektui *per daugiau nei vieną juslę*.

Trečia, kitos gaunamos vien tik iš *refleksijos*.

Ketvirta, yra tokių, kurios nusitiesia sau kelią ir pateikiamos intelektui *visais jutimo ir refleksijos būdais*.

Mes aptarsime jas skyrium pagal šiuos kelis skirsnius.

Pirma, kai kurios idėjos patenka tik per vieną juslę, kuri yra specialiai pritaikyta joms priimti. Antai šviesa ir spalvos, pavyzdžiui, balta, raudona, geltona, mėlyna ir įvairūs jų laipsniai ar atspalviai ir mišiniai, pavyzdžiui, žalia, skaisčiai raudona, purpurinė, jūros žalumo ir kitos, patenka tik per akis. Visų rūšių triukšmai, garsai ir tonai — tik per ausis. Įvairūs skoniai ir kvapai — per nosį ir gomurį. Ir jeigu šie organai arba nervai — tie kanalai, kuriais jie iš išorės patenka į audienciją smegenyse, į intelekto priimamąjį (jei galiu taip

pavadinti), — yra taip pažeisti, kad neatlieka savo funkcijų, tai šios *idėjos* neturi jokio šalutinio įėjimo, per kurį galėtų patekti, jokio kito būdo, kuriuo galėtų pasirodyti ir būti intelekto suvoktos.

Svarbiausios iš su lytėjimu susijusių *idėjų* yra šiluma, šaltis ir tankis; visos kitos, kurias sudaro beveik vien tik juslėmis suvokiama konfigūracija, pavyzdžiui, glotnumas ir šiurkštumas, arba stipresnis ar ne toks stiprus dalių sukibimas, pavyzdžiui, kietumas ir minkštumas, tvirtumas ir trapumas, yra pakankamai akivaizdžios.

2. Aš manau, kad nėra reikalo vardyti visas atskiras *paprastas idėjas*, susijusias su kiekviena jusle. Iš tiesų tai ir neįmanoma, net jei bandytume [tai padaryti], nes su daugeliu juslių susijusių jų yra gerokai *daugiau*, negu *mes turime joms pavadinimų*. Kvapų įvairovė beveik tokia pat didelė, o gal dar didesnė, kaip kūnų rūšių pasaulyje, ir dauguma jų neturi pavadinimų. Paprastai šioms *idėjoms* išreikšti pasitenkiname žodžiais „kvapnus" ir „dvokiantis", tačiau tuo iš esmės pasakome ne ką daugiau, kaip pavadindami jas maloniomis ar nemaloniomis: nors rožės ir žibuoklės kvapas yra malonus, tačiau tai tikrai labai skirtingos *idėjos*. Ne ką geriau vardais aprūpinti ir skirtingi skoniai, kurių *idėjas* gauname per gomurį. Saldus, kartus, rūgštus, aitrus ir sūrus — štai beveik visi epitetai, kuriuos mes turime pavadinti begalinei skonių įvairovei: juk ne tik beveik kiekvienos būtybių rūšies, bet ir įvairių to paties augalo, vaisiaus ar gyvūno dalių skoniai skiriasi. Tą patį galima pasakyti apie spalvas ir garsus. Todėl čia pateikdamas paprastų *idėjų* apžvalgą pasitenkinsiu aptardamas tik tas iš jų, kurios yra svarbiausios mūsų

dabartiniam tikslui arba kurios pačios savaime mažiau pastebimos, nors jos labai dažnai įeina į mūsų sudėtines *idėjas;* prie jų, mano manymu, galima priskirti tankį, todėl jį ir nagrinėsiu kitame skyriuje.

Ketvirtas skyrius

APIE TANKĮ

1. Tankio *idėją* mums pateikia lytėjimas; ją sukelia kūno pasipriešinimas, kurį pastebime, kai jo vietą stengiasi užimti kitas kūnas, kol pirmasis ją užleidžia. Nėra kitos *idėjos*, kurią pojūčiai pateiktų mums pastoviau negu *tankio idėją*. Ar judame, ar esame rimtyje, nesvarbu, kokioje padėtyje esame, mes visuomet jaučiame po savimi esant kažką, kas mus palaiko ir neleidžia mums grimzti gilyn; ir tie kūnai, kuriuos mes kasdien liečiame, leidžia mums suvokti, kad, būdami tarp mūsų rankų, jie su neįveikiama jėga trukdo suartėti toms rankų dalims, kurios juos spaudžia. Tai, kas šitaip trukdo suartėti dviem vienas link kito judantiems kūnams, aš vadinu *tankiu*. Aš nesiginčysiu, ar ši žodžio „tankus" reikšmė artimesnė jo pradinei reikšmei nei ta, kuria jį vartoja matematikai; pakanka to, kad, mano nuomone, nors įprastinė tankio sąvoka ir nepateisina tokios vartosenos, bet ir neprieštarauja jai; tačiau jeigu kam nors atrodo, kad geriau tai vadinti *nepralaidumu*, aš su juo sutinku. Tik aš pamaniau, jog terminas „tankis" labiau tinka išreikšti šiai *idėjai* ne tik dėl to, kad jį įprasta vartoti šia prasme, bet ir dėl to, kad jame glūdi daugiau pozityvumo negu termine „nepralaidumas", kuris yra negatyvus ir yra veikiau *tankio* padarinys, o ne pats *tankis*. Iš visų idėjų ši *idėja* atrodo artimiausiai ir

esmingiausiai susijusi su kūnu, nes ji aptinkama ir įsivaizduojama tik materijoje ir niekur kitur. Ir nors mūsų juslės aptinka ją tik materijos masėje, pakankamai didelėje, kad sukeltų mums pojūtį, tačiau intelektas, kartą gavęs šią *idėją* iš tokių didesnių juslėmis suvokiamų kūnų, įžvelgia ją ir tiria, kaip ir formą, mažiausiose galinčiose egzistuoti materijos dalelėse ir įsitikina ją esant neatskiriamai susijusią su kūnu, kad ir kur jis būtų ir kad ir kaip kistų.

2. Ši *idėja* susijusi su kūnu, ir per ją mes suvokiame, kad kūnas *užpildo erdvę*. Erdvę užpildančio kūno *idėją* sudaro tai, jog kai mes įsivaizduojame tankios substancijos užimtą erdvę, suvokiame, kad ji užima ją taip, jog neįleidžia į ją jokios kitos tankios substancijos ir visada trukdys susiliesti dviem kitiems vienas kito link tiesia linija judantiems kūnams, nebent ji pasitrauktų iš jų tarpo jų judėjimui nelygiagrečia kryptimi. Tokią erdvės užpildymo *idėją* mums pakankamai pateikia kūnai, su kuriais paprastai susiduriame.

3. Tas pasipriešinimas, dėl kurio kūnas neįleidžia kitų kūnų į jo užimamą vietą, yra toks didelis, kad jokia jėga, nors ir kokia stipri ji būtų, negali jo įveikti. Visi pasaulio kūnai, spausdami vandens lašą iš visų pusių, niekada neįveiks jo, kad ir kokio gležno, pasipriešinimo jų suartėjimui, kol nepašalins jo iš savo kelio; tuo mūsų *tankio idėja skiriasi* ir *nuo grynosios erdvės*, kuri negali nei priešintis, nei judėti, ir nuo įprastos *kietumo idėjos*. Juk galima įsivaizduoti vienas nuo kito nutolusius du kūnus, kurie gali suartėti nepaliesdami ar neišstumdami jokio tankaus kūno, kol jų paviršiai susiliečia; tokiu būdu, aš manau, mes gauname aiškią erdvės be tankio *idėją*. Mat, nekalbėdamas apie kokio

nors atskiro kūno sunaikinimą, aš klausiu, ar žmogus negali turėti kokio nors vieno vienintelio kūno judėjimo *idėjos*, be to, kad jo vietą nedelsiant užimtų koks nors kitas kūnas? Aš manau, akivaizdu, kad gali: vieno kūno judėjimo *idėja* tiek pat mažai susijusi su kito kūno judėjimo *idėja*, kaip vieno kūno kvadratinės formos *idėja* — su kito kūno kvadratinės formos *idėja*. Aš neklausiu, ar kūnai egzistuoja taip, kad vieno kūno judėjimas iš tikrųjų neįmanomas be kito kūno judėjimo. Vienaip ar kitaip išspręsti šį klausimą reikštų išspręsti nepateikus įrodymų *tuštumos* klausimą. Aš klausiu, ar negalima turėti vieno judančio kūno, kitiems esant rimtyje, *idėjos*? Manau, kad niekas šito neneigs. O tokiu atveju vieta, kurią jis paliko, duoda mums grynos erdvės be tankio, kurią kitas kūnas gali užimti be jokio pasipriešinimo ar kokio nors postūmio, *idėją*. Kai siurblio stūmoklis pakeltas, erdvė, kurią jis užėmė vamzdyje, yra tokia pati nepriklausomai nuo to, ar kitas kūnas judės paskui stūmoklį, ar ne; be to, jeigu vieno kūno judėjimo nelydi kito, su pirmuoju tik susiliečiančio, kūno judėjimas, čia nėra jokio prieštaravimo. Tokio judėjimo būtinumas grindžiamas tik prielaida, kad pasaulis yra užpildytas, bet ne aiškiomis erdvės ir tankio *idėjomis*, kurios yra tokios pat skirtingos, kaip ir pasipriešinimas ir nesipriešinimas, postūmis ir nestūmis. Kad žmonės turi erdvės be kūno *idėjas*, aiškiai rodo patys jų ginčai dėl *tuštumos*, kaip parodyta kitoje vietoje.

4. *Tankis skiriasi nuo kietumo* ir tuo, kad tankis yra jo užimamos erdvės užpildymas ir visiškas kitų kūnų pašalinimas iš jos, tuo tarpu kietumas yra tvirta materijos dalelių sankiba, dėl kurios susidaro juslėmis suvokia-

mo dydžio masė, taigi visuma nelengvai keičia savo formą. Iš tiesų mes vadiname daiktus kietais ir minkštais tik mūsų pačių kūno sandaros atžvilgiu: kietu paprastai vadiname tą, kuris greičiau suteikia mums skausmą, o ne pakeičia savo formą spaudžiamas kurios nors mūsų kūno dalies; o tą, kuris pakeičia savo dalelių išsidėstymą lengvai ir neskausmingai paliestas, priešingai, vadiname minkštu.

Tačiau tai, kad sunku pakeisti juslėmis suvokiamų dalelių tarpusavio išsidėstymą arba visumos formą, kiečiausiam pasaulyje kūnui suteikia ne daugiau tankio negu minkščiausiam: deimantas nėra nė kiek tankesnis už vandenį. Juk nors du glotnūs dviejų marmuro luitų paviršiai lengviau priartės vienas prie kito, jeigu tarp jų bus tik vanduo arba oras, negu tuo atveju, jeigu tarp jų bus deimantas, tačiau ne dėl to, kad deimanto dalelės yra tankesnės negu vandens dalelės ar labiau priešinasi, bet dėl to, kad vandens daleles lengviau atskirti vienas nuo kitų, todėl jos lengviau bus pašalintos šoniniu judėjimu ir leis suartėti dviem marmuro luitams. Bet jeigu būtų galima išvengti jų pašalinimo šiuo šoniniu judėjimu, jos amžinai trukdytų suartėti šiems dviem marmuro luitams ne mažiau kaip deimantas, ir jėga įveikti jų pasipriešinimą būtų lygiai taip pat neįmanoma, kaip ir įveikti deimanto dalelių pasipriešinimą. Minkščiausias pasaulyje kūnas taip pat nenugalimai priešinsis kitų dviejų kūnų susijungimui, jeigu nebus pašalintas iš jų kelio, bet pasiliks tarp jų, kaip ir pats kiečiausias, kokį tik galima aptikti ar įsivaizduoti. Tas, kuris menkai tesipriešinantį minkštą kūną gerai pripildys oro ar vandens, netruks patirti jo pasipriešinimą. Kas mano, kad tik kieti kūnai trukdo

jo rankoms suartėti, galbūt malonėtų atlikti bandymą su oru, pripūstu į futbolo kamuolį. Bandymas, kuris, kaip man pasakojo, buvo atliktas Florencijoje su tuščiaviduriu auksiniu rutuliu, pripildytu vandens ir sandariai užkimštu, dar geriau parodo tokio minkšto kūno, kaip vanduo, tankį. Kai šitaip pripildytas auksinis rutulys buvo įdėtas į presą, kuris veikė varomas didžiulės veržlių jėgos, vanduo prasiskverbė pro šio labai tankaus metalo poras ir, neradęs viduje vietos labiau suartėti jo dalelėms, išsiveržė į išorę, kur išrasojo lyg rasa, taigi iškrito lašais pirma, negu rutulio sienelės pasidavė stipriam jį suslėgusios mašinos spaudimui[6].

5. Šia tankio *idėja* kūno tįsumas atskiriamas nuo erdvės tįsumo: kūno tįsumas yra ne kas kita, kaip tankių, atskiriamų, judrių dalelių sankiba arba vieningumas, o erdvės tįsumas — netankių, neatskiriamų ir nejudrių dalelių vieningumas. *Nuo kūnų tankio* taip pat *priklauso jų savitarpio postūmis, pasipriešinimas ir judėjimas į priekį.* Kai kurie žmonės (prie jų aš priskiriu ir save) yra įsitikinę, kad jie turi aiškias ir ryškias grynosios erdvės ir tankio *idėjas* ir gali mąstyti apie erdvę, kurioje nėra nieko, kas priešintųsi kūnui arba kūno būtų skatinama judėti į priekį. Jie mano, kad ši jų turima grynosios erdvės *idėja* yra tokia pat aiški, kaip ir bet kuri kūno tįsumo *idėja,* kurią jie gali turėti: atstumo tarp priešingų įgaubtų paviršių dalių *idėja* be tarp jų esančių tankių dalelių *idėjos* yra tokia pat aiški, kaip ir su ja; kita vertus, jie yra įsitikinę, kad, skyrium nuo grynosios erdvės *idėjos,* jie turi *idėją* kažko tokio, kas užpildo erdvę, kas kitų kūnų postūmio būtų skatinama judėti į priekį arba priešintųsi jų judėjimui. Jeigu yra tokių, kurie neturi šių dviejų atskirų *idėjų,* bet suplaka jas į

vieną, aš nesuprantu, kaip žmonės, turintys tą pačią *idėją* skirtingais pavadinimais arba skirtingas *idėjas* tuo pačiu pavadinimu, tokiu atveju gali susikalbėti geriau, negu žmogus, kuris nėra aklas ar kurčias ir turi skirtingas skaisčiai raudonos spalvos ir trimito garso *idėjas*, galėtų samprotauti apie skaisčiai raudoną spalvą su neregiu, mano minimu kitoje vietoje, įsivaizdavusiu, kad skaisčiai raudonos spalvos *idėja* primena trimito garsą.

6. Jeigu kas nors paklaus manęs, *kas yra tankis*, aš pasiųsiu jį pasiklausti savo jutimų. Tegu jis pasideda tarp rankų titnagą arba futbolo kamuolį ir pabando sujungti jas, tada jis sužinos. Jeigu jam atrodo, kad tai nepakankamai gerai paaiškina, kas yra tankis ir kas jį sudaro, aš pažadu pasakyti jam, kas jis yra ir kas jį sudaro, kai jis pasakys man, kas yra mąstymas ir kas jį sudaro, arba paaiškins, kas yra tįsumas arba judėjimas, — tai tikriausiai atrodo daug lengviau. Mūsų turimos paprastos *idėjos* yra tokios, kokių jų mus išmoko patyrimas; tačiau jeigu tuo nepasitenkindami mes stengsimės žodžiais paaiškinti jas intelekte, mums seksis ne ką geriau nei kalbomis praskaidrinti neregio sielos sutemas ir įkalbėti jam šviesos ir spalvų *idėjas*. Priežastį, kodėl taip yra, aš nurodysiu kitoje vietoje.

Šeštas skyrius

APIE PAPRASTAS REFLEKSIJOS IDĖJAS

1. Kai siela, ankstesniuose skyriuose minimas *idėjas* gaunanti iš išorės, nukreipia savo žvilgsnį į vidų, į pačią save, ir stebi savo pačios veiksmus su turimomis idėjomis, šitaip ji gauna kitas *idėjas*, kurios lygiai taip

pat gali būti jos kontempliacijos objektas, kaip ir bet kuri iš išorinių daiktų gaunama *idėja*.

2. Du didieji ir svarbiausieji sielos veiksmai, kurie dažniausiai tyrinėjami ir kurie pasitaiko taip dažnai, kad kiekvienas norintis gali pastebėti juos savyje, — tai

suvokimas, arba *mąstymas*,
ir *norėjimas*, arba *valios aktas*.

Mąstymo galia vadinama *intelektu*, o norėjimo galia vadinama *valia;* abi šios sielos galios arba gebos vadinamos *sugebėjimais*. Apie kai kuriuos šių paprastų refleksijos *idėjų* modusus, tokius kaip *atsiminimas, skyrimas, samprotavimas, sprendimas, pažinimas, tikėjimas* ir kt., aš turėsiu progą pakalbėti vėliau.

Septintas skyrius

APIE PAPRASTAS POJŪČIO IR REFLEKSIJOS IDĖJAS

1. Yra kitų paprastų *idėjų*, prasiskverbiančių į intelektą visais jutimo ir refleksijos būdais, kaip antai:

malonumas arba *pasitenkinimas* ir jo priešybė, *kančia* arba *nepasitenkinimas*,
galia,
egzistavimas,
vienovė.

2. *Malonumas* arba *nepasitenkinimas*, viena arba kita prisijungia prie beveik visų mūsų pojūčio ir refleksijos *idėjų;* vargu ar yra koks nors išorinis mūsų juslių dirgiklis arba kokia nors vieniša mintis mūsų sieloje, kurie neįstengtų sukelti mums *malonumo* arba *kančios*. *Malonumu* ir *kančia* aš norėčiau vadinti visa tai, kas mus

džiugina ar kankina, nesvarbu, ar tai sukelia mūsų sielos mintys, ar kas nors, kas veikia mūsų kūną. Juk ar mes vadinsime tai pasitenkinimu, džiaugsmu, malonumu, laime ir t.t., ar, kita vertus, nepasitenkinimu, rūpesčiu, skausmu, kančia, sielvartu, nelaime ir t.t., tai yra tik skirtingi to paties dalyko laipsniai ir priklauso *malonumo* ir *kančios*, pasitenkinimo ar nepasitenkinimo *idėjoms*, — šiuos pavadinimus aš dažniausiai vartosiu žymėti šioms dviem *idėjų* rūšims.

3. Be galo išmintingas mūsų būties Kūrėjas, suteikęs mums galią judinti ar palikti ramybėje įvairias savo kūno dalis, kaip mums atrodo tinkama, ir judinant jas judėti patiems ir judinti kitus gretimus kūnus — o tai ir yra visi mūsų kūno veiksmai, — taip pat suteikęs mūsų intelektui galią įvairiais atvejais pasirinkti, apie kurią iš savo *idėjų* mąstyti, ir įdėmiai bei kruopščiai ištirti tą ar kitą objektą, malonėjo su kai kuriomis mintimis ir kai kuriais pojūčiais susieti *pasitenkinimo suvokimą*, kad paskatintų mus tiems mąstymo ir judėjimo veiksmams, kuriuos mes sugebame atlikti. Jeigu pasitenkinimas būtų visiškai atskirtas nuo visų mūsų išorinių pojūčių ir vidinių minčių, mes neturėtume pagrindo teikti pirmenybę kuriai nors minčiai ar veiksmui prieš kitus, nerūpestingumui prieš dėmesingumą ar judėjimui prieš rimtį. Taigi mes nejudintume savo kūno ir neduotume darbo savo intelektui, bet leistume mintims (jei galima taip pasakyti) plaukti pasroviui, be jokios krypties ir tikslo, o intelekto *idėjoms*, tarsi nereikšmingiems šešėliams, leistume pasirodyti čia kaip papuola, nekreipdami į jas dėmesio. Tokiu atveju žmogus, kad ir kokiais intelekto ir valios sugebėjimais jis būtų apdovanotas, būtų dykinėtojas, neveikli būtybė ir

leistų laiką tik tingiai, apatiškai svajodamas. Todėl mūsų išmintingasis Kūrėjas su įvairiais objektais ir mūsų iš jų gaunamomis *idėjomis*, taip pat su įvairiomis mūsų mintimis malonėjo susieti jas lydintį malonumą, be to, su įvairiais objektais nevienodu mastu, kad tie sugebėjimai, kuriais jis mus apdovanojo, negalėtų tik dykinėti ir likti mūsų visiškai nepanaudoti.

4. *Kančia* lygiai taip pat veiksmingai ir naudingai paskatina mus dirbti, kaip ir malonumas, nes mes esame lygiai taip pat pasirengę pasitelkti savo sugebėjimus tam, kad išvengtume pirmosios, kaip ir tam, kad patirtume antrąjį; reikėtų atkreipti dėmesį tik į vieną dalyką — kad *kančią mums dažnai sukelia tie patys dalykai ir idėjos, kurie sukelia malonumą*. Šis glaudus jų ryšys, dažnai verčiantis mus patirti kančią dėl pojūčių, iš kurių tikėjomės malonumo, suteikia mums dar vieną progą žavėtis mūsų Kūrėjo išmintimi ir gerumu, — siekdamas išsaugoti mūsų būtį, jis susiejo kančią su daugelio dalykų sąlyčiu su mūsų kūnu, kad įspėtų mus apie žalą, kurią jie gali padaryti, tarsi patardamas laikytis nuo jų atokiau. Tačiau siekdamas ne šiaip mus išsaugoti, bet išsaugoti visas dalis ir organus tobulus, jis daugeliu atvejų susiejo kančią kaip tik su tomis *idėjomis*, kurios teikia mums malonumą. Antai šiluma, kuri, būdama tam tikro laipsnio, yra mums labai maloni, šiek tiek ją padidinus tampa nepaprasta kančia; pats maloniausias iš visų juslėmis suvokiamų dalykų yra šviesa, tačiau jeigu jos per daug, jeigu ji stipresnė, negu dera mūsų akims, ji sukelia labai skausmingą pojūtį. Gamta taip išmintingai ir maloningai sutvarkė, jog kai koks nors objektas savo poveikio jėga pažeidžia jutimo organus, kurių sandara negali nebūti labai

subtili ir jautri, kančia įspėja mus, kad atsitrauktume anksčiau, negu organas bus visiškai sugadintas ir ateityje nebegalės atlikti jam būdingų funkcijų. Apsvarstę tuos objektus, kurie sukelia kančią, tikrai įsitikinsime, kad būtent tokia yra kančios paskirtis ir nauda. Antai nors stipri šviesa yra nepakenčiama mūsų akims, tačiau visiška tamsa nė kiek jų nevargina, nes nesukelia jose jokio trikdančio judėjimo, ir šis subtilus organas išlieka nepažeistas, natūralios būklės. Tačiau stiprus šaltis kankina mus, kaip ir šiluma, nes jis lygiai taip pat sutrikdo temperatūrą, kuri būtina gyvybei išsaugoti ir įvairioms kūno funkcijoms atlikti ir kurią sudaro tam tikras saikingas šilumos kiekis arba, jeigu norite, nepastebimų mūsų kūno dalelių judėjimas, vykstantis tam tikrose ribose.

5. Greta viso to, mes galime rasti kitą priežastį, *kodėl* Dievas paskleidė *įvairius malonumo ir kančios laipsnius visuose mus supančiuose ir veikiančiuose daiktuose* ir sumaišė juos beveik visame kame, su kuo susiduria mūsų mintys ir jutimai: kad, įžvelgdami netobulumą, nepasitenkinimą ir pilnatviškos laimės stoką visuose džiaugsmuose, kuriuos mums gali suteikti kūrinija, mes stengtumėmės džiaugsmo šaltinio ieškoti Jame, su kuriuo bus „džiaugsmo pilnatvė" ir kurio „dešinėje – amžina linksmybė"[7].

6. Nors tai, ką aš čia pasakiau, tikriausiai nepaaiškins mums *malonumo ir kančios idėjų* geriau už mūsų pačių patyrimą, kuris mums yra vienintelis būdas jas įgyti, tačiau priežasties, kodėl jie yra susiję su daugeliu kitų *idėjų*, svarstymas, padėsiantis mums deramai įvertinti visų dalykų Aukščiausiojo Valdovo išmintį ir gerumą, galbūt nenutolins nuo šių tyrinėjimų pagrindinio

tikslo: juk pažinti ir garbinti Jį yra visų mūsų minčių svarbiausias tikslas ir tikroji visų intelektų veikla.

7. *Egzistavimas* ir *vienovė* yra dvi kitos *idėjos*, kurias intelektui siūlo kiekvienas išorinis objektas ir kiekviena vidinė *idėja*. Kai *idėjos* yra mūsų intelekte, mes traktuojame jas kaip šiuo metu esančias jame, lygiai kaip mes laikome daiktus šiuo metu esančiais šalia mūsų, o tai reiškia, kad jie egzistuoja arba turi *būtį*. Visa tai, ką galime laikyti vienu daiktu, nesvarbu, ar tai yra reali būtybė, ar *idėja*, pateikia intelektui *vienovės idėją*.

8. *Galia* taip pat yra viena iš tų paprastų *idėjų*, kurias mes gauname iš *pojūčio ir refleksijos*. Juk matydami, kad panorėję galime judinti įvairias savo kūno dalis, kurios nejudėjo, ir stebėdami poveikius, kuriuos gamtiniai kūnai gali daryti vienas kitam ir kuriuos kiekvieną akimirką patiria mūsų juslės, mes abiem šiais būdais gauname *galios idėją*.

9. Greta šių, yra dar viena *idėja*, kurią mums pateikia jutimai, tačiau dar labiau nuolat perša tai, kas vyksta mūsų pačių intelekte, — tai yra *nuoseklumo idėja*. Juk jeigu mes pažvelgsime tiesiogiai į save ir susimąstysime apie tai, ką ten matome, įsitikinsime, kad mūsų *idėjos* visada, kai nemiegame ar ką nors mąstome, eina grandine, viena išeina, kita ateina, ir taip be perstojo.

10. Jeigu tai ir ne visos, tai bent jau (mano nuomone) pačios svarbiausios iš tų *paprastų idėjų*, kurias turi intelektas ir iš kurių susideda jo visos kitos žinios; jas visas jis gauna dviem anksčiau minėtais būdais — per *pojūtį* ir *refleksiją*.

Tegu niekas nemano, kad tai yra pernelyg siauros ribos reikštis imliam žmogaus intelektui, pakylančiam virš žvaigždžių ir neišsitenkančiam pasaulio ribose,

dažnai mintimis persikeliančiam net už tolimiausių materijos platumų ir nukeliaujančiam į tą nesuvokiamą *tuštumą*. Aš sutinku su visu tuo, bet noriu, kad man parodytų kokią nors *paprastą idėją*, kuri nebūtų *gauta* vienu *iš šių* anksčiau minėtų *būdų*, arba kokią nors *sudėtinę idėją*, kuri nebūtų *sudaryta iš šių paprastų idėjų*. Ir visai nebus keista manyti, kad šių kelių paprastų *idėjų* pakanka užimti greičiausiai minčiai ar didžiausiam sugebėjimui ir duoti medžiagos visam įvairiam visos žmonijos pažinimui ir dar įvairesnėms fantazijoms bei nuomonėms, jeigu atsižvelgsime į tai, kiek žodžių galima sudaryti iš įvairių dvidešimt keturių raidžių[8] derinių, arba jeigu žengsime žingsnį toliau ir pamąstysime apie įvairovę derinių, kuriuos galima sudaryti tik su viena iš minėtų *idėjų* — skaičiaus *idėja;* jų atsargos neišsenkamos ir išties begalinės, o kokią didžiulę ir neaprėpiamą sritį matematikams teikia vien tik tįsumas!

Aštuntas skyrius

KAI KURIE TOLESNI SAMPROTAVIMAI APIE MŪSŲ PAPRASTAS IDĖJAS

1. Kalbant apie paprastas pojūčio *idėjas*, reikia turėti galvoje, jog viskas, kas gamtoje yra taip sudaryta, kad veikia mūsų jusles ir sukelia sieloje kokį nors suvokinį, kartu intelekte sukuria paprastą *idėją;* nesvarbu, kokia yra jos išorinė priežastis, kai mūsų skiriamasis sugebėjimas ją pastebi, siela į ją žiūri ir ją traktuoja kaip realią *pozityvią idėją* intelekte, lygiai kaip ir bet kurią kitą, nors galbūt jos priežastis yra tik tai, kad objektas ko nors stokoja.

2. Taigi šilumos ir šalčio, šviesos ir tamsos, balto ir juodo, judėjimo ir rimties *idėjos* yra vienodai aiškios ir *pozityvios idėjos* intelekte, nors galbūt kai kurios iš jas sukuriančių *priežasčių* yra tik tai, kad objektai, iš kurių mūsų juslės gauna šias *idėjas, ko nors stokoja*. Apžvelgdamas jas, intelektas jas visas traktuoja kaip aiškias pozityvias *idėjas,* neatsižvelgdamas į jas sukūrusias priežastis: toks tyrimas susijęs ne su *idėja,* kokia ji yra intelekte, bet su šalia mūsų egzistuojančių daiktų prigimtimi. Tai yra du visiškai skirtingi dalykai, ir juos reikia kruopščiai skirti; vienas dalykas yra suvokti ir pažinti balto ar juodo *idėją* ir visiškai kitas — ištirti, kokios tai turi būti dalelės ir kaip išsidėsčiusios paviršiuje, kad daiktas atrodytų baltas arba juodas.

3. Tapytojas ar dažytojas, niekada netyrinėjęs šių *idėjų* priežasčių, turi savo intelekte baltos ir juodos, ir kitų spalvų *idėjas* taip pat aiškiai, tobulai ir ryškiai, o galbūt ir kur kas ryškiau negu filosofas, kuris gilinosi į jų prigimtį ir manosi žinąs, kiek kiekviena iš jų savo priežasties požiūriu yra pozityvi ar negatyvi; *juodo idėja* jo intelekte yra ne mažiau *pozityvi* negu balto *idėja, nors* šios spalvos *priežastis* išoriniame objekte gali *būti tik stokojimas.*

4. Jeigu mano dabartinio sumanymo tikslas būtų ištirti natūralias suvokimo priežastis ir būdą, aš nurodyčiau tokį pagrindą, *kodėl neigiama priežastis,* bent jau kai kuriais atvejais, *gali sukurti pozityvią idėją:* kadangi visus mūsų pojūčius sukelia tik skirtingi mūsų gyvybinių dvasių, įvairiai skatinamų išorinių objektų, judėjimo laipsniai ir būdai, tai kokio nors ankstesnio judėjimo susilpnėjimas būtinai turi sukelti naują pojūtį, kaip ir jo pakitimas ar sustiprėjimas, ir taip sukurti naują

idėją, kuri priklauso tik nuo skirtingo gyvybinių dvasių judėjimo šiame organe.

5. Aš čia nespręsiu, ar taip yra iš tikrųjų, tik raginu kiekvieną pasiremti savo paties patyrimu: ar žmogaus šešėlis, kuris yra ne kas kita, kaip šviesos nebuvimas (ir kuo labiau nėra šviesos, tuo ryškesnis šešėlis), kai žmogus žiūri į jį, nesukelia jo intelekte tokios pat aiškios ir pozityvios *idėjos,* kaip ir pats žmogus, tačiau nutviekstas ryškios saulės šviesos? Ir šešėlio paveikslas yra pozityvus dalykas. Iš tiesų mes turime *neigiamus pavadinimus,* žyminčius ne tiesiogiai pozityvias *idėjas,* bet jų nebuvimą, pavyzdžiai, „beskonis", „tyla", „niekas" ir kt.; šie žodžiai žymi pozityvias *idėjas,* pavyzdžiui, „skonis", „garsas", „būtybė", nurodydami jų nebuvimą.

6. Taigi iš tiesų galime sakyti, kad matome tamsą. Juk jeigu įsivaizduosime visiškai tamsią angą, iš kurios nesklinda jokia šviesa, tai, be abejo, galima matyti jos kontūrus arba ją galima nupiešti; o gal rašalas, kuriuo aš rašau, sukuria kokią nors kitą *idėją?* Mano čia nurodytos pozityvių *idėjų* neigiamos priežastys atitinka paplitusią nuomonę, tačiau iš tiesų sunku nustatyti, ar iš neigiamų priežasčių tikrai randasi kokios nors *idėjos,* kol nenustatyta, *ar rimtis labiau yra stokojimas negu judėjimas.*

7. Norint geriau atskleisti mūsų *idėjų* prigimtį ir suprantamai apie jas kalbėti, bus patogiau jas atskirti, nes jos yra mūsų intelekto *idėjos* arba suvokiniai, o kita vertus, jos yra materijos modifikacijos kūnuose, sukeliančios mums tokius suvokinius; tada mes *negalėsime* manyti (kaip tikriausiai paprastai būna), kad jos yra tikslūs kažko, kas vidujai būdinga objektui, atvaizdai

ir *atspindžiai,* — dauguma intelekte esančių juslinių *idėjų* nė kiek ne panašesnės į ką nors egzistuojantį šalia mūsų, negu jas žymintys pavadinimai yra panašūs į mūsų *idėjas,* nors jie gali mums jas sužadinti, kai tik mes juos išgirstame.

8. Viską, ką intelektas suvokia savyje arba kas yra tiesioginis suvokimo, mąstymo ar supratimo objektas, aš vadinu *idėja;* galią sukelti mūsų intelekte kokią nors *idėją* aš vadinu to dalyko, kuriame glūdi ši galia, *kokybe.* Antai sniego gniūžtė turi galią sukelti mums *balto, šalto* ir *apskrito idėjas,* todėl galias sukelti mums šias *idėjas,* kadangi jos glūdi sniego gniūžtėje, aš vadinu *kokybėmis,* o kadangi jos yra mūsų intelekto pojūčiai arba suvokiniai, aš vadinu jas *idėjomis;* kai aš kartais kalbu apie *idėjas* kaip apie glūdinčias pačiuose daiktuose, šitai reikia suprasti taip, kad aš turiu galvoje tas objektų kokybes, kurios jas mums sukelia.

9. Šitaip traktuojamos daiktų kokybės yra tokios.

Pirma, tai tos kokybės, kurios yra visiškai neatskiriamos nuo kūno, nesvarbu, koks yra jo būvis; tos, kurias jis visada išsaugo, kad ir kokius virsmus ir pokyčius patirtų, kad ir kokia jėga jį veiktų; tos, kurias juslė visada aptinka kiekvienoje materijos dalelėje, pakankamai didelėje, kad būtų suvokiama, ir kurias intelektas laiko neatskiriamomis nuo kiekvienos materijos dalelės, nors ir pernelyg mažos, kad galėtume suvokti ją juslėmis. Antai paimkite kviečio grūdą, padalykite jį pusiau, — kiekviena dalis dar tebeturi *tankį, tįsumą, formą* ir *judrumą;* padalykite jį dar kartą, ir jis vis tiek išsaugos tas pačias kokybes; dalykite taip toliau, kol dalys taps nepastebimos, — kiekviena iš jų turi išsaugoti visas šias kokybes. Juk dalijimas (o tai

yra viskas, ką malūnėlis ar grūstuvas, ar koks nors kitas daiktas daro su kitu, smulkindamas jį į nepastebimas dalis) niekada iš jokio kūno negali atimti nei tankio, tįsumo ar formos, nei judrumo, bet tik padaro du ar daugiau atskirų materijos gabalų iš to, kas anksčiau buvo vienas gabalas; visos tos atskiros masės, laikomos daugybe atskirų kūnų, po dalijimo sudaro tam tikrą skaičių. Šias kokybes aš vadinu *pradinėmis* arba *pirminėmis* kūno *kokybėmis;* manau, mes galime pastebėti, kaip jos sukelia mums paprastas *idėjas*, pavyzdžiui, tankio, tįsumo, formos, judėjimo ar rimties ir skaičiaus.

10. Antra, tai tos *kokybės*, kurios iš tiesų pačiuose daiktuose yra ne kas kita, kaip galios, sukeliančios mums įvairius pojūčius dėl jų *pirminių kokybių*, t. y. jų nepastebimų dalelių dydžio, formos, sandaros ir judėjimo, — tai spalvos, garsai, skoniai ir t.t. Jas aš vadinu *antrinėmis kokybėmis*. Prie jų galima pridėti trečiąją rūšį kokybių, kurios laikomos tik galiomis, tačiau yra tokios pat realios objektų kokybės, kaip ir tos, kurias aš, laikydamasis įprastinės vartosenos, vadinu *kokybėmis*, tačiau norėdamas išskirti vadinu jas *antrinėmis kokybėmis*. Juk ugnies galia sukurti naują vaško ar molio spalvą ar konsistenciją dėl jos pirminių kokybių yra tokia pat ugnies kokybė, kaip ir jos turima galia sukelti man naują šilumos ar degimo *idėją* ar pojūtį, kurio anksčiau nebuvau patyręs, dėl tų pačių pirminių kokybių, t.y. jos nepastebimų dalelių dydžio, sandaros ir judėjimo.

11. Kitas dalykas, kurį reikia aptarti, — kaip *kūnai* sukelia mums *idėjas;* akivaizdu, kad tai įvyksta per *postūmį*, vieninteliu būdu, kuriuo mes galime įsivaizduoti kūnus veikiant.

12. Jeigu išoriniai objektai nėra susieti su mūsų intelektu, kai sukelia jame *idėjas*, bet mes vis dėlto suvokiame objektų, pavieniui veikiančių mūsų jusles, *pradines kokybes*, akivaizdu, kad tam tikras judėjimas per mūsų nervus ar gyvybines dvasias, per tam tikras mūsų kūno dalis turi būti perduodamas į smegenis arba pojūčio buveinę, kad *sukeltų mūsų intelekte atskiras tų objektų idėjas*. O kadangi regimo dydžio kūnų tįsumą, formą, skaičių ir judėjimą regėjimas gali suvokti per atstumą, akivaizdu, kad iš jų į akis turi keliauti tam tikri pavieniui nepastebimi kūnai ir taip perduoti į smegenis tam tikrą *judėjimą*, kuris sukelia mums mūsų turimas jų *idėjas*.

13. Galime įsivaizduoti, kad tuo pačiu būdu, kuriuo mums sukeliamos šių pradinių kokybių *idėjos*, t.y. *mūsų jusles veikiant nepastebimoms dalelėms, sukeliamos* ir *antrinių kokybių idėjos*. Juk akivaizdu, jog yra kūnų, ir labai daug, kurie yra tokie maži, kad jokia mūsų juslė negali patirti jų dydžio, formos ar judėjimo, kaip aiškiai rodo oro ir vandens dalelės ir kitos, gerokai už jas mažesnės, galbūt tiek pat mažesnės už oro ar vandens daleles, kiek oro ar vandens dalelės mažesnės už žirnius ar krušą; dabar tarkime, kad įvairūs tokių dalelių judėjimai ir formos, dydis ir skaičius, veikdami įvairius mūsų jutimo organus, sužadina mums tuos įvairius pojūčius, kuriuos mums teikia kūnų spalvos ir kvapai, pavyzdžiui, kad žibuoklė tokių nepastebimų ypatingos formos ir dydžio materijos dalelių postūmiu, skirtingais jų judėjimo laipsniais ir modifikacijomis sukelia mūsų intelekte mėlynos spalvos ir malonaus šios gėlės kvapo *idėjas*. Nėra neįmanoma įsivaizduoti, kad Dievas susiejo šias *idėjas* su tokiais

judėjimais, į kuriuos jos visiškai nepanašios, lygiai kaip nėra neįmanoma įsivaizduoti, kad jis susiejo skausmo *idėją* su mūsų kūną pjaustančio plieno gabalo judėjimu, į kurį ši *idėja* visiškai nepanaši.

14. Tai, ką aš pasakiau apie spalvas ir kvapus, taip pat tinka skoniams, garsams ir *kitoms panašioms juslėmis suvokiamoms kokybėms,* kurios, kad ir kokį realumą joms per klaidą priskirtume, iš tiesų pačiuose objektuose yra niekas, tik galia sukelti mums įvairius pojūčius, ir priklauso *nuo šių pirminių kokybių,* t.y., kaip minėjau, nuo dalelių dydžio, formos, sandaros ir judėjimo.

15. Manau, iš to nesunku įžvelgti, jog kūnų *pirminių kokybių idėjos panašios* į jas, ir jų modeliai iš tiesų egzistuoja pačiuose kūnuose, tačiau *antrinių kokybių* mums *teikiamos idėjos yra visiškai* į jas *nepanašios.* Pačiuose kūnuose nėra nieko, kas būtų panašu į mūsų *idėjas.* Jos yra tik kūnų, kuriuos mes vadiname pagal jas, galia sukelti mums šiuos pojūčius; tai, kas *idėjoje* yra saldu, mėlyna arba šilta, pačiuose kūnuose yra tik tam tikras nepastebimų dalelių dydis, forma ir judėjimas, kuriuos mes taip vadiname.

16. *Liepsna* vadinama *karšta* ir *švytinčia, sniegas* — *baltu* ir *šaltu, mana* — *balta* ir *saldžia* pagal tas *idėjas,* kurias mums sukelia. Paprastai manoma, kad šios kokybės kūnuose yra tas pat, kas tos *idėjos* yra mumyse, kad vienos yra visiškai panašios į kitas, kaip veidrodyje, ir daugumai žmonių atrodytų labai keista, jeigu kas nors sakytų kitaip. Tačiau tas, kuris atkreips dėmesį į tai, kad *ta pati ugnis,* kuri tam tikru atstumu sukelia mums *šilumos* pojūtį, labiau priartėjus sukelia visiškai kitokį *skausmo* pojūtį, turi susimąstyti apie tai, kokį

pagrindą jis turi sakyti, kad *šilumos idėja*, kurią jam suteikė ugnis, iš tiesų yra *ugnyje*, o *skausmo idėja*, kurią ta pati ugnis suteikė jam tuo pačiu būdu, *neglūdi ugnyje*. Kodėl baltumas ir šaltumas yra sniege, o skausmas — ne, jeigu sniegas sukelia mums ir vieną, ir kitą *idėją* ir gali tai padaryti ne kitaip, kaip tik savo tankių dalelių dydžiu, forma, skaičiumi ir judėjimu?

17. Tam tikras *ugnies ar sniego dalelių dydis, skaičius, forma ir judėjimas tikrai glūdi juose* nepriklausomai nuo to, ar kieno nors juslės juos suvokia, ar ne, todėl tai galima pavadinti *realiomis kokybėmis*, nes jos realiai egzistuoja šiuose kūnuose. Tačiau *šviesa, karštis, baltumas ar šaltumas juose yra nė kiek ne realiau, negu šleikštulys ar skausmas* — manoje. Pašalinkite šiuos pojūčius, tegu akys nemato šviesos ar spalvų, ausys negirdi garsų, tegu gomurys nejunta skonio, o nosis neužuodžia kvapo, ir visos spalvos, skoniai, kvapai ir garsai, kurie yra tokios atskiros *idėjos*, išnyks, liausis egzistavę ir bus redukuoti į savo priežastis, t.y. į dalelių dydį, formą ir judėjimą.

18. Apčiuopiamo dydžio *manos* gabalėlis gali suteikti mums apskritos arba kvadratinės formos *idėją*, o perkeliamas iš vienos vietos į kitą — judėjimo *idėją*. Ši judėjimo *idėja* pateikia jį tokį, koks jis iš tikrųjų yra judančioje manoje; apskritimas ar kvadratas yra tokie patys ir *idėjoje*, ir tikrovėje, ir intelekte ir *manoje; judėjimas* ir *forma iš tikrųjų yra manoje*, nesvarbu, ar mes juos pastebime, ar ne, — su tuo mielai sutiks kiekvienas. Be to, savo dalelių dydžiu, forma, struktūra ir judėjimu *mana* turi galią sukelti mums šleikštulio, o kartais aštraus skausmo ar dieglių pojūčius. Kad šios *šleikštulio ir skausmo idėjos neglūdi* manoje, bet yra jos

poveikio mums rezultatas, ir kad jų niekur nėra, kai mes jų nejuntame, — su tuo taip pat kiekvienas lengvai sutiks. Ir vis dėlto sunku žmones įtikinti, kad *saldumas ir baltumas iš tikrųjų neglūdi manoje,* bet yra manos, jos dalelių judėjimo, dydžio ir formos poveikio akims ir gomuriui rezultatas, kaip *manos* sukeltas skausmas ir šleikštulys neabejotinai yra ne kas kita, kaip jos nepastebimų dalelių dydžio, judėjimo ir formos poveikio (kaip buvo parodyta, kūnas gali daryti poveikį tik šiais dalykais) skrandžiui ir žarnoms rezultatas, tarsi mana negalėtų veikti akių ir gomurio ir taip sukurti intelekte atskiras ryškias *idėjas,* kurių jis pats neturi, kaip, mūsų pripažinimu, ji gali veikti žarnas ir skrandį ir taip sukurti ryškias *idėjas,* kurių jis pats neturi. Visos šios *idėjos* yra manos dalelių dydžio, formos, skaičiaus ir judėjimo poveikio įvairioms mūsų kūno dalims rezultatas, todėl reikalingas koks nors paaiškinimas, kodėl tos *idėjos,* kurias sukelia akys ir gomurys, labiau laikomos iš tikrųjų glūdinčiomis *manoje* negu tos, kurias sukelia skrandis ir žarnos, arba kodėl skausmas ir šleikštulys, *idėjos,* kurios yra *manos* poveikio rezultatas, turėtų būti laikomi niekur neegzistuojančiais, kai jie nejuntami, tuo tarpu saldumas ir baltumas, tos pačios *manos* poveikis kitoms kūno dalims tokiu pat nežinomu būdu, turėtų būti laikomi glūdinčiais *manoje,* kai jie nematomi ir nejuntamas jų skonis.

19. Atkreipkime dėmesį į raudoną ir baltą *porfyro*[9] spalvas. Neleiskime šviesai kristi ant jo, ir jo spalvos išnyks, jis daugiau nebeteiks mums tokių *idėjų;* o kai šviesa grįš, jis vėl teiks mums šiuos vaizdinius. Ar galima manyti, kad šviesos buvimas arba nebuvimas sukelia kokius nors realius *porfyro* pokyčius ir kad

baltumo ir raudonumo idėjos iš tikrųjų glūdi *porfyre*, kai jis yra šviesoje, nors aišku, kad *tamsoje jis neturi jokios spalvos?* Iš tiesų porfyrui ir dieną, ir naktį būdingas toks dalelių išsidėstymas, kad kai šviesos spinduliai atsispindi nuo vienų šio kieto akmens dalių, tai mums teikia raudonumo *idėją*, o kai nuo kitų — baltumo *idėją;* jame pačiame niekada nėra nei baltumo, nei raudonumo, yra tik tokia sandara, kuri turi galią sukelti mums tokį pojūtį.

20. Sugrūskite migdolą, ir švari balta *spalva* pasidarys purvina, o saldų *skonį* pakeis aliejaus skonis. Kokius realius kūno pokyčius gali sukelti grūdimas grūstuvu, išskyrus jo *sandaros* pokyčius?

21. Šitaip išskyrę *idėjas* ir padarę jas suprantamas, mes galbūt galėsime paaiškinti, kaip tas pats vanduo tuo pačiu metu gali per vieną ranką teikti šalčio *idėją*, o per kitą — šilumos, nors neįmanoma, kad tas pats vanduo, jeigu tos *idėjos* iš tikrųjų glūdėtų jame, būtų kartu ir karštas, ir šaltas. Juk jeigu mes įsivaizduosime, kad *šiluma*, kurią junta *mūsų rankos*, yra *ne kas kita, kaip tam tikros rūšies ir tam tikro laipsnio judėjimas smulkiausiose mūsų nervų dalelėse, arba gyvybinėse dvasiose*, galėsime suprasti, kaip yra įmanoma, kad tas pats vanduo tuo pačiu metu gali sukelti šilumos pojūtį vienoje rankoje ir šalčio — kitoje; formai tai niekada nebūdinga — tai, kas per vieną ranką sukėlė rutulio *idėją*, niekada per kitą ranką nesukelia kvadrato *idėjos*. Tačiau jeigu šilumos ir šalčio pojūčiai yra ne kas kita, kaip mažiausių mūsų kūno dalelių judėjimo sustiprėjimas ar susilpnėjimas, sukeltas kokio nors kito kūno korpuskulų, nesunku suprasti, kad jeigu judėjimas vienoje rankoje bus stipresnis negu kitoje ir jeigu prie abiejų

rankų bus pridėtas kūnas, kurio mažiausiose dalelėse judėjimas bus stipresnis negu vienoje iš rankų ir silpnesnis negu kitoje, jis sustiprins vienos iš rankų judėjimą ir susilpnins jį kitoje, ir taip sukels skirtingus nuo to priklausančius šilumos ir šalčio pojūčius.

22. Ką tik pateiktuose samprotavimuose aš leidausi į fizikinius tyrinėjimus šiek tiek giliau, negu galbūt buvau ketinęs. Tačiau kadangi buvo būtina bent kiek paaiškinti pojūčio prigimtį ir išryškinti *skirtumą tarp kūnų kokybių* ir jų *intelekte sukeliamų idėjų,* nes be šito neįmanoma suprantamai apie jas kalbėti, tikiuosi, kad man bus atleista už šį nedidelį nuklydimą į gamtos filosofiją, — juk mūsų dabartiniame tyrinėjime būtina skirti kūnų *pirmines* ir *realias kokybes,* kurios visuomet glūdi juose (t.y. tankį, tįsumą, formą, skaičių ir judėjimą ar rimtį) ir kartais yra mūsų suvokiamos (t.y. kai kūnai, kuriuose jos glūdi, yra pakankamai dideli, kad juos būtų galima skirti pavieniui), nuo tų *antrinių* ir *priskirtų kokybių,* kurios yra tik šių pirminių kokybių įvairių derinių galios, kai jos veikia aiškiai neskiriamos; iš to mes taip pat galime sužinoti, kurios *idėjos* yra ir kurios nėra panašios į ką nors, kas realiai egzistuoja kūnuose, mūsų vadinamuose pagal jas.

23. Taigi, jeigu mes teisingai traktuosime kūnus, jiems būdingos *trijų rūšių kokybės.*

Pirma, jų tankių dalelių *dydis, forma, skaičius, išsidėstymas* ir *judėjimas* ar *rimtis.* Šios kokybės yra juose nepriklausomai nuo to, ar mes jas suvokiame, ar ne; kai jos yra tokio dydžio, kad galime jas aptikti, mes per jas gauname daikto, koks jis yra pats savaime, *idėją,* — tai yra akivaizdu iš dirbtinių daiktų. Šias kokybes aš vadinu *pirminėmis kokybėmis.*

Antra, kiekviename kūne glūdinti *galia savo* nepastebimomis *pirminėmis kokybėmis* ypatingu būdu veikti kurią nors iš mūsų juslių ir taip *sukelti mums skirtingas* įvairių spalvų, garsų, kvapų, skonių ir t.t. *idėjas.* Šios kokybės paprastai vadinamos juslėmis suvokiamomis kokybėmis.

Trečia, kiekviename kūne glūdinti galia dėl ypatingos jo *pirminių kokybių* sandaros sukelti tokius *kito kūno dydžio, formos, sandaros ir judėjimo pokyčius,* kad jis kitaip veiktų mūsų jusles negu iki tol. Antai saulė turi galią padaryti vašką baltą, o ugnis šviną — skystą. Šios kokybės paprastai vadinamos galiomis.

Pirmąsias iš jų, kaip jau sakiau, tiktų vadinti *realiomis, pradinėmis* arba *pirminėmis kokybėmis,* nes jos glūdi pačiuose daiktuose nepriklausomai nuo to, ar jie suvokiami, ar ne, ir nuo jų įvairių modifikacijų priklauso antrinės kokybės.

Kitų dviejų rūšių kokybės yra tik galios įvairiai veikti kitus daiktus, galios, atsirandančios dėl įvairių šių pirminių kokybių modifikacijų.

24. Nors *dvi pastarosios kokybių rūšys yra tik galios,* ir ne kas kita kaip galios, susijusios su įvairiais kitais kūnais ir atsirandančios dėl pradinių kokybių įvairių modifikacijų, tačiau paprastai apie jas manoma kitaip. *Antrosios rūšies kokybės,* t.y. galios teikti mums įvairias *idėjas* per mūsų jusles, traktuojamos kaip šitaip mus veikiančios *realios daiktų kokybės;* tačiau *trečiosios rūšies kokybės vadinamos ir laikomos* tik galiomis, pavyzdžiui, šilumos ir šviesos *idėjos,* kurias mes gauname per akis ar lytėjimą iš saulės, paprastai laikomos saulėje egzistuojančiomis *realiomis kokybėmis* ir šiuo tuo daugiau negu tiesiog jos galiomis. Tačiau kai mes traktuojame

saulę siedami ją su vašku, kurį ji tirpdo ar balina, į atsiradusį vaško baltumą ir minkštumą mes žiūrime ne kaip į saulėje glūdinčias kokybes, bet kaip į jos *galių* poveikio rezultatą; tuo tarpu, jeigu traktuosime teisingai, šios šviesos ir šilumos kokybės, kurios yra mano suvokiniai, kai saulė mane sušildo ar apšviečia, glūdi saulėje ne kitaip, negu joje glūdi vaško pokyčiai, atsirandantys, kai jis pabąla arba suminkštėja. Visos jos vienodai yra saulėje glūdinčios galios, priklausančios nuo jos pirminių kokybių, dėl kurių ji vienais atvejais gali taip pakeisti kai kurių nepastebimų mano akių ir rankų dalelių dydį, formą, sandarą ar judėjimą, kad tuo sukeltų man šviesos ar šilumos *idėją*, o kitais atvejais ji gali taip pakeisti nepastebimų vaško dalelių dydį, formą, sandarą ar judėjimą, kad jos sugebėtų suteikti man ryškias baltumo ir skystumo *idėjas*.

25. Priežastis, *kodėl vienos paprastai yra laikomos realiomis kokybėmis, o kitos — tik paprastomis galiomis*, atrodo, yra ta, kad mūsų turimos įvairių spalvų, garsų ir kitos *idėjos* neturi savyje nieko, kas būtų susiję su dydžiu, forma ar judėjimu, todėl mes nesame linkę laikyti jas šių pirminių kokybių rezultatais, nes mūsų juslės nejunta jų poveikio kuriant šias *idėjas* ir tarp jų nėra jokio išorinio panašumo ar apčiuopiamo ryšio. Joms susidarant pojūtis neaptinka nieko, kas būtų susiję su dalelių dydžiu, forma ar judėjimu, o protas negali parodyti, kaip kūnai savo dydžiu, forma ar judėjimu galėtų sukurti intelekte mėlynumo ar geltonumo ir kitas *idėjas*, todėl mes taip lengvai įsivaizduojame, kad šios *idėjos* yra panašios į ką nors, kas realiai egzistuoja pačiuose objektuose. Tačiau kitais atvejais, kai kūnai savo poveikiu pakeičia vienas kito kokybes, mes aiškiai

įsitikiname, kad sukurtoji kokybė paprastai yra visiškai nepanaši į nieką, kas glūdi ją sukuriančiame daikte, todėl mes ją ir laikome tiesiog galios poveikio rezultatu. Antai nors, gavę iš saulės šilumos ar šviesos *idėją*, esame linkę ją laikyti tokios saulės kokybės suvokiniu ir atvaizdu, tačiau kai matome, kaip vaškas ar šviesus veidas pakeičia spalvą veikiamas saulės, mes negalime įsivaizduoti, kad tai yra ko nors glūdinčio saulėje suvokinys ar atvaizdas, nes pačioje saulėje mes nerandame šių skirtingų spalvų. Kadangi mūsų juslės gali pastebėti dviejų skirtingų išorinių objektų juslėmis suvokiamų kokybių panašumą ar nepanašumą, mes gana lengvai darome išvadą, kad kokios nors juslėmis suvokiamos kokybės susidarymas kokiame nors daikte yra grynos galios poveikio rezultatas, o ne kokios nors realiai veiksnyje glūdėjusios kokybės perdavimas, kai ją sukūrusiame daikte nerandame jokios tokios juslėmis suvokiamos kokybės. Tačiau mūsų juslės negali aptikti jokio nepanašumo tarp mums sukeltos *idėjos* ir ją sukeliančio objekto kokybės, todėl mes linkę įsivaizduoti, kad mūsų *idėjos* yra ko nors glūdinčio objektuose atvaizdai, o ne tam tikrų galių, glūdinčių jų pirminių kokybių modifikacijoje, poveikio rezultatas, nes mums sukeltos *idėjos* yra nė kiek nepanašios į tas pirmines kokybes.

26. Padarykime išvadą: be šių jau minėtų kūnų *pirminių kokybių,* t.y. jų tankių dalelių dydžio, formos, tįsumo, skaičiaus ir judėjimo, visa kita, dėl ko mes pastebime kūnus ir skiriame juos vieną nuo kito, yra ne kas kita, kaip įvairios juose glūdinčios galios, priklausančios nuo šių pirminių kokybių, dėl kurių jie gali arba tiesiogiai veikdami mūsų kūną sukelti mums įvai-

rias skirtingas *idėjas*, arba veikdami kitus kūnus taip pakeisti jų pirmines kokybes, kad jie sugebėtų sukelti mums kitokias *idėjas* nei prieš tai. Mano manymu, pirmąsias iš jų galima pavadinti *tiesiogiai suvokiamomis antrinėmis kokybėmis*, o antrąsias — *tarpiškai suvokiamomis antrinėmis kokybėmis.*

Devintas skyrius

APIE SUVOKIMĄ

1. Suvokimas yra pirmasis intelekto sugebėjimas, taikomas mūsų *idėjoms*, o kartu jis yra pirmoji ir paprasčiausia *idėja*, kurią mums teikia refleksija, ir kai kas jį vadina mąstymu apskritai. Tačiau „mąstymas" (thinking) anglų kalboje šiam žodžiui būdinga reikšme žymi tą intelekto veiksmų su savo *idėjomis* rūšį, kai intelektas yra aktyvus ir traktuoja viską su tam tikru valingu dėmesiu. Tuo tarpu gryno *suvokimo* atveju intelektas yra daugiausia tik pasyvus ir negali nesuvokti to, ką suvokia.

2. *Kas yra suvokimas*, kiekvienas geriau supras pamąstęs apie tai, ką jis pats daro, kai mato, girdi, lyti ir t.t. ar mąsto, negu iš kokių nors mano samprotavimų. Kas mąsto apie tai, kas vyksta jo paties intelekte, negali šito nepastebėti. O tam, kas nemąsto, jokie žodžiai pasaulyje neduos jokio supratimo apie tai.

3. Tikra yra štai kas: kad ir kokių pokyčių atsirastų kūne, jeigu jie nepasiekia intelekto, nėra jokio suvokimo; kad ir kokie poveikiai būtų padaryti išorinėms dalims, jeigu jie nepastebimi viduje, nėra jokio suvokimo. Ugnis gali deginti mūsų kūną darydama jam ne didesnį poveikį negu pliauskai, jeigu judėjimas nebus

perduotas į smegenis ir intelekte nebus sužadintas karščio jutimas arba skausmo *idėja,* — tai ir yra *tikrasis suvokimas.*

4. Kaip dažnai pats žmogus gali pastebėti, kad jo intelektas, giliai pasinėręs į tam tikrų objektų kontempliavimą ir kruopščiai tiriantis čia glūdinčias *idėjas,* nepastebi skambančių kūnų poveikio klausos organui, nors toks pat jų sukeltas pokytis paprastai sukurdavo garso *idėją.* Organas gali patirti pakankamą postūmį, tačiau jeigu intelektas neatkreips į jį dėmesio, nebus jokio suvokimo; ir nors ausyje vyks judėjimas, kuris paprastai sukurdavo garso *idėją,* joks garsas nebus girdimas. Pojūčio nebuvimą šiuo atveju lemia ne koks nors organo trūkumas ar tai, kad žmogaus ausys yra veikiamos silpniau negu kitais kartais, kai jis girdėdavo, — nors tai, kas paprastai sukeldavo *idėją,* ir patenka per įprastinį organą, tačiau intelekto nepastebima, neįspaudžia sieloje jokios *idėjos,* todėl nėra jokio suvokimo. *Taigi ten, kur yra jutimas arba suvokimas, iš tikrųjų sukeliama tam tikra idėja ir ji yra intelekte.*

5. Todėl aš neabejoju, kad *vaikai,* patirdami savo juslėmis objektus, veikiančius juos *įsčiose, gauna kai kurias idėjas* prieš gimdami kaip neišvengiamą juos supančių kūnų arba jų patiriamų nepriteklių ir ligų poveikio rezultatą; manau (jeigu galima spėlioti apie dalykus, kuriuos nelabai galima patikrinti), kad tarp jų yra dvi *idėjos* — alkio ir šilumos, — kurias vaikai tikriausiai įgyja vienas iš pirmųjų ir su kuriomis jie vargu ar kada nors išsiskiria.

6. Tačiau nors būtų protinga tarti, kad vaikai gauna kai kurias *idėjas* prieš ateidami į pasaulį, vis dėlto šios paprastos *idėjos toli gražu* nėra tie *įgimti principai,* ku-

riuos kai kas gynė, o mes anksčiau atmetėme. Čia minimos *idėjos* yra pojūčio rezultatas, jas sukelia tik patiriami kūno dirginimai, taigi jos priklauso tik nuo ko nors išorinio intelekto atžvilgiu ir atsiradimo būdo požiūriu nuo kitų *idėjų,* gaunamų per pojūčius, skiriasi tik tuo, kad yra ankstesnės laiko atžvilgiu; tuo tarpu įgimti principai laikomi turinčiais visai kitokią prigimtį — jie patenką į intelektą ne dėl kokių nors atsitiktinių kūno pokyčių ar poveikio jam, bet esą tarsi pirmapradžiai ženklai, įspausti jame nuo pat pirmosios jo būties ir tapsmo akimirkos.

7. Kaip mes pagrįstai galime tarti, kad kai kurios *idėjos* gali būti įdiegtos į vaikų intelektą įsčiose, nes jos yra naudingos jų gyvybiniams poreikiams ir buvimui čia, taip po gimimo pirmiausia *įspaudžiamos tos idėjos, kurios yra pirmos jiems pasitaikančios juslėmis suvokiamos kokybės;* šviesa nėra pati nereikšmingiausia iš jų ir turinti silpniausią poveikį. O kaip godžiai intelektas siekia apsirūpinti tokiomis *idėjomis,* kurios nesusijusios su skausmu, galime numanyti stebėdami naujagimius — kad ir kaip juos paguldytum, jie visada atgręžia akis į tą vietą, iš kurios sklinda šviesa. Tačiau iš pat pradžių geriausiai žinomos *idėjos* labai skiriasi priklausomai nuo įvairių aplinkybių, kuriomis vaikas pirmą kartą pasirodo pasaulyje, todėl tvarka, kuria įvairios *idėjos* pirmą kartą patenka į intelektą, taip pat yra labai įvairi ir neapibrėžta, be to, ne taip jau ir svarbu ją žinoti.

8. Toliau, kalbėdami apie suvokimą, turime atkreipti dėmesį į tai, kad *suaugusių žmonių per pojūtį gaunamas idėjas dažnai pakeičia sprendimas,* o jie šito net nepastebi. Kai mes pasidedame prieš akis apskritą vienspalvį

rutulį, pavyzdžiui, auksinį, alebastrinį ar juodojo gintaro spalvos, akivaizdu, kad taip į mūsų intelektą įspaudžiama įvairiai šešėliuoto plokščio apskritimo, nuo kurio mūsų akis pasiekia įvairių laipsnių šviesa ir ryškumas, *idėja*. Tačiau kadangi iš patyrimo esame įpratę suvokti, kokį vaizdą mums paprastai sukelia išgaubti kūnai ir kokius šviesos atspindžio pokyčius sukelia kūnų juslėmis suvokiamų formų skirtumai, sprendimas iš įpročio vaizdą iškart pakeičia jo priežastimi. Taigi tai, kas iš tiesų yra formą sudaranti šešėlių ar spalvų įvairovė, sprendimas padaro formos požymiu ir susikuria išgaubtos formos ir vienos spalvos suvokinį, nors mūsų iš to gaunama *idėja* yra įvairiai nuspalvinta plokštuma, kaip akivaizdu tapyboje. Kad tai paaiškinčiau, įterpsiu čia labai sumanaus ir uolaus mokslininko, skatinančio tikrojo pažinimo pažangą, išsimokslinusio ir garbingo pono Molyneux[10] uždavinį, kurį jis man prieš kelis mėnesius malonėjo atsiųsti laiške; šis uždavinys yra toks: „Įsivaizduokime aklą gimusį žmogų, kuris dabar yra suaugęs ir išmokęs lytėjimu skirti iš to paties metalo padarytus ir labai panašaus dydžio kubą ir rutulį, — palietęs vieną ir kitą, jis gali pasakyti, kuris iš jų yra kubas, o kuris rutulys. Dabar įsivaizduokime, kad kubas ir rutulys padėti ant stalo, o neregys praregėjo; klausiu, ar nepalytėjęs jų jis regėjimu dabar galėtų atskirti ir pasakyti, kuris yra rutulys, o kuris kubas?" Į tai įžvalgus ir protingas [šio uždavinio] pateikėjas atsako: „Ne. Nors jis įgijo patyrimą, kaip rutulys ir kaip kubas veikia jo lytėjimą, tačiau dar nepatyrė, kad tai, kas taip ar šitaip veikia jo lytėjimą, turi taip ar šitaip veikti jo regėjimą, arba kad išsikišęs kubo kampas, kuris nevienodai spaudė jo ranką, atro-

dys jo akiai toks, koks jis atrodo kube."[11] Aš sutinku su šio mąstančio džentelmeno, kurį turiu garbės vadinti savo draugu, atsakymu į šį klausimą ir manau, kad neregys, tik pamatęs juos, negalėtų iš pirmo žvilgsnio tikrai pasakyti, kuris yra rutulys, o kuris kubas, nors palietęs jis neklysdamas juos nurodytų ir teisingai atskirtų, apčiuopęs jų formų skirtumą. Išdėstęs tai, palieku skaitytojui progą apmąstyti, kiek daug už ką jis turi būti dėkingas patyrimui, tobulėjimui ir įgytoms sąvokoms ten, kur mano negaunąs iš jų jokios naudos ar pagalbos, juolab kad šis pastabus *džentelmenas* toliau priduria, jog, *paskatintas mano knygos, pateikęs šį uždavinį įvairiems labai sumaniems žmonėms, tačiau beveik nesutikęs tokių, kurie iškart, dar neišgirdę jo argumentų ir jų neįtikinti, būtų atsakę taip, kaip jam atrodo teisinga.*

9. Tačiau, mano nuomone, taip atsitinka ne su visomis mūsų *idėjomis,* o tik su tomis, kurias pateikia regėjimas. Kadangi *regėjimas,* pati pagauliausia iš visų mūsų juslių, perduoda mūsų intelektui šviesos ir spalvų *idėjas,* kurios yra būdingos tik šiai juslei, ir, be to, visiškai kitokias erdvės, formos ir judėjimo *idėjas,* kurių įvairūs skirtumai pakeičia tikrojo regėjimo objekto, t.y. šviesos ir spalvų, vaizdą, mes įprantame spręsti apie vieną iš kito. Daugeliu atvejų pagal nusistovėjusį įprotį daiktų, su kuriais mes susiduriame dažniausiai, atžvilgiu tai atliekama nuolat ir taip greitai, kad tai, kas yra mūsų sprendimo suformuota *idėja,* mes laikome mūsų pojūčio suvokimu, taigi vienas, t.y. pojūčio suvokimas, tarnauja tik sužadinti kitai, o pats vargu ar yra pastebimas, kaip žmogus, kuris įdėmiai ir supratingai skaito arba klauso, beveik nepastebi rašmenų ar garsų, bet kreipia dėmesį į jų jam sužadinamas *idėjas.*

10. Neturėtume stebėtis, kad į tai kreipiama tiek mažai dėmesio, jeigu turėsime galvoje, kaip labai *greitai* yra atliekami *intelekto veiksmai*; juk kaip jis pats laikomas neužimančiu erdvės, neturinčiu tįsumo, taip ir jo veiksmai atrodo nereikalaujantys laiko, rodosi, kad akimirksniu jų atliekama labai daug. Aš sakau tai lygindamas su kūno veiksmais. Kiekvienas, kuris pasistengs apie tai susimąstyti, gali lengvai tuo įsitikinti stebėdamas savo paties mintis. Kaip greitai, tarsi akimirksniu, mūsų intelektas aprėpia žvilgsniu visas įrodymo, kurį tikrai galima pavadinti ilgu, turint galvoje laiką, kurio prireiks jam išdėstyti žodžiais ir palaipsniui perduoti kitam, dalis! *Antra*, mes ne itin stebėsimės, kad šitai vyksta mumyse taip nepastebimai, jeigu atsižvelgsime į tai, kaip dėl lengvumo, kurį įgyjame įpratę daryti tam tikrus dalykus, dažnai darome juos patys to nepastebėdami. *Įpročiai*, ypač susiformavę labai anksti, galų gale *įgalina mus atlikti veiksmus, kurių dažnai nepastebime*. Kiek kartų per dieną mes uždengiame akis vokais nesuvokdami, kad atsiduriame visiškoje tamsoje? Žmonės, įpratę vartoti kokį nors priežodį, beveik kiekviename sakinyje ištaria garsus, į kuriuos atkreipia dėmesį kiti, tačiau jie patys jų negirdi ir nepastebi. Todėl visai nekeista, kad mūsų intelektas savo pojūčio *idėją* dažnai pakeičia savo sprendimo *idėja* ir priverčia vieną tarnauti kitai mums visai to nepastebint.

15. Taigi *suvokimas* yra *pirmasis žingsnis į pažinimą ir pirmoji jo pakopa, visos jo medžiagos įeiga;* kuo mažiau juslių turi žmogus ar kuri nors kita būtybė, kuo mažiau ir kuo blankesnių įspūdžių jos sukelia, kuo silpnesni yra jiems taikomi sugebėjimai, tuo labiau jie

yra nutolę nuo to pažinimo, kuris būdingas kai kuriems žmonėms. Yra didžiulė suvokimo laipsnių įvairovė (tuo galima įsitikinti iš žmonių), tačiau jo negalima neabejotinai aptikti įvairiose gyvūnų rūšyse, juo labiau atskiruose jų individuose. Čia man pakaks pažymėti, kad suvokimas yra pirmasis visų mūsų protinių sugebėjimų veiksmas, per jį į mūsų intelektą patenka visos mūsų žinios. Be to, aš esu linkęs manyti, kad būtent suvokimas, jo žemiausioji pakopa yra skiriamoji riba tarp gyvūnų ir žemesniųjų gyvų būtybių rūšių. Tačiau apie tai aš užsimenu tik tarp kitko, tai tik mano spėjimas, ir nagrinėjamam klausimui visai neturi reikšmės, ką apie tai nuspręs mokslininkai.

Dešimtas skyrius

APIE IŠSAUGOJIMĄ

1. Kitas intelekto sugebėjimas, kurio dėka jis žengia tolesnį žingsnį pažinimo link, yra tas, kurį aš vadinu *išsaugojimu,* arba iš pojūčio ar refleksijos gautų paprastų *idėjų* išlaikymu. Tai vyksta dviem būdais. Pirmasis būdas, kai į intelektą patekusi *idėja* kurį laiką išlaikoma jo akiratyje, vadinamas *kontempliacija.*

2. Kitas išsaugojimo būdas yra galia vėl atgaivinti mūsų intelekte tas *idėjas,* kurios po to, kai buvo įspaustos, išnyko arba, dingusios iš akių, buvo tarsi atidėtos į šalį; taip mes darome, kai įsivaizduojame šilumą ar šviesą, geltoną ar saldų tada, kai paties objekto nėra. Tai *atmintis,* kuri yra tarsi mūsų *idėjų* saugykla. Kadangi ribotas žmogaus intelektas negali iškart matyti ir kontempliuoti daug *idėjų,* buvo būtina turėti saugyklą, kur būtų galima sukrauti šias *idėjas,* kad kitu

metu jis galėtų jomis pasinaudoti. Tačiau kadangi mūsų *idėjos* yra ne kas kita, kaip esami intelekto suvokiniai, kurie liaujasi buvę kuo nors, kai jie nesuvokiami, šis mūsų *idėjų sukrovimas* atminties saugykloje reiškia tik tai, jog intelektas daugeliu atvejų turi galią atgaivinti kada nors įgytus suvokinius, papildomai susiedamas su jais suvokimą, kad jis anksčiau yra juos turėjęs. Šia prasme sakoma, kad mūsų *idėjos* yra atmintyje, nors iš tiesų jų niekur nėra, o yra tik intelekto sugebėjimas panorėjus vėl jas atgaivinti ir tarsi iš naujo nupiešti jas ant savęs — kai kurias sunkiau, kai kurias lengviau, kai kurias ryškiau, kai kurias blankiau. Būtent dėl šio sugebėjimo apie mus sakoma, kad mes turime intelekte visas tas *idėjas*, kurias, nors jų šiuo momentu ir nekontempliuojame, galime pateikti mūsų žvilgsniui, priversti vėl pasirodyti ir tapti mūsų minčių objektais nepasitelkę į pagalbą tų juslėmis suvokiamų kokybių, kurios pirmąsyk jas įspaudė.

3. *Dėmesys* ir *kartojimas* labai padeda įtvirtinti *idėjas atmintyje*, tačiau iš pat pradžių giliausią ir·patvariausią įspūdį, žinoma, padaro tos *idėjos*, kurios yra susijusios su *malonumu* ar *kančia*. Kadangi svarbiausias juslių uždavinys yra atkreipti mūsų dėmesį į tai, kas žaloja mūsų kūną arba yra jam naudinga, gamta išmintingai sutvarkė (kaip buvo parodyta) taip, kad su daugelio *idėjų* suvokimu būtų susijusi kančia, kuri, vaikams atstodama samprotavimą ir mąstymą, o suaugusių žmonių atveju veikdama greičiau už samprotavimą, ir jauną, ir seną verčia vengti kančią sukeliančių dalykų taip skubiai, kaip tai reikalinga jų išlikimui, ir įtvirtina ir vienų, ir kitų atmintyje įspėjimą ateičiai.

4. Dėl įvairių *idėjų* įspaudimo į *atmintį* patvarumo *laipsnių*, tai galime pastebėti, kad kai kurios iš jų atsirado intelekte objektui paveikus jusles tik kartą ir ne daugiau kaip kartą; į kitas, nors jos daugiau kaip kartą pateikė save juslėms, nelabai buvo kreipiamas dėmesys: intelektas, arba neatidus kaip vaikų, arba užsiėmęs kuo kitu, kaip suaugusių žmonių, sutelkusių dėmesį į kokį nors vieną dalyką, negiliai įsispaudžia atspaudą. Kai kurių žmonių, kuriems *idėjos* yra rūpestingai ir pakartotinai įspaustos, atmintis yra labai silpna arba dėl jų kūno ypatumų, arba dėl kokios nors kitos kliaudos. Visais šiais atvejais *idėjos* intelekte greitai išblėsta ir dažnai visai išnyksta iš intelekto, palikdamos ne ką daugiau pėdsakų ar išliekančių ženklų negu šešėliai, slenkantys per javų laukus; intelektas taip jų stokoja, lyg niekada nebūtų jų turėjęs.

5. Taigi daugelis tų *idėjų*, kurios radosi vaikų intelekte tuo metu, kai jie pradėjo patirti pojūčius (kai kurios iš jų, pavyzdžiui, kai kurių malonumų ir skausmų *idėjos*, radosi dar prieš jiems gimstant, o kai kurios kūdikystėje), jeigu vėlesniame gyvenime jos vėl nepasikartoja, visiškai prarandamos, nepalikdamos nė menkiausio pėdsako. Tuo galima įsitikinti iš žmonių, kurie dėl kokio nors nelaimingo atsitikimo labai jauni neteko regėjimo, — jų spalvų *idėjos*, kurios tebuvo menkai įsidėmėtos ir nebebuvo kartojamos, visiškai išdilo; po kelerių metų jų intelekte nebeliko jokio supratimo ar atsiminimo apie spalvas, kaip ir intelekte žmonių, kurie gimė akli. Tiesa, kai kurių žmonių atmintis yra labai gera, tiesiog stebuklinga; ir vis dėlto, kaip atrodo, visos mūsų *idėjos* nuolat blėsta, net tos, kurios įsirėžusios giliausiai ir į geriausią atmintį turinčius intelektus,

taigi jeigu jos kartais neatnaujinamos pakartotinai nukreipiant jusles ar refleksiją į tas objektų rūšis, kurios pirmąkart jas sukėlė, atspaudas išsitrina ir galiausiai nieko nebegalima įžiūrėti. Taigi mūsų jaunystės *idėjos*, kaip ir vaikai, dažnai miršta anksčiau už mus, ir mūsų intelektai simbolizuoja mums kapus, prie kurių mes artėjame: nors žalvaris ir marmuras lieka, tačiau įrašai yra laiko ištrinti ir raižiniai išdilę. *Paveikslai mūsų intelekte nupiešti blunkančiomis spalvomis, ir jeigu jie kartais neatnaujinami, išblėsta ir išnyksta.* Kokią įtaką tam turi mūsų kūno sandara ir mūsų gyvybinių dvasių pobūdis ir ar smegenų ypatumai lemia tą skirtumą, kad vienų smegenys išsaugo ant jų nupieštus ženklus tarsi marmuras, kitų — tarsi smiltainis, dar kitų — ne ką geriau už smėlį, aš čia nenagrinėsiu, nors galimas daiktas, kad kūno sandara kartais turi įtakos atminčiai, nes dažnai matome, jog liga visiškai ištrina iš intelekto visas jo *idėjas*, o karštinės liepsna per keletą dienų paverčia dulkėmis ir maišatimi visus tuos vaizdinius, kurie atrodė tokie patvarūs, tarsi išraižyti marmure.

Vienuoliktas skyrius

APIE SKYRIMĄ IR KITUS INTELEKTO VEIKSMUS

1. Kitas sugebėjimas, kurį mes pastebime savo intelekte, yra sugebėjimas *skirti* (discerning) ir atskirti (distinguishing) įvairias jo turimas *idėjas*. Nepakanka turėti miglotą ko nors suvokimą apskritai; jeigu intelektas neturi aiškaus skirtingų objektų ir jų kokybių suvokimo, jis labai nedaug tesugebės pažinti, nors mus veikiantys kūnai veiktų mus taip pat, kaip dabar, o inte-

lektas nuolat būtų pasinėręs į mąstymą. Nuo šio sugebėjimo atskirti vieną daiktą nuo kito priklauso *akivaizdumas* ir *tikrumas* kai kurių net labai bendrų teiginių, kurie buvo laikomi įgimtomis tiesomis, nes žmonės, neįžvelgę tikrosios priežasties, kodėl šiems teiginiams visuotinai pritariama, susiejo tai tik su vienodais įgimtais įspaudais, tuo tarpu iš tiesų šis pritarimas *priklauso nuo intelekto aiškaus skiriamojo sugebėjimo,* dėl kurio jis suvokia dvi *idėjas* kaip tokias pačias arba kaip skirtingas. Bet plačiau apie tai vėliau.

2. Aš čia nenagrinėsiu, kiek tikslaus *idėjų* atskyrimo viena nuo kitos netobulumą lemia jutimo organų silpnumas arba kliaudos, arba intelekto skvarbumo, lavinimo ar dėmesio stoka, arba kai kuriems charakteriams būdingas ūmumas ir skubotumas; pakanka pažymėti, kad tai yra vienas iš veiksmų, kuriuos intelektas gali reflektuoti ir stebėti savyje. Jo visam kitam žinojimui tai atsiliepia taip: kiek šis sugebėjimas pats savaime yra silpnas arba neteisingai taikomas atskirti vienam daiktui nuo kito, tiek mūsų sąvokos yra miglotos, o mūsų protas ir sprendimo galia sutrikdyti arba suklaidinti. Gatavų *idėjų* turėjimas atmintyje po ranka lemia proto gyvumą, o turėjimas jų nemiglotų ir galėjimas subtiliai atskirti vieną daiktą nuo kito, jeigu tarp jų yra bent menkiausias skirtumas, didele dalimi lemia sprendimo tikslumą ir proto aiškumą, kuriuo vienas žmogus pranoksta kitą. Tai tikriausiai gali šiek tiek paaiškinti tą plačiai pastebimą dalyką, kad labai sąmojingi ir guvios atminties žmonės ne visuomet turi aiškiausią sprendimo galią ar giliausią protą. *Sąmojingumas* iš esmės yra *idėjų* parinkimas ir guvus bei įvairus sujungimas tų iš jų, kurioms būdingas tam tikras panašumas

ar atitikimas, taip nupiešiant vaizduotėje malonius paveikslus ir patrauklius reginius; *sprendimas*, priešingai, yra visai kas kita — tai kruopštus atskyrimas viena nuo kitos tų *idėjų*, tarp kurių galima aptikti bent menkiausią skirtumą, kad nesuklaidintų panašumas ir kad dėl giminiškų bruožų vienas daiktas nebūtų palaikytas kitu. Šis veikimo būdas visiškai priešingas metaforai ir užuominai, kurios didžiąja dalimi lemia sąmojo patrauklumą ir žavesį; sąmojis gyvai veikia vaizduotę, todėl patinka visiems žmonėms, — jo grožis atsiskleidžia iš pirmo žvilgsnio, ir nereikia jokių minties pastangų norint ištirti, kokia jame glūdi tiesa ar prasmė. Intelektas, nesistengdamas pažvelgti giliau, ilsisi patenkintas paveikslo patrauklumu ir vaizduotės gyvumu; imtis tirti jį remiantis griežtomis tiesos ir sveiko proto taisyklėmis būtų savotiškas iššūkis, todėl aišku, kad jis yra kažkas tokio, kas ne visai jas atitinka.

3. Gerai atskirti mūsų *idėjas* labiausiai padeda jų *aiškumas* ir *apibrėžtumas;* kai jos tokios yra, *dėl jų nekils jokios painiavos* ar klaidos, nors jutimai perduotų jas (kaip kartais būna) iš to paties objekto įvairiais atvejais skirtingai ir, atrodytų, klystų. Antai nors karščiuojančiam žmogui cukrus, kuris kitais atvejais jam teikia saldumo pojūtį, atrodys kartaus skonio, tačiau šio žmogaus intelekte kartaus *idėja* bus tokia aiški ir skirtinga nuo saldaus *idėjos,* tarsi jis būtų paragavęs tik tulžies. Tai, kad tos pačios rūšies kūnas vienu metu sukelia vieną, o kitu metu kitą skonio *idėją,* ne ką labiau supainioja saldaus ir kartaus *idėjas* negu tai, kad tas pats cukraus gabalėlis vienu metu sukelia intelekte balto ir saldaus arba balto ir apskrito *idėjas,* supainioja šias dvi *idėjas.* O oranžinės ir žydros spalvos *idėjos,* kurias suke-

lia intelekte tas pats *lignum nephriticum* ekstrakto[12] kiekis, yra ne mažiau skirtingos už tų pačių spalvų *idėjas,* sukeltas dviejų visiškai skirtingų kūnų.

4. Jų LYGINIMAS vienos su kita tįsumo, laipsnio, laiko, vietos ar kokių nors kitų dalykų požiūriu yra kitas intelekto veiksmas su savo *idėjomis,* ir kaip tik nuo jo priklauso visas tas didžiulis būrys *idėjų,* kurias apima terminas „santykis"; apie jo apimties platumą aš turėsiu progą pakalbėti vėliau.

5. Kiek šis sugebėjimas būdingas gyvūnams, nelengva nustatyti. Aš manau, kad jie visai jo neturi: nors jie tikriausiai turi kai kurių pakankamai ryškių *idėjų,* vis dėlto, man atrodo, tik žmogaus intelektui būdingas sugebėjimas po to, kai jis deramai atskyrė kokias nors *idėjas,* kad suvoktų jas esant visiškai skirtingas, taigi dvi, apmąstyti jas ir apsvarstyti, kokiomis aplinkybėmis jas galima lyginti. Todėl, mano manymu, *gyvūnai lygina savo idėjas* tik tam tikrų jutimais suvokiamų aplinkybių, susijusių su pačiais objektais, atžvilgiu. Kito sugebėjimo lyginti, kurį matome esant būdingą žmonėms, susijusio su bendromis *idėjomis* ir naudingo tik abstraktiems samprotavimams, gyvūnai, kaip tikriausiai galime tarti, neturi.

6. Kitas veiksmas, kurį galime pastebėti intelektą atliekant su savo *idėjomis,* yra SUDĖTIS, — jis sujungia kai kurias per pojūtį ir refleksiją gautas paprastas *idėjas* ir sudaro iš jų sudėtines *idėjas.* Sudėties veiksmui galima priskirti ir DIDINIMO veiksmą: nors jame sudėtis reiškiasi ne taip aiškiai kaip sudėtingesnėse *idėjose,* vis dėlto tai yra įvairių *idėjų,* tik tos pačios rūšies, jungimas. Antai sudėję keletą vienetų mes gauname tuzi-

no *idėją*, o sudėję kartotines kelių perčų *idėjas*, mes sudarome furlongo *idėją*[13].

7. Ir šiuo atžvilgiu *gyvūnai*, mano nuomone, labai atsilieka nuo žmonių. Nors jie suvokia ir išlaiko drauge kai kuriuos paprastų *idėjų* derinius — pavyzdžiui, šeimininko pavidalas, kvapas ir balsas tikriausiai sudaro šuns turimą jo sudėtinę *idėją* arba yra daugelis skirtingų požymių, iš kurių šuo pažįsta jį, — tačiau aš nemanau, kad jie patys kada nors jas sudėtų ir *sudarytų sudėtines idėjas*. Tikriausiai net ir tais atvejais, kai mes manome juos turint sudėtines *idėjas*, tai tėra tik viena paprasta *idėja*, nukreipianti juos pažinti kai kuriuos dalykus, kuriuos jie regėjimu, ko gero, skiria silpniau, nei mes įsivaizduojame. Antai aš turiu patikimų žinių, kad kalė žindys lapiukus, žais su jais ir mylės juos lygiai taip pat, kaip savo šunyčius, ir vietoj jų, jeigu tik sugebėsite padaryti taip, jog vieną kartą jie žįstų ją taip ilgai, kad jos pienas persunktų juos. O tie gyvūnai, kurie iškart atsiveda daug jauniklių, atrodo, visai nežino, kiek jų yra, nes nors jie labai nerimauja dėl kiekvieno jauniklio, kuris iš jų atimamas jiems matant ar girdint, tačiau jeigu vienas ar du pavagiami iš jų, kai jų nėra arba be triukšmo, jie, regis, visai jų nepasigenda ir nesuvokia, kad jauniklių sumažėjo.

8. Kai pasikartojantys pojūčiai įtvirtina *idėjas* vaikų atmintyje, jie palaipsniui pradeda mokytis *vartoti ženklus*. O kai jie įgunda naudotis kalbos organais, kad išgautų artikuliuotus garsus, jie pradeda vartoti žodžius, kad perteiktų savo *idėjas* kitiems. Šiuos žodinius ženklus jie kartais perima iš kitų, o kartais kuria patys, — tai rodo nauji ir neįprasti pavadinimai, kuriuos

dažnai duoda daiktams vaikai, kai jie tik pradeda vartoti kalbą.

9. Žodžiai yra mūsų vidinių *idėjų* išoriniai ženklai, o tas *idėjas* mes gauname iš atskirų daiktų; taigi jeigu kiekviena mūsų įgyta *idėja* turės atskirą pavadinimą, pavadinimams nebus galo. Kad taip neatsitiktų, intelektas apibendrina atskiras *idėjas*, gautas iš atskirų objektų, traktuodamas jas taip, kaip jos pasirodo intelekte, skyrium nuo visų kitų esinių ir realios būties aplinkybių, tokių kaip laikas, vieta ar kitos susijusios *idėjos*. Tai vadinama ABSTRAHAVIMU — iš atskirų daiktų įgytos *idėjos* tampa bendrais visų tos pačios rūšies daiktų atstovais, o jų pavadinimai, bendri pavadinimai, tinka visam tam, kas atitinka šias abstrakčias *idėjas*. Tokius tikslius, nuogus atvaizdus sieloje, kai nesvarstoma, kaip, kada ar su kokiais kitais jie čia atsirado, intelektas atsideda (kartu su paprastai su jais siejamais pavadinimais) kaip kriterijus skirstyti į rūšis realiems daiktams, atitinkantiems šiuos pavyzdžius, ir atitinkamai jiems *pavadinti*. Antai šiandien matydamas, kad kreida ar sniegas yra tokios pačios spalvos, kokios vakar jis matė pieną, intelektas kreipia dėmesį tik į šią apraišką, padaro ją visų šios rūšies daiktų požymiu ir, pavadinęs ją baltumu, šiuo garsu žymi tą pačią kokybę, kad ir kur ji būtų įsivaizduojama ar pasitaikytų; taip sukuriamos bendrosios sąvokos — ir *idėjos*, ir terminai.

10. Galima abejoti tuo, ar *gyvūnai* kokiu nors mastu sudeda ir plečia savo *idėjas* tokiu būdu, tačiau, manau, aš galiu tvirtai teigti, kad sugebėjimo *abstrahuoti* jie visai neturi ir kad bendrųjų *idėjų* turėjimas yra tai, kas visiškai skiria žmogų nuo gyvūnų, yra tobulumas, kurio

gyvūnų sugebėjimai jokiu būdu negali pasiekti. Juk akivaizdu, jog mes nematome jokių pėdsakų, rodančių, kad jie vartoja bendruosius ženklus žymėti universalioms *idėjoms*, todėl pagrįstai galime manyti, kad jie neturi sugebėjimo abstrahuoti, arba kurti bendrąsias *idėjas*, nes nevartoja žodžių ar kokių nors kitų bendrųjų ženklų.

14. Tokie, mano manymu, yra pirmieji intelekto sugebėjimai ir veiksmai, kuriuos jis pasitelkia tam, kad suprastų; ir nors jis atlieka juos su visomis savo *idėjomis* apskritai, tačiau mano iki šiol pateikti pavyzdžiai buvo susiję iš esmės su paprastomis *idėjomis*. Prieš pradėdamas kalbėti apie sudėtines *idėjas*, šių sugebėjimų aiškinimą aš sujungiau su paprastų *idėjų* aiškinimu dėl štai tokių priežasčių.

Pirma, kadangi kai kurie iš šių sugebėjimų taikomi pirmiausia iš esmės paprastoms *idėjoms*, tai, vadovaudamiesi paprastu prigimties metodu, mes galime pasekti ir atskleisti jų radimąsi, vystymąsi ir laipsnišką tobulėjimą.

Antra, stebėdami intelekto sugebėjimų veiksmus su paprastomis *idėjomis*, kurios paprastai daugumos žmonių intelekte yra aiškesnės, tikslesnės ir ryškesnės už sudėtines *idėjas*, mes galime geriau ištirti ir sužinoti, kaip intelektas abstrahuoja, įvardija, lygina ir atlieka kitus savo veiksmus su tomis *idėjomis*, kurios yra sudėtinės ir dėl kurių mes esame kur kas labiau linkę klysti.

Trečia, patys šie intelekto veiksmai su per *pojūčius* įgytomis *idėjomis*, kai apie juos mąstoma, sudaro kitą grupę *idėjų*, gautų iš to kito mūsų pažinimo šaltinio, kurį aš vadinu *refleksija*, ir todėl gali būti nagrinėjami

šioje vietoje po paprastų *pojūčio idėjų*. Aš dabar tik užsiminiau apie sudėtį, lyginimą, abstrahavimą ir kt., nes turėsiu progą pakalbėti apie tai plačiau kitose vietose.

15. Taigi aš pateikiau glaustą ir, manau, teisingą *pirmųjų žmogaus pažinimo pradmenų istoriją:* iš kur intelektas ima savo pirmuosius objektus, kaip jis daro pažangą ir pamažu pradeda kaupti tas *idėjas*, iš kurių turi būti formuojamas visas tas pažinimas, kurį jis gali įgyti; ar aš esu teisus, tai palieku paliudyti patyrimui ir stebėjimui, nes geriausias būdas prieiti tiesą — tai ištirti daiktus tokius, kokie jie iš tiesų yra, o ne teigti, kad jie yra tokie, kokius mes juos įsivaizduojame patys arba kokius išmokė įsivaizduoti kiti.

16. Tiesą sakant, *tai yra vienintelis būdas*, kokį aš sugebėjau rasti, *kuriuo* daiktų *idėjos patenka į intelektą*. Jeigu kiti žmonės turi įgimtų *idėjų* arba įteigtų principų, jie turi teisę jais naudotis, ir jeigu jie yra tikri dėl jų, kiti negali neigti jų pranašumo prieš kaimynus. Aš galiu kalbėti tik apie tai, ką aptinku savyje ir kas dera su tomis sąvokomis, kurios, kaip atrodo, priklauso nuo mano išdėstytų pagrindų ir atitinka šį metodą, visas jo dalis ir laipsnius, jeigu mes ištirsime visą įvairaus amžiaus, įvairių šalių ir įvairaus išsilavinimo žmonių gyvenimą.

17. Aš ketinu ne mokyti, bet tyrinėti, todėl negaliu čia dar kartą nepripažinti, kad išoriniai ir vidiniai pojūčiai yra vieninteliai žinių keliai į intelektą, kuriuos aš galiu surasti. Kiek aš galiu atskleisti, jie yra vieninteliai langai, per kuriuos į šį *tamsų kambarį* skverbiasi šviesa. Mat, mano manymu, *intelektas* labai panašus į kamerą, į kurią visiškai nepatenka šviesa ir kurioje palikta tik mažytė anga įleisti išoriniams regimiems atvaizdams,

arba išorinių daiktų *idėjoms;* jeigu į tokį tamsų kambarį patenkantys vaizdai galėtų čia pasilikti ir taip tvarkingai gulėti, kad prireikus juos būtų galima rasti, tai būtų labai panašu į žmogaus intelektą jo santykio su visais regėjimo objektais ir jų *idėjomis* atžvilgiu.

Tokie yra mano spėjimai apie tuos būdus, kuriais intelektas įgyja ir išsaugo paprastas *idėjas* ir jų modusus drauge su kai kuriais kitais veiksmais jų atžvilgiu. Dabar aš pereinu prie išsamesnės šių paprastų *idėjų* ir jų modusų analizės.

Dvyliktas skyrius

APIE SUDĖTINES IDĖJAS

1. Iki šiol mes nagrinėjome tas *idėjas*, kurias suvokdamas intelektas yra tik pasyvus; tai yra tos paprastos *idėjos*, kurias gauname per anksčiau minėtus *pojūtį* ir *refleksiją*, — intelektas negali susikurti nė vienos iš tokių *idėjų* ir negali turėti jokios *idėjos*, kuri visiškai nesusidėtų iš jų. Tačiau intelektas, visiškai pasyviai suvokdamas visas savo paprastas *idėjas*, atlieka kai kuriuos savo veiksmus, kuriais iš jo paprastų *idėjų*, kaip viso kito medžiagos ir pagrindo, formuojamos kitos. Intelekto veiksmai, kuriais pasireiškia jo galios paprastų *idėjų* atžvilgiu, iš esmės yra šie: 1) kelių paprastų *idėjų* sujungimas į vieną sudėtinę; taip sudaromos visos sudėtinės *idėjos;* 2) antrasis veiksmas yra dviejų *idėjų*, paprastų ar sudėtinių, susiejimas ir sugretinimas, kad jas būtų galima iškart apžvelgti nesujungus į vieną; tokiu būdu intelektas įgyja visas santykių *idėjas;* 3) trečiasis veiksmas yra jų atskyrimas nuo visų kitų *idėjų*, su kuriomis susijęs jų realus egzistavimas; tai

vadinama *abstrahavimu,* ir taip sudaromos visos bendrosios intelekto *idėjos.* Tai rodo, kad žmogaus galios ir jų veikimo būdas ir materialiame, ir intelektiniame pasaulyje yra daugmaž tie patys. Abiejuose medžiaga yra tokia, kad žmogus neturi galios nei ją sukurti, nei sunaikinti, ir viskas, ką jis gali padaryti, — tai jungti dalykus arba gretinti juos, arba visiškai juos atskirti. Nagrinėti sudėtines *idėjas* aš čia pradėsiu nuo pirmojo iš šių veiksmų ir tinkamoje vietoje pereisiu prie kitų dviejų. Kadangi paprastos *idėjos,* kaip galima pastebėti, egzistuoja susijungusios į įvairius derinius, intelektas turi sugebėjimą kelias sujungtas *idėjas* traktuoti kaip vieną *idėją,* ir ne tik kaip jos yra sujungtos išoriniuose objektuose, bet ir kaip jis pats jas sujungia. *Idėjas,* taip sudarytas iš kelių sujungtų paprastų *idėjų,* aš vadinu *sudėtinėmis;* tokios *idėjos* yra *grožis, dėkingumas, žmogus, armija, visata;* nors šios *idėjos* yra sudėtos iš įvairių paprastų *idėjų* arba iš sudėtinių *idėjų,* sudarytų iš paprastų, tačiau intelektas panorėjęs jas nagrinėja kiekvieną skyrium kaip vieną vientisą dalyką ir vadina vienu pavadinimu.

2. Dėl šio sugebėjimo pakartoti ir jungti savo *idėjas* intelektas turi didžiulę galią įvairinti ir gausinti savo mąstymo objektus, be galo plėsdamas tai, ką jam pateikė *pojūtis* ar *refleksija,* tačiau visa tai neperžengia tų paprastų *idėjų,* kurias jis gavo iš šių dviejų šaltinių ir kurios yra pirminė visų jo derinių medžiaga, ribų. Juk visos paprastos *idėjos* yra gautos iš pačių daiktų, ir iš jų *intelektas gali* turėti ne daugiau kaip tai ir ne ką kita kaip tai, kas jam pateikiama. Jis negali turėti kitų juslėmis suvokiamų kokybių *idėjų,* išskyrus tas, kurios iš išorės patenka per jutimus, ar kokių nors mąstančios

substancijos kitos rūšies veiksmų *idėjų*, išskyrus tuos, kuriuos jis aptinka savyje. Bet kartą įgijęs šias paprastas *idėjas*, jis nebeapsiriboja tik stebėjimu ir tuo, kas pateikiama jam iš išorės: pasitelkęs savo paties galią, jis gali sujungti turimas *idėjas* ir *sudaryti naujas sudėtines idėjas*, kurių jis niekada nėra gavęs taip sujungtų.

3. Mano nuomone, visas *sudėtines idėjas*, kad ir kiek jos būtų jungiamos ir skaidomos, nors jų skaičius būtų begalinis, o įvairovė, kuria jos užpildo žmonių mintis ir duoda joms peno, beribė, vis dėlto galima suskirstyti į tokius tris skyrius:

1) *modusai*,
2) *substancijos*,
3) *santykiai*.

4. *Modusais* aš vadinu tokias sudėtines *idėjas*, kurios, kad ir kaip jos būtų sujungtos, neturi savyje savarankiško egzistavimo prielaidos, bet yra laikomos priklausomomis nuo substancijų arba jų savybėmis; tokios yra *idėjos*, žymimos žodžiais „trikampis", „dėkingumas", „žmogžudystė" ir kt. Jeigu žodį „modusas" aš vartoju čia kiek kitokia prasme negu įprasta, prašau man atleisti: samprotavimuose, kurie skiriasi nuo visuotinai pripažintų pažiūrų, neišvengiama arba kurti naujus žodžius, arba senus vartoti šiek tiek kitokia reikšme, — šiuo atveju tai, ko gero, yra labiau priimtina.

5. Dvi šių *modusų* rūšys nusipelno atskiro aptarimo; pirma, yra tokių modusų, kurie yra tik tos pačios paprastos *idėjos* atmainos arba įvairūs deriniai, be jokios kitos *idėjos* priemaišos, pavyzdžiui, tuzinas ar dvidešimt yra ne kas kita, kaip sudėtos tam tikro skaičiaus atskirų vienetų *idėjos;* šiuos modusus aš vadinu *papras-*

tais, nes jie neperžengia vienos paprastos *idėjos ribų.* Antra, yra modusų, sudarytų iš įvairių rūšių paprastų *idėjų,* sujungtų tam, kad sudarytų vieną sudėtinę *idėją:* pavyzdžiui, *grožis* yra tam tikras spalvos ir formos derinys, sukeliantis žiūrovo pasitenkinimą; *vagystė,* kuri yra slaptas ko nors turėjimo pasikeitimas be savininko sutikimo, aiškiai yra kelių įvairių rūšių *idėjų* derinys; tokius modusus aš vadinu *mišriais.*

6. Antra, *substancijų idėjos* yra tokie paprastų *idėjų* deriniai, kurie laikomi pateikiančiais įvairius atskirus savarankiškai egzistuojančius daiktus ir kuriuose tariama arba miglota substancijos kaip tokios *idėja* visada yra pirmoji ir svarbiausioji. Antai jeigu su substancija bus sujungta tam tikros neryškios balkšvos spalvos *idėja,* taip pat tam tikro svorio, kietumo, kalumo ir lydumo *idėjos,* mes turėsime *švino idėją;* su substancija sujungtos tam tikros formos, sugebėjimo judėti, mąstyti ir samprotauti *idėjos* sudaro įprastą *žmogaus idėją.* Substancijų *idėjos* taip pat būna dviejų rūšių: vienos yra vieninių skyrium egzistuojančių substancijų *idėjos,* pavyzdžiui, *žmogaus* ar *avies,* kitos yra sudarytos iš sujungtų kelių tokių *idėjų,* pavyzdžiui, žmonių *armija* arba avių *banda;* kiekviena iš tokių *kuopinių idėjų,* sudarytų sujungus kelias substancijas, yra tokia pat vieninė *idėja,* kaip ir žmogaus ar vieneto *idėja.*

7. Trečia, paskutinė sudėtinių *idėjų* rūšis yra tai, ką mes vadiname *santykiu,* — jį sudaro *idėjų* nagrinėjimas ir lyginimas vienos su kita.

Įvairias šių *idėjų* rūšis mes aptarsime, kai ateis jų eilė.

8. Jeigu paseksime savo intelekto raidą ir įdėmiai stebėsime, kaip jis kartoja, sudeda ir sujungia iš pojūčio

ar refleksijos gautas paprastas *idėjas*, mes nueisime toliau negu iš pirmo žvilgsnio galėtume tikėtis. Aš manau, kad jeigu mes atidžiai stebėsime mūsų sąvokų radimąsi, pamatysime, jog net *pačios neaiškiausios idėjos*, kad ir kaip jos atrodytų nutolusios nuo jutimo ar kokio nors mūsų intelekto veiksmo, vis dėlto yra tik tokios, kokias jas sau suformuoja intelektas, kartodamas ir jungdamas *idėjas*, gautas arba iš juslių objektų, arba iš savo paties veiksmų su jais; taigi net tos plačios ir *abstrakčios idėjos yra kilusios iš pojūčio ar refleksijos* ir yra ne kas kita, kaip tai, ką intelektas, įprastai pasitelkęs savo sugebėjimus ir taikydamas juos *idėjoms*, gautoms iš juslių objektų ar veiksmų su jais, kuriuos stebi savyje, gali pasiekti ir pasiekia. Tai aš pasistengsiu parodyti remdamasis mūsų turimomis *erdvės*, *laiko* ir *begalybės idėjomis*, taip pat kai kuriomis kitomis, kurios atrodo labiausiai nutolusios nuo šių šaltinių.

Tryliktas skyrius

APIE PAPRASTUS MODUSUS, IR PIRMIAUSIA APIE PAPRASTUS ERDVĖS MODUSUS

1. Nors ankstesnėje dalyje aš dažnai minėjau paprastas *idėjas*, kurios iš tiesų yra viso mūsų pažinimo medžiaga, tačiau aš kalbėjau daugiau apie būdą, kuriuo jos patenka į intelektą, o ne apie tai, kaip jos skiriasi nuo kitų sudėtingesnių *idėjų*, todėl tikriausiai nepakenks kai kurias iš jų aptarti iš naujo šiuo požiūriu ir ištirti įvairias *tos pačios idėjos modifikacijas*, kurias intelektas arba randa daiktuose egzistuojančias, arba gali sukurti savyje be kokio nors išorinio objekto ar pašalinės įtakos pagalbos.

Šios *kokios nors vienos paprastos idėjos modifikacijos* (kurias, kaip sakiau, aš vadinu *paprastais modusais*) intelekte yra tokios pat visiškai skirtingos ir atskiros *idėjos,* kaip ir labiausiai viena nuo kitos nutolusios ar priešingos *idėjos.* Juk *dvejeto idėja* lygiai taip pat skiriasi nuo *vieneto idėjos,* kaip *mėlynumo idėja* — nuo *šilumos idėjos* arba kiekviena iš jų — nuo bet kokio skaičiaus *idėjos,* bet vis dėlto ji yra sudaryta tik iš pakartotos paprastos vieneto *idėjos,* o sujungti tokie pakartojimai sudaro atskirus paprastus *tuzino, groso*[14], *milijono modusus.*

2. Pradėsiu nuo *paprastos erdvės idėjos.* Aš jau parodžiau (sk. IV), kad erdvės *idėją* mes įgyjame regėjimu ir lytėjimu; mano manymu, tai taip akivaizdu, jog nėra reikalo įrodinėti, kad žmonės regėjimu suvokia atstumą tarp skirtingų spalvų kūnų arba tarp to paties kūno dalių, kaip nėra reikalo įrodinėti, kad jie mato pačias spalvas; ne mažiau akivaizdu ir tai, kad jie gali suvokti tai tamsoje apčiuopdami ir lytėdami.

3. Ši erdvė, traktuojama tik kaip nuotolis tarp dviejų daiktų, neatsižvelgiant į nieką, kas yra tarp jų, vadinama *atstumu;* o jeigu imamas ilgis, plotis ir aukštis, aš manau, ją galima pavadinti *tūriu.* Tįsumo terminas paprastai taikomas jai nepriklausomai nuo to, kaip ji traktuojama.

4. Kiekvienas skirtingas atstumas yra skirtinga erdvės modifikacija, ir *kiekviena bet kokio skirtingo atstumo, arba erdvės, idėja yra paprastas šios idėjos modusas.* Praktiniais tikslais ir dėl įpročio matuoti žmonės įtvirtina savo intelekte tam tikrų nustatytų ilgių *idėjas,* tokias kaip *colis, pėda, jardas, sieksnis, mylia, Žemės skersmuo* ir kt., kurios yra visiškai skirtingos *idėjos,* sudarytos tik iš erdvės *idėjos.* Kai tokie nustatyti ilgiai arba erdvės matai

tampa gerai žinomi žmonių mąstymui, jie gali kiek tinkami kartoti juos savo intelekte, nemaišydami jų ir nejungdami su kūno ar ko nors kito *idėja*, ir susidaryti linijinių, kvadratinių ar kubinių *pėdų, jardų ar sieksnių idėjas* čia, tarp visatos kūnų, ar kur nors už tolimiausių visų kūnų ribų ir, pridėdami jas vieną prie kitos, kiek tik nori išplėsti savo erdvės *idėją*. Šis sugebėjimas pakartoti ar padvigubinti bet kurią mūsų turimą bet kokio atstumo *idėją* ir pridėti ją prie ankstesnės kiek tik norime kartų, niekada negalint sustoti ar prieiti kokią nors ribą, leidžia išplėsti ją kiek tik norime ir yra tai, kas teikia mums *neaprėpiamybės idėją*.

5. Kita šios *idėjos* modifikacija yra ne kas kita, kaip baigtinio tįsumo arba apribotos erdvės dalių tarpusavio santykis. Lytėjimas aptinka jį juslėmis suvokiamuose kūnuose, kurių ribos tampa mums pasiekiamos, o akis įžvelgia iš kūnų ir spalvų, kurių ribos yra jos akiratyje; stebėdama, kaip nubrėžiamos jų ribos — arba tiesiomis linijomis, sudarančiomis gerai įžiūrimus kampus, arba kreivėmis, kur negalima aptikti jokių kampų, — ir nagrinėdama jas, kaip jos yra susijusios viena su kita visose bet kurio kūno ar erdvės ribų dalyse, ji įgyja *idėją*, kurią mes vadiname *forma* ir kuri pateikia intelektui begalinę įvairovę. Juk, greta didžiulės skirtingų formų, realiai egzistuojančių sukibusiose materijos masėse, įvairovės, intelektas dėl savo sugebėjimo keisti erdvės *idėją* ir taip sukurti vis naujus derinius, kartojant savo paties *idėjas* ir jungiant jas savo nuožiūra, turi savo žinioje tikrai neišsenkamas formų atsargas. Taigi jis gali gausinti formas *in infinitum*[15].

6. Intelektas turi sugebėjimą pakartoti bet kokio ilgio, einančio tiesia kryptimi, *idėją* ir sujungti ją su kita,

einančia ta pačia kryptimi, ir taip padvigubinti tiesios linijos ilgį arba sujungti ją su kita, pakrypusia taip, kaip jam atrodo tinkama, ir taip sudaryti kokį nori kampą; be to, sugebėdamas sutrumpinti bet kurią įsivaizduojamą liniją atimdamas iš jos pusę arba ketvirtadalį, arba kokią nori dalį ir negalėdamas užbaigti tokio dalijimo, jis gali sudaryti bet kokio dydžio kampą. Jo kraštines sudarančias linijas jis gali padaryti kokio nori ilgio, o toliau jungdamas jas su kitomis įvairaus ilgio linijomis įvairiais kampais, kol apribos visą erdvę, jis akivaizdžiai gali gausinti *formas* ir pavidalo, ir apimties atžvilgiu *in infinitum;* visos jos yra tik daugybė skirtingų *paprastų erdvės modusų.*

Tą patį, ką jis gali daryti su tiesėmis, gali daryti ir su kreivėmis arba su kreivėmis ir tiesėmis kartu; tą patį, ką jis gali daryti su linijomis, gali daryti ir su paviršiais; tai gali sukelti mums tolesnių minčių apie begalinę formų įvairovę, kurią intelektas sugeba sukurti ir taip gausinti *paprastus* erdvės *modusus.*

7. Kitą *idėją,* įeinančią į šį skyrių ir priklausančią šiai grupei, mes vadiname *vieta.* Kaip paprastoje erdvėje mes atsižvelgiame į atstumo tarp dviejų kūnų ar taškų santykį, taip *vietos idėjoje* mes atsižvelgiame į atstumo tarp kokio nors daikto ir dviejų ar daugiau taškų, kuriuos laikome išlaikančiais tą patį atstumą vienas nuo kito, taigi esančiais rimtyje, santykį. Juk jeigu mes šiandien randame ką nors tokiu pačiu atstumu, kaip ir vakar, nuo dviejų ar daugiau taškų, kurių atstumas vienas nuo kito per tą laiką nepasikeitė ir su kuriais mes tada jį lyginome, sakome, kad daiktas liko toje pačioje *vietoje;* tačiau jeigu jis pastebimai pakeitė savo atstumą nuo kurio nors iš šių taškų, mes sakome,

kad jis pakeitė savo vietą, nors, paprastai kalbant ir turint galvoje įprastinę *vietos* sampratą, mes ne visuomet tiksliai pastebime atstumą nuo konkrečių taškų, bet veikiau pastebime atstumą nuo juslėmis suvokiamų objektų didesnių dalių, su kuriomis, mūsų manymu, vietą užimantis daiktas yra susijęs, ir jo atstumą nuo jų mes turime pagrindo pastebėti.

8. Antai apie šachmatų figūras, stovinčias tuose pačiuose šachmatų lentos langeliuose, kur mes jas palikome, sakome, kad jos visos yra *toje pačioje vietoje,* arba nepajudintos, nors galbūt šachmatų lenta per tą laiką buvo pernešta iš vieno kambario į kitą, nes mes lyginame jas tik su šachmatų lentos dalimis, išlaikančiomis tą patį atstumą viena nuo kitos. Taip pat mes sakome, kad šachmatų lenta yra *toje pačioje vietoje,* kurioje buvo, jeigu ji lieka toje pačioje kajutės dalyje, nors galbūt laivas, kuriame ji yra, visą tą laiką plaukia. Ir apie laivą sakoma, kad jis yra *toje pačioje vietoje,* turint galvoje, kad jis išlaikė tą patį atstumą nuo gretimo kranto dalių, nors galbūt Žemė apsisuko ratu, taigi ir šachmatų figūros, ir lenta, ir laivas *pakeitė vietą* tolimesnių kūnų, išlaikiusių tą patį atstumą vienas nuo kito, atžvilgiu. Bet kadangi atstumas nuo tam tikrų lentos dalių nustato šachmatų figūrų vietą, atstumas nuo tam tikrų kajutės dalių (su kuriomis lyginame) nustato šachmatų lentos vietą, o pagal tam tikras Žemės dalis mes nustatome laivo vietą, tai šiais atžvilgiais apie tuos dalykus galima tiksliai pasakyti, kad jie yra *toje pačioje vietoje,* nors jų atstumas nuo kai kurių kitų daiktų, į kuriuos mes šiuo atveju nekreipėme dėmesio, pasikeitė, jie neabejotinai *pakeitė vietą* šiuo atžvilgiu, ir mes

patys taip manysime, kai turėsime progą palyginti juos su šiais kitais daiktais.

9. Bet kadangi žmonės šią atstumo modifikaciją, kurią mes vadiname *vieta,* sukūrė bendram labui, kad ją pasitelkę galėtų nustatyti konkrečią daiktų vietą, kai turi galimybę ją nustatyti, jie ima ir nustato šią *vietą* tų gretimų daiktų, kurie geriausiai tinka jų dabartiniams tikslams, atžvilgiu, nekreipdami dėmesio į kitus daiktus, kurie geriau *nustatytų* to paties daikto *vietą* kitam tikslui. Antai šachmatų lentoje kiekvienos figūros *vieta nustatoma* tik langeliais suskirstytame medžio gabale; nustatyti ją kaip nors kitaip prieštarautų šiam tikslui; tačiau jeigu tos pačios figūros yra sudėtos į krepšį ir kas nors paklaus, kur yra juodųjų karalius, derės *nurodyti vietą* pasakant kambario dalį, kurioje jis yra, o ne šachmatų lentos atžvilgiu, nes *vieta,* kur jis dabar yra, *nustatoma* kitu tikslu nei tada, kai žaidžiant jis stovėjo ant šachmatų lentos, taigi turi būti nustatoma kitų kūnų atžvilgiu. Vadinasi, jeigu kas nors paklaus, kurioje vietoje yra eilės, pasakojančios Niso ir Eurialo istoriją, visai netiks nustatyti šią vietą sakant, kad jos yra tokioje Žemės dalyje ar Bodley'o bibliotekoje[16]; teisingai vieta bus nustatoma nurodant Vergilijaus kūrinių dalis, o teisingas atsakymas bus toks, kad šios eilės yra maždaug jo *Eneidos* devintosios knygos viduryje ir kad jos visą laiką nuolat buvo toje pačioje vietoje nuo to laiko, kai Vergilijus buvo išspausdintas; tai yra tiesa, nors pati knyga buvo judinama tūkstančius kartų, nes čia vietos *idėja* pasitelkiama tik norint sužinoti, kurioje knygos dalyje yra ši istorija, kad prireikus mes žinotume, kur jos ieškoti, ir galėtume pasinaudoti ja.

10. Aš manau, aišku, kad mūsų vietos *idėja,* kaip minėjau, yra ne kas kita, kaip tokia santykinė kokio nors daikto padėtis, ir su tuo nesunku sutikti, jeigu turėsime galvoje, kad negalime turėti jokios visatos vietos *idėjos,* tačiau galime turėti visų jos dalių *idėją;* mat, be to, mes neturime jokių nustatytų, skirtingų, atskirų daiktų, nuo kurių visatą galėtume įsivaizduoti esant tam tikru atstumu, *idėjos,* viskas už jos yra viena vienalytė erdvė arba tįsumas, kur intelektas neranda jokios įvairovės, jokių ženklų. Pasakymas, kad pasaulis yra kur nors, reiškia tik tai, kad jis egzistuoja; nors ši frazė susijusi su vieta, ji žymi tik jo egzistavimą, o ne buvimo vietą. Jeigu kas nors sugebės nustatyti ir savo intelektu aiškiai ir ryškiai įsivaizduoti visatos vietą, jis galės pasakyti mums, ar ji juda, ar ramiai stovi neišskiriamoje begalinės erdvės *tuštumoje;* tačiau iš tiesų žodis „vieta" kartais turi nelabai aiškią prasmę ir žymi erdvę, kurią užima koks nors kūnas; šia prasme visata yra kokioje nors vietoje. Vadinasi, *vietos idėją* mes įgyjame tuo pačiu būdu kaip ir erdvės *idėją* (pirmoji yra tik atskiras ribotas jos aspektas), t.y. regėjimu ir lytėjimu, kurie teikia mūsų intelektui tįsumo ar atstumo *idėjas.*

11. Kai kas norėtų mus įtikinti, kad *kūnas ir tįsumas yra tas pats dalykas;* jie kaitalioja žodžių prasmę, nors aš nenorėčiau jų tuo įtarti, nes jie labai griežtai smerkė kitų filosofiją už tai, kad ji perdėm grindžiama abejotinų ar nereikšmingų terminų neapibrėžta prasme ar apgaulingu tamsumu. Todėl jeigu *kūnu ir tįsumu* jie laiko *tą patį,* ką ir kiti žmonės, t.y. *kūnu* laiko tai, kas yra tankus ir tįsus, kieno dalis galima atskirti ir įvairiais būdais judinti, o *tįsumu* laiko tik erdvę, esančią tarp šių tankių vientisų dalių ribų ir jų užimamą, tai

jie sumaišo vieną su kita labai skirtingas *idėjas*. Aš kreipiuosi į kiekvieno žmogaus mąstymą — argi erdvės *idėja* nesiskiria nuo tankio *idėjos* taip pat, kaip ir nuo skaisčiai raudonos spalvos *idėjos?* Iš tiesų tankis negali egzistuoti be tįsumo, ir skaisčiai raudona spalva negali egzistuoti be tįsumo, tačiau tai nekliudo šioms *idėjoms* būti skirtingoms. Daugelio *idėjų* egzistavimui ir suvokimui yra būtinos kitos *idėjos*, kurios vis dėlto yra visiškai skirtingos. Judėjimas negali egzistuoti ar būti suvokiamas be erdvės, bet vis dėlto judėjimas nėra erdvė, o erdvė nėra judėjimas; erdvė gali egzistuoti be judėjimo, ir tai yra visiškai skirtingos *idėjos*; tokios pat, aš manau, yra erdvės ir tankio *idėjos*. Tankis yra tokia nuo kūno neatskiriama *idėja*, jog nuo jos priklauso tai, kad jis užpildo erdvę, jo sąlytis [su kitais daiktais], postūmis ir judėjimo perdavimas dėl postūmio. Ir jeigu tai, kad mąstymas neapima tįsumo *idėjos*, būtų argumentas siekiant įrodyti, kad dvasia skiriasi nuo kūno, mano manymu, tas pats argumentas lygiai taip pat galiotų norint įrodyti, kad *erdvė nėra kūnas*, nes ji neapima tankio *idėjos*; *erdvė* ir *tankis* yra *tokios pat skirtingos idėjos*, kaip mąstymas ir tįsumas, ir lygiai taip pat intelekte visiškai atskiriamos viena nuo kitos. Taigi akivaizdu, kad *kūnas* ir *tįsumas* yra dvi skirtingos *idėjos*. Juk:

12. *Pirma, tįsumas* neapima nei tankio, nei pasipriešinimo *kūno* judėjimui, o kūnas apima.

13. *Antra*, grynosios erdvės dalys yra neatskiriamos viena nuo kitos, taigi vientisumo negalima suskaidyti nei realiai, nei mintimis. Tegu kas nors atskiria vieną jos dalį nuo kitos, ją pratęsiančios, bent jau mintimis. Iš tikrųjų dalyti ir atskirti, mano manymu, reiškia at-

skyrus dalis vieną nuo kitos sudaryti du paviršius ten, kur prieš tai buvo vientisa, o dalyti mintimis reiškia sudaryti intelekte du paviršius ten, kur prieš tai buvo vientisa, ir traktuoti juos kaip atskirtus vieną nuo kito; tai galima padaryti tik su daiktais, kurie, intelekto požiūriu, gali būti atskirti, o juos atskyrus gali įgyti naujus atskirus paviršius, kurių jie tuomet neturi, bet gali turėti. Tačiau, mano manymu, nė vienas iš šių atskyrimo būdų, nei realus, nei mintinis, netinka grynajai *erdvei*.

Tiesa, žmogus gali imti tokio dydžio *erdvės* dalį, kuri atitinka pėdą arba yra jai proporcinga, nekreipdamas dėmesio į visa kita; iš tikrųjų tai yra dalies nagrinėjimas, bet ne mintinis atskyrimas ar dalijimas, nes žmogus negali atskirti mintimis, nenagrinėdamas dviejų vienas nuo kito atskirtų paviršių, kaip jis negali iš tikrųjų dalyti, nesudarydamas dviejų vienas nuo kito atskirtų paviršių; tačiau dalies nagrinėjimas nėra atskyrimas. Žmogus gali nagrinėti saulės šviesą be jos šilumos arba kūno judrumą be jo tįsumo, nemąstydamas apie jų atskyrimą. Viena yra tik dalies nagrinėjimas, apsiribojant kuo nors vienu, ir kas kita yra abiejų nagrinėjimas kaip egzistuojančių skyrium.

14. *Trečia*, grynosios *erdvės* dalys yra nejudrios, ir tai kyla iš jų neatskiriamumo, nes *judėjimas* yra ne kas kita, kaip atstumo tarp kurių nors dviejų daiktų kitimas; tai neįmanoma tarp neatskiriamų dalių, vadinasi, jos amžinai turi būti rimtyje viena kitos atžvilgiu.

Taigi apibrėžta paprastos *erdvės idėja* aiškiai ir pakankamai atskiria ją nuo *kūno*, nes jos dalys yra neatskiriamos, nejudrios ir nesipriešina kūno judėjimui.

15. Jeigu kas nors manęs paklaustų, *kas yra* ta *erdvė*, apie kurią aš kalbu, aš pasakysiu jam, jeigu jis pasakys

man, kas yra jo *tįsumas*. Pasakyti, kaip paprastai daroma, kad tįsumas yra *partes extra partes*[17] turėjimas, reiškia tik pasakyti, kad *tįsumas* yra *tįsumas*. Ką aš daugiau sužinosiu apie *tįsumo* prigimtį, jeigu man pasakys, kad *tįsumas yra tįsių dalių, išorinių tįsių dalių atžvilgiu, turėjimas,* t.y. kad *tįsumas* susideda iš tįsių dalių? Panašiai būtų, jeigu kieno nors paklaustas, kas yra pluoštas, aš atsakyčiau, kad tai yra daiktas, sudarytas iš kelių pluoštų. Ar tai padėtų jam geriau suprasti, kas yra pluoštas, negu jis suprato prieš tai? Ir ar jis veikiau neturėtų pagrindo manyti, kad aš ketinau iš jo pasijuokti, o ne rimtai jį pamokyti?

16. Tie, kurie teigia, kad *erdvė ir kūnas yra tas pat,* pateikia tokią *dilemą:* arba ši erdvė yra kas nors, arba ji yra niekas; jeigu tarp kūnų nieko nėra, jie būtinai turi liestis; jeigu tariama, kad kas nors tarp jų yra, jie klausia: ar tai yra kūnas, ar dvasia? Į tai aš atsakau kitu klausimu: kas jiems pasakė, kad yra ar gali būti tik tankios esybės, kurios negali mąstyti, ir mąstančios esybės, kurios neturi tįsumo? Juk tik tai jie turi galvoje, vartodami terminus „kūnas" ir „dvasia".

17. Jeigu paklaus (kaip paprastai būna), ar ši *erdvė* be *kūno* yra *substancija*, ar *akcidencija,* aš iškart atsakysiu, kad nežinau, ir nesigėdysiu savo nežinojimo, kol klausiantieji neparodys man aiškios, apibrėžtos *substancijos idėjos.*

18. Aš kiek įmanydamas stengiuosi išvengti tų paklydimų, kuriems mes esame linkę pasiduoti, laikydami žodžius daiktais. Jeigu mes, keldami triukšmą neturinčiais aiškios ir apibrėžtos reikšmės garsais, dėsimės žiną tai, ko visiškai nežinome, tai neišgelbės mūsų nuo nežinojimo. Savo nuožiūra sukurti pavadinimai ne-

pakeičia daiktų prigimties ir nepadeda jų suprasti, nes jie yra tik apibrėžtų *idėjų* ženklai ir išraiška. Norėčiau, kad tie, kurie teikia tokią didelę reikšmę šių keturių skiemenų — *substancija* — skambesiui, susimąstytų apie tai, ar, taikomas begaliniam nesuvokiamam Dievui, baigtinei dvasiai ir kūnui, kaip jie daro, šis pavadinimas turi tą pačią prasmę ir ar jis žymi tą pačią *idėją*, kai kiekviena iš šių trijų tokių skirtingų esybių vadinama *substancija?* Jeigu taip, tai ar iš to neišplaukia, kad Dievas, dvasios ir kūnas, sutapdami ta pačia bendra *substancijos* prigimtimi, skiriasi tik tuo, kad yra skirtingos šios *substancijos* modifikacijos, kaip, pavyzdžiui, akmuo ir žvirgždas, būdami kūnu ta pačia prasme ir sutapdami bendra kūno prigimtimi, skiriasi tik tuo, kad yra šios bendros materijos modifikacijos? Tai jau labai šiurkšti doktrina. Jeigu jie sako, kad taiko šį pavadinimą Dievui, baigtinėms dvasioms ir materijai trimis skirtingomis reikšmėmis ir kad jis žymi vieną *idėją,* kai sakoma, jog Dievas yra *substancija,* kitą — kai saulė vadinama *substancija,* ir trečią — kai taip vadinamas kūnas, taigi jeigu pavadinimas „substancija" žymi tris atskiras skirtingas *idėjas,* jie gerai padarytų, jeigu paaiškintų šias skirtingas *idėjas* ar bent jau duotų joms tris skirtingus pavadinimus, kad apsaugotų tokią svarbią sąvoką nuo painiavos ir klaidų, kurios natūraliai atsiranda taip įvairiai vartojant tokį abejotiną terminą, — labai sunku įtarti jį turint tris skirtingas reikšmes, nes įprastinėje vartosenoje jis vargu ar turi bent vieną aiškią ir apibrėžtą reikšmę. O jeigu jie šitaip gali sudaryti tris skirtingas *substancijos idėjas,* kas trukdo kitam sudaryti ir ketvirtą?

19. Tie, kurie pirmieji susidūrė su *akcidencijų*, kaip tam tikrų realių *daiktų*, kurie turi būti kam nors būdingi, sąvoka, buvo priversti išrasti žodį „substancija" joms laikyti[18]. Jeigu vargšas indų filosofas (įsivaizdavęs, kad Žemei irgi reikia ko nors, kas ją laikytų) būtų sugalvojęs šį žodį „substancija", jam nebūtų reikėję vargti ir ieškoti dramblio jai paremti bei vėžlio paremti drambliui, — žodis „substancija" puikiausiai būtų tai padaręs. Ir klausiantysis indų filosofo atsakymą, kad būtent *substancija* laiko Žemę, nors jis ir nežino, kas tai yra, būtų galėjęs laikyti geru, kaip mes laikome pakankamu atsakymu ir gera doktrina Europos filosofų teiginį, kad būtent *substancija,* nors jie ir nežino, kas tai yra, laiko *akcidencijas*. Taigi mes neturime jokios *idėjos,* kas yra *substancija,* o turime tik miglotą ir neaiškią *idėją,* ką ji daro.

20. Kad ir ką šiuo atveju darytų mokyti žmonės, vargu ar protingas amerikietis, tiriantis daiktų prigimtį, laikytų deramu paaiškinimu, jeigu jam, norinčiam pažinti mūsų architektūrą, pasakytų, kad kolona yra toks daiktas, kurį laiko *pagrindas,* o *pagrindas* yra tai, kas laiko koloną. Ar toks paaiškinimas kaip šis jam neatrodytų kaip pasišaipymas iš jo, o ne kaip mokymas? O apie knygas nenusimanantis žmogus būtų labai dosniai supažindintas su jų prigimtimi ir jose esančiais dalykais, jeigu jam pasakytų, kad visos mokslo knygos susideda iš popieriaus ir raidžių ir kad raidės yra dalykai, esantys popieriuje, o popierius yra daiktas, kuriame yra raidės: puikus būdas įgyti aiškias raidžių ir popieriaus *idėjas!* Bet jeigu lotyniški žodžiai *inhaerentia* ir *substantia* būtų išversti aiškiais juos atitinkančiais anglų kalbos žodžiais ir pavadinti „tai, kas

laikosi" (sticking on) ir „atrama" (under-propping), jie geriau atskleistų mums didį *substancijos* ir *akcidencijų* doktrinos aiškumą ir parodytų, kuo jos yra naudingos sprendžiant filosofijos klausimus.

21. Tačiau grįžkime prie mūsų *erdvės idėjos*. Jeigu netariame, kad *kūnas* yra begalinis (manau, niekas to neteigs), aš paklausčiau: jeigu Dievas būtų įkurdinęs žmogų kūniškų būtybių pasaulio pakraštyje, ar jis galėtų ištiesti ranką už savo kūno ribų? Jeigu galėtų, tai ištiestų savo ranką ten, kur prieš tai buvo *erdvė* be *kūno*; o jeigu čia jis išskėstų pirštus, tarp jų tebebūtų erdvė be *kūno*. Jeigu jis negalėtų ištiesti rankos, taip turėtų būti dėl kokios nors išorinės kliūties (juk mes tariame, kad jis yra gyvas ir sugeba judinti savo kūno dalis, kaip jis sugeba dabar; savaime tai nėra neįmanoma, jeigu Dievas taip panorėtų, arba bent jau Dievui nėra neįmanoma jį taip judinti); tada aš klausiu, ar tai, kas trukdo jam ištiesti ranką į išorę, yra substancija, ar akcidencija, kas nors ar niekas? Ir kai jie išspręs šį klausimą, sugebės nuspręsti, kas yra tai, kas yra arba gali būti tarp dviejų kūnų, esančių tam tikru atstumu vienas nuo kito, kas nėra kūnas ir neturi tankio. Tuo tarpu argumentas, kad ten, kur niekas nekliudo (kaip yra už visų kūnų kraštinių ribų), išjudintas *kūnas* gali judėti toliau, yra bent jau ne prastesnis už argumentą, kad ten, kur tarp dviejų kūnų nieko nėra, jie būtinai turi liestis, — juk tarpe esančios grynos *erdvės* pakanka pašalinti tarpusavio sąlyčio būtinybei, bet tuščios *erdvės* kelyje nepakanka sustabdyti judėjimui. Tiesa yra tokia: šie žmonės turi arba prisipažinti, kad kūną jie laiko begaliniu, nors ir nenori šito pasakyti, arba teigti, kad *erdvė* nėra *kūnas*. Aš mielai susitikčiau su mąstan-

čiu žmogumi, kuris erdvės ribas mintimis gali nustatyti geriau negu trukmės arba tikisi mintimis pasiekti vienos ir kitos kraštą. Vadinasi, jeigu jo amžinybės *idėja* yra begalinė, tokia yra ir neaprėpiamybės *idėja* — jos abi yra arba vienodai baigtinės, arba begalinės.

22. Toliau, tie, kurie teigia, kad *erdvė* negali egzistuoti be *materijos,* ne tik kūną turi laikyti begaliniu, bet taip pat turi neigti Dievo galią sunaikinti bet kurią materijos dalelę. Manau, niekas neneigs, kad Dievas gali padaryti galą visam materijos judėjimui, suteikti visiems visatos kūnams visiškos ramybės ir rimties būvį ir tęsti jį kiek panorės. Tas, kuris tars, kad tokios visuotinės rimties metu Dievas gali sunaikinti šią knygą arba ją skaitančiojo kūną, būtinai turi pripažinti *tuštumos* galimybę; juk akivaizdu, kad erdvė, kurią užpildė sunaikinto kūno dalys, pasiliks ir bus erdvė be kūno. Mat supantys kūnai, būdami visiškoje rimtyje, sudaro nepramušamą sieną ir tokioje padėtyje padaro taip, kad jokiam kūnui yra visiškai neįmanoma įsibrauti į šią erdvę. Iš tiesų būtinas vienos materijos dalelės judėjimas į tą vietą, iš kurios pasitraukė kita materijos dalelė, yra tik prielaidos apie pilnį išvada, todėl reikia geriau pagrįsti šią prielaidą, nepasitenkinti tariamu faktu, kurio niekada negalima patvirtinti eksperimentu; mūsų pačių aiškios ir apibrėžtos *idėjos* akivaizdžiai mus įtikina, kad tarp *erdvės* ir *tankio* nėra jokio būtino ryšio, nes mes galime suvokti vieną be kito. O tie, kurie ginčijasi teigdami arba neigdami *tuštumą,* kartu pripažįsta, kad jie turi skirtingas *tuštumos* ir *pilnio idėjas,* t.y. kad jie turi tįsumo be tankio *idėją,* nors ir neigia jos egzistavimą, arba jie apskritai dėl nieko nesiginčija. Mat tie, kurie taip smarkiai pakeičia žodžių reikšmę, kad

tįsumą vadina *kūnu* ir, vadinasi, visa kūno esme laiko tik gryną tįsumą be tankio, kalbėdami apie *tuštumą* neišvengiamai kalba nesąmones, nes tįsumas neįmanomas be tįsumo. Juk *tuštuma,* ar mes teigiame, ar neigiame jos egzistavimą, žymi erdvę be kūno, ir niekas, kas nenori materijos laikyti begaline ir atimti iš Dievo galią sunaikinti bet kurią jos dalelę, negali neigti paties jos egzistavimo galimybės.

23. Tačiau kad surastume *tuštumą,* nereikia eiti taip toli, už kraštinių visatos kūnų ribų, ar apeliuoti į Dievo visagalybę, — mano manymu, ją esant akivaizdžiai rodo mūsų akiratyje ir šalimais esančių kūnų *judėjimas.* Norėčiau, jog kas nors padalytų kokio tik nori dydžio tankų kūną taip, kad tankios dalys galėtų laisvai judėti aukštyn žemyn visomis kryptimis tų paviršių ribose, tačiau jame neliktų tuščios erdvės, net tokio dydžio kaip mažiausia dalelė, į kurias jis padalijo minėtąjį tankų kūną. Ir jeigu ten, kur mažiausia padalyto kūno dalelė yra garstyčios grūdelio dydžio, reikalinga garstyčios grūdelio dydžio tuščia erdvė, kad būtų vietos laisvai judėti padalyto kūno dalims jo paviršių ribose, tai ten, kur materijos dalelės yra 100 000 000 kartų mažesnės už garstyčios grūdelį, tuščios erdvės, kurioje nėra tankios materijos, turi būti 100 000 000-oji garstyčios grūdelio dalis; juk jeigu ji reikalinga vienu atveju, tai reikalinga ir kitu, ir taip *in infinitum.* Tebūnie ši tuščia erdvė kokia tik nori maža, ji sugriauna *pilnio* hipotezę. Juk jeigu gali būti tuščia erdvė be kūno, lygi mažiausiai dabar gamtoje egzistuojančiai materijos dalelei, tai ji vis tiek tebėra erdvė be kūno ir sudaro tokį pat didžiulį skirtumą tarp erdvės ir kūno, tarsi ji būtų *μέγα χάσμα*[19], toks didelis atstumas, kaip

ir bet kuris kitas gamtoje. Todėl jeigu judėjimui reikalingą tuščią erdvę mes tarsime esant lygią ne mažiausiai padalytos tankios materijos dalelei, bet jos dešimtajai arba tūkstantajai daliai, iš to visuomet išplauks ta pati išvada apie erdvę be materijos.

24. Tačiau kadangi čia kalbama apie tai, ar *erdvės arba tįsumo idėja tapati kūno idėjai*, reikia įrodyti ne *tuštumos*, bet jos *idėjos* realų egzistavimą; akivaizdu, kad žmonės ją turi, kai tyrinėja arba ginčijasi, yra *tuštuma* ar ne. Juk jeigu jie neturėtų erdvės be kūno *idėjos*, negalėtų kelti jos egzistavimo klausimo; ir jeigu jų turima kūno *idėja* neapimtų šio to daugiau nei paprastą erdvės *idėją*, jie negalėtų abejoti pasaulio pilniu, ir kelti klausimą, ar yra erdvė be kūno, būtų taip pat absurdiška, kaip ir klausti, ar yra erdvė be erdvės arba kūnas be kūno, nes tai būtų tik skirtingi tos pačios *idėjos* pavadinimai.

Keturioliktas skyrius

APIE TRUKMĘ IR PAPRASTUS JOS MODUSUS

1. Yra kita atstumo, arba ilgio, rūšis; jos *idėją* mums teikia ne patvarios erdvės dalys, bet trumpalaikės ir nuolat žūstančios sekos dalys. Tai mes vadiname *trukme;* paprasti jos modusai yra įvairūs jos ilgiai, kurių aiškias *idėjas* mes turime, pavyzdžiui, *valandos, dienos, metai* ir t.t., *laikas* ir *amžinybė.*

2. Galimas daiktas, iškilaus žmogaus atsakymas paklaususiam, kas yra laikas, — *„Si non rogas intelligo"*[20] (tai reiškia: „Kuo daugiau aš mąstau apie jį, tuo mažiau jį suprantu") — galėjo įtikinti, kad *laikas,* parodantis visus kitus dalykus, pats niekaip nepasirodo.

Manoma, ir ne be pagrindo, kad *trukmės, laiko* ir *amžinybės* prigimtyje glūdi kažkas sunkiai suprantama. Tačiau kad ir kokios mums nesuprantamos atrodytų šios *idėjos,* aš neabejoju, kad jeigu mes pasektume jas iki pat jų ištakų, tai vienas iš viso mūsų pažinimo šaltinių, t.y. *pojūtis* ar *refleksija,* sugebėtų pateikti mums šias *idėjas* tokias pat aiškias ir ryškias, kaip ir daugelį kitų, kurios laikomos kur kas mažiau neaiškiomis, ir mes pamatytume, kad pati amžinybės *idėja* yra kilusi iš to paties bendro šaltinio, kaip ir kitos mūsų *idėjos.*

3. Kad teisingai suprastume *laiką* ir *amžinybę,* turime įdėmiai išnagrinėti, kokia yra mūsų turima *trukmės idėja* ir kaip mes ją įgijome. Kiekvienam stebinčiam, kas vyksta jo paties intelekte, akivaizdu, kad yra grandinė *idėjų,* kurios jo intelekte nuolat eina viena po kitos, kol jis budi. Įvairių *idėjų* pasirodymo viena po kitos mūsų intelekte *refleksija* kaip tik ir pateikia mums *sekos idėją,* o atstumas tarp bet kurių šios sekos dalių, arba tarp bet kurių dviejų *idėjų* pasirodymo mūsų intelekte, ir yra tai, ką mes vadiname *trukme.* Juk kol mes mąstome arba kol mūsų intelektas suvokia vieną po kitos įvairias *idėjas,* mes žinome, kad tikrai egzistuojame; taigi mūsų pačių arba ko nors kito, kas atitinka kokių nors *idėjų* seką mūsų intelekte, egzistavimą arba jo tąsą mes vadiname mūsų pačių arba kokio nors kito dalyko, egzistuojančio drauge su mūsų mąstymu, *trukme.*

4. Kad *sekos* ir *trukmės* sąvoką mes gauname iš šio šaltinio, t.y. iš viena po kitos pasirodančių mūsų intelekte *idėjų* grandinės refleksijos, man atrodo aišku dėl to, jog *trukmę* mes suvokiame tik nagrinėdami keičiančių viena kitą mūsų intelekte *idėjų* grandinę. Kai ši

idėjų seka nutrūksta, kartu nutrūksta ir mūsų trukmės suvokimas; kiekvienas tai aiškiai patiria, kol giliai miega — nesvarbu, ar valandą, ar dieną, ar mėnesį, ar metus; kol miega arba nemąsto, jis visiškai nesuvokia daiktų trukmės, ji jam visai neegzistuoja, ir jam atrodo, kad tarp to momento, kai liovėsi mąstyti, ir to momento, kai vėl pradėjo mąstyti, nėra jokio atstumo. Neabejoju, kad lygiai tas pat būtų ir budinčiam žmogui, jeigu jis galėtų išlaikyti intelekte tik vieną *idėją* ir nebūtų jų kaitos ir sekos; matome, kad tas, kuris labai įdėmiai sutelkia savo mintis prie vieno dalyko ir, kol yra įnikęs į šiuos uolius apmąstymus, mažai tepastebi jo intelekte praslenkančių *idėjų* seką, pražiūri didelę dalį trukmės, ir laikas jam atrodo trumpesnis negu yra iš tikrųjų. Ir jeigu miegas paprastai sujungia nutolusias trukmės dalis, taip yra dėl to, kad tuo metu mūsų intelekte nėra jokios *idėjų* sekos. Juk jeigu miegodamas žmogus sapnuoja ir jo intelektas suvokia vieną po kitos daugybę įvairių *idėjų*, tai sapnuodamas jis junta *trukmę* ir jos ilgumą. Iš to man visiškai aišku, kad trukmės *idėjas* žmonės gauna iš *idėjų*, kurias jie stebi keičiančias viena kitą savo intelekte, *grandinės refleksijos;* be tokio stebėjimo jie negalėtų turėti *trukmės* sąvokos, kad ir kas vyktų pasaulyje.

5. Iš tiesų savo paties minčių sekos ir skaičiaus refleksija įgijęs *trukmės* sąvoką arba *idėją,* žmogus gali taikyti šią sąvoką dalykams, egzistuojantiems, kai jis nemąsto, kaip regėjimu arba lytėjimu įgijęs kūnų *tįsumo idėją* gali taikyti ją tokiems atstumams, kai nemato ir nejunta jokio kūno. Todėl nors žmogus nesuvokia jam miegant ar nemąstant praėjusios trukmės ilgumo, tačiau kadangi jis jau stebėjo periodišką dienų ir naktų

kaitą ir įsitikino, kad jų trukmė iš pažiūros yra dėsninga ir pastovi, tai taręs, jog, kol jis miegojo arba nemąstė, ši kaita tęsėsi tokiu pačiu būdu, kaip ji paprastai vykdavo kitu metu, jis, sakau, gali įsivaizduoti *trukmės,* praėjusios jam miegant, ilgumą ir į jį atsižvelgti. Tačiau jeigu Adomas ir Ieva (kol jie buvo pasaulyje vieni) vietoj įprastinio nakties miego būtų išmiegoję be pertrūkio visas dvidešimt keturias valandas, jie būtų nesugrąžinamai praradę tų dvidešimt keturių valandų trukmę ir niekuomet nebūtų įtraukę jų į savąjį laiko skaičiavimą.

6. Taigi *reflektuodami įvairių idėjų pasirodymą viena po kitos mūsų intelekte mes įgyjame sekos* sąvoką; jeigu kas mano, kad mes ją įgyjame veikiau per jusles, stebėdami judėjimą, tas tikriausiai pasvarstęs sutiks su manimi, jog net judėjimas sukuria jo intelekte sekos *idėją* kaip tik dėl to, kad sukuria čia nenutrūkstamą išskiriamų *idėjų* grandinę. Juk žiūrėdamas į iš tikrųjų judantį kūną žmogus nesuvokia jokio judėjimo, jeigu tas judėjimas nesukuria pastovios *viena po kitos einančių idėjų* grandinės, — antai ramioje jūroje, nematydamas žemės, gražią dieną žmogus gali ištisą valandą žiūrėti į saulę arba į jūrą, arba į laivą ir nepastebėti jokio jų judėjimo, nors neabejotinai du, o gal ir visi šie objektai per tą laiką nukeliavo nemažą atstumą; bet kai tik jis pastebės, kad pasikeitė vieno iš jų atstumas nuo kurio nors kito kūno, kai tik šis judėjimas sukels jam kokią nors naują *idėją,* jis iškart suvoks, kad tai buvo judėjimas. Tačiau jeigu kur nors visi žmogų supantys daiktai ir jis pats yra rimtyje ir nesuvokia jokio judėjimo, tai jeigu tą ramybės valandą jis mąstys, suvoks, kad įvairios jo paties minčių *idėjos* pasirodo jo intelekte vie-

na po kitos, ir taip pastebės ir aptiks seką, nors ir negalėjo stebėti jokio judėjimo.

7. Mano manymu, kaip tik *dėl to mes nesuvokiame labai lėtų judėjimų*, nors jie ir būtų pastovūs: šitaip judant nuo vienos pastebimos dalelės prie kitos atstumas keičiasi taip lėtai, kad tai sukelia mums naujas *idėjas* tik praėjus dideliems laiko tarpams. Ir kadangi tai nesukelia mūsų intelekte iškart viena po kitos einančių *idėjų* grandinės, mes nesuvokiame judėjimo; judėjimas yra nuolatinė seka, ir mes negalime suvokti šios sekos be nuolatinės jos sukeliamų įvairių *idėjų* sekos.

8. Kita vertus, mes *nesuvokiame* judant ir tų *daiktų, kurie juda* taip greitai, kad nedaro aiškaus poveikio juslėms įvairiais aiškiai skiriamais jų judėjimo tarpsniais ir nesukelia intelekte jokios *idėjų* grandinės. Juk jeigu kas nors juda ratu greičiau, negu mūsų *idėjos* paprastai eina viena po kitos intelekte, mes nesuvokiame jo judėjimo, mums atrodo, kad tai yra vientisas uždaras ratas iš tam tikros medžiagos ar tam tikros spalvos, o ne judanti rato dalis.

9. Taigi aš palieku kitiems spręsti, ar tikėtina, kad, kai mes budime, mūsų *idėjos* eina viena po kitos intelekte tam tikrais atstumais, šiek tiek panašiai kaip atvaizdai vidinėje žibinto, kuris sukasi įkaitintas žvakės, pusėje. Nors toks jų pasirodymas grandine kartais gali būti spartesnis, o kartais lėtesnis, tačiau, mano manymu, budinčiame žmoguje jis nelabai įvairuoja: atrodo, yra *tam tikros ribos, kaip sparčiai ar lėtai šios idėjos gali eiti viena po kitos* mūsų intelekte, ir jų negalima nei sulėtinti, nei paspartinti.

10. Šis keistas mano spėjimas remiasi pastebėjimu, kad bet kuriai iš mūsų juslių padarytuose įspūdžiuose seką mes galime suvokti tik tam tikru mastu; jeigu jis sparčiai viršijamas, sekos jutimas prarandamas net ir tais atvejais, kai akivaizdu, kad seka tikrai yra. Tarkime, kad patrankos šovinys skrieja per kambarį ir nutraukia žmogaus galūnę ar kokią kitą jo kūno dalį; visiškai aišku, kad jis turi iš eilės kirsti dvi kambario sienas, taip pat akivaizdu, kad pirma jis turi paliesti vieną kūno dalį, paskui kitą ir taip iš eilės; ir vis dėlto aš esu tikras, kad niekas, kas kada nors patyrė skausmą sužeistas tokio šūvio arba girdėjo smūgį į dvi atstumo skiriamas sienas, negalėjo suvokti jokios sekos — nei tokio greito smūgio sukelto skausmo, nei garso. Tokią trukmės dalį kaip ši, kurioje mes nesuvokiame jokios sekos, galima pavadinti *akimirksniu;* ji mūsų intelekte *užima tik vienos idėjos laiką,* be po jos einančios kitos *idėjos,* ir dėl to mes nesuvokiame jokios sekos.

11. Tas pat atsitinka ir tada, *kai judėjimas* yra toks *lėtas,* kad nepateikia juslėms nenutrūkstamos šviežių *idėjų* grandinės taip greitai, kaip mūsų intelektas geba priimti naujas *idėjas;* kadangi atsiranda vietos kitoms mūsų pačių minčių *idėjoms* įsiskverbti į mūsų intelektą tarp tų *idėjų,* kurias mūsų juslėms pateikia judantis kūnas, *judėjimo jutimas prarandamas,* ir nors kūnas iš tikrųjų juda, jis atrodo esąs rimtyje, nes jo pastebimas atstumas nuo kurių nors kitų kūnų nesikeičia taip sparčiai, kaip mūsų intelekte *idėjos* paprastai eina viena po kitos grandine; tai akivaizdu laikrodžių rodyklių, saulės laikrodžių šešėlių ir kitų pastovių, bet lėtų judėjimų atvejais, kai nors po tam tikro tarpsnio iš pasi-

keitusio atstumo mes pastebime, kad pajudėta, tačiau paties judėjimo nesuvokiame.

12. Taigi man atrodo, kad *pastovi ir taisyklinga* budinčio žmogaus *idėjų seka yra,* taip sakant, *visų kitų sekų matas* ir kriterijus; jeigu kurie nors dalykai eina vienas po kito greičiau negu mūsų *idėjos,* kaip, pavyzdžiui, du garsai ar skausmo pojūčiai ir kt., eidami vienas po kito, užima tik vienos *idėjos* trukmę, arba jeigu koks nors judėjimas arba seka yra tokia lėta, kad nespėja su *idėjomis* mūsų intelekte arba atsilieka nuo jų kaitos spartumo, kaip tada, kai viena ar kelios *idėjos* savo įprastine tėkme įsiskverbia į mūsų intelektą tarp tų *idėjų,* kurias pateikia regėjimui skirtingi pastebimi judančio kūno atstumai, arba tarp vienas po kito einančių garsų ar kvapų, tada pastovios nenutrūkstamos sekos jutimas taip pat prarandamas, ir mes jos nesuvokiame, bet suvokiame ją su tam tikrais rimties tarpsniais.

Šešioliktas skyrius

APIE SKAIČIŲ

1. Tarp visų mūsų *idėjų* nėra tokios, kuri turėtų daugiau būdų patekti į intelektą ir būtų paprastesnė už *vieneto,* arba vieno, *idėją,* — ji neturi nė šešėlio įvairovės ar sudėtingumo; šią *idėją* pateikia kiekvienas objektas, su kuriuo susiduria mūsų juslės, kiekviena mūsų intelekto *idėja,* kiekviena mūsų sielos mintis. Todėl ji pati artimiausia mūsų mąstymui ir, derėdama su visais kitais dalykais, yra pati bendriausia mūsų *idėja.* Juk skaičių galima taikyti žmonėms, angelams, veiks-

mams, mintims, — viskam, kas egzistuoja ar gali būti įsivaizduojama.

2. Kartodami šią *idėją* intelekte ir sudėdami šiuos pakartojimus mes prieiname *sudėtines jos modusų idėjas.* Antai prie vieno pridėję vieną gauname sudėtinę poros *idėją;* sudėję dvylika vienetų, gauname sudėtinę tuzino *idėją;* taip pat gauname dvidešimt, milijoną ar bet kurį kitą skaičių.

3. *Paprasti skaičiaus modusai skiriasi labiausiai iš visų;* dėl kiekvieno paties mažiausio pokyčio — vienetu — derinys tampa visiškai skirtingas ir nuo paties artimiausio skaičiaus, ir nuo paties tolimiausio; du skiriasi nuo vieno taip pat, kaip ir du šimtai, dvejeto *idėja* skiriasi nuo trejeto *idėjos* taip pat, kaip visos Žemės dydis skiriasi nuo trupinėlio. Kas kita yra kiti paprasti modusai, kurių atveju ne taip lengva, o gal ir neįmanoma atskirti dvi gretimas *idėjas,* kurios iš tikrųjų yra skirtingos. Kas pabandytų surasti skirtumą tarp šio popieriaus baltumo ir artimiausio jo atspalvio arba galėtų sudaryti skirtingas kiekvieno paties mažiausio tįsumo padidėjimo *idėjas?*

4. *Kiekvieno skaičiaus moduso* aiškumas ir skirtingumas nuo visų kitų, net pačių artimiausių, verčia mane manyti, kad jeigu skaičiais grindžiami įrodymai ir nėra akivaizdesni ir tikslesni už tįsumu paremtus įrodymus, tai vis dėlto jie yra bendresni vartojimo atžvilgiu ir apibrėžčiau taikomi. Todėl, kad skaičių *idėjos* yra apibrėžtesnės ir lengviau skiriamos negu tįsumo *idėjos,* kur ne taip lengva pastebėti ar išmatuoti kiekvieną lygybę ar viršijimą; todėl, kad mūsų mintys erdvėje negali pasiekti tam tikro apibrėžto mažumo, kurio ribų negalima peržengti, kaip, pavyzdžiui, vieneto, ir dėl to

negali būti surastas kokio nors mažiausio viršijimo kiekis ar proporcija, tuo tarpu skaičių atveju tai yra aišku — kaip buvo sakyta, 91 taip pat skiriasi nuo 90, kaip ir nuo 9000, nors 91 yra artimiausias tiesioginis 90 padidėjimas. Kitaip yra tįsumo atveju, kur to, kas yra šiek tiek daugiau už pėdą ar colį, neįmanoma atskirti nuo pėdos ar colio etalono; ir iš linijų, kurios atrodo vienodo ilgio, viena gali būti ilgesnė už kitą nesuskaičiuojamomis dalelėmis; ir niekas negali nurodyti kampo, kuris būtų mažiausiai didesnis už statųjį.

5. Kaip buvo sakyta, pakartodami vieneto *idėją* ir jungdami ją su kitu vienetu, mes sudarome iš jų vieną kuopinę *idėją*, vadinamą *dvejetu*. Ir kas gali tai daryti ir tęsti taip toliau, vis pridėdamas po vienetą prie paskutinės gautos kuopinės skaičiaus *idėjos*, kuriai jis davė pavadinimą, gali skaičiuoti arba gauti įvairių vienas nuo kito skirtingų vienetų junginių *idėjas* tol, kol jis turi pavadinimų tolesniems skaičiams ir atminties išsaugoti šioms sekoms ir jų įvairiems pavadinimams; visas *skaičiavimas* yra ne kas kita, kaip dar vieno vieneto pridėjimas ir sumos, kaip aprėpiamos viena *idėja*, pavadinimas nauju arba atskiru vardu arba ženklu, kad ją būtų galima atpažinti tarp pirmesnių ir paskesnių skaičių ir atskirti nuo kiekvieno mažesnio ar didesnio vienetų daugio. Taigi kas gali dėti vienetą prie vieneto, paskui prie dviejų ir taip toliau tęsti skaičiavimą, duodamas atskirą pavadinimą kiekvienam tolesniam sekos nariui, ir, kita vertus, atimdamas po vienetą iš kiekvienos sumos gali grįžti atgal ir mažinti jas, gali įgyti visas skaičių *idėjas*, kiek jam leidžia jo kalbos ribos arba kurioms jis turi pavadinimus, tačiau, ko gero, ne daugiau. Juk įvairūs paprasti skaičių modusai

mūsų intelekte yra ne kas kita, kaip įvairūs vienetų deriniai, kurie nepasižymi jokia įvairove ir gali skirtis tik didesniu ar mažesniu dydžiu, todėl kiekvienam atskiram deriniui pavadinimas arba ženklas atrodo reikalingesnis negu bet kuriai kitai *idėjų* rūšiai. Be tokių pavadinimų arba ženklų mes vargu ar galėtume pasinaudoti skaičiais skaičiuodami, ypač kai deriniai susideda iš didžiulės daugybės vienetų, — jeigu juos sudėsime, tačiau neduosime pavadinimo arba ženklo, kad galėtume atskirti būtent šį junginį, bus sunku išvengti, kad jie nesusimaišytų į krūvą.

Septynioliktas skyrius

APIE BEGALYBĘ

1. Kas nori sužinoti, kokia yra ta *idėja*, kurią mes vadiname *begalybe*, geriausiai gali tai padaryti išnagrinėdamas, kam intelektas priskiria begalybę betarpiškiausiai ir kas jį paskatina ją sudaryti.

Man regis, kad *baigtybę* ir *begalybę* intelektas traktuoja kaip *kiekybės modusus* ir pirmiausia, pradėjęs juos vartoti, priskiria juos tik tiems dalykams, kurie susideda iš dalių ir gali didėti ar mažėti pridedant arba atimant mažiausias dalis; tokios yra erdvės, trukmės ir skaičiaus *idėjos*, kurias mes aptarėme ankstesniuose skyriuose. Iš tiesų mes negalime nebūti tikri, kad didysis Dievas, kurio dėka ir iš kurio yra visi daiktai, yra nesuvokiamai begalinis; tačiau kai mes taikome šiai pirmajai ir aukščiausiajai Esybei savo begalybės *idėją* mūsų silpname ir ribotame mąstyme, mes pirmiausia tai darome jos trukmės ir buvimo visur atžvilgiu ir, mano manymu, veikiau perkeltine prasme jos galios, išmin-

ties, gerumo ir kitų atributų, kurie iš tiesų yra neišsenkami, nesuvokiami ir t.t., atžvilgiu. Juk kai mes vadiname juos begaliniais, turime galvoje tik tokią šios begalybės *idėją*, kuri susijusi su mąstymu ar spėjimu apie tokį Dievo galios, išminties ir gerumo veiksmų ar objektų skaičių ar mastą, kurie niekada negali būti įsivaizduojami tokie dideli, kad šie atributai jų visada nepranoktų ir neviršytų visa begalinio skaičiaus begalybe, nors ir kiek mes juos daugintume savo mintyse. Aš nesidedu galįs pasakyti, kokie šie atributai yra Dieve, kuris be galo pranoksta mūsų ribotus sugebėjimus ir yra jiems nepasiekiamas; be abejonės, jiems būdingas visas įmanomas tobulumas; bet aš sakau, kad toks yra mūsų jų suvokimo būdas ir tokios yra mūsų jų begalybės *idėjos*.

2. Taigi baigtybę ir begalybę intelektas traktuoja kaip masto ir trukmės modifikacijas; toliau reikia išsiaiškinti štai ką: *kaip intelektas prie jų prieina?* Dėl *baigtybės idėjos*, tai nėra labai sunku. Akivaizdžios tįsumo dalys, veikiančios mūsų jusles, atsineša į intelektą baigtybės *idėją;* įprastiniai sekos tarpsniai, kuriais matuojamas laikas ir trukmė, tokie kaip valandos, dienos ir metai, yra riboti dydžiai. Sunku suprasti, kaip mes prieiname prie beribių *amžinybės* ir *neaprėpiamybės idėjų*, nes objektai, su kuriais susiduriame, net apytikriai arba santykiškai nepriartėja prie tokio dydžio.

3. Kiekvienas, turintis kokio nors nustatyto erdės dydžio *idėją*, pavyzdžiui, pėdos, įsitikina, kad gali ją pakartoti ir, pridėjęs ją prie pirmosios, sudaryti dviejų pėdų *idėją*, o pridėjęs trečią — trijų pėdų *idėją* ir t.t., ir niekada nebus galo šiems pridėjimams — arba tos pačios pėdos *idėjos*, arba, jeigu panorės, dvigubos pėdos,

arba kokios nors kitos jo turimos ilgio *idėjos*, pavyzdžiui, mylios arba Žemės skersmens, arba *orbis magnus*[21] skersmens. Nesvarbu, kurią iš šių *idėjų* imtų, kiek kartų ją dvigubintų ar kaip nors kitaip didintų, jis pamatys, kad, kiek tinkamas mintyse dvigubinęs ir didinęs savo *idėją*, turi ne daugiau pagrindo sustoti ir nė per plauką labiau nepriartėjo prie tokio sumavimo pabaigos negu pačioje pradžioje; kadangi galia didinti savo erdvės *idėją* toliau pridedant išlieka tokia pati, jis susidaro *begalinės erdvės idėją*.

4. Manau, kad tokiu būdu intelektas gauna *begalinės erdvės idėją*. Visiškai kitas klausimas — išsiaiškinti, ar intelektas turi *realiai egzistuojančios* tokios *beribės erdvės idėją*, nes mūsų *idėjos* ne visuomet yra įrodymas, kad daiktai egzistuoja; tačiau kadangi jau užsiminėme apie tai, manau, jog galiu pasakyti, kad mes esame linkę laikyti šią erdvę pačią savaime esant iš tikrųjų beribę, — taip manyti mus savaime skatina erdvės arba paplitimo *idėja*. Nesvarbu, ar šią *idėją* traktuojame kaip kūno tįsumą, ar kaip egzistuojančią skyrium, be jokios ją užpildančios tankios materijos (mes ne tik turime tokios tuščios erdvės *idėją*, bet, manau, remdamasis kūno judėjimu aš įrodžiau, kad ji būtinai egzistuoja), neįmanoma, kad intelektas kada nors galėtų rasti arba tarti kokią nors jos pabaigą arba būtų kur nors sustabdytas skverbdamasis į šią erdvę, kad ir kaip toli siektų jo mintys. Jokios kūniškos ribos, net deimantinės sienos, jokiu būdu negali sustabdyti tolesnio intelekto skverbimosi į erdvę ir tįsumą, o veikiau jį palengvina ir sustiprina. Juk ten, kur driekiasi kūnas, niekas negali abejoti tįsumu; o kai mes pasiekiame kraštines kūno ribas, kas ten gali sustabdyti intelektą ir

įtikinti jį, kad čia erdvė baigiasi, jeigu jis pastebi, kad taip nėra, juo labiau kai yra įsitikinęs, kad pats kūnas gali judėti į ją? Juk jeigu kūno judėjimui būtina, kad tarp kūnų būtų tuščia erdvė, nors ir kokia maža, ir jeigu kūnas gali judėti šioje tuščioje erdvėje ar per ją, juo labiau kad bet kokia materijos dalelė gali judėti tik tuščioje erdvėje, visada bus aišku ir akivaizdu, kad kūno galimybė judėti tuščioje erdvėje už galutinių kūno ribų yra tokia pati, kaip ir jo galimybė judėti tuščioje erdvėje, įsiterpusioje tarp kūnų; tuščios grynos erdvės, nesvarbu, ar ji yra tarp, ar už visų kūnų ribų, *idėja* yra visiškai ta pati, skiriasi ne pobūdžiu, bet dydžiu, ir nėra nieko, kas trukdytų kūnui judėti joje. Taigi kad ir kur mintimis atsidurtų intelektas, ar tarp kūnų, ar toli nuo jų visų, niekur šioje vienodoje erdvės *idėjoje* jis negali rasti jokių ribų, jokios pabaigos, todėl neišvengiamai turi padaryti išvadą, kad dėl pačios kiekvienos jos dalies prigimties ir *idėjos* ji iš tikrųjų yra begalinė.

5. Kaip dėl aptikto savo sugebėjimo pakartoti kiek tik norime kartų bet kurią erdvės *idėją* mes įgyjame neaprėpiamybės *idėją*, lygiai taip pat, galėdami pakartoti mūsų intelekto turimą bet kokio ilgumo trukmės *idėją* ir begalinį skaičiaus pridėjimą, mes prieiname *amžinybės idėją*. Juk mes įsitikiname, kad negalime prieiti tokių kartojamų *idėjų* galo, kaip negalime prieiti skaičiaus kartojimo galo, — kiekvienas mato, kad negali to padaryti. Bet vienas klausimas — ar mes turime amžinybės *idėją*, ir visai kas kita — žinoti, ar yra *kokia nors reali esybė*, kurios trukmė yra *amžina*. Šiuo klausimu aš sakau, kad tas, kas pripažįsta ką nors egzistuojant dabar, neišvengiamai turi prieiti ką nors amžina. Bet aš jau kalbėjau apie tai kitoje vietoje, todėl čia apie tai

daugiau nieko nesakysiu ir pereisiu prie kai kurių kitų samprotavimų apie mūsų begalybės *idėją.*

6. Jeigu begalybės *idėją* mums iš tiesų pateikia sugebėjimas be galo kartoti savo pačių *idėjas,* kurį aptinkame savyje, galima paklausti, *kodėl mes nepriskiriame begalybės kitoms idėjoms, kaip ją priskiriame erdvės ir trukmės idėjoms,* nes mūsų intelektas gali jas pakartoti taip pat lengvai ir taip pat dažnai, kaip ir kitas; tačiau niekas niekada nemąsto apie begalinį saldumą ar begalinį baltumą, nors gali kartoti saldaus ar balto *idėją* taip pat dažnai, kaip ir jardo ar dienos *idėjas.* Į tai aš atsakau: visos *idėjos,* kurios laikomos turinčiomis dalis ir gali didėti pridedant kokias nors lygias ar mažesnes dalis, kartojamos pateikia mums begalybės *idėją,* nes dėl šio begalinio kartojimo tolydžio tęsiasi didėjimas, kuriam negali būti pabaigos. Tačiau kitų *idėjų* atveju taip nėra. Juk prie didžiausios mano dabar turimos tįsumo ar trukmės *idėjos* pridėjus kokią nors pačią mažiausią dalelę ji padidėja, tačiau jeigu prie tobuliausios mano turimos balčiausio baltumo *idėjos* aš pridėsiu kitą mažesnio ar tokio paties baltumo *idėją* (baltesnio baltumo *idėjos,* negu mano turimoji, aš negaliu pridėti), tai nė kiek nepadidins ir neišplės mano *idėjos;* todėl skirtingos baltumo ir panašios *idėjos* vadinamos laipsniais. Iš dalių susidedančios *idėjos* gali didėti kiekvienąkart pridėjus pačią mažiausią dalelę, tačiau jeigu jūs paimsite baltumo *idėją,* kurią vakar jūsų regėjimui pateikė vienas sniego gniužulas, ir kitą baltumo *idėją,* kurią teikia šiandien matomas kitas sniego gniužulas, ir sudėsite jas savo intelekte, jos tarsi susijungs ir susilies į vieną, ir baltumo *idėja* nė kiek nepadidės; o jeigu prie didesnio baltumo laipsnio pridėsime mažesnį, ne tik jo nepa-

didinsime, bet netgi sumažinsime. Tų *idėjų*, kurios nesusideda iš dalių, negalima padidinti kiek norime, ir jos negali peržengti ribų to, ką žmonės yra gavę per jusles; tuo tarpu erdvė, trukmė ir skaičius, kurie gali didėti juos kartojant, palieka intelekte begalinės erdvės, skirtos tam, kas daugiau, *idėją*, ir mes negalime įsivaizduoti, kad kur nors yra galas tolesniam pridėjimui ar ėjimui į priekį; taigi tik šios *idėjos* perša mūsų intelektui mintį apie begalybę.

Aštuonioliktas skyrius

APIE KITUS PAPRASTUS MODUSUS

1. Nors ankstesniuose skyriuose aš parodžiau, kaip nuo paprastų per pojūčius gautų *idėjų* intelektas prieina net prie begalybės (nors ji gali atrodyti labiausai nutolusi nuo juslinio suvokimo, tačiau galiausiai joje nėra nieko, kas nebūtų sudaryta iš paprastų *idėjų*, perduotų intelektui jutimų ir paskui sujungtų dėl intelekto sugebėjimo pakartoti savo paties *idėjas*), — nors, sakau, galbūt šių paprastų juslinių *idėjų* paprastų modusų pavyzdžių pakaktų norint parodyti, kaip intelektas prie jų prieina, vis dėlto aš metodo sumetimais glaustai apžvelgsiu dar keletą kitų, o tada pereisiu prie sudėtingesnių *idėjų*.

2. *Slysti, riedėti, griūti, vaikščioti, šliaužti, bėgti, šokti, šokinėti, liuoksėti* ir daugybė kitų žodžių, kuriuos būtų galima išvardyti, yra tokie žodžiai, kuriuos išgirdęs kiekvienas suprantantis kalbą iškart turi savo intelekte skirtingas *idėjas*, ir jos yra ne kas kita, kaip įvairios judėjimo modifikacijos. *Judėjimo modusai* atitinka tįsumo modusus; *spartus* ir *lėtas* yra dvi skirtingos judėji-

mo *idėjos*, kurių matai sudaryti sudėjus laiko tarpsnius ir erdvės atstumus; taigi tai yra sudėtinės *idėjos*, apimančios laiką, erdvę ir judėjimą.

3. Panaši yra ir garsų įvairovė. Kiekvienas artikuliuotas žodis yra skirtinga *garso modifikacija;* iš to matome, kad tokių modifikacijų dėka klausa gali aprūpinti intelektą beveik begaliniu skaičiumi skirtingų *idėjų*. Be skirtingų paukščių ir gyvulių riksmų, garsų modifikacijas sudaro ir sujungtų skirtingo ilgio natų įvairovė, sudaranti sudėtinę *idėją*, vadinamą *melodija*, kurią muzikantas gali turėti intelekte negirdėdamas ir neišduodamas visiškai jokio garso, reflektuodamas šių garsų, tyliai šitaip jungiamų jo vaizduotėje, *idėjas*.

4. Spalvų modusai taip pat yra labai įvairūs; kai kuriuos mes pastebime kaip įvairius *tos pačios* špalvos laipsnius ar, kaip jie yra vadinami, *atspalvius*. Tačiau kadangi mes labai retai naudos ar malonumo dėlei sudarome spalvų derinius, bet paprastai atsižvelgiame ir į formą, kuri čia taip pat vaidina tam tikrą vaidmenį, kaip yra, pavyzdžiui, tapybos, audimo, siuvinėjimo ir kitais atvejais, tai spalvos, kurias pastebime, paprastai priklauso mišriems modusams, nes susideda iš įvairių rūšių *idėjų*, t.y. iš formos ir spalvos, kaip, pavyzdžiui, *grožis*, *vaivorykštė* ir t.t.

5. Visi *mišrūs skoniai ir kvapai* taip pat yra modusai, sudaryti iš paprastų šių jutimų *idėjų*. Bet kadangi paprastai mes neturime jiems pavadinimų, mažiau juos pastebime ir negalime jų išreikšti raštu, todėl neišvardijęs jų turiu palikti juos skaitytojo apmąstymams ir patyrimui.

6. Apskritai galima pasakyti, kad tie *paprasti modusai, kurie yra laikomi tik skirtingais tos pačios paprastos*

idėjos laipsniais, nors daugelis iš jų patys savaime yra visiškai skirtingos *idėjos*, paprastai *neturi atskirų pavadinimų* ir netraktuojami kaip skirtingos *idėjos*, kai skirtumas tarp jų yra labai menkas. Ar žmonės nepaiso šių modusų ir neduoda jiems pavadinimų dėl to, kad neturi matų tiksliai jiems atskirti, ar dėl to, kad taip juos atskyrus tas žinojimas neduotų jokios bendros ar būtinos naudos, — aš palieku apie tai pamąstyti kitiems; mano tikslui pakanka parodyti, kad visos paprastos mūsų *idėjos* patenka į mūsų intelektą per pojūčius ir refleksiją ir kad, kai intelektas jas turi, jis gali įvairiai jas kartoti ir jungti, ir taip sudaryti naujas sudėtines *idėjas*. Tačiau nors baltumas, raudonumas, saldumas ir t.t. nebuvo modifikuoti ar paversti sudėtinėmis *idėjomis* sudarant įvairius derinius, kad būtų pavadinti ir suskirstyti į rūšis, bet kai kurios kitos paprastos *idėjos*, kaip antai anksčiau nurodytos vieneto, trukmės, judėjimo ir kitos *idėjos*, taip pat galios ir mąstymo, kaip tik taip buvo modifikuotos ir sudarė didžiulę sudėtinių *idėjų*, turinčių pavadinimus, įvairovę.

7. Mano manymu, taip atsitiko *štai dėl ko:* žmonėms didžiulę reikšmę turėjo tai, kad žmogus gyveno tarp žmonių, todėl pažinti žmones, jų veiksmus ir pranešti apie juos vieni kitiems buvo užvis reikalingiausia; taigi jie ir sudarė labai subtiliai modifikuotas veiksmų *idėjas* ir davė šioms sudėtinėms *idėjoms* pavadinimus, kad lengviau galėtų prisiminti ir samprotauti apie tuos dalykus, su kuriais kasdien susidurdavo, be didelių užuolankų ir daugžodžiavimų, ir kad lengviau ir greičiau suprastų tuos dalykus, apie kuriuos turėdavo nuolat pateikti ir gauti žinias. Kad taip iš tiesų yra ir kad žmonės, sudarydami įvairias sudėtines *idėjas* ir duoda-

mi joms pavadinimus, daugiausia vadovavosi bendru kalbos tikslu (kalba yra labai trumpas ir patogus būdas perteikti vienas kitam savo mintis), akivaizdu iš pavadinimų, kurie buvo sugalvoti įvairiuose amatuose ir taikomi įvairioms sudėtinėms modifikuotų veiksmų, būdingų įvairioms profesijoms, *idėjoms* siekiant spartumo jiems vadovaujant ar kalbant apie juos. Tokios *idėjos* paprastai nesusiformuoja intelekte tų žmonių, kurie neišmano šių veiksmų. Todėl didžioji dalis ta pačia kalba kalbančių žmonių nesupranta jas žyminčių žodžių. Pavyzdžiui, žodžiai „kapojimas", „gręžimas", „košimas", „distiliavimas" žymi tam tikras sudėtines *idėjas*, kurios retai būna kieno nors intelekte, išskyrus keletą tų, kurių specifinis darbas kiekviename žingsnyje pateikia jas jų mąstymui, todėl šiuos pavadinimus paprastai supranta ne visi, bet tik kalviai ir chemikai; jie sukūrė šiais žodžiais žymimas sudėtines *idėjas* ir davė joms pavadinimus arba gavo juos iš kitų, todėl kai bendraudami jie išgirsta šiuos pavadinimus, jų intelektas iškart suvokia šias *idėjas;* pavyzdžiui, „distiliavimas" apima visas paprastas valymo, išvalyto skysčio supylimo atgal ant likusios medžiagos ir pakartotinio valymo *idėjas.* Taigi matome, kad yra didžiulė įvairovė paprastų *idėjų,* pavyzdžiui, skonių ir kvapų, kurios neturi pavadinimų, o dar daugiau yra tokių modusų, — ar dėl to, kad jie ne visų buvo pastebėti, ar dėl to, kad jie nebuvo tokie naudingi, jog žmonės atkreiptų į juos dėmesį savo reikaluose ir pokalbiuose, jie negavo pavadinimų, taigi nelaikomi rūšimis. Tai mes turėsime progą plačiau aptarti vėliau, kai kalbėsime apie žodžius.

Devynioliktas skyrius

APIE MĄSTYMO MODUSUS

1. Kai intelektas nukreipia žvilgsnį į vidų, į patį save, ir kontempliuoja savo paties veiksmus, pirmiausia jis aptinka *mąstymą*. Jame intelektas mato didžiulę modifikacijų įvairovę, ir iš čia jis gauna skirtingas *idėjas*. Pavyzdžiui, suvokimas, kuris faktiškai lydi kiekvieną išorinio objekto poveikį kūnui, yra su juo susijęs ir skiriasi nuo visų kitų *mąstymo* modifikacijų, pateikia intelektui atskirą *idėją*, kurią mes vadiname *pojūčiu* ir kuri, taip sakant, iš tiesų yra kiekvienos *idėjos* kelias į intelektą per jusles. Ta pati *idėja*, kai ji vėl kyla be tokio paties objekto poveikio išoriniam jutimo organui, yra *atsiminimas* (remembrance); jeigu intelektas vėliau jos ieško ir sunkiai, dėdamas daug pastangų, suranda ir ji vėl patenka į jo akiratį, tai yra *prisiminimas* (recollection); jeigu intelektas ilgai ir įdėmiai svarsto *idėją*, tai yra *kontempliacija;* kai *idėjos* plaukia mūsų sieloje, o intelektas nemąsto apie jas arba nekreipia į jas dėmesio, tokiu atveju yra tai, ką prancūzai vadina *rêverie*[22] (mūsų kalba vargu ar turi tam pavadinimą); kai pastebimos ir, taip sakant, įregistruojamos atmintyje tos *idėjos*, kurios pačios atsiranda (juk, kaip jau sakiau kitoje vietoje, kai budime, mūsų intelekte visuomet yra viena po kitos einančių *idėjų* grandinė), tai yra *dėmesys;* kai intelektas labai uoliai ir savo nuožiūra sutelkia žvilgsnį į kurią nors *idėją*, svarsto ją visais atžvilgiais ir neatsitraukia nuo jos dėl įprastinio kitų *idėjų* piršimosi, tada yra tai, ką mes vadiname *susitelkimu* arba *tyrinėjimu;* miegas be sapnų yra atvanga nuo visų *idėjų*. O pats *sapnavimas* yra buvimas intelekte *idėjų* (tuo metu

išoriniai jutimai liaujasi, todėl išoriniai objektai nesuvokiami įprastu greitumu), kurių nepateikia jokie išoriniai objektai ar žinoma priežastis ir kurios atsiranda visai ne intelekto nuožiūra ar jam vadovaujant. Dar lieka išsiaiškinti, ar tai, ką vadiname *ekstaze*, nėra sapnavimas atviromis akimis.

2. Tai keletas pavyzdžių tų įvairių *mąstymo modusų*, kuriuos intelektas gali stebėti savyje ir turėti tokias pat skirtingas jų *idėjas*, kaip *baltumo* ir *raudonumo*, *kvadrato ar apskritimo*. Aš neketinu jų visų išvardyti ar nuodugniai nagrinėti šios *refleksijos* būdu gaunamų *idėjų* sekos; tai sudarytų visą tomą. Mano dabartiniam tikslui pakanka remiantis keliais pavyzdžiais parodyti, kokios rūšies yra šios *idėjos* ir kaip intelektas prie jų prieina, juolab kad vėliau aš turėsiu progą išsamiau aptarti *samprotavimą*, *sprendimą*, *norėjimą* ir *pažinimą*, kurie yra vieni iš svarbiausių intelekto veiksmų ir *mąstymo modusų*.

3. Bet galbūt tai nebus nedovanotinas nukrypimas, visiškai nesusijęs su mūsų dabartiniu tikslu, jeigu mes čia aptarsime *įvairias mąstančio intelekto būsenas*, kurias visiškai natūraliai rodo anksčiau minėti dėmesio, *rêverie*, sapnavimo ir kiti pavyzdžiai. Kiekvienas iš savo patyrimo žino, kad budinčio žmogaus intelekte visuomet yra vienokių ar kitokių *idėjų*, tačiau intelektas kreipia į jas dėmesį nevienodu mastu. Kartais intelektas taip uoliai atsideda tam tikrų objektų kontempliacijai, kad svarsto jų *idėjas* visais atžvilgiais, pastebi jų santykius ir aplinkybes, kiekvieną dalį apžvelgia taip skrupulingai ir su tokiu atsidėjimu, kad tai užgožia visas kitas mintis ir jis nekreipia dėmesio į tuo metu juslėms daromus įprastinius poveikius, kurie kitu metu sukeltų labai juntamus suvokinius; kitąkart jis tiesiog stebi sa-

vyje viena po kitos einančių *idėjų* grandinę, nenukreipdamas jų ir nė viena nesusidomėdamas, o kartais jis leidžia praeiti joms beveik visiškai nepastebėtoms, tarsi blyškiems šešėliams, nepaliekantiems jokio įspūdžio.

4. Aš manau, kiekvienas patyrė savyje šį skirtumą tarp intelekto *susitelkimo* ir *atsipalaidavimo* mąstant, kurių yra daugybė įvairių laipsnių — nuo uolaus tyrinėjimo iki visiško dėmesio nekreipimo. Pasekite tai dar šiek tiek toliau, ir jūs rasite intelektą miegant tarsi atsiskyrusį nuo jutimų ir nepasiekiamą tiems jutimo organų dirginimams, kurie kitu metu sukelia labai gyvas ir suvokiamas *idėjas.* Man čia nėra reikalo pateikti pavyzdžių tų žmonių, kurie pramiega audringas naktis negirdėdami griaustinio ir nematydami žaibų ar nejausdami, kaip dreba namas, nors visa tai labai gerai junta tie, kurie budi. Bet šitaip atsitraukęs nuo jutimų intelektas dažnai išsaugo dar laisvesnį ir padrikesnį *mąstymo* būdą, kurį vadiname *sapnavimu;* pagaliau gilus miegas visiškai užtraukia uždangą ir padaro galą visoms apraiškoms. Aš manau, beveik kiekvienas pats yra tai patyręs, ir jo paties stebėjimai nesunkiai jį tuo įtikina. Iš to aš padarysiu tokią tolesnę išvadą: kadangi intelektas įvairiu metu gali sąmoningai pasirinkti įvairius *mąstymo* laipsnius ir kartais netgi mąstančio žmogaus intelektas gali būti taip atsipalaidavęs, kad jo mintys tokios miglotos ir neaiškios, jog jų beveik ir nėra, o pagaliau, pasitraukęs į tamsą giliame miege, jis visiškai pameta iš akių bet kokias *idėjas,* — kadangi, sakau, tai yra akivaizdus faktas, nuolat patvirtinamas patyrimo, aš klausiu, ar negali būti tikėtina, kad *mąstymas yra sielos veiksmas, o ne jos esmė?* Juk veikėjų veiksmų atveju visiškai įmanomas susitelkimas ir atsipalaidavi-

mas, tačiau daiktų esmę sunku įsivaizduoti galinčią pasiduoti tokiems pokyčiams. Bet tai tik tarp kitko.

Dvidešimtas skyrius

APIE MALONUMO IR KANČIOS MODUSUS

1. Iš paprastų *idėjų*, kurias mes gauname per *pojūčius* ir *refleksiją*, dvi labai svarbios yra *kančia* ir *malonumas*. Juk kaip kūno pojūtis būna arba tiesiog pats savaime, arba susijęs su *kančia* ar *malonumu*, taip ir mintis, arba intelekto suvokinys, būna arba tiesiog pati savaime, arba susijusi su *malonumu* ar *kančia*, su pasitenkinimu ar nemalonumu — vadinkite tai kaip norite. Šių *idėjų*, kaip ir kitų paprastų *idėjų*, negalima aprašyti, jų pavadinimų neįmanoma apibrėžti; jas, kaip ir kitas juslių teikiamas paprastas *idėjas*, galima pažinti tik patyrimu. Juk apibrėžti jas kaip gėrio ar blogio pasireiškimą yra ne kas kita, kaip padaryti jas žinomas mums priverčiant mus mąstyti apie tai, ką jaučiame savyje gėriui ir blogiui įvairiai veikiant mūsų intelektą, nes gėris ir blogis skirtingai mus paveikia arba yra skirtingai mūsų traktuojami.

2. Taigi dalykai yra geri ar blogi tik malonumo ar kančios atžvilgiu. *Gėriu* mes vadiname tai, kas *gali suteikti mums ar sustiprinti malonumą arba sumažinti kančią, arba suteikti mums ar išsaugoti kokio nors kito gėrio turėjimą ar kokio nors blogio nebuvimą. Blogiu*, priešingai, mes vadiname tai, kas *gali sukelti mums ar sustiprinti kančią arba susilpninti malonumą, arba suteikti mums kokį nors blogį ar atimti iš mūsų kokį nors gėrį.* Aš turiu galvoje kūno arba sielos malonumą ir kančią, kaip jie pa-

prastai yra skiriami, nors iš tiesų tai yra tik skirtingos intelekto būsenos, kartais sukeliamos kūno sutrikimų, kartais — intelekto minčių.

3. *Malonumas* ir *kančia* ir tai, kas juos sukelia, — gėris ir blogis — yra tos ašys, apie kurias sukasi mūsų *aistros*. Ir jeigu mes mąstysime apie save ir stebėsime, kaip jos veikia mus įvairiomis aplinkybėmis, kokias intelekto modifikacijas ar nuotaikas, kokius vidinius pojūčius (jeigu juos galima taip pavadinti) mums sukelia, galėsime susidaryti mūsų *aistrų idėjas*.

4. Antai kiekvienas, mąstantis apie savo turimą pasitenkinimo, kurį jam gali suteikti koks nors esamas arba nesamas daiktas, *idėją*, turi *idėją*, kurią vadiname *meile*. Juk kai žmogus rudenį, valgydamas vynuoges, arba pavasarį, kai jų nėra, sako, kad jis *mėgsta* vynuoges, jam teikia malonumą ne kas kita, kaip vynuogių skonis; jeigu dėl kokio nors sveikatos ar organizmo pokyčio jų skonis jam nebeteiktų malonumo, apie jį nebebūtų galima pasakyti, kad jis *mėgsta* vynuoges.

5. Priešingai, mintį apie kančią, kurią koks nors esamas arba nesamas daiktas gali mums sukelti, vadiname *neapykanta*. Jeigu mano uždavinys čia būtų gilintis toliau, ne tik į grynas mūsų aistrų *idėjas*, kaip jos priklauso nuo įvairių malonumo ir kančios modifikacijų, aš pažymėčiau, kad mūsų *meilė* ir *neapykanta* negyviems ir bejusliams daiktams paprastai remiasi tuo malonumu ir kančia, kuriuos mes patiriame juos naudodami ir kaip nors taikydami mūsų juslėms, nors taip jie ir būtų sunaikinami. Tuo tarpu *neapykanta* ar *meilė* būtybėms, gebančioms patirti laimę ar nelaimę, dažnai yra nemalonumas ar pasitenkinimas, kurį mes patiriame

svarstydami patį jų buvimą ar laimę. Antai kai žmogui jo vaikų ar draugų gyvenimas ir gerovė teikia nuolatinį pasitenkinimą, sakoma, kad jis nepaliaujamai juos *myli*. Tačiau reikia pažymėti, kad mūsų *meilės* ir *neapykantos idėjos* yra tik intelekto nusiteikimai malonumo ir kančios apskritai atžvilgiu, nesvarbu, kas juos mums sukelia.

6. Nepasitenkinimas, kurį žmogus patiria, kai nėra kokio nors daikto, kurio turėjimas sukelia pasitenkinimo *idėją*, yra tai, ką vadiname troškimu; jis yra stipresnis ar silpnesnis priklausomai nuo to, didesnis ar mažesnis yra tas nepasitenkinimas. Beje, čia galbūt bus naudinga pažymėti, kad nepasitenkinimas žmogui yra svarbiausias, o gal net vienintelis akstinas dirbti ir veikti. Juk kad ir koks gėris būtų siūlomas, jeigu jo nebuvimas nesukelia jokio nemalonumo ar kančios, jeigu žmogus be jo yra ramus ir patenkintas, jis netrokšta ir nesiekia jo; nėra nieko daugiau, išskyrus paprastą pasyvų norėjimą (velleity) — šis terminas žymi žemiausią troškimo laipsnį, artimą visiškam jo nebuvimui, kai nepasitenkinimas dėl ko nors neturėjimo yra toks menkas, kad sukelia žmogui tik silpną norėjimą ir neskatina veiksmingai ar energingai imtis priemonių tam įgyti. *Troškimą* taip pat nuslopina ar susilpnina mintis apie siūlomo gėrio negalimumą ar nepasiekiamumą, nes dėl šio motyvo nepasitenkinimas išnyksta arba susilpnėja. Mes galėtume plėtoti savo mintis toliau, jeigu tai čia pritiktų.

Dvidešimt pirmas skyrius

APIE GALIĄ

1. Kasdien iš juslių sužinodamas apie paprastų *idėjų*, kurias jis stebi išoriniuose objektuose, pokyčius ir pastebėdamas, kaip viena baigiasi ir išnyksta, o kita, kurios anksčiau nebuvo, pradeda egzistuoti, mąstydamas apie tai, kas vyksta jame pačiame, ir stebėdamas nuolatinę savo *idėjų* kaitą, kartais sukeliamą išorinių objektų poveikio juslėms, kartais — jo paties pasirinkimo, ir iš to, ką nuolat stebėjo vykstant, darydamas išvadą, kad panašūs pokyčiai ir ateityje vyks tuose pačiuose daiktuose, sukelti tų pačių veiksnių ir tais pačiais būdais, intelektas vieno daikto atžvilgiu pripažįsta galimybę, kad kuri nors paprasta jo *idėja* gali pasikeisti, o kito daikto atžvilgiu pripažįsta galimybę, kad jis gali sukelti šį pokytį; taip jis prieina *idėją*, kurią mes vadiname *galia*. Antai mes sakome, kad ugnis turi *galią* išlydyti auksą, t.y. suardyti jo nepastebimų dalelių sukibimą, vadinasi, jo kietumą, ir paversti jį skysčiu, o auksas turi *galią* būti išlydytas; kad saulė turi *galią* išbalinti vašką, o vaškas turi *galią* būti saulės išbalintas — geltonumas sunaikinamas, o vietoj jo randasi baltumas. Šiais ir panašiais atvejais mes imame *galią* suvokiamų *idėjų* pokyčių atžvilgiu. Juk kokį nors daikto pokytį ar jo poveikį kam nors mes galime pastebėti tik iš matomo jo juslinių *idėjų* pokyčio, o bet kokį įvykusį pokytį suvokiame tik suvokę kai kurių jo *idėjų* pokytį.

2. Taip traktuojama *galia* esti dvejopa, būtent galinti arba sukelti, arba patirti kokį nors pokytį; pirmąją galima pavadinti *aktyvia*, antrąją — *pasyvia galia*. Galbūt

verta ištirti, ar materija nėra visiškai stokojanti *aktyvios galios,* tuo tarpu jos kūrėjas Dievas iš tiesų yra aukščiau už visą *pasyvią galią,* ir ar tarpinė sukurtųjų dvasių būsena nėra vienintelė, galinti turėti ir *aktyvią,* ir *pasyvią* galią. Dabar aš nesiimsiu šito tirti, nes mano dabartinis uždavinys yra išsiaiškinti ne šios galios šaltinį, bet kaip mes prieiname prie jos *idėjos.* Tačiau kadangi *aktyvios galios* sudaro didžiulę dalį mūsų turimų gamtinių substancijų sudėtinių *idėjų* (kaip vėliau pamatysime) ir aš, laikydamasis bendro supratimo, kalbu apie jas kaip apie tokias, vis dėlto jos tikriausiai iš tiesų nėra tokios *aktyvios galios,* kaip mūsų skubotos mintys yra linkusios jas įsivaizduoti; todėl aš nusprendžiau, kad nebus netinkama šia užuomina nukreipti mūsų mintis prie samprotavimų apie Dievą ir dvasias, kad turėtume aiškesnę *aktyvios galios idėją.*

3. Aš pripažįstu, kad *galia apima tam tikrą santykį* (santykį su veiksmu ar pokyčiu), — argi mūsų *idėjos,* kad ir kokios rūšies jos būtų, jeigu atidžiau į jas įsigilinsime, jo neapima? Argi mūsų tįsumo, trukmės ir skaičiaus *idėjos* neapima jose slypinčio dalių santykio? Kur kas labiau matyti, kad forma ir judėjimas apima kažką santykiška; o kas yra juslėmis suvokiamos kokybės, tokios kaip spalvos, kvapai ir kt., jeigu ne įvairių kūnų galios mūsų suvokimo atžvilgiu, ir t.t.? O jeigu jos imamos pačiuose daiktuose, argi jos nepriklauso nuo dalelių dydžio, formos, sandaros ir judėjimo? Visa tai apima tam tikros rūšies santykį. Todėl, manau, mūsų *galios idėja* tikrai gali užimti vietą tarp kitų paprastų *idėjų* ir būti laikoma viena iš jų, nes, kaip vėliau turėsime progą pažymėti, ji yra viena iš tų, ku-

rios sudaro svarbiausiąją mūsų sudėtinių substancijų *idėjų* sudedamąją dalį.

4. Beveik visų rūšių juslėmis suvokiami dalykai pateikia mums *pasyvios galios idėją.* Mes negalime nepastebėti, kad daugelio iš jų juslėmis suvokiamos kokybės, net pačios jų substancijos nepaliaujamai kinta, todėl mes pagrįstai laikome jas linkusiomis ir toliau taip pat kisti. Ne mažiau turime ir *aktyvios galios* (tai yra tikslesnė žodžio „galia" reikšmė) pavyzdžių. Kai pastebimas koks nors pokytis, intelektas turi tarti esant kokią nors jėgą, galinčią sukelti šį pokytį, lygiai kaip ir paties daikto galimybę patirti šį pokytį. Tačiau vis dėlto, jeigu atidžiau į tai įsigilinsime, kūnai per jusles nepateikia mums tokios aiškios ir ryškios *aktyvios galios idėjos,* kokią mes įgyjame reflektuodami savo intelekto veiksmus. Kadangi *galia* visada susijusi su veiksmu ir yra tik dvi veiksmų rūšys, kurių *idėjas* mes turime, būtent mąstymas ir judėjimas, tai pasvarstykime, iš kur mes gauname aiškiausias šiuos veiksmus sukeliančių *galių idėjas.* 1) Mąstymo *idėjos* kūnas mums visai neteikia; ją mes gauname tik iš refleksijos. 2) Kūnas neteikia mums ir jokios judėjimo pradžios *idėjos.* Rimtyje esantis kūnas nesuteikia mums jokios judinti galinčios aktyvios *galios idėjos;* o kai jis pats yra išjudintas, tas judėjimas yra jame veikiau potyris, o ne veiksmas. Juk kai kamuoliukas paklūsta biliardo lazdos smūgiui, tai yra ne kamuoliuko veiksmas, bet tik potyris; o kai šis kamuoliukas postūmiu išjudina kitą jo kelyje esantį kamuoliuką, jis tik perduoda judėjimą, kurį yra gavęs iš kito kūno, ir pats praranda jo tiek, kiek kitas gauna; stebėdami, kaip kūnas tik perduoda, bet ne sukelia judėjimą, mes gauname tik labai miglotą kūną judinančios

aktyvios galios idėją. Juk *galios,* sugebančios ne sukelti veiksmą, bet tęsti potyrį, *idėja* yra labai miglota. Toks yra kūno judėjimas, sukeltas kito kūno, — jame sukelto pokyčio iš rimties į judėjimą tąsa ne ką daugiau yra veiksmas, negu yra veiksmas jo formos pokyčio dėl to paties smūgio tąsa. Judėjimo pradžios *idėją* mes gauname tik reflektuodami tai, kas vyksta mumyse pačiuose, — juk iš patyrimo įsitikiname, kad vien tik panorėję, vien tik intelekto mintimi mes galime judinti savo kūno dalis, kurios anksčiau buvo rimtyje. Taigi man atrodo, kad stebėdami kūnų veiksmus pasitelkę savo jusles mes susidarome labai netobulą, miglotą *aktyvios galios idėją,* nes jie patys savaime nesuteikia mums *galios,* galinčios pradėti kokį nors veiksmą, judėjimą ar mintį, *idėjos.* Bet jeigu kas nors mano, kad stebėdamas kūnų postūmius vienas kitam susidaro aiškią *galios idėją,* tai visiškai atitinka mano tikslą, nes *pojūtis* yra vienas iš tų būdų, kuriais intelektas įgyja *idėjas;* man tik atrodė, kad čia būtų ne pro šalį tarp kitko išsiaiškinti, ar reflektuodamas savo paties veiksmus intelektas neįgyja aiškesnės *aktyvios galios idėjos* negu iš išorinių pojūčių.

5. Aš manau, akivaizdu bent jau tai, kad mes aptinkame savyje *galią* pradėti įvairius intelekto veiksmus ir kūno judesius ar nuo jų susilaikyti, tęsti juos ar užbaigti vien tik intelekto, liepiančio arba, taip sakant, įsakančio atlikti tam tikrą atskirą veiksmą arba jo neatlikti, minties arba nusistatymo dėka. Ši sielos *galia* liepti apsvarstyti tam tikrą *idėją* arba susilaikyti nuo jos svarstymo, arba vietoj kurios nors kūno dalies rimties pasirinkti jos judėjimą ir atvirkščiai kiekvienu atskiru atveju yra tai, ką mes vadiname *valia*. Realus šios

galios taikymas paliepiant atlikti kokį nors atskirą veiksmą ar susilaikyti nuo jo yra tai, ką mes vadiname *valios* aktu arba *norėjimu*. Susilaikymas nuo šio veiksmo dėl tokio intelekto liepimo ar įsakymo vadinamas *valingu*. O jeigu koks nors veiksmas atliekamas be tokios intelekto minties, jis vadinamas *nevalingu*. Suvokimo galia yra tai, ką mes vadiname *intelektu*. Suvokimas, kurį mes padarome intelekto aktu, yra trijų rūšių: 1) mūsų intelekto *idėjų* suvokimas; 2) ženklų reikšmių suvokimas; 3) kokių nors mūsų *idėjų* ryšio arba prieštaravimo, atitikimo arba neatitikimo suvokimas. Visos jos priskiriamos *intelektui*, arba suvokimo galiai, tačiau tik dviejų paskutiniųjų atveju praktika leidžia sakyti, kad mes suprantame (understand).

6. Šios sielos galios, būtent *suvokimo* ir *pasirinkimo*, paprastai vadinamos kitu vardu; paprastai sakoma, kad *intelektas* ir *valia* yra du sielos *sugebėjimai* — šis žodis būtų pakankamai tikslus, jeigu jis, kaip ir visi kiti žodžiai, būtų vartojamas taip, kad nesukeltų painiavos žmonių mintyse dėl daromos prielaidos (kuri, įtariu, būdavo daroma), jog jis žymi tam tikras realias sieloje glūdinčias esybes, kurios atlieka šiuos *supratimo* ir *norėjimo* veiksmus. Juk kai mes sakome, kad *valia* yra įsakomasis ir aukščiausiasis sielos sugebėjimas, kad ji yra arba nėra laisva, kad ji lemia žemesniuosius sugebėjimus, kad ji paklūsta intelekto liepimams ir t.t., tai nors šiuos ir panašius pasakymus tie, kurie įdėmiai seka savo pačių *idėjas* ir kreipia savo mintis vadovaudamiesi daugiau daiktų akivaizdumu, o ne žodžių skambėjimu, gali suprasti aiškia ir apibrėžta prasme, vis dėlto, kaip sakiau, aš manau, kad toks kalbėjimo apie *sugebėjimus* būdas daugelį suklaidino ir suforma-

vo painią sampratą, jog mumyse glūdi daug įvairių veikiančiųjų jėgų, turinčių savo atskiras sritis ir įgaliojimus, kurios įsako, paklūsta ir atlieka įvairius veiksmus kaip daugelis atskirų esybių; tai didele dalimi lėmė ginčus, neaiškumą ir netikrumą su jomis susijusiais klausimais.

7. Manau, kiekvienas jaučia savyje *galią* pradėti savyje įvairius veiksmus arba susilaikyti nuo jų, tęsti juos arba nutraukti. Apmąstant šios intelekto galios žmogaus veiksmams, kurią kiekvienas jaučia savyje, mastą kyla *laisvės* ir *būtinybės idėja.*

8. Kadangi visus veiksmus, kurių *idėjas* mes turime, apima, kaip buvo sakyta, šie du — mąstymas ir judėjimas, tai kiek žmogus turi galią mąstyti arba nemąstyti, judėti arba nejudėti priklausomai nuo jo paties intelekto pasirinkimo ar nurodymo, tiek jis yra *laisvas.* Kur veikti ar susilaikyti nėra vienodai žmogaus galioje, kur daryti ar nedaryti nepriklauso vienodai nuo tai nurodančio jo intelekto pasirinkimo, ten žmogus nėra *laisvas,* nors veiksmas gali būti ir valingas. Taigi *laisvės idėja* yra kokio nors veikėjo galios atlikti kokį nors atskirą veiksmą arba susilaikyti nuo jo pagal intelekto sprendimą ar mintį ir taip vienam iš jų atiduoti pirmenybę prieš kitą *idėja;* kur veikėjas neturi galios atlikti nė vieno iš šių veiksmų pagal savo *norą,* ten jis nėra *laisvas* — tas veikėjas yra valdomas *būtinybės.* Taigi *laisvės* negali būti ten, kur nėra minties, nėra norėjimo, nėra valios; tačiau gali būti mintis, gali būti valia, gali būti norėjimas ten, kur nėra *laisvės.* Tai gali paaiškėti trumpai aptarus vieną ar du akivaizdžius pavyzdžius.

9. Teniso kamuoliuko niekas nelaiko *laisvai veikiančiu,* nesvarbu, ar jis juda išjudintas raketės smūgio, ar

vis dar ramiai guli. Jeigu pabandysime surasti priežastį, pamatysime, jog taip yra dėl to, kad mes neįsivaizduojame teniso kamuoliuko mąstančio, taigi turinčio kokį nors norą ar teikiančio pirmenybę judėjimui prieš rimtį arba atvirkščiai; todėl jis ir neturi *laisvės*, nėra laisvai veikiantis; bet koks jo judėjimas ir rimtis pajungiami mūsų *būtinybės idėjai* ir vadinami *būtinais*. Lygiai taip pat į vandenį krintantis žmogus (sugriuvus tiltui po juo) šiuo atveju neturi laisvės, nėra laisvai veikiantis. Nors jam būdingas norėjimas, nors jis pasirinktų nekristi, o ne kristi, tačiau susilaikyti nuo šio veiksmo ne jo galioje, jo norėjimas negali sustabdyti ar nutraukti šio veiksmo, ir todėl šiuo atveju jis nėra *laisvas*. Ir žmogaus, sudavusio sau ar draugui mėšlungišku rankos judesiu, kurio jis neturi galios norėjimu arba intelekto nurodymu sustabdyti ar nuo jo susilaikyti, niekas nelaikys šiuo atžvilgiu turinčiu *laisvę;* kiekvienas jį užjaus kaip veikiantį iš būtinybės ir prievarta.

10. Arba tarkime, kad kietai miegantis žmogus buvo perneštas į kambarį, kuriame yra asmuo, kurį jis trokšta pamatyti ir pasikalbėti su juo, ir užrakintas jame, taigi ne jo galioje yra išeiti; jis pabunda ir džiaugiasi atsidūręs tokioje trokštamoje draugėje, ir mielai joje pasilieka, t.y. jis verčiau nori pasilikti, o ne išeiti. Aš klausiu, argi jis nepasilieka savo noru? Manau, niekas tuo nesuabejos; ir vis dėlto akivaizdu, kad, būdamas užrakintas kambaryje, jis nėra laisvas nepasilikti, jis neturi laisvės išeiti. Taigi *laisvė* yra *idėja, susijusi ne su norėjimu* ar pirmenybės teikimu, bet su asmeniu, turinčiu galią daryti ką nors arba susilaikyti nuo darymo priklausomai nuo to, kaip pasirinks ar nurodys intelektas. Mūsų laisvės *idėja* siekia tiek pat, kaip ir ši

galia, ir nė kiek ne toliau. Juk ten, kur suvaržymai apriboja šią galią arba prievarta panaikina tą sugebėjimo veikti arba susilaikyti nuo veiksmo indiferentiškumą, ten *laisvė*, o kartu ir mūsų supratimas apie ją iškart nutrūksta.

11. Pakankamai tokių pavyzdžių, o dažnai ir daugiau nei pakankamai, mums teikia mūsų kūnas. Žmogaus širdis plaka ir kraujas teka, ir ne jo galioje kokia nors mintimi ar norėjimu tai sustabdyti; vadinasi, šių veiksmų atžvilgiu, kur rimtis nepriklauso nuo jo pasirinkimo ir neatsirastų jo intelekto sprendimu, jeigu jis jai teiktų pirmenybę, žmogus nėra *laisvai veikiantis*. Mėšlungiški judesiai trauko jo kojas, ir, kad ir kaip *norėdamas*, jokia savo intelekto galia jis negali sustabdyti jų judėjimo (kaip yra sergant ta keista liga, vadinama *chorea Sancti Viti*[23]), bet be paliovos šoka; jis ne laisvai atlieka šį veiksmą, bet verčiamas būtinybės judėti, kaip ir krintantis akmuo ar raketės smūgiuotas teniso kamuoliukas. Kita vertus, paralyžius arba kaladės trukdo jo kojoms paklusti intelekto sprendimui, jeigu jis norėtų perkelti kūną į kitą vietą. Visais šiais atvejais nėra *laisvės*, nors netgi paralitikas ramiai sėdi visiškai valingai, kai jis teikia pirmenybę ramybei prieš judėjimą. Taigi *valingumas yra ne būtinybės, bet nevalingumo priešybė*. Juk žmogus gali teikti pirmenybę tam, ką jis gali daryti, o ne tam, ko negali; savo esamai būklei prieš jos nebuvimą ar permainą, nors būtinybė šią būklę pačią savaime padarė nepakeičiamą.

12. Kaip yra su kūno judesiais, lygiai taip pat yra ir su mūsų intelekto mintimis: kai mintis yra tokia, kad mes turime galią jos imtis arba ją atidėti priklausomai nuo intelekto pasirinkimo, esame *laisvi*. Budintis žmo-

gus, pajungtas būtinybei nuolat turėti intelekte kokių nors *idėjų*, nėra laisvas mąstyti arba nemąstyti, lygiai kaip jis nėra *laisvas* padaryti taip, kad jo kūnas liestų kokį nors kitą kūną arba jo neliestų; tačiau dažnai nuo jo pasirinkimo priklauso, ar jis nukreips savo mintis nuo vienos *idėjos* prie kitos, ir tada savo *idėjų* atžvilgiu jis yra toks pat *laisvas*, kaip ir kūnų, į kuriuos remiasi, atžvilgiu, — panorėjęs jis gali pasitraukti nuo vieno prie kito. Tačiau kai kurių *idėjų* intelektas, kaip ir kūnas kai kurių judesių, tam tikromis aplinkybėmis negali išvengti, negali atsikratyti net ir didžiausiomis jam įmanomomis pastangomis. Kankinimų suole žmogus nėra *laisvas* pašalinti skausmo *idėją* ir smagintis kitais apmąstymais; kartais audringa aistra pasiglemžia mūsų mintis, kaip uraganas sugriebia mūsų kūnus, nepalikdama mums laisvės mąstyti apie kitus dalykus, kuriuos mes mieliau pasirinktume. Bet kai tik intelektas atgauna galią nutraukti arba tęsti, pradėti kurį nors iš šių išorinių kūno ar vidinių minčių judėjimų ar susilaikyti nuo jų priklausomai nuo to, kam, jo manymu, derėtų teikti pirmenybę, mes vėl laikome žmogų *laisvai veikiančiu*.

13. Kur visiškai nėra minties ar galios veikti arba susilaikyti nuo veiksmo pagal minties nurodymą, ten reiškiasi *būtinybė*. Kai veikėjui būdingas norėjimas, tačiau pradėti ar tęsti kurį nors veiksmą yra priešinga tam, kam teiktų pirmenybę jo intelektas, tai vadinama *prievarta;* kai sukliudyti atlikti kokį nors veiksmą ar nutraukti jį yra priešinga jo norėjimui, tai vadinama *suvaržymu*. Veikiančiosios jėgos, kurioms visiškai nebūdinga nei mintis, nei norėjimas, visur yra *būtinosios* veikiančiosios jėgos.

14. Jeigu iš tiesų taip yra (kaip aš įsivaizduoju esant), palieku apsvarstyti, ar tai negalėtų padėti užbaigti tą ilgai narpliojamą ir, mano nuomone, neprotingą, nes nesuprantamą, klausimą, būtent — *ar žmogaus valia yra laisva, ar ne.* Juk jeigu aš neklystu, tai iš to, ką pasakiau, išplaukia, kad klausimas pats savaime yra visiškai neteisingas ir klausti, ar žmogaus *valia* yra laisva, yra lygiai taip pat beprasmiška, kaip ir klausti, ar jo miegas greitas arba ar jo dorybė kvadratinė: *laisvė* taip menkai tesusijusi su *valia,* kaip judėjimo greitumas su miegu ar kvadratiškumas su dorybe. Kiekvienas pasijuoks iš tokių absurdiškų klausimų kaip šie, nes akivaizdu, kad judėjimo modifikacijos nesusijusios su miegu, o formos skirtumai nesusiję su dorybe; manau, jog kiekvienas gerai tai apsvarstęs suvoks, kad *laisvė,* kuri yra tik galia, būdinga tik veikiančiosioms jėgoms ir negali būti *valios,* kuri taip pat yra tik jėga, savybė ar modifikacija.

15. Paaiškinti vidinius veiksmus ir pateikti aiškias jų sąvokas žodžiais taip sunku, kad aš turiu įspėti skaitytoją, jog mano vartojami pasakymai „įsakymas", „nurodymas", „pasirinkimas", „pirmenybės teikimas" ir kiti nepakankamai aiškiai išreikš *norėjimą,* jeigu jis nesusimąstys apie tai, ką pats daro, kai *nori.* Pavyzdžiui, „pirmenybės teikimas", kuris, atrodo, geriausiai išreiškia *valios aktą,* išreiškia jį netiksliai. Juk nors žmogus teiktų pirmenybę skraidymui prieš vaikščiojimą, kas gali sakyti jį šito *norint?* Aišku, kad *norėjimas* yra intelekto, sąmoningai reiškiančio savo valdžią, kurią jis siekia turėti kurio nors žmogaus sugebėjimo atžvilgiu įtraukdamas jį į kokį nors atskirą veiksmą ar sulaikydamas nuo jo, aktas. O kas yra valia, jeigu ne sugebė-

jimas tai daryti? Ir ar šis sugebėjimas iš tiesų yra kas nors daugiau nei galia — intelekto galia nukreipti savo mintį atlikti, tęsti ar nutraukti kokį nors veiksmą, kiek tai priklauso nuo mūsų? Ar galima paneigti, kad kiekviena veikiančioji jėga, turinti galią mąstyti apie savo pačios veiksmus ir teikti pirmenybę vieno arba kito veiksmo atlikimui arba susilaikymui nuo jo, turi sugebėjimą, vadinamą *valia*? Vadinasi, *valia* yra ne kas kita, kaip tokia *galia*. Kita vertus, *laisvė* yra žmogaus galia atlikti kokį nors atskirą veiksmą arba susilaikyti nuo jo priklausomai nuo to, kam tuo metu teikia pirmenybę jo intelektas — veiksmo atlikimui ar susilaikymui nuo jo, o tai yra tas pat, kaip pasakyti — priklausomai nuo to, ko jis pats *nori*.

16. Taigi aišku, kad *valia* yra ne kas kita, kaip viena galia ar sugebėjimas, o *laisvė* — kita galia ar sugebėjimas; todėl klausti, ar *valia turi laisvę*, reiškia klausti, ar viena galia turi kitą galią, ar vienas sugebėjimas turi kitą sugebėjimą; toks klausimas iš pirmo žvilgsnio atrodo pernelyg absurdiškas, kad sukeltų ginčus ar reikalautų atsakymo. Kas nemato, kad galios priklauso tik *veikiančiosioms jėgoms* ir yra *tik substancijų, o ne pačių galių savybės?* Vadinasi, taip kelti klausimą (būtent — ar *valia yra laisva*) iš esmės reiškia klausti, ar *valia* yra substancija, veikiančioji jėga, ar bent jau tarti, kad taip yra, nes iš tikrųjų laisvės negalima priskirti niekam kitam. Jeigu laisvės, tiksliai kalbant, negalima priskirti galiai, tai ją galima priskirti žmogui būdingai galiai sukelti jo kūno dalių judėjimą arba susilaikyti nuo jo sukėlimo priklausomai nuo to, kas pasirenkama ar kam teikiama pirmenybė; bet kaip tik dėl to žmogus ir vadinamas laisvu, ir tai yra pati laisvė. O jeigu kas nors

paklaustų, ar laisvė yra laisva, galima būtų įtarti, kad jis nesupranta ką sakąs, ir laikyti jį vertu Mido ausų[24] — šis žinodamas, kad žodis "turtingas" kilęs iš turto turėjimo, klausė, ar patys turtai yra turtingi.

17. Nors pavadinimas „sugebėjimas", kurį žmonės davė galiai, vadinamai *valia,* ir kuris paskatino juos kalbėti apie *valią* kaip apie veikiančiąją, dėl jo tikrąją prasmę paslepiančio vartojimo gali šiek tiek sušvelninti šį absurdiškumą, vis dėlto *valia* iš tiesų reiškia tik galią ar sugebėjimą teikti pirmenybę arba pasirinkti; ir kai *valia,* vadinama *sugebėjimu,* laikoma tuo, kuo ji yra, — tik sugebėjimu ką nors daryti, lengvai savaime išryškėja pasakymo, kad ji yra laisva arba nelaisva, absurdiškumas. Jeigu būtų protinga tarti ir sakyti *sugebėjimus* esant atskiras galinčias veikti esybes (mes taip ir darome sakydami, kad *valia* įsako arba *valia* yra laisva), tai pritiktų ir sukurti kalbantį *sugebėjimą,* vaikščiojantį *sugebėjimą* ir šokantį *sugebėjimą,* atliekančius šiuos veiksmus, kurie yra ne kas kita, kaip skirtingi judėjimo modusai, kaip *valią* ir *intelektą* mes padarome *sugebėjimais,* atliekančiais pasirinkimo ir suvokimo veiksmus, kurie yra ne kas kita, kaip skirtingi mąstymo modusai. Kaip sakome, kad valia pasirenka arba kad intelektas suvokia, ar kaip paprastai sakoma, kad *valia* valdo intelektą arba intelektas paklūsta ar nepaklūsta *valiai,* lygiai tokį pat pagrindą turėtume sakyti, kad dainuoja dainuojantis *sugebėjimas,* o šoka šokantis *sugebėjimas;* apskritai lygiai tokie pat teisingi ir suprantami būtų pasakymai, kad kalbėjimo galia valdo dainavimo galią arba kad dainavimo galia paklūsta ar nepaklūsta kalbėjimo galiai.

18. Vis dėlto toks kalbėjimo būdas įsigalėjo ir, mano nuomone, sukėlė didelę painiavą. Visa tai yra skirtingos sielos ar žmogaus galios atlikti įvairius veiksmus, ir jis taiko jas, kaip jam atrodo tinkama. Tačiau galios atlikti vieną veiksmą neveikia galia atlikti kitą veiksmą. Mąstymo galia neveikia pasirinkimo galios, o pasirinkimo galia neveikia mąstymo galios, lygiai kaip šokimo galia neveikia dainavimo galios, o dainavimo galia neveikia šokimo galios, — kiekvienas, kas susimąstys apie tai, lengvai tai supras. Ir vis dėlto kaip tik tai mes teigiame, kai sakome, kad *valia veikia intelektą arba kad intelektas veikia valią.*

19. Aš sutinku, kad ta ar kita esama mintis gali būti norėjimo ar žmogaus galios pasirinkti taikymo akstinas ar kad esamas intelekto pasirinkimas gali būti dabartinio mąstymo apie tą ar kitą dalyką priežastis, kaip tam tikros melodijos dainavimas šiuo metu gali būti akstinas šokti tam tikrą šokį, o tam tikro šokio šokimas šiuo metu gali būti akstinas dainuoti tam tikrą melodiją. Tačiau visais šiais atvejais ne viena galia veikia kitą, bet siela veikia ir taiko šias galias; tai žmogus atlieka veiksmą, tai veikiančioji jėga turi galią arba sugeba veikti. Juk *galios* yra santykiai, o ne veikiančiosios jėgos; *tik tai, kas turi galią ar neturi galios veikti, yra arba nėra laisva,* o ne pati galia. Laisvė arba nelaisvė gali būti būdinga tik tam, kas turi galią ar neturi galios veikti.

20. Taip samprotauti paskatino priskyrimas *sugebėjimams* to, kas jiems nebūdinga; tai, kad į intelekto tyrinėjimus drauge su *sugebėjimų* pavadinimu buvo įdiegta jų veikimo sąvoka, mano nuomone, tiek pat mažai pastūmėjo į priekį šios mūsų dalies pažinimą, kaip

panašiai išrastų *sugebėjimų* ilgalaikis vartojimas ir minėjimas kūno veiksmų atžvilgiu mažai padėjo įgyti medicinos žinių. Aš neneigiu, kad ir kūnui, ir sielai būdingi *sugebėjimai:* ir vienas, ir kita turi veikiančiąsias *galias,* kitaip negalėtų veikti. Juk niekas, kas nesugeba veikti, negali veikti, o kas nesugeba veikti, neturi *galios* veikti. Neneigiu aš ir to, kad šie ir panašūs žodžiai turi turėti vietą įprastinėje kalbos vartosenoje, dėl kurios jie ir paplito. Visiškai atmesti juos būtų pernelyg dirbtinis dalykas; ir pati filosofija, nors ji ir nemėgsta įmantrių apdarų, vis dėlto pasirodydama viešumoje turi būti mandagi ir vilkėti pagal įprastą madą bei kalbėti krašte įprasta kalba, kiek ją galima suderinti su tiesa ir suprantamumu. Bet klaida buvo ta, kad apie sugebėjimus buvo kalbama ir jie buvo įsivaizduojami kaip įvairios veikiančiosios jėgos. Juk į klausimą, kas virškina mėsą mūsų skrandyje, buvo parengtas labai aiškus atsakymas — virškinamasis sugebėjimas. Kas priverčia ką nors išeiti iš mūsų kūno? Išvaromasis sugebėjimas. Kas judina? *Judinamasis sugebėjimas.* Lygiai taip pat sieloje *intelektinis sugebėjimas,* arba intelektas, supranta; *pasirenkamasis sugebėjimas,* arba valia, nori arba įsako; trumpai tariant, tai reiškia, kad sugebėjimas virškinti virškina, sugebėjimas judinti judina, o sugebėjimas suprasti supranta. Juk „sugebėjimas", „gebėjimas" ir „galia", mano nuomone, yra tik skirtingi to paties dalyko pavadinimai; jeigu tai persakysime suprantamesniais žodžiais, tokie pasakymai, manau, reikš, kad virškinimo veiksmą atlieka tai, kas sugeba virškinti, judėjimo — tai, kas sugeba judinti, o supratimo — tai, kas sugeba suprasti. Ir iš tiesų būtų labai keista, jeigu

būtų kitaip, lygiai kaip būtų keista, jeigu žmogus būtų laisvas, nesugebėdamas būti laisvas.

21. Taigi grįžkime prie laisvės tyrinėjimo; aš manau, kad *teisingas bus ne klausimas, ar valia yra laisva, bet klausimas, ar žmogus yra laisvas.*

1) Aš manau, jog kiek kiekvienas savo intelekto, teikiančio pirmenybę tam tikro veiksmo atlikimui prieš jo neatlikimą ar atvirkščiai, nurodymu arba pasirinkimu gali padaryti, kad jis būtų ar nebūtų atliekamas, tiek jis yra *laisvas.* Juk jeigu aš mintimi, valdančia mano piršto judėjimą, galiu priversti jį, esantį rimtyje, judėti arba atvirkščiai, akivaizdu, kad šiuo atžvilgiu aš esu laisvas; jeigu aš panašia intelekto mintimi, teikiančia pirmenybę vienam prieš kitą, galiu arba ištarti žodžius, arba tylėti, aš esu laisvas kalbėti arba tylėti; ir *kiek siekia ši galia veikti arba neveikti žmogaus minties, teikiančios pirmenybę kam nors vienam, sprendimu, tiek jis yra laisvas.* Juk ar galime įsivaizduoti ką nors laisvesnį nei tada, kai jis turi galią daryti tai, ką nori? Kiek kiekvienas, teikdamas pirmenybę kokio nors veiksmo atlikimui prieš jo neatlikimą arba rimčiai prieš kokį nors veiksmą, gali atlikti šį veiksmą arba išlikti rimtyje, tiek jis gali daryti tai, ką nori. Toks pirmenybės teikimas veiksmui prieš jo nebuvimą yra jo norėjimas, ir vargu ar galime pasakyti, kaip įsivaizduoti kokią nors *būtybę* laisvesnę nei tada, kai ji gali daryti tai, ką nori. Taigi veiksmų tokios jo galios ribose atžvilgiu žmogus atrodo esąs laisvas tiek, kiek laisvė gali padaryti jį laisvą.

22. Tačiau smalsus žmogaus intelektas, norėdamas atsikratyti, kiek tai įmanoma, bet kokios minties apie kaltumą, net jei tektų pastatyti save į blogesnę padėtį nei lemtingos būtinybės padėtis, tuo nepasitenkina: lais-

vė, jeigu ji nesiekia toliau, nepasitarnaus jam; taigi teiginys, kad žmogus apskritai nėra laisvas, jeigu jis nėra toks pat laisvas norėti, koks jis yra laisvas daryti tai, ką nori, laikomas geru argumentu. Todėl žmogaus laisvės atžvilgiu keliamas tolesnis klausimas, *ar žmogus yra laisvas norėti;* aš manau, kaip tik tai ir turima galvoje, kai ginčijamasi dėl to, ar *valia* yra laisva. Šiuo klausimu mano nuomonė tokia.

23. 2) Kadangi *norėjimas,* arba *valios aktas,* yra veiksmas, o laisvė yra galia veikti arba neveikti, *žmogus negali būti laisvas norėjimo arba valios akto atžvilgiu, jeigu koks nors jo galioje esantis veiksmas buvo pateiktas jo mintims kaip turintis būti atliktas tuoj pat.* Priežastis čia labai aiški: kadangi veiksmas, priklausomas nuo žmogaus *valios,* neišvengiamai turi arba neturi būti atliktas, o jo atlikimas arba neatlikimas visiškai priklauso nuo jo valios sprendimo ir pasirinkimo, tai jis negali išvengti norėjimo, kad šis veiksmas būtų ar nebūtų atliktas; absoliučiai būtina, kad jis *norėtų* vieno arba kito, t.y. *teiktų pirmenybę* vienam prieš kita, nes viena iš dviejų būtinai turi įvykti, ir tai, kas įvyksta, įvyksta dėl jo intelekto pasirinkimo ir sprendimo, taigi dėl to, kad jis *to norėjo,* — juk jeigu jis nebūtų *norėjęs,* tai ir nebūtų įvykę. Taigi *norėjimo* akto atžvilgiu žmogus tokiais atvejais nėra laisvas: laisvė yra galia veikti arba neveikti, kurios valios akto atžvilgiu žmogus tokioje situacijoje neturi. Neišvengiamai būtina teikti pirmenybę žmogaus galioje esančio veiksmo atlikimui arba susilaikymui nuo jo, jeigu tai buvo taip pateikta žmogaus mintims: žmogus būtinai turi *norėti* vieno arba kito, ir pirmenybės teikimas arba norėjimas būtinai lems veiksmą arba susilaikymą nuo jo, ir tai bus tikrai savanoriš-

ka; tačiau kadangi žmogus negali išvengti valios akto arba pirmenybės teikimo vienam iš dviejų, šio norėjimo akto atžvilgiu žmogus yra pajungtas būtinybei, taigi negali būti laisvas, jeigu būtinybė ir laisvė negali egzistuoti kartu ir žmogus negali būti kartu ir laisvas, ir susaistytas.

24. Taigi akivaizdu, kad visais atvejais, kai žmogui siūloma dabar atlikti veiksmą, *jis nėra laisvas norėti ar nenorėti, nes jis negali susilaikyti norėjęs:* laisvė yra galia veikti arba susilaikyti nuo veiksmo, ir tik tai. Apie ramiai sėdintį žmogų sakoma, kad jis yra laisvas, nes jeigu *panorės,* jis gali vaikščioti. Tačiau jeigu ramiai sėdintis žmogus neturi galios pasijudinti, jis nėra laisvas; panašiai į bedugnę krentantis žmogus, nors jis juda, nėra laisvas, nes panorėjęs jis negali sustabdyti šio judėjimo. Kadangi taip yra, aišku, kad vaikščiojantis žmogus, kuriam pasiūloma nustoti vaikščioti, nėra laisvas *nuspręsti,* ar jam vaikščioti, ar nevaikščioti, arba nenuspręsti: jis būtinai turi pasirinkti viena arba kita — vaikščioti arba nevaikščioti; tas pat yra ir visų kitų veiksmų, kurie yra mūsų galioje ir mums taip pasiūlomi, atveju, o tokie yra didžioji dauguma veiksmų. Palyginti su didžiule daugybe valingų veiksmų, vykstančių mūsų gyvenime vienas po kito kiekvienu momentu, kai mes budime, tokių veiksmų, apie kuriuos galvojame arba kurie pasiūlomi *valiai* dar prieš tai, kai jie turi būti atlikti, yra labai nedaug. Kaip aš parodžiau, visų tokių veiksmų atveju intelektas *norėjimo* atžvilgiu neturi galios veikti arba neveikti, kuri kaip tik ir yra laisvė; šiuo atveju intelektas neturi galios susilaikyti nuo *norėjimo,* jis negali išvengti kokio nors sprendimo jų atžvilgiu, — kad ir koks trumpas būtų svarstymas, kad

ir kokia greita būtų mintis, ji arba palieka žmogų toje pačioje būklėje, kurioje jis buvo prieš susimąstydamas, arba pakeičia ją, arba tęsia veiksmą, arba nutraukia jį. Iš to akivaizdu, kad intelektas įsako ir liepia viena, teikdamas tam pirmenybę prieš kita arba nepaisydamas kito, todėl tąsa arba pasikeitimas neišvengiamai tampa valingi.

25. Taigi, kadangi daugeliu atvejų žmogus nėra laisvas *norėti* ar nenorėti, toliau klausiama, ar *žmogus yra laisvas norėti to, kas iš dviejų dalykų jam patinka, — judėti ar būti rimtyje.* Šio klausimo absurdiškumas pats savaime toks akivaizdus, kad jau vien tai gali pakankamai įtikinti, jog laisvė nesusijusi su valia. Juk klausti, ar žmogus yra laisvas norėti to, kas jam patinka, — judėti ar būti rimtyje, kalbėti ar tylėti, yra tas pat, kaip klausti, ar žmogus gali *norėti* to, ko jis *nori,* ar jam gali patikti tai, kas patinka. Man atrodo, į šį klausimą nereikalingas atsakymas, o tie, kurie gali šito klausti, turi tarti esant vieną valią, lemiančią kitos veiksmus, dar kitą, lemiančią pirmosios veiksmus, ir taip toliau *in infinitum.*

26. Kad išvengtume šių ir panašių absurdų, negali būti nieko naudingesnio, kaip nustatyti mūsų intelekte apibrėžtas svarstomų dalykų *idėjas.* Jeigu laisvės ir valios akto *idėjos* būtų gerai įtvirtintos mūsų intelekte ir mes, kaip ir dera, turėtume jas čia visada, kai dėl jų kyla klausimų, manau, kad tada būtų daug lengviau pašalinti didžiąją dalį sunkumų, gluminančių žmonių mintis ir supainiojančių jų intelektą, ir mes suprastume, kur neaiškumą lėmė miglota žodžių reikšmė, o kur — dalyko prigimtis.

27. Taigi *pirmiausia* reikia gerai įsidėmėti, kad *laisvė yra kokio nors veiksmo atlikimo arba neatlikimo priklausymas nuo to, ar mes jo norime, o ne kokio nors veiksmo ar jo priešybės priklausymas nuo to, kam mes teikiame pirmenybę.* Ant uolos stovintis žmogus yra laisvas šokti dvidešimt jardų žemyn į jūrą ne todėl, kad jis turi galią pasielgti priešingai, t.y. šokti dvidešimt jardų į viršų, nes to jis negali padaryti, bet jis yra laisvas dėl to, kad turi galią šokti arba nešokti. Tačiau jeigu stipresnė jėga negu jo paties tvirtai laiko jį arba stumia žemyn, šiuo atveju jis nebėra laisvas, nes atlikti šį atskirą veiksmą arba susilaikyti nuo jo jau nebėra jo galioje. Žmogus, uždarytas dvidešimties pėdų ilgio ir dvidešimties pėdų pločio kambaryje, būdamas prie šiaurinės kambario sienos, yra laisvas nueiti dvidešimt pėdų į pietus, nes jis gali jas nueiti arba nenueiti, tačiau kartu jis nėra laisvas pasielgti priešingai, t.y. nueiti dvidešimt pėdų į šiaurę.

Taigi tai ir yra laisvė — būtent tai, kad mes galime veikti arba neveikti priklausomai nuo to, kaip mes pasirenkame arba *norime.*

28. *Antra,* mes turime prisiminti, kad *valios aktas* arba *norėjimas* yra intelekto, nukreipiančio savo mintį atlikti kokį nors veiksmą ir taip pareiškiančio savo galią jį atlikti, aktas. Kad išvengčiau daugžodžiavimo, prašyčiau leisti čia *veiksmą* suprasti ir kaip susilaikymą nuo kokio nors siūlomo veiksmo: nors *ramiai sėdėti* ar *tylėti,* kai siūloma *vaikščioti* ar *kalbėti,* yra tik susilaikymas, tačiau tai lygiai taip pat reikalauja *valios* sprendimo ir dažnai turi tokių pat reikšmingų pasekmių, kaip ir priešingi veiksmai, todėl šiuo pagrindu taip pat visiškai gali būti laikoma veiksmais. Tai aš sakau dėl to,

kad nebūčiau klaidingai suprastas, jeigu trumpumo dėlei taip pasakysiu.

29. *Trečia,* kadangi valia yra ne kas kita, kaip intelekto galia nukreipti veikiančiuosius žmogaus sugebėjimus į judėjimą ar rimtį, kiek jie priklauso nuo tokio nukreipimo, tai teisingas ir tikslus atsakymas į klausimą „Kas lemia valią?" bus: „Intelektas". Juk bendrosios nukreipiančiosios galios vieną ar kitą konkrečią kryptį nustato ne kas kitas, kaip pats veikiantysis asmuo, tam tikru konkrečiu būdu parodantis savo turimą galią. Jeigu šis atsakymas nepatenkina, tai aišku, kad klausimo „Kas lemia valią?" prasmė yra tokia: kas verčia intelektą kiekvienu konkrečiu atveju nukreipti savo bendrąją nukreipiančiąją galią į vieną ar kitą konkretų judėjimą ar rimtį? Į tai aš atsakau: akstinas tęsti tą pačią būseną arba veiksmą yra tik dabartinis pasitenkinimas jais; akstinas pakeisti visuomet yra tam tikras *nepasitenkinimas* -- niekas, išskyrus tam tikrą *nepasitenkinimą,* neskatina mūsų pakeisti būseną arba atlikti kokį nors naują veiksmą. Tai yra didysis akstinas, skatinantis intelektą veikti; trumpumo dėlei pavadinsime jį *valios lėmimu,* — tai aš paaiškinsiu plačiau.

30. Bet prieš pereinant prie to pirmiau būtina pasakyti, kad nors anksčiau aš stengiausi *valios aktą* išreikšti žodžiais „pasirinkimas", „pirmenybės teikimas" ir panašiais terminais, žyminčiais ir *troškimą,* ir *norėjimą,* stokodamas kitų žodžių, žyminčių tą intelekto aktą, kurio teisingas pavadinimas yra „norėjimas" arba „valios aktas", tačiau kadangi šis aktas yra labai paprastas, kiekvienas trokštantis suprasti, kas tai yra, geriau tai suvoks mąstydamas apie savo paties intelektą ir stebėdamas, ką jis daro, kai *nori,* negu iš įvairių artiku-

liuotų garsų. Šis įspėjimas būti atidiems ir nesileisti suklaidinamiems pasakymų, nepakankamai išryškinančių *valios* ir įvairių visiškai nuo jos skirtingų intelekto veiksmų skirtumą, man atrodo juo labiau būtinas dėl to, kad, kaip aš įsitikinau, valia dažnai būdavo painiojama su aistromis, ypač su *troškimu*, ir viena būdavo pateikiama kaip kita — net tokių žmonių, kurie nenorėtų būti laikomi neturinčiais labai aiškių dalykų sąvokų ir nelabai aiškiai rašiusiais apie juos. Man atrodo, kad tai buvo nemenka neaiškumų ir klaidų šiuo klausimu priežastis, todėl šito, kiek tai įmanoma, būtina vengti. Kas nukreips savo mintis į vidų, į tai, kas vyksta jo intelekte, kai jis *nori*, pamatys, kad *valia*, arba *norėjimo* galia, yra susijusi tik su tuo atskiru intelekto sprendimu, kuriuo intelektas stengiasi vien tik mintimi pradėti, tęsti ar nutraukti kokį nors veiksmą, kurį jis mano esant jo galioje. Tai, jeigu įsigilinsime, aiškiai parodo, kad *valia* visiškai skiriasi nuo *troškimo*, kuris to paties veiksmo atžvilgiu gali turėti visiškai priešingą kryptį negu ta, kuria mus nukreipia *valia*. Žmogus, kuriam aš negaliu atsakyti, gali įpareigoti mane išsakyti kitam tokius argumentus, kuriuos dėstydamas aš galiu norėti, kad jie jo neįtikintų. Šiuo atveju aišku, kad *valia* ir *troškimas* susiduria. Aš noriu tokio veiksmo, kuris kreipia viena linkme, tuo tarpu mano troškimas kreipia kita linkme, visiškai priešinga. Žmogus, ištiktas stipraus podagros priepuolio galūnėse, jaučia, kad galvos sunkumas ar apetito stoka skrandyje išnyko, ir trokšta, kad palengvėtų ir kojų ar rankų skausmai (visur, kur yra skausmas, yra troškimas nuo jo išsivaduoti), tačiau kol jis supranta, kad skausmo pašalinimas gali pernešti kenksmingus skysčius į gyvybiškai svar-

besnę kūno dalį, jo *valia* niekada nesiryžta kokiam nors veiksmui, kuris galėtų padėti pašalinti šį skausmą. Iš to akivaizdu, kad *troškimas* ir *norėjimas* yra du skirtingi intelekto veiksmai ir, vadinasi, kad *valia*, kuri yra ne kas kita, kaip *norėjimo* galia, kur kas labiau skiriasi nuo *troškimo*.

31. Taigi grįžkime prie klausimo „Kas lemia valią mūsų veiksmų atžvilgiu?" Gerai pagalvojęs, aš esu linkęs manyti, kad tai yra ne didesnis numatomas gėris, kaip paprastai tariama, bet tam tikras šiuo metu žmogų kankinantis *nepasitenkinimas*, kuris dažniausiai yra labiausiai slegiantis. Kaip tik jis nuosekliai lemia *valią* ir skatina ją tiems veiksmams, kuriuos mes atliekame. Šį *nepasitenkinimą* galime pavadinti tuo, kas jis yra, — *troškimu*, kuris yra intelekto nepasitenkinimas stokojant kokio nors nesamo gėrio. Visos kūno kančios, kad ir kokios jos būtų, ir bet koks intelekto nerimas yra nepasitenkinimas, o su juo visada susijęs ir sunkiai nuo jo atskiriamas troškimas, lygus patiriamai kančiai ar *nepasitenkinimui*. Juk *troškimas* yra ne kas kita, kaip *nepasitenkinimas* stokojant nesamo gėrio, o patiriamo skausmo atžvilgiu palengvėjimas yra tas nesamas gėris; kol tas palengvėjimas nepasiektas, galime vadinti jį *troškimu*, nes niekas nepatiria kančios, kurios nenorėtų palengvinti, ir šito troškimas yra lygus kančiai ir neatskiriamas nuo jo. Be šio troškimo palengvinti kančią, yra ir nesamo pozityvaus gėrio troškimas, ir šiuo atveju troškimas ir *nepasitenkinimas* taip pat yra lygūs. Kiek mes trokštame kokio nors nesamo gėrio, tiek mes kenčiame dėl jo. Tačiau šiuo atveju bet koks nesamas gėris nesukelia kančios, prilygstančios šiam gėriui būdingam ar jam priskiriamam dydžiui, kaip bet kokia kančia

sukelia jai lygų troškimą, nes gėrio stokojimas ne visada yra kančia, o kentėjimas — visada. Todėl nesamą gėrį galima traktuoti ir svarstyti be *troškimo*. Bet kiek kur nors yra *troškimo*, tiek ten yra ir *nepasitenkinimo*.

32. Kad *troškimas* yra *nepasitenkinimo* būsena, greitai pamatys kiekvienas, kas susimąstys apie save. Kas nepajuto *troškime* to, ką išminčius sako apie viltį (kuri nelabai nuo jo skiriasi) — kad atidėta ji „susargdina širdį"[25] proporcingai *troškimo* stiprumui ir kartais taip sustiprina *nepasitenkinimą*, jog žmonės aimanuoja: „Duok man vaikų", duok man trokštamą dalyką, „antraip aš mirsiu!"[26]? Pats gyvenimas su visais jo džiaugsmais tampa nepakeliama našta, kai ilgai ir nepaliaujamai kamuoja toks *nepasitenkinimas*.

33. Gėris ir blogis, esami ar nesami, iš tiesų veikia intelektą, tačiau tai, kas kartais tiesiogiai nukreipia *valią* atlikti kiekvieną valingą veiksmą, yra į kokį nors nesamą gėrį — arba negatyvų, koks yra skausmo numalšimas kenčiančiam, arba pozityvų, koks yra malonumo teikiamas pasitenkinimas, — nukreipto troškimo keliamas *nepasitenkinimas*. Kad būtent šis *nepasitenkinimas* nukreipia *valią* atlikti vienas po kito einančius valingus veiksmus, kurie sudaro didžiąją dalį mūsų gyvenimo ir įvairiais keliais veda mus į įvairius tikslus, aš pasistengsiu parodyti remdamasis ir patyrimu, ir dalyko esme.

34. Kai žmogus yra visiškai patenkintas savo būkle — o taip yra tada, kai jis nejaučia visiškai jokio *nepasitenkinimo*, — koks jam lieka darbštumas, koks veiksmas, kokia *valia*, išskyrus tuos, kuriais siekiama pratęsti šią būklę? Tuo kiekvieną įtikins savęs paties stebėjimas. Taigi mes matome, kad išmintingasis mūsų Kū-

rėjas, remdamasis mūsų sandara ir būdu ir žinodamas, kas lemia *valią*, įdėjo į žmogų *nepasitenkinimą*, kurį sukelia alkis, troškulys ir kiti natūralūs troškimai, pasireiškiantys kiekvienas savo laiku, kad jis skatintų ir nukreiptų jų *valią* išsaugoti save ir pratęsti savo giminę. Aš manau, galime padaryti išvadą, kad jeigu mūsų valiai nukreipti ir paskatinti mus veikti pakaktų grynos šių gerų tikslų, į kuriuos mus veda įvairūs *nepasitenkinimai*, kontempliacijos, mes nepatirtume nė vienos iš šių natūralių kančių, o galbūt šiame pasaulyje patirtume nedaug kančių arba visai jų nepatirtume. „Verčiau tuoktis negu degti", — sako šv. Paulius[27]; iš to mes galime matyti, kas iš esmės traukia žmones prie vedybinio gyvenimo džiaugsmų. Jaučiamas silpnas deginimas veikia mus stipriau, negu traukia ar vilioja didesni ateities malonumai.

42. Taigi pilnutinė *laimė* yra didžiausias mums įmanomas malonumas, o *nelaimė* — didžiausia kančia; mažiausias to, ką galima vadinti *laime*, laipsnis yra tokia atvanga nuo kančių ir toks dabar patiriamas malonumas, be kurių niekas negali būti patenkintas. Kadangi malonumą ir kančią mums sukelia tam tikrų objektų poveikis mūsų sielai ar kūnui ir, be to, skirtingo laipsnio, tai, kas gali sukelti mums malonumą, mes vadiname *gėriu*, o tai, kas gali sukelti kančią, vadiname *blogiu* — tik dėl tos priežasties, kad tai gali sukelti mums malonumą ar kančią, kurie ir sudaro mūsų *laimę* ir *nelaimę*. Toliau, nors tai, kas gali sukelti kokio nors laipsnio malonumą, savaime yra *gėris*, o tai, kas gali sukelti kokio nors laipsnio kančią, yra *blogis*, dažnai pasitaiko, kad mes jų taip nevadiname, kai jie varžosi su didesniu tos pačios rūšies dalyku, nes kai jie varžo-

si, malonumo ir kančios laipsnis taip pat teisingai yra labai svarbus. Taigi, jeigu mes teisingai vertinsime tai, ką vadiname *gėriu* ir *blogiu*, įsitikinsime, kad tai labai priklauso nuo sugretinimo, nes kiekvieno mažesnio kančios laipsnio, lygiai kaip ir kiekvieno didesnio malonumo laipsnio priežastis turi *gėrio* prigimtį ir atvirkščiai.

51. Taigi didžiausias protingos prigimties tobulumas yra uolus ir nepaliaujamas tikros ir tvirtos laimės siekimas, o rūpinimasis savimi, kad įsivaizduojamos laimės klaidingai nepalaikytume tikra, yra būtinas mūsų *laisvės* pagrindas. Kuo stipriau mes saistomi nepaliaujamo laimės apskritai, kuri mums yra didžiausias gėris ir kuria, kaip tokia, visuomet vadovaujasi mūsų troškimai, siekimo, tuo esame laisvesni nuo būtinybės nukreipti savo *valią* į kokį nors atskirą veiksmą ir nuo būtinybės nusileisti savo troškimui, siekiančiam kokio nors atskiro gėrio, kuris atrodo pasirinktinas, kol deramai neištyrėme, ar jis nukreiptas į mūsų tikrąją laimę, ar nesuderinamas su ja. Todėl, kol tyrimas nesuteiks mums išsamių žinių apie tai, kaip reikalauja dalyko svarba ir atvejo pobūdis, dėl būtinybės teikti pirmenybę tikrajai laimei ir jos siekti kaip mūsų didžiausio gėrio būsime priversti atskirais atvejais susilaikyti nuo mūsų troškimo patenkinimo.

52. Tokia yra ta ašis, apie kurią sukasi protingų būtybių *laisvė* joms nepaliaujamai siekiant ir uoliai ieškant tikrosios palaimos, — kad atskirais atvejais jos gali *susilaikyti* nuo šių ieškojimų, kol apsidairys ir susižinos, ar tam tikras siūlomas arba trokštamas daiktas susijęs su jų pagrindiniu tikslu ir sudaro realią to, kas joms yra didžiausias gėris, dalį; juk jų prigimties po-

linkis į laimę ir jos siekimas įpareigoja jas ir yra paskata rūpintis nesuklysti ar nepražiūrėti jos, taigi neišvengiamai verčia jas būti atsargias, apdairias, gerai apsigalvoti nukreipiant savo atskirus veiksmus, kurie yra priemonės jai pasiekti. Ta pati būtinybė, kuri verčia mus siekti tikrosios palaimos, su tokia pačia jėga skatina *susilaikyti, apsvarstyti*, ištirti kiekvieną iš vienas po kito kylančių troškimų — ar jų patenkinimas nekliudo mūsų tikrajai laimei ir nenukreipia mūsų nuo jos. Man atrodo, kad tai yra didžiulis baigtinių protingų būtybių pranašumas, ir aš noriu, kad būtų gerai apsvarstyta, ar visos žmonių *laisvės*, kurią jie turi, kuri jiems įmanoma ar gali būti naudinga ir nuo kurios priklauso jų veiksmų kaita, didysis šaltinis ir taikymas nėra tai, kad jie gali *susilaikyti* nuo savo troškimų ir neleisti jiems nukreipti jų *valią* į kokį nors veiksmą, kol jie deramai ir teisingai *neištyrė* jo teikiamo gėrio ir blogio, kaip to reikalauja dalyko svarba. Tai mes galime padaryti; tai padarę mes atlikome savo pareigą, padarėme viską, kas yra mūsų galioje, ir viską, kas iš tikrųjų reikalinga. Kadangi *valia* numato žinojimą, kuriuo turi remtis jos pasirinkimas, viskas, ką mes galime padaryti, — tai nenukreipti savo *valios*, kol *neištyrėme* trokštamo dalyko teikiamo gėrio ir blogio. Kas eina po to, eina kaip viena su kita susijusių išvadų, kurios visos priklauso nuo sprendimo paskutiniojo nurodymo, grandinė; mūsų galioje pateikti šį nurodymą paskubom ir probėgšmais žvilgtelėjus arba deramai ir gerai *ištyrus* — patyrimas mums rodo, kad daugeliu atvejų mes galime susilaikyti ir iškart nepatenkinti bet kokio troškimo.

53. Bet jeigu koks nors nepaprastas jaudulys (kaip kartais atsitinka) visiškai užvaldo mūsų sielą, kaip, pa-

vyzdžiui, kankinimų sukeliamas skausmas, arba dėl audringo *nepasitenkinimo,* kurį sukelia meilė, pyktis ar kuri nors kita stipri aistra, mes netenkame savitvardos ir minčių laisvės ir nebesame tokie savo intelekto šeimininkai, kad galėtume nuodugniai apmąstyti ir deramai ištirti, Dievas, kuris žino mūsų neatsparumą, apgailestauja dėl mūsų silpnumo, nereikalauja iš mūsų daugiau, negu mes galime padaryti, ir mato, kas buvo mūsų galioje, o kas — ne, teis mus kaip geras ir gailestingas tėvas. Tačiau kadangi savo elgesį teisingai nukreipsime į tikrąją laimę tik tada, jei susilaikysime ir pernelyg skubotai nenusileisime savo troškimams, jei suvaldysime ir pažabosime aistras, kad mūsų intelektas galėtų *laisvai* ištirti ir bešališkai pateikti savo sprendimą, kaip tik tai turėtų būti svarbiausias mūsų rūpestis ir siekimas. Mes turėtume stengtis, kad mūsų intelektas pajustų, kas yra tikrasis daiktams būdingas gėris ar blogis, ir neleisti, kad galimas gėris, kuris pripažįstamas ar tariamas esąs didelis ir svarbus, išslystų iš mūsų minčių, nepalikdamas jokio potraukio jam, jokio jo troškimo, kol, deramai neapsvarstę jo tikrosios vertės, nesuformavome savo sieloje jį atitinkančio polinkio ir nesužadinome savyje nepasitenkinimo dėl to, kad jo stokojame ar bijome jį prarasti. Ir kiek tai yra kiekvieno žmogaus galioje, kiekvienas, darydamas tokius sprendimus, kuriuos gali įvykdyti, lengvai gali tai išmėginti. Ir tegu niekas nesako, kad negali valdyti savo aistrų, negali sukliudyti joms prasiveržti ir pastūmėti jį imtis veiksmų, nes tai, ką jis gali padaryti valdovo ar didžio žmogaus akivaizdoje, jis gali padaryti, jei panorės, ir būdamas pats vienas ar Dievo akivaizdoje.

56. Jeigu gerai pasversime šiuos dalykus, manau, susidarysime aiškų požiūrį į žmogaus laisvės pobūdį. Aišku, kad laisvė yra galia daryti arba nedaryti, daryti arba susilaikyti — kaip mes *norime*. To negalima paneigti. Bet kadangi, kaip atrodo, tai apima tik tuos žmogaus veiksmus, kurie susiję su norėjimu, toliau kyla klausimas, ar žmogus yra laisvas *norėti*, ar ne. Į tai buvo atsakyta, kad daugeliu atvejų žmogus nėra laisvas susilaikyti nuo valios akto: jis turi įvykdyti savo *valios* aktą, dėl kurio siūlomas veiksmas bus arba atliktas, arba neatliktas. Tačiau vis dėlto yra vienas atvejis, kai žmogus yra laisvas *norėjimo* atžvilgiu, — tai yra tolimo gėrio kaip siektino tikslo pasirinkimas. Čia žmogus gali sulaikyti pasirinkimo aktą ir nenuspręsti nei už, nei prieš siūlomą dalyką, kol ištirs, ar jis iš tiesų pagal savo prigimtį ir padarinius gali padaryti jį laimingą, ar ne. Mat po to, kai jis pasirinko jį ir dėl to jis tapo jo laimės dalimi, jis sužadina troškimą ir atitinkamai — nepasitenkinimą, kuris lemia jo *valią* ir skatina siekti pasirinkto dalyko visais jam pasitaikančiais atvejais. Čia mes galime matyti, kaip atsitinka, kad žmogus gali pelnytai užsitraukti bausmę, nors neabejotina, kad atlikdamas visus atskirus veiksmus, kurių jis *nori*, jis nori, ir būtinai nori, to, ką tuo metu laiko gėriu. Nors jo *valią* visuomet lemia tai, ką jo intelektas laiko gėriu, tačiau tai jo nepateisina, nes pernelyg skubotai pasirinkdamas jis primetė sau klaidingus gėrio ir blogio matus, kurie, kad ir kokie jie būtų apgaulingi ir klaidingi, visam jo tolesniam elgesiui daro tokią pačią įtaką, tarsi jie būtų tikri ir teisingi. Jis sugadino savo skonį ir turi būti atsakingas sau už šito sukeltą ligą ir mirtį. Amžinasis įstatymas ir daiktų prigimtis neturi

būti pakeisti, kad prisitaikytų prie jo klaidingo pasirinkimo. Jeigu laisvės ištirti, kas realiai ir iš tiesų prisideda prie jo laimės, nepaisymas ar piktnaudžiavimas ja suklaidina jį, dėl tokiu atveju jį ištinkančių nesėkmių reikia kaltinti jo paties pasirinkimą. Jis turėjo galią sulaikyti savo sprendimą; ji buvo jam duota, kad jis galėtų ištirti savo paties laimę ir pasirūpinti ja, ir žiūrėti, kad nebūtų apgautas. Ir jis niekada negalėjo nuspręsti, kad jam geriau būti negu nebūti apgautam dėl jam tokio svarbaus ir rūpimo dalyko.

Tai, kas pasakyta, gali mums atskleisti ir priežastį, kodėl žmonės šiame pasaulyje teikia pirmenybę skirtingiems dalykams ir siekia laimės priešingais būdais. Tačiau kadangi žmonės laimės ir nelaimės klausimais visada yra pastovūs ir nuoširdūs, vis dar lieka klausimas, *kodėl žmonės dažnai teikia pirmenybę tam, kas yra blogiau, o ne tam, kas geriau,* ir pasirenka tai, kas, jų pačių prisipažinimu, padarė juos nelaimingus.

69. Taigi paskutinis su šiuo dalyku susijęs klausimas yra toks: ar žmogus turi galią pakeisti su bet kokios rūšies veiksmu susijusį malonumą arba nemalonumą? Akivaizdu, kad daugeliu atvejų jis gali. Žmonės gali ir turi pataisyti savo skonį ir suteikti jį tam, kas jo neturi arba jie mano, kad neturi. Intelekto skoniai tokie pat įvairūs kaip ir kūno ir, kaip ir šie, taip pat gali būti pakeisti; klaidinga manyti, kad veiksmams būdingo nemalonumo ar neutralumo žmonės negali pakeisti į malonumą ir troškimą, jeigu jie padarys tai, kas yra jų galioje. Kai kuriais atvejais tai padarys deramas apsvarstymas, o daugeliu atvejų — praktika, uolumas ir paprotys. Duonos ar tabako galima nemėgti dėl abejingumo jiems ar pasibjaurėjimo, nors ir įrodyta, kad

jie naudingi sveikatai; iš pradžių protas ir apmąstymas rekomenduoja juos ir paskatina išmėginti, o vartojami jie laikomi maloniais arba įprotis padaro juos tokius. Visiškai neabejotina, kad tas pat yra ir dorybės atveju. Veiksmai yra malonūs ar nemalonūs arba patys savaime, arba traktuojami kaip priemonės pasiekti didesniam ir labiau trokštamam tikslui. Skaniai pagaminto maisto, atitinkančio žmogaus skonį, valgymas gali jaudinti sielą dėl paties su valgymu susijusio malonumo, be ryšio su jokiu kitu tikslu; sveikatos ir stiprybės (kurioms šis maistas yra naudingas) teikiamo malonumo apmąstymas gali suteikti naują skonį, galintį priversti mus praryti neskanius vaistus. Pastaruoju atveju veiksmas tampa malonesnis ar nemalonesnis tik dėl to, kad atsižvelgiama į tikslą ir žmogus yra daugiau ar mažiau įsitikinęs, jog veiksmas nukreiptas į jį arba būtinai su juo susijęs; tačiau paties veiksmo teikiamas malonumas geriausiai patiriamas arba sustiprinamas dėl įpročio ir praktikos. Pabandę mes dažnai susitaikome su tuo, į ką iš tolo žvelgėme su pasibjaurėjimu, ir pakartotinai vartodami pamėgstame tai, kas galbūt pirmąkart paragavus mums nepatiko. Įpročiai turi stipraus žavesio ir tam, prie ko priprantame, suteikia tokį didelį patrauklumą, susijusį su lengvumu ir malonumu, kad mes negalime susilaikyti neatlikę veiksmų, kuriuos įprastinė praktika pritaikė mums ir dėl to mums rekomenduoja, ar bent jau ramiai juos praleisti. Nors tai visiškai akivaizdu ir patyrimas aiškiai rodo kiekvienam, kad jis gali tai padaryti, tačiau šios žmonių elgesio siekiant laimės pusės taip nepaisoma, kad jeigu pasakysiu, jog žmonės dalykus ar veiksmus gali padaryti sau malonesnius ar nemalonesnius ir taip atsi-

kratyti to, ką pagrįstai galima kaltinti dėl didžiosios dalies jų suklydimų, tai tikriausiai bus palaikyta paradoksu. Mada ir viešoji nuomonė nustatė klaidingas sąvokas, auklėjimas ir paprotys — blogus įpročius, tikroji dalykų vertė iškreipta, žmonių skonis sugadintas. Reikia dėti pastangas tai ištaisyti, ir priešingi įpročiai pakeis mūsų malonumus ir suteiks skonį tam, kas būtina ar palanku mūsų laimei. Kiekvienas turi prisipažinti, kad gali tai padaryti; ir kai laimė prarasta ir žmogų užklumpa nelaimė, jis prisipažįsta, kad blogai padarė šito nepaisydamas, ir smerkia save už tai; aš klausiu kiekvieno — argi jis dažnai šitaip nesielgė?

70. Dabar aš plačiau nekalbėsiu apie *klaidingus sprendimus* ir to, kas yra žmonių galioje, nepaisymą, dėl kurio žmonės suklaidina save. Tai sudarytų ištisą tomą, ir tai ne mano uždavinys. Tačiau kad ir kokia klaidinga sąvoka arba gėdingas to, kas yra jų galioje, nepaisymas galėtų iškreipti žmones iš kelio į laimę ir išblaškyti juos, kaip matome, po tokius skirtingus gyvenimo kelius, vis dėlto neabejotina, kad dorovė, grindžiama jos tikraisiais pagrindais, negali nenulemti kiekvieno žmogaus, kuris susimąstys, pasirinkimo; tas, kas nebus tokia protinga būtybė, kad rimtai susimąstytų apie begalinę laimę ir nelaimę, būtinai turi pasmerkti save už tai, kad nepasinaudoja savo intelektu taip, kaip derėtų. Atlyginimas ir bausmės kitame gyvenime, kurias Visagalis nustatė, kad priverstų laikytis jo įstatymo, yra pakankamai svarios, kad lemtų pasirinkimą prieš visus galimus šio gyvenimo malonumus ar kančias, kai amžinasis gyvenimas traktuojamas kaip gryna galimybė, kuria niekas negali abejoti. Tas, kas pripa-

žįsta, kad išskirtinė ir begalinė laimė yra tik galimas gero gyvenimo čia padarinys, o priešinga būklė — galimas atpildas už nedorą gyvenimą, turi prisipažinti sprendžiąs labai neteisingai, jeigu jis neprieina prie išvados, jog dorybingam gyvenimui ir tvirtai vilčiai, kad gali stoti amžinoji palaima, reikia teikti pirmenybę prieš nedorą gyvenimą ir tos baisios nelaimingos būklės, kuri, labai galimas daiktas, gali ištikti kaltuosius, baimę arba geriausiu atveju prieš baisų netikrumą laukiant sunaikinimo. Akivaizdu, kad taip yra, net jeigu dorybingas gyvenimas čia teiktų tik kančias, o nedoras — nepaliaujamą malonumą; tačiau dažniausiai būna visai priešingai, ir nedorėliai nedaug kuo gali pasigirti, net iš to, ką jie šiuo metu turi, o jeigu gerai apsvarstysime visus dalykus, manau, kad jiems čia netgi teks blogiausioji dalis. Tačiau kai ant vienos svarstyklių lėkštės padedama begalinė laimė, o ant kitos — begalinė nelaimė, jeigu blogiausia, kas gali ištikti suklydusį dievobaimingą žmogų, yra geriausia, ką gali pasiekti nuodėmingasis elgdamasis teisingai, kas, būdamas sveiko proto, ryžtųsi rizikuoti? Kas, nepraradęs sveiko proto, pasirinks susidurti su begalinės nelaimės galimybe, — juk jeigu ir pavyktų jos išvengti, vis dėlto jis nieko nelaimėtų iš tos rizikos. Kita vertus, protingas žmogus niekuo nerizikuoja begalinės laimės, kurią gali įgyti, jeigu jo lūkesčiai išsipildys, atžvilgiu. Jeigu geras žmogus teisingai elgiasi, jis yra amžinai laimingas; jeigu jis klysta, jis nėra nelaimingas, jis nieko nejaučia. Kita vertus, jeigu nedorėlis teisingai elgiasi, jis nėra laimingas; jeigu jis klysta, yra be galo nelaimingas. Argi sprendimas, neįžvelgiantis, kuriai pusei šiuo atveju reikia teikti pirmenybę, nėra akivaizdžiai klaidingas? Aš čia nieko

nekalbėjau apie būsimojo gyvenimo tikrumą ar tikimybę, ketindamas čia parodyti *klaidingą sprendimą,* kurį kiekvienas, po tam tikrų svarstymų atiduodantis pirmenybę trumpalaikiams nedoro gyvenimo malonumams, nors žino, ir tikrai žino, kad būsimasis gyvenimas yra bent jau galimas, turi prisipažinti formuluojąs remdamasis savo paties principais, išdėstytais kaip patinka.

Dvidešimt antras skyrius

APIE MIŠRIUS MODUSUS

1. Ankstesniuose skyriuose aptarėme *paprastus modusus* ir pateikėme įvairių svarbiausių iš šių modusų pavyzdžių, kad parodytume, kas jie yra ir kaip mes prie jų prieiname, o dabar turime aptarti tuos modusus, kuriuos vadiname *mišriais;* tokie modusai yra sudėtinės *idėjos,* kurias mes žymime pavadinimais „įsipareigojimas", „girtumas", „melas" ir t.t., — kadangi jos susideda iš skirtingų rūšių paprastų *idėjų* įvairių derinių, aš jas pavadinau *mišriais modusais,* kad atskirčiau jas nuo paprastesnių modusų, kurie susideda tik iš paprastų tos pačios rūšies *idėjų.* Šie mišrūs modusai yra tokie paprastų *idėjų* deriniai, kurie laikomi ne būdingais kokių nors tvariai egzistuojančių realių būtybių požymiais, bet pabiromis ir nepriklausomomis *idėjomis,* kurias intelektas sujungia, ir tuo jie skiriasi nuo substancijų sudėtinių *idėjų.*

2. Patyrimas mums rodo, kad intelektas yra visiškai pasyvus savo paprastų *idėjų* atžvilgiu ir visas jas gauna dėl daiktų egzistavimo ir poveikio, tokias, kokias jas pateikia pojūtis ir refleksija, o pats nesugeba suda-

ryti nė vienos *idėjos*. Bet jeigu mes įdėmiai įsigilinsime į tas *idėjas*, kurias aš vadinu mišriais modusais ir apie kurias mes dabar kalbame, pamatysime, kad jų šaltinis yra visiškai kitas. *Intelektas* dažnai *pasitelkia aktyvią galią sudarydamas įvairius tokius derinius:* turėdamas paprastas *idėjas*, jis gali jungti jas į įvairius derinius ir taip sudaryti daugybę įvairių sudėtinių *idėjų* nesigilindamas, ar jos egzistuoja taip drauge gamtoje. Aš manau, tokios *idėjos* todėl ir vadinamos *sąvokomis*, kad jos tarsi kilo ir nuolat egzistuoja veikiau žmonių mintyse, o ne daiktų realybėje, ir sudaryti tokioms *idėjoms* pakanka, kad intelektas sujungtų jų dalis ir kad jos derintųsi intelekte nepriklausomai nuo to, ar jos turi kokią nors realią būtį, nors aš neneigiu, kad kai kurios iš jų galėjo būti gautos iš stebėjimo ir kad kai kurios paprastos *idėjos* egzistuoja tokiais deriniais, kaip jos yra sujungtos intelekte. Juk žmogus, pirmąkart susidaręs *veidmainystės idėją*, galėjo pirmiausia įgyti ją stebėdamas žmogų, kuris stengėsi apsimesti turįs gerų savybių, nors jų neturėjo, arba galėjo susidaryti šią *idėją* intelekte neturėdamas jokio ją atitinkančio pavyzdžio. Juk akivaizdu, kad tuo metu, kai radosi kalbos ir žmonių visuomenės, kai kurios iš tų sudėtinių *idėjų*, kurios kilo iš žmonių nusistatytos santvarkos, būtinai turėjo būti žmonių intelekte anksčiau, negu jos egzistavo kur nors kitur, ir kad buvo vartojama daugybė pavadinimų, žyminčių tokias sudėtines *idėjas*, taigi kad tokios *idėjos* buvo sudarytos anksčiau, negu atsirado jų žymimi deriniai.

3. Žinoma, dabar, kai kalbos jau susiformavusios ir jose gausu žodžių, žyminčių tokius derinius, šios sudėtinės *idėjos* paprastai gaunamos aiškinant jas žymin-

čius terminus. Kadangi jos yra sujungtų paprastų *idėjų* deriniai, šias paprastas *idėjas* žyminčiais žodžiais jos gali būti pateiktos kiekvieno, suprantančio šiuos žodžius, intelektui, nors realus daiktų egzistavimas niekada nepateikė jo intelektui tokio sudėtinio paprastų *idėjų* derinio. Antai žmogus gali įgyti *šventvagystės* ar *žmogžudystės idėją* išvardijus jam šiais žodžiais žymimas paprastas *idėjas*, nors jis niekada nematė nė vieno iš šių nusikaltimų.

4. Kadangi kiekvienas *mišrus modusas* susideda iš daugelio skirtingų paprastų *idėjų*, atrodo, pagrįstai galima paklausti, *kas jam suteikia vienumą* ir kaip toks apibrėžtas daugis gali sudaryti tik vieną *idėją*, jeigu toks derinys ne visuomet egzistuoja gamtoje. Į tai aš atsakau: aišku, kad vienumą jam suteikia intelekto, sujungiančio šias įvairias paprastas *idėjas* ir traktuojančio jas kaip vieną sudėtinę *idėją*, susidedančią iš tokių dalių, aktas; tokio vienumo požymis arba tai, kas paprastai laikoma jo užbaigimu, yra šiam deriniui duotas vienas pavadinimas. Juk kaip tik pagal mišrių modusų pavadinimus žmonės paprastai reguliuoja savo požiūrį į įvairias jų rūšis ir retai pripažįsta ar mano, kad koks nors paprastų *idėjų* skaičius sudaro vieną sudėtinę *idėją*, išskyrus tuos derinius, kurie turi pavadinimus. Antai nors seno žmogaus nužudymas pagal savo prigimtį lygiai taip pat gali būti sujungtas į vieną sudėtinę *idėją*, kaip ir tėvo nužudymas, tačiau kadangi nėra pavadinimo, tiksliai žyminčio pirmąjį veiksmą, kaip pavadinimas „tėvažudystė“ žymi antrąjį, jis nelaikomas atskira sudėtine *idėja* ar veiksmų rūšimi, skirtinga nuo jaunuolio ar bet kokio kito žmogaus nužudymo.

5. Jeigu mes gilinsimės toliau, kad sužinotume, *kas verčia žmones įvairius paprastų idėjų derinius* padaryti skirtingais ir, taip sakant, nustatytais *modusais*, o kitų, kurios dėl pačių dalykų prigimties lygiai taip pat gali būti jungiamos ir sudaryti skirtingas *idėjas*, nepaisyti, įsitikinsime, kad šito priežastis yra kalbos tikslas. Kadangi kalbos tikslas yra žymėti žmonių mintis arba padėti jiems perteikti jas vienas kitam taip greitai, kaip tik įmanoma, jie paprastai padaro sudėtiniais modusais ir įvardija tokius *idėjų* derinius, kuriuos dažnai vartoja gyvenime ir pokalbiuose, o kitus, kuriuos jiems retai pasitaiko proga paminėti, palieka laisvus ir be pavadinimo, kuris susietų juos į vieną visumą: jie geriau pasirenka prireikus išvardyti juos sudarančias *idėjas* pateikdami jas žyminčius atskirus pavadinimus, negu varginti savo atmintį gausindami sudėtines *idėjas* kartu su jų pavadinimais, kuriuos jiems tik retai pasitaikys proga pavartoti arba nepasitaikys niekada.

6. Tai parodo mums, *kaip atsitinka, kad kiekvienoje kalboje yra daug atskirų žodžių, kurių negalima išversti kokiu nors vienu kitos kalbos žodžiu.* Juk vienos tautos įvairūs papročiai, įpročiai ir elgsena padaro jai artimus ir būtinus įvairius *idėjų* derinius, kurių kita tauta niekada neturėjo progos sudaryti arba galbūt nekreipė į juos dėmesio; be abejo, su jais susiejami pavadinimai, kad būtų išvengta ilgų apibūdinimų tų dalykų, apie kuriuos kasdien kalbama, ir jų intelekte jie tampa skirtingomis sudėtinėmis *idėjomis*. Pavyzdžiui, graikų kalbos žodis *όστρακισμός* ir lotynų kalbos žodis *proscriptio*[28] neturėjo tikslių atitikmenų kitose kalbose, nes jie žymėjo sudėtines *idėjas*, kurių nebuvo kitų tautų žmonių intelekte. Ten, kur nebuvo tokio papročio, nebuvo

ir jokios tokio veiksmo sąvokos, visai nebuvo vartojami tokie šių terminų sujungtų ir, taip sakant, surištų *idėjų* deriniai, todėl kitose šalyse nebuvo ir jų pavadinimų.

7. Iš to mes taip pat galime įžvelgti priežastį, *kodėl kalbos nuolat kinta,* įveda naujus ir atmeta senus terminus. Kadangi papročių ir nuomonių pokyčiai pateikia naujus *idėjų* derinius, apie kuriuos būtina dažnai mąstyti ir kalbėti, tai, siekiant išvengti ilgų apibūdinimų, su jais susiejami nauji pavadinimai, ir taip jie tampa naujomis sudėtinių modusų rūšimis. Kiekvienas, kas pasistengs išvardyti visas *idėjas,* kurias žymi žodžiai „nuosprendžio vykdymo atidėjimas" arba „apeliacija", ir vietoj kiekvieno iš šių pavadinimų pateiks apibūdinamąjį pasakymą, kad paaiškintų kam nors jų prasmę, pamatys, kokį skaičių įvairių *idėjų* šitokiu būdu aprėpia vienas trumpas garsas ir kiek šitaip sutaupoma mūsų laiko ir kvapo.

8. Nors aš turėsiu progą aptarti šitai plačiau, kai kalbėsiu apie žodžius ir jų vartojimą, tačiau negalėjau čia neskirti dėmesio *mišrių modusų* pavadinimams; šie modusai yra trumpalaikiai ir netvarūs paprastų *idėjų* deriniai, tik trumpai egzistuojantys ne kur kitur, kaip žmonių intelekte, bet ir čia — tik tol, kol apie juos mąstoma, ir *tik savo pavadinimuose jie atrodo nuolat ir tvariai egzistuoją;* todėl šios rūšies *idėjų* pavadinimai labai lengvai palaikomi pačiomis *idėjomis.* Antai jeigu imsime gilintis, kur egzistuoja *triumfo* arba *apoteozės idėjos,* tai akivaizdu, kad nė viena iš jų negali egzistuoti kur nors pačiuose daiktuose; šiems veiksmams atlikti reikia laiko, todėl jos niekada negalėjo egzistuoti drauge; o dėl žmonių intelekto, kuriame, kaip mano-

ma, įkurdintos šių veiksmų *idėjos,* tai čia jos egzistuoja irgi labai nepatikimai, todėl mes esame linkę sieti jas su mums jas sukeliančiais pavadinimais.

9. Taigi yra *trys būdai, kuriais mes įgyjame sudėtines mišrių modusų idėjas.* 1) Iš patyrimo ir *stebėdami* pačius daiktus; antai matydami, kaip grumiasi ar fechtuojasi du vyrai, mes įgyjame grumtynių ar fechtavimosi *idėją.* 2) *Išrasdami* arba savo nuožiūra susiedami savo intelekte įvairias paprastas *idėjas;* pavyzdžiui, tas, kuris pirmasis išrado spaudą arba graviravimą, turėjo šių veiksmų *idėjas* savo intelekte dar tada, kai jie neegzistavo. 3) Dažniausiai — *aiškindami* veiksmų, kurių niekada nematėme, ar judėjimų, kurių negalime matyti, *pavadinimus,* išvardydami ir šitaip, taip sakant, pateikdami savo vaizduotei visas tas *idėjas,* kurios juos sudaro ir yra jų sudedamosios dalys. Pojūčio ir refleksijos dėka aprūpinę savo intelektą paprastomis *idėjomis* ir iš praktikos gavę jas žyminčius pavadinimus, naudodamiesi šiais pavadinimais mes galime pateikti kitam bet kokią sudėtinę *idėją,* kurią norėtume padaryti jam suprantamą, tokią, kad joje būtų tik tos paprastos *idėjos,* kurias jis žino ir vadina tais pačiais pavadinimais, kaip ir mes. Juk visas mūsų sudėtines *idėjas* galiausiai galima suskaidyti į paprastas *idėjas,* iš kurių jos susideda ir pirmiausia yra sudarytos, nors galbūt jų betarpiškos sudedamosios dalys, jeigu galima taip pasakyti, taip pat yra sudėtinės *idėjos.* Pavyzdžiui, *mišrus modusas,* kurį žymi žodis „melas", susideda iš šių paprastų *idėjų:* 1) artikuliuoti garsai, 2) tam tikros *idėjos* kalbančiojo intelekte, 3) šie žodžiai yra šių *idėjų* ženklai, 4) šie ženklai sujungti teigimu arba neigimu kitaip, negu jų žymimos *idėjos* yra sujungtos kalbančiojo intelekte. Ma-

nau, nėra reikalo toliau plėtoti tos sudėtinės *idėjos*, kurią vadiname melu, analizę; to, ką pasakiau, pakanka parodyti, kad ji sudaryta iš paprastų *idėjų;* tik įžeisčiau ir varginčiau skaitytoją, jeigu apsunkinčiau jį smulkiau išvardydamas visas atskiras paprastas *idėjas*, įeinančias į šią sudėtinę *idėją*, — remdamasis tuo, kas pasakyta, jis pats būtinai sugebės tai padaryti. Tą patį galima padaryti su visomis mūsų sudėtinėmis *idėjomis*: kad ir kaip jos būtų sujungtos ir sudėtos, visas jas galiausiai galima suskaidyti į paprastas *idėjas*, kurios visos yra mūsų turimo ar galimo pažinimo ir mąstymo medžiaga. Mes neturėsime pagrindo baimintis, kad taip intelektas apribojamas pernelyg menku *idėjų* skaičiumi, jeigu susimąstysime apie tai, kokią neišsenkamą paprastų modusų atsargą mums pateikia vien tik skaičius ir forma. Tad lengvai galime įsivaizduoti, kad *mišrūs modusai*, leidžiantys sudaryti įvairiausius skirtingų paprastų *idėjų* ir jų begalinių modusų derinius, toli gražu nėra negausūs ir menki. Taigi iš karto pamatysime, jog niekam nereikia baimintis, kad jis pristigs laisvės ir erdvės, kur galėtų klaidžioti jo mintys, nors, mano nuomone, jos apsiriboja tik paprastomis *idėjomis*, gautomis iš pojūčio ir refleksijos, ir įvairiais jų deriniais.

10. Verta pasidomėti, *kurios iš mūsų paprastų idėjų buvo daugiausiai modifikuojamos ir turėjo daugiausiai iš jų sudarytų mišrių modusų su jiems duotais pavadinimais;* tai buvo šios trys *idėjos* — mąstymas, judėjimas (šios dvi *idėjos* apima visus veiksmus) ir galia, iš kurios, kaip manoma, kyla šie veiksmai. Aš teigiu, kad šios paprastos *idėjos* — mąstymo, judėjimo ir galios — buvo labiausiai modifikuojamos ir iš jų modifikacijų buvo sudaryta daugiausiai sudėtinių modusų, turinčių

pavadinimus. Kadangi veikla yra labai svarbi žmonijai ir su ja susiję visi įstatymai, nenuostabu, kad buvo atkreiptas dėmesys į įvairius mąstymo ir judėjimo modusus, jų *idėjos* buvo pastebėtos ir kaupiamos atmintyje, joms buvo suteikti pavadinimai, — be šito įstatymai negalėtų būti gerai sudaryti, negalėtų būti slopinamos ydos ir netvarka. Be tokių pavadinimus turinčių sudėtinių *idėjų* tarp žmonių nebūtų įmanomas sklandus bendravimas, todėl žmonės ir turi veiksmų, kurie skiriasi savo priežastimis, priemonėmis, objektais, tikslais, įrankiais, laiku, vieta ir kitomis aplinkybėmis, taip pat šiems veiksmams tinkamų jų galių modusų nusistovėjusius pavadinimus bei taria jų intelekte esant nusistovėjusias jų *idėjas;* pavyzdžiui, drąsa yra galia kalbėti ar daryti kitų akivaizdoje tai, ką ketiname, be baimės ar sutrikimo; graikai drąsų kalbėjimą vadina atskiru pavadinimu *παρρησία;* kai žmogaus galia, ar sugebėjimas, ką nors daryti yra įgyta dažnai atliekant tą patį dalyką, šią *idėją* mes vadiname įpročiu; kai ji nekantrauja ir yra pasirengusi kiekviena proga pasireikšti veiksmu, mes vadiname ją *polinkiu*. Antai *irzlumas* yra polinkis arba palinkimas būti piktam.

Taigi ištirkime bet kuriuos veiksmo modusus, pavyzdžiui, *svarstymą* ir *pritarimą,* kurie yra intelekto veiksmai, arba *bėgimą* ir *kalbėjimą,* kurie yra kūno veiksmai, arba *kerštą* ir *nužudymą,* kurie yra jų abiejų veiksmai, ir įsitikinsime, kad jie yra tik *paprastų idėjų rinkiniai,* — šios *idėjos* drauge sudaro sudėtines *idėjas,* kurias žymi šie pavadinimai.

11. *Galia* yra tas šaltinis, iš kurio kyla visi veiksmai, todėl substancijos, kuriose glūdi šios galios, vadinamos *priežastimis,* kai ši galia pasireiškia veiksmu; o šito-

kiu būdu sukurtos substancijos, arba paprastos *idėjos*, kurias kokiam nors subjektui pateikia šios jėgos veikimas, vadinamos *pasekmėmis*. *Veiklumas*, kuriuo sukuriama nauja substancija arba *idėja*, šią galią taikančiame subjekte vadinamas veiksmu, o subjekte, kuriame pakeičiama arba sukuriama kokia nors paprasta *idėja*, jis vadinamas *poveikio patyrimu*; nors šis veiklumas gali būti labai įvairus, o jo pasekmės — beveik begalinės, vis dėlto, aš manau, mes galime įsivaizduoti, kad protingose būtybėse tai yra ne kas kita, kaip mąstymo ir norėjimo modusai, o kūnuose — ne kas kita, kaip judėjimo modifikacijos. Aš sakau, kad, mano nuomone, mes negalime įsivaizduoti jį esant ką nors kita, išskyrus šiuos du dalykus. Prisipažįstu, kad neturiu jokio kito kokias nors pasekmes sukeliančio veiksmo sąvokos ar *idėjos*, išskyrus šiuos, taigi jis yra visiškai svetimas mano mąstymui, supratimui ir žinojimui ir man toks pat tamsus, kaip kitos penkios juslės arba kaip spalvų *idėjos* neregiui; todėl *daugelis žodžių, kurie atrodo reiškią kokį nors veiksmą*, iš tikrųjų žymi visai ne veiksmą, arba *modus operandi*[29], *bet* tiktai *pasekmę* kartu su kai kuriomis veikiamo subjekto padėties aplinkybėmis, arba veikiančiąją priežastį; pavyzdžiui, kūrimas ir naikinimas neapima jokios veiksmo ar būdo, kuriais jie atliekami, *idėjos*, o apima tik priežasties ir padaryto dalyko *idėją*. Ir kai valstietis sako, kad šaltis užšaldo vandenį, tai nors ir atrodo, kad žodis „užšaldyti" apima tam tikrą *veiksmą*, iš tiesų jis žymi ne ką kita, kaip pasekmę — kad vanduo, kuris prieš tai buvo skystas, pasidarė kietas ir tankus, — neapimdamas jokios veiksmo, kuriuo tai padaryta, *idėjos*.

12. Aš manau, čia nebūtina pažymėti, kad nors galia ir veiksmas sudaro didžiąją dalį mišrių modusų, kurie turi pavadinimus, yra gerai žinomi žmonių intelektui ir paplitę jų kalboje, tačiau *nėra* neįmanomos ir kitos paprastos *idėjos* bei įvairūs jų deriniai; manau, kad juo labiau *nebūtina išvardyti visus* nusistovėjusius *mišrius modusus* ir jų pavadinimus. Tai sudarytų didžiosios dalies žodžių, vartojamų teologijos, etikos, teisės, politikos ir įvairių kitų mokslų žodyną. Viskas, ko reikia dabartiniam mano tikslui, — tai parodyti, kokios rūšies *idėjas* aš vadinu *mišriais modusais*, kaip intelektas jas įgyja ir kad jos yra paprastų *idėjų*, gautų iš pojūčio ir refleksijos, deriniai; manau, kad šitai aš padariau.

Dvidešimt trečias skyrius

APIE MŪSŲ SUDĖTINES SUBSTANCIJŲ IDĖJAS

1. Intelektas, turintis, kaip aš sakiau, daugybę paprastų *idėjų*, kurias jam pateikia juslės, nes jos glūdi išoriniuose daiktuose, arba savo paties veiksmų *refleksija*, taip pat pastebi, kad tam tikras skaičius šių paprastų *idėjų* visuomet esti kartu. Kadangi jos laikomos priklausančiomis vienam daiktui, o žodžiai tinka žymėti bendrosioms sąvokoms ir vartojami greitam susižinojimui, tai šitaip viename subjekte sujungtos paprastos *idėjos* vadinamos vienu pavadinimu, o dėl neapdairumo paskui esame linkę apibūdinti ir traktuoti kaip vieną paprastą *idėją* tai, kas iš tiesų yra daugelio *idėjų* derinys, nes, kaip jau sakiau, neįsivaizduodami, kaip šios paprastos *idėjos* gali egzistuoti pačios

savaime, įprantame tarti esant tam tikrą substratą, kuriame jos egzistuoja ir iš kurio randasi; šį substratą mes vadiname *substancija*.

2. Taigi jeigu kas nors sumanys pasitikrinti dėl savo *grynosios substancijos apskritai sąvokos*, įsitikins, kad jis neturi kitokios substancijos *idėjos*, kaip tik prielaidą apie nežinia kokį tų kokybių, kurios geba sukelti mums paprastas *idėjas* ir kurios paprastai vadinamos akcidencijomis, pagrindą. Jeigu kieno nors paklaustų, kas yra tas objektas, kuriam būdinga spalva ar svoris, jis galėtų atsakyti tik taip: tai yra tankios tįsios dalys; o jeigu jo pasiteirautų, kas yra tai, kam būdingas šis tįsumas ir tankis, jis būtų ne ką geresnėje padėtyje nei anksčiau minėtasis indas, kuris aiškino, kad pasaulis laikosi ant didžiulio dramblio; paklaustas, ant ko laikosi dramblys, jis atsakė, kad ant didžiulio vėžlio; tačiau vėl spaudžiamas pasakyti, ant ko laikosi plačianugaris vėžlys, jis atsakė: „Ant kažko, nežinau, ant ko". Taip ir mes čia, kaip ir kitais atvejais, kai vartojame žodžius neturėdami aiškių ir ryškių *idėjų*, kalbame kaip vaikai, kurie paklausti, kas yra koks nors daiktas, kurio jie nežino, iškart pateikia patenkinamą atsakymą, kad tai yra *kažkas*; iš tiesų toks atsakymas, nesvarbu, ar jį pateikia vaikai, ar suaugusieji, reiškia tik tai, kad jie nežino, kas tai yra, kad jie neturi jokios daikto, kurį dedasi pažįstą ir apie kurį kalba, atskiros *idėjos* ir visiškai nieko nežino apie jį, nieko nenutuokia. Taigi mūsų turima *idėja*, kuriai mes duodame bendrą substancijos pavadinimą, yra ne kas kita, kaip tariamas, tačiau nežinomas tų kokybių, kurias matome egzistuojant, pagrindas; kadangi mes įsivaizduojame, kad jos negali egzistuoti *sine re substante*, be ko nors, kas jas laikytų, tą jų pagrin-

dą mes vadiname *substantia* — tikrąja šio žodžio prasme tai reiškia „stovintis po kuo nors" arba „laikantis".

3. Taip sudarę miglotą ir santykinę substancijos apskritai *idėją,* imdami tokius paprastų *idėjų* derinius, kurie, kaip rodo patyrimas ir žmonių juslių duomenys, buvo pastebėti egzistuojant kartu ir todėl laikomi kylančiais iš tam tikros substancijos vidinės sandaros ar nežinomos esmės, mes gauname *atskirų substancijų rūšių idėjas.* Taip mes įgyjame žmogaus, arklio, aukso, vandens ir kitas *idėjas,* ir tegu kiekvienas iš savo patyrimo pasako, ar jis turi kokią nors kitą aiškią šių substancijų *idėją,* kuri yra ne tik tam tikrų paprastų *idėjų* egzistavimo drauge *idėja.* Pastebimos įprastos geležies ar deimanto kokybės, sudėtos drauge, sudaro tikrąją sudėtinę šių substancijų *idėją,* kurią kalvis ar juvelyras paprastai žino geriau negu filosofas, — kad ir apie kokią substancinę formą pastarasis kalbėtų, jis neturi jokios kitos šių substancijų *idėjos,* išskyrus susidarytą iš tų paprastų *idėjų,* kurias galima jose aptikti; tik mes turime atkreipti dėmesį į tai, kad mūsų sudėtinės substancijų *idėjos,* greta visų tų paprastų *idėjų,* iš kurių jos yra sudarytos, visuomet apima miglotą *kažko,* kam jos priklauso ir kame glūdi, *idėją.* Todėl kalbėdami apie kokią nors substancijos rūšį mes sakome, kad tai yra *daiktas,* turintis tokias ar kitokias kokybes: kaip kūnas yra *daiktas,* pasižymintis tįsumu, forma ir sugebantis judėti, dvasia yra *daiktas,* sugebantis mąstyti, taip kietumas, purumas ir galia pritraukti geležį yra, kaip mes sakome, kokybės, kurias galima aptikti magnete. Tokie ir panašūs posakiai rodo, kad substancija visuomet laikoma kažkuo greta tįsumo, formos, tankio, judėji-

mo, mąstymo ar kitų *idėjų*, kurias galima stebėti, nors mes nežinome, kas tai yra.

4. Todėl kai mes kalbame ar mąstome apie kokią nors atskirą kūniškų substancijų rūšį, tokią kaip *arklys*, *akmuo* ir t.t., tai nors mūsų turima jų *idėja* yra tik tų juslėmis suvokiamų kokybių, kurias mes paprastai aptinkame susijungusias daiktuose, vadinamuose *arkliu* ar *akmeniu*, įvairių paprastų *idėjų* deriniai ar junginiai, vis dėlto, negalėdami suvokti, kaip jos galėtų egzistuoti vienos arba viena kitoje, tariame jas egzistuojant kokiame nors bendrame objekte ir jo laikomas; *tą jų pagrindą mes pavadiname substancija*, nors tikrai neturime *daikto*, kurį laikome pagrindu, aiškios ir apibrėžtos *idėjos*.

5. Tas pat atsitinka ir su sielos veiksmais, t.y. su mąstymu, samprotavimu, bijojimu ir t.t., — mes nemanome, kad jie egzistuoja patys savaime, ir nesuprantame, kaip jie gali priklausyti kūnui arba būti jo sukelti, todėl esame linkę manyti, kad tai yra tam tikros kitos *substancijos*, kurią vadiname *dvasia*, veiksmai. Iš to akivaizdu, jog kadangi mes neturime jokios kitos materijos *idėjos* ar sąvokos, o tik kaip kažko, kame egzistuoja daugybė šių juntamų kokybių, veikiančių mūsų jusles, tai tardami substanciją, kurioje glūdi *mąstymas*, *žinojimas*, *abejojimas*, judėjimo galia ir t.t., mes *turime tokią pat aiškią dvasios substancijos sąvoką, kokią turime kūno:* vieną iš jų tariame esant (nežinodami, kas tai yra) tų paprastų *idėjų*, kurias gauname iš išorės, *substratą*, o kitą tariame esant (lygiai taip pat nežinodami, kas tai yra) tų veiksmų, kuriuos patiriame savyje, *substratą*. Taigi aišku, kad materijos kūniškosios *substancijos idėja* yra taip pat toli nuo mūsų sąvokų ir supratimo, kaip

ir dvasinės *substancijos*, arba *dvasios*, *idėja*; todėl iš to, kad neturime jokios dvasios *substancijos* sąvokos, mes negalime padaryti išvados, kad ji neegzistuoja, lygiai kaip dėl tos pačios priežasties negalime neigti kūno egzistavimo: teigti, kad kūno nėra, nes mes neturime aiškios ir apibrėžtos materijos *substancijos idėjos*, lygiai taip pat protinga, kaip ir sakyti, kad nėra dvasios, nes mes neturime aiškios ir apibrėžtos dvasios *substancijos idėjos*.

6. Todėl, kad ir kokia būtų paslėpta ir abstrakti *substancijos* apskritai prigimtis, visos *mūsų turimos atskirų įvairių substancijų rūšių idėjos* yra ne kas kita, kaip paprastų *idėjų*, drauge egzistuojančių tokioje, nors ir nežinomoje, jų vienybės priežastyje, dėl kurios visuma egzistuoja pati savaime, įvairūs deriniai. Kaip tik dėl tokių paprastų *idėjų* derinių mes įsivaizduojame atskiras *substancijų* rūšis; tokios yra įvairių jų rūšių *idėjos*, kurias mes turime savo intelekte, ir tik tokias *idėjas* mes pažymime kitiems jų rūšiniais pavadinimais, pavyzdžiui, „žmogus", „arklys", „saulė", „vanduo", „geležis"; išgirdęs šiuos žodžius, kiekvienas suprantantis kalbą susidaro savo intelekte derinį tų įvairių paprastų *idėjų*, kurias jis paprastai stebėdavo ar įsivaizduodavo drauge egzistuojant šiuo pavadinimu ir kurias visas jis taria glūdint tame nežinomame bendrame subjekte, kuris pats niekur kitur neglūdi, ir, taip sakant, prie jo prisišliejusias. Tuo tarpu akivaizdu, kad kiekvienas, įsigilinęs į savo paties mintis, įsitikins, kad jis neturi jokios kitos kokios nors *substancijos idėjos*, ar tai būtų *auksas*, ar *arklys*, ar *geležis*, ar *žmogus*, ar *sieros rūgštis*, ar *duona*, išskyrus *idėjas* tų juslėmis suvokiamų kokybių, kurias jis taria glūdint joje, darydamas prielaidą

apie *substratą*, taip sakant, laikantį tas kokybes arba paprastas *idėjas*, kurias jis stebėdavo egzistuojant susijungusias drauge. Antai kas yra *saulės idėja*, jeigu ne sankaupa tokių paprastų *idėjų*, kaip šviesa, šiluma, apskritumas, pastovus taisyklingas judėjimas tam tikru atstumu nuo mūsų, ir galbūt kai kurių kitų priklausomai nuo to, kaip tiksliai tas, kuris mąsto ir kalba apie *saulę*, pastebėjo tas juslėmis suvokiamas kokybes, *idėjas* arba savybes, kurios būdingos daiktui, jo vadinamam *saule*.

7. Juk tobuliausią kurios nors atskiros *substancijų* rūšies *idėją* turi tas, kuris yra surinkęs ir sujungęs daugiausiai joje egzistuojančių paprastų *idėjų;* prie jų reikia priskirti jos aktyvias galias ir pasyvius sugebėjimus — nors jie ir nėra paprastos *idėjos*, tačiau šiuo atžvilgiu trumpumo dėlei juos gana paranku prie jų priskirti. Antai galia pritraukti geležį yra tos substancijos, kurią vadiname *magnetu*, sudėtinės *idėjos* viena iš *idėjų*, o galia būti pritrauktam yra sudėtinės *idėjos*, kurią vadiname *geležimi*, dalis, — šios galios laikomos būdingomis šių daiktų kokybėmis. Kadangi kiekviena *substancija* joje aptinkamomis galiomis gali tiek pakeisti kai kurias kitų daiktų juslėmis suvokiamas kokybes, tiek sukelti mums tas paprastas *idėjas*, kurias mes gauname tiesiogiai iš jos, tai šiomis naujomis kitiems daiktams įdiegtomis juslėmis suvokiamomis kokybėmis ji atskleidžia mums tas galias, kurios per jas tarpiškai veikia mūsų jusles taip pat dėsningai, kaip daikto juslėmis suvokiamos kokybės veikia jas tiesiogiai: pavyzdžiui, juslėmis mes tiesiogiai suvokiame *ugnies* šilumą ir spalvą, kurios, jeigu gerai įsigilinsime, yra ne kas kita, kaip ugnies galios sukelti mums šias *idėjas;* juslė-

mis mes suvokiame ir *medžio anglies* spalvą bei trapumą ir taip pažįstame dar vieną ugnies galią — pakeisti medžio spalvą ir tankį. Pirmuoju atveju ugnis tiesiogiai, o antruoju atveju — tarpiškai atskleidžia mums šias įvairias galias, kurias mes dėl to laikome ugnies kokybių dalimi ir taip jas padarome ugnies sudėtinės *idėjos* dalimi. Visos tos galios, kurias mes pažįstame, apsiriboja tik tų daiktų, kuriuos jos veikia, kai kurių juslėmis suvokiamų kokybių pakeitimu, taip priversdamos juos pateikti mums naujas juslines *idėjas;* kaip tik dėl to aš ir priskyriau šias galias prie paprastų *idėjų,* sudarančių sudėtines *substancijų* rūšių *idėjas,* nors pačios savaime šios galios iš tiesų yra sudėtinės *idėjos.* Ir aš norėčiau būti suprastas šia plačiąja prasme, kai paminiu kurią nors iš šių *galimybių tarp paprastų idėjų,* kurias prisimena mūsų intelektas, kai mes mąstome apie *atskiras substancijas.* Juk būtina atsižvelgti į įvairias jose glūdinčias galias, jeigu norime susidaryti teisingas ir apibrėžtas įvairių substancijų rūšių sąvokas.

8. Neturėtume stebėtis tuo, kad *galios sudaro didžiąją dalį mūsų substancijų sudėtinių idėjų,* nes jų antrinės kokybės yra tokios, kad daugiausia iš esmės pasitarnauja atskirti substancijoms vienai nuo kitos ir paprastai sudaro žymią įvairių substancijų rūšių sudėtinių *idėjų* dalį. Kai mūsų juslės nepajėgia atskleisti mums kūnų smulkiausių dalelių dydžio, struktūros ir formos, nuo kurių priklauso jų tikroji sandara ir skirtumai, mes esame priversti pasinaudoti jų antrinėmis kokybėmis kaip būdingais požymiais ir ženklais, kuriais remdamiesi susidarome intelekte jų *idėjas* ir skiriame jas vieną nuo kitos; visos šios antrinės kokybės, kaip buvo parodyta, yra ne kas kita, kaip tik galios. Antai *opijaus* spalva ir

skonis, kaip ir jo migdomosios ar skausmą malšinančios savybės, yra tik galios, priklausančios nuo jo pirminių kokybių, dėl kurių jis gali daryti įvairų poveikį įvairioms mūsų kūno dalims.

9. *Idėjos, sudarančios mūsų sudėtines kūniškųjų substancijų idėjas,* yra šių trijų rūšių. *Pirma,* tai daiktų pirminių kokybių, kurias mums atskleidžia juslės ir kurios būdingos daiktams ir tada, kai mes jų nesuvokiame, *idėjos;* tokios kokybės yra kūno dalių dydis, forma, skaičius, išsidėstymas ir judėjimas, — jos iš tikrųjų glūdi juose nepriklausomai nuo to, ar mes jas pastebime, ar ne. *Antra,* juslėmis suvokiamos antrinės kokybės, kurios priklauso nuo pirmųjų ir yra ne kas kita, kaip šių substancijų galios per jusles sukelti mums įvairias *idėjas,* — šios *idėjos* neglūdi pačiuose daiktuose, nebent tik taip, kaip kas nors glūdi savo priežastyje. *Trečia,* kiekvienai substancijai mūsų priskiriamas gebėjimas sukelti ar patirti tokius pirminių kokybių pokyčius, kad taip pakeista substancija sukeltų mums kitokias *idėjas* negu prieš tai, — tai vadinama aktyviomis ir pasyviomis galiomis, ir visos šios galios, kiek mes žinome apie jas ar turime kokią nors jų sąvoką, apsiriboja tik juslinėmis paprastomis *idėjomis.* Juk kad ir kokius smulkiausių geležies dalelių pokyčius turėtų galią sukelti magnetas, mes neturėtume jokios jo galios kaip nors veikti geležį sąvokos, jeigu jos neatskleistų juslėmis suvokiamas geležies judėjimas; aš neabejoju, kad kūnai, su kuriais kasdien susiduriame, turi galią sukelti tūkstančius vienas kito pokyčių, apie kuriuos mes net neįtariame, nes jie niekada nepasireiškia juslėmis suvokiamais padariniais.

10. Taigi *galios* tikrai *sudaro didžiąją dalį mūsų sudėtinių substancijų idėjų*. Kas ištirs savo sudėtinę aukso *idėją*, įsitikins, kad kai kurios ją sudarančios *idėjos* yra tik galios, kaip antai galia lydytis, tačiau nesusinaikinti ugnyje, galia tirpti karališkajame vandenyje[30] yra *idėjos*, tokios pat būtinos susidaryti mūsų sudėtinei aukso *idėjai*, kaip ir jo spalvos ir svorio *idėjos*, kurios, jeigu deramai jas apsvarstysime, taip pat yra ne kas kita, kaip skirtingos galios. Juk, tiesą sakant, geltonumas iš tiesų neglūdi aukse, bet yra aukso galia sukelti mums šią *idėją* veikiant mūsų akis, kai jis yra tinkamoje šviesoje; o šiluma, kuri neatskiriama nuo mūsų saulės *idėjos*, iš tikrųjų yra saulėje ne daugiau negu balta spalva, kurią ji suteikia vaškui. Ir viena, ir kita vienodai yra saulės galios, kurios jos nepastebimų dalelių judėjimu ir forma taip veikia žmogų, kad jis įgyja šilumos *idėją*, ir taip veikia vašką, kad jis įgyja sugebėjimą sukelti žmogui baltumo *idėją*.

11. Jeigu mūsų juslės būtų pakankamai stiprios, kad galėtų skirti smulkiausias kūnų daleles ir tikrąją sandarą, nuo kurios priklauso jų juslėmis suvokiamos kokybės, neabejoju, kad jos sukeltų mums visiškai kitokias *idėjas*; tai, kas dabar yra geltona aukso spalva, išnyktų, ir vietoj jos mes matytume nuostabų tam tikro dydžio ir formos dalelių audinį. Tai mums aiškiai atskleidžia mikroskopai: tai, kas plikai akiai atrodo tam tikra spalva, šitaip sustiprinus mūsų jusles pasirodo esą visiškai kas kita; šitaip pasikeitęs, taip sakant, mūsų įprastiniam žvilgsniui spalvoto daikto smulkiausių dalelių dydžio mastas sukelia mums kitokias *idėjas*, negu sukeldavo anksčiau. Pavyzdžiui, smėlis arba sugrūstas stiklas, kurie plikai akiai atrodo nepermatomi

ir balti, per mikroskopą atrodo skaidrūs; šitaip matomas plaukas netenka savo ankstesnės spalvos ir yra beveik visai perregimas, su ryškių žėrinčių spalvų priemaiša, atsirandančia lūžtant spinduliams deimantuose ar kituose skaidriuose kūnuose. Kraujas plikai akiai atrodo visiškai raudonas, tačiau per gerą mikroskopą, leidžiantį įžiūrėti smulkesnes jo dalis, matyti tik keletas raudonų rutuliukų, plaukiojančių skaidriame skystyje, ir nežinia, kaip atrodytų šie rutuliukai, jeigu būtų surasti stiklai, kurie galėtų juos padidinti dar tūkstantį ar dešimt tūkstančių kartų.

12. Be galo išmintingas mūsų ir visų mus supančių daiktų Kūrėjas pritaikė mūsų jusles, sugebėjimus ir organus gyvenimo patogumams ir tiems reikalams, kuriuos mes čia turime atlikti. Mes sugebame juslėmis pažinti ir skirti daiktus ir taip juos ištirti, kad galėtume pasinaudoti jais ir įvairiais būdais pritaikyti juos šio gyvenimo reikmėms. Mes pakankamai giliai įžvelgėme, kaip puikiai jie sumanyti ir koks nuostabus jų poveikis, kad stebėtumėmės jų Kūrėjo išmintimi, galia ir gerumu ir jį girtume. Mes nestokojame sugebėjimų įgyti tokį pažinimą kaip šis, kuris atitinka mūsų dabartinę būklę. Tačiau, atrodo, suteikti mums tobulą, aiškų ir adekvatų daiktų pažinimą neįėjo į Dievo sumanymą; tikriausiai tai pranoksta bet kokios baigtinės būtybės supratimą. Mums suteikti sugebėjimai (kad ir kokie atbukę ir silpni) pakankamai įžvelgti kūrinijoje, kad pažintume Kūrėją ir savo pareigą, ir mes turime tikrai užtektinai sugebėjimų, kad galėtume pasirūpinti gyvenimo patogumais; tai ir yra mūsų šio pasaulio reikalai. Tačiau jeigu mūsų juslės pasikeistų, taptų gyvesnės ir stipresnės, daiktų išvaizda ir išorė mums atrodytų vi-

siškai kitokia ir, esu linkęs manyti, būtų nesuderinama su mūsų egzistavimu ar bent jau su gerove toje visatos dalyje, kurioje mes gyvename. Kas susimąstys apie tai, kaip menkai mūsų organizmas gali pakelti persikėlimą į tokias atmosferos dalis, kurios yra tik šiek tiek aukščiau už tas, kuriose mes paprastai kvėpuojame, turės pagrindo būti patenkintas, kad šiame Žemės rutulyje, mums suteiktoje buveinėje, išmintingasis Kūrėjas pritaikė vienus prie kitų mūsų organus ir juos veikiančius kūnus. Jeigu mūsų klausa būtų tūkstantį kartų jautresnė negu dabar, kaip mus trikdytų nesiliaujantis triukšmas! Ramiausioje vienumoje mums būtų sunkiau miegoti arba mąstyti, negu griaudint aplinkui jūros mūšiui. Juo labiau jeigu kieno nors regėjimas, labiausiai pamokoma mūsų juslė, būtų tūkstantį ar šimtą tūkstančių kartų aštresnis negu dabar pasitelkęs geriausią mikroskopą, tada jis plika akimi matytų daiktus, kelis milijonus kartų mažesnius už mažiausius dabar jo matomus objektus, ir daug labiau priartėtų prie kūniškų daiktų smulkiausių dalelių sandaros ir judėjimo atskleidimo, ir tikriausiai įgytų daugelio iš jų vidinės sandaros *idėjas*; tačiau tada jis atsidurtų visiškai kitokiame pasaulyje negu kiti žmonės: niekas jam ir kitiems neatrodytų tas pats daiktas, visų daiktų regimos *idėjos* būtų skirtingos. Taigi aš abejoju, ar jis galėtų kalbėtis su kitais žmonėmis apie regėjimo objektus arba dalyvauti pokalbyje apie spalvas, nes šie dalykai jiems atrodytų visiškai skirtingai. Ir tikriausiai toks aštrus ir jautrus regėjimas nepakeltų ryškios saulės šviesos ar net aiškios dienos šviesos, iškart galėtų suvokti tik labai mažą kokio nors objekto dalį, ir tai tik iš labai nedidelio atstumo. Ir jeigu pasitelkęs tokias mikroskopi-

nes akis (jeigu galiu jas taip pavadinti) žmogus galėtų giliau nei paprastai įsiskverbti į kūnų slaptą sandarą ir pagrindinį audinį, iš tokio pasikeitimo jis neturėtų didelės naudos, jeigu toks aštrus regėjimas nepadėtų jam nueiti į turgų ar biržą, jeigu jis iš reikiamo atstumo nepamatytų daiktų, kurių turi vengti, ir jeigu neatskirtų jam pasitaikančių daiktų pagal tas juslėmis suvokiamas kokybes, pagal kurias juos skiria kiti. Žmogus, turintis tokį aštrų regėjimą, kad mato smulkiausių laikrodžio spyruoklės dalelių išsidėstymą ir pastebi, nuo kokios ypatingos sandaros ir postūmio priklauso jos stangrus judėjimas, be abejo, atskleis kai ką nuostabaus; tačiau jeigu taip įtaisytos akys negalės iškart aprėpti rodyklės ir ciferblato ženklų ir iš tolo pamatyti, kiek valandų, tai jų savininkui nedaug bus naudos iš tokio aštrumo, kuris, atskleidęs jam slaptą mechanizmo dalių sandarą, neleis naudotis juo.

13. Čia leiskite man išsakyti vieną keistą spėjimą: kadangi turime tam tikrą pagrindą manyti (jeigu galima bent kiek pasikliauti pranešimu apie daiktus, kurių mūsų filosofija negali paaiškinti), kad dvasios gali įgyti įvairaus dydžio, formos ir dalelių sandaros kūnų pavidalą, tai ar vienas didelis pranašumas, kurį kai kurios iš jų turi prieš mus, nėra tai, kad jos gali susidaryti ir susiformuoti tokius jutimo ar suvokimo organus, kurie atitiktų jų dabartinį tikslą ir objekto, kurį jos ketina ištirti, sąlygas? Juk kaip savo žiniomis pranoktų visus tas žmogus, kuris sugebėtų taip pakeisti savo akių, šios vienintelės juslės, sandarą, kad jos pasižymėtų visais įvairiais regėjimo laipsniais, kuriuos mes išmokome patirti pasitelkę stiklus (iš pradžių atsitiktinai aptiktus). Kokių stebuklų atskleistų tas, kuris galė-

tų taip pritaikyti akis visų rūšių objektams, kad panorėjęs matytų kraujo ir kitų gyvūnų syvų smulkiausių dalelių formą ir judėjimą taip aiškiai, kaip kitais kartais mato pačių gyvūnų pavidalą ir judėjimą. Tačiau jeigu dabartinėje mūsų būklėje nekintami mūsų jutimo organai būtų taip sudaryti, kad atskleistų kūnų smulkiausių dalelių formą ir judėjimą, nuo kurių priklauso dabar mūsų pastebimos jų juslėmis suvokiamos kokybės, iš to tikriausiai mes neturėtume jokios naudos. Dievas neabejotinai sukūrė mus taip, kaip dabartinėje mūsų būklėje mums yra geriausia. Jo dėka mes esame prisitaikę gyventi greta kūnų, kurie mus supa ir su kuriais mes turime reikalą; ir nors turimais sugebėjimais mes negalime tobulai pažinti daiktų, tačiau jie pakankamai gerai tarnauja tiems anksčiau minėtiems mūsų tikslams, kurie mums yra labai svarbūs. Prašau skaitytojo atleisti man, kad dėstau jam tokią laukinę fantaziją apie aukštesnių už mus būtybių suvokimo būdus; tačiau kad ir kokia keista ji būtų, abejoju, ar mes galime kaip nors kitaip įsivaizduoti angelams būdingą pažinimo būdą, o ne remdamiesi tuo, ką aptinkame ir matome savyje. Ir nors mes negalime nepripažinti, kad begalinė Dievo galia ir išmintis gali sukurti būtybes, apdovanotas tūkstančiais kitokių sugebėjimų ir išorinių daiktų pažinimo būdų negu mūsų turimieji, tačiau mūsų mintys negali siekti toliau, negu leidžia mūsų sugebėjimai, todėl net mūsų spėjimai negali peržengti *idėjų*, kurias mums teikia pojūtis ir refleksija, ribų. Bent jau prielaida, kad angelai kartais įgyja kūnų pavidalą, neturėtų mūsų stulbinti, nes kai kurie iš seniausių ir mokslingiausių Bažnyčios tėvų, atrodo, tikėjo,

kad jie turėjo kūną; tikra yra tai, kad jų egzistavimo forma ir būdas mums yra nežinomi.

14. Bet grįžkime prie mūsų nagrinėjamo klausimo — prie mūsų turimų substancijų *idėjų* ir būdų, kuriais jas įgyjame; aš teigiu, kad *mūsų rūšinės substancijų idėjos* yra ne kas kita, kaip *tam tikro skaičiaus paprastų idėjų, kurios laikomos sujungtomis viename daikte, derinys*. Nors paprastai šios substancijų *idėjos* vadinamos paprastomis sąvokomis, o jų pavadinimai — paprastais terminais, tačiau iš tiesų jos yra sudėtinės ir sujungtinės. Pavyzdžiui, *idėja,* kurią žymime pavadinimu „gulbė", yra balta spalva, ilgas kaklas, raudonas snapas, juodos kojos, pėdos su plėve — visa tai atitinkamo dydžio — ir galia plaukioti vandenyje bei kelti tam tikrą triukšmą, o žmogui, kuris ilgai stebėjo šią paukščių rūšį, galbūt ir kai kurios kitos savybės, kurios visos telpa į paprastas juslines *idėjas,* sujungtas viename bendrame objekte.

15. Greta materialių juslėmis suvokiamų substancijų sudėtinių *idėjų,* apie kurias aš ką tik kalbėjau, iš paprastų *idėjų,* kurias mums teikia kasdien mūsų patiriami sielos veiksmai, tokie kaip mąstymas, supratimas, norėjimas, pažinimas, galia pradėti veiksmą ir t.t., egzistuojančių drauge kurioje nors substancijoje, mes galime susidaryti *sudėtinę nematerialios dvasios idėją*. Šitaip, sujungę mąstymo, suvokimo, laisvės ir galios judinti save ir kitus daiktus *idėjas,* mes gauname tokį pat aiškų nematerialių substancijų suvokinį ir sąvoką, kaip ir materialių substancijų. Juk sujungę mąstymo ir norėjimo arba galios sukelti ar sustabdyti kūnišką judėjimą *idėjas* ir susieję jas su substancija, kurios aiškios *idėjos* neturime, mes gauname nematerialios dvasios

idėją; tuo tarpu sujungę sukibusių tankių dalelių ir galios būti judinamam *idėjas*, susietas su substancija, kurios pozityvios *idėjos* taip pat neturime, gauname materijos *idėją*. Pirmoji *idėja* yra tokia pat aiški ir ryški, kaip ir antroji: mąstymo ir kūno judinimo *idėjos* yra tokios pat aiškios ir ryškios, kaip ir tįsumo, tankio bei pasidavimo judinimui *idėjos*. Juk mūsų substancijos *idėja* abiem atvejais yra vienodai neaiški arba jos iš viso nėra: ji yra tik tariamas „nežinia kas", turintis laikyti tas *idėjas*, kurias vadiname akcidencijomis. Tik dėl refleksijos stokos mes esame linkę manyti, kad mūsų juslės neparodo mums nieko kito, išskyrus materialius daiktus. Kiekvienas pojūčio aktas, jeigu deramai į jį įsigilinsime, vienodai pateikia mums abiejų gamtos pusių — dvasinės ir kūniškosios — vaizdą. Juk kai matydamas, girdėdamas ir t.t. aš žinau, kad šalia manęs yra tam tikra kūniška esybė, šio pojūčio objektas, aš tikriau žinau, kad manyje yra tam tikra dvasinė esybė, kuri mato ir girdi. Aš turiu būti tikras, kad tai negali būti grynos bejuslės materijos aktas, kad jis niekada nebūtų įmanomas be nematerialios mąstančios esybės.

16. Turėdami sudėtinę ko nors tįsaus, turinčio formą, spalvą ir visas kitas juslėmis suvokiamas kokybes *idėją*, kuri yra viskas, ką mes žinome apie daiktą, mes esame taip toli nuo kūno substancijos *idėjos*, tarsi visiškai nieko nežinotume; nors mes įsivaizduojame gerai *pažįstą* materiją ir *žmonės* yra įsitikinę, kad suvokia ir žino daug kūnų kokybių, tačiau įsigilinus tikriausiai paaiškės, kad *pirminių su kūnais susijusių idėjų jie turi ne daugiau negu su nematerialia dvasia susijusių idėjų, ir jos nėra nė kiek aiškesnės.*

17. *Mūsų turimos pirminės kūną,* kaip dvasios priešybę, *apibūdinančios idėjos yra tankių* ir, vadinasi, atskiriamų *dalelių sukibimas ir galia perduoti judėjimą postūmiu.* Manau, kad kaip tik šios pirmapradės *idėjos* yra būdingos ir savybingos kūnui, nes forma yra ne kas kita, kaip baigtinio tįsumo pasekmė.

18. *Mūsų turimos dvasią apibūdinančios idėjos yra mąstymas ir valia,* arba galia mintimi išjudinti kūną, ir iš jos išplaukianti laisvė. Juk kaip kūnas negali postūmiu neperduoti savo judėjimo kitam kūnui, su kuriuo, esančiu rimtyje, jis susiduria, taip siela panorėjusi gali išjudinti kūnus arba susilaikyti nuo šito. Egzistavimo, trukmės ir judrumo *idėjos* yra bendros abiem.

19. Nėra jokio pagrindo laikyti keistu dalyku tai, kad aš *priskiriu dvasiai judrumą;* juk neturėdamas kitokios judėjimo *idėjos,* išskyrus atstumo nuo kitų esybių, kurios laikomos esančiomis rimtyje, kitimą, ir matydamas, kad dvasios, kaip ir kūnai, gali veikti tik ten, kur jos yra, ir kad dvasios įvairiu metu veikia įvairiose vietose, negaliu visoms baigtinėms dvasioms nepriskirti vietos keitimo (apie begalinę dvasią aš čia nekalbu). Mano siela, būdama tokia pat reali esybė kaip ir mano kūnas, tikrai sugeba keisti atstumą nuo bet kokio kito kūno ar esybės, kaip ir pats kūnas, taigi sugeba judėti. Ir jeigu matematikas gali nagrinėti tam tikrą atstumą tarp dviejų taškų arba jo pakitimą, tai neabejotinai galima įsivaizduoti atstumą tarp dviejų dvasių ir jo pakitimą ir taip įsivaizduoti jų judėjimą, jų priartėjimą viena prie kitos arba nutolimą.

20. Kiekvienas savyje pastebi, kad jo siela gali mąstyti, norėti ir veikti jo kūną toje vietoje, kur ji yra, tačiau negali veikti kūno, esančio už šimto mylių nuo

jos. Niekas negali įsivaizduoti, kad jo siela gali mąstyti ar judinti kūną Oksforde, kai jis yra Londone, ir negali nežinoti, kad, būdama sujungta su jo kūnu, per visą kelionę iš Oksfordo į Londoną ji nuolat keičia vietą, kaip ir jį vežanti karieta ar arklys, ir, manau, tikrai galima sakyti, kad visą tą laiką ji juda; o jeigu nesutinkama, kad tai pateikia mums pakankamai aiškią jos judėjimo *idėją*, manau, ją pateiks jos atsiskyrimas nuo kūno mirties atveju, nes man atrodo neįmanoma laikyti sielą išeinančia iš kūno arba paliekančia jį ir vis dėlto neturėti jos judėjimo *idėjos*.

21. Jeigu kas nors sakytų, kad siela negali keisti vietos, nes ji neturi jokios vietos, nes dvasios yra ne *in loco, bet ubi*[31], tai, manyčiau, dabar, tokiame amžiuje, kai nelabai linkstama stebėtis ar leistis suklaidinamiems tokių nesuprantamų išvedžiojimų, šitoks kalbėjimo būdas daugeliui neatrodys labai svarus. Tačiau jeigu kas nors mano, kad toks skyrimas turi kokią nors prasmę ir jį galima pritaikyti mūsų dabartiniam tikslui, norėčiau, kad jis išdėstytų jį suprantama kalba ir rastų joje argumentų, įrodančių, kad nematerialios dvasios negali judėti. Iš tiesų judėjimo negalima priskirti Dievui — ne dėl to, kad jis nematerialus, bet dėl to, kad jis yra begalinė dvasia.

22. Dabar mūsų turimą sudėtinę nematerialios dvasios *idėją palyginkime* su sudėtine kūno *idėja* ir pažiūrėkime, ar viena iš jų nėra neaiškesnė už kitą ir kuri yra neaiškiausia. Mūsų turima kūno *idėja*, mano manymu, yra tįsi tanki substancija, gebanti perduoti judėjimą postūmiu; mūsų turima mūsų sielos, kaip nematerialios dvasios, *idėja* — tai mąstančios ir turinčios galią valia arba mintimi sukelti kūno judėjimą substancijos *idėja*.

Tokios, mano manymu, yra *mūsų sudėtinės sielos ir kūno, kaip dviejų priešybių, idėjos;* o dabar ištirkime, kuri iš jų yra neaiškesnė ir sunkiau suprantama. Aš žinau, jog žmonės, kurių mintys pasinėrusios į materiją ir kurie taip pajungė savo intelektą juslėms, kad retai kada mąsto apie ką nors kita, yra linkę sakyti, kad jie negali suprasti mąstančio daikto, ir tai tikriausiai yra tiesa; tačiau aš teigiu, kad jeigu gerai įsigilins, jie ne ką geriau galės suprasti ir tįsų daiktą.

23. Jeigu kas nors sakosi nežinąs, kas jame mąsto, jis turi galvoje, kad nežino, kokia yra to mąstančio daikto substancija; aš sakau, kad ne geriau jis žino ir tai, kokia yra to tankaus daikto substancija. Toliau, jeigu jis sakosi nežinąs, kaip jis mąsto, aš atsakau: jis taip pat nežino, kaip yra tįsus, kaip tankios kūno dalys yra sujungtos arba sukabintos, kad sudarytų tįsumą. Nors oro dalelių slėgiu galima paaiškinti *įvairių materijos dalelių,* kurios yra didesnės už oro daleles ir turi mažesnes poras negu oro korpuskulos, *sukibimą,* tačiau oro svoris arba slėgis negali paaiškinti paties oro dalelių sukibimo arba būti jo priežastis. O jeigu eterio ar kokios nors kitos subtilesnės už orą materijos slėgis gali sujungti ir tvirtai laikyti drauge oro dalelės sudedamąsias dalis, kaip ir kitus kūnus[32], vis dėlto jis negali būti sąsaja pačiam sau ir išlaikyti drauge dalių, sudarančių šios *materia subtilis*[33] kiekvieną mažiausią korpuskulą. Taigi kad ir kokia išradinga yra ši hipotezė, aiškinanti, kad juslėmis suvokiamų kūnų dalis išlaiko drauge kitų išorinių nepastebimų kūnų slėgis, ji neapima paties eterio dalių; juo akivaizdžiau ji įrodo, kad kitų kūnų dalis išlaiko drauge išorinis eterio slėgis ir negali būti jokios kitos suprantamos jų sukibimo ir susijungimo

priežasties, juo labiau ji palieka mus nežinioje dėl pačios eterio korpuskulų dalių sukibimo, — mes negalime įsivaizduoti jų neturint dalių, nes jos yra kūnai ir dalijamos, nei kaip jų dalys sukibusios, jeigu joms stinga tos sukibimo priežasties, kuri pateikiama kaip visų kitų kūnų dalių sukibimo priežastis.

24. Tačiau iš tiesų *jokio aplinkinio skysčio slėgis*, kad ir koks didelis jis būtų, *negali būti* suprantama *tankių materijos dalių sukibimo priežastis*. Nors toks slėgis gali sukliudyti atplėšti vieną nuo kito du nugludintus paviršius jiems statmena kryptimi, kaip rodo bandymas su dviem nugludintomis marmuro plokštėmis, tačiau jis nė kiek negali sukliudyti atskirti juos judėjimu šiems paviršiams lygiagrečia kryptimi. Kadangi aplinkinis skystis, turintis visišką laisvę užimti kiekvieną erdvės tašką, paliktą dėl tokio šoninio judėjimo, šitaip sujungtų kūnų tokiam judėjimui priešinasi ne daugiau, negu jis priešintųsi kūno judėjimui, jeigu šis iš visų pusių būtų apsuptas skysčio ir neliestų jokio kito kūno, tai, vadinasi, jeigu nebūtų jokios kitos sukibimo priežasties, visos kūnų dalys turėtų būti lengvai atskiriamos tokiu šoniniu slystančiu judėjimu. Juk jeigu eterio slėgis yra pakankama sukibimo priežastis, ten, kur ši priežastis neveikia, negali būti jokio sukibimo. O kadangi jis negali priešintis tokiam šoniniam atskyrimui (kaip buvo parodyta), tai jokioje įsivaizduojamoje plokštumoje, kertančioje kokią nors materijos masę, negali būti sukibimo, kaip jo nėra tarp dviejų nugludintų paviršių, kurie visada, nepaisant jokio įsivaizduojamo skysčio slėgio, lengvai nuslys vienas nuo kito. Taigi, ko gero, kad ir kokią aiškią mes manytume turį kūno

tįsumo *idėją*, kuri yra ne kas kita, kaip tankių dalelių sukibimas, tas, kuris gerai apsvarstys ją savo intelekte, turės pagrindą padaryti išvadą, kad jam *lygiai taip pat lengva turėti aiškią idėją, kaip siela mąsto, kaip ir idėją, kaip kūnas yra tįsus*. Juk kadangi kūnas yra tįsus ne daugiau ir ne kitaip, kaip tik dėl jo tankių dalelių susijungimo ir sukibimo, mes labai blogai suprastume kūno *tįsumą* nesuprasdami, kas sudaro jo dalelių susijungimą ir sukibimą; o tai man atrodo taip pat nesuprantama, kaip ir mąstymo būdas ir tai, kaip jis vyksta.

25. Aš sutinku, kad daugelis žmonių paprastai stebisi, kaip kam nors gali atrodyti keblu tai, ką, jų manymu, jie kasdien stebi. Jie nedelsdami paklaus: „Argi mes nematome, kad kūnų dalelės būna tvirtai sukibusios? Ar yra kas nors paprasčiau? Kokių abejonių dėl to gali kilti?“ Tą patį aš sakau apie *mąstymą* ir *valingą judėjimą:* argi mes nepatiriame jo kiekvieną akimirką savyje, taigi ar galima juo abejoti? Aš pripažįstu, kad faktas yra akivaizdus; tačiau jeigu mes pažvelgsime į tai atidžiau ir pasvarstysime, kaip jis vyksta, manau, sutriksime ir vienu, ir kitu atveju ir taip pat menkai suprasime, kaip kūno dalelės sukimba, kaip ir tai, kaip mes patys suvokiame arba judame. Norėčiau, kad kas nors man suprantamai paaiškintų, kaip aukso ar bronzos dalelės (kurios ką tik lydinyje buvo taip lengvai atskiriamos viena nuo kitos, kaip vandens ar smėlio laikrodžio dalelės) per kelias akimirkas taip susijungia ir taip tvirtai prisišlieja viena prie kitos, kad stipriausia žmogaus rankų jėga negali jų atskirti; manau, kad mąstančiam žmogui čia bus keblu pateikti patenkinamą atsakymą savo paties ar kito žmogaus intelektui.

26. Kūneliai, sudarantys tą skystį, kurį mes vadiname *vandeniu*, yra tokie nepaprastai maži, jog man neteko girdėti, kad kas nors per mikroskopą (aš girdėjau, kad kai kurie iš jų padidina 10 000 kartų, o kai kurie — net daug daugiau nei 100 000 kartų[34]) dėtųsi aiškiai matęs jų dydį, formą ar judėjimą; o *vandens* dalelės taip menkai susijusios viena su kita, kad net mažiausia jėga jas pastebimai atskiria. Maža to, jeigu mes ištirsime jų nepaliaujamą judėjimą, turėsime sutikti, kad jos nesukibusios viena su kita; tačiau tegu tik stoja stiprus šaltis, ir jos susijungia, sukietėja, šie mažyčiai atomai sukimba, ir nepanaudojus didelės jėgos jų neįmanoma atskirti. Kas sugebės surasti saitus, taip stipriai susiejančius šias palaidų kūnelių krūvas, kas sugebės atskleisti tą rišamąją medžiagą, taip tvirtai priklijuojančią jas vieną prie kitos, tas atskleis didžią ir dar nežinomą paslaptį; tačiau ir tai padaręs jis dar bus pakankamai toli nuo to, kad suprantamai paaiškintų kūno tįsumą (kuris yra jo tankių dalelių sukibimas), kol negalės parodyti, kas sudaro šių saitų, arba šios rišamosios medžiagos, arba mažiausios egzistuojančios materijos dalelės, dalių jungtį arba sutvirtinimą. Iš to paaiškėja, kad ištyrus ši pirminė ir tariamai akivaizdi kūno kokybė pasirodys esanti tokia pat nesuprantama, kaip ir visa, kas susiję su mūsų siela, ir kad *tankią tįsią substanciją taip pat sunku įsivaizduoti, kaip ir mąstančią nematerialią substanciją,* nesvarbu, kokių prieštaravimų būtų pateikiama prieš šį teiginį.

27. Šiek tiek išplėtokime savo mintį: tas slėgis, kuris pasitelkiamas paaiškinti kūnų sukibimui, yra toks pat nesuprantamas, kaip ir pats sukibimas. Juk jeigu materiją laikysime baigtine, kokia ji, be abejonės, yra, te-

gu kas nors mąstydamas nuklysta prie visatos ribų ir pažiūri, kokius jis gali įsivaizduoti įmanomus lankus, kokius ryšius, laikančius šią materiją taip stipriai suspaustą, kad dėl to plienas įgyja savo tvirtumą, o deimanto dalelės — kietumą ir neišardomumą. Jeigu materija yra baigtinė, ji turi turėti ribas, ir turi būti kas nors, kas neleistų jai išsklisti į dalis. Jeigu kas nors, stengdamasis išvengti šio keblumo, puls į prielaidos apie materijos begalinumą gelmes, tegu jis pasvarsto, ar tuo jis bent kiek nušvies kūno *sukibimą* ir ar, aiškindamas jį pačia absurdiškiausia ir nesuprantamiausia prielaida, padarys jį bent kiek suprantamesnį; kai ištirsime kūno tįsumo (kuris yra ne kas kita, kaip tankių dalelių sukibimas) prigimtį, priežastį ar būdą, jis mums nebus nė kiek aiškesnis ar apibrėžtesnis negu mąstymo *idėja*.

28. Kita mūsų turima kūno *idėja* yra galia *perduoti judėjimą postūmiu,* o kita sielos *idėja* yra galia *sukelti judėjimą mintimi.* Kasdienis patyrimas mums aiškiai pateikia šias *idėjas* — vieną kūno, o kitą — mūsų sielos; tačiau jeigu ir čia mes imsimės tirti, kaip tai vyksta, *lygiai taip pat būsime nežinioje.* Juk apie judėjimo perdavimą postūmiu, kai vienas kūnas praranda tiek judėjimo, kiek jo gauna kitas (o tai yra paprasčiausias atvejis), mes negalime susidaryti kitokio supratimo, tik kaip apie judėjimo perėjimą iš vieno kūno į kitą, — manau, tai yra lygiai taip pat neaišku ir nesuprantama, kaip ir tai, kaip mūsų siela gali judinti ar sustabdyti mūsų kūną mintimi, o mes kiekvieną akimirką matome ją tai darant. Judėjimo padidėjimas dėl postūmio, kurį pastebime arba tikime kartais įvykstant, yra dar sunkiau suprantamas. Kasdienis patyrimas mums

akivaizdžiai liudija ir postūmio, ir minties sukeliamą judėjimą, tačiau mums labai sunku suprasti būdą, kaip tai vyksta: abiem atvejais mes esame vienodai keblioje padėtyje. Taigi kai mes svarstome judėjimą, perduodamą kūno arba dvasios, *su dvasia susijusi idėja yra bent jau tokia pat aiški, kaip ir ta, kuri susijusi su kūnu*. Jeigu mes nagrinėsime judėjimo aktyvią galią arba *varomąją jėgą*, jeigu galiu taip ją pavadinti, dvasioje ji yra daug aiškesnė negu kūne, nes du nejudantys kūnai, padėti vienas šalia kito, niekada nepateiks mums kitokios jų galios judinti vienas kitą *idėjos*, išskyrus pasiskolintą judėjimą; tuo tarpu siela kasdien mums pateikia aktyvios galios judinti kūnus *idėjas*, ir todėl mums vertėtų pasvarstyti, ar aktyvi galia nėra skiriamasis dvasių požymis, o pasyvi galia — materijos. Iš to galima spėti, kad sukurtos dvasios nėra visiškai atskirtos nuo materijos, nes jos yra ir aktyvios, ir pasyvios. Grynoji dvasia, t.y. Dievas, yra tik aktyvi; grynoji materija yra tik pasyvi; tas esybes, kurios yra ir aktyvios, ir pasyvios, galime laikyti abiejų dalininkėmis. Tačiau kad ir kaip ten būtų, aš manau, jog mes turime tiek pat daug ir tokių pat aiškių su dvasia susijusių *idėjų*, kaip ir susijusių su kūnu; ir vienų, ir kitų substancija mums yra vienodai nežinoma, mąstymo *idėja* dvasioje yra tokia pat aiški, kaip tįsumo *idėja* kūne, o judėjimo perdavimas mintimi, kurį mes priskiriame dvasiai, yra toks pat akivaizdus, kaip ir jo perdavimas postūmiu, kurį priskiriame kūnui. Nuolatinis patyrimas įgalina mus pastebėti ir vieną, ir kitą, nors mūsų ribotas intelektas negali suprasti nė vieno iš jų. Juk kai intelektas nori pažvelgti už tų pirmapradžių *idėjų*, kurias mums teikia pojūtis ir refleksija, ir įsiskverbti į jų priežastis ir

susidarymo būdą, mes įsitikiname, kad jis neatskleidžia nieko, išskyrus savo trumparegiškumą.

29. Taigi pojūtis mus įtikina, kad yra tankios tįsios substancijos, o refleksija — kad yra mąstančios substancijos; patyrimas liudija mums, kad tokie dalykai egzistuoja ir kad pirmieji turi galią judinti kūną postūmiu, o antrieji — mintimi. Patyrimas, sakau, kiekvieną akimirką pateikia mums aiškias ir vienų, ir kitų *idėjas.* Tačiau už šių *idėjų,* kaip gautų iš jų atitinkamų šaltinių, mūsų sugebėjimai neprasiskverbia. Jeigu mes imtumėmės toliau tirti jų prigimtį, priežastis ir būdą, tįsumo prigimties nesuvoktume aiškiau, nei suvokiame mąstymo prigimtį. Jeigu norėtume nuodugniau jas paaiškinti, vieną taip pat lengva paaiškinti, kaip ir kitą; suvokti, kaip mums nežinoma substancija išjudina kūną mintimi, nėra sunkiau nei suvokti, kaip mums nežinoma substancija išjudina kūną postūmiu. Taigi atskleisti, kas sudaro su kūnu susijusias *idėjas,* mes sugebame nė kiek ne geriau negu atskleisti, kas sudaro su dvasia susijusias *idėjas.* Dėl to man atrodo tikėtina, kad iš pojūčio ir refleksijos mūsų gaunamos paprastos *idėjos* yra mūsų minčių ribos, už kurių intelektas, kad ir kaip stengtųsi, nė kiek negali prasiskverbti ir negali nieko atskleisti, kai mėgina išgauti ką nors apie šių *idėjų* prigimtį ir paslėptas priežastis.

30. Trumpai tariant, mūsų turimą *dvasios idėją palyginę* su mūsų turima *kūno idėja* matome štai ką: dvasios substancija mums yra nežinoma, ir kūno substancija mums yra lygiai tokia pat nežinoma. Mes turime ryškias, aiškias dviejų pirminių kūno kokybių, arba savybių, — tankių sukibusių dalelių ir postūmio — *idėjas;* lygiai taip pat mes žinome ir turime dviejų

pirminių dvasios kokybių, arba savybių, — mąstymo ir veikimo galios, t.y. galios pradėti ar sustabdyti įvairias mintis ar judėjimus, — ryškias ir aiškias *idėjas*. Mes taip pat turime įvairių kūnams būdingų kokybių *idėjas* — aiškias ir ryškias *idėjas;* šios kokybės yra ne kas kita, kaip įvairios sukimbančių tankių dalelių tįsumo ir jų judėjimo modifikacijos. Lygiai taip pat mes turime įvairių mąstymo modusų, pavyzdžiui, tikėjimo, abejojimo, ketinimo, bijojimo, vylimosi — tai yra ne kas kita, kaip įvairūs mąstymo modusai, — *idėjas*. Mes taip pat turime norėjimo ir iš jo kylančio kūno judėjimo, taip pat dvasios judėjimo kartu su kūnu — nes, kaip buvo parodyta, dvasia sugeba judėti, — *idėjas*.

31. Pagaliau jeigu ši nematerialios dvasios sąvoka galbūt sudaro tam tikrų sunkumų, kuriuos nelengva paaiškinti, dėl to neigti tokių dvasių egzistavimą arba abejoti juo mes turime ne daugiau pagrindo negu neigti kūno egzistavimą arba abejoti juo, nes kūno sąvoka susijusi su tam tikrais keblumais, kuriuos mums labai sunku, o galbūt ir neįmanoma paaiškinti ar suprasti. Norėčiau, kad man parodytų mūsų dvasios sąvokoje ką nors painesnio ar artimesnio prieštaravimui už tai, kas glūdi pačioje kūno sąvokoje, — bet kokio baigtinio tįsumo dalijamumas *in infinitum*, nesvarbu, ar mes jį pripažįstame, ar neigiame, verčia mus padaryti išvadas, kurių mūsų supratimas neįstengia paaiškinti ar suderinti, išvadas, kurios kelia didesnių keblumų ir yra akivaizdžiau absurdiškos negu visa tai, kas gali išplaukti iš nematerialios pažįstančiosios substancijos sąvokos.

32. Tuo visai neturėtume stebėtis, nes, turėdami tik nedaugelį paviršutiniškų daiktų *idėjų*, kurias mums

pateikia tik juslės iš išorės arba intelektas, mąstantis apie tai, ką jis patiria savo viduje, mes nieko daugiau nežinome; dar mažiau žinome apie daiktų vidinę sandarą ir tikrąją prigimtį, nes stokojame sugebėjimų, reikalingų įgyti tokiam pažinimui. Todėl patirdami ir atskleisdami savyje galią valingai judėti ir jos pažinimą taip pat tikrai, kaip patiriame arba atskleidžiame išorinių kūnų tankių dalelių sukibimą ir atsiskyrimą, kurie yra kūnų tįsumas ir judėjimas, *būti patenkinti savo nematerialios dvasios sąvoka ir jos egzistavimu mes turime lygiai tokį pat pagrindą, kaip ir būti patenkinti savo kūno sąvoka ir jo egzistavimu.* Tai, kad mąstymas egzistuoja skyrium ir nepriklausomai nuo tankio, yra ne didesnis prieštaravimas negu tai, kad tankis egzistuoja skyrium ir nepriklausomai nuo mąstymo, nes jie abu yra viena nuo kitos nepriklausomos paprastos *idėjos;* aš nežinau, kodėl, turėdami vienodai aiškias ir ryškias mąstymo ir tankio *idėjas,* mes negalime tarti egzistuojant mąstantį daiktą be tankio, t.y. *nematerialų,* kaip mes tariame egzistuojant tankų daiktą be mąstymo, t.y. *materiją,* juolab kad įsivaizduoti, kaip mąstymas gali egzistuoti be materijos, nė kiek ne sunkiau nei įsivaizduoti, kaip materija galėtų mąstyti. Juk visada, kai tik mes norime išeiti už šių per pojūtį ir refleksiją gautų paprastų *idėjų* ir toliau skverbtis į daiktų prigimtį, mus iškart apgaubia nežinojimas ir migla, painiava ir sunkumai, ir mes negalime aptikti nieko daugiau, išskyrus savo pačių aklumą ir neišmanymą. Tačiau nepriklausomai nuo to, kuri iš šių sudėtinių *idėjų* — kūno ar nematerialios dvasios — yra aiškiausia, akivaizdu, kad jas sudarančios paprastos *idėjos* yra tik tos, kurias mums pateikė

pojūtis ir refleksija; taip yra ir su visomis kitomis mūsų substancijų *idėjomis*, net su paties Dievo *idėja*.

33. Jeigu ištirsime mūsų turimą nesuvokiamos aukščiausiosios Esybės *idėją*, pamatysime, kad ją įgyjame tuo pačiu būdu ir kad mūsų turimos Dievo ir atskirų dvasių sudėtinės *idėjos* yra sudarytos iš per *refleksiją* gautų paprastų *idėjų;* pavyzdžiui, iš to, ką patiriame savyje, mes įgyjame egzistavimo ir trukmės, pažinimo ir galios, malonumo ir laimės ir įvairių kitų kokybių bei galių, kurias geriau turėti negu jų stokoti, *idėjas;* kai norime susidaryti tinkamiausią, kokią tik galime, aukščiausiosios Esybės *idėją*, mes, pasitelkę begalybės *idėją*, išplečiame kiekvieną iš šių *idėjų* ir sujungę jas sudarome sudėtinę Dievo *idėją*. O kad intelektas turi tokią galią išplėsti kai kurias per pojūtį ir refleksiją gautas *idėjas*, jau buvo parodyta.

34. Jeigu aš įsitikinu, kad žinau nedaugelį dalykų ir kai kuriuos iš jų, o galbūt net visus — netobulai, galiu susidaryti dvigubai didesnio žinojimo *idėją*, kurią vėl galiu padvigubinti tiek pat kartų, kiek galiu pridėti prie skaičiaus, ir taip galiu didinti pažinimo *idėją* plėsdamas ją, kad ji apimtų visus egzistuojančius ar galimus daiktus. Tą patį aš galiu daryti ir su jų, t.y. visų jų kokybių, galių, priežasčių, pasekmių, santykių ir t.t., tobulesniu pažinimu, kol bus tobulai pažinta viskas, kas glūdi juose ar kokiu nors būdu gali būti su jais susiję, ir taip susidaryti begalinio ar beribio žinojimo *idėją*. Tą patį galima daryti su galia, kol prieiname prie to, ką vadiname begaliniu, taip pat su egzistavimo trukme be pradžios ar pabaigos, ir taip susidaryti amžinos esybės *idėją*. Kai egzistavimo, galios, išminties ir visų kitų tobulybių (kurių kokias nors *idėjas* galime turėti),

mūsų priskiriamų aukščiausiajai Esybei, kurią vadiname Dievu, laipsnis ar mastas yra beribis ir begalinis, mes susidarome geriausią mūsų intelektui įmanomą jos *idėją;* aš sakau, kad visa tai daroma tokiu mastu išplečiant tas paprastas *idėjas,* kurias mums pateikia mūsų pačių intelekto veiksmų refleksija arba juslės, atspindinčios išorinius daiktus, kiek jas gali išplėsti begalybė.

35. Juk kaip tik begalybė, sujungta su mūsų turimomis egzistavimo, galios, žinojimo ir t.t. *idėjomis,* sudaro tą sudėtinę *idėją,* kurios dėka mes geriausiai įsivaizduojame aukščiausiąją Esybę. Nors savo esme (kurios mes tikrai nepažįstame, nes nežinome ir žvirgždo, musės ar savo pačių tikrosios esmės) Dievas yra paprastas ir nesudėtinis, vis dėlto, manau, aš galiu sakyti, kad mes neturime jokios kitos jo *idėjos,* išskyrus sudėtinę egzistavimo, pažinimo, galios, laimės ir t.t., begalinių ir amžinų, *idėją;* visos šios *idėjos* yra apibrėžtos, ir kai kurios iš jų, būdamos santykinės, yra sudėtos iš kitų; visos jos, iš pradžių gautos, kaip buvo parodyta, iš *pojūčio* ir *refleksijos,* sudaro mūsų turimą Dievo *idėją* arba sąvoką.

36. Toliau reikia pažymėti, kad, išskyrus begalybę, nėra tokios Dievui mūsų priskiriamos *idėjos,* kuri nebūtų ir mūsų turimos sudėtinės kitų dvasių *idėjos* dalis. Kadangi mes galime turėti tik tas paprastas ne su kūnu, bet su kuo nors kitu susijusias *idėjas,* kurias mums teikia mūsų pačių intelekto veiksmų refleksija, dvasioms mes negalime priskirti nieko kito, tik tai, ką gauname iš jos; visi dvasių skirtumai, kuriuos mes galime nustatyti mąstydami apie jas, yra tik jų žinojimo, galios, trukmės, laimės ir t.t. masto ir laipsnių skirtumai.

Kad susidarydami tiek *dvasių*, tiek kitų daiktų *idėjas* mes esame *ribojami iš pojūčio ir refleksijos gaunamų idėjų*, akivaizdu iš to, jog nors ir kaip mūsų turimos dvasių *idėjos* pranoktų tobulumu kūnų *idėjas*, vis dėlto mes negalime turėti jokios būdo, kuriuo jos atskleidžia viena kitai savo mintis, *idėjos*, nors neišvengiamai turime padaryti išvadą, kad atskiros dvasios, esybės, apdovanotos tobulesniu žinojimu ir didesne laime nei mes, būtinai turi turėti ir tobulesnį savo minčių perdavimo būdą nei mes, priversti naudotis kūniškais ženklais ir ypač garsais, kurie plačiausiai vartojami, nes yra geriausi ir greičiausi mums įmanomi ženklai. Tačiau neturėdami jokio tiesioginio perteikimo patyrimo, taigi ir jokios jo sąvokos, mes neturime jokios *idėjos*, kaip dvasios, nevartojančios žodžių, gali greitai perteikti savo mintis ir juo labiau kaip dvasios, neturinčios kūno, gali būti savo minčių šeimininkės ir panorėjusios gali perduoti jas arba nuslėpti, nors mes būtinai turime tarti, kad jos turi tokią galią.

37. Taigi mes matėme, *kokios rūšies turime visų rūšių substancijų idėjas*, kas jas sudaro ir kaip mes jas įgyjame. Iš to, manau, visiškai akivaizdu štai kas.

Pirma, visos mūsų įvairių substancijų rūšių *idėjos* yra ne kas kita, kaip paprastų *idėjų* deriniai, kartu tariant kažką, kam jos priklauso, kame jos glūdi, nors mes visiškai neturime aiškios ir ryškios šio tariamo kažko *idėjos*.

Antra, visos paprastos *idėjos*, kurios, šitaip sujungtos į vieną bendrą *substratą*, sudaro mūsų sudėtines įvairių substancijų rūšių *idėjas*, yra ne kas kita, kaip *idėjos*, kurias mes gavome iš pojūčio ir refleksijos. Taigi net tose *idėjose*, kurias mes tariamės geriausiai pažįstą

ir kuriose labiausiai priartėjame prie savo daugiausiai išplėstų sąvokų supratimo, mes negalime išeiti už šių paprastų *idėjų* ribų. Ir net tose *idėjose,* kurios atrodo labiausiai nutolusios nuo viso to, su kuo mes susiduriame, ir be galo pranoksta viską, ką mes galime suvokti savyje *reflektuodami* arba *pojūčiais* atskleisti kituose daiktuose, mes negalime pasiekti nieko daugiau, išskyrus tas paprastas *idėjas,* kurias iš pradžių gavome iš *pojūčio* ar *refleksijos;* tai akivaizdu iš mūsų turimų sudėtinių angelų *idėjų* ir ypač iš paties Dievo *idėjos.*

Trečia, dauguma paprastų *idėjų,* sudarančių mūsų sudėtines substancijų *idėjas,* deramai jas ištyrus paaiškėja esančios tik galios, kad ir kaip mes būtume linkę laikyti jas teigiamomis kokybėmis; pavyzdžiui, didžioji dauguma *idėjų,* sudarančių mūsų sudėtinę aukso *idėją,* yra geltonumas, didelis svoris, kalumas, lydumas, tirpimas karališkajame vandenyje ir t.t., sujungtos drauge nežinomame *substrate;* visos šios *idėjos* yra ne kas kita, kaip įvairūs santykiai su kitomis substancijomis, iš tiesų jų nėra aukse pačiame savaime, nors jos priklauso nuo tų realių ir pirminių jo vidinės sandaros kokybių, dėl kurių jis gali skirtingai veikti įvairias kitas substancijas ir būti jų veikiamas.

Dvidešimt penktas skyrius

APIE SANTYKĮ

1. Greta intelekto turimų daiktų, egzistuojančių pačių savaime, paprastų ar sudėtinių *idėjų,* yra kitos *idėjos,* kurias jis įgyja lygindamas juos vieną su kitu. Ką nors nagrinėdamas, intelektas neapsiriboja šiuo konkrečiu objektu: jis gali perkelti bet kurią *idėją,* taip sa-

kant, už jos pačios ar bent jau pažvelgti už jos, kad pamatytų, kaip ji dera su kokia nors kita *idėja*. Kai intelektas tiria vieną daiktą taip, kad jis, taip sakant, paima jį ir padeda greta kito ir kreipia savo žvilgsnį nuo vieno prie kito, šitai yra *santykis* ir *atžvilgis*, kaip ir rodo šie žodžiai; pozityviems daiktams duotus pavadinimus, nurodančius šį atžvilgį ir tarnaujančius ženklais, nukreipiančiais mintis už paties pavadinto objekto į kažką, kas skiriasi nuo jo, vadiname *santykiniais*, o šitaip sujungtus daiktus — *susietais*. Antai kai intelektas traktuoja Kajų kaip tokią pozityvią būtybę, jis įtraukia į šią *idėją* tik tai, kas iš tikrųjų egzistuoja Kajuje; pavyzdžiui, kai aš traktuoju jį kaip žmogų, aš turiu galvoje ne ką kita, kaip sudėtinę rūšies „žmogus" *idėją*. Panašiai sakydamas, kad Kajus yra baltasis žmogus, aš turiu tik mintį apie žmogų, kuriam būdinga ši balta odos spalva. Tačiau kai aš vadinu Kajų *vyru*, užsimenu ir apie kitą asmenį, o kai vadinu jį *baltesniu*, užsimenu apie kitą daiktą; abiem atvejais mano mintis nukreipta į kažką už Kajaus ir atsižvelgiama į du dalykus. O kadangi bet kokia *idėja*, paprasta ar sudėtinė, gali duoti intelektui dingstį šitaip sugretinti du dalykus ir, taip sakant, apžvelgti juos sykiu, nors jie tebelaikomi skirtingais, tai kiekviena iš mūsų *idėjų* gali būti santykio pagrindu. Antai pateiktame pavyzdyje vedybų su Sempronija sutartis ir ceremonija yra pavadinimo vyru arba vyro santykio priežastis, o balta spalva yra priežastis, kodėl Kajus vadinamas baltesniu už smiltainį.

2. Šie ir panašūs *santykiai, išreiškiami santykiniais terminais, kuriuos atitinka kiti savo reikšme abipusiškai su jais susiję terminai,* kaip antai „tėvas ir sūnus", „didesnis ir

mažesnis", „priežastis ir pasekmė", kiekvienam yra *visiškai akivaizdūs,* ir kiekvienas iškart suvokia santykį. Juk „tėvas ir sūnus", „vyras ir žmona" ir panašūs koreliatyvūs terminai atrodo taip glaudžiai vienas su kitu susiję ir dėl įpročio taip lengvai dera ir atitinka vienas kitą žmonių atmintyje, kad įvardijus vieną iš jų mintys iškart nukreipiamos už taip pavadintų daiktų, ir kiekvienas pastebi taip aiškiai nurodytą santykį ir juo neabejoja. Tačiau tais atvejais, kai kalboje nėra koreliatyvių pavadinimų, santykį ne visuomet lengva pastebėti. „Sugulovė", be abejonės, taip pat yra santykinis pavadinimas, kaip ir „žmona"; tačiau kur kalbose šis ir panašūs žodžiai neturi koreliatyvių terminų, žmonės nėra labai linkę juos tokiais laikyti, nes jie neturi to aiškaus santykio požymio, kuris būdingas koreliatams, tarsi paaiškinantiems vienas kitą ir negalintiems egzistuoti kitaip, kaip tik drauge. Kaip tik dėl to daugelis tų pavadinimų, kurie, kaip paaiškėjo deramai juos ištyrus, apima akivaizdžius santykius, buvo pavadinti išoriniais. Tačiau visi pavadinimai, kurie nėra tik tušti garsai, turi žymėti kokią nors *idėją,* kuri arba glūdi daikte, kuriam taikomas pavadinimas, ir tada yra pozityvi ir traktuojama kaip susijusi su daiktu, kuriam duodamas pavadinimas, ir egzistuojanti jame, arba randasi iš atžvilgio, kurį intelektas aptinka tarp to daikto ir ko nors, kas skiriasi nuo jo ir su kuo drauge jis jį tiria, ir tada ji apima santykį.

3. Kitą *santykinių terminų* rūšį sudaro tie terminai, kurie nelaikomi nei santykiniais, nei išoriniais pavadinimais; iš pažiūros žymėdami kažką, *kas* objekte absoliutu, jie paslepia numanomą, nors ir mažiau pastebimą santykį. Tokie yra *atrodantys pozityvūs* terminai

„senas", „didelis", „netobulas" ir t.t., kuriuos aš turėsiu progą išsamiau aptarti tolesniuose skyriuose.

4. Toliau galima pažymėti, kad tokias pačias santykio *idėjas* gali turėti žmonės, turintys visiškai skirtingas siejamų, arba lyginamų, daiktų *idėjas;* pavyzdžiui, tie, kurie turi visiškai skirtingas *žmogaus idėjas,* gali sutarti dėl *tėvo* sąvokos, — ši sąvoka yra pridėta prie substancijos, arba žmogaus, ir susijusi tik su tuo žmogumi vadinamos būtybės veiksmu, kuriuo ji prisideda prie tos pačios rūšies būtybės gimimo, kad ir koks būtų žmogus.

5. Taigi *santykio esmę* sudaro dviejų daiktų siejimas, arba lyginimas vieno su kitu; dėl šio lyginimo vienas iš jų arba abu gauna pavadinimus. Jeigu kuris nors iš šių daiktų pašalinamas arba nustoja egzistuoti, išnyksta ir santykis, o drauge ir iš jo kylantis pavadinimas, nors pačiame antrajame daikte neįvyksta jokių pokyčių: pavyzdžiui, Kajus, kurį šiandien aš laikau tėvu, rytoj nustos juo būti tik dėl sūnaus mirties, jame pačiame neįvykus jokių pokyčių. Be to, vien tik intelektui pakeitus objektą, su kuriuo jis ką nors lygina, tas pats daiktas tuo pačiu metu gali turėti priešingą pavadinimą; pavyzdžiui, Kajus, lyginamas su įvairiais asmenimis, teisingai gali būti vadinamas vyresniu ir jaunesniu, stipresniu ir silpnesniu, ir t.t.

6. Tai, kas egzistuoja ar gali egzistuoti arba būti traktuojama kaip vienas daiktas, yra pozityvu; ne tik paprastos *idėjos* ir substancijos, bet ir modusai yra pozityvūs dalykai; nors dalys, iš kurių jie susideda, labai dažnai yra santykinės viena kitos atžvilgiu, tačiau kadangi visuma traktuojama kaip vienas daiktas ir sukelia mums sudėtinę vieno daikto *idėją,* kuri mūsų inte-

lekte yra tarsi vienas vaizdas, tai yra pozityvus arba absoliutus daiktas, arba *idėja*. Antai nors trikampio dalys, lyginamos viena su kita, yra *santykinės*, tačiau visumos *idėja* yra pozityvi absoliuti *idėja*. Tą patį galima pasakyti apie šeimą, melodiją ir t.t., nes santykis gali egzistuoti tik tarp dviejų daiktų, traktuojamų kaip du daiktai. Santykį visuomet turi sudaryti du daiktai arba dvi *idėjos*, arba pačios savaime iš tikrųjų atskiros, arba laikomos skirtingomis, ir turi būti pagrindas ar dingstis jas lyginti.

7. Apie santykį apskritai galima pasakyti štai ką.

Pirma, nėra *nė vieno dalyko* — nei paprastos *idėjos*, nei substancijos, nei moduso, nei santykio, nei jų pavadinimo, — *kurio nebūtų galima beveik begalinį skaičių kartų* nagrinėti kitų daiktų atžvilgiu, todėl tai sudaro nemažą dalį žmonių minčių ir žodžių. Pavyzdžiui, vienas vienintelis žmogus gali iškart būti susiję visais šiais *santykiais* ir daugeliu kitų ir visus juos palaikyti: tėvas, brolis, sūnus, senelis, vaikaitis, uošvis, žentas, vyras, draugas, priešas, valdinys, generolas, teisėjas, globėjas, klientas, profesorius, europietis, anglas, salietis, tarnas, šeimininkas, valdytojas, vadas, aukštesnis, žemesnis, didesnis, mažesnis, vyresnis, jaunesnis, amžininkas, panašus, nepanašus ir t.t. beveik be galo; jis gali sudaryti tiek santykių, kiek gali būti dingsčių lyginti jį su kitais daiktais remiantis bet kokiu atitikimu, neatitikimu ar kokiu nors kitokiu atžvilgiu. Juk, kaip sakiau, *santykis* yra dviejų daiktų lyginimo arba jų nagrinėjimo drauge ir suteikimo vienam iš jų arba abiem šiuo lyginimu grindžiamo pavadinimo, o kartais ir paties santykio pavadinimo būdas.

8. *Antra,* toliau apie *santykį* galima pasakyti štai ką: nors jis neglūdi realiai egzistuojančiuose daiktuose, bet yra kažkas išoriška ir papildomai pridėta, tačiau *idėjos,* kurias žymi santykiniai žodžiai, dažnai yra aiškesnės ir ryškesnės už tų substancijų, su kuriomis jos susijusios, *idėjas.* Mūsų turima tėvo ar brolio sąvoka yra gerokai aiškesnė ir ryškesnė už mūsų turimą žmogaus sąvoką, arba, jeigu norite, *tėvystė* yra toks dalykas, kurio aiškią sąvoką lengviau turėti negu žmonijos. Man daug lengviau įsivaizduoti, kas yra draugas, negu kas yra Dievas, nes dažnai pakanka žinoti vieną veiksmą ar vieną paprastą *idėją,* kad įgyčiau santykio sąvoką, o tam, kad pažinčiau kokią nors substancinę esybę, būtinas tikslus įvairių *idėjų* derinys. Sunku įsivaizduoti, kad žmogus, lyginantis du daiktus, nežinotų, kokiu atžvilgiu juos lygina, taigi lygindamas kokius nors daiktus jis būtinai turi turėti labai aiškią šio santykio *idėją.* Vadinasi, *santykių idėjos mūsų intelekte gali būti bent jau tobulesnės ir aiškesnės už substancijų idėjas.* Mat paprastai sunku žinoti visas paprastas *idėjas,* realiai glūdinčias kokioje nors substancijoje, tačiau dažniausiai visai lengva žinoti paprastas *idėjas,* sudarančias kokį nors santykį, apie kurį aš mąstau arba kurio pavadinimą turiu; pavyzdžiui, lyginant du žmones vieno bendro tėvo atžvilgiu labai lengva susidaryti brolių *idėjas,* dar neturint tobulos žmogaus *idėjos.* Kadangi reikšminiai santykiniai žodžiai, kaip ir kiti, žymi tik *idėjas,* o pastarosios visos yra arba paprastos, arba sudarytos iš paprastų, tai norint žinoti tikslią *idėją,* kurią žymi santykinis terminas, pakanka turėti aiškų supratimą apie tai, kas yra santykio pagrindas; jį galima įgyti neturint tobulos ir aiškios daikto, kuriam jis priskiriamas, *idė-*

jos. Pavyzdžiui, turėdamas supratimą, kad vienas paukštis padėjo kiaušinį, iš kurio išsirito kitas paukštis, aš turiu labai aiškią *perekšlės* ir *jauniklio* santykio tarp dviejų šv. Jokūbo parko kazuarų[35] *idėją*, nors galbūt turiu tik labai miglotą ir netobulą pačių šių paukščių *idėją*.

9. *Trečia*, nors yra labai daug motyvų, dėl kurių daiktai gali būti lyginami vienas su kitu, taigi ir daugybė *santykių*, tačiau *visi* jie *apsiriboja* tomis paprastomis pojūčio ar refleksijos *idėjomis*, kurios, mano manymu, sudaro viso mūsų žinojimo visą medžiagą, ir yra su jomis susiję. Kad būtų aiškiau, aš parodysiu tai remdamasis reikšmingiausiais santykiais, apie kuriuos mes turime kokį nors supratimą, taip pat kai kuriais tokiais, kurie atrodo labiausiai nutolę nuo *jutimo* ar *refleksijos*, — paaiškės, kad jų *idėjas* mes vis dėlto gauname iš ten, ir neliks abejonių, kad mūsų turimos jų sąvokos yra ne kas kita, kaip tam tikros paprastos *idėjos*, taigi pirmiausia yra kilusios iš jutimo ar refleksijos.

10. *Ketvirta*, kadangi *santykis* yra vieno daikto nagrinėjimas drauge su kitu daiktu, išoriniu jo atžvilgiu, akivaizdu, kad visi žodžiai, būtinai nukreipiantys intelektą prie kokių nors kitų *idėjų* negu tos, kurios laikomos realiai egzistuojančiomis tame daikte, kuriam taikomas žodis, yra *santykiniai žodžiai;* pavyzdžiui, „žmogus", „juodas", „linksmas", „susimąstęs", „ištroškęs", „piktas", „tįsus" ir panašūs žodžiai visi yra absoliutūs, nes jie nežymi ir nenurodo nieko kito, išskyrus tai, kas realiai egzistuoja arba manoma, kad egzistuoja, šitaip pavadintame žmoguje; tačiau „tėvas", „brolis", „karalius", „vyras", „juodesnis", „linksmesnis" ir t.t. yra žodžiai, drauge su jų žymimu daiktu apiman-

tys dar kažką atskira ir išoriška šio daikto egzistavimo atžvilgiu.

11. Išdėstęs šias prielaidas apie *santykį* apskritai, dabar aš keliais pavyzdžiais parodysiu, kaip visos mūsų turimos *santykio idėjos* yra sudarytos, kaip ir kitos, tik iš paprastų *idėjų* ir kad jos visos, kad ir kokios atrodytų subtilios ar nutolusios nuo jutimo, galiausiai apsiriboja paprastomis *idėjomis*. Pradėsiu nuo paties plačiausio santykio, kuriuo yra susiję visi egzistuojantys ar galintys egzistuoti daiktai, — tai yra *priežasties* ir *padarinio* santykis. Kitame skyriuje aš aptarsiu jo *idėją*, kaip ji kyla iš dviejų viso mūsų pažinimo šaltinių — *pojūčio* ir *refleksijos*.

Dvidešimt šeštas skyrius

APIE PRIEŽASTĮ IR PADARINĮ BEI KITUS SANTYKIUS

1. Suvokdami juslėmis nuolatinę daiktų kaitą, mes negalime nepastebėti, kad įvairios atskiros kokybės ir substancijos pradeda egzistuoti ir kad tą egzistavimą joms suteikia deramas kokio nors kito daikto taikymas ir veikimas. Šis pastebėjimas ir pateikia mums *priežasties* ir *padarinio idėjas*. Tai, kas sukelia kokią nors paprastą ar sudėtinę *idėją*, vadiname bendru *priežasties* pavadinimu, o tai, kas sukeliama, — *padariniu*. Pavyzdžiui, pastebėję, kad substancijos, mūsų vadinamos vašku, suskystėjimą, kuris yra paprasta *idėja*, prieš tai jai nebūdinga, nuolat sukelia tam tikro šilumos laipsnio veikimas, paprastą šilumos *idėją* vaško suskystėjimo atžvilgiu mes vadiname jo priežastimi, o suskystėjimą — padariniu. Arba pastebėję, kad substancija „me-

dis", kuri yra tam tikras taip vadinamas paprastų *idėjų* derinys, dėl ugnies poveikio virsta kita substancija, vadinama pelenais, t.y. kita sudėtine *idėja*, susidedančia iš paprastų *idėjų* derinio, visiškai skirtinga nuo tos sudėtinės *idėjos*, kurią vadiname medžiu, ugnį pelenų atžvilgiu mes laikome priežastimi, o pelenus — padariniu. Taigi visa tai, kas, mūsų supratimu, padeda sukurti kokią nors atskirą paprastą *idėją* arba paprastų *idėjų* derinį, arba substanciją, arba modusą, kurių anksčiau nebuvo, arba prisideda prie to, mūsų intelekte yra susiję priežasties santykiu ir mūsų yra taip vadinama.

2. Taigi iš to, ką mūsų juslės gali atskleisti mums apie kūnų poveikį vienas kitam, susidaręs *priežasties* ir *padarinio* sąvoką — būtent kad *priežastis* yra tai, kas kokį nors kitą daiktą, paprastą *idėją*, substanciją arba modusą, priverčia pradėti būti, o *padarinys* yra tai, kas gavo pradžią iš kokio nors kito daikto, — intelektas įvairius daiktų šaltinius nesunkiai suskirsto į dvi rūšis.

Pirma, kai padaromas visiškai naujas daiktas, toks, kad nė viena jo dalis niekada anksčiau neegzistavo, kaip yra tada, kai *in rerum natura*[36] pradeda egzistuoti nauja materijos dalelė, kuri prieš tai neturėjo būties; tai mes vadiname *kūrimu*.

Antra, kai kūnas sudarytas iš dalelių, kurios visos egzistavo anksčiau, tačiau pats tas daiktas, taip sudarytas iš anksčiau egzistavusių dalelių, kurios, imamos visos kartu, sudaro tokį paprastų *idėjų* derinį, anksčiau *neegzistavo* kaip šis žmogus, šis kiaušinis, rožė, vyšnia ir t.t. Kai tai susiję su substancija, sukurta įprastu natūraliu būdu dėl vidinės priežasties, kurią įdiegė ir paskatino veikti kokia nors išorinė veikiančioji jėga arba priežastis ir kuri veikia mums nesuvokiamais nepaste-

bimais būdais, tai mes vadiname *gimimu*. Kai priežastis yra išorinė ir padarinį sukelia juslėmis suvokiamas pastebimų dalių atskyrimas ar *sujungimas*, šitai mes vadiname *darymu*; tokie yra visi dirbtiniai daiktai. Kai sukeliama kokia nors paprasta *idėja*, kurios anksčiau šiame objekte nebuvo, šitai vadinama *pakeitimu*. Taigi žmogus gimsta, o paveikslas padaromas; abu jie pakeičiami, kai juose sukuriama kokia nors nauja juslėmis suvokiama kokybė ar paprasta *idėja*, kurios juose anksčiau nebuvo; šitaip priversti egzistuoti daiktai, kurių anksčiau čia nebuvo, yra *padariniai*, o tie daiktai, kurie sukėlė šį egzistavimą, yra *priežastys*. Šiais ir visais kitais atvejais galime pastebėti, kad *priežasties* ir *padarinio* sąvoka kyla iš *idėjų*, gautų per pojūtį ir refleksiją, ir kad šis santykis, kad ir koks jis būtų platus, galiausiai apsiriboja jomis. Juk tam, kad turėtume *priežasties* ir *padarinio idėją*, pakanka kokią nors paprastą *idėją* arba substanciją traktuoti kaip pradedančią egzistuoti dėl kokios nors kitos *idėjos* veikimo, nežinant šio veikimo būdo.

Dvidešimt septintas skyrius

APIE TAPATUMĄ IR SKIRTINGUMĄ[37]

1. Kita dingstis lyginti intelektui dažnai yra pats daiktų egzistavimas, kai, traktuodami ką nors kaip egzistuojantį tam tikroje konkrečioje vietoje ir konkrečiu metu, mes lyginame jį su juo pačiu, egzistuojančiu kitu metu, ir taip susidarome *tapatumo* ir *skirtingumo idėjas*. Kai mes matome, kad kas nors yra kokioje nors vietoje kokiu nors laiko momentu, esame tikri (kad ir kas tai būtų), jog tai yra tas pats daiktas, o ne kitas, kuris tuo

pačiu metu egzistuoja kitoje vietoje, kad ir kokie panašūs ir neatskiriami jie būtų visais kitais atžvilgiais; *tapatumą* sudaro tai, kad *idėjos*, kurioms jis priskiriamas, visiškai nesiskiria nuo tų, kokios jos buvo tuo momentu, kuriuo mes imame jų ankstesnį egzistavimą ir su kuriuo lyginame dabartinį. Niekada nematydami, kad du tos pačios rūšies daiktai egzistuotų toje pačioje vietoje tuo pačiu metu, ir neįsivaizduodami, kad taip galėtų būti, mes darome teisingą išvadą, jog koks nors daiktas, egzistuojantis kur nors kokiu nors metu, pašalina visus tos pačios rūšies daiktus ir egzistuoja ten tik vienas pats. Todėl kai mes klausiame, ar kas nors yra tas pats, ar ne, tai visuomet yra susiję su kuo nors, kas egzistavo tam tikru metu tam tikroje vietoje ir tuo momentu tikrai buvo tapatus sau pačiam ir niekam kitam; iš to išplaukia, jog vienas daiktas negali turėti dviejų egzistavimo pradžių, o du daiktai — vienos pradžios, nes neįmanoma, kad du tos pačios rūšies daiktai tuo pačiu momentu būtų arba egzistuotų toje pačioje vietoje arba kad tas pats daiktas būtų skirtingose vietose. Todėl tai, kas turėjo vieną pradžią, yra tas pats daiktas, o tai, kas turėjo laiko ir vietos atžvilgiu skirtingą pradžią nei ši, yra ne tas pat, bet kas kita. Keblumų dėl šio santykio iškilo dėl to, kad buvo menkai rūpinamasi susidaryti tikslias tų daiktų, kuriems jis priskiriamas, sąvokas ir tam buvo skiriama mažai dėmesio.

2. Mes turime tik trijų rūšių substancijų *idėjas:* 1) Dievas, 2) baigtinės dvasios, 3) kūnai. Pirma, Dievas neturi pradžios, yra amžinas, nekintamas ir visur esantis, todėl dėl jo tapatumo negali kilti abejonių. Antra, kadangi kiekviena iš baigtinių dvasių pradėjo egzistuoti

apibrėžtu laiku ir apibrėžtoje vietoje, tai santykis su tuo laiku ir ta vieta visuomet apibrėš kiekvienos iš jų tapatumą, kol ji egzistuoja.

Trečia, tas pat galioja kiekvienai materijos dalelei, kuri yra ta pati, jeigu prie jos nepridėta ar iš jos neatimta materijos. Nors šios trys substancijų rūšys, kaip mes jas vadiname, nepašalina viena kitos iš tos pačios vietos, tačiau mes galime įsivaizduoti tik taip, kad kiekviena iš jų būtinai turi pašalinti bet kurią kitą tos pačios rūšies substanciją iš tos pačios vietos, kitaip tapatumo ir skirtingumo sąvokos ir pavadinimai būtų tušti ir nebūtų galima atskirti vienos nuo kitos substancijų ar ko nors kito. Pavyzdžiui, jeigu du kūnai galėtų tuo pačiu metu būti toje pačioje vietoje, tai šios dvi materijos dalys turėtų būti tas pat, nesvarbu, ar jos didelės, ar mažos; maža to, visi kūnai turėtų būti tas pat. Juk dėl tos pačios priežasties, dėl kurios dvi materijos dalelės gali būti vienoje vietoje, visi kūnai gali būti vienoje vietoje; jeigu daroma tokia prielaida, ji pašalina skirtumą tarp vieno daikto ir daugiau negu vieno daikto tapatumo ir skirtingumo ir padaro jį juokingą. Tačiau kadangi tai, kad du ar daugiau yra vienas, yra prieštaravimas, tapatumas ir skirtingumas yra gerai pagrįsti ir intelektui naudingi santykiai ir lyginimo būdai. Kadangi visi kiti daiktai yra tik modusai arba santykiai, galiausiai apsiribojantys substancijomis, kiekvieno iš jų atskiro egzistavimo tapatumas ir skirtingumas taip pat bus apibrėžtas tuo pačiu būdu; negali kilti klausimo tik dėl dalykų, egzistuojančių nuosekliai vienas po kito, tokių kaip baigtinių būtybių veiksmai, pavyzdžiui, *judėjimas* ir *mintis*, kuriuos sudaro nenutrūkstama sekos grandinė, skirtingumo, nes išnykdami tą

pačią akimirką, kai prasideda, jie negali egzistuoti skirtingu metu ar skirtingose vietose, kaip tvarios būtybės gali skirtingu metu egzistuoti skirtingose vietose; todėl nei judėjimas, nei mintis, imami skirtingu metu, negali būti tie patys, nes kiekviena jų dalis turi skirtingą egzistavimo pradžią.

3. Iš to, kas pasakyta, nesunku įžvelgti, kas yra taip ieškomas *principium individuationis*[38], — aišku, kad tai yra pats egzistavimas, apibrėžiantis kiekvienos rūšies daikto atskirą laiką ir vietą, kurie dviejų tos pačios rūšies daiktų negali būti bendri. Nors atrodo, kad tai lengviau suprasti paprastų substancijų ar modusų atveju, tačiau jeigu įsigilinsime, tai nebus sunkiau ir sudėtinių substancijų atžvilgiu, jeigu atkreipsime dėmesį į tai, kam tai taikoma; pavyzdžiui, tarkime, kad atomas, t.y. vieningas kūnas, turintis vieną nekintamą paviršių, egzistuoja apibrėžtu metu apibrėžtoje vietoje; akivaizdu, kad, imamas bet kuriuo savo egzistavimo momentu, jis tuo momentu yra tapatus sau pačiam. Juk, būdamas tuo momentu tuo, kas jis yra, ir nieku kitu, jis yra tas pats, ir tai turi tęstis tol, kol tęsiasi jo egzistavimas, nes tol jis bus tas pats, o ne kitas. Panašiai jeigu du ar daugiau atomų būtų sujungti drauge į tą pačią masę, pagal ankstesnę taisyklę kiekvienas iš šių atomų bus tas pats, ir kol jie egzistuoja sujungti drauge, masė, susidedanti iš tų pačių atomų, turi būti ta pati masė arba tas pats kūnas, kad ir kaip įvairiai būtų sumaišytos dalys; tačiau atėmus vieną iš šių atomų arba pridėjus vieną naują tai jau nebebus ta pati masė arba tas pats kūnas. Dėl gyvų būtybių, tai jų tapatumas priklauso ne nuo tų pačių dalelių masės, o nuo kažko kito. Mat jų atveju didelių materijos dalių

pokyčiai nepakeičia tapatumo: ąžuolas, iš sodinuko išaugęs į didžiulį medį ir tada nupjautas, tebėra tas pats ąžuolas; kumeliukas, išaugęs į arklį, kuris kartais būna įmitęs, kartais sulysęs, visą laiką yra tas pats arklys, nors abiem šiais atvejais gali būti akivaizdžių dalių pasikeitimų; taigi iš tikrųjų nei vienu, nei kitu atveju materijos masės nėra tos pačios, nors ąžuolas iš tiesų yra tas pats ąžuolas, o arklys — tas pats arklys. Priežastis čia ta, kad šiais dviem — materijos masės ir gyvo kūno — atvejais *tapatumas* taikomas ne tam pačiam dalykui.

4. Todėl mes turime ištirti, kuo ąžuolas skiriasi nuo materijos masės; man atrodo, štai kuo: pastaroji yra bet kaip sujungtų materijos dalelių sukibimas, o pirmasis yra toks dalelių išsidėstymas, kad jos sudaro ąžuolo dalis, ir tokia šių dalių organizacija, kuri tinka gauti ir paskirstyti maistui taip, kad būtų tęsiamas ąžuolo egzistavimas ir formuojama mediena, žievė, lapai ir t.t. — tai ir yra augalo gyvenimas. Kadangi vienas augalas yra tai, kas turi tokią dalių organizaciją viename vientisame kūne, dalyvaujančiame viename bendrame gyvenime, tai yra tas pats augalas tol, kol jis dalyvauja tame pačiame gyvenime, nors tas gyvenimas ir būtų perduotas naujoms materijos dalelėms, gyvybiškai sujungtoms su gyvu augalu į tokią pačią vieningą organizaciją, atitinkančią šią augalų rūšį. Kadangi ši organizacija, bet kuriuo momentu būdinga kokiam nors *materijos* deriniui, yra šiame atskirame konkrečiame daikte tai, kas jį skiria nuo visų kitų, ir yra tas individualus gyvenimas, kuris prieš šį momentą ir po jo nuolat egzistuoja tame pačiame nepastebimai viena kitą keičiančių dalių, sujungtų į gyvą augalo kūną, vie-

ningume, tai jai būdingas tas tapatumas, dėl kurio augalas yra tas pats ir visos jo dalys yra to paties augalo dalys visą laiką, kol jos egzistuoja sujungtos į šią vieningą organizaciją, gebančią visoms taip sujungtoms dalims suteikti bendrą gyvenimą.

5. *Gyvūnų* atvejis nėra toks skirtingas, kad iš to negalima būtų įžvelgti, kas sudaro gyvūną ir išsaugo jo tapatumą. Kažkas panašaus yra mechanizmuose, ir jie gali padėti mums tai paaiškinti. Pavyzdžiui, kas yra laikrodis? Aišku, kad tai yra ne kas kita, kaip dalių organizacija arba sandara, pritaikyta tam tikram tikslui, kurį ji gali pasiekti panaudojus pakankamą jėgą. Jeigu mes tarsime, kad šis mechanizmas yra vieningas kūnas, kurio visos organiškos dalys atstatomos, padidinamos arba sumažinamos nuolat pridedant arba atimant nepastebimas dalis, gyvenančias vieną bendrą gyvenimą, turėsime kažką labai panašaus į gyvūno kūną; skirtumas bus tik toks, kad gyvūno organizacijos tinkamumas ir judėjimas, kuris ir yra gyvenimas, prasideda kartu, nes judėjimas kyla iš vidaus, o mechanizmai jėgos, pastebimai kylančios iš išorės, dažnai stokoja, kai sandara yra tvarkoje ir visiškai pritaikyta jai priimti.

6. Tai taip pat parodo, kas sudaro to paties *žmogaus* tapatumą: tai yra ne kas kita, kaip nuolat keičiančių viena kitą materijos dalelių, kurios viena po kitos gyvybiškai jungiasi su tuo pačiu organizmu, dalyvavimas tame pačiame vieningame gyvenime. Kas žmogaus *tapatumą* sies su kuo nors kitu, o ne, kaip ir kitų gyvūnų, su vienu tinkamai sudarytu kūnu, imamu tam tikru momentu ir nuo tol išsaugančiu vieningą gyvenimo organizaciją, kai įvairios su juo sujungtos materijos

dalelės nuolat keičia viena kitą, tam bus sunku pripažinti tuo pačiu žmogumi ir suaugusio, ir išprotėjusio, ir sveiko proto žmogaus *gemalą* remiantis bet kokia prielaida, dėl kurios bus neįmanoma, kad Setas, Izmaelis, Sokratas, Pilotas, šv. Austinas ir Cesare Borgia[39] būtų tas pats žmogus. Juk jeigu tik sielos *tapatumas* padaro žmogų tuo pačiu žmogumi, o materijos prigimtyje nėra nieko, dėl ko ta pati atskira dvasia negalėtų susijungti su skirtingais kūnais, tai bus įmanoma, kad šie žmonės, gyvenę skirtingais amžiais ir turėję skirtingus charakterius, galėjo būti tas pats žmogus; toks kalbėjimo būdas turi rastis iš labai keisto žodžio „žmogus" vartojimo, kai jis taikomas *idėjai*, iš kurios pašalintas kūnas ir pavidalas. Tokį kalbėjimo būdą dar sunkiau suderinti su sąvokomis tų filosofų, kurie pripažįsta sielų persikėlimą ir laikosi nuomonės, kad žmonių sielos dėl jų suklydimų gali būti išstumtos į gyvulių kūnus kaip į tinkamas buveines, turinčias organus, tinkamus patenkinti jų gyvuliškiems polinkiams. Tačiau aš manau, kad niekas, net ir tas, kuris yra įsitikinęs, kad Heliogabalo siela buvo vienoje iš jo kiaulių, nesakys, jog ta kiaulė buvo *žmogus* arba Heliogabalas[40].

7. Vadinasi, ne substancijos vienumas apima visas *tapatumo* rūšis ar visais atvejais jį lemia; kad teisingai jį suprastume ir teisingai apie jį spręstume, turime ištirti, kokią *idėją* žymi žodis, kuriam jis taikomas: vienas dalykas yra būti ta pačia *substancija,* kitas — tuo pačiu *žmogumi,* ir trečias — ta pačia *asmenybe,* jeigu „asmenybė", „žmogus" ir „substancija" yra trys pavadinimai, žymintys tris skirtingas *idėjas,* nes kokia yra su tam tikru žodžiu susijusi *idėja,* toks turi būti ir *tapatumas;* jeigu į tai būtų kreipiama šiek tiek daugiau dė-

mesio, galbūt būtų išvengta didelės dalies tos painiavos, kuri dažnai atsiranda šiuo klausimu, ir nemažų tariamų sunkumų, ypač susijusių su *asmenybės tapatumu,* kuriuos dėl to mes toliau trumpai aptarsime.

8. Gyvūnas yra gyvas organizmas; vadinasi, tas pats gyvūnas, kaip pažymėjome, yra tas pats vieningas gyvenimas, perduodamas įvairioms materijos dalelėms, nuosekliai sujungiamoms į šį gyvą organizmą. Kad ir kas būtų kalbama apie kitus apibrėžimus, įdėmus stebėjimas neleidžia abejoti tuo, kad mūsų intelekte *idėja,* kurios ženklas mūsų lūpose yra žodis „žmogus", yra ne kas kita, kaip tam tikros formos gyvūno *idėja;* aš manau, jog galiu būti tikras, kad kiekvienas, matydamas savo paties pavidalo ir sandaros būtybę, visada pavadins ją *žmogumi,* nors ji visą gyvenimą turėtų ne daugiau proto už *katę* ar *papūgą,* ir kad kiekvienas, išgirdęs *katę* ar *papūgą* samprotaujant, įrodinėjant ir filosofuojant, nevadins ir nelaikys jų nieku kitu, tik *kate* ar *papūga* ir sakys, kad pirmasis buvo kvailas, neprotingas *žmogus,* o kita — labai nuovoki, protinga *papūga.* Prielaidai apie protingą *papūgą* patvirtinti pakaks vieno labai garsaus autoriaus pasakojimo. Štai jo žodžiai*:

„Aš norėjau iš paties princo Maurice'o lūpų išgirsti paplitusios, tačiau visiškai įtikimos, dažnai iš daugelio kitų žmonių girdėtos istorijos apie seną papūgą, kurią jis turėjo Brazilijoje, kai valdė šią šalį, paaiškinimą: ši papūga kalbėjo, klausinėjo ir atsakinėjo į paprastus klausimus kaip protinga būtybė, taigi jo palydos žmo-

*Temple, Sir Wm. *Memoirs of what past in Christendom, begun 1672 to ... 1679.* 1692, pp. 57—60[41].

nės apskritai manė, kad ji apkerėta arba apsėsta, o vienas iš jo kapelionų, vėliau ilgai gyvenęs Olandijoje, nuo to laiko niekada negalėjo pakęsti papūgų ir sakydavo, kad jose visose tūno velnias. Aš girdėjau daug šios istorijos smulkmenų, patvirtintų žmonių, kuriais būtų sunku netikėti, ir tai privertė mane paklausti princo Maurice'o, kaip ten iš tiesų buvo. Su jam įprastu tiesumu ir sausumu princas atsakė, kad tuose pasakojimuose yra dalis tiesos, tačiau labai daug melo. Aš troškau sužinoti iš jo, kas čia buvo tiesa. Jis man trumpai ir šaltai atsakė, kad atvykęs į Braziliją išgirdo apie tokią seną papūgą, ir nors jis nė kiek tuo netikėjo ir iki jos buvo geras gabalas kelio, jam buvo taip smalsu, kad jis pasiuntė jos; ji buvusi labai didelė ir labai sena, ir pirmąkart atsidūrusi kambaryje, kur buvo princas, apsuptas daugybės olandų, ji iškart pasakė: „Kokia baltųjų žmonių draugija čia susirinkusi?" Rodydami į princą, jie paklausė, kas, jos manymu, esąs šis žmogus. Ji atsakė: „Kažkoks generolas". Kai jie prinešė ją arčiau prie jo, jis paklausė jos: *„D'où venez-vous?"* Ji atsakė: *„De Marinnan"*. Princas: *„À qui êtes-vous?"* Papūga: *„À un Portugais"*. Princas: *„Que fais-tu là?"* Papūga: *„Je garde les poules"*. Princas nusikvatojo ir tarė: *„Vous gardez les poules?"* Papūga atsakė: *„Qui, moi, et je sais bien faire"*[42] ir keturis ar penkis kartus sucypsėjo, kaip žmonės paprastai šaukia viščiukus. Aš pateikiau šio įdomaus dialogo žodžius prancūziškai, taip, kaip princas Maurice'as man juos persakė. Aš jo paklausiau, kokia kalba kalbėjo papūga, ir jis atsakė, kad braziliškai. Aš paklausiau, ar jis supranta braziliškai; jis atsakė, kad ne, tačiau pasirūpinęs turėti šalia savęs du vertėjus — vienas buvęs olandas, kalbėjęs braziliškai, o kitas —

brazilas, kalbėjęs olandiškai; jis klausinėjęs juos atskirai ir po vieną, ir abu jie visiškai vienodai atsakę jam, ką sakė papūga. Aš negalėjau nepapasakoti šios keistos istorijos, nes ji tokia neįprasta, išgirsta iš pirmų lūpų ir gali būti laikoma nuostabia; aš drįstu sakyti, kad tas princas bent jau pats tikėjo visu tuo, ką man papasakojo, ir visada garsėjo kaip labai doras ir dievobaimingas žmogus. Aš palieku gamtos tyrinėtojams samprotauti apie tai, o kitiems žmonėms — tikėti tuo, kaip jiems patinka; tačiau tikriausiai nėra blogai kartais palengvinti ar pagyvinti rimtą pasakojimą tokiais nukrypimais, nesvarbu, ar jie vietoje, ar ne."

Aš pasirūpinau, kad skaitytojas išsamiai susipažintų su šia istorija iš paties autoriaus žodžių, nes, man atrodo, jis nelaikė jos neįtikima; neįmanoma įsivaizduoti, jog toks gabus žmogus kaip jis, pakankamai supratingas, kad laiduotų už visus savo liudijimus, būtų dėjęs tiek pastangų, kad ne tik žmogų, kurį jis vadina savo draugu, bet ir princą, kurį pripažįsta esant nepaprastai dorą ir dievobaimingą, glaudžiai susietų su istorija — ir dar papasakota tokioje vietoje, su kuria ji neturi nieko bendra, — kurią jis būtinai laikytų juokinga, jeigu manytų esant neįtikimą. Aišku, kad ir princas, patvirtinantis šią istoriją, ir autorius, pasakojantis ją jo vardu, vadina šią šnekutę *papūga;* aš klausiu kiekvieno, manančio, kad šią istoriją buvo verta papasakoti, ar, jeigu ši papūga ir visos kitos tos pačios rūšies būtybės visuomet kalbėtų, kaip, pasak princo žodžių, kalbėjo ši, — ar, sakau, jos nebūtų laikomos *protingų gyvūnų* rūšimi ir argi dėl viso to jos būtų pripažintos esančios žmonės, o ne *papūgos?* Mat aš manau, kad, daugumos žmonių nuomone, žmogaus *idėją* sudaro ne

tik mąstančios arba protingos būtybės *idėja*, bet ir su ja sujungta tam tikrą pavidalą turinčio kūno *idėja;* o jeigu tokia yra žmogaus *idėja*, tai to paties žmogaus *idėją* turi sudaryti ne tik tos pačios nematerialios dvasios, bet ir to paties ne iškart, bet palaipsniui kintančio kūno *idėja*.

9. Po to, ką išdėstėme, kad nustatytume, kas sudaro *asmenybės tapatumą*, turime ištirti, ką reiškia žodis „asmenybė"; aš manau, kad tai yra mąstanti protinga būtybė, pasižyminti protu ir refleksija ir galinti traktuoti save kaip save, tą pačią mąstančią būtybę, skirtingu metu ir skirtingose vietose; tai įmanoma tik dėl sąmonės, kuri neatskiriama nuo mąstymo ir, kaip man atrodo, esmingai jam būdinga, nes neįmanoma, kad kas nors suvoktų nesuvokdamas, jog suvokia. Kai mes matome, girdime, užuodžiame, jaučiame skonį, lytime, mąstome ar ko nors norime, žinome, kad tai darome. Taip visada yra su mūsų dabartiniais pojūčiais ir suvokimais, ir dėl to kiekvienas yra sau tai, ką jis vadina „Aš", šiuo atveju neatsižvelgdamas į tai, ar tas pats „Aš" tęsiasi toje pačioje, ar skirtingose substancijose. Kadangi sąmonė visuomet susijusi su mąstymu ir kaip tik ji lemia, kad kiekvienas yra tai, ką jis vadina „Aš" ir pagal tai skiria save nuo visų kitų mąstančių būtybių, tai būtent ji sudaro *asmenybės tapatumą*, t.y. protingos būtybės tapatumą. Ir kiek ši sąmonė gali būti nukreipta atgal į kokį nors praeities veiksmą ar mintį, tiek siekia šios *asmenybės tapatumas:* dabar tai yra tas pats „Aš" kaip ir tada, ir veiksmą atliko tas pats „Aš", kuris dabar apie jį mąsto.

10. Tačiau toliau kyla klausimas, ar tai yra ta pati identiška substancija. Nedaugelis manytų turį pagrindą tuo abejoti, jeigu šie suvokiniai drauge su jų įsi-

sąmoninimu visuomet išliktų intelekte, nes dėl to ta pati mąstanti būtybė visuomet būtų sąmoningai esanti ir, kaip būtų manoma, akivaizdžiai tapati sau pačiai. Tačiau, kaip atrodo, keblumų sudaro tai, kad šį įsisąmoninimą nuolat pertraukia užmaršumas, ir mūsų gyvenime nėra tokio momento, kai mes vienu žvilgsniu aprėptume visų mūsų praeities veiksmų grandinę; net geriausia atmintis pameta iš akių vieną dalį, kai žvelgia į kitą, ir mes kartais, ir netgi didžiąją gyvenimo dalį, nemąstome apie savąjį „Aš" praeityje, pasineriame į savo dabartines mintis, o giliai miegodami visai nemąstome ar bent jau nemąstome su ta sąmone, kuri pastebi mūsų mintis budint; sakau, kadangi visais šiais atvejais mūsų sąmonė nutrūksta ir mes pametame iš akių savo būtąjį „Aš", kyla abejonių, ar mes esame ta pati mąstanti būtybė, t.y. ta pati substancija, ar ne. Tačiau ar ši abejonė pagrįsta, ar ne, ji visai nesusijusi su *asmenybės tapatumu*, nes kalbama apie tai, kas sudaro tą pačią *asmenybę*, o ne apie tai, ar toje pačioje asmenybėje visuomet mąsto ta pati identiška substancija, o šiuo atveju tai visai neturi reikšmės, nes skirtingas substancijas ta pati sąmonė (kurios dalininkės jos yra) sujungia į vieną asmenybę, lygiai kaip skirtingus kūnus tas pats gyvenimas sujungia į vieną gyvūną, kurio *tapatumą* šioje substancijų kaitoje išsaugo vieno nenutrūkstamo gyvenimo vienumas. Kadangi žmogų pačiu savimi sau padaro ta pati sąmonė, tai tik nuo jos priklauso *asmenybės tapatumas*, nesvarbu, ar ji susijusi tik su viena individualia substancija, ar gali tęstis įvairiose viena kitą keičiančiose substancijose. Kiek kokia nors protinga būtybė gali pakartoti kokio nors praeities

veiksmo *idėją* taip pat jį įsisąmonindama, kaip ir iš pradžių, ir įsisąmonindama taip pat, kaip ir kokį nors dabarties veiksmą, tiek ji yra ta *pati asmenybė*. Kaip tik dėl to, kad įsisąmonina savo dabartines mintis ir veiksmus, ji yra sau „Aš" dabar ir bus tas pats „Aš" tiek, kiek ta pati sąmonė gali aprėpti buvusius ar būsimus veiksmus, ir dėl laiko tarpo ar substancijos pasikeitimo nevirs dviem *asmenybėmis*, kaip žmogus netampa dviem žmonėmis dėl to, kad šiandien jis vilki kitus drabužius nei vakar ir protarpyje ilgai ar trumpai miegojo, — ta pati sąmonė sujungia šiuos laiko atskirtus veiksmus į tą pačią *asmenybę*, nesvarbu, kokios substancijos padėjo juos atlikti.

11. Kad taip yra, iš dalies mums rodo mūsų pačių kūnas, kurio visos dalelės, kol jos gyvybiškai sujungtos su tuo pačiu mąstančiu sąmoningu „Aš" ir mes jaučiame, kai jį liečia ir veikia, ir įsisąmoniname jį ištinkantį gėrį ar blogį, yra mūsų pačių, t.y. mūsų mąstančio sąmoningo „Aš", dalis. Antai galūnės kiekvienam yra jo paties dalis; jis užjaučia jas ir rūpinasi jomis. Nukirskite ranką ir taip atskirkite ją nuo savo sąmonės, įsisąmoninančios šilumą, šaltį ir kitus jos potyrius, ir ji jau nebebus jūsų pačių dalis, kaip ir tolimiausia materijos dalelė. Taigi matome, kad *substancija*, kuri vienu metu sudarė *asmenybę*, kitu metu gali pasikeisti, tačiau asmenybės *tapatumas* nepasikeis, nes juk neabejojama, kad asmenybė yra ta pati, nors nukirstos galūnės, kurios ką tik buvo jos dalis.

12. Tačiau klausimas tas, ar ta pati mąstanti substancija pakitusi gali būti ta pati asmenybė arba išlikusi ta pati būti skirtingomis asmenybėmis.

Į tai aš atsakau, kad, pirma, tiems, kurie priskiria mąstymą grynai materialiai gyvūniškai sandarai, neturinčiai nematerialios substancijos, dėl to negali kilti jokių klausimų. Juk nesvarbu, ar jų prielaida teisinga, ar ne, aišku, kad, jų supratimu, asmenybės tapatumą išsaugo kažkas kita, o ne substancijos tapatumas, kaip gyvūnų tapatumą išsaugo gyvenimo, o ne substancijos tapatumas. Todėl tie, kurie mąstymą priskiria tik nematerialiai substancijai, prieš pradėdami ginčytis su šiais žmonėmis turi parodyti, kodėl asmenybės tapatumas negali būti išsaugotas kintant nematerialioms substancijoms, arba atskirų nematerialių substancijų įvairovėje, kaip gyvūnų tapatumas išsaugomas kintant materialioms substancijoms, arba atskirų kūnų įvairovėje, jeigu tik jie nesakys, kad tą patį gyvūnų gyvenimą sudaro viena nemateriali dvasia, kaip viena nemateriali dvasia sudaro tą pačią žmogaus asmenybę, — su tuo nesutiks bent jau *kartezininkai* iš baimės, kad ir gyvūnų nepadarytų mąstančiomis būtybėmis.

13. Toliau, į pirmąją klausimo dalį, ar ta pati mąstanti substancija (jei tariama, kad mąsto tik nematerialios substancijos) pakitusi gali būti ta pati asmenybė, aš atsakau: apie tai gali spręsti tik tie, kurie žino, kokios rūšies substancijos mąsto ir ar praeities veiksmų įsisąmoninimas gali būti perkeltas iš vienos mąstančios substancijos į kitą. Aš sutinku, kad tai būtų neįmanoma, jeigu tas pats įsisąmoninimas būtų tas pats individualus veiksmas; tačiau kadangi tai yra tik praeities veiksmo dabartinis atvaizdavimas, dar reikia parodyti, kodėl intelektui negali būti pavaizduota kaip buvę tai, ko iš tikrųjų niekada nebuvo. Todėl mums bus sunku nustatyti, kiek praeities veiksmų įsisąmoni-

nimas yra susijęs su kokiu nors atskiru veikėju ir kitas galbūt negali jo turėti, kol sužinosime, kokios rūšies veiksmas negali būti atliktas be jį lydinčio reflektyvaus suvokimo akto ir kaip jį atlieka mąstančios substancijos, kurios negali mąstyti šito neįsisąmonindamos. Tačiau kadangi tai, ką mes vadiname *tuo pačiu įsisąmoninimu,* nėra tas pats individualus aktas, kodėl viena protinga substancija negalėtų pavaizduoti sau kaip jos pačios padaryto to, ko ji niekada nepadarė ir ką tikriausiai padarė koks nors kitas veikėjas? Aš sakau, kad remiantis daiktų prigimtimi būtų sunku paaiškinti, kodėl toks vaizdinys negalėtų būti įmanomas be tikro fakto, panašiai kaip yra įmanomi įvairūs vaizdiniai sapnuojant, kuriuos sapnuodami mes laikome tikrais. Kol neįgijome aiškesnio požiūrio į mąstančių substancijų prigimtį, tai, kad šito niekada nebūna, mes geriausiai galime paaiškinti Dievo gerumu — kadangi tai susiję su kiekvienos iš juslėmis apdovanotų jo sukurtų būtybių laime ar nelaime, jis dėl lemtingos jų klaidos neperkels iš vienos į kitą tokio įsisąmoninimo, kuris užtraukia apdovanojimą ar bausmę. Aš palieku apsvarstyti, kiek šitai gali būti argumentas prieš tuos, kurie mąstymą priskiria viena kitą keičiančių gyvybinių dvasių sistemai. Tačiau grįžtant prie mūsų svarstomo klausimo reikia pripažinti, kad jeigu tas pats įsisąmoninimas (kuris, kaip buvo parodyta, yra visiškai kas kita nei tas pats pavidalas arba kūno judėjimas) gali būti perkeltas iš vienos mąstančios substancijos į kitą, tai dvi mąstančios substancijos gali sudaryti tik vieną asmenybę. Juk jeigu išsaugomas tas pats įsisąmoninimas, nesvarbu, ar vienoje substancijoje, ar skirtingose substancijose, išsaugomas ir asmenybės tapatumas.

14. Dėl antrosios klausimo dalies, ar, jeigu išlieka ta pati nemateriali substancija, gali būti dvi skirtingos asmenybės, tai, man regis, šis klausimas remiasi štai kuo: ar ta pati nemateriali būtybė, įsisąmoninusi savo ankstesnės trukmės veiksmus, gali visiškai netekti savo ankstesniojo egzistavimo įsisąmoninimo, negrįžtamai jį prarasti ir, tarsi pradėjusi skaičiuoti iš naujo nuo naujo taško, turėti sąmonę, negalinčią peržengti šios naujos būklės ribų? Visi tie, kurie gina ankstesnįjį egzistavimą, aiškiai yra tokios nuomonės, nes jie pripažįsta, kad sieloje visiškai neišlieka to, ką ji veikė toje ankstesniojo egzistavimo būklėje arba visiškai skyrium nuo kūno, arba įkvėpusi gyvybę kokiam nors kitam kūnui, įsisąmoninimas; jeigu jie šito nepripažintų, patyrimas aiškiai liudytų prieš juos. Taigi, kadangi asmenybės tapatumas siekia tik tiek, kiek siekia sąmonė, tai anksčiau egzistavusi dvasia, kuri nepraleido daug amžių tylėdama, būtinai turi sudaryti skirtingas asmenybes. Tarkime, jog krikščionis platonikas ar pitagorininkas mano, kad jo siela egzistavo nuo to laiko, kai Dievas septintąją dieną baigė visus kūrimo darbus, ir įsivaizduoja, kad ji persikeldavo į įvairių žmonių kūnus, — antai aš sykį buvau sutikęs žmogų, įsitikinusį, kad jo siela buvusi Sokrato siela (aš nesvarstysiu, ar tai protinga; tik žinau, kad jis ėjo pareigas, kurios nebuvo nereikšmingos, ir buvo laikomas labai protingu žmogumi, o jo spausdinti darbai parodė, kad jis nestokojo nei gabumų, nei išsimokslinimo); ar kas nors pasakytų, kad jis, neįsisąmoninęs jokio Sokrato veiksmo ar minties, galėjo būti ta pati asmenybė kaip ir Sokratas? Tegu kiekvienas susimąsto apie save ir padaro išvadą, kad jame glūdi nemateriali dvasia, kad tai ji jame mąsto

ir, nuolat kintant jo kūnui, išlaiko jį tą patį ir kad būtent ją jis vadina pačiu savimi; be to, tegu jis taria, kad tai yra ta pati siela, kurią turėjo Nestoras ar Tersitas[43] Trojos apgulimo metu (juk sielos, kiek mes apie jas ką nors žinome, iš prigimties yra visiškai abejingos bet kokiai materijos dalelei, todėl tokia prielaida nėra akivaizdžiai absurdiška), — taip galėjo būti lygiai taip pat, kaip dabar ji gali būti kurio nors kito žmogaus siela; tačiau ar dabar, neįsisąmoninęs jokio Nestoro ar Tersito veiksmo, jis suvokia ar gali suvokti save esant tą pačią asmenybę, kaip ir jie? Ar jis gali būti susijęs su jų veiksmais, priskirti juos sau pačiam ar laikyti juos savo paties veiksmais labiau nei kurio nors kito kada nors egzistavusio žmogaus veiksmus? Taigi, kadangi jo sąmonė neapima jokių nė vieno iš šių žmonių veiksmų, jis nė kiek ne daugiau yra tas pats „Aš" su kuriuo nors iš jų, negu būtų tuo atveju, jeigu dabar jam gyvybę įkvepianti siela ar nemateriali dvasia būtų buvusi sukurta ir pradėjusi egzistuoti tada, kai ji pradėjo įkvėpti gyvybę jo dabartiniam kūnui, nors ir kaip būtų tikra tai, kad dvasia, kuri įkvėpė gyvybę Nestoro ar Tersito kūnui, yra visiškai ta pati, kuri dabar įkvepia gyvybę jo kūnui. Juk tai padarytų jį ta pačia asmenybe kaip Nestoras ne daugiau negu tai, jeigu kai kurios materijos dalelės, kurios kadaise buvo Nestoro dalis, dabar būtų šio žmogaus dalis: ta pati nemateriali substancija be tos pačios sąmonės, sujungta su kokiu nors kūnu, sudaro tą pačią asmenybę ne daugiau, negu ją sudaro ta pati materijos dalelė be sąmonės, sujungta su kokiu nors kūnu. Tačiau tegu jis sykį pajunta įsisąmoninęs kurį nors iš Nestoro veiksmų, ir tada jis jausis esąs ta pati asmenybė kaip ir Nestoras.

15. Taigi mes nesunkiai galime įsivaizduoti tą pačią asmenybę po prisikėlimo, nors sandaros ir dalių požiūriu ne visiškai tokiame pačiame kūne, kokį ji turėjo čia, jeigu ta pati sąmonė susijusi su jame gyvenančia siela. Ir vis dėlto vargu ar kam nors pakaks vien tik sielos sudaryti tam pačiam *žmogui* keičiantis kūnams, išskyrus tuos, kurie sielą padaro *žmogumi*. Juk jeigu kunigaikščio siela, įsisąmoninusi praėjusį kunigaikščio gyvenimą, įeis į batsiuvio kūną, kai tik jį paliks jo paties siela, ir įkvėps jam gyvybę, kiekvienas matys, kad tai bus ta pati asmenybė kaip ir kunigaikštis, atsakinga tik už kunigaikščio veiksmus; tačiau kas pasakys, kad tai tas pats žmogus? Kūnas irgi dalyvauja sudarant žmogų ir, manau, šiuo atveju kiekvienam apibrėš žmogų, tuo tarpu siela su visomis jos kunigaikštiškomis mintimis nesudarys kito žmogaus — kiekvienam, išskyrus jį patį, jis bus tas pats batsiuvys. Aš žinau, kad kasdienėje kalboje ta pati asmenybė ir tas pats žmogus žymi tą patį dalyką. Ir iš tiesų kiekvienas visuomet yra laisvas kalbėti taip, kaip jam patinka, kokius nori artikuliuotus garsus taikyti kokioms nori *idėjoms* ir keisti juos taip dažnai, kaip nori. Tačiau kai mes norime ištirti, kas sudaro tą pačią *dvasią, žmogų* ar *asmenybę,* turime įtvirtinti savo intelekte *dvasios, žmogaus* ar *asmenybės idėjas;* o kai nuspręsime, kaip mes jas suprantame, mums nebus sunku kiekvienos iš jų ir panašių *idėjų* atžvilgiu nustatyti, kada jos yra *tos pačios,* o kada ne.

16. Nors ta pati nemateriali substancija arba siela pati viena bet kur ir bet kokioje būklėje nesudaro to paties žmogaus, tačiau aišku, kad kiek tik ji gali nusidriekti į praėjusius amžius, ji sujungia į tą pačią asme-

nybę laiko atžvilgiu labai nutolusius egzistavimus ir veiksmus, lygiai kaip ir ką tik praėjusios akimirkos egzistavimą ir veiksmus, taigi tas, kas yra įsisąmoninęs dabartinius ir buvusius veiksmus, yra ta pati asmenybė, kuriai priklauso ir vieni, ir kiti. Jeigu aš būčiau lygiai taip pat įsisąmoninęs, kad mačiau Nojaus arką ir tvaną, kaip esu įsisąmoninęs, kad pernai žiemą mačiau patvinusią Temzę arba kad dabar aš rašau, tai negalėčiau abejoti, jog aš, dabar šitai rašantis, matęs patvinusią Temzę pernai žiemą ir regėjęs pasaulinį tvaną, yra tas pats „Aš", kad ir kokioje substancijoje jis glūdėtų, kaip negaliu abejoti, jog aš, rašantis šitai, dabar, kai rašau, esu tas pats „Aš" (nesvarbu, ar mane sudaro visiškai ta pati substancija, materiali ar nemateriali, ar ne), koks buvau vakar. Mat asmenybės tapatumui neturi reikšmės tai, ar šis dabartinis „Aš" sudarytas iš tos pačios, ar iš kitos substancijos, nes aš esu lygiai taip pat susijęs su prieš tūkstantį metų atliktu veiksmu, kurį šia savimone sau prisiskyriau, ir lygiai taip pat pagrįstai už jį atsakingas, kaip ir už tai, ką padariau praėjusią akimirką.

17. „Aš" yra ta sąmoninga mąstanti būtybė (nesvarbu, iš kokios substancijos ji sudaryta — dvasinės ar materialios, paprastos ar sudėtinės), kuri jaučia ar įsisąmonina malonumą ir kančią, geba būti laiminga ar nelaiminga ir tiek rūpinasi *savimi,* kiek aprėpia ši sąmonė. Antai kiekvienas žino, kad mažasis pirštelis, kol jį aprėpia ši sąmonė, yra „Aš" dalis tiek pat, kaip ir tai, kas labiausiai yra tokia dalis. Jeigu atskyrus šį mažąjį pirštelį sąmonė liktų su juo ir paliktų kūną, akivaizdu, kad mažasis pirštelis būtų *asmenybė, ta pati asmenybė,* ir „Aš" tada neturėtų nieko bendro su likusiu kūnu. Kaip

šiuo atveju būtent sąmonė, pasiliekanti su substancija, kai viena dalis atskiriama nuo kitos, sudaro tą pačią *asmenybę* ir sukuria neperskiriamą „Aš", taip yra ir laiko atžvilgiu nutolusios substancijos atveju. Tai, su kuo gali susijungti šios dabar mąstančios būtybės *sąmonė*, sudaro tą pačią *asmenybę* ir tą patį „Aš" su ja, ir su niekuo daugiau, ir taip prisiskiria *sau* visus šios būtybės veiksmus ir laiko juos savo pačios veiksmais, kiek aprėpia ši sąmonė, bet ne toliau, — tai suvoks kiekvienas mąstantis žmogus.

18. Šiuo *asmenybės tapatumu* grindžiama visa teisė bei apdovanojimo ir bausmės teisingumas: laimė ir nelaimė yra tai, kuo kiekvienas rūpinasi *savęs* dėlei, nesvarbu, kas ištinka bet kokią substanciją, kuri nėra sujungta su šia sąmone arba jos veikiama. Juk, kaip akivaizdu iš mano ką tik pateikto pavyzdžio, jeigu sąmonė pasiliktų su nupjautu mažuoju piršteliu, tai būtų tas pats „Aš", kuris vakar rūpinosi visu kūnu kaip sudarančiu *jo paties* dalį, taigi dabar jo veiksmų negalėtų nepripažinti savo paties veiksmais. Tačiau jeigu tas pats kūnas gyventų toliau ir iškart po mažojo pirštelio atskyrimo turėtų savo atskirą sąmonę, apie kurią mažasis pirštelis nieko nežinotų, ji visai nesirūpintų juo kaip savojo „Aš" dalimi ir negalėtų laikyti savu kurio nors iš jo veiksmų, ir jam nebūtų galima kurio nors iš jų priskirti.

19. Tai gali mums parodyti, kas sudaro *asmenybės tapatumą,* — ne substancijos tapatumas, bet, kaip jau sakiau, *sąmonės* tapatumas: jeigu Sokrato ir dabartinio Kvinboro mero sąmonė sutampa, jie yra ta pati asmenybė; jeigu tas pats Sokratas budėdamas ir miegodamas turi ne tą pačią *sąmonę,* budintis Sokratas ir

miegantis Sokratas yra ne ta pati asmenybė. Bausti budintį Sokratą už tai, ką mąstė miegantis Sokratas ir ko budintis Sokratas niekuomet neįsisąmonino, būtų tiek pat teisinga, kaip vieną iš dvynių bausti už tai, ką padarė kitas ir apie ką pirmasis nieko nežinojo, todėl, kad jie savo išore tokie panašūs, jog jų neįmanoma atskirti, — tokių dvynių yra tekę matyti.

20. Tačiau, galimas daiktas, vis dėlto pateiks tokį prieštaravimą: tarkime, kad iš mano atminties visiškai išdilo kai kurios mano gyvenimo dalys ir aš praradau galimybę jas atgaivinti, taigi tikriausiai niekada jų vėl neįsisąmoninsiu, — argi aš nebesu ta pati asmenybė, kuri atliko tuos veiksmus, mąstė tas mintis, kurias aš kadaise įsisąmoninau, nors dabar ir užmiršau? Į tai aš atsakau, kad čia mes turime atkreipti dėmesį į tai, su kuo siejamas žodis „Aš", o šiuo atveju jis siejamas tik su žmogumi. Kadangi manoma, kad tas pats žmogus yra ta pati asmenybė, lengvai tariama, kad „Aš" čia žymi ir tą pačią asmenybę. Tačiau jeigu tas pats žmogus skirtingu metu gali turėti skirtingas nesusijusias sąmones, tai nėra abejonės, kad tas pats žmogus skirtingu metu bus skirtingos asmenybės; kaip matome, žmonės tai jaučia, kai iškilmingiausiai išdėsto savo nuomones, nes žmonių įstatymai nebaudžia *pamišėlio* už *sveiko proto žmogaus* veiksmus, o *sveiko proto žmogaus* — už tai, ką padarė *pamišėlis,* tuo pripažindami juos kaip dvi asmenybes; tai šiek tiek paaiškina ir mūsų posakiai, kai sakome, kad tasai yra „kaip nesavas" arba „į save nepanašus": šiomis frazėmis užsimenama, kad tie, kurie jas dabar vartoja ar bent jau pavartojo pirmieji, manė, kad „Aš" pasikeitė, kad tas žmogus nebėra *ta pati* asmenybė.

21. Tačiau vis dar sunku įsivaizduoti, kad Sokratas, tas pats atskiras žmogus, būtų dvi asmenybės. Kad šiek tiek sau padėtume, turime išsiaiškinti, ką vadiname Sokratu, arba tuo pačiu atskiru *žmogumi.*

Tai turi būti arba, *pirma,* ta pati atskira, nemateriali, mąstanti substancija, trumpai tariant, ta pati siela, ir niekas kita.

Arba, *antra,* ta pati gyva būtybė nepriklausomai nuo nematerialios sielos.

Arba, *trečia,* ta pati nemateriali dvasia, sujungta su ta pačia gyva būtybe.

Nesvarbu, kurią iš šių prielaidų imsime, neįmanoma, kad asmenybės tapatumą sudarytų kas nors kita, išskyrus sąmonę, ar kad jis siektų toliau, nei siekia ji.

Juk, remiantis pirmąja prielaida, reikia pripažinti, kad žmogus, pagimdytas skirtingų moterų ir skirtingu metu, gali būti tas pats žmogus. Kas pritaria tokiam kalbėjimo būdui, turi sutikti, kad tas pats žmogus gali būti dviem skirtingomis asmenybėmis, kaip ir bet kurie du žmonės, gyvenę skirtingais amžiais ir nieko nežinoję apie vienas kito mintis.

Remiantis antrąja ir trečiąja prielaidomis, Sokratas šiame ir kitame gyvenime gali būti tas pats žmogus tik vienu būdu — turėdamas tą pačią sąmonę; taigi jeigu *žmogaus tapatumą* sudaro tas pats dalykas, su kuriuo mes siejame *asmenybės tapatumą,* bus nesunku sutikti, kad tas pats žmogus yra ta pati asmenybė. Bet tada tie, kurie *žmogaus tapatumą* sieja tik su sąmone ir su niekuo kitu, turi pagalvoti apie tai, kaip Sokratą vaiką ir Sokratą po prisikėlimo jie padarys tuo pačiu žmogumi. Tačiau kad ir kas kai kuriems žmonėms sudarytų *žmogų,* taigi ir tą patį atskirą žmogų – o dėl to, ko gero,

sutaria nedaugelis, — asmenybės tapatumą mes galime sieti tik su sąmone (kuri vienintelė sudaro tai, ką vadiname „Aš"), kad išvengtume didelių nesąmonių.

22. Tačiau ar girtas žmogus ir blaivus žmogus nėra ta pati asmenybė, nes kodėl gi dar jis baudžiamas už tai, ką padarė būdamas girtas, nors po to niekada šito neįsisąmonino? Jis yra ta pati asmenybė lygiai tiek pat, kiek žmogus, kuris miegodamas vaikščioja ir daro kitus dalykus, yra tas pats žmogus ir atsako už bet kokį miegant padarytą blogį. Žmonių įstatymai baudžia abu laikydamiesi teisingumo, atitinkančio jų pažinimo būdą: kadangi šiais atvejais jie negali patikimai atskirti, kas yra tikra, o kas apgaulė, nežinojimas esant girtam ar miegant nelaikomas pateisinimu. Nors bausmė siejama su asmenybe, o asmenybė — su sąmone, ir girtuoklis tikriausiai neįsisąmonina to, ką jis padarė, tačiau žmonių teismai baudžia jį teisingai, nes faktas yra įrodymas prieš jį, o įsisąmoninimo stoka negali būti įrodymas jo naudai. Tačiau turime pagrindo manyti, kad Didžiąją Dieną, kai atsivers visų širdžių slėpiniai, niekas nebus verčiamas atsakyti už tai, apie ką jis nieko nežino, bet kiekvienam bus paskelbtas nuosprendis pagal tai, ar jo sąžinė jį kaltina, ar išteisina[44].

23. Tik sąmonė gali sujungti į tą pačią asmenybę nutolusius egzistavimus; substancijos tapatumas šito nepadarys, nes kad ir kokia būtų substancija, kad ir kaip ji būtų sudaryta, be sąmonės nėra asmenybės, — ir lavonas gali būti asmenybė lygiai taip pat, kaip bet kokia substancijos rūšis be sąmonės.

Jeigu mes galėtume tarti dvi skirtingas nesusijusias sąmones, veikiančias tame pačiame kūne, vieną visada dieną, kitą naktį, ir, kita vertus, tą pačią sąmonę, vei-

kiančią tam tikrais tarpsniais dviejuose skirtinguose kūnuose, tai, klausiu, ar pirmuoju atveju *dienos žmogus* ir *nakties žmogus* nebūtų dvi tokios pat skirtingos asmenybės, kaip Sokratas ir Platonas? Ir ar antruoju atveju viena asmenybė nebūtų dviejuose skirtinguose kūnuose, kaip žmogus yra tas pats, vilkėdamas dviem skirtingais drabužiais? Ir būtų visai neesminga sakyti, kad minėtais atvejais *sąmonės* tapatumas ir skirtingumas priklauso nuo nematerialių substancijų, atsinešančių ją į šiuos kūnus, tapatumo ir skirtingumo; nesvarbu, ar tai teisinga, ar ne, tai nekeičia dalyko esmės, nes akivaizdu, kad *asmenybės tapatumą* vienodai lemia sąmonė nepriklausomai nuo to, ar ši sąmonė susijusi su kokia nors atskira nematerialia substancija, ar ne. Jeigu sutiksime, jog mąstanti substancija žmoguje būtinai turi būti tariama esanti nemateriali, akivaizdu, kad nemateriali mąstanti būtybė kartais gali išsiskirti su savo ankstesne sąmone ir vėl ją susigrąžinti, kaip paaiškėja iš to, kad žmonės dažnai užmiršta savo praeities veiksmus, o intelektas dažnai atgaivina atmintyje buvusią sąmonę, kurią jis prarado prieš ištisus dvidešimt metų. Padarykite taip, kad šie prisiminimo ir užmaršties tarpsniai reguliariai kaitaliotųsi dieną ir naktį, ir jūs turėsite dvi asmenybes su ta pačia nematerialia dvasia, kaip pirmuoju atveju — dvi asmenybes su tuo pačiu kūnu. Taigi „Aš" apibrėžia ne substancijos tapatumas ar skirtingumas, dėl kurio jis negali būti tikras, bet tik sąmonės tapatumas.

26. Asmenybė, kaip aš ją suprantu, yra šio „Aš" pavadinimas. Kur tik žmogus randa tai, ką jis vadina *pačiu savimi,* ten, aš manau, kitas gali sakyti, kad tai yra *ta pati asmenybė.* Tai teismo terminas, susijęs su

veiksmais ir jų verte, taigi jis priskiriamas tik protingoms būtybėms, gebančioms suprasti, kas yra įstatymas, laimė ir nelaimė. Ši asmenybė tik sąmonės dėka aprėpia ne tik dabartinį egzistavimą, bet ir buvusį; dėl to jai rūpi praeities veiksmai, ji tampa už juos atsakinga, laiko juos *savo pačios* veiksmais ir prisiskiria juos *sau* visiškai tuo pačiu pagrindu ir dėl tos pačios priežasties, kaip ir dabartinius veiksmus. Visa tai grindžiama laimės siekimu, neišvengiamu sąmonės palydovu, nes tai, kas įsisąmonina malonumą ir kančią, trokšta, kad tasai įsisąmoninantis „Aš" būtų laimingas. Todėl jeigu kurių nors praeities veiksmų jos sąmonė negali suderinti arba susieti su dabartiniu „Aš", jie negali rūpėti jai labiau nei tuo atveju, jeigu jie niekada nebūtų buvę atlikti; o patirti malonumą arba kančią, t.y. apdovanojimą arba bausmę, už tokius veiksmus yra tas pat, kaip padaryti ką nors laimingą arba nelaimingą pačioje jo egzistavimo pradžioje, visai niekuo nenusikaltusį. Juk jeigu tarsime, kad žmogus dabar yra baudžiamas už tai, ką jis padarė kitame gyvenime ir ko jo niekaip negalima priversti įsisąmoninti, tai koks bus skirtumas tarp tokios bausmės ir žmogaus, sukurto nelaimingo? Todėl atsižvelgdamas į tai apaštalas ir sako mums, kad Didžiąją Dieną, kai kiekvienas gaus pagal savo darbus, bus atverti visų širdžių slėpiniai. Nuosprendį pateisins visų asmenybių įsisąmoninimas, kad *jos pačios* — nesvarbu, kokiuose kūnuose jos pasirodo arba su kokiomis substancijomis yra susijusi ši sąmonė, — yra *tos pačios*, kurios atliko šiuos veiksmus, ir nusipelno bausmės už juos.

Dvidešimt aštuntas skyrius

APIE KITUS SANTYKIUS

1. Be minėtųjų daiktų lyginimo arba siejimo vienas su kitu laiko, vietos ir priežastingumo atžvilgiu atvejų, yra, kaip jau sakiau, ir daugybė kitų; kai kuriuos iš jų paminėsiu.

Pirma, tai, ką aš paminėsiu pirmiausia, yra kokia nors viena paprasta *idėja,* kuri, galėdama turėti dalis ar laipsnius, suteikia galimybę lyginti vieną su kitu objektus, kuriuose ji yra, šios paprastos *idėjos* atžvilgiu, pavyzdžiui, „baltesnis", „saldesnis", „didesnis", „lygu", „daugiau" ir t.t. Šie santykiai, priklausantys nuo tos pačios paprastos *idėjos* lygybės ir perviršio įvairiuose objektuose, gali būti pavadinti, jei patinka, proporciniais; kad jie susiję tik su tomis paprastomis *idėjomis,* kurias pateikia pojūtis ar refleksija, yra taip akivaizdu, kad nėra reikalo tai įrodinėti.

2. *Antra,* kitą galimybę lyginti daiktus vieną su kitu arba nagrinėti vieną daiktą taip, kad tas nagrinėjimas apimtų ir kokį nors kitą daiktą, teikia jų kilmės, arba pradžios, aplinkybės; kadangi vėliau jų negalima pakeisti, tai nuo jų priklausantys santykiai yra tokie pat patvarūs, kaip ir objektai, su kuriais jie susiję; pavyzdžiui, *tėvo* ir *sūnaus, brolių, pusbrolių* ir t.t. santykiai yra nulemti kraujo bendrumo, kuris jiems būdingas nevienodu laipsniu; žemiečiai yra tie, kurie gimė toje pačioje šalyje arba tame pačiame žemės ruože; šiuos santykius aš vadinu *prigimtiniais,* ir nesunku pastebėti, kad žmonės savo sąvokas ir žodžius pritaikė bendro gyvenimo reikmėms, o ne daiktų tiesai ir sričiai. Juk neabejotina, kad tikrovėje įvairių kitų gyvūnų veislių tėvų ir

jų jauniklių santykis yra toks pat, kaip ir žmonių, tačiau vis dėlto retai kada sakoma, kad šis bulius yra to veršiuko senelis ar kad šie du balandžiai yra pusbroliai. Labai patogu, kad šiuos žmonių santykius galima stebėti ir pažymėti apibrėžtais pavadinimais, nes įstatymuose ir kituose jų tarpusavio ryšiuose būna atvejų, kai žmones reikia minėti ir atkreipti į juos dėmesį pagal šiuos santykius, iš kurių taip pat kyla įvairios privalomos žmonių tarpusavio pareigos; kadangi žmonės neturi beveik jokios ar visai jokios priežasties atsižvelgti į tokius gyvulių santykius, jie nematė reikalo duoti jiems apibrėžtus ir atskirus pavadinimus. Beje, šitai gali šiek tiek nušviesti mums skirtingą kalbų būklę ir vystymąsi; pritaikytos tik bendravimo patogumui, jos atitinka žmonių turimas sąvokas ir įprastinį keitimąsi mintimis, o ne daiktų tikrovę ir sritį, ne įvairius galimus jų atžvilgius ir ne įvairius galimus abstrakčius samprotavimus apie juos. Ten, kur žmonės neturėjo filosofinių sąvokų, jie neturėjo ir terminų joms išreikšti; nieko nuostabaus, kad žmonės nesudarė pavadinimų tų dalykų, apie kuriuos jie neturėjo progos samprotauti. Iš to lengva įsivaizduoti, kodėl kai kuriose šalyse žmonės gali neturėti arklio pavadinimo, o kitose arklių genealogija rūpinamasi labiau nei savo pačių, jie gali turėti ne tik atskirų arklių pavadinimus, bet ir įvairių jų tarpusavio giminystės ryšių pavadinimus.

3. *Trečia,* kartais daiktų nagrinėjimo vienas kito atžvilgiu pagrindas yra tam tikras veiksmas, kurio kas nors imasi dėl moralinės teisės, galios ar privalėjimo ką nors padaryti. Antai *generolas* yra tas, kuris turi galią vadovauti armijai; generolo vadovaujama armija yra ginkluotų žmonių, privalančių paklusti vienam žmo-

gui, visuma. *Pilietis,* arba *miestelėnas,* yra tas, kuris turi teisę į tam tikras privilegijas šioje ar kitoje vietoje. Visus šios rūšies santykius, priklausančius nuo žmonių valios arba visuomenės susitarimo, aš vadinu *nustatytaisiais* arba *laisvai prisiimtais;* nuo prigimtinių santykių jie skiriasi tuo, kad jeigu ir ne visi, tai dauguma iš jų vienokiu ar kitokiu būdu gali būti pakeisti ir atskirti nuo asmenų, kuriems kadaise buvo priskiriami, nesuardant taip susijusių substancijų. Nors visi šie santykiai, kaip ir kiti, yra abipusiai ir apima dviejų daiktų santykį vienas su kitu, tačiau kadangi vienas iš dviejų daiktų dažnai neturi santykinio šį santykį išreiškiančio pavadinimo, žmonės paprastai nekreipia į jį dėmesio ir dažniausiai nepastebi šio santykio; pavyzdžiui, visi lengvai sutiks, kad „patronas" ir „klientas" yra santykiai, tačiau „konsteblis"[45] ar „diktatorius", pirmąkart išgirdus šiuos žodžius, iškart nelaikomi santykiais, nes tie, kurie yra valdomi diktatoriaus ar konsteblio, neturi atskiro pavadinimo, išreiškiančio jų santykį su vienu ar kitu, nors neabejotina, kad ir vienas, ir kitas turi tam tikrą galią kai kurių kitų žmonių atžvilgiu ir todėl yra susijęs su jais taip pat, kaip patronas su savo klientu ar generolas su savo armija.

4. Ketvirta, yra dar viena santykių rūšis, kurią sudaro žmonių valingų veiksmų derėjimas ar nesiderinimas su taisykle, su kuria jie yra susiję ir pagal kurią apie juos sprendžiama; šiuos santykius, manau, galima pavadinti *doroviniais santykiais,* nes jie suteikia pavadinimus mūsų doroviniams veiksmams; jie nusipelno būti gerai ištirti, nes nėra tokios žinojimo srities, kurioje mes turėtume uoliau stengtis įgyti apibrėžtas *idėjas* ir kiek tik įmanoma vengti neaiškumo ir painia-

vos. Žmonių veiksmai, kai mes susidarome įvairias sudėtines jų ir įvairių jų tikslų, objektų, būdų bei aplinkybių *idėjas*, yra, kaip buvo parodyta, *mišrūs modusai*, kurių didžioji dalis turi jiems priskirtus pavadinimus. Pavyzdžiui, jeigu mes tariame, kad dėkingumas yra pasirengimas pripažinti patirtą geradarystę ir atsilyginti tuo pačiu, poligamija yra daugiau negu vienos žmonos turėjimas vienu metu, ir susidarome intelekte šias sąvokas, tai mes turime tiek apibrėžtų mišrių modusų *idėjų*. Tačiau tai dar ne viskas, kas susiję su mūsų veiksmais; nepakanka turėti apibrėžtas jų *idėjas* ir žinoti, kokie pavadinimai priskiriami vieniems ar kitiems *idėjų* deriniams. Mums dar rūpi svarbesnis dalykas — žinoti, ar taip sudaryti veiksmai yra dorovės požiūriu geri, ar blogi.

5. Gėris ir blogis, kaip buvo parodyta (kn. II, sk. XX, § 2 ir sk. XXI, § 42), yra ne kas kita, kaip malonumas ar kančia, arba tai, kas mums teikia arba sukelia malonumą arba kančią. Todėl *dorovinis gėris* yra tik mūsų valingų veiksmų derėjimas ar nesiderinimas su tam tikru įstatymu, pagal kurį įstatymų leidėjo valia ir galia mums daromas gėris ar blogis; šį gėrį ir blogį, malonumą ar kančią, įstatymų leidėjo potvarkiu laukiančius mūsų už įstatymo laikymąsi ar pažeidimą, vadiname *apdovanojimu* ir *bausme*.

6. Man atrodo, yra *trys* šių *dorovės taisyklių* arba įstatymų, kuriais žmonės paprastai remiasi ir pagal kuriuos sprendžia apie savo veiksmų teisingumą ar ydingumą, *rūšys* ir trys skirtingi prievartos, arba apdovanojimo ir bausmės, būdai. Kadangi būtų visiškai tuščias reikalas tarti esant nustatytą žmogaus laisvų veiksmų taisyklę, su kuria nesiejamas joks prievartinis gėrio ir

blogio primetimas, kad nulemtų jo valią, visur, kur mes tariame esant įstatymą, turime tarti ir tam tikrą apdovanojimą arba bausmę, susijusius su šiuo įstatymu. Viena protinga būtybė tuščiai nustatytų kitai veiksmų taisyklę, jeigu ji neturėtų galios apdovanoti už taisyklės laikymąsi ir bausti už nukrypimą nuo jos kokiu nors gėriu ir blogiu, kurie nėra natūralus paties veiksmo rezultatas ir pasekmė. Jeigu tokios pasekmės būtų natūraliai naudingos arba nenaudingos, jos veiktų pačios savaime, be įstatymo. Tokia, jei neklystu, yra tikroji visų *įstatymų* tikslia šio žodžio prasme prigimtis.

7. Įstatymai, su kuriais žmonės paprastai sieja savo veiksmus, kad galėtų spręsti apie jų teisingumą ar neteisingumą, man regis, yra šie trys: 1) *dieviškasis* įstatymas, 2) *pilietinis* įstatymas, 3) *nuomonės* arba *gero vardo* įstatymas, jei galiu jį taip pavadinti. Pagal savo veiksmų santykį su pirmuoju iš šių įstatymų žmonės sprendžia, ar jų veiksmai yra nuodėmės, ar priedermės; pagal santykį su antruoju — ar jie yra nusikalstami, ar nekalti; pagal santykį su trečiuoju — ar jie yra dorybės, ar ydos.

8. *Pirma, dieviškuoju* įstatymu aš vadinu tą įstatymą, kurį Dievas nustatė žmonių veiksmams ir kurį jiems paskelbė arba prigimties šviesa, arba apreiškimo balsas. Manau, niekas nebus toks bukagalvis, kad neigtų, jog Dievas davė žmonėms taisyklę, kuria jie turi vadovautis. Jis turi teisę tai daryti, mes esame jo kūriniai; dėl savo gerumo ir išminties jis nukreipia mūsų veiksmus į tai, kas geriausia; ir jis turi galią priversti laikytis šio įstatymo begalinės reikšmės ir trukmės apdovanojimais ir bausmėmis kitame gyvenime, nes niekas negali mūsų išplėšti iš jo rankų. Tai yra vienintelis tikras

dorovinio teisingumo kriterijus; lygindami savo veiksmus su šiuo įstatymu, žmonės sprendžia apie jų svarbiausiąjį *dorovinį gėrį ar blogį*, t.y. ar jie kaip *priedermės* arba *nuodėmės* gali suteikti jiems laimę ar nelaimę iš Visagalio rankų.

9. *Antra, pilietinis* įstatymas, valstybės nustatyta taisyklė, reguliuojanti jai priklausančių žmonių veiksmus, yra kita taisyklė, su kuria žmonės sieja savo veiksmus, kad galėtų spręsti, ar jie *nusikalstami*, ar ne. Šio įstatymo niekas neišleidžia iš akių, verčiantys jį vykdyti apdovanojimai ir bausmės visuomet po ranka ir atitinka jį nustatančią galią, kuri yra jėga valstybės, įsipareigojusios ginti žmonių, gyvenančių pagal jos įstatymus, gyvybę, laisvę ir turtą ir turinčios galią atimti gyvybę, laisvę ar gerą iš to, kuris nepaklūsta, — tai jam yra bausmė už įstatymo pažeidimus.

10. *Trečia, nuomonės arba gero vardo įstatymas.* Visur tariama ir manoma, kad „dorybė" ir „yda" yra pavadinimai, žymintys veiksmus, kurie iš prigimties yra teisingi ar klaidingi; kiek jie iš tiesų yra taip vartojami, tiek jie atitinka minėtąjį *dieviškąjį įstatymą*. Tačiau kad ir kas būtų tariama, akivaizdu, kad šie pavadinimai — „dorybė" ir „yda" — atskirais jų vartojimo atvejais įvairių pasaulio tautų ir žmonių visuomenių nuolat priskiriami tik tokiems veiksmams, kurie kiekvienoje šalyje ir visuomenėje turi gerą vardą arba jį teršia. Neturėtų atrodyti keista, kad žmonės visur vadina *dorybe* tuos veiksmus, kuriuos laiko pagirtinais, o *yda* vadina tai, ką mano esant peiktina, nes jie smerktų save, jeigu turėtų manyti, kad tai, už ką jie negalėtų pagirti, yra *teisinga*, o tai, už ką jie nepeikia, yra *klaidinga*. Taigi to, kas visur vadinama ir laikoma *dorybe* ir *yda*, matas yra

tas pritarimas ar nepalankumas, gyrimas ar peikimas, kurie slaptu ir tyliu sutarimu įsigali pasaulyje įvairiose žmonių visuomenėse, gentyse ir draugijose ir dėl kurių įvairūs veiksmai įgyja tarp jų gerą arba blogą vardą priklausomai nuo tos vietovės sprendimų, elgesio taisyklių ar papročių. Mat nors jungdamiesi į politines visuomenes žmonės perduoda valstybei teisę disponuoti visa jų jėga ir negali panaudoti jos prieš kurį nors savo bendrapilietį labiau, negu leidžia šalies įstatymai, vis dėlto jie išsaugo galimybę turėti gerą ar blogą nuomonę apie tų žmonių, tarp kurių jie gyvena ir su kuriais bendrauja, veiksmus, pritarti ar nepritarti jiems; šiuo pritarimu ir nepasitenkinimu jie nustato savo tarpe tai, ką pavadins *dorybe* ir *yda*.

11. Kad toks yra įprastinis *dorybės* ir *ydos matas*, paaiškės kiekvienam, kuris atsižvelgs į tai, kad nors vienoje šalyje *yda* laikoma tai, kas kitoje pripažįstama *dorybe* ar bent jau ne *yda*, tačiau visur dorybė ir pagyrimas, yda ir peikimas yra neatskiriami. *Dorybė* visur yra tai, kas laikoma pagirtina, ir tik tai, kas nusipelno visuomenės pagarbos, vadinama *dorybe**. Dorybė ir pagyri-

---

* Antrojo leidimo „Pratarmėje" autorius, atsižvelgdamas į tai, kad žmonės dažnai būdavo linkę klaidingai jį suprasti, pridėjo štai ką: „Paskutinį tokio atvejo pavyzdį, neminint kitų, man pateikė sumanusis *Samprotavimų apie žmogaus prigimtį* autorius[46]. Jo posakių mandagumas ir stiliaus tiesumas neleidžia man manyti, kad jis būtų užbaigęs savo „Pratarmę" nepagrįstu kaltinimu, esą tuo, ką aš pasakiau (kn. II, sk. XXVIII) apie trečiąją taisyklę, su kuria žmonės sieja savo veiksmus, aš bandžiau *dorybę* paversti *yda*, o *ydą* — *dorybe*, jeigu nebūtų klaidingai mane supratęs; to nebūtų galėję atsitikti, jeigu jis būtų pasistengęs įsigilinti į tai, kokį argumentą aš tada dėsčiau ir koks buvo svarbiausias šio skyriaus tikslas, pakankamai aiškiai išdėstytas ketvirtame ir tolesniuose skirsniuose. Juk aš čia stengiausi ne nustatyti dorovės taisykles, bet atskleisti dorovinių *idėjų* kilmę ir esmę ir išvardyti taisykles, kuriomis žmonės vado-

mas yra taip glaudžiai susiję, kad dažnai vadinami tuo pačiu vardu. *„Sunt sua praemia laudi"*, — sako Vergilijus[47]; ir Ciceronas: *„Nihil habet natura praestantius, quam*

---

vaujasi doroviniuose santykiuose, nesvarbu, ar šios taisyklės yra teisingos, ar klaidingos; sutinkamai su tuo aš ir sakau, kas visur turi pavadinimą, tos vietovės kalboje atitinkantį mūsų žodžius „dorybė" ir „yda", *nekeičiantį dalykų esmės*, nors žmonės paprastai sprendžia apie savo veiksmus ir pavadina juos pagal tos vietovės arba tikybos, kuriai jie priklauso, rodomą pagarbą ir papročius.

Jeigu jis būtų pasistengęs apmąstyti tai, ką aš pasakiau I knygos III skyriaus 18-ame skirsnyje ir šio skyriaus 13, 14, 15 ir 20 skirsniuose, jis būtų žinojęs, ką aš manau apie amžiną ir nekintamą to, kas teisinga ir kas neteisinga, esmę ir ką aš vadinu *dorybe* ir *yda;* ir jeigu jis būtų pastebėjęs, kad toje vietoje, kurią jis cituoja, aš tik nurodau, ką iš tikrųjų kiti vadina *dorybe* ir *yda*, jam nebūtų atrodę, kad šiuo atžvilgiu esama didelių prieštaravimų. Mat aš manau, kad nelabai klystu sakydamas, jog viena iš taisyklių, pasaulyje laikomų dorovinių santykių pagrindu arba matu, yra ta pagarba ir geras vardas, kurių įvairios veiksmų rūšys skirtingai nusipelno įvairiose žmonių visuomenėse ir pagal tai jų yra vadinamos *dorybėmis* arba *ydomis;* kad ir kokiu autoritetingu šaltiniu mokslingasis p. Lowde'as laikytų savo *Senosios anglų kalbos žodyną*, drįstu teigti, kad jis niekur nesako jam (jeigu juo remčiausi), jog tas pats veiksmas, kuris vienoje vietoje turi blogą vardą, laikomas ir vadinamas *yda*, kitoje vietoje neturi gero vardo ir nevadinamas ir nelaikomas *dorybe*. Aš atkreipiau dėmesį į tai, jog žmonės duoda *dorybės* ir *ydos* pavadinimus vadovaudamiesi šia gero vardo taisykle, — tai viskas, ką aš padariau arba ką mane galima apkaltinti padarius, kad *ydą* paverščiau *dorybe*, o *dorybę* — *yda*. Tačiau gerasis žmogus elgiasi teisingai ir kaip liepia jo pašaukimas — būti budriam dėl tokių dalykų ir nerimauti net dėl posakių, kurie, imami patys savaime, gali negerai skambėti ir sukelti įtarimą.

Kadangi jo pareigos pateisina tokį jo uolumą, aš atleidžiu jam už tai, kad jis cituoja mano žodžius iš šio skyriaus 11-ojo skirsnio („Įkvėptieji mokytojai savo pamokymuose nebijojo apeliuoti į viešąją nuomonę: „kas ... mylėtina, giriama, ... kas dorybinga ir šlovinga" ir t.t. (*Fil 4, 8*)"), neatkreipdamas dėmesio į pasakytus prieš tai įvadinius žodžius, skambančius šitaip: „Todėl net sugedus papročiams būdavo gana gerai išlaikomos tikrosios prigimtinio įstatymo nubrėžtos ribos, kurios turėjo būti dorybės ir ydos norma. Taigi net įkvėptieji mokytojai savo pamokymuos" ir t.t. Iš šių ir kitų šio skirsnio žodžių aišku, kad šią ištrauką iš šv. Pauliaus aš pateikiau ne

honestatem, quam laudem, quam dignitatem, quam decus"[48], — pasak jo, tai vis yra to paties dalyko pavadinimai (*Tuscul. Quaest.*, lib. II, 20). Taip kalbėjo pagonių

---

norėdamas įrodyti, kad to, ką žmonės vadina *dorybe* ir *yda*, bendras matas visame pasaulyje buvo geras vardas ir kiekvienos atskiros visuomenės papročiai, bet kad parodyčiau, jog, nors taip ir buvo, vis dėlto dėl mano čia nurodytų priežasčių žmonės, šitokiu būdu duodami pavadinimus savo veiksmams, dažniausiai nelabai nukrypdavo nuo prigimtinio įstatymo, kuris yra toji nusistovėjusi ir nekintama taisyklė, pagal kurią jie turėtų spręsti apie savo veiksmų dorovinį teisingumą ir ydingumą ir atitinkamai vadinti juos *dorybėmis* ar *ydomis*. Jeigu p. Lowde'as būtų į tai atsižvelgęs, jis būtų supratęs, kad šios ištraukos citavimas tokia prasme, kokia aš ją pateikiau, menkai pasitarnauja jo tikslui, ir, manau, būtų apsiėjęs be paaiškinimo, kurį prie jos priduria, kaip nelabai reikalingo. Tačiau aš viliuosi, jog šis antrasis leidimas pateiks jam įtikinamą atsakymą šiuo klausimu ir jog dabar šis dalykas yra taip išdėstytas, kad parodytų jam, jog nebuvo priežasties būgštauti.

Nors esu priverstas nesutikti su jo „Pratarmės" pabaigoje išsakyta nuomone dėl to, ką aš pasakiau apie *dorybę* ir *ydą*, tačiau dėl to, ką jis sako III skyriuje, p. 78, apie *prigimties įspaudą* arba *įgimtas sąvokas*, mes sutariame geriau, nei jis mano. Aš neneigsiu jo teisės išdėstyti klausimą taip, kaip jam patinka, kurią jis teigia p. 52, ypač kai jis dėsto jį nepalikdamas nieko, kas prieštarautų tam, ką pasakiau aš: pasak jo, *įgimtos sąvokos yra sąlygiški dalykai, priklausantys nuo įvairių kitų aplinkybių sutapimo, idant siela jas aptiktų;* viskas, ką jis pasako apie *įgimtas, įspaustas, įrėžtas sąvokas* (apie *įgimtas idėjas* jis visiškai nieko nekalba), galiausiai apsiriboja tik tuo, kad esama tam tikrų teiginių, kurių siela iš pat pradžių, arba žmogui tik gimus, nežino, tačiau padedama *išorinių jutimų ir tam tikro ankstesnio lavinimo dėka* vėliau ji gali neabejotinai pažinti jų teisingumą; kaip tik tai aš teigiau savo pirmojoje knygoje. Aš manau, jog sakydamas, kad siela aptinka sąvokas, jis turi galvoje, kad ji pradeda jas pažinti, kitaip pasakymas, kad siela aptinka sąvokas, man yra visiškai nesuprantamas; mano manymu, geriausiu atveju toks pasakymas yra čia visiškai netinkamas, klaidinantis žmonių mintis užuomina, esą šios sąvokos buvo intelekte prieš tai, kai *siela jas aptiko*, t.y. prieš tai, kai jos tapo žinomos, tuo tarpu iš tiesų prieš tai, kai jos tampa žinomos, intelekte jų nėra, yra tik sugebėjimas jas pažinti, kai dėl *tų aplinkybių*, kurios šiam sumaniam autoriui atrodo būtinos, *sutapimo, idant siela galėtų jas aptikti*, jos patenka į mūsų žinojimo sritį.

filosofai, kurie gerai suprato, kas sudaro jų *dorybės* ir *ydos* sąvokas. Ir nors tikriausiai atsitikdavo taip, kad dėl įvairių žmonių būdo, auklėjimo, papročių, elgesio taisyklių ar interesų skirtumų tai, kas vienoje vietoje buvo laikoma pagirtinu dalyku, kitoje neišvengdavo pasmerkimo, taigi įvairiose visuomenėse *dorybės* ir *ydos* įvairuodavo, tačiau iš esmės didžioji jų dalis visur buvo tos pačios. Kadangi nėra nieko natūralesnio, kaip pagarba ir gera nuomone skatinti tai, kas kiekvienam atrodo naudinga, ir peikti bei nepritarti tam, kas priešinga, nieko nuostabaus, kad pagarba ir diskreditacija, dorybė ir yda didele dalimi visur atitinka nekintamą Dievo įstatymo nustatytą teisingumo ir neteisingumo taisyklę: niekas taip tiesiogiai ir aiškiai neužtikrina ir nepriartina bendro žmonijos gėrio šiame pasaulyje, kaip paklusimas jo nustatytiems įstatymams, ir niekas nesukelia tokių nelaimių ir suirutės, kaip jų nepaisymas. Todėl žmonės, neatsižadėdami sveiko proto, supratingumo ir savo pačių interesų, kuriems jie visada yra

---

P. 52 jis tai išsako šitaip: „Šios įgimtos sąvokos nėra taip įspaustos į sielą, kad jos natūraliai ir būtinai atsiskleidžia (net vaikams ir silpnapročiams) be jokios išorinių jutimų ar tam tikro ankstesnio lavinimo pagalbos". Čia jis sako „jos atsiskleidžia", o p. 78 — kad „siela jas aptinka". Kai jis paaiškins sau ar kitiems, ką turi galvoje sakydamas, kad „siela aptinka įgimtas sąvokas" ar kad „jos atsiskleidžia", ir kas yra tas „ankstesnis lavinimas" ir „aplinkybės, idant" jos būtų „aptiktos", manau, įsitikins, jog šiuo klausimu tarp manęs ir jo yra nedaug prieštaravimų, išskyrus tai, kad jis vadina *sąvokų aptikimu* tai, ką aš paprasčiau vadinu *pažinimu*; tad aš turiu pagrindo manyti, jog mano vardą šiuo atveju jis pasirinko tik dėl to, kad jam malonu mandagiai apie mane kalbėti, — su dėkingumu turiu pripažinti, kad taip jis elgiasi visur, kur tik mane mini, neapsieidamas, kaip ir kai kurie kiti, be titulo, kurio aš nenusipelniau.

ištikimi, apskritai negalėjo klysti ir savo pagyrimus ir pasmerkimą skirti tam, kas iš tiesų to nenusipelno. Net tie žmonės, kurie elgėsi kitaip, negalėjo pritarti neteisingai, nes tik nedaugelis yra taip sugedę, kad bent jau kituose nesmerktų tų ydų, kurios būdingos jiems patiems, todėl net sugedus papročiams būdavo gana gerai išlaikomos tikrosios prigimtinio įstatymo nubrėžtos ribos, kurios turėjo būti dorybės ir ydos norma. Taigi net įkvėptieji mokytojai savo pamokymuose nebijojo apeliuoti į viešąją nuomonę: „kas ... mylėtina, giriama, ... kas dorybinga ir šlovinga" ir t.t. (*Fil 4, 8*).

15. Kad teisingai suvoktume *dorovinius veiksmus*, turime ištirti juos dviem požiūriais. *Pirma*, kokie jie yra patys savaime, sudaryti iš tam tikro paprastų *idėjų* derinio. Pavyzdžiui, „girtumas" arba „melavimas" žymi vienokį ar kitokį paprastų *idėjų* derinį, kurį aš vadinu mišriu modusu, ir šia prasme tai yra tokios pat *pozityvios absoliučios idėjos*, kaip arklio gėrimas ar papūgos kalbėjimas. *Antra*, mūsų veiksmai traktuojami kaip geri, blogi arba neutralūs, ir šiuo atžvilgiu jie yra *santykiniai*, nes tampa teisingi arba neteisingi, geri arba blogi dėl to, kad derinasi arba nesiderina su tam tikra taisykle; taigi kiek jie yra lyginami su tam tikra taisykle ir pagal tai pavadinami, jie sueina į santykį. Pavyzdžiui, iššūkis ir kovimasis su žmogumi, kaip tam tikras pozityvus modusas arba ypatinga veiksmo rūšis, kuri ypatingomis *idėjomis* skiriasi nuo visų kitų, vadinamas *dvikova;* traktuojama Dievo įstatymo atžvilgiu, ji nusipelno būti vadinama nuodėme; traktuojama papročių įstatymo atžvilgiu, kai kuriose šalyse ji nusipelno būti vadinama narsumu ir dorybe, o traktuojama

kai kurių valstybių municipalinių įstatymų atžvilgiu — mirtimi baudžiamu nusikaltimu. Šiuo atveju, kai pozityvus modusas turi vieną pavadinimą, o jo santykis su įstatymu žymimas kitu pavadinimu, skirtumą taip pat lengva pastebėti, kaip ir substancijų atveju, kur vienas pavadinimas, pavyzdžiui, „žmogus", vartojamas žymėti daiktui, o kitas, pavyzdžiui, „tėvas", — žymėti santykiui.

16. Tačiau kadangi labai dažnai pozityvią veiksmo *idėją* ir jos dorovinį santykį apima vienas pavadinimas ir tas pats žodis vartojamas žymėti tiek modusui ar veiksmui, tiek jo doroviniam teisingumui ar neteisingumui, į patį santykį kreipiama mažiau dėmesio ir dažnai nedaroma *skirtumo tarp veiksmo pozityvios idėjos ir jo santykio su kokia nors taisykle.* Dėl tokio šių dviejų skirtingų atžvilgių sumaišymo vadinant juos vienu terminu tie, kurie pernelyg lengvai pasiduoda garsų įspūdžiams ir yra linkę pavadinimus laikyti daiktais, dažnai spręsdami apie veiksmus yra suklaidinami. Antai kai iš kito paimama be jo žinios ar leidimo kas nors, kas yra jo, šitai tinkamai vadinama *vagyste;* tačiau kadangi šis pavadinimas paprastai suprantamas kaip reiškiantis ir dorovinį veiksmo ydingumą ir žymintis jo priešingumą įstatymui, žmonės yra linkę smerkti viską, ką jie girdi vadinant vagyste, kaip blogą veiksmą, nesuderinamą su teisingumo taisykle. Ir vis dėlto nors kardo paėmimą slapta iš bepročio siekiant sukliudyti jam padaryti žalą iš tiesų galima pavadinti *vagyste,* tokio *mišraus moduso* pavadinimu, tačiau lyginant su Dievo įstatymu ir traktuojant šios aukščiausiosios taisyklės atžvilgiu tai nėra nuodėmė ar nusižengimas, nors pavadinime „vagystė" paprastai glūdi tokia užuomina.

Dvidešimt devintas skyrius

APIE AIŠKIAS IR MIGLOTAS, RYŠKIAS IR PAINIAS IDĖJAS

1. Aš parodžiau mūsų *idėjų* kilmę ir apžvelgiau įvairias jų rūšis, aptariau skirtumą tarp paprastų ir sudėtinių *idėjų* ir apžvelgiau, kaip sudėtinės *idėjos* skaidomos į modusų, substancijų ir santykių *idėjas,* — manau, kad tai būtina padaryti kiekvienam, norinčiam nuodugniai susipažinti su intelekto pažanga suprantant ir pažįstant daiktus. Gali atrodyti, kad aš jau pakankamai ilgai buvo sustojęs prie *idėjų* analizės, tačiau vis dėlto prašau leisti pateikti dar keletą samprotavimų apie jas. Pirmiausia apie tai, kad kai kurios *idėjos* yra aiškios, o kitos — *miglotos,* kai kurios *ryškios,* o kitos — *painios.*

2. Kadangi intelekto suvokimą tinkamiausiai galima paaiškinti žodžiais, susijusiais su regėjimu, apmąstę tai, ką vadiname regėjimo objektų *aiškumu* ir *miglotumu,* geriausiai suprasime, kas laikoma *idėjų aiškumu* ir *miglotumu.* Kadangi šviesa yra tai, kas atskleidžia mums matomus objektus, *miglotu* mes vadiname tokį objektą, kurį šviesa nepakankamai apšviečia, kad tiksliai atskleistų mums pastebimą jo formą ir spalvas, kurias geresnėje šviesoje būtų galima įžiūrėti. Panašiai mūsų paprastos *idėjos* yra aiškios, kai jos yra tokios, kokias jas per gerai sutvarkytą jutimą ar suvokimą pateikia ar gali pateikti patys objektai, iš kurių jos yra gautos. Kol atmintis išsaugo jas tokias ir gali pateikti jas intelektui, kai tik jam pasitaiko proga jas nagrinėti, jos yra *aiškios idėjos.* Kiek jos stokoja šio pradinio tikslumo ar yra praradusios nors kiek savo pirmykščio

gaivumo ir, taip sakant, laiko išblukintos ar aptrintos, tiek jos yra *miglotos*. *Sudėtinės idėjos* yra sudarytos iš paprastų *idėjų*, todėl jos yra *aiškios*, kai jas sudarančios *idėjos* yra aiškios ir kai yra apibrėžtas ir tikrai žinomas kurią nors sudėtinę *idėją* sudarančių sudedamųjų dalių skaičius ir išsidėstymas.

3. Paprastų *idėjų miglotumo priežastis*, atrodo, yra arba atbukę organai, arba labai silpni ir trumpalaikiai objektų sukelti įspūdžiai, arba atminties, nesugebančios išsaugoti jų tokių, kokios jos buvo gautos, silpnumas. Vėl grįžkime prie matomų objektų, kad jie padėtų mums suprasti šį klausimą: jeigu suvokimo organuose arba sugebėjimuose, tarsi nuo šalčio sukietėjusiame vaške, antspaudas nepaliks įspaudo, nors paprastai su tokia jėga jį įspausdavo, arba jeigu jie, tarsi pernelyg minkštas vaškas, gerai jo neišlaikys, arba, tarkime, vaškas bus tinkamos konsistencijos, tačiau antspaudas bus spaudžiamas su nepakankama jėga, kad paliktų aiškų įspaudą, — visais šiais atvejais antspaudo paliktas atspaudas bus *miglotas*. Manau, tolesni paaiškinimai čia nereikalingi.

4. Kaip *aiški idėja* yra ta, kurią intelektas suvokia visiškai ir akivaizdžiai, kaip jis suvokia išorinius objektus, deramai veikiančius gerai sutvarkytą organą, taip *ryški idėja* yra ta, kurią intelektas suvokia kaip skirtingą nuo visų kitų *idėjų;* o *paini idėja* yra tokia, kurios negalima pakankamai gerai atskirti nuo kurios nors kitos *idėjos*, nuo kurios ji turėtų skirtis.

5. Kas nors gali pasakyti, kad jeigu *paini* yra tik tokia *idėja*, kurios negalima pakankamai gerai atskirti nuo kurios nors kitos, nuo kurios ji turi skirtis, bus sunku surasti kur nors *painią idėją*. Juk kad ir kokia

būtų *idėja,* ji gali būti tik tokia, kokią ją intelektas suvokia esant; ir pats šis suvokimas pakankamai ją skiria nuo visų kitų *idėjų,* kurios negali būti kitokios, t.y. skirtingos, jeigu jos nesuvokiamos kaip tokios. Todėl jokia *idėja* negali būti neatskiriama nuo kitos, nuo kurios ji turėtų skirtis, nebent jūs norite, kad ji skirtųsi nuo pačios savęs, nes nuo visų kitų ji akivaizdžiai skiriasi.

6. Kad pašalintume šį keblumą ir padėtume sau teisingai suprasti, kas sukelia tą *painiavą,* kuria bet kada galima apkaltinti *idėjas,* turime atsižvelgti į tai, jog skirtingais pavadinimais žymimi dalykai yra laikomi pakankamai skirtingais, kad būtų skiriami, taigi kiekviena rūšis bet kuriuo atveju, turėdama atskirą pavadinimą, gali būti išskiriama ir aptariama skyrium. Nėra nieko akivaizdesnio už tai, kad didžioji dalis skirtingų pavadinimų yra laikomi žyminčiais skirtingus dalykus. Taigi, kadangi kiekviena žmogaus turima *idėja,* kaip matyti, yra tai, kas ji yra, ir skiriasi nuo visų kitų *idėjų,* išskyrus save pačią, *painią* ją padaro tai, kad, būdama tokia, ji visiškai gali būti pavadinta kitu pavadinimu, o ne tuo, kuriuo ji išreikšta; todėl skirtumas, dėl kurio dalykai (žymimi šiais dviem skirtingais pavadinimais) yra skirtingi ir kai kuriems iš jų priklauso vienas pavadinimas, o kitiems — kitas, dingsta, ir visiškai išnyksta skirtumas, kurį buvo ketinama išsaugoti vartojant šiuos skirtingus pavadinimus.

Trisdešimtas skyrius

APIE REALIAS IR FANTASTINES IDĖJAS

1. Be to, ką mes jau pasakėme apie *idėjas,* yra ir kitų samprotavimų apie jas santykio su daiktais, iš kurių

jos yra gautos arba kuriuos jas galima laikyti pateikiančiomis, atžvilgiu; taigi, mano manymu, *idėjas* galima skirstyti trejopai, ir jos yra:

pirma, realios arba fantastinės;
antra, adekvačios arba neadekvačios;
trečia, teisingos arba klaidingos.

Pirma, realiomis idėjomis aš laikau tokias *idėjas,* kurios turi pagrindą gamtoje, kurios atitinka realią daiktų būtį ir egzistavimą, arba savo pirmavaizdį. *Fantastinėmis arba chimeriškomis* aš vadinu tokias *idėjas,* kurios neturi pagrindo gamtoje ir neatitinka tos būties realybės, su kuria jos tyliai siejamos kaip su savo pirmavaizdžiu. Jeigu mes ištirsime įvairias minėtų *idėjų* rūšis, įsitikinsime štai kuo.

2. *Pirma, visos* mūsų *paprastos idėjos yra realios,* visos atitinka daiktų realybę, tačiau ne ta prasme, kad visos jos yra to, kas iš tiesų egzistuoja, atvaizdai ar vaizdiniai, — kad yra priešingai, aš jau parodžiau visų kūnų kokybių, išskyrus pirmines, atžvilgiu. Tačiau nors baltumas ir šaltis glūdi sniege ne daugiau negu skausmas, vis dėlto šios baltumo ir šalčio, skausmo ir t.t. *idėjos,* kurios yra išoriniams daiktams būdingų galių poveikio mums rezultatas — joms mūsų Kūrėjas skyrė sukelti mums tokius pojūčius, — yra mūsų realios *idėjos,* pagal kurias mes skiriame realiai pačiuose daiktuose glūdinčias kokybes. Kadangi šių įvairių apraiškų paskirtis — būti ženklais, pagal kuriuos mes turime pažinti ir skirti daiktus, su kuriais susiduriame, mūsų *idėjos* taip pat tarnauja šiam mūsų tikslui ir taip pat yra realūs skiriamieji požymiai, nesvarbu, ar jos yra tik pastovūs poveikio rezultatai, ar tikslūs ko nors, kas glūdi pačiuose daiktuose, atvaizdai, nes šią realybę su-

daro jų nekintamas apibrėžtos realių objektų sandaros atitikimas. Tačiau visai nesvarbu, ar jos atitinka šią sandarą kaip priežastį, ar kaip pirmavaizdį; pakanka, kad ji nuolat sukelia *idėjas*. Taigi visos mūsų paprastos *idėjos* yra realios ir teisingos, nes jos atitinka tas daiktų galias, kurios sukelia jas mūsų intelekte, ir tai yra viskas, ko reikia, kad jos būtų realios, o ne savavališkai prasimanytos. Juk paprastų *idėjų* atžvilgiu (kaip buvo parodyta) intelektas visiškai apsiriboja daiktų poveikiu jam ir negali susidaryti daugiau paprastų *idėjų*, negu yra gavęs.

3. Nors savo paprastų *idėjų* atžvilgiu intelektas yra visiškai pasyvus, tačiau, manau, galime pasakyti, kad jis nėra toks savo sudėtinių *idėjų* atžvilgiu; kadangi pastarosios yra sujungtų drauge ir vieną bendrą pavadinimą turinčių paprastų *idėjų* deriniai, aišku, kad žmogaus intelektas turi tam tikrą laisvę sudarydamas šias sudėtines *idėjas*, — dėl ko dar galėtų atsitikti taip, kad vieno žmogaus aukso ar teisingumo *idėja* skiriasi nuo kito, jei ne dėl to, kad jis į ją įdeda arba praleidžia kokią nors paprastą *idėją*, kurios kitas neįdeda ar nepraleidžia? Taigi klausimas yra toks: kurie iš šių derinių yra realūs, o kurie — tik įsivaizduojami? Kurie deriniai atitinka daiktų realybę, o kurie — ne? Į tai aš atsakau taip.

4. *Antra,* kadangi *mišrūs modusai ir santykiai* neturi kitos *realybės,* išskyrus realybę žmogaus intelekte, tam, kad šios rūšies *idėjos* taptų realios, nereikia nieko daugiau, tik kad jos būtų taip sudarytos, jog būtų jas atitinkančio egzistavimo galimybė. Šios *idėjos,* pačios būdamos pirmavaizdžiais, negali skirtis nuo savo pirmavaizdžių, taigi *negali būti chimeriškos,* nebent kas

nors įmaišytų į jas nesuderinamų *idėjų*. Iš tiesų, kadangi kai kurioms iš jų priskirti žinomos kalbos pavadinimai, kuriais turintis jas savo intelekte nurodo jas kitiems, tai vien tik egzistavimo galimybės nepakanka: jos turi atitikti įprastą joms duoto pavadinimo reikšmę, kad negalėtų būti laikomos fantastinėmis, kaip būtų, jeigu, pavyzdžiui, kas nors duotų pavadinimą „teisingumas" tokiai *idėjai,* kuri įprastinėje vartosenoje vadinama dosnumu. Tačiau toks fantastiškumas labiau susijęs su kalbos tinkamumu negu su *idėjų* realumu; juk žmogaus nesutrikimas gresiant pavojui, ramus apsvarstymas, ką būtų geriausia daryti, ir ryžtingas šio veiksmo atlikimas yra galimo veiksmo mišrus modusas arba sudėtinė *idėja*. Tačiau nesutrikti ištikus pavojui nepasitelkiant proto arba veiklos taip pat yra įmanoma, taigi tai yra tokia pat reali *idėja,* kaip ir pirmoji. Ši pirmoji *idėja,* turinti pavadinimą „drąsa", šio pavadinimo atžvilgiu gali būti teisinga arba klaidinga, tuo tarpu antroji, kol jai nepriskirtas visuotinai priimtas pavadinimas kokia nors žinoma kalba, negali būti kaip nors iškreipta, nes ji sudaryta siejant ją tik su ja pačia ir su niekuo kitu.

5. *Trečia,* kadangi visos mūsų *sudėtinės substancijų idėjos* sudarytos šalia mūsų egzistuojančių daiktų atžvilgiu ir turi būti substancijų, kokios jos yra iš tikrųjų, atvaizdai, jos yra realios tik tiek, kiek jos yra tokie paprastų *idėjų* deriniai, kaip jos iš tiesų yra sujungtos ir egzistuoja drauge daiktuose šalia mūsų. Priešingai, *fantastinės* yra tos, kurios sudarytos iš tokių paprastų *idėjų* derinių, kaip jos realiai niekada nebuvo sujungtos, niekada nebuvo aptiktos drauge jokioje substancijoje, pavyzdžiui, protinga būtybė, kurią sudaro arklio

galva, sujungta su žmogaus pavidalo kūnu, t.y. tokia, kokie vaizduojami kentaurai[49]; arba geltonas, labai kalus, lydus ir patvarus, tačiau lengvesnis už paprastą vandenį kūnas; arba vieningas neorganizuotas kūnas, sudarytas jutimo požiūriu iš vienodų dalių, kuriam būdingas suvokimas ir valingas judėjimas. Mes tikriausiai nežinome, ar tokios substancijos kaip šios gali egzistuoti, ar ne, tačiau, kad ir kaip būtų, kadangi šios substancijų *idėjos* neatitinka jokio mums žinomo egzistuojančio pirmavaizdžio ir susideda iš tokių *idėjų* derinių, kurių niekada nematėme sujungtų jokioje substancijoje, turime laikyti jas grynai įsivaizduojamomis; juo labiau tokios yra tos sudėtinės *idėjos*, kurių dalys yra nesuderinamos arba prieštarauja vienos kitoms.

Trisdešimt pirmas skyrius

APIE ADEKVAČIAS IR NEADEKVAČIAS IDĖJAS

1. Kai kurios iš mūsų realių *idėjų* yra adekvačios, o kai kurios — neadekvačios. *Adekvačiomis* aš vadinu tas, kurios tiksliai atvaizduoja tuos pirmavaizdžius, iš kurių, intelekto manymu, jos yra gautos, kuriuos turi pateikti ir su kuriais jis jas sieja. *Neadekvačios idėjos* yra tos, kurios tik iš dalies ir nepilnai atvaizduoja tuos pirmavaizdžius, su kuriais yra siejamos. Iš to aišku štai kas.

2. *Pirma,* kad *visos mūsų paprastos idėjos yra adekvačios.* Kadangi jos yra ne kas kita, kaip tam tikrų daiktuose glūdinčių galių, Dievo pritaikytų ir skirtų sukelti mums tokius pojūčius, poveikio rezultatai, jos negali neatitikti tų galių ir nebūti joms adekvačios; ir mes esame tikri, kad jos atitinka daiktų realybę. Antai jeigu

cukrus sukelia mums *idėjas*, kurias vadiname baltumu ir saldumu, mes esame tikri, kad cukrus turi galią sukelti mūsų intelekte šias *idėjas*, nes kitaip jis negalėtų jų sukelti. Ir kadangi kiekvienas pojūtis atitinka galią, veikiančią kurią nors iš mūsų juslių, taip sukelta *idėja* yra reali *idėja* (o ne intelekto, neturinčio galios sukelti paprastas *idėjas*, prasimanymas) ir negali nebūti adekvati, nes ji būtinai turi atitikti tą galią; taigi visos paprastos *idėjos* yra adekvačios. Tiesa, tik nedaugelis iš daiktų, sukeliančių mums šias paprastas *idėjas*, mūsų yra pavadinti taip, tarsi jie būtų tik jų priežastys, bet [dauguma] — tarsi šios *idėjos* būtų realios esybės daiktuose. Antai nors sakoma, kad ugnis ją palietus sukelia skausmą, taip nurodant galią sukelti mums skausmo *idėją*, tačiau ji taip pat vadinama šviesa ir šiluma, tarsi šviesa ir šiluma realiai būtų ugnyje kažkas daugiau nei galia sukelti mums šias *idėjas*, ir todėl jos yra vadinamos *kokybėmis*, glūdinčiomis ugnyje, arba ugnies *kokybėmis*. Tačiau kadangi iš tiesų jos yra ne kas kita, kaip galia sukelti mums šias *idėjas*, tai šia prasme mane ir reikia suprasti, kai aš kalbu apie antrines kokybes kaip apie esančias daiktuose arba apie jų *idėjas* kaip apie esančias objektuose, kurie mums jas sukelia. Nors tokie išraiškos būdai pritaikyti prie paprastų sąvokų, be kurių niekas negali būti teisingai suprastas, tačiau iš tiesų jie žymi tik daiktuose glūdinčias galias sukelti mums tam tikrus pojūčius, arba *idėjas;* jeigu nebūtų organų, tinkamų priimti regėjimui ir lytėjimui ugnies daromus įspūdžius ir su šiais organais sujungto intelekto priimti šviesos ir šilumos *idėjoms*, sukeliamoms ugnies ar saulės poveikio, šviesos ir šilumos pasaulyje būtų ne daugiau, negu jame būtų skausmo, jeigu nebūtų

jokios juslėmis apdovanotos būtybės, kuri jį justų, nors saulė tebešviestų kaip dabar, o Etnos kalnas svaidytų liepsną aukščiau nei kada nors. Tankis, tįsumas ir jo ribos, forma drauge su judėjimu ir rimtimi, kurių *idėjas* mes turime, realiai egzistuotų pasaulyje, kaip ir egzistuoja, nepriklausomai nuo to, ar jame būtų juslėmis apdovanotų būtybių, galinčių juos suvokti, ar ne, todėl šias *kokybes* mes turime pagrindo laikyti realiomis materijos modifikacijomis ir priežastimis, sukeliančiomis mums visus įvairius kūnų teikiamus pojūčius. Tačiau kadangi šis tyrimas čia būtų ne vietoje, aš nesileisiu į jį, bet pamėginsiu parodyti, kokios sudėtinės *idėjos* yra *adekvačios*, o kokios — ne.

3. *Antra*, mūsų sudėtinės *modusų idėjos*, savavališki paprastų *idėjų*, kurias intelektas sujungia nesiedamas jų su jokiais realiais pirmavaizdžiais arba kur nors egzistuojančiais nusistovėjusiais pavyzdžiais, deriniai, yra ir negali nebūti *adekvačios idėjos*. Kadangi jos yra skirtos būti ne realiai egzistuojančių daiktų kopijomis, bet pirmavaizdžiais, intelekto sukurtais klasifikuoti ir pavadinti daiktams, jos negali nieko stokoti; kiekvienai iš jų būdingas toks *idėjų* derinys ir dėl to toks tobulumas, kokį intelektas ir buvo joms numatęs, todėl intelektas sutinka su jomis ir negali rasti jokio jų trūkumo. Antai turėdamas figūros, susidedančios iš trijų kraštinių, kurios susikirsdamos sudaro tris kampus, *idėją*, aš turiu užbaigtą *idėją*, ir man nereikia nieko daugiau, kad ji būtų tobula. Kad intelektas yra patenkintas šios savo *idėjos* tobulumu, aišku iš to, jog jis neįsivaizduoja, kad koks nors intelektas turi ar gali turėti užbaigtesnę ar tobulesnę daikto, kurį jis žymi žodžiu „trikampis", jeigu tarsime jį egzistuojant, *idėją* negu jo paties turima

sudėtinė trijų kraštinių ir trijų kampų *idėja*, apimanti viską, kas yra ar gali būti jam esminga ar būtina *idėjai* užbaigti, kad ir kur ar kaip šis daiktas egzistuotų. Tačiau mūsų *substancijų idėjų* atveju yra kitaip. Mat čia, norėdami nukopijuoti daiktus, kaip jie realiai egzistuoja, ir atvaizduoti sau jų sandarą, nuo kurios priklauso visos jų savybės, mes suvokiame, kad mūsų *idėjos* neįgyja norimo tobulumo; mes pastebime, kad jos vis stokoja ko nors, nors mes norėtume, kad jos tai turėtų, ir todėl visos yra *neadekvačios*. Tačiau *mišrūs modusai* ir *santykiai*, kurie yra pirmavaizdžiai be pavyzdžių ir neturi ką atvaizduoti, išskyrus save pačius, negali nebūti adekvatūs, nes kiekvienas daiktas yra adekvatus pats sau. Tas, kuris pirmąkart sujungė suvokto pavojaus, nesutrikimo iš baimės, ramaus apsvarstymo, ką būtent reikia daryti, ir darymo nesutrikus ir neišsigandus pavojaus *idėjas*, tikrai turėjo savo intelekte sudėtinę *idėją*, sudarytą iš tokio derinio; ir kadangi jis norėjo, kad ji būtų kaip tik tai, kas ji yra, ir apimtų tik tas paprastas *idėjas*, kurias apima, ji negalėjo nebūti *adekvati idėja*; ir kai jis atidėjo ją savo atmintyje, susiejęs su ja pavadinimą „drąsa", kad galėtų nurodyti ją kitiems ir pavadinti pagal tai kiekvieną veiksmą, kuris jam atrodys atitinkantis ją, jis turėjo matą matuoti ir pavadinti veiksmams, kiek jie atitinka ją. Šitaip sudaryta ir atidėta kaip pavyzdys *idėja* būtinai turi būti *adekvati*, nes ji susijusi tik su pačia savimi ir atsirado tik dėl pirmąkart sudariusiojo tokį derinį palankumo ir jo valia.

4. Tačiau vėliau kas nors kitas, iš pokalbio su juo sužinojęs žodį „drąsa", gali susidaryti ir pavadinti drąsa *idėją*, kuri skiriasi nuo to, ką pirmasis autorius vadino šiuo pavadinimu ir turėjo galvoje jį vartodamas. Ir šiuo

atveju jeigu jis nori, kad jo *idėja* mąstyme atitiktų kito *idėją*, kaip kalbant jo vartojamas pavadinimas skambėjimu atitinka pavadinimą to, iš kurio jį sužinojo, jo *idėja* gali būti labai klaidinga ir *neadekvati*. Kadangi šiuo atveju jis kito žmogaus *idėją* padaro savo *idėjos* pavyzdžiu mąstyme, kaip kito žmogaus žodis ar garsas yra jo žodžio pavyzdys kalboje, jo *idėja* yra tokia netobula ir *neadekvati*, kiek ji nutolusi nuo pirmavaizdžio ir pavyzdžio, su kuriuo jis ją sieja ir kurį ketina išreikšti ir pažymėti jai taikomu pavadinimu, — jis nori, kad šis pavadinimas būtų kito žmogaus *idėjos* (su kuria savo tikslia prasme jis iš pradžių buvo susietas) ir jo paties *idėjos*, kaip atitinkančios pirmąją, ženklas; jeigu jo paties *idėja* tiksliai neatitinka pirmosios, ji yra klaidinga ir neadekvati.

5. Vadinasi, kai intelektas šias *sudėtines modusų idėjas* sieja su *idėjomis* kitos protingos būtybės intelekte, išreikštomis pavadinimais, kuriuos joms duodame, ir nori, kad jos atitiktų jas, jos *gali* būti labai netobulos, klaidingos ir *neadekvačios*, nes jos neatitinka to, ką intelektas numato būti jų pirmavaizdžiu ir pavyzdžiu; šiuo atžvilgiu tik *modusų idėja* gali būti klaidinga, netobula ar *neadekvati*. Dėl to mūsų *mišrių modusų idėjos* labiausiai iš visų yra linkusios būti klaidingos, tačiau tai labiau susiję su kalbos tikslumu nei su žinojimo teisingumu.

6. *Trečia*, aš jau parodžiau, kokias *mes turime substancijų idėjas*. Šių *idėjų* santykis intelekte esti dvejopas: 1) kartais jos siejamos su tariama realia kiekvienos daiktų rūšies esme; 2) kartais jos skirtos tik tam, kad būtų realiai egzistuojančių daiktų vaizdai ir tų kokybių, kurias daiktuose galima aptikti, atvaizdai intelekte *idėjų*

dėka. Abiem atvejais šios tų originalų ir pirmavaizdžių kopijos *yra* netobulos ir *neadekvačios.*

Pirma, žmonės paprastai substancijų pavadinimus vartoja žymėti daiktams, tardami, kad jie turi tam tikras realias esmes, dėl kurių priklauso vienai ar kitai rūšiai; o kadangi pavadinimai nežymi nieko kito, kaip tik žmogaus intelekte esančias *idėjas,* tai jie savo *idėjas* turi sieti su tokiomis realiomis esmėmis kaip su jų pirmavaizdžiais. Kad žmonės (ypač išauklėti remiantis tomis žiniomis, kurių mokoma šioje pasaulio dalyje) iš tiesų taria esant tam tikras specifines substancijų esmes, kurias atitinka kiekvienas įvairių jų rūšių individas ir kurios jam būdingos, visai nereikia įrodinėti, netgi atrodytų keista, jei kas nors elgtųsi kitaip. Taigi daiktams, kurie esą skiriasi tokiomis specifinėmis realiomis esmėmis, jie paprastai duoda rūšinius pavadinimus, pagal kuriuos klasifikuoja atskiras substancijas. Kas neįsižeistų, jeigu būtų suabejota, ar jis nevadina savęs žmogumi kokia nors kita prasme, o ne ta, kad jam būdinga reali žmogaus esmė? Tačiau jeigu jūs paklausite, kas yra tos realios esmės, paaiškės, kad žmonės nieko apie tai neišmano ir jų nežino. Iš to išplaukia, kad jų intelekte esančios *idėjos,* siejamos su realiomis esmėmis kaip su nežinomais pirmavaizdžiais, turi būti tokios *neadekvačios,* kad jų visai negalima laikyti jų atvaizdais. Mūsų turimos substancijų sudėtinės *idėjos,* kaip buvo parodyta, yra tam tikri deriniai paprastų *idėjų,* kurios buvo pastebėtos nuolat egzistuojančios drauge, arba manoma, kad taip yra. Tačiau tokia sudėtinė *idėja* negali būti kokios nors substancijos reali esmė, nes tada mūsų aptinkamos to kūno savybės priklausytų nuo šios sudėtinės *idėjos* ir būtų kildi-

namos iš jos, ir jų būtinas ryšys su ja būtų žinomas: pavyzdžiui, visos trikampio savybės priklauso nuo trijų erdvę apribojančių linijų sudėtinės *idėjos* ir, kiek jos gali būti aptiktos, yra kildinamos iš jos. Tačiau aišku, kad mūsų sudėtinės substancijų *idėjos* neapima tokių *idėjų*, nuo kurių priklauso visos kitos *savybės*, kurias galima jose aptikti. Įprastinė žmonių turima *geležies idėja* yra tam tikros spalvos, svorio ir kietumo kūnas, o savybė, kurią jie laiko priklausančia jai, yra kalumas. Tačiau tarp šios savybės ir šios sudėtinės *idėjos* ar kokios nors jos dalies nėra būtino ryšio, ir nėra didesnio pagrindo manyti, kad kalumas priklauso nuo tos spalvos, svorio ir kietumo, negu manyti, kad ta spalva ar tas svoris priklauso nuo jos kalumo. Ir nors mes nieko nežinome apie tas realias esmes, vis dėlto nėra nieko labiau įprasto už tai, kad žmonės daiktų rūšis sieja su tokiomis esmėmis. Atskirą materijos gabalėlį, sudarantį žiedą, kurį aš mūviu ant piršto, dauguma žmonių nedvejodami taria turint realią esmę, dėl kurios jis yra auksas ir iš kurios kyla tos kokybės, kurias iš jame randu, t.y. jo savita spalva, svoris, kietumas, lydumas, patvarumas, spalvos pakitimas dėl menkiausio sąlyčio su gyvsidabriu ir t.t. Kai aš imuosi tirti šią esmę, iš kurios kyla visos šios savybės, ir ieškoti jos, aiškiai suvokiu, kad negaliu jos surasti; daugių daugiausia, ką aš galiu padaryti, — tai tarti, jog kadangi tai yra ne kas kita, kaip kūnas, jo reali esmė, arba vidinė sandara, nuo kurios priklauso šios kokybės, gali būti ne kas kita, kaip jo tankių dalelių forma, dydis ir ryšys; kadangi aš visai negaliu aiškiai suvokti nė vieno iš šių dalykų, negaliu turėti jo esmės, dėl kurios jam būdingas šis savitas spindintis geltonumas, didesnis negu

kokio nors kito man žinomo tokio dydžio daikto svoris ir gebėjimas keisti spalvą dėl sąlyčio su gyvsidabriu, *idėjos*. Jeigu kas nors sakys, kad reali esmė ir vidinė sandara, nuo kurios priklauso šios savybės, yra ne jo tankių dalelių forma (figure), dydis ir išsidėstymas ar ryšys, bet kažkas kita, kas vadinama jo ypatinga *forma* (form), aš dar mažiau turėsiu kokią nors jo realios esmės *idėją* negu turėjau anksčiau, nes aš turiu tankių dalelių formos, dydžio ir išsidėstymo apskritai *idėją,* tačiau neturiu jokios *idėjos,* susijusios su ypatinga dalelių forma, dydžiu arba sujungimu, dėl kurių randasi minėtosios kokybės, kurias aš aptinku šiame atskirame materijos gabalėlyje ant mano piršto, o ne kitame materijos gabalėlyje, kuriuo smailinu plunksną, kuria rašau. Tačiau kai man sakoma, kad šio kūno esmė yra kažkas be jo tankių dalelių formos, dydžio ir išsidėstymo, kažkas, kas vadinama *substancine forma,* aš prisipažįstu, kad neturiu jokios šios formos *idėjos,* tik garso „forma" *idėją,* kuri gerokai nutolusi nuo jo realios esmės ar sandaros *idėjos*. Kaip aš nežinau šios atskiros substancijos realios esmės, lygiai taip pat nežinau ir kitų gamtinių substancijų realios esmės; prisipažįstu, kad aš visai neturiu jų esmių apibrėžtų *idėjų,* ir esu linkęs manyti, jog ir kiti, ištyrę savo pačių žinias, įsitikins, kad šiuo klausimu jie yra tokioje pačioje nežinioje.

7. Taigi, kai žmonės šiam atskiram materijos gabalėliui ant mano piršto duoda jau vartojamą bendrą pavadinimą ir vadina jį *auksu,* ar jie paprastai neduoda šio pavadinimo kaip priklausančio atskirai kūnų rūšiai, turinčiai realią vidinę esmę, kurią turėdama ši atskira substancija tampa šios rūšies substancija ir vadi-

nama šiuo pavadinimu, arba ar nederėtų suprasti taip, kad jie duoda jį šitokiu būdu? Jeigu taip yra — o kad taip yra, akivaizdu, — pavadinimas, kuriuo daiktai žymimi kaip turintys šią esmę, pirmiausia turi būti siejami su šia esme; vadinasi, *idėja*, kuriai duotas šis pavadinimas, taip pat turi būti siejama su šia esme ir skiriama jai atvaizduoti. Tačiau kadangi tie, kurie šitaip vartoja pavadinimus, nežino šios esmės, visos jų substancijų *idėjos* šiuo atžvilgiu turi būti *neadekvačios*, kaip neapimančios tos realios esmės, kurią intelekto joms numatyta apimti.

8. *Antra*, nors tie, kurie, nepaisydami šios nenaudingos prielaidos apie nežinomas realias esmes, pagal kurias skiriamos substancijos, stengiasi nukopijuoti pasaulyje egzistuojančias substancijas sujungdami tų juslėmis suvokiamų kokybių, kurios aptinkamos jose kaip drauge egzistuojančios, *idėjas*, daug labiau priartėja prie jų atvaizdo negu tie, kurie įsivaizduoja nežinia kokias realias ypatingas esmes, tačiau ir jie neįgyja tobulai adekvačių tų substancijų, kurias norėtų taip nukopijuoti savo intelekte, *idėjų*, ir šios kopijos tiksliai neapima visiškai visko, kas randama jų pirmavaizdžiuose. Juk substancijų kokybių ir galių, iš kurių mes sudarome jų sudėtines *idėjas*, yra tiek daug ir tokių įvairių, kad jokia žmogaus sudėtinė *idėja* jų visų neapima. Kad mūsų abstrakčios substancijų *idėjos* neapima visų paprastų *idėjų*, sujungtų pačiuose daiktuose, akivaizdu iš to, jog žmonės į savo sudėtinę kokios nors substancijos *idėją* retai sudeda visas paprastas *idėjas*, kurias jie žino joje egzistuojant. Stengdamiesi savo rūšinių pavadinimų prasmę padaryti kuo aiškesnę ir sudarančią kuo mažiau keblumų, specifines substancijų rūšių *idėjas* jie

sudaro daugiausia iš nedaugelio jose randamų paprastų *idėjų;* tačiau kadangi šios *idėjos* turi ne didesnę pirmapradę pirmenybę ir teisę būti įtrauktos ir sudaryti rūšinę *idėją* negu kitos, kurios paliekamos nuošalyje, aišku, kad abiem šiais atvejais *mūsų substancijų idėjos* yra netobulos ir *neadekvačios.* Visos paprastos *idėjos,* iš kurių mes sudarome sudėtines substancijų *idėjas,* yra galios (išskyrus tik kai kurių rūšių formą ir dydį); kadangi galios yra santykiai su kitomis substancijomis, mes niekada negalime būti tikri, kad žinome visas kokio nors kūno galias, kol neištyrėme, kokių pokyčių jis gali sukelti kitose substancijose, su kuriomis įvairiai susiduria, ir kaip gali pakisti dėl jų poveikio; tačiau kadangi šito neįmanoma ištirti net kokio nors vieno kūno atžvilgiu, jau nekalbant apie visus, mes negalime turėti adekvačių substancijos *idėjų,* sudarytų iš visų jos savybių derinio.

9. Tas, kuris pirmąkart susidūrė su substancijos rūšies, kurią mes žymime žodžiu „auksas", gabalėliu, negalėjo protingai tarti, kad jo pastebėtas šio gabalėlio dydis ir forma priklauso nuo jo realios esmės ar vidinės sandaros. Todėl tai niekada neįėjo į jo šios kūnų rūšies *idėją;* kad sudarytų sudėtinę šios rūšies *idėją,* pirmiausia jis tikriausiai išskyrė būdingą jo spalvą ir svorį. Ir viena, ir kita yra galios, viena — veikti mūsų akis tam tikru būdu ir sukelti mums *idėją,* kurią vadiname „geltona", kita — pakelti į viršų bet kokį kitą tokio paties dydžio kūną, kai jie padėti ant dviejų pusiausvirų svarstyklių lėkštelių vienas priešais kitą. Kitas galbūt prijungs prie jų lydymosi ir patvarumo *idėjas,* kitas dvi pasyvias galias, susijusias su ugnies poveikiu auksui; dar kitas pridės jo kalumą ir tirpimą karališkajame

vandenyje, kitas dvi galias, susijusias su kitų kūnų poveikiu, keičiančiu jo išorinę formą arba suskaidančiu jį į nepastebimas daleles. Sujungtos šios *idėjos* arba dalis jų paprastai žmonių intelekte sudaro tos kūnų rūšies, kurią vadiname *auksu*, sudėtinę *idėją*.

10. Tačiau niekas iš tų, kurie mąstė apie kūnų apskritai arba būtent šios jų rūšies savybes, negali abejoti, kad tai, kas vadinama *auksu*, turi be galo daug kitų savybių, kurių neapima ši sudėtinė *idėja*. Tie, kurie nuodugniau ištyrė šią rūšį, manau, galėtų išvardyti dešimteriopai daugiau aukso *savybių*, kurios visos lygiai taip pat neatskiriamos nuo jo vidinės sandaros, kaip ir jo spalva ar svoris; jeigu kas nors žinotų visas šio metalo savybes, žinomas įvairiems žmonėms, galimas daiktas, į sudėtinę aukso *idėją* įeitų šimtąkart daugiau *idėjų*, negu jų įeina į kokio nors vieno žmogaus turimą jo *idėją*, ir vis dėlto tai tikriausiai nesudarytų nė tūkstantosios dalies to, ką jame galima aptikti, nes pokyčiai, kuriuos tas pats kūnas gali patirti ir sukelti kituose kūnuose, kai tinkamai naudojamas, gerokai pranoksta ne tik tai, ką mes žinome, bet ir tai, ką galime įsivaizduoti. Tai neatrodys labai paradoksalu tam, kuris susimąstys apie tai, kaip dar toli žmonėms iki vienintelės nelabai sudėtingos figūros — *trikampio* — visų savybių žinojimo, nors matematikai jau nemažai jų atskleidė.

11. Taigi *visos mūsų sudėtinės substancijų idėjos* yra netobulos ir *neadekvačios*. Taip būtų ir su matematinėmis figūromis, jeigu jų sudėtines *idėjas* turėtume susidaryti tik surinkdami jų savybes kitų figūrų atžvilgiu. Kokia neapibrėžta ir netobula būtų mūsų elipsės *idėja*, jeigu mes neturėtume kitokios jos *idėjos*, išskyrus kai kurių jos savybių *idėjas*! Tuo tarpu savo aiškioje *idėjoje*

turėdami visą šios figūros esmę, ja remdamiesi mes atskleidžiame šias savybes ir akivaizdžiai matome, kaip jos išplaukia iš jos ir yra nuo jos neatskiriamos.

12. Taigi intelektas turi tris abstrakčių *idėjų*, arba nominalių esmių, rūšis.

Pirma, paprastas idėjas, kurios yra *ἔκτυπα*, arba *kopijos*, tačiau neabejotinai *adekvačios*. Jos skirtos išreikšti ne ką kita, kaip daiktuose glūdinčią galią sukelti intelekte tokį pojūtį, o šis pojūtis, kai jis sukeltas, gali būti tik šios galios poveikio rezultatas. Kadangi popierius, ant kurio rašau, turi galią šviesoje (aš kalbu laikydamasis įprastinės šviesos sąvokos) sukelti man pojūtį, kurį aš vadinu „baltas", tai gali būti tik tokios galios, glūdinčios kame nors, kas nėra intelekte, poveikio rezultatas, nes intelektas neturi galios sukelti savyje tokią *idėją;* kadangi ši paprasta *idėja* reiškia ne ką kita, kaip tokios galios poveikio rezultatą, ji yra reali ir *adekvati;* baltumo pojūtis mano intelekte, popieriui būdingos galios jį sukelti poveikio rezultatas, yra visiškai *adekvatus* tai galiai, kitaip ši galia sukeltų kitokią *idėją*.

13. *Antra, substancijų sudėtinės idėjos* taip pat yra *ektipai, kopijos*, tačiau netobulos, *neadekvačios;* šitai intelektui visiškai akivaizdu iš to, kad jis aiškiai suvokia, jog sudaręs kokios nors egzistuojančios substancijos paprastų *idėjų* derinį jis negali būti tikras, kad šis derinys tiksliai atitinka viską, kas glūdi toje substancijoje, nes, neištyręs visų kitų substancijų visų poveikių jai ir neaptikęs visų pokyčių, kuriuos ji patirtų ar sukeltų kitose substancijose, jis negali turėti tikslaus, *adekvataus* visų jos aktyvių ir pasyvių sugebėjimų derinio, taigi *negali* turėti ir *adekvačios* kokios nors egzistuojančios substancijos galių ir santykių sudėtinės *idėjos*, o

neadekvati *idėja* yra kaip tik ta substancijų sudėtinių *idėjų* rūšis, kurią mes turime. Ir pagaliau jeigu mes galėtume sudaryti arba iš tikrųjų sudarytume savo sudėtinę *idėją* kaip tikslų visų bet kokios substancijos antrinių kokybių arba galių derinį, dėl to mes dar neturėtume to daikto esmės *idėjos*. Kadangi mūsų pastebimos galios arba kokybės nėra reali tos substancijos esmė, bet priklauso nuo jos ir kyla iš jos, joks tokių kokybių derinys negali būti reali to daikto esmė. Todėl aišku, kad mūsų turimos substancijų *idėjos* nėra *adekvačios*, nėra tai, kuo intelektas joms numatė būti. Be to, žmogus neturi substancijos apskritai *idėjos* ir nežino, kas substancija yra pati savaime.

14. *Trečia, modusų ir santykių sudėtinės idėjos* yra originalai ir *pirmavaizdžiai*, o ne kopijos, jos nėra sudarytos remiantis kokios nors realios egzistencijos, su kuria joms intelekto skirta derintis ir tiksliai ją atitikti, pavyzdžiu. Kadangi jos yra tokie paprastų *idėjų* deriniai, kuriuos sujungia pats intelektas, ir tokie deriniai, iš kurių kiekvienas apima visiškai viską, ką jam intelekto numatyta apimti, jos yra galinčių egzistuoti modusų pirmavaizdžiai ir esmės, taigi yra skirtos ir priklauso tik tokiems modusams, kurie, kai jie egzistuoja, tiksliai atitinka šias sudėtines *idėjas*. Todėl modusų ir santykių *idėjos* negali nebūti *adekvačios*.

Trisdešimt antras skyrius

APIE TEISINGAS IR KLAIDINGAS IDĖJAS

1. Nors teisingumas ir klaidingumas, tiksliai kalbant, būdingas tik teiginiams, tačiau *idėjos* dažnai vadinamos *teisingomis* arba *klaidingomis* (o kokie žodžiai

nevartojami labai plačia prasme ir šiek tiek nukrypstant nuo jų tikslios tiesioginės reikšmės?); tačiau aš manau, jog kai pačios *idėjos* vadinamos teisingomis ar klaidingomis, tokio įvardijimo pagrindas vis dėlto yra koks nors slaptas arba numanomas teiginys, kaip pamatysime ištyrę atskirus atvejus, kai jos pavadinamos teisingomis arba klaidingomis. Visais šiais atvejais mes aptiksime tam tikrą teigimą arba neigimą, kuris yra tokio įvardijimo pagrindas. Kadangi mūsų *idėjos* yra tik paprasti mūsų intelekto vaizdiniai arba suvokiniai, apie jas pačias savaime negalima tiesiogiai ir paprastai pasakyti, kad jos yra *teisingos arba klaidingos,* lygiai kaip apie atskirą kokio nors daikto pavadinimą negalima pasakyti, kad jis *teisingas arba klaidingas.*

2. Tiesa, ir apie *idėjas,* ir apie žodžius *galima* sakyti, kad jie yra *teisingi metafizine žodžio* „tiesa" prasme, kaip apie visus kitus kokiu nors būdu egzistuojančius daiktus sakoma, kad jie teisingi, t.y. iš tikrųjų yra tokie, kokie jie egzistuoja; nors galbūt net šia prasme teisingais vadinamuose daiktuose yra slapta sąsaja su mūsų *idėjomis,* laikomomis šios tiesos matu, o tai prilygsta intelekto teiginiui, tačiau paprastai į ją nekreipiama dėmesio.

3. Tačiau čia, tirdami, ar mūsų *idėjos* gali būti *teisingos arba klaidingos,* mes turime galvoje ne šią metafizinę tiesos prasmę, bet įprastesnę šių žodžių reikšmę; taigi aš sakau, kad nė viena iš mūsų intelekto *idėjų,* kurios yra tik jo suvokiniai, arba vaizdiniai, nėra *klaidinga* — kentauro *idėja,* kai ji atsiranda mūsų intelekte, nė kiek nėra klaidingesnė už pavadinimą „kentauras", kai mūsų lūpos jį ištaria arba jis užrašomas ant popieriaus. Kadangi teisingumas arba klaidingumas visuo-

met yra tam tikras teigimas arba neigimas mintimis arba žodžiu, nė viena iš mūsų *idėjų negali būti klaidinga,* kol intelektas neišsako apie jas kokio nors sprendimo, t.y. neteigia arba neneigia ko nors apie jas.

4. Kai intelektas kurią nors iš savo *idėjų* sieja su kuo nors, kas išoriška jų atžvilgiu, tada jas *galima vadinti teisingomis arba klaidingomis.* Mat šitaip siedamas intelektas daro numanomą prielaidą, kad jos atitinka tą daiktą; kadangi ši prielaida gali pasirodyti esanti *teisinga arba klaidinga,* taip bus įvardijamos ir pačios *idėjos.* Įprasčiausi atvejai, kai šitai atsitinka, yra šie.

5. *Pirma,* kai intelektas taria, kad kokia nors jo *idėja atitinka kitų žmonių* intelekte esančią *idėją,* vadinamą tuo pačiu bendru pavadinimu, pavyzdžiui, kai intelektas mano, kad jo *teisingumo, nuosaikumo, religijos idėjos* yra tokios pačios kaip tos, kurioms kiti žmonės duoda šiuos pavadinimus, ir laiko jas tokiomis.

Antra, kai intelektas mano, kad kokia nors jo *idėja atitinka kokią nors realią egzistenciją.* Antai iš dviejų *idėjų* — žmogaus ir kentauro, — kurios laikomos realių substancijų *idėjomis,* viena yra *teisinga,* kita *klaidinga,* nes viena atitinka tai, kas realiai egzistuoja, o kita ne.

Trečia, kai intelektas kurią nors iš savo *idėjų sieja* su ta kokio nors daikto *realia* sandara ir *esme,* nuo kurios priklauso visos jo savybės; taigi jei ir ne visos, tai bent didžioji dauguma mūsų substancijų *idėjų* yra klaidingos.

6. Intelektas labai linkęs tyliai daryti tokias prielaidas apie savo paties *idėjas.* Tačiau jeigu šitai ištirsime, pamatysime, kad jis daro jas daugiausia, o gal ir vien tik apie savo abstrakčias sudėtines *idėjas.* Natūralus intelekto polinkis yra pažinimas, ir jis mato, kad jeigu

imsis tik atskirų daiktų ir prie jų sustos, labai lėtai darys pažangą ir jo darbui nebus galo; todėl norėdamas sutrumpinti savo kelią į pažinimą ir pasiekti, kad kiekvienas suvokimas aprėptų kuo daugiau, pirmiausia intelektas, idant sudarytų pagrindą lengviau plėsti savo pažinimą tiek kontempliuojant pačius pažįstamus daiktus, tiek aptariant juos su kitais, suriša juos į pluoštus ir taip suskirsto į rūšis, kad, įgijęs žinių apie kurį nors iš jų, nedvejodamas galėtų priskirti jas visai šiai rūšiai ir taip spartesniais žingsniais eitų į savo didįjį tikslą — pažinimą. Tai, kaip aš parodžiau kitoje vietoje, ir yra priežastis, kodėl mes aprėpiame daiktus plačiomis *idėjomis*, vadinamomis *genera* ir *species*, t.y. giminėmis ir rūšimis.

7. Todėl jeigu mes panorėsime įdėmiai pasekti intelekto judėjimą ir pažiūrėti, kokios krypties jis paprastai laikosi siekdamas pažinimo, manau, pamatysime, kad kontempliuodamas ar pokalbio metu įgijęs kokią nors *idėją*, kuri jam atrodo galinti būti naudinga, intelektas pirmiausia išskiria ją, o po to duoda jai pavadinimą ir pasideda ją savo saugykloje, atmintyje, kaip apimančią daiktų rūšies, kurios ženklas visuomet turi būti šis pavadinimas, esmę. Dėl to dažnai galime pastebėti, kad kai kas nors mato naują jam nežinomos rūšies daiktą, iškart klausia, kas tai, turėdamas galvoje ne ką kita, kaip pavadinimą, tarsi pavadinimas suteiktų daikto rūšies arba esmės, kurios ženklas jis iš tiesų yra ir su kuria jis, kaip paprastai manoma, siejamas, pažinimą.

8. Tačiau kadangi ši abstrakti *idėja* yra mūsų intelekte kažkas tarp egzistuojančio daikto ir jam duoto pavadinimo, tai mūsų *idėjose* glūdi ir mūsų žinojimo

teisingumas, ir mūsų kalbos tikslumas arba suprantamumas. Štai kodėl žmonės taip linkę tarti, kad jų intelekte esančios abstrakčios *idėjos* atitinka šalia jų egzistuojančius daiktus, su kuriais jos yra siejamos, ir yra tapačios pavadinimams, kurie su jomis siejami ir kurie joms duoti šios kalbos vartosenos ir normų. Mat jiems atrodo, kad be tokio *dvigubo* jų *idėjų atitikimo* jie ir patys neteisingai mąstytų apie daiktus, ir nesuprantamai kalbėtų apie juos kitiems.

9. Taigi, *pirma*, aš sakau, kad *kai apie mūsų idėjų teisingumą sprendžiama iš to, ar jos atitinka kitų žmonių idėjas, paprastai žymimas tuo pačiu pavadinimu, kai kurios iš jų gali būti klaidingos.* Tačiau *paprastos idėjos mažiausiai iš visų gali būti tokios klaidinančios,* nes žmogus savo juslėmis ir kasdieniu stebėjimu lengvai gali įsitikinti, kokios yra tos paprastos *idėjos,* kurias žymi įvairūs paprastai vartojami pavadinimai: jų yra nedaug, ir jeigu žmogus abejoja ar klysta dėl jų, jis lengvai gali jas ištaisyti pasitelkęs objektus, kuriuose jas galima rasti. Todėl retai kas nors klysta pavadindamas paprastas *idėjas* arba duoda pavadinimą „raudonas" žalio *idėjai* ar pavadinimą „saldus" kartaus *idėjai;* dar mažiau žmonės linkę painioti su skirtingomis juslėmis susijusias *idėjas* ir spalvai duoti skonio pavadinimą ir t.t., — iš to akivaizdu, kad paprastos *idėjos,* kurioms jie duoda kokį nors pavadinimą, paprastai yra tapačios toms, kurias turi kiti ir kurias jie turi galvoje vartodami tuos pačius pavadinimus.

10. *Sudėtinės idėjos kur kas labiau gali būti klaidingos šiuos atžvilgiu, o sudėtinės mišrių modusų idėjos — kur kas labiau nei substancijų sudėtinės idėjos,* nes tam tikros nepaprastos juslėmis suvokiamos substancijų (ypač tų,

kurioms duodami įprasti ir iš kitų kalbų nepasiskolinti pavadinimai) kokybės, paprastai padedančios atskirti vieną rūšį nuo kitos, tuos, kuriems bent kiek rūpi, kaip jie vartoja savo žodžius, lengvai apsaugo nuo jų taikymo toms substancijų rūšims, su kuriomis jie visai nesusiję. Tačiau mišrių modusų atveju mes esame kur kas mažiau tikri, nes nelengva nuspręsti apie įvairius veiksmus, ar juos reikia vadinti *teisingumu*, ar *žiaurumu, dosnumu ar išlaidumu*. Taigi mūsų *idėjos* gali būti *klaidingos* kitų žmonių *idėjų*, turinčių tuos pačius pavadinimus, atžvilgiu, ir mūsų intelekto *idėja*, kurią mes išreiškiame žodžiu „teisingumas", galbūt yra tokia, kuri turėtų turėti kitą pavadinimą.

11. Tačiau nepriklausomai nuo to, ar mūsų mišrių modusų *idėjos* labiau negu bet kurios kitos gali skirtis nuo kitų žmonių *idėjų*, žymimų tuo pačiu pavadinimu, tikra yra bent jau tai, kad *tokios rūšies klaidingumas mūsų mišrių modusų idėjoms priskiriamas kur kas dažniau negu bet kurioms kitoms*. Kai manoma, kad žmogus turi klaidingą *teisingumo* arba *dėkingumo*, arba *garbės idėją*, tai tik dėl tos priežasties, kad jo *idėja* neatitinka kitų žmonių *idėjų*, turinčių šiuos pavadinimus.

12. Man atrodo, taip yra *dėl to*, kad abstrakčios mišrių modusų *idėjos* yra žmonių savavališkai sudaryti apibrėžtos paprastų *idėjų* visumos deriniai, taigi kiekvienos rūšies esmė yra sudaryta tik žmonių, ir niekur neegzistuoja joks kitas juslėmis suvokiamas jos pavyzdys, išskyrus patį pavadinimą arba šio pavadinimo apibrėžimą; šias savo mišrių modusų *idėjas* mes galime sieti kaip su pavyzdžiu, su kuriuo norėtume jas suderinti, tik su *idėjomis* tų žmonių, kurie, kaip manoma, vartoja šiuos pavadinimus tiksliausia jų reikšme; taigi

priklausomai nuo to, ar mūsų *idėjos* jas atitinka, ar skiriasi nuo jų, jos laikomos teisingomis arba klaidingomis. Tiek apie mūsų *idėjų teisingumą* ir *klaidingumą* jų pavadinimų atžvilgiu.

13. *Antra,* dėl *mūsų idėjų teisingumo ir klaidingumo* daiktų *realaus egzistavimo atžvilgiu:* kai tai laikoma jų teisingumo matu, tik mūsų sudėtinės substancijų *idėjos* gali būti vadinamos klaidingomis.

14. *Pirma,* kadangi mūsų paprastos *idėjos* yra tik tokie suvokiniai, kuriuos mums Dievas suteikė galimybę patirti, o išoriniams objektams davė galią juos mums sukelti pagal nustatytus dėsnius ir nustatytais būdais, atitinkančiais jo išmintį ir gerumą, nors mums ir nesuvokiamais, jų teisingumas glūdi ne kur nors kitur, bet tuose vaizdiniuose, kurie mums sukeliami ir turi atitikti išoriniams objektams Dievo suteiktas galias, nes kitaip jie negalėtų būti mums sukelti; šitaip atitikdamos tas galias, mūsų paprastos *idėjos* yra tai, kas jos ir turi būti, — *teisingos idėjos.* Ir joms negalima primesti *klaidingumo,* jeigu intelektas nusprendžia (o aš manau, kad daugumos žmonių intelektas taip nusprendžia), kad šios *idėjos* yra pačiuose daiktuose. Išmintingasis Dievas nustatė jas kaip daiktų skiriamuosius požymius, pagal kuriuos mes galėtume atskirti vieną daiktą nuo kito ir esant reikalui pasirinkti kurį nors iš jų ir juo naudotis; nesvarbu, ar mes manome, kad mėlynumo *idėja* glūdi pačioje žibuoklėje, ar kad tik mūsų intelekte, o pačiai žibuoklei būdinga tik galia sukelti ją dėl tam tikru būdu šviesos daleles atspindinčių jos dalelių sandaros, mūsų paprastos *idėjos* prigimtis dėl to nesikeičia. Mat ši objekto sandara, dėl reguliaraus ir nuolatinio poveikio sukelianti mums tą pačią mėlynumo

idėją, padeda mūsų akims atskirti jį nuo bet kurio kito daikto, nesvarbu, ar šis skiriamasis žibuoklės požymis iš tikrųjų yra tik ypatinga dalelių sandara, ar pati ta spalva, kurios *idėja* (mūsų turima) yra tikslus jos atspindys. Žibuoklė vadinama *mėlyna* remiantis šiuo vaizdiniu, nesvarbu, ar šią *idėją* mums sukelia reali spalva, ar tik ypatinga jos sandara, nes pavadinimas „mėlyna", tiksliai kalbant, reiškia ne ką kita, kaip šį *žibuoklei* būdingą skiriamąjį požymį, kurį mes įžvelgiame tik akimis; kad ir kas jį sudarytų, tiksliai tai žinoti mūsų sugebėjimai neįstengia, o jeigu mes turėtume sugebėjimus tai įžvelgti, galbūt tai būtų mums nelabai naudinga.

15. Mūsų paprastoms *idėjoms* neprimestų *klaidingumo* ir tai, jeigu dėl skirtingos mūsų organų struktūros būtų taip sutvarkyta, kad *tas pats objektas įvairių žmonių intelekte tuo pačiu metu sukeltų skirtingas idėjas*, pavyzdžiui, jeigu *idėja*, kurią vieno žmogaus intelekte sukelia *žibuoklė* veikdama jo akis, būtų tapati kito žmogaus intelekte *medetkos* sukeltai *idėjai* ir atvirkščiai. Juk šito niekada nebūtų galima sužinoti, nes vieno žmogaus intelektas negali persikelti į kito žmogaus intelektą, kad suvoktų, kokius vaizdinius sukėlė jo organai, todėl visai nebūtų supainiotos nei *idėjos*, nei pavadinimai ir nei vienose, nei kituose nebūtų jokio *klaidingumo*. Jeigu visi daiktai, turintys *žibuoklės* sandarą, nuolat sukeltų žmogui *idėją*, kurią jis vadina „mėlyna", o tie, kurie turi *medetkos* sandarą, nuolat sukeltų *idėją*, kurią jis visada vadina „geltona", tai kad ir kokie būtų šie vaizdiniai jo intelekte, jis sugebėtų savo reikmėms teisingai skirti daiktus pagal šiuos vaizdinius, suprasti ir pažymėti šiuos skirtumus, nurodomus pavadinimais

„mėlyna" ir „geltona", tarsi šių gėlių sukelti vaizdiniai ar *idėjos* jo intelekte būtų tokios pat, kaip *idėjos* kitų žmonių intelekte. Vis dėlto aš labai esu linkęs manyti, kad kokio nors objekto įvairių žmonių intelekte sukeliamos juslinės *idėjos* dažniausiai būna labai artimos ir neatskiriamai panašios. Aš manau, galima pateikti daug argumentų šiai nuomonei paremti, tačiau kadangi tai neįeina į mano dabartinį uždavinį, aš čia netrukdysiu jais skaitytojo, bet tik atkreipsiu jo dėmesį į tai, kad priešinga prielaida, jeigu ją būtų galima įrodyti, menkai prisidėtų tiek prie mūsų pažinimo tobulinimo, tiek prie gyvenimo patogumų, taigi mums nėra reikalo trukdytis ir ją tirti.

16. Manau, kad iš to, kas pasakyta apie mūsų paprastas *idėjas,* akivaizdu, jog *nė viena* iš mūsų *paprastų idėjų* negali būti *klaidinga* šalia mūsų egzistuojančių *daiktų atžvilgiu*. Kadangi šių mūsų intelekto vaizdinių arba suvokinių teisingumą sudaro, kaip buvo sakyta, išoriniams objektams būdingų galių sukelti mums tokius vaizdinius per mūsų jusles atitikimas ir kiekvienas iš jų yra mūsų intelekte toks, koks jis yra, ir atitinka jį sukėlusią galią, vien tik kurią jis atvaizduoja, dėl šios priežasties arba tokio pavyzdžio atžvilgiu jis negali būti *klaidingas*. *Mėlyna* arba *geltona, kartu* arba *saldu* niekada negali būti klaidingos *idėjos:* šie suvokiniai intelekte yra kaip tik tokie, kokie jie ten yra, atitinkantys galias, kurioms Dievo skirta juos sukelti, taigi jie iš tiesų yra tai, kas jie yra ir kuo jiems skirta būti. Tiesa, pavadinimai gali būti vartojami klaidingai, tačiau šiuo atžvilgiu tai nesuteikia *idėjoms* jokio klaidingumo, kaip, pavyzdžiui, jeigu kalbos nemokantis žmogus purpurinę spalvą pavadintų *skaisčiai raudona*.

17. *Antra, ir mūsų sudėtinės modusų idėjos negali būti klaidingos ko nors realiai egzistuojančio esmės atžvilgiu,* nes jokia mano turima sudėtinė kokio nors moduso *idėja* nesusijusi su jokiu egzistuojančiu ir gamtos sukurtu pavyzdžiu; nemanoma, kad ji apima kokias nors kitas *idėjas,* išskyrus tas, kurias ji apima, ar kad atvaizduoja ką nors, išskyrus tą *idėjų* derinį, kurį ji atvaizduoja. Taigi turėdamas tokio žmogaus veiksmo, kai jis atsako sau tokį maistą, gėrimą, apdarą ir kitus gyvenimo patogumus, kuriuos turi pakankamai išteklių ir turtų sau suteikti ir kurių reikalauja jo padėtis, *idėją,* aš turiu ne *klaidingą idėją,* bet tokią, kuri atvaizduoja veiksmą, kokį aš jį matau arba įsivaizduoju, todėl ji negali būti nei *teisinga,* nei *klaidinga.* Tačiau kai šį veiksmą aš pavadinu *nuosaikumu* arba *dorybe,* tada *idėją* galima laikyti *klaidinga,* jeigu tuo nurodoma, kad veiksmas atitinka tą *idėją,* su kuria, tiksliai kalbant, siejamas pavadinimas „nuosaikumas", arba yra suderinamas su tuo įstatymu, kuris yra dorybės ir ydos matas.

18. *Trečia,* mūsų sudėtinės *substancijų idėjos, visos siejamos su pavyzdžiais pačiuose daiktuose, gali būti klaidingos.* Kad jos visos yra *klaidingos,* kai traktuojamos kaip daiktų nežinomų esmių atvaizdai, taip akivaizdu, jog nėra reikalo apie tai kalbėti. Todėl aš praleisiu šią chimerišką prielaidą ir aptarsiu jas kaip paprastų *idėjų* rinkinius intelekte, paimtus iš paprastų *idėjų* derinių, nuolat egzistuojančių drauge daiktuose, kurių pavyzdžių kopijomis substancijų *idėjos* yra laikomos. Šiuo santykio su daiktų egzistavimu atžvilgiu jos yra *klaidingos idėjos:* 1) *kai* jos sujungia paprastas *idėjas,* kurios realiai egzistuojančiuose daiktuose nėra sujungtos, pavyzdžiui, kai su drauge egzistuojančiais arklio pavida-

lu ir dydžiu į tą pačią sudėtinę *idėją* sujungiama galia loti kaip šuniui, — nesvarbu, kad šios trys *idėjos* sujungiamos į vieną intelekte, gamtoje jos niekada nebūna sujungtos, todėl ši *idėja* gali būti pavadinta *klaidinga* arklio *idėja.* 2) Substancijų *idėjos* šiuo atžvilgiu būna *klaidingos* ir tuo atveju, kai iš kokio nors nuolat drauge egzistuojančių paprastų *idėjų* rinkinio tiesioginiu neigimu atskiriama kokia nors kita paprasta *idėja,* kuri visuomet esti sujungta su jomis. Antai jeigu prie aukso tįsumo, tankio, lydumo, ypatingo svorio ir geltonos spalvos kas nors mintyse prijungs didesnio patvarumo negu švino arba vario neigimą, galima sakyti, kad jis turi klaidingą sudėtinę *idėją,* lygiai kaip ir tuo atveju, kai prie šių kitų paprastų *idėjų* jis prijungia tobulo absoliutaus patvarumo *idėją*. Mat abiem atvejais sudėtinė aukso *idėja,* sudaryta iš tokių paprastų *idėjų,* kurios gamtoje nėra sujungtos, gali būti vadinama klaidinga. Tačiau jeigu kas nors šioje savo sudėtinėje *idėjoje* visiškai praleis patvarumo *idėją* ir faktiškai nei sujungs ją mintyse su kitomis, nei atskirs nuo jų, tai tokią *idėją,* mano manymu, reikia laikyti veikiau neadekvačia ir netobula, o ne *klaidinga,* nes nors ji apima ne visas paprastas *idėjas,* kurios yra sujungtos gamtoje, tačiau sujungia tik tas, kurios iš tikrųjų egzistuoja drauge.

19. Nors aš parodžiau, atsižvelgdamas į įprastinį kalbėjimo būdą, kokia prasme ir kokiu pagrindu mūsų *idėjos* kartais gali būti vadinamos *teisingomis* arba *klaidingomis,* tačiau jeigu mes šiek tiek labiau įsigilinsime į šį klausimą visais atvejais, kai kuri nors *idėja* vadinama *teisinga* arba *klaidinga,* pamatysime, kad čia remiamasi sprendimu, kurį intelektas padaro arba tariama, kad padaro, jog ji yra *teisinga* arba *klaidinga.* Kadangi

teisingumo arba klaidingumo niekada nebūna be tam tikro teigimo arba neigimo, išsakyto arba numanomo, jį galima rasti tik ten, kur ženklai sujungiami arba atskiriami priklausomai nuo daiktų, kuriuos jie žymi, atitikimo ar neatitikimo. Ženklai, kuriuos mes daugiausia vartojame, yra *idėjos* arba *žodžiai,* iš kurių sudarome mintinius arba žodinius teiginius. *Teisingumas* yra toks šių simbolių sujungimas arba atskyrimas, kuris atitinka pačių jais žymimų daiktų atitikimą arba neatitikimą, o *klaidingumas* — priešingas, kaip bus išsamiau parodyta vėliau.

Trisdešimt trečias skyrius

APIE IDĖJŲ ASOCIACIJĄ[50]

1. Vargu ar yra bent vienas žmogus, kuris kitų žmonių nuomonėse, samprotavimuose ir veiksmuose nepastebėtų ko nors, kas jam atrodo keista ir iš tiesų savaime yra absurdiška. Kiekvienas yra pakankamai įžvalgus, kad pastebėtų net menkiausią tokį kito trūkumą, jei tik jis nors kiek skiriasi nuo jo paties trūkumų, ir yra linkęs jį smerkti remdamasis proto autoritetu, nors jį patį būtų galima apkaltinti dar didesniu pažiūrų ir elgesio neprotingumu, kurio jis niekada nesuvokia ir kuriuo jį būtų labai sunku, o gal ir neįmanoma įtikinti.

2. Šitai lemia ne vien savimeilė, nors ji čia dažnai vaidina didelį vaidmenį. Tuo dažnai nusikalsta teisingai mąstantys žmonės, nepasidavę išpuikimui ir savigyrai; daugeliu atvejų su nuostaba klausomės garbingo žmogaus, nesutinkančio su proto liudijimu, nors jis

išdėstytas jam aiškiai kaip dieną, įrodinėjimų ir stebimės jo užsispyrimu.

3. Dėl tokio pobūdžio neprotingumo paprastai kaltinamas auklėjimas ir prietarai, ir dažniausiai visai teisingai, tačiau taip neprasiskverbiama iki pačios negalios esmės ir pakankamai aiškiai neparodoma, iš kur ji kyla ir kur glūdi. Auklėjimas dažnai teisingai laikomas jos priežastimi, o prietaras yra geras bendras paties dalyko pavadinimas; tačiau vis dėlto, man regis, tas, kuris nori pasiekti pačias šios rūšies beprotybės ištakas ir paaiškinti ją parodydamas, kaip šis trūkumas randasi labai blaiviuose ir protinguose intelektuose ir kas jį sudaro, turi žvelgti šiek tiek giliau.

4. Man atleis, kad vadinu tai tokiu šiurkščiu žodžiu kaip "beprotybė", jei atsižvelgs į tai, kad proto priešybė nusipelno tokio pavadinimo ir iš tiesų yra beprotybė; vargu ar atsirastų žmogus, kuris būtų toks laisvas nuo jos, kad jeigu jis visada, visais atvejais ginčytųsi ar elgtųsi taip, kaip nuolat elgiasi kai kuriais atvejais, nebūtų laikomas labiau tinkančiu beprotnamiui negu mandagiam pokalbiui. Aš čia turiu galvoje ne tuos atvejus, kai jis yra apimtas nevaldomos aistros, bet pastovią, ramią jo gyvenimo tėkmę. Dar labiau šį šiurkštų pavadinimą ir nedėkingą didžiosios žmonių dalies apkaltinimą pateisina tai, kad, gilindamasis tarp kitko į beprotybės prigimtį (kn. II, sk. XI, § 13), aš įsitikinau, jog ji kyla iš tos pačios šaknies ir priklauso nuo tos pačios priežasties, apie kurią mes čia kalbame. Šis paties dalyko svarstymas įpiršo man šią mintį tuo metu, kai aš visai negalvojau apie tą klausimą, kurį tiriu dabar. Ir jeigu visi žmonės yra taip linkę į šią silpnybę, jeigu šis užkratas taip visuotinai pažeidžia žmones, juo

labiau reikia stengtis išaiškinti jį ir tiksliai pavadinti, tuo paskatinant labiau rūpintis užkirsti jam kelią ir jį išgydyti.

5. Kai kurios mūsų *idėjos* natūraliai atitinka viena kitą ir yra susijusios viena su kita; mūsų proto pareiga ir pranašumas — atsekti tai ir išlaikyti jas drauge, išsaugoti tą jų junginį ir atitikimą, turintį pagrindą jų ypatingoje būtyje. Be šio, yra kitas idėjų *ryšys*, visiškai priklausantis nuo atsitiktinumo arba įpročio: pačios savaime visai negiminiškos *idėjos* kai kurių žmonių intelekte sujungiamos taip, kad jas labai sunku atskirti, jos visuomet esti drauge, ir kai tik viena prasiskverbia į intelektą, iškart pasirodo ir kita, su ja susijusi; ir jeigu taip sujungtų *idėjų* yra daugiau nei dvi, drauge pasirodo visa niekada neišskiriama jų šutvė.

6. Tokį tvirtą gamtos nesujungtų *idėjų* derinį intelektas susidaro arba savavališkai, arba atsitiktinai; štai kodėl įvairių žmonių jie būna labai įvairūs priklausomai nuo įvairių jų polinkių, auklėjimo, interesų ir t.t. Paprotys nustato intelekto mąstymo įpročius, taip pat valios sprendimų ir kūno judėjimų įpročius: visi jie atrodo esą tik gyvybinių dvasių judėjimo grandys — kartą paleistos, jos toliau eina tais pačiais takeliais, prie kurių yra įpratusios ir kurie dėl dažno mynimo virto lygiais takais, taigi judėti jais pasidarė lengva ir, taip sakant, natūralu. Kiek mes galime suvokti mąstymą, atrodo, kad būtent šitaip *idėjos* sukeliamos mūsų intelekte, o jeigu ne, tai šitai gali paaiškinti, kodėl *idėjos,* kartą išvestos į šį taką, eina viena po kitos įprasta grandine, kaip padeda paaiškinti tokius kūno judėjimus. Prie kokios nors melodijos pripratęs muzikantas pamatys, kad kai tik ji suskamba jo galvoje, įvairių jos

gaidų *idėjos* tvarkingai eina viena po kitos jo intelekte be jokių jo pastangų ir dėmesio taip taisyklingai, kaip jo pirštai tvarkingai spaudo vargonų klavišus, kad sugrotų pradėtą melodiją, nors jo išsiblaškiusios mintys klaidžiotų kur nors kitur. Ar natūrali šių *idėjų*, lygiai kaip ir taisyklingo pirštų judėjimo, priežastis yra jo gyvybinių dvasių judėjimas, šito aš nesiimu spręsti, kad ir kaip iš pateikto pavyzdžio šitai atrodo įtikima; tačiau tai gali mums šiek tiek padėti suvokti intelektinius įpročius ir *idėjų* susiejimą.

7. Kad daugelio žmonių intelekte dėl įpročio susidaro tokios idėjų asociacijos, šito, manau, neginčys niekas, kas įdėmiai tyrinėjo save ar kitus; su jomis tikriausiai galima teisingai sieti daugelį pastebimų žmonių simpatijų ir antipatijų, kurios veikia taip stipriai ir sukelia tokius dėsningus rezultatus, tarsi būtų įgimtos; todėl jos taip ir vadinamos, nors iš pradžių jos kilo ne iš ko kito, o iš atsitiktinės dviejų *idėjų* sąsajos — ar dėl pirmojo įspūdžio stiprumo, ar dėl vėliau suteikto malonumo jos buvo taip sujungtos, kad vėliau visuomet buvo drauge šio žmogaus intelekte, tarsi jos būtų viena *idėja*. Aš sakau — dauguma antipatijų, aš nesakau, kad visos, nes kai kurios iš jų iš tiesų yra įgimtos, priklauso nuo mūsų pirmapradės sandaros ir gimė kartu su mumis; tačiau dauguma tų antipatijų, kurios laikomos įgimtomis, būtų pripažintos kilusiomis iš nepastebėtų, nors galbūt ankstyvų įspūdžių arba iš pradžių tuščių fantazijų, kurios būtų pripažintos jų šaltiniu, jeigu tik būtų įdėmiai ištirtos. Kai tik medaus persivalgęs suaugęs žmogus išgirsta jo pavadinimą, jo vaizduotė iškart sukelia skrandyje šleikštulį ir pykinimą, ir jis negali pakelti pačios medaus *idėjos;* prie jos iškart pri-

sijungia kitos *idėjos* — nemėgimo, šleikštulio ir vėmimo, ir žmogus sutrinka, tačiau jis žino, iš kur kyla šis silpnumas, ir gali pasakyti, kaip jį ištiko šis negalavimas; jeigu tai būtų atsitikę persivalgius medaus vaikystėje, padariniai būtų tie patys, tačiau priežastis būtų nustatyta klaidingai ir antipatija būtų laikoma įgimta.

8. Aš kalbu apie tai ne dėl to, kad šiame samprotavime labai būtina tiksliai skirti įgimtas ir įgytas antipatijas; aš atkreipiu į tai dėmesį kitu tikslu, būtent kad tie, kurie turi vaikų arba yra įpareigoti juos auklėti, manytų esant verta uoliai stebėti netinkamų *idėjų* sąsajų susidarymą jaunuolių galvose ir rūpestingai užkirsti tam kelią. Šis amžius ypač imlus ilgalaikiams įspūdžiams, ir nors tie įspūdžiai, kurie susiję su kūno sveikata, protingus žmones paskatina susirūpinti ir apsisaugoti nuo jų, tačiau esu linkęs abejoti, ar į tuos įspūdžius, kurie labiau susiję su siela ir apsiriboja intelektu ar aistromis, nekreipiama kur kas mažiau dėmesio, negu jie nusipelno, o į tuos, kurie susiję grynai su intelektu, man atrodo, dauguma žmonių nekreipia jokio dėmesio.

9. Toks klaidingas pačių savaime nesusijusių ir nepriklausomų viena nuo kitos *idėjų* susiejimas mūsų intelekte daro tokią įtaką ir turi tokią didelę galią klaidingai nukreipti mūsų veiksmus, tiek dorovinius, tiek prigimtinius, aistras, samprotavimus ir pačias sąvokas, kad tikriausiai nėra kito tokio dalyko, kuris būtų labiau vertas dėmesio.

10. *Piktųjų dvasių* ir *elfų idėjos* iš tikrųjų su tamsa susijusios ne labiau nei su šviesa; tačiau jeigu kvaila auklė dažnai pirš jas vaiko intelektui ir sukels jas čia drauge, galimas daiktas, kad jis visą gyvenimą nebe-

įstengs jų atskirti, ir tamsa vėliau visada sukels jam tas baisias *idėjas,* ir jos bus taip sujungtos, kad jis vienodai nebegalės pakęsti nė vienos iš jų.

11. Žmogus patiria iš kito didelę skriaudą, vėl ir vėl galvoja apie tą žmogų ir jo veiksmą ir įtemptai ir daug mąstydamas apie juos savo intelekte taip tvirtai sujungia šias dvi *idėjas,* kad beveik padaro iš jų vieną; kai jis pagalvoja apie tą žmogų, kartu jam į galvą iškart ateina patirta kančia ir nemalonumas, taigi vargu ar jis skiria šias dvi *idėjas* ir bjaurisi tiek viena, tiek kita. Taip dažnai dėl menkų ir beveik nekaltų priežasčių kyla neapykanta, pasaulyje plinta ir tęsiasi kivirčai.

12. Žmogus kokioje nors vietoje patyrė kančią ar negalavimą, matė, kaip kokiame nors kambaryje mirė jo draugas; nors šios *idėjos* iš prigimties neturi viena su kita nieko bendro, tačiau kai jo intelekte pasirodo tos vietos *idėja,* kartu su ja (kadangi įspūdis kartą buvo padarytas) kyla ir kančios bei nemalonumo *idėja,* jis painioja jas savo intelekte ir negali pakęsti nei vienos, nei kitos.

13. Kai toks derinys sudarytas, kol jis gyvuoja, protas negali mums padėti ir išvaduoti mus nuo jo padarinių. Būdamos mūsų intelekte, *idėjos* čia veikia pagal savo prigimtį ir aplinkybes; ir čia mes matome priežastį, kodėl laikas išgydo tam tikrus negalavimus, kuriems protas, nors jis yra teisus ir šitai pripažįstama, neturi galios ir neįstengia vyrauti tuose žmonėse, kurie kitais atvejais yra linkę jo klausyti. Vaiko, kuris buvo kasdienė motinos akių šviesa ir jos sielos džiaugsmas, mirtis išplėšia iš jos širdies visą gyvenimo paguodą ir suteikia jai visas įmanomas kančias; imkitės šiuo atveju guosti pasitelkę protą, ir jums sektųsi lygiai taip

pat, kaip pamokslauti apie palengvėjimą kankinamam žmogui ir viltis protingais samprotavimais numalšinti jo plėšomų sąnarių skausmą. Kol laikas dėl atpratimo šio džiaugsmo ir jo netekties jausmo neatskirs nuo vaiko *idėjos,* vis grįžtančios į jos atmintį, visi pareiškimai, kad ir kokie protingi, bus tušti; todėl kai kurie žmonės, kuriems šių *idėjų* ryšys niekada neišnyksta, visą gyvenimą gedi ir nusineša į kapą neišdildomą sielvartą.

14. Vienas mano draugas pažinojo žmogų, visiškai išsigydžiusį nuo beprotybės labai nemalonia ir bjauria operacija. Šitaip pasveikęs džentelmenas po to visą gyvenimą su didžiuliu dėkingumu ir padėka laikė savo pasveikimą didžiausia geradarybe, kokią tik jis galėjo patirti; tačiau kad ir ką jam sakė dėkingumas ir protas, jis niekada negalėjo pakęsti matyti tą, kuris jį operavo: šis vaizdas sugrąžindavo nuo jo rankų patirtų kančių *idėją,* kuri buvo pernelyg stipri ir nepakeliama, kad jis galėtų ją ištverti.

15. Daugelis vaikų, dėl mokykloje patiriamų kančių kaltindami knygas, už kurias buvo baudžiami, taip sujungia šias *idėjas,* kad knyga jiems kelia pasibjaurėjimą, ir jie paskui visą gyvenimą nesusitaiko su mokymusi ir naudojimusi jomis; taip skaitymas jiems tampa kančia, nors kitomis sąlygomis jis galbūt būtų teikęs jiems didžiulį malonumą gyvenime. Yra pakankamai patogių kambarių, kuriuose kai kurie žmonės negali mokytis, ir tokių formų indų, iš kurių jie negali gerti, kad ir kokie jie būtų švarūs ir patogūs, ir taip yra dėl kokių nors atsitiktinių *idėjų,* kurios su jais susiejamos ir padaro juos atstumiančius; kas nėra matęs žmonių, subliūkštančių pasirodžius tam tikram asmeniui, pranokstančiam juos tik tuo, kad kadaise kokiomis nors

aplinkybėmis jis įgijo jiems galią, arba jo draugijoje: autoriteto ir atstumo tarp jų *idėja* yra susijusi su šio asmens *idėja*, ir taip pajungtas žmogus neįstengia jų atskirti.

16. Tokios rūšies pavyzdžių visur yra tiek daug, kad jeigu aš pridursiu dar vieną, tai tik dėl smagaus jo keistumo. Kalbu apie jauną džentelmeną, kuris išmoko šokti, ir labai puikiai. Atsitiko taip, kad kambaryje, kuriame jis mokėsi, stovėjo sena skrynia, ir šio puikaus namų apyvokos daikto *idėja* taip susimaišė su visų jo šokių apsisukimais ir žingsniais, kad nors šiame kambaryje jis galėjo nuostabiai puikiai šokti, tačiau tik tada, kai jame būdavo ši skrynia; ir jokioje kitoje vietoje jis negalėdavo gerai šokti, jeigu čia deramoje vietoje nestovėdavo ši ar kita panaši skrynia. Jeigu kils įtarimas, jog komiškos šio pasakojimo aplinkybės šiek tiek prasilenkia su tikrove, aš atsakysiu, kad prieš kelerius metus išgirdau jį tokį, kokį perteikiu, iš labai rimto ir garbingo žmogaus, mačiusio visa tai savo akimis; drįstu sakyti, kad tik nedaugelis šitai skaitančių smalsių žmonių nesusidūrė su tokio pobūdžio pasakojimais ar net įvykiais, panašiais į manąjį ar bent jau galinčiais jį patvirtinti.

17. Šitokiu būdu įgyti intelektiniai įpročiai ir trūkumai tokie pat dažni ir stiprūs, nors ne tokie pastebimi. Tarkime, jog dėl auklėjimo arba dėl to, kad apie tai daug mąstoma, būties ir materijos *idėjos* yra tvirtai sujungtos; kol jos yra sujungtos intelekte, kokių jame gali būti sąvokų ir samprotavimų apie atskiras dvasias? Tarkime, kad įprotis nuo pat vaikystės sujungė Dievo *idėją* su kokia nors forma ir pavidalu; į kokius absurdus apie dievybę bus linkęs šis intelektas!

Tarkime, kad neklystamumo *idėja* neatskiriamai sujungta su kokiu nors asmeniu ir šios dvi *idėjos* visuomet drauge valdo intelektą; tuomet tai, kad vienas kūnas iškart gali būti dviejose vietose, bus pripažinta tikra tiesa be tyrimo, dėl aklo tikėjimo, kai tik tariamai neklystantis asmuo įsakys ir reikalaus sutikti nesvarstant.

18. Dėl kai kurių tokių klaidingų ir nenatūralių *idėjų* derinių kyla nesutaikomų prieštaravimų tarp įvairių filosofinių ir religinių mokyklų, nes mes negalime įsivaizduoti, kad visi jų sekėjai savo valia apgaudinėtų save ir sąmoningai neigtų tiesą, kurią pateikia aiškus protas. Nors interesas šiuo atveju vaidina svarbų vaidmenį, tačiau nedera manyti, jog jis gali taip visuotinai sugadinti ištisas žmonių visuomenes, kad jie visi iki vieno sąmoningai palaikytų melą; reikia tarti, kad bent jau kai kurie daro tai, į ką pretenduoja visi, t.y. nuoširdžiai siekia tiesos; todėl turi būti kas nors, kas apakina jų intelektus ir neleidžia matyti to, ką jie laiko tikra tiesa, klaidingumo. Ištyrus paaiškės, kad nuoširdžių žmonių protus taip patraukia ir užrištomis akimis juos nuo sveiko proto nukreipia kaip tik tai, apie ką mes kalbame: keletas nepriklausomų ir viena su kita nesusijusių *idėjų* dėl auklėjimo, įpročio ir nuolatinio jų draugijos šurmulio taip sujungiamos jų intelekte, kad jos visuomet čia pasirodo drauge, ir jie nebegali mintyse jų atskirti, tarsi jos būtų viena *idėja,* ir jos veikia taip, tarsi būtų viena *idėja*. Šitai suteikia prasmę *žargonui,* įrodymą — absurdams, logiškumą — nesąmonei ir yra didžiosios dalies, vos nepasakiau — visų, pasaulyje daromų klaidų pagrindas; o jeigu taip ir nėra, tai yra bent jau pavojingiausia klaida, nes įsigalėjusi ji kliudo žmonėms matyti ir tyrinėti. Jeigu du patys savaime

atskiri daiktai regėjimui nuolat pasirodo sujungti, jeigu akys mato sukibusius tuos daiktus, kurie yra nesujungti, nuo ko jūs pradėsite taisyti klaidas, kylančias iš dviejų *idėjų*, kurias žmonės taip įprato sujungti savo intelekte, kad vieną pakeičia kita ir, kaip aš esu linkęs manyti, dažnai patys to nesuvokdami? Pasidavę šiai apgaulei, žmonės nesileidžia įtikinami ir ploja sau kaip aistringiems kovotojams už tiesą, tuo tarpu iš tikrųjų jie kovoja dėl klaidos; dviejų skirtingų *idėjų*, iš kurių dėl įprastinio jų siejimo intelekte iš esmės pasidarė viena, supainiojimas prikemša jų galvas klaidingų pažiūrų, o jų samprotavimus — klaidingų išvadų.

19. Taigi aš pateikiau mūsų *idėjų* kilmės, rūšių ir apimties paaiškinimą, taip pat kai kuriuos kitus samprotavimus apie šiuos (nežinau, ar galiu taip pasakyti) mūsų pažinimo instrumentus, arba medžiagą; metodas, kurį aš pasirinkau iš pat pradžių, reikalauja, kad dabar iškart imčiausi parodyti, kaip intelektas jomis naudojasi ir kokias žinias jos mums teikia. Po pirmosios bendros šio klausimo apžvalgos aš maniau, kad tai viskas, ką turiu padaryti; tačiau labiau įsigilinęs aš matau, kad tarp *idėjų* ir žodžių yra toks glaudus ryšys ir kad mūsų abstrakčios *idėjos* ir bendri žodžiai nuolat yra taip tarpusavyje susiję, jog neįmanoma aiškiai ir apibrėžtai kalbėti apie mūsų pažinimą, kuris visas susideda iš teiginių, pirmiausia neaptarus kalbos prigimties, vartojimo ir reikšmės; todėl tai ir turi būti kitos knygos užduotis.

Trečia knyga

APIE ŽODŽIUS

Pirmas skyrius

APIE ŽODŽIUS ARBA KALBĄ APSKRITAI

1. Sumanęs žmogų kaip visuomeninę būtybę, Dievas ne tik sukūrė jį linkusį ir jaučiantį būtinybę bendrauti su kitomis į jį panašiomis būtybėmis, bet ir parūpino jam kalbą, kuri turėjo tapti didžiu įrankiu ir bendru visuomenės saitu. Todėl *žmogaus* organai iš prigimties sutvarkyti taip, kad *tiktų sudaryti artikuliuotiems garsams,* kuriuos mes vadiname žodžiais. Tačiau to nepakako sukurti kalbai, nes gana aiškiai tarti artikuliuotus garsus galima išmokyti ir papūgas bei kai kuriuos kitus paukščius, kurie vis dėlto anaiptol nesugeba kalbėti.

2. Todėl, greta artikuliuotų garsų, buvo būtina, kad žmogus *sugebėtų vartoti šiuos garsus kaip vidinių sąvokų ženklus* ir žymėti jais savo intelekto *idėjas,* ir taip padaryti jas žinomas kitiems, kad žmonės galėtų perteikti vieni kitiems savo mintis.

3. Tačiau ir to nepakako, kad žodžiai būtų tokie naudingi, kokie jie turėtų būti. Kad kalba būtų tobula, nepakanka, jog garsai galėtų tapti *idėjų* ženklais, jeigu šiais *ženklais* negalima naudotis kaip *apimančiais įvairius atskirus daiktus:* žodžių gausa apsunkintų jų vartojimą, jeigu kiekvienam atskiram daiktui žymėti būtų

reikalingas atskiras pavadinimas. Kad būtų pašalintas šis nepatogumas, kalba buvo toliau tobulinama vartojant bendruosius terminus, vienu žodžiu imta žymėti daugelį atskirų daiktų; tokio naudingo garsų vartojimo buvo pasiekta tik dėl *idėjų*, kurių ženklais jie tapo, skirtingumo: bendri tampa tie pavadinimai, kuriais žymimos bendrosios *idėjos*, o atskiri lieka tie, kurie vartojami žymėti atskiroms *idėjoms*.

4. Greta *idėjas* žyminčių pavadinimų, yra kitų žodžių, kuriuos žmonės vartoja žymėti ne *idėjai*, bet kokių nors paprastų arba sudėtinių, arba apskritai visų *idėjų* stokai ar nebuvimui; toks yra lotynų kalbos žodis „nihil", mūsų kalbos žodžiai „nežinojimas" ir „nevaisingumas". Negalima sakyti, kad visi šie negatyvūs arba neigiami žodžiai visai nesusiję su *idėjomis* arba jų nežymi, nes tada jie būtų visiškai bereikšmiai garsai; jie susiję su pozityviomis *idėjomis* ir žymi jų nebuvimą.

5. Mes šiek tiek priartėsime prie visų mūsų sąvokų ir pažinimo šaltinio, jeigu pastebėsime, kaip labai mūsų *žodžiai* priklauso nuo įprastų juslinių *idėjų* ir kaip tie žodžiai, kurie vartojami žymėti veiksmams ir sąvokoms, gerokai nutolę nuo jutimo, *kyla iš jo ir nuo akivaizdžiai juslinių idėjų perkeliami neaiškesnėms reikšmėms*, ir žymi *idėjas*, kurių mes nepažįstame juslėmis; pavyzdžiui, „įsivaizduoti", „suprasti", „suvokti", „sutikti", „pajausti", „įteigti", „pasibjaurėjimas", „trikdymas", „ramybė" ir t.t. — visi šie žodžiai yra susiję su juslėmis suvokiamų daiktų veikimu, tačiau jie taikomi tam tikriems mąstymo būdams. „Dvasia" savo pirmine reikšme yra „kvėpavimas", „angelas" — „žinianešys", ir aš neabejoju, kad jeigu mes galėtume pasekti šiuos žodžius iki pat jų šaltinių, įsitikintume, jog viso-

se kalbose žodžiai, žymintys daiktus, nesusijusius su mūsų jutimais, iš pradžių kilo iš juslinių idėjų. Tuo remdamiesi mes galime spėti, kokios rūšies ir iš kur kilusios sąvokos buvo pirmųjų kalbos pradininkų galvose ir kaip prigimtis net pavadinant daiktus nejučiomis įteigė žmonėms viso jų pažinimo pradus ir principus; duodami pavadinimus, kurie galėjo padaryti žinomus kitiems visus jų pačių patiriamus poveikius ar kokias nors kitas *idėjas*, nesusijusias su jų jutimais, jie buvo priversti skolintis žodžius iš paprastai žinomų juslinių idėjų ir taip palengvinti kitiems suprasti savyje patiriamus poveikius, neturinčius jokių išorinių juslėmis suvokiamų apraiškų; kai žmonės surado žinomus pavadinimus žymėti tiems vidiniams savo intelekto veiksmams ir susitarė dėl jų, jie turėjo pakankamai priemonių, kad pasitelkę žodžius padarytų žinomas visas kitas savo *idėjas*, nes jos galėjo susidėti tik arba iš išorinių juslinių suvokimų, arba iš vidinių jų intelekto veiksmų su jais: kaip buvo įrodyta, mes apskritai neturime jokių *idėjų*, išskyrus tas, kurias iš pradžių gauname arba iš išorinių juslėmis suvokiamų objektų, arba iš to, ką jaučiame savyje dėl vidinių mūsų dvasios veiksmų, kuriuos įsisąmoniname savyje.

6. Tačiau kad geriau suprastume kalbos kaip mokymo ir pažinimo priemonės naudą ir galią, bus pravartu aptarti šiuos dalykus.

Pirma, *kam vartojant kalbą tiesiogiai duodami pavadinimai*.

Antra, kadangi visi pavadinimai (išskyrus tikrinius) yra bendri ir, vadinasi, žymi ne tą ar kitą vieną daiktą, bet daiktų rūšis ir klases, toliau būtinai reikės aptarti, kas yra daiktų rūšys ir giminės, arba, jeigu jums geriau

patinka lotyniški pavadinimai, *species* ir *genera*, iš ko jos susideda ir kaip sudaromos. Šitai gerai ištyrę (kaip ir pridera), mes geriau matysime, kaip teisingai vartoti žodžius, kokie yra natūralūs kalbos pranašumai ir trūkumai ir kokių priemonių reikia imtis, kad išvengtume dėl žodžių reikšmės neaiškumo ir neapibrėžtumo kylančių nepatogumų; be šito neįmanoma bent kiek aiškiau ir nuosekliau samprotauti apie pažinimą, kuris, kadangi jis kalba apie teiginius, ir daugiausia apie visuotinius teiginius, yra glaudžiau susijęs su žodžiais, negu tikriausiai manoma.

Todėl tolesniuose skyriuose bus pateikti samprotavimai šiais klausimais.

Antras skyrius

APIE ŽODŽIŲ REIKŠMĘ

1. Nors žmogus turi daugybę įvairiausių minčių, ir tokių, kurios gali būti naudingos bei malonios ne tik jam pačiam, bet ir kitiems, tačiau visos jos yra jo sieloje, nematomos ir paslėptos nuo kitų, ir pačios negali pasirodyti. Kadangi visuomenė negali patogiai ir pranašiai gyventi, jeigu neįmanoma perteikti minčių, buvo būtina, kad žmogus surastų tam tikrus išorinius juslėmis suvokiamus ženklus, kurie jo mintis sudarančias nematomas *idėjas* padarytų žinomas kitiems. Niekas taip netiko šiam tikslui — tiek dėl gausumo, tiek dėl greitumo, — kaip tie artikuliuoti garsai, kuriuos taip lengvai ir tokius įvairius jis jautėsi galįs išgauti. Taigi mes galime suprasti, kaip *žodžiai*, iš prigimties puikiai pritaikyti šiam tikslui, žmonių buvo pradėti vartoti kaip jų *idėjų ženklai*, — ne dėl kokio nors natū-

ralaus ryšio tarp atskirų artikuliuotų garsų ir tam tikrų *idėjų*, nes tada visi žmonės turėtų tik vieną kalbą, bet dėl savavališko sujungimo, kuriuo tam tikras žodis savavališkai buvo padarytas tam tikros *idėjos* ženklu. Taigi žodžiai vartojami kaip juslėmis suvokiami *idėjų* ženklai, ir jų žymimos *idėjos* yra jų tikroji ir tiesioginė reikšmė.

2. Žmonės vartoja šiuos ženklus arba tam, kad užfiksuotų savo mintis ir padėtų savo atminčiai, arba tam, kad, taip sakant, išreikštų savo *idėjas* ir parodytų jas kitiems: *žodžiai savo pirmine arba tiesiogine reikšme žymi ne ką kita, kaip juos vartojančiojo intelekte esančias idėjas,* kad ir kaip netobulai ar nerūpestingai šios *idėjos* būtų surinktos iš daiktų, kuriuos jos laikomos atvaizduojančiomis. Kai žmogus kalba kitam, jis nori, kad jį būtų galima suprasti, ir jo kalbos tikslas — kad tie garsai kaip ženklai padarytų jo *idėjas* žinomas klausytojui. Taigi tai, ką žymi žodžiai, yra kalbančiojo *idėjos,* ir niekas jų negali vartoti tiesiogiai žymėti kam nors kitam, išskyrus savo paties *idėjas,* nes kitaip padarytų juos savo paties sąvokų ženklais, tačiau taikytų juos kitoms *idėjoms,* tad jie kartu ir būtų jo *idėjų* ženklai, ir nebūtų, taigi iš tikrųjų visai neturėtų jokios reikšmės. Būdami savavališki ženklai, žodžiai negali būti savavališki ženklai, priskiriami daiktams, kurių žmogus nežino. Tai reikštų padaryti juos niekieno ženklais, ženklais be reikšmės. Žmogus negali padaryti savo žodžių daiktų kokybių arba kito intelekto sąvokų, kurių nėra jo paties intelekte, ženklais. Kol žmogus pats neturi kurių nors *idėjų,* jis negali tarti, kad jos atitinka kito žmogaus sąvokas, ir negali vartoti jokių jų ženklų, nes tai būtų ženklai to, ko jis nežino, taigi iš tiesų būtų niekieno

ženklai. Tačiau kai pasitelkęs kai kurias savo *idėjas* jis pateikia sau kitų žmonių *idėjas,* jeigu jis sutinka duoti joms tuos pačius pavadinimus, kuriuos duoda kiti žmonės, tai yra susiję su jo paties *idėjomis,* su jo turimomis *idėjomis,* o ne su *idėjomis,* kurių jis neturi.

3. Tai yra būtina vartojant kalbą, todėl šiuo atžvilgiu visi — ir žinantys, ir nežinantys, ir mokyti, ir nemokyti — kalbėdami vartoja *žodžius* (kokia nors prasme) vienodai. *Kiekvieno žmogaus lūpose jie žymi jo turimas idėjas,* kurias jis norėtų jais išreikšti. Metale, kurį girdi vadinant auksu, nepastebėjęs nieko, išskyrus ryškią, spindinčią geltoną spalvą, vaikas taiko žodį „auksas" tik savo šios spalvos *idėjai* ir niekam kitam, todėl jis vadina auksu ir tą pačią povo uodegos spalvą. Kitas geriau įsižiūrėjęs prie spindinčio geltonumo prideda didelį svorį, todėl kai jis vartoja garsą „auksas", jis žymi sudėtinę spindinčios geltonos ir labai sunkios substancijos *idėją.* Dar kitas prie šių kokybių prideda lydymąsi, ir tada žodis „auksas" jam žymi ryškų, geltoną, lydų ir labai sunkų kūną. Dar kitas prideda kalumą. Kiekvienas iš jų vartoja žodį „auksas", kai jiems reikia išreikšti *idėją,* kuriai jie taiko šį žodį; tačiau akivaizdu, kad kiekvienas gali taikyti jį tik savo paties *idėjai* ir negali padaryti jo ženklu tokios sudėtinės *idėjos,* kurios jis neturi.

4. Tačiau nors žodžiai, kaip žmonės juos vartoja, tiksliai ir tiesiogiai gali žymėti tik tas *idėjas,* kurios yra kalbančiojo intelekte, vis dėlto mintimis jie slapta sieja juos su dviem kitais dalykais.

Pirma, jie taria, kad jų žodžiai yra idėjų ženklai ir kitų žmonių, su kuriais jie bendrauja, intelekte; kitaip jie kalbėtų tuščiai ir negalėtų būti suprasti, jeigu garsus, ku-

riuos jie taiko vienai *idėjai*, klausantysis taikytų kitai, taigi jie kalbėtų dviem kalbomis. Tačiau šiuo atveju žmonės paprastai nesistengia ištirti, ar *idėja*, esanti jų ir tų, su kuriais jie kalbasi, intelekte, yra ta pati, bet mano, jog pakanka to, kad jie vartoja žodį, jų supratimu, toje kalboje įprasta reikšme, ir taria, kad *idėja*, kurios ženklu jie padaro žodį, yra visiškai tapati tai, kuriai supratingi tos šalies žmonės duoda šį pavadinimą.

5. *Antra*, norėdami, kad manytų, jog jie kalba ne *šiaip* apie tai, ką įsivaizduoja, bet apie daiktus, kaip jie iš tikrųjų egzistuoja, *žmonės dažnai taria, kad jų žodžiai žymi ir tikrus daiktus*. Tačiau kadangi tai labiau susiję su substancijomis ir jų pavadinimais, kaip tai, kas pasakyta anksčiau, galbūt buvo susiję su paprastomis *idėjomis* ir modusais, apie šiuos du skirtingus žodžių vartojimo būdus mes išsamiau kalbėsime tada, kai prieisime prie būtent mišrių modusų ir substancijų pavadinimų aptarimo; tačiau leiskite man čia pasakyti, kad žymėdami žodžiais ką nors kita, išskyrus tas *idėjas*, kurias turime savo intelekte, mes klaidingai vartojame žodžius, ir tai neišvengiamai sukelia jų reikšmės neaiškumą ir painiavą.

6. Dėl žodžių toliau dar reikia atsižvelgti štai į ką. *Pirma*, kadangi jie tiesiogiai yra žmonių *idėjų* ženklai ir, vadinasi, instrumentai, padedantys žmonėms perteikti savo sąvokas ir išreikšti vienas kitam jų sieloje esančias mintis ir vaizdinius, *dėl nuolatinio vartojimo tarp tam tikrų garsų ir jų žymimų idėjų atsiranda* toks *ryšys*, kad išgirsti pavadinimai beveik taip pat lengvai sukelia tam tikras *idėjas*, tarsi jusles iš tikrųjų būtų paveikę galintys jas sukelti objektai. Akivaizdu, kad taip

yra visų aiškių juslėmis suvokiamų kokybių ir visų substancijų, su kuriomis dažnai ir artimai susiduriame, atveju.

7. *Antra,* nors tikroji ir tiesioginė žodžių reikšmė yra *idėjos* kalbančiojo intelekte, tačiau dėl įprastos vartosenos mes nuo pat lopšio puikiai išmokstame kai kuriuos artikuliuotus garsus, ir jie visada be vargo yra mums ant liežuvio ir po ranka mūsų atmintyje; bet vis dėlto mes ne visada kruopščiai ištiriame ar tiksliai nustatome jų reikšmę, todėl *dažnai* pasitaiko, kad žmonės net įdėmiai mąstydami *sutelkia savo mintis daugiau į žodžius negu į daiktus.* Be to, kadangi daugelis žodžių išmokstami anksčiau, negu sužinomos jais žymimos *idėjos,* kai kurie žmonės, ne tik vaikai, bet ir suaugusieji, kai kuriuos žodžius taria kaip papūgos, tik todėl, kad juos išmoko ir priprato prie šių garsų. Tačiau kadangi žodžiai yra vartojami ir turi reikšmę, tarp garso ir *idėjos* yra pastovus ryšys, ir vienas yra skirtas žymėti kitai; be tokios vartosenos žodžiai yra ne kas kita, kaip reikšmės neturintis triukšmas.

8. Dėl ilgo ir įprasto vartojimo *žodžiai,* kaip buvo sakyta, taip nuolat ir lengvai sukelia žmonėms tam tikras *idėjas,* kad žmonės yra linkę manyti esant tarp jų natūralų ryšį. Tačiau kad žodžiai *žymi* tik būdingas žmonių *idėjas* ir tik *dėl visiškai savavališko jų susiejimo,* akivaizdu iš to, jog dažnai kitiems (net vartojantiems tą pačią kalbą) jie nesukelia tų pačių *idėjų,* kurių ženklais jas laikome; kiekvienas žmogus turi neliečiamą laisvę padaryti žodžius kokių tik nori *idėjų* ženklais, ir niekas neturi galios priversti kitus turėti savo intelekte tas pačias *idėjas,* kurias turi jis, kai jie vartoja tuos pačius žodžius, kuriuos vartoja jis. Todėl pats didysis

Augustas[1], turėjęs galią valdyti pasaulį, prisipažino negalįs sudaryti naujo lotyniško žodžio, o tai reiškė, kad jis negalėjo savavališkai nustatyti, kokios *idėjos* ženklas turi būti koks nors garsas jo valdinių lūpose ir jų įprasta kalba. Iš tiesų paplitusi vartosena tyliu sutarimu visose kalbose tam tikroms *idėjoms* priskiria tam tikrus garsus, ir tai taip apriboja šio garso reikšmę, kad jeigu žmogus nevartoja jo žymėti tai pačiai *idėjai,* jis, tiesą sakant, nekalba. Leiskite man pridurti, kad jeigu žmogaus žodžiai nesukelia klausančiajam tų pačių *idėjų,* kurias jis kalbėdamas jais žymi, jis kalba nesuprantamai. Tačiau kad ir kokios būtų skirtingo žodžių vartojimo — arba laikantis jų bendros reikšmės, arba tos ypatingos prasmės, kaip juos supranta tas, kuriam jie skiriami, — pasekmės, viena yra tikra: žmogui vartojant juos, jų reikšmė apsiriboja jo *idėjomis,* nes nieko kito jie negali žymėti.

Trečias skyrius

APIE BENDRUOSIUS TERMINUS

1. Visi egzistuojantys daiktai yra atskiri, todėl gal atrodytų protinga, kad žodžiai, kurie turi būti priderinti prie daiktų — turiu galvoje jų reikšmę, — taip pat būtų tokie, tačiau matome, kad yra visai priešingai. *Didžioji* visas kalbas sudarančių *žodžių dalis yra bendrieji terminai,* ir tai lėmė ne neišmanymas ar atsitiktinumas, bet protas ir būtinybė.

Pirma, neįmanoma, kad kiekvienas atskiras daiktas turėtų savo atskirą pavadinimą. Kadangi žodžių reikšmė ir vartosena priklauso nuo intelekto sukuriamo ryšio tarp *idėjų* ir garsų, kuriuos jis vartoja kaip jų ženklus, būti-

na, kad duodamas daiktams pavadinimus intelektas turėtų ryškias daiktų *idėjas*, be to, išsaugotų atmintyje atskirą kiekvienai *idėjai* priklausantį pavadinimą, priskiriamą būtent šiai *idėjai*. Tačiau žmogaus sugebėjimų galia neįstengia sudaryti ir išsaugoti atmintyje ryškias visų atskirų daiktų, su kuriais susiduriame, *idėjas:* ir pačiame talpiausiame intelekte negali rastis vietos kiekvienam žmogaus pamatytam paukščiui ir gyvuliui, kiekvienam jo jusles paveikusiam medžiui ir augalui. Nors tai, kad kai kurie karvedžiai sugebėdavo vardu kreiptis į kiekvieną savo armijos karį, laikoma nuostabios atminties pavyzdžiu, lengvai galime suprasti priežastį, kodėl žmonės niekada nesistengė duoti vardą kiekvienai savo bandos aviai arba varnai, praskrendančiai virš jų galvų, o juo labiau duoti atskirą pavadinimą kiekvienam augalo lapui arba jų kelyje pasitaikančiai smiltelei.

3. *Antra,* jeigu tai būtų įmanoma, *vis dėlto būtų nenaudinga,* nes nepasitarnautų svarbiausiajam kalbos tikslui. Žmonės tuščiai kauptų atskirų daiktų pavadinimus, kurie nepadėtų jiems perduoti savo minčių. Žmonės išmoksta pavadinimus ir vartoja juos kalbėdamiesi su kitais tik tam, kad juos būtų galima suprasti, o tai pasiekiama tik tada, kai dėl vartojimo arba sutarimo garsas, kurį aš ištariu savo kalbos organais, jį girdinčio žmogaus intelekte sukelia *idėją*, su kuria kalbėdamas aš jį sieju savajame. To negalima pasiekti su atskirais daiktais, kurių *idėjos* yra tik mano intelekte, siejamais pavadinimais, nes nesusipažinusiam su visais tais atskirais daiktais, kuriuos esu pastebėjęs aš, jų pavadinimai negalėtų turėti reikšmės ar būti suprantami.

4. *Trečia*, net jeigu sutiktume, kad tai įmanoma (o aš taip nemanau), vis dėlto *skirtingas kiekvieno atskiro daikto pavadinimas nebūtų labai naudingas tobulinant pažinimą*, kuris, nors ir grindžiamas atskirais daiktais, plečiasi remdamasis bendromis pažiūromis, kurias susidaryti tiesiogiai padeda daiktų suskirstymas į rūšis, vadinamas bendrais pavadinimais. Šios rūšys su joms priklausančiais pavadinimais turi tam tikras ribas, jų nedaugėja kas akimirką, viršijant tai, ką gali aprėpti intelektas ir ko reikalauja vartojimas. Todėl žmonės dažniausiai prie jų sustoja, tačiau ne taip, kad kliudytų sau skirti atskirus daiktus priskiriant jiems pavadinimus, kur šito reikalauja patogumas. Todėl kalbėdami apie savo pačių rūšį, su kuria jie daugiausia turi reikalą ir dažnai turi progą minėti atskirus asmenis, jie vartoja tikrinius vardus, ir čia átskiri individai turi atskirus pavadinimus.

5. Be asmenų, atskirus pavadinimus paprastai taip pat turi šalys, miestai, upės, kalnai ir kitos panašios konkrečios vietos; taip yra dėl tos pačios priežasties: žmonėms dažnai reikia nurodyti jas skyrium ir, taip sakant, pateikti kitiems kalbantis su jais. Aš neabejoju, kad jeigu mes turėtume pagrindo apie atskirus arklius kalbėti taip pat dažnai, kaip apie atskirus žmones, pirmųjų tikriniai vardai būtų mums tokie pat įprasti kaip ir antrųjų, ir „Bucefalas"[2] būtų toks pat vartojamas žodis, kaip ir „Aleksandras". Štai kodėl mes matome, kad jojikų arkliai turi tikrinius vardus, pagal kuriuos jie juos pažįsta ir skiria, kaip paprastai savo tarnus, nes jiems dažnai tenka minėti vieną ar kitą konkretų arklį, kai jo nėra prieš akis.

6. Kitas dalykas, kurį reikia aptarti, — *kaip sudaromi bendrieji terminai.* Juk visi egzistuojantys daiktai yra atskiri, tai kaipgi mes prieiname prie bendrųjų terminų arba kur randame tas bendrąsias esmes, kurias, kaip tariama, jie žymi? Žodžiai tampa bendri, kai jie padaromi bendrųjų *idėjų* ženklais, o *idėjos* tampa bendros, kai nuo jų atskiriamos laiko ir vietos aplinkybės ir visos kitos *idėjos,* dėl kurių jos gali būti priskiriamos tik vienam ar kitam atskiram daiktui. Taip abstrahuotos *idėjos* įgyja sugebėjimą atvaizduoti daugiau negu vieną individą, iš kurių kiekvienas, atitikdamas šią abstrakčią *idėją,* yra (kaip mes sakome apie jį) tos rūšies.

7. Tačiau kad mūsų išvada apie tai būtų apibrėžtesnė, tikriausiai nepakenktų pasekti mūsų sąvokas ir pavadinimus nuo pat jų pradžios ir pažiūrėti, kokiomis pakopomis mes einame pirmyn ir kokiais žingsniais plečiame savo *idėjas* nuo pat kūdikystės. Nėra nieko akivaizdesnio už tai, kad asmenų, su kuriais kalbasi vaikai (imkime kaip pavyzdį tik juos), *idėjos* yra, kaip ir patys asmenys, tik atskiros. Auklės ir motinos *idėjos* jų intelekte yra gerai susiformavusios ir, kaip ir jų paveikslai jame, atvaizduoja tik šiuos individus. Pavadinimai, kuriuos jie pirmąkart joms davė, apsiriboja šiais individais; vaiko vartojami pavadinimai „auklė" ir „mama" siejasi tik su šiais asmenimis. Vėliau, kai laikas ir išsamesnė pažintis padeda jiems pastebėti, kad pasaulyje yra daugybė kitų daiktų, kurie kai kuriais bendrais išorinio pavidalo bruožais ir įvairiomis kitomis savybėmis yra panašūs į jų tėvą bei motiną ir tuos asmenis, prie kurių jie yra pripratę, jie susidaro *idėją,* kuri, jų manymu, aprėpia šią daugybę atskirų asmenų; tokiai *idėjai* drauge su kitais jie duoda, pavyzdžiui, pa-

vadinimą „žmogus". *Taip jie įgyja bendrą pavadinimą ir bendrą idėją.* Šiuo atveju jie nesudaro nieko naujo, tik iš savo turimos Petro ir Jokūbo, Marijos ir Janinos sudėtinės *idėjos* atmeta tai, kas kiekviename iš jų yra ypatinga, ir išlaiko tik tai, kas jiems visiems yra bendra.

8. Tuo pačiu būdu, kuriuo jie įgyja bendrą *žmogaus* pavadinimą ir *idėją,* jie lengvai įgyja *bendresnius pavadinimus* ir sąvokas. Antai pastebėję, jog įvairūs daiktai, kurie skiriasi nuo jų *žmogaus idėjos* ir negali būti vadinami šiuo pavadinimu, vis dėlto turi tam tikrų su žmogumi bendrų savybių, jie išlaiko tik šias savybes, sujungia jas į vieną *idėją* ir vėl gauna kitą bendresnę *idėją;* davę jai pavadinimą, jie sudaro platesnės apimties terminą, ir ši nauja *idėja* sudaroma ne pridedant ką nors nauja, bet, kaip ir anksčiau, atmetant išorinį pavidalą ir kai kurias kitas savybes, kurias žymi pavadinimas „žmogus", ir išlaikant tik kūną, gyvybę, jusles ir savaimingą judėjimą, kuriuos aprėpia pavadinimas „gyvūnas".

9. Kad būtent *šitokiu būdu žmonės pirmąkart sudarė bendrąsias idėjas ir bendrus jų pavadinimus,* manau, yra taip akivaizdu, jog tam nereikia jokių kitų įrodymų, tik stebėti save arba kitus ir įprastinius intelekto veiksmus vykstant pažinimui; ir aš bijau, kad manantis, jog bendrosios esmės arba sąvokos yra kas nors kita, o ne tokios abstrakčios ir dalinės *idėjos,* sudarančios sudėtingesnes *idėjas,* pirmąkart gautos iš atskirų daiktų, nežinos, kur jas rasti. Tegu kiekvienas pagalvoja ir pasako man, kuo jo *žmogaus idėja* skiriasi nuo Petro ir Pauliaus *idėjos* arba jo *arklio idėja* — nuo Bucefalo *idėjos,* jeigu ne tuo, kad atmeta tai, kas būdinga kiekvienam individui, ir iš tų įvairių atskirų daiktų atskirų

sudėtinių *idėjų* išlaiko tik tai, kas jose yra bendra. Jeigu iš pavadinimais „žmogus" ir „arklys" žymimų sudėtinių *idėjų* atmesime tik tuos ypatumus, kuriais jos skiriasi, ir išlaikysime tik tuos, kurie joms yra bendri, ir iš jų sudarysime naują atskirą sudėtinę *idėją*, kuriai duosime pavadinimą „gyvūnas", turėsime bendresnį terminą, apimantį, be žmogaus, ir įvairias kitas būtybes. Iš *gyvūno idėjos* atmeskime juslę ir savaimingą judėjimą, ir liekanti sudėtinė *idėja*, sudaryta iš paprastų kūno, gyvybės ir maitinimosi *idėjų*, tampa bendresnė, žymima platesniu terminu *vivens*[3]. Kad ilgiau nesustotume prie šių savaime akivaizdžių atskirybių, pasakysime, kad tokiu pačiu būdu intelektas prieina prie *kūno, substancijos* ir galiausiai prie *būties* bei *daikto* sąvokų ir tokių bendrųjų terminų, kurie žymi bet kurią iš mūsų *idėjų*. Vadinasi, visa *giminių* ir *rūšių paslaptis*, dėl kurios kyla tiek triukšmo mokyklose ir į kurią kitur pagrįstai kreipiama tiek mažai dėmesio, yra ne kas kita, kaip platesnės ar siauresnės abstrakčios *idėjos*, turinčios pavadinimus. Pastovu ir nekintama čia yra tai, kad kiekvienas bendresnis terminas žymi tokią *idėją*, kuri yra tik kurios nors iš jo apimamų *idėjų* dalis.

10. Tai gali parodyti mums priežastį, *kodėl apibrėždami žodį* — o tai yra ne kas kita, kaip jo reikšmės nurodymas — *mes naudojamės gimine*, arba artimiausiu jį apimančiu bendruoju žodžiu. Taip daroma ne dėl būtinybės, o tik siekiant išvengti įvairių paprastų *idėjų*, kurias žymi artimiausias bendrasis žodis, arba *giminė*, išvardijimo, o kartais galbūt ir gėdos dėl to, kad nesugebama šito padaryti. Tačiau nors apibrėžimas per *genus* ir *differentia*[4] (prašau leisti vartoti šiuos specialius terminus, nors jie lotyniškos kilmės, nes jie tiksliausiai

atitinka sąvokas, kurioms žymėti vartojami), — nors, sakau, apibrėžimas per *genus* yra trumpiausias būdas, tačiau, aš manau, galima suabejoti, ar jis yra geriausias. Esu tikras bent jau dėl to, kad jis nėra vienintelis, taigi ir absoliučiai būtinas. Juk apibrėžti reiškia ne ką kita, kaip žodžiais padėti kitiems suprasti, kokią *idėją* žymi apibrėžiamasis terminas, todėl geriausiai apibrėžiama išvardijant tas paprastas *idėjas,* kurių derinys sudaro apibrėžiamojo termino reikšmę; o jeigu vietoj išvardijimo žmonės yra įpratę vartoti artimiausią bendrąjį terminą, tai ne dėl būtinumo ar didesnio aiškumo, bet dėl greitumo ir patogumo. Aš manau, kad jeigu norinčiam sužinoti, kokią *idėją* žymi žodis „žmogus“, pasakytų, jog *žmogus* yra tanki tįsi substancija, kuriai būdinga gyvybė, juslė, savaimingas judėjimas ir sugebėjimas samprotauti, tai jis neabejotinai taip pat gerai suprastų termino „žmogus" reikšmę ir bent jau taip pat aiškiai žinotų juo žymimą *idėją,* kaip ir tada, jeigu jį apibrėžtų kaip „protingą gyvūną“; šis pavadinimas pateikiant sąvokų „gyvūnas“, „vivens“ ir „corpus“[5] apibrėžimus suskaidomas į šias išvardytas *idėjas.* Aiškindamas terminą „žmogus“, aš čia laikiausi mokyklose įprasto apibrėžimo, kuris nors gal ir nėra pats tiksliausias, tačiau yra pakankamai geras mano dabartiniam tikslui. Iš šio pavyzdžio galima matyti, kas davė akstiną taisyklei, kad apibrėžimas turi susidėti iš *genus* ir *differentia;* jis pakankamai aiškiai parodo mums, kad ši taisyklė nėra labai reikalinga ir kad griežtas jos laikymasis neduoda didelės naudos. Juk apibrėžimai, kaip buvo sakyta, yra tik vieno žodžio paaiškinimas keliais kitais, kad galima būtų tikrai žinoti jo reikšmę arba juo žymimą *idėją,* o kalbos ne vi-

suomet yra taip sudarytos pagal logikos taisykles, kad kiekvieno termino reikšmę tiksliai ir aiškiai būtų galima išreikšti dviem kitais. Patyrimas pakankamai mus įtikina, kad yra priešingai, o tie, kurie sukūrė šią taisyklę, pasielgė nederamai duodami mums tiek mažai ją atitinkančių apibrėžimų. Tačiau išsamiau apie apibrėžimus kitame skyriuje.

11. Grįžkime prie bendrųjų žodžių; iš to, kas pasakyta, aišku, kad *bendrybė* ir *visuotinybė* nesusijusios su realiu daiktų egzistavimu, bet yra *išrastos* ir *sukurtos intelekto* jo paties reikmėms *ir susijusios tik su ženklais* — žodžiais arba *idėjomis*. Žodžiai yra bendri, kaip buvo sakyta, kai jie vartojami kaip bendrųjų *idėjų* ženklai, taigi vienodai taikomi daugybei atskirų daiktų; o *idėjos* yra bendros tada, kai jos atvaizduoja daugelį atskirų daiktų; tačiau visuotinybė nesusijusi su pačiais daiktais, kurie egzistavimo požiūriu visi yra atskiri, net ir tie žodžiai ir *idėjos*, kurie savo reikšme yra bendri. Todėl kai mes atmetame atskirybes, likusios bendrybės yra tik mūsų pačių kūriniai: jų bendra esmė yra ne kas kita, kaip intelekto jiems suteiktas sugebėjimas žymėti arba atvaizduoti daugelį atskirų daiktų. Jų reikšmė yra ne kas kita, kaip žmogaus intelekto jiems priskirtas santykis.

12. Todėl kitas dalykas, kurį reikia aptarti, — *kokios rūšies reikšmę turi bendrieji žodžiai?* Juk akivaizdu, kad jie nežymi tiesiog vieno atskiro daikto, nes tada jie būtų ne bendrieji terminai, bet tikriniai vardai; kita vertus, taip pat akivaizdu, kad jie nežymi daugio, nes tada „žmogus" ir „žmonės" žymėtų tą patį ir kaitymas skaičiumi (kaip tai vadina gramatikai) būtų nereikalingas ir nenaudingas. Taigi bendrieji žodžiai žymi daik-

tų rūšį, ir kiekvienas iš jų tai atlieka todėl, kad yra abstrakčios intelekto *idėjos* ženklas; jeigu egzistuojantys daiktai atitinka šią *idėją*, jie klasifikuojami duodant šį pavadinimą arba priklauso šiai rūšiai, o tai yra tas pat. Iš to akivaizdu, kad *rūšių esmės* arba (jeigu labiau patinka lotyniškas žodis) daiktų *species* yra ne kas kita, kaip šios abstrakčios *idėjos*. Kadangi daikto priklausymą tam tikrai rūšiai lemia šios rūšies esmės turėjimas, o teisę į tam tikrą pavadinimą jam suteikia *idėjos*, su kuria susijęs šis pavadinimas, atitikimas, tai šios esmės turėjimas ir toks atitikimas turi būti tas pat, nes būti tam tikros rūšies ir turėti teisę į šios rūšies pavadinimą yra tas pat. Pavyzdžiui, būti *žmogumi* arba priklausyti „žmogaus" rūšiai ir turėti teisę į pavadinimą „žmogus" yra tas pat. Arba būti *žmogumi* ar priklausyti „žmogaus" rūšiai ir turėti *žmogaus* esmę yra tas pat. O kadangi būti *žmogumi* ar turėti teisę vadintis *žmogumi* gali tik tai, kas atitinka abstrakčią *idėją*, kurią žymi pavadinimas „žmogus", o būti žmogumi ir turėti teisę priklausyti „žmogaus" rūšiai gali tik tai, kas turi šios rūšies esmę, iš to išplaukia, kad abstrakti *idėja*, kurią žymi pavadinimas, ir rūšies esmė yra tas pat. Iš to nesunku pastebėti, kad daiktų rūšių esmės ir, vadinasi, daiktų skirstymas į rūšis yra abstrahuojančio ir sudarančio šias bendrąsias *idėjas* intelekto kūrinys.

13. Nenorėčiau, kad pamanytų, jog aš čia užmirštu, o juo labiau — jog neigiu, kad kurdama daiktus gamta daugelį jų padaro panašių; nėra nieko akivaizdesnio už tai, ypač gyvulių veislių ir viso to, kas dauginasi iš sėklos, atveju. Ir vis dėlto, manau, galime sakyti, kad daiktų *skirstymas į rūšis* pagal jų pavadinimus yra *intelekto kūrinys: pastebėjęs daiktų panašumus, jis pasinau-*

doja jais sudaryti abstrakčioms bendrosioms *idėjoms*, kurias draugė su joms priskiriamais pavadinimais nustato intelekte kaip pavyzdžius ar formas (kaip tik šia prasme žodis „forma" turi labai tinkamą reikšmę); jeigu atskiri egzistuojantys daiktai ją atitinka, jie priskiriami tai rūšiai, turi tą pavadinimą arba priskiriami tai *klasei*. Ką mes dar darome, kai sakome, kad tai yra *žmogus*, o tai — *arklys*, tai — *teisingumas*, o tai — *žiaurumas*, tai — *laikrodis*, o tai — *rutuliukas*, jei ne suskirstome daiktus duodami jiems įvairius rūšinius pavadinimus, nes jie atitinka tas abstrakčias *idėjas*, kurių ženklais mes padarėme šiuos pavadinimus? Ir kas yra šių nustatytų ir pavadinimais pažymėtų rūšių esmės, jei ne tos abstrakčios intelekto *idėjos*, kurios yra, taip sakant, ryšys tarp atskirų egzistuojančių daiktų ir pavadinimų, kuriuos jiems reikia priskirti? Kai bendri pavadinimai yra susiję su atskirais daiktais, šios abstrakčios *idėjos* yra juos sujungiantis *tarpininkas*, taigi rūšių esmės, kurias mes skiriame ir kurioms duodame pavadinimus, nėra ir negali būti kas nors kita, kaip būtent tokios abstrakčios mūsų intelekto *idėjos*. Todėl jeigu tariamos realios substancijų esmės skiriasi nuo mūsų abstrakčių *idėjų*, jos negali būti rūšių, į kurias mes skirstome daiktus, esmės. Dvi rūšys gali būti viena taip pat pagrįstai, kaip dvi skirtingos esmės gali būti vienos rūšies esme; ir aš klausiu, kokių gali arba negali įvykti *arklio* arba *švino* pokyčių, dėl kurių vienas arba kitas netaptų kitos rūšies? Jeigu daiktų rūšys nustatomos remiantis mūsų abstrakčiomis *idėjomis*, į tai nesunku atsakyti; tačiau tas, kas šiuo atveju vadovausis tariamomis realiomis esmėmis, mano manymu, atsidurs keblioje padėtyje ir niekada negalės žinoti, kada

būtent koks nors daiktas nustoja priklausyti *arklio* arba *švino* rūšiai.

14. Mano žodžiai, kad šios *esmės* arba abstrakčios *idėjos* (kurios yra pavadinimo priemonės ir rūšių ribos) yra *intelekto kūrinys*, nenustebins to, kuris susimąstys apie tai, kad bent jau įvairių žmonių sudėtinės *idėjos* dažnai yra skirtingi paprastų *idėjų* deriniai, todėl vienam *godumas* yra tai, kas kitam — nėra. Maža to, net abstrakčios substancijų *idėjos*, kurios atrodo gautos iš pačių daiktų, ne visuomet yra tos pačios; ne, net mums artimiausios, geriausiai žinomos rūšies abstrakti *idėja* nėra ta pati, nes ne kartą buvo suabejota, ar moters pagimdytas vaisius yra *žmogus*, netgi tiek, kad buvo ginčijamasi, ar jį reikia, ar nereikia maitinti ir krikštyti; to nebūtų galėję atsitikti, jeigu abstrakti *idėja* arba esmė, su kuria susijęs pavadinimas „žmogus", būtų sukurta gamtos, o nebūtų neapibrėžtas ir įvairus intelekto sujungtų paprastų *idėjų* derinys, kurį jis paskui abstrahuoja ir duoda jam pavadinimą. Taigi iš tiesų *kiekviena atskira abstrakti idėja yra atskira esmė*, o tokias atskiras *idėjas* žymintys pavadinimai yra iš esmės skirtingų daiktų pavadinimai. Antai apskritimas taip pat iš esmės skiriasi nuo ovalo, kaip avis nuo ožkos, o lietus taip pat iš esmės skiriasi nuo sniego, kaip vanduo nuo žemės, nes abstrakčios *idėjos*, kuri yra vieno daikto esmė, negalima perduoti kitam. Taigi bet kurios dvi abstrakčios *idėjos*, kurios kuo nors skiriasi viena nuo kitos, turinčios du skirtingus su jomis susietus pavadinimus, sudaro dvi atskiras rūšis, arba, jeigu norite, *species*, tokias pat iš esmės skirtingas, kaip du patys tolimiausi ar priešingi daiktai pasaulyje.

15. Tačiau kadangi kai kas daiktų *esmes* laiko (ir nepasakytum, kad nepagrįstai) visiškai nežinomomis, galbūt būtų pravartu aptarti *įvairias žodžio „esmė" reikšmes.*

Pirma, esme (essence)galima laikyti kokio nors daikto būtį, dėl kurios jis yra tai, kas yra. Antai daiktų *esme* galima vadinti realią vidinę, tačiau paprastai nežinomą (substancijų atveju) jų sandarą, nuo kurios priklauso aptinkamos jų kokybės. Tokia yra tiesioginė pirmapradė šio žodžio reikšmė, kaip matyti iš jo darybos: *essentia* pirminė reikšmė yra tiesiog „būtis". Šia prasme jis dar vartojamas tada, kai mes kalbame apie atskirų daiktų *esmę* neduodami jiems jokio pavadinimo.

Antra, kadangi mokyklose buvo daug mokoma ir diskutuojama apie *genus* ir *species,* žodis „esmė" beveik prarado savo pirminę reikšmę ir vietoj realios daiktų sandaros buvo taikomas beveik vien tik dirbtinei *genus* ir *species* sandarai. Iš tiesų paprastai tariama, kad yra reali daiktų rūšių sandara, ir neabejotinai turi būti tam tikra reali sandara, nuo kurios priklausytų bet koks drauge egzistuojančių paprastų *idėjų* derinys. Tačiau akivaizdu, kad daiktai skirstomi į rūšis, arba *species,* duodant jiems pavadinimus tik kiek jie atitinka tam tikras abstrakčias *idėjas,* su kuriomis mes siejame šiuos pavadinimus, todėl kiekvienos *genus,* arba rūšies, *esmė* pasirodo esanti ne kas kita, kaip ta abstrakti *idėja,* kurią žymi gimininis arba *rūšinis* (jei man bus leista taip vadinti jį nuo žodžio „rūšis", kaip aš vadinu „gimininiu" nuo žodžio „giminė") pavadinimas. Ir mes pamatysime, kad būtent šia prasme žodis „esmė" vartojamas dažniausiai. Manau, kad šias dvi *esmių* rūšis nebus netinkama pavadinti vieną — *realia,* kitą — *nominalia esme.*

16. *Nominali esmė taip glaudžiai susijusi su pavadinimu,* kad kurios nors daiktų rūšies pavadinimą galima priskirti tik tokiam atskiram daiktui, kuris turi šią *esmę* ir todėl atitinka tą abstrakčią *idėją,* kurios ženklas yra šis pavadinimas.

17. Dėl kūniškų substancijų (kalbėsime tik apie jas) realios esmės esama, jeigu neklystu, dviejų nuomonių. Viena yra tų, kurie, vartodami žodį „esmė" žymėti nežinia kam, taria esant tam tikrą skaičių tokių esmių, pagal kurias yra sukurti visi gamtiniai daiktai, su kuriomis kiekvienas iš jų yra tiksliai susijęs ir dėl to priklauso vienai ar kitai rūšiai. Kita, protingesnė nuomonė yra tų, kurie mano, kad visi gamtiniai daiktai turi realią, tačiau nežinomą savo nepastebimų dalelių sandarą, iš kurios kyla jų juslėmis suvokiamos kokybės, padedančios mums atskirti juos vieną nuo kito, kai mes turime galimybę skirstyti juos į rūšis, turinčias bendrus pavadinimus. Pirmoji iš šių nuomonių, teigianti, kad šios *esmės* yra tam tikras skaičius formų, arba šablonų, kuriose yra nulieti visi egzistuojantys gamtiniai daiktai ir su kuriomis jie yra vienodai susiję, mano manymu, gerokai supainiojo gamtinių daiktų pažinimą. Tai, kad dažnai atsiranda išsigimusių visų rūšių gyvūnų, taip pat silpnapročių ir kitokių keistų žmonių padarų, sudaro keblumų, nesuderinamų su šia *hipoteze,* nes neįmanoma, kad du daiktai, susiję tiksliai su ta pačia realia *esme,* turėtų skirtingas savybes, kaip neįmanoma, kad skirtingas savybes turėtų dvi figūros, susijusios su ta pačia realia apskritimo *esme.* Tačiau net jeigu nebūtų kitų argumentų prieš šią nuomonę, *prielaida apie esmes, kurių negalima pažinti,* bet kurios vis

dėlto laikomos tuo, kas skiria daiktų rūšis, *yra tokia visiškai nenaudinga* ir nepravarti jokiai mūsų pažinimo daliai, jog jau vien to pakanka, kad ją atmestume ir pasitenkintume tokiomis daiktų rūšių, arba *species, esmėmis,* kurios prieinamos mūsų pažinimui; kaip sakiau, jeigu rimtai įsigilinsime, įsitikinsime, kad tokios esmės yra ne kas kita, kaip tos abstrakčios sudėtinės *idėjos,* kurioms mes priskiriame atskirus bendrus pavadinimus.

18. Taip suskirstę *esmes* į *nominalias* ir *realias,* toliau galime pastebėti, kad įvairių *paprastų idėjų* ir *modusų* rūšių jos *visuomet yra tos pačios,* o *substancijų — visuomet skirtingos.* Antai figūra, apribojanti erdvę trimis linijomis, yra ir reali, ir nominali trikampio *esmė;* tai ne tik abstrakti *idėja,* su kuria siejamas bendras pavadinimas, bet ir tikroji paties daikto *essentia,* arba būtis, tas pagrindas, iš kurio kyla visos jo savybės ir su kuriuo jos visos yra neatskiriamai susijusios. Tačiau visai kitaip yra su tuo materijos gabalėliu, iš kurio padarytas žiedas ant mano piršto, — jo šios dvi *esmės* aiškiai yra skirtingos. Nuo jo nepastebimų dalelių realios sandaros priklauso visos tos jo savybės — spalva, svoris, lydumas, patvarumas ir t.t., — dėl kurių jis yra *auksas* arba turi teisę į šį pavadinimą, o tai ir yra jo nominali *esmė,* nes *auksu* gali būti vadinama tik tai, kieno savybės atitinka tą abstrakčią sudėtinę *idėją,* su kuria siejamas šis pavadinimas. Tačiau šį *esmių* skirtingumą, būdingą būtent substancijoms, mes turėsime progą išsamiau aptarti, kai kalbėsime apie jų pavadinimus.

Ketvirtas skyrius

APIE PAPRASTŲ IDĖJŲ PAVADINIMUS

1. Nors visi žodžiai, kaip aš parodžiau, tiesiogiai žymi tik *idėjas* kalbančiojo intelekte, tačiau geriau ištyrę pamatysime, kad *paprastų idėjų, mišrių modusų* (prie jų aš priskiriu ir santykius) ir *gamtinių substancijų pavadinimai kiekvienas turi kažką savita,* kas skiria juos nuo kitų. Pavyzdžiui:

2. *Pirma, paprastų idėjų* ir *substancijų pavadinimai,* susieti su abstrakčiomis intelekto *idėjomis,* kurias jie tiesiogiai žymi, taip pat *nurodo tam tikrą realią būtį,* iš kurios buvo gautas jų pirminis pavyzdys. Tačiau *mišrių modusų pavadinimai apsiriboja intelekte esančiomis idėjomis* ir neveda minties toliau, kaip išsamiau pamatysime kitame skyriuje.

3. *Antra, paprastų idėjų* ir *modusų pavadinimai visada žymi ir realią, ir nominalią jų rūšių esmę.* Tačiau *gamtinių substancijų pavadinimai* retai *žymi,* o gal ir niekada nežymi, dar ką nors, *išskyrus nominalią* šių rūšių *esmę,* kaip parodysime skyriuje, kuriame atskirai aptariami substancijų pavadinimai.

4. *Trečia, paprastų idėjų pavadinimų negalima apibrėžti,* tuo tarpu visų sudėtinių *idėjų* pavadinimus — galima. Kiek man žinoma, iki šiol niekas neatkreipė dėmesio į tai, kokius žodžius galima apibrėžti, o kokius — ne; ši spraga (kaip aš esu linkęs manyti) neretai duoda dingstį dideliems ginčams ir lemia žmonių samprotavimų neaiškumą: vieni reikalauja apibrėžti terminus, kurių negalima apibrėžti, o kiti mano, kad jie turi pasitenkinti paaiškinimu, pateiktu pasitelkus bendresnį žodį ir jį apribojus (arba, vartojant specialius terminus, pasitel-

kus giminę ir rūšinį skirtumą), net jeigu pateikus tokį taisyklę atitinkantį apibrėžimą klausytojai dažnai turi nė kiek ne aiškesnį žodžio reikšmės supratimą negu iki tol. Aš bent jau manau, kad parodydami, kuriuos žodžius galima apibrėžti, o kuriuos — ne ir kas sudaro gerą apibrėžimą, mes labai nenukrypsime nuo mūsų dabartinio tikslo, ir tai gali taip gerai nušviesti šių ženklų ir mūsų *idėjų* prigimtį, kad nusipelno išsamesnio aptarimo.

5. Aš čia nesivarginsiu įrodinėdamas, kad ne visus terminus galima apibrėžti remiantis ta seka *in infinitum,* kurią mes, matyt, prieitume, jeigu tartume, kad visi terminai gali būti apibrėžti. Juk jeigu vieno apibrėžimo terminus dar reikėtų apibrėžti pateikiant kitą apibrėžimą, kur pagaliau mes turėtume sustoti? Tačiau remdamasis mūsų *idėjų* prigimtimi ir mūsų žodžių reikšme aš parodysiu, *kodėl vienus pavadinimus galima apibrėžti, o kitų — ne* ir kokie jie yra.

6. Aš manau, visi sutinka, kad *apibrėžimas* yra ne kas kita, kaip *vieno žodžio reikšmės nurodymas keliais kitais nesinonimiškais terminais.* Žodžių reikšmė yra tik tos *idėjos,* kurias jais žymi vartojantis šiuos žodžius, todėl kokio nors termino reikšmė yra nurodyta arba žodis yra apibrėžtas, kai *idėja,* kurios ženklas jis yra ir su kuria jis susietas kalbančiojo intelekte, tarsi atvaizduojama ir pateikiama kito žvilgsniui ir taip nustatoma jos reikšmė; tai yra vienintelė apibrėžimų nauda ir tikslas, ir todėl vienintelis matas, rodantis, ar apibrėžimas yra geras, ar ne.

7. Padaręs šią prielaidą, aš sakau, kad *paprastų idėjų pavadinimų,* ir tik jų, *negalima apibrėžti.* Taip yra dėl to, kad skirtingi apibrėžimo terminai žymi skirtingas *idė-*

jas, todėl visi kartu jie jokiu būdu negali pateikti *idėjos,* kuri visai nėra sudėtinė; todėl apibrėžimas, kuris yra ne kas kita, kaip vieno žodžio reikšmės nurodymas keliais kitais, iš kurių nė vienas nežymi to paties dalyko, negali būti būdingas paprastų *idėjų* pavadinimams.

8. Šio mūsų *idėjų* ir jų pavadinimų skirtumo nepaisymas sukėlė mokyklose tą nuostabią painiavą, kurią taip lengva pastebėti jų pateiktuose nedaugelio šių paprastų *idėjų* apibrėžimuose. Mat didžiąją jų dalį net šie apibrėžimų meistrai turėjo palikti nepaliestą vien dėl to, kad įsitikino, jog neįmanoma rasti jų apibrėžimo. Ar žmogaus protas gali sugalvoti rafinuotesnį paistalą nei toks apibrėžimas: „To, kas egzistuoja kaip galimybė, veiksmas, kiek tai turi galimybę", — jis suglumins kiekvieną protingą žmogų, dar negirdėjusį šio savo absurdiškumu pagarsėjusio apibrėžimo ir turintį įspėti, kokio žodžio paaiškinimu jį galima laikyti. Jeigu Tulijus[6], paklausęs olando, kas yra *beweging*[7], būtų gavęs tokį paaiškinimą savo gimtąja kalba, kad tai yra *actus entis in potentia quatenus in potentia*[8], aš klausiu, ar galima įsivaizduoti, jog jis būtų galėjęs suprasti, ką žymi žodis *beweging,* ar būtų įspėjęs, kokią *idėją* olandas paprastai turi savo intelekte ir nori nurodyti kitam, kai vartoja šį garsą?

9. Ir šiuolaikiniams filosofams, kurie stengėsi atmesti mokyklų *žargoną* ir kalbėti suprantamai, ne ką geriau pasisekė apibrėžti paprastas *idėjas* arba aiškinant jų priežastis, arba kokiu nors kitu būdu. Argi atomistai, kurie judėjimą apibrėžia kaip *persikėlimą iš vienos vietos į kitą,* nepasitenkina tik pakeisdami vieną žodį kitu, jam sinonimišku? Kas yra „persikėlimas", jei ne „judėjimas"? Ir jeigu jų paklaustų, kas yra persikėlimas, ar jie galėtų

apibrėžti jį geriau negu kaip *judėjimą?* Juk argi pasakymas, kad „persikėlimas yra judėjimas iš vienos vietos į kitą“, nėra bent jau toks pat tikslus ir suprantamas, kaip ir pasakymas, kad „judėjimas yra persikėlimas“ ir t.t.? Kai du žodžius, turinčius tą pačią reikšmę, mes pakeičiame vieną kitu, tai yra vertimas, o ne apibrėžimas; jeigu vienas žodis yra geriau suprantamas negu kitas, vertimas gali padėti atskleisti, kokią *idėją* žymi nežinomas žodis, tačiau jis labai toli nuo *apibrėžimo,* nebent sakysime, kad kiekvienas anglų kalbos žodis žodyne yra atitinkamo lotyniško žodžio apibrėžimas ir žodis „judėjimas“ yra žodžio „motus“ apibrėžimas. Gerai įsigilinus paaiškės, kad ir *kartezininkų* pateiktas apibrėžimas, jog judėjimas yra *nuoseklus vieno kūno paviršiaus dalių lietimasis su kito kūno paviršiaus dalimis,* yra ne ką geresnis[9].

10. „Permatomumo, kiek jis yra permatomas, veiksmas“[10] yra kitas peripatetinis paprastos *idėjos* apibrėžimas, kuris nors ir nėra absurdiškesnis už ankstesnį *judėjimo* apibrėžimą, tačiau aiškiau parodo savo nenaudingumą ir beprasmiškumą, nes patyrimas lengvai kiekvieną įtikins, kad žodžio „šviesa“ (kurį pretenduoja apibrėžti) reikšmės jis negali padaryti suprantamos aklam žmogui; tuo tarpu *judėjimo* apibrėžimas iš pirmo žvilgsnio neatrodo toks nenaudingas, nes išvengia tokio patikrinimo. Ši paprasta *idėja* susidaroma tiek lytėjimu, tiek regėjimu, todėl neįmanoma nurodyti tokio atvejo, kad žmogus neturėtų kito būdo įgyti *judėjimo idėją,* išskyrus šio pavadinimo apibrėžimą. Tie, kurie sako mums, kad šviesa yra daugybė mažų rutuliukų, greitai atsitrenkiančių į akies dugną, kalba suprantamiau negu mokyklos; tačiau kad ir kaip gerai būtų

suprantami šie žodžiai, žmogui, anksčiau nesupratusiam žodžio „šviesa", šio žodžio žymima *idėja* netaps geriau žinoma negu tuo atveju, jeigu jam pasakytų, kad šviesa yra ne kas kita, kaip rinkinys mažų teniso kamuoliukų, kuriuos fėjos kiaurą dieną daužo raketėmis į kai kurių žmonių kaktas, aplenkdamos kitus. Net jeigu šį šviesos paaiškinimą pripažintume teisingu, vis dėlto šviesos priežasties *idėja*, kad ir kokia ji būtų tiksli, pačios šviesos, kuri yra ypatingas mūsų suvokinys, *idėją* duos mums ne daugiau, negu aštraus plieno gabalėlio formos ir judėjimo *idėja* duos mums skausmo, kurį jis gali sukelti, *idėją*. Kokio nors pojūčio priežastis ir pats pojūtis visų vienos juslės paprastų *idėjų* atveju yra dvi *idėjos*, ir dvi tokios skirtingos ir kiek tik įmanoma viena nuo kitos nutolusios *idėjos*. Todėl kad ir kiek Descartes'o rutuliukai daužytųsi į dėl kataraktos apakusio žmogaus akies *tinklainę*, dėl to jis niekada nesusidarys *šviesos* ar ko nors jai artimo *idėjos*, nors kuo puikiausiai suprastų, kas yra maži rutuliukai ir atsitrenkimas į kitą kūną. Todėl kartezininkai labai gerai skiria šviesą, kuri yra mūsų pojūčio priežastis, ir jo mums sukeliamą *idėją*, kuri ir yra šviesa tiesiogine prasme.

Penktas skyrius

APIE MIŠRIŲ MODUSŲ IR SANTYKIŲ PAVADINIMUS

1. Mišrių modusų pavadinimai yra bendri ir, kaip buvo parodyta, žymi daiktų rūšis, arba *species*, kurių kiekviena turi tik jai būdingą esmę. Šių rūšių esmės taip pat, kaip buvo parodyta, yra ne kas kita, kaip

abstrakčios *idėjos* intelekte, kurioms duotas pavadinimas. Taigi mišrių modusų pavadinimai ir esmės turi tik tai, kas jų yra bendra su kitomis *idėjomis,* tačiau jeigu ištirsime juos nuodugniau, įsitikinsime, kad jiems būdingi tam tikri ypatumai, kurie galbūt nusipelno mūsų dėmesio.

2. Pirmasis jų ypatumas, kurį pastebiu, yra tas, kad įvairių *mišrių modusų* rūšių abstrakčios *idėjos* arba, jei norite, esmės *yra sudarytos intelekto,* ir tuo jos skiriasi nuo paprastų *idėjų* esmių, kurių intelektas negali sudaryti, tik gauna jas tokias, kokias jam pateikia jį veikiančių daiktų realus egzistavimas.

3. Kita vertus, šios *mišrių modusų rūšių esmės* ne tik *yra* intelekto *sudarytos,* bet sudarytos *visiškai savavališkai,* be pavyzdžių, nesiejant su jokiu realiai egzistuojančiu daiktu. Tuo jos skiriasi nuo substancijų esmių, suponuojančių tam tikrą realią būtį, iš kurios jos yra paimtos ir kurią atitinka. Tačiau sudarydamas mišrių modusų sudėtines *idėjas* intelektas yra laisvas tiksliai nesilaikyti daiktų egzistavimo. Kai kuriuos rinkinius jis sujungia ir išsaugo kaip skirtingas rūšines *idėjas,* tuo tarpu kitos, dažnai pasitaikančios gamtoje ir aiškiai nurodomos išorinių daiktų, lieka nepastebėtos, negauna atskirų pavadinimų ir nedetalizuojamos. Mišrių modusų *idėjų* intelektas netiria daiktų realaus egzistavimo atžvilgiu, kaip jis tiria sudėtines substancijų *idėjas,* ir netikrina jų pagal pavyzdžius, susidedančius iš tokių ypatingų derinių gamtoje. Argi tam, kad sužinotų, ar jo *svetimavimo ar kraujomaišos idėja* yra teisinga, žmogus ieškos jos kur nors tarp egzistuojančių daiktų? Arba ar ji teisinga dėl to, kad kas nors buvo tokio veiksmo liudininkas? Ne, čia pakanka, kad žmonės to-

kį rinkinį sujungtų į vieną sudėtinę *idėją*, kuri yra *pirmavaizdis* ir rūšinė *idėja* nepriklausomai nuo to, ar toks veiksmas kada nors buvo atliktas *in rerum natura*, ar ne.

4. Kad teisingai tai suprastume, turime išsiaiškinti, *kas yra šių sudėtinių idėjų sudarymas*, — tai yra ne kokios nors naujos *idėjos* sudarymas, bet intelekto jau anksčiau turėtų *idėjų* sujungimas. Čia intelektas padaro šiuos tris dalykus: pirma, jis pasirenka tam tikrą skaičių *idėjų*. Antra, jis susieja jas ir sudaro iš jų vieną *idėją*. Trečia, jis sujungia jas kokiu nors pavadinimu. Jeigu ištirsime, kaip intelektas atlieka šiuos veiksmus ir kiek jis yra laisvas, lengvai pastebėsime, kad šios mišrių modusų rūšių esmės yra intelekto kūrinys ir, vadinasi, kad pačios rūšys yra sukurtos žmonių.

5. Kas susimąstys apie tai, kad mišrių modusų sudėtinės *idėjos* gali būti sudarytos, abstrahuotos, pavadintos ir taip gali būti sudaryta rūšis, nors dar neegzistavo nė vienas šios rūšies individas, negalės abejoti tuo, kad šios mišrių modusų *idėjos* yra sudarytos kaip savavališkas intelekto susietų *idėjų* derinys, nepriklausomas nuo jokio pirmapradžio pavyzdžio gamtoje. Kas gali abejoti, kad *šventvagystės* ir *svetimavimo idėjos* galėjo būti sudarytos žmonių intelekte ir pavadintos, taigi ir šios mišrių modusų rūšys galėjo būti sudarytos anksčiau, negu buvo padaryti šie nusižengimai, ir, būdamos tik intelekte, galėjo būti aptariamos, svarstomos ir apie jas galėjo būti atskleidžiamos tam tikros tiesos lygiai kaip dabar, kai jos pernelyg dažnai realiai egzistuoja? Iš to aišku, kiek *mišrių modusų rūšys yra sukurtos intelekto*, kuriame jos esti taip pat tarnaudamos visiems tikrosios tiesos ir pažinimo tikslams, kaip ir realiai egzistuodamos; mes negalime abejoti, kad įstatymų

leidėjai dažnai sukurdavo įstatymus apie tokias veiksmų rūšis, kurios buvo tik jų intelekto kūrinys ir neegzistavo niekur kitur, išskyrus jų intelektą. Aš manau, niekas negali neigti, kad *prisikėlimas* buvo mišrių modusų rūšis intelekte dar prieš realiai įvykdamas.

6. Kad pamatytume, *kaip savavališkai intelektas sudaro šias mišrių modusų esmes,* pakanka apžvelgti bet kurią iš jų. Šiek tiek į jas įsigilinę įsitikinsime, kad būtent intelektas įvairias išbarstytas savarankiškas *idėjas* sujungia į vieną sudėtinę *idėją* ir duodamas joms bendrą pavadinimą padaro jas tam tikros rūšies esme, nesiremdamas jokiais jų ryšiais gamtoje. Argi gamtoje žmogaus *idėja* labiau nei avies *idėja* susijusi su žudymo *idėja,* ir todėl tai buvo padaryta atskira veiksmo rūšimi, žymima žodžiu „žmogžudystė", o antruoju atveju — ne? Arba ar gamtoje tėvo santykio *idėjos* ryšys su nužudymu yra glaudesnis negu sūnaus ar kaimyno *idėjos,* ir todėl jos yra sujungtos į vieną sudėtinę *idėją* ir taip padarytos atskiros rūšies — *tėvažudystės* — esme, tuo tarpu kitos visai nesudaro atskiros rūšies? Tačiau nors tėvo ar motinos nužudymas yra atskira rūšis ir skiriasi nuo sūnaus ar dukters nužudymo, tačiau kai kuriais kitais atvejais ji apima ir sūnų bei dukrą, ne tik tėvą ir motiną, ir jie visi vienodai įeina į tą pačią rūšį, pavyzdžiui, į *kraujomaišos* rūšį. Taip mišrių modusų atveju intelektas savavališkai sujungia į sudėtines *idėjas* tokias *idėjas,* kurias jam atrodo tinkama sujungti, tuo tarpu kitas, kurios gamtoje yra lygiai taip pat susijusios, palieka laisvas ir niekada nesujungia jų į vieną *idėją,* nes nėra reikalo, kad jos turėtų vieną pavadinimą. Taigi akivaizdu, kad intelektas laisvai pasirinkdamas susieja tam tikrą skaičių *idėjų,* kurios gamtoje su-

sijusios viena su kita ne labiau negu kitos, kurias jis praleidžia. Dėl ko gi dar atkreipiamas dėmesys į tą ginklo dalį, kuria padaroma žaizda, ir sudaroma atskira rūšis, vadinama *nudūrimu,* o į ginklo formą ir medžiagą neatsižvelgiama? Aš nesakau, kad tai daroma be priežasties, kaip mes ilgainiui pamatysime; aš sakau, kad tai daroma savo tikslų siekiančio intelekto laisvu pasirinkimu ir kad dėl to šios mišrių modusų rūšys yra intelekto kūrinys; ir nėra nieko akivaizdesnio už tai, kad formuodamas šias *idėjas* intelektas dažniausiai neieško jų pavyzdžių gamtoje ir savo sudaromų *idėjų* nesieja su realiu daiktų egzistavimu, bet sujungia tokias *idėjas,* kurios gali geriausiai pasitarnauti jo tikslams, nesusaistydamas savęs ko nors realiai egzistuojančio tiksliu atvaizdavimu.

7. Tačiau nors šios sudėtinės *idėjos,* arba *mišrių modusų esmės,* priklauso nuo intelekto ir jo sudaromos labai laisvai, vis dėlto *jos nėra sudaromos kaip papuola* ir nesumaišomos visiškai be jokio pagrindo. Nors šios sudėtinės *idėjos* ne visuomet yra nukopijuotos nuo gamtos, tačiau jos visuomet tinka tam tikslui, dėl kurio kuriamos abstrakčios *idėjos;* ir nors jos yra deriniai gana padrikų *idėjų,* taip pat menkai tesusijusių, kaip ir įvairios kitos, kurių intelektas niekuomet nesusieja taip, kad sujungtų jas į vieną *idėją,* tačiau jos visuomet sukuriamos tam, kad būtų patogu bendrauti, — tai yra svarbiausias kalbos tikslas. Kalba vartojama siekiant lengvai ir greitai perteikti trumpais garsais bendrąsias sąvokas, galinčias apimti ne tik gausybę atskirų daiktų, bet ir didžiulę savarankiškų *idėjų,* sujungtų į vieną sudėtinę *idėją,* įvairovę. Todėl kurdami mišrių modusų rūšis žmonės kreipė dėmesį tik į tokius derinius,

apie kuriuos jiems tekdavo kalbėtis vieniems su kitais. Šiuos jie sujungė į atskiras sudėtines *idėjas* ir davė joms pavadinimus, tuo tarpu kiti deriniai, kurie gamtoje yra taip pat glaudžiai susiję, liko padriki ir nesulaukė dėmesio. Pavyzdžių nereikia toli ieškoti — imkime pačius žmonių veiksmus: jeigu žmonės sudarytų atskiras visos jiems būdingų veiksmų įvairovės abstrakčias *idėjas,* jų skaičius turėtų būti begalinis, atmintis susipainiotų jų gausybėje ir būtų perkrauta, o iš to nedaug tebūtų naudos. Žmonėms užtenka sudaryti ir pavadinti tiek šių mišrių modusų sudėtinių *idėjų,* kiek, jų manymu, jiems prireikia pavadinimų įprastinėje jų reikalų tėkmėje. Jeigu nužudymo *idėją* jie sujungia su tėvo ar motinos *idėja* ir taip sudaro atskirą rūšį, kuri skiriasi nuo sūnaus ar kaimyno nužudymo, tai daro dėl nevienodo nusikaltimo baisumo; bausmė už tėvo ar motinos nužudymą skiriasi nuo tos, kurią užtraukia sūnaus ar kaimyno nužudymas, todėl jiems atrodo būtina vadinti tai kitu pavadinimu, kuris ir yra šio atskiro derinio sukūrimo tikslas. Tačiau nors motinos ir dukters *idėjos* taip skirtingai traktuojamos nužudymo *idėjos* atžvilgiu, kad viena yra sujungta su ja ir sudaro atskirą abstrakčią *idėją,* turinčią pavadinimą, o kita — ne, bet kūniškų santykių atžvilgiu jas abi apima *kraujomaišos* pavadinimas, ir tik todėl, kad būtų patogiau išreikšti vienu pavadinimu ir priskirti vienai rūšiai tokius nedorus ryšius, kurie pranoksta kitus savo begėdiškumu, ir taip būtų išvengta daugžodžiavimo ir varginančių apibūdinimų.

8. Kuklus *įvairių kalbų* mokėjimas lengvai kiekvieną įtikins šio teiginio teisingumu: akivaizdžiai matyti, kad *vienoje* kalboje yra daugybė *žodžių, neturinčių ati-*

tikmenų kitoje. Tai aiškiai rodo, kad vienos šalies gyventojams pagal jų papročius ir gyvenimo būdą atrodė reikalinga sudaryti įvairias sudėtines *idėjas* ir duoti joms pavadinimus, tuo tarpu kiti jų niekada nesujungė į atskiras *idėjas*. To nebūtų galėję atsitikti, jeigu šios rūšys būtų nuolatinės gamtos veiklos rezultatas, o ne intelekto sudaryti ir abstrahuoti deriniai, kuriuos galima pavadinti ir taip palengvinti bendravimą. Sunku bus rasti mūsų teisės terminus, kurie nėra tušti garsai, atitinkančius žodžius ispanų ar italų kalbose, kurios anaiptol nėra skurdžios; manau, kad dar sunkiau juos būtų išversti į karibų ar vestų kalbas[11]; o romėnų žodis *versura* ar žydų žodis *corban*[12] neturi jokių atitikmenų kitose kalbose, kodėl — aišku iš to, kas pasakyta. Be to, jeigu mes labiau įsigilinsime į šį klausimą ir tiksliai palyginsime skirtingas kalbas, pamatysime, kad nors jas sudaro žodžiai, kurie verčiant ir žodynuose laikomi atitinkančiais vienas kitą, tačiau vargu ar bent vienas iš dešimties sudėtinių *idėjų*, ypač mišriųjų modusų, pavadinimų žymi tiksliai tą pačią *idėją* kaip ir tas žodis, kuriuo jis perteikiamas žodynuose. Nėra įprastesnių ir paprastesnių *idėjų* už laiko, tįsumo ir svorio matus, ir lotyniški pavadinimai *hora*, *pes*, *libra* nesunkiai perteikiami pavadinimais *hour* („valanda"), *foot* („pėda") ir *pound* („svaras"), tačiau vis dėlto nėra nieko akivaizdesnio už tai, kad tos *idėjos*, kurias romėnas siejo su šiais lotyniškais pavadinimais, labai skyrėsi nuo tų, kurias šiais angliškais žodžiais išreiškia anglas. Ir jeigu kuris nors iš jų vartotų matus, kuriems kalbantys kita kalba davė savo pavadinimus, jis visiškai susipainiotų skaičiuodamas. Šie įrodymai yra pernelyg akivaizdūs, kad jais būtų galima abejoti; dar aiškiau

tuo įsitikinsime iš abstraktesnių ir sudėtinių *idėjų* pavadinimų, tokių, kokie yra didžioji dalis sudarančiųjų dorovinius samprotavimus, — jeigu žmonės iš smalsumo palygintų tuos pavadinimus su tais, kuriais jie išversti į kitas kalbas, įsitikintų, kad tik labai nedaugelis iš jų tiksliai atitinka visą pirmųjų reikšmės lauką.

9. Aš skiriu tam ypatingą dėmesį, idant mes nesuklystume dėl *giminių* ir *rūšių* ir jų *esmių* ir nemanytume, kad tai yra gamtos dėsningai ir nuolat sudaromi dalykai, realiai egzistuojantys daiktuose, — atidžiau ištyrus paaiškėja, jog tai yra ne kas kita, kaip intelekto išradimas, kad būtų lengviau pažymėti tokius *idėjų* derinius, kuriuos dažnai reikia perteikti vienu bendruoju terminu, galinčiu apimti įvairius atskirus daiktus, kiek jie atitinka šią abstrakčią *idėją*. Ir nors dėl neapibrėžtos žodžio „rūšis" reikšmės kai kam gali šiurkščiai skambėti mano teiginys, kad mišrių modusų rūšys yra sukurtos intelekto, vis dėlto aš manau, jog niekas negali neigti, kad būtent intelektas sudaro tas abstrakčias sudėtines *idėjas*, kurioms duodami rūšiniai pavadinimai. Ir jeigu tiesa (o tai yra tiesa), kad intelektas sukuria pavyzdžius, pagal kuriuos daiktai skirstomi į rūšis ir gauna pavadinimus, aš palieku apsvarstyti, kas nustato rūšies, arba *species* (man *species* ir *rūšis* skiriasi tik tuo, kad vienas yra lotyniškas *posakis*, o kitas — mūsiškas), ribas.

10. *Glaudus rūšių, esmių ir jų bendrų pavadinimų ryšys*, bent jau *mišrių modusų* atveju, išryškės vėliau, kai atkreipsime dėmesį į tai, kad, kaip atrodo, būtent pavadinimas išsaugo šias *esmes* ir suteikia joms ilgalaikę trukmę. Kadangi šių sudėtinių *idėjų* paskirų dalių ryšį sukuria intelektas, šis junginys, neturintis jokio pagrin-

do gamtoje, vėl iširtų, jeigu nebūtų ko nors, kas tarsi sutvirtintų jį ir neleistų dalims išsibarstyti. Todėl nors būtent intelektas sudaro derinį, tačiau pavadinimas yra, taip sakant, tas mazgas, kuris tvirtai suriša jas į krūvą. Kokią didžiulę daugybę skirtingų *idėjų* sujungia žodis *triumphus*[13] ir pateikia mums kaip vieną *rūšį!* Jeigu šis žodis niekada nebūtų buvęs sudarytas arba būtų visiškai prarastas, mes, be jokios abejonės, galėtume turėti šių iškilmių aprašymus; tačiau aš manau, kad šias skirtingas dalis į vieną vieningą sudėtinę *idėją* suvienija būtent tas žodis, kuris su ja susiejamas: be šio žodžio įvairios šių iškilmių dalys būtų laikomos sudarančiomis vieną dalyką ne daugiau negu koks nors kitas reginys, kuris niekada nebuvo sujungtas į vieną sudėtinę *idėją*, turinčią vieną pavadinimą. Taigi, kiek mišriuose modusuose esmei būtina vienybė priklauso nuo intelekto ir kiek šios vienybės tęstinumas ir įtvirtinimas priklauso nuo pavadinimo, su kuriuo įprastinėje vartosenoje ji siejama, aš palieku aptarti tiems, kurie *esmes* ir *rūšis* laiko gamtoje realiai nustatytais dalykais.

11. Sutinkamai su tuo matome, kad, *kalbėdami apie mišrius modusus, žmonės retai* įsivaizduoja ar *laiko jų rūšimis kokius nors kitus modusus, išskyrus tuos, kuriuos nurodo pavadinimas;* kadangi jie yra sukurti žmogaus tik pavadinimo dėlei, neatkreipiamas dėmesys į jokias jų *rūšis* ir jos nelaikomos egzistuojančiomis, jeigu joms nepriskiriamas *pavadinimas* kaip ženklas, kad žmogus sujungė į vieną *idėją* kelias paskiras *idėjas* ir šiuo *pavadinimu* suteikė patvarią vienybę dalims, kurios iškart jos netektų, kai tik intelektas atidėtų šią abstrakčią *idėją* ir liautųsi iš tiesų apie ją mąstęs. Tačiau kai su šia

sudėtine *idėja* susietas pavadinimas, dėl kurio jos dalys įgyja patvarią ir nekintamą vienybę, tada jos esmė, taip sakant, yra nustatyta, ir *rūšis* laikoma užbaigta. Juk kam atmintis turėtų apsunkinti save tokiais deriniais, jeigu ne tam, kad abstrahuodama padarytų juos bendrus? Ir kam padaryti juos bendrus, jeigu ne tam, kad jie galėtų turėti bendrus *pavadinimus,* idant būtų patogiau kalbėtis ir bendrauti? Antai matome, kad žmogaus nužudymas špaga ar kirviu nelaikomas skirtingomis veiksmo rūšimis, tačiau jeigu špagos smaigalys pirmiausia įsmigs į kūną, tai laikoma atskira nužudymo *rūšimi* ten, kur ji turi atskirą *pavadinimą,* kaip yra Anglijoje, kur tai vadinama *nudūrimu;* tačiau kitoje šalyje, kur toks nužudymas nebuvo išskirtas ir negavo atskiro *pavadinimo,* jis nelaikomas atskira *rūšimi.* Tačiau nors kūniškų substancijų *rūšių* atveju būtent intelektas sukuria jų nominalią esmę, bet kadangi į ją sujungtoms *idėjoms* priskiriama vienybė gamtoje, nepriklausomai nuo to, ar intelektas jas sujungia, ar ne, jos laikomos atskiromis *rūšimis* be jokios intelekto veiklos — be abstrahavimo ir šios sudėtinės *idėjos pavadinimo.*

12. Taip pat sutinkamai su tuo, kas pasakyta apie *mišrių modusų esmes* arba rūšis, kad jos veikiau yra intelekto kūriniai, o ne gamtos padariniai, — sakau, sutinkamai su tuo matome, kad *jų pavadinimai nukreipia mūsų mintis į intelektą, bet ne toliau.* Kai kalbame apie *teisingumą* ar *dėkingumą,* mes neįsivaizduojame nieko egzistuojančio, ką suvoktume, — mūsų mintys apsiriboja abstrakčiomis šių dorybių *idėjomis* ir nesiskverbia toliau, kaip būna, kai kalbame apie *arklį* ar *geležį,* kurių rūšines *idėjas* mes svarstome ne tik kaip jos yra intelek-

te, bet ir kaip jos yra pačiuose daiktuose, kurie mums suteikia pirmapradžius šių *idėjų* pavyzdžius. Tačiau mišrių modusų, bent jau svarbiausios jų dalies, dorovinių dalykų, atveju pirmapradžius pavyzdžius mes traktuojame kaip esančius intelekte ir jais remiamės skirdami atskirus dalykus pagal pavadinimus. Štai kodėl, mano manymu, šios mišrių modusų *rūšių esmės* vadinamos specialesniu pavadinimu — *sąvokomis* kaip turinčios ypatingą teisę būti siejamos su intelektu.

13. Iš to mes taip pat galime sužinoti, *kodėl mišrių modusų sudėtinės idėjos paprastai yra sudėtingesnės negu gamtinių substancijų idėjos.* Kadangi jos yra intelekto, siekiančio tik savo paties tikslų ir kad būtų patogu glaustai išreikšti tas *idėjas,* kurias jis nori perteikti kitiems, kūriniai, jis dažnai labai laisvai sujungia į vieną abstrakčią *idėją* dalykus, kurie pagal savo prigimtį niekaip nesusiję, ir šitaip vienu terminu susieja didžiulę daugybę sudėtinių ir sudėtingų *idėjų.* Pavyzdžiui, pavadinimas „procesija" — kokį mišinį savarankiškų asmenų, drabužių, žvakių, nurodymų, judesių *idėjų* apima ši sudėtinė *idėja,* kurią žmogaus intelektas savavališkai sudarė, kad išreikštų ją šiuo vienu pavadinimu! Tuo tarpu substancijų rūšių sudėtinės *idėjos* paprastai yra sudarytos tik iš nedaugelio paprastų *idėjų,* o gyvūnų *rūšių* atveju paprastai dvi *idėjos* — būtent formos ir balso — sudaro visą nominalią esmę.

Šeštas skyrius

APIE SUBSTANCIJŲ PAVADINIMUS

1. *Įprasti substancijų pavadinimai,* kaip ir kiti bendrieji terminai, *žymi rūšis:* jie yra ne kas kita, kaip ženklai

tokių sudėtinių *idėjų,* kurias atitinka ar gali atitikti įvairios atskiros substancijos — dėl to jas galima apimti viena bendra sąvoka ir pažymėti vienu pavadinimu. Aš sakau — atitinka ar gali atitikti, nes nors pasaulyje yra tik viena saulė, tačiau taip abstrahavus jos *idėją,* kad ją galėtų atitikti daugiau substancijų (jeigu jų būtų kelios), tai taip pat bus rūšis, tarsi saulių būtų tiek pat daug, kiek yra žvaigždžių. Tie, kurie mano, kad yra daug saulių ir kad žmogui, esančiam reikiamu atstumu, kiekviena nejudanti žvaigždė atitinka pavadinimu „saulė" žymimą *idėją,* turi tam savų priežasčių; beje, tai gali mums parodyti, kiek daiktų rūšys arba, jei norite, *genera* ir *species* (šie lotyniški terminai reiškia man tą patį, kaip ir žodis „rūšis") priklauso nuo tokių žmonių sudarytų *idėjų* derinių, o ne nuo tikrosios daiktų prigimties, nes nėra neįmanoma, kad tai, kas, tiksliai kalbant, vienam yra žvaigždė, kitam būtų saulė.

2. Kiekvienos rūšies, arba *species,* matas ir riba, nustatantys šią atskirą rūšį ir skiriantys ją nuo kitų, yra tai, ką mes vadiname jos *esme;* tai *yra* ne kas kita, kaip *abstrakti idėja, su kuria susietas pavadinimas,* taigi viskas, ką apima ši *idėja,* yra esminga šiai rūšiai. Nors tai yra visa mums žinoma gamtinių substancijų *esmė,* pagal kurią mes skirstome jas į rūšis, tačiau aš ją vadinu atskiru pavadinimu „nominali esmė", kad skirčiau ją nuo tos realios substancijų sandaros, nuo kurios priklauso ši *nominali esmė* ir visos šios rūšies savybės ir kuri dėl to, kaip buvo sakyta, gali būti pavadinta *realia esme:* pavyzdžiui, *aukso nominali esmė* yra ta sudėtinė *idėja,* kurią žymi žodis „auksas", — tarkim, tebūnie tai geltonas tam tikro svorio, kalus, lydus ir patvarus kūnas. O *reali esmė* yra nepastebimų šio kūno dalelių san-

dara, nuo kurios priklauso šios kokybės ir visos kitos *aukso* savybės. Kaip labai jos skiriasi, nors abi vadinamos *esme,* aišku iš pirmo žvilgsnio.

3. Antai nors tikriausiai valingas judėjimas, juslė ir protas, sujungti su tam tikro pavidalo kūnu, sudaro sudėtinę *idėją,* su kuria aš ir kiti siejame pavadinimą „žmogus", taigi yra taip vadinamos *rūšies nominali esmė,* tačiau niekas nesakys, kad ši sudėtinė *idėja* yra *reali esmė* ir visų veiksmų, kuriuos gali atlikti bet kuris šios rūšies individas, šaltinis. Visų šių mūsų sudėtinę *idėją* sudarančių savybių pagrindas yra kažkas visai kita, ir jeigu mes taip pažintume tą *žmogaus* sandarą, iš kurios kyla jo sugebėjimai judėti, justi, mąstyti ir kitos galios ir nuo kurios priklauso jo toks įprastas pavidalas, kaip galbūt ją pažįsta angelai ir, žinoma, pažįsta jo Kūrėjas, mes turėtume visiškai kitą jo *esmės idėją* negu ta, kuri dabar sudaro mūsų šios *rūšies* apibrėžimą, kad ir kokia ji būtų. Ir mūsų atskiro žmogaus *idėja* taip skirtųsi nuo dabartinės, kaip garsaus Strasbūro laikrodžio[14] *idėja,* kurią turi žmogus, žinantis visas jo spyruokles, ratukus ir kitus įtaisus, skiriasi nuo tos, kurią turi į jį stebeilijantis kaimietis, matantis tik rodyklės judėjimą, girdintis laikrodžio dūžius ir pastebintis tik kai kuriuos išorinius dalykus.

4. Kad *esmė* įprastine šio žodžio prasme susijusi su *rūšimis* ir kad paskirų daiktų atveju į jas atsižvelgiama tik tiek, kiek jie yra skirstomi į *rūšis,* paaiškėja štai iš ko: tereikia pašalinti tas abstrakčias *idėjas,* pagal kurias mes skirstome individus į rūšis ir duodame jiems bendrus pavadinimus, ir mintis apie ką nors *esminga* kuriam nors iš jų iškart išnyksta: mes neturime jokio supratimo apie vieną be kitos, o tai aiškiai rodo jų ryšį.

Aš būtinai turiu būti tuo, kas esu, Dievas ir gamta mane tokį sukūrė, tačiau niekas iš to, ką aš turiu, nėra man esminga. Nelaimingas atsitikimas ar liga gali labai pakeisti mano spalvą ar pavidalą, karštinė ar nuokrytis gali atimti man protą ar atmintį arba ir vieną, ir kitą, o apopleksija atima ir jausmus, ir protą, ir net gyvybę. Kitos mano pavidalą turinčios būtybės gali būti sukurtos su daugiau ir geresnių arba mažiau ir blogesnių sugebėjimų, negu turiu aš; o kitos gali turėti protą ir juslę turėdamos kitokį pavidalą ir kūną negu aš. Nė vienas iš šių dalykų nėra esmingas nei vienam, nei kitam, nei apskritai jokiam individui, kol intelektas to nesusiejo su kokia nors daiktų rūšimi, arba *species;* o po to iškart pagal šios rūšies abstrakčią *idėją* kas nors tampa *esminga.* Tegu kas nors įsigilina į savo paties mintis, ir jis pamatys, kad kai jis galvoja ar kalba apie tai, kas *esminga,* jam iškart ateina į galvą mintis apie tam tikrą rūšį arba sudėtinę *idėją,* kurią žymi koks nors bendras pavadinimas, ir kad būtent jos atžvilgiu apie vieną ar kitą kokybę sakoma, kad ji yra esminė. Taigi, jeigu paklaustų, ar turėti protą yra *esminga* man ar kuriai nors kitai atskirai kūniškai būtybei, aš atsakyčiau — ne, ne daugiau, negu šiam baltam daiktui, ant kurio aš rašau, yra *esminga* būti išrašytam žodžiais. Tačiau jeigu ši atskira būtybė bus priskirta rūšiai „žmogus" ir gaus pavadinimą „žmogus", tada protas yra *esminė* jos kokybė, nes tariama, kad protas yra sudėtinės *idėjos,* kurią žymi pavadinimas „žmogus", dalis, lygiai kaip daiktui, ant kurio aš rašau, bus *esminga* apimti žodžius, jeigu aš pavadinsiu jį *traktatu* ir priskirsiu jį šiai *rūšiai.* Taigi *esminga ir neesminga yra susiję tik su mūsų abstrakčiomis idėjomis ir joms priskiriamais pavadinimais;* tai reiš-

kia tik tai, kad jeigu koks nors atskiras daiktas neturi tų kokybių, kurias apima abstrakti *idėja*, žymima kokiu nors bendruoju terminu, jis negali būti priskirtas šiai *rūšiai* ir vadinamas tuo pavadinimu, nes ši abstrakti *idėja* ir yra pati šios *rūšies esmė*.

5. Taigi, jeigu *kūno idėja*, kaip mano kai kurie žmonės, yra vien tik tįsumas, arba erdvė, tada tankis nėra *esmingas* kūnui. Jeigu kiti *idėją*, kuriai duoda pavadinimą „kūnas", sudaro iš tankio ir tįsumo, tuomet tankis yra esmingas *kūnui*. Vadinasi, *esminga* laikoma *tai ir tik tai, kas sudaro dalį sudėtinės idėjos, kurią žymi rūšies pavadinimas*, ir be šios dalies joks atskiras daiktas negali būti priskirtas šiai rūšiai ir vadinamas šiuo pavadinimu. Jeigu būtų rasta materijos dalelė, turinti visas kitas geležies kokybes, tačiau nepaklūstanti magnetui, nepasiduodanti jo traukai ir neįgaunanti iš jo krypties, argi kam nors kiltų klausimas, ar ji nestokoja ko nors *esmingo?* Juk būtų absurdiška klausti, ar realiai egzistuojantis daiktas nestokoja ko nors jam *esmingo*. Arba ar galima būtų aiškintis, ar tai sudaro *esminį* ir *rūšinį* skirtumą, ar ne, jeigu mes neturime kito mato tam, kas yra *esminga* arba sudaro *rūšies ypatumą*, išskyrus mūsų abstrakčias *idėjas?* Ir kalbėti apie rūšinius skirtumus gamtoje nesiejant jų su bendromis *idėjomis* ir pavadinimais reiškia kalbėti nesuprantamai. Aš kiekvieno paklausčiau: ko pakanka sudaryti *esminiam* skirtumui gamtoje tarp dviejų atskirų daiktų, neatsižvelgiant į tam tikrą abstrakčią *idėją*, kuri laikoma *rūšies* esme ir matu? Jeigu atmesime visus tokius pavyzdžius ir matus, įsitikinsime, kad atskiriems daiktams, kai jie imami patys savaime, visos jų turimos kokybės yra vienodai *esmingos*, ir viskas, kas būdinga kiekvienam

atskiram daiktui, bus jam *esminga* arba veikiau visai niekas nebus *esminga*. Nors galbūt klausimas, ar *geležiai* yra *esminga* būti traukiamai magneto, yra protingas, vis dėlto aš manau, kad visai nepritiktų ir būtų tuščias daiktas klausti, ar tai *esminga* atskirai materijos dalelei, su kuria aš smailinu plunksną, kuriai nepriskiriu pavadinimo „geležis" ir nelaikau jos priklausančia tam tikrai *rūšiai*. Ir jeigu, kaip buvo sakyta, mūsų abstrakčios *idėjos*, turinčios su jomis susietus pavadinimus, yra *rūšies* ribos, niekas negali būti joms *esminga*, išskyrus tai, ką apima šios *idėjos*.

6. Tiesa, aš dažnai kalbėjau apie *realią esmę*, kuri substancijų atveju skiriasi nuo tų abstrakčių jų *idėjų*, kurias aš vadinu jų *nominalia esme*. Šia *realia esme* aš vadinu realią kokio nors daikto sandarą, kuri yra visų jo savybių, sujungtų į *nominalią esmę* ir nuolat aptinkamų egzistuojant drauge su ja, pagrindas, — tą ypatingą sandarą, kuri vidujai būdinga visiems daiktams be jokio ryšio su kuo nors išoriška. Tačiau *esmė* net šia prasme *susijusi su rūšimi* ir numato *rūšį*. Būdama ta realia sandara, nuo kurios priklauso savybės, ji būtinai numato daiktų rūšį, nes savybės priklauso tik *rūšiai*, o ne atskiriems daiktams; pavyzdžiui, jeigu *aukso* nominalia esme laikysime tai, kad jis yra tam tikros būdingos spalvos ir svorio kūnas, pasižymintis kalumu ir lydumu, tai jo reali esmė yra ta materijos dalelių sandara, nuo kurios priklauso šios kokybės ir jų junginys; ji taip pat yra jo tirpumo karališkajame vandenyje bei kitų su šia sudėtine *idėja* susijusių savybių pagrindas. Čia yra *esmės* ir *savybės*, bet tik tuomet, jeigu tariama rūšis arba bendroji abstrakti *idėja*, kuri laikoma nekintama; tačiau nėra tokios atskiros materijos dalelės, ku-

riai kuri nors iš šių kokybių būtų priskirta kaip *esminga* arba neatskiriama nuo jos. Tai, kas *esminga*, priklauso jai kaip sąlyga, dėl kurios ji yra tos ar kitos rūšies; tačiau jeigu ji nustojama traktuoti kaip turinti tam tikros abstrakčios *idėjos* pavadinimą, nebėra nieko, kas būtų jai būtina, nieko, kas būtų neatskiriama nuo jos. Iš tiesų mes tik tariame substancijų *realių esmių* būtį, tiksliai nežinodami, kas jos yra; tačiau tai, kas susieja jas su *rūšimi*, yra nominali esmė, kurios numanomas pagrindas ir priežastis jos yra.

7. Kitas dalykas, kurį reikia aptarti, — pagal kurią iš šių esmių *substancijos skirstomos* į rūšis, arba *species;* akivaizdu, kad *pagal nominalią esmę.* Juk būtent ją vieną žymi pavadinimas, kuris yra rūšies ženklas. Todėl neįmanoma, kad kas nors apibrėžtų daiktų, kuriuos mes skirstome vartodami bendrus pavadinimus, rūšis, išskyrus tą *idėją,* kurios ženklas yra šis pavadinimas; kaip buvo parodyta, ji ir yra tai, ką mes vadiname *nominalia esme.* Kodėl mes sakome, kad tai yra *arklys,* o tai — *mulas,* tai — *gyvūnas,* o tai — *žolė?* Kaip koks nors atskiras daiktas priskiriamas tai ar kitai *rūšiai,* jei ne dėl to, kad jis turi tą nominalią esmę arba — o tai yra tas pat — atitinka tą abstrakčią *idėją,* su kuria yra susietas šis pavadinimas? Norėčiau, kad kiekvienas įsigilintų į savo mintis, kurios jam kyla girdint arba tariant kurį nors iš šių ar kitų substancijų pavadinimų, idant sužinotų, kokios rūšies *esmes* jie žymi.

8. Kad *daiktų rūšys mums yra ne kas kita, kaip jų suskirstymas duodant atskirus pavadinimus pagal mūsų sudėtinę idėją,* o ne pagal tikslią, skirtingą nuo kitų, realią jų *esmę,* aišku iš to, jog daugelis atskirų daiktų, priskirtų vienai rūšiai, vadinamų vienu bendru pavadinimu

ir laikomų esančiais vienos *rūšies*, vis dėlto turi nuo jų realios sandaros priklausančių kokybių, kurios taip skiriasi viena nuo kitos, kaip ir nuo kitų kokybių, kurios laikomos skirtingomis *rūšies atžvilgiu*. Tai lengvai pastebi visi susiduriantys su gamtiniais kūnais, o ypač dažnai liūdnas patyrimas tuo įtikina chemikus, kurie kartais tuščiai vienoje sieros, stibio ar sieros rūgšties dalyje ieško tų pačių kokybių, kurias aptiko kitose. Mat nors tai yra tos pačios *rūšies* kūnai, turintys tą pačią nominalią *esmę* ir tą patį pavadinimą, tačiau nuodugniai tiriami jie dažnai atskleidžia tokias skirtingas kokybes, kad nepateisina labai atsargių chemikų lūkesčių ir darbo. Tačiau jeigu daiktai būtų skirstomi į *rūšis* pagal jų realias esmes, surasti skirtingų savybių dviejose atskirose tos pačios *rūšies* substancijose būtų lygiai taip pat neįmanoma, kaip ir surasti dviejų apskritimų ar lygiašonių trikampių skirtingų savybių. Mums *esmė* iš tiesų yra tai, dėl ko kiekvienas atskiras daiktas priskiriamas tai ar kitai *klasei* arba — o tai yra tas pat — tam ar kitam bendram pavadinimui; kas dar tai galėtų būti, jei ne ta abstrakti *idėja*, su kuria yra susietas šis pavadinimas? Taigi iš tiesų esmė susijusi ne tiek su atskirų daiktų būtimi, kiek su jų bendrais pavadinimais.

9. Iš tiesų *mes negalime daiktų* klasifikuoti ir *skirstyti į rūšis*, taigi ir pavadinti (o tai ir yra rūšiavimo tikslas) *pagal jų realias esmes*, nes mes jų nežinome. Substancijų pažinimo ir skyrimo atžvilgiu mūsų sugebėjimai padeda mums pasiekti tik tų juslinių *idėjų*, kurias jose pastebime, derinį; kad ir kaip kruopščiai ir tiksliai mes sugebėtume sudaryti šį derinį, vis dėlto jis yra labiau nutolęs nuo tikrosios vidinės sandaros, iš kurios kyla šios kokybės, negu, kaip sakiau, kaimiečio *idėja* skiriasi

nuo garsaus Strasbūro laikrodžio, kurio jis mato tik išorinį pavidalą ir judesius, vidinio mechanizmo. Nėra tokio niekingo augalo ar gyvūno, kuris nestulbintų plačiausio intelekto. Nors įprastinis naudojimasis mus supančiais daiktais įveikia mūsų nuostabą, tačiau neapsaugo mūsų nuo neišmanymo. Kai mes imamės tirti akmenis, kuriais vaikščiojame, arba geležį, kurią kasdien laikome rankose, tuojau įsitikiname, kad nežinome jų sandaros ir negalime pateikti jokio įvairių aptinkamų jų kokybių paaiškinimo. Akivaizdu, kad mes nežinome vidinės sandaros, nuo kurios priklauso jų savybės. Neieškokime pavyzdžių toli, imkime pačius paprasčiausius ir aiškiausius, kokius galime įsivaizduoti, kaip antai: kokia dalelių sandara, kokia reali *esmė* suteikia švinui ir stibiui lydumą, o medžiui ir akmenims — ne? Kas suteikia švinui ir geležiai kalumą, o stibiui ir akmenims — ne? O juk kiekvienas žino, kaip jie dar be galo toli nuo augalų ir gyvūnų subtilių mechanizmų ir nesuvokiamų realių esmių. Išmintingiausiojo ir visagalio Dievo meistriškumas didžiuliame visatos statinyje ir kiekvienoje jo dalyje kur kas labiau pranoksta paties smalsiausio ir sumaniausio žmogaus sugebėjimus ir supratimą, negu paties sumaniausio žmogaus geriausias išradimas — nemokšiškiausios iš protingų būtybių sąvokas. Todėl mes tuščiai pretenduojame skirstyti daiktus į rūšis ir pavadinę priskirti juos tam tikroms klasėms pagal jų *realias esmes,* kurios anaiptol nėra mūsų atskleistos ir suprastos. Neregys gali taip pat lengvai suskirstyti daiktus pagal jų spalvą, o praradęs uoslę — atskirti leliją nuo rožės iš kvapo, kaip ir pagal jų vidinę sandarą, kurios jis nežino. Kas mano sugebąs atskirti avis nuo ožkų pagal jų

realias esmes, kurių jis nežino, tegu, jei nori, išmėgina savo įgūdžius *rūšių*, vadinamų „kazuarai" ir „kveričinčijos"[15], atžvilgiu ir pagal jų vidines realias esmes nustato šių *rūšių* ribas, nežinodamas juslėmis suvokiamų kokybių sudėtinės *idėjos*, kurią kiekvienas iš šių pavadinimų žymi tose šalyse, kur randami šie gyvūnai.

14. Norint suskirstyti į *rūšis* atskiras substancijas remiantis įprastine prielaida, kad yra tam tikros tikslios daiktų *esmės* arba *formos*, pagal kurias visi egzistuojantys atskiri daiktai iš prigimties yra suskirstyti į *rūšis*, reikalingi šie dalykai.

15. *Pirma*, reikia būti tikram, kad gamta kurdama daiktus visuomet siekia padaryti juos susijusius su tam tikromis susistemintomis, nustatytomis *esmėmis*, kurios turi būti visų kuriamų daiktų modeliai. Šį teiginį, paprastai pateikiamą tokia nenugludinta prasme, būtina geriau paaiškinti, kad su juo būtų galima visiškai sutikti.

16. *Antra*, būtina žinoti, ar gamta visuomet pasiekia tą *esmę*, kurią ji numatė kurdama daiktus. Įvairiose gyvūnų rūšyse pasitaikantys nenormalūs ir išsigimę palikuonys visuomet duos mums pagrindą abejoti tuo, arba abejoti ir vienu, ir kitu.

17. *Trečia*, būtina nustatyti, ar tie, kuriuos mes vadiname *išsigimėliais*, iš tiesų yra kitos *rūšies* scholastine žodžio „rūšis" prasme, nes neabejotina, kad visa, kas egzistuoja, turi savo ypatingą sandarą, ir vis dėlto mes įsitikiname, jog kai kurie iš šių išsigimusių padarų turi nedaug arba visai neturi tų kokybių, kurios laikomos kylančiomis iš *esmės* ir susijusiomis su *esme* tos *rūšies*, iš kurios jie randasi ir kuriai tikriausiai priklauso pagal savo kilmę.

18. *Ketvirta,* daiktų, kuriuos mes skirstome į *rūšis,* o suskirstę pavadiname, *realios esmės* turi būti žinomos, t.y. mes turime turėti jų *idėjas.* Tačiau kadangi mes nežinome šių keturių dalykų, *tariamos realios daiktų esmės nepraverčia mums skirstant substancijas į rūšis.*

19. *Penkta,* šiuo atveju vienintelė įsivaizduojama pagalba būtų sudaryti tikslias daiktų *savybių,* kylančių iš jų skirtingų realių esmių, sudėtines *idėjas* ir pagal jas skirstyti juos į *rūšis.* Tačiau ir šito negalima padaryti, nes, nežinant pačios realios esmės, neįmanoma žinoti visų tų kokybių, kurios iš jos kyla ir yra taip su ja susijusios, kad trūkstant kurios nors vienos iš jų mes galime padaryti tvirtą išvadą, jog šios esmės čia nėra, taigi daiktas nėra tos *rūšies.* Mes niekada negalime žinoti, kiek tiksliai yra nuo realios *aukso* esmės priklausančių savybių, kurių nors vienos trūkstant nebelieka aukso realios esmės, taigi ir aukso, jeigu nežinome pačios aukso realios esmės ir neapibrėžiame pagal ją šios *rūšies.* Vartodamas žodį „auksas", aš čia turiu galvoje atskirą materijos gabalėlį, pavyzdžiui, paskutinę nukaltą ginėją. Juk jeigu jis savo įprastine reikšme čia žymėtų tą sudėtinę *idėją,* kurią aš ar kas nors kitas vadiname auksu, t.y. aukso nominalią esmę, tai būtų *nesuprantama kalba:* taip sunku parodyti įvairias žodžių reikšmes ir jų netobulumą, kai tam reikalui mes neturime nieko kito, išskyrus žodžius.

21. Tačiau kadangi, kaip buvo pažymėta, mums reikalingi bendri žodžiai, nors mes ir nežinome daiktų realių esmių, viskas, ką mes galime padaryti, — tai surinkti tokį skaičių paprastų *idėjų,* kiek ištyrę mes randame jų sujungtų drauge egzistuojančiuose daiktuose,

ir sudaryti iš jų vieną sudėtinę *idėją*. Nors tai ir nėra kokios nors egzistuojančios substancijos reali esmė, tačiau yra *rūšinė esmė*, kuriai priklauso mūsų pavadinimas, ir gali būti sukeista su ja vietomis; šitaip mes bent jau galime patikrinti šių nominalių esmių teisingumą. Pavyzdžiui, kai kas teigia, kad *kūno* esmė yra *tįsumas;* jeigu taip yra, mes niekada negalime suklysti pakeisdami patį daiktą jo esme. Taigi kalbėdami pakeiskime *kūną tįsumu* ir, užuot sakę „kūnas juda", sakykime „tįsumas juda" ir pažiūrėkime, kas iš to išeis. Kas sakytų, kad vienas tįsumas postūmiu išjudina kitą tįsumą, jau vien šiuo posakiu pakankamai parodytų tokios sąvokos absurdiškumą. Ko nors *esmė* mūsų atžvilgiu yra visa sudėtinė *idėja*, kurią apima ir žymi šis pavadinimas; substancijų atveju, be įvairių jas sudarančių skirtingų paprastų *idėjų*, ji visada apima miglotą substancijos *idėją* arba jų junginio nežinomo pagrindo ir priežasties *idėją;* todėl kūno esmė yra ne tiesiog tįsumas, bet tįsus tankus daiktas, ir pasakyti, kad tįsus tankus daiktas išjudina arba pastumia kitą, yra tas pat, kaip pasakyti, kad *kūnas* išjudina arba pastumia, ir yra lygiai taip pat suprantama. Panašiai pasakyti, kad protingas gyvūnas gali kalbėti, yra tas pat, kaip pasakyti „žmogus". Tačiau niekas nesakys, kad protingumas gali kalbėti, nes jis nesudaro visos esmės, kuriai duodame pavadinimą „žmogus".

22. Pasaulyje yra būtybių, kurios iš išvaizdos panašios į mus, tačiau yra plaukuotos, nemoka kalbėti ir neturi proto. Esama silpnapročių, kurie iš išvaizdos yra visiškai tokie pat kaip mes, tačiau stokoja proto, o kai kurie iš jų — ir kalbos. Kalbama, kad yra būtybių

(*sit fides penes auctorem*[16], tačiau kad tokių gali būti, čia nėra jokio prieštaravimo), kurios panašios į mus kalba, protu, išvaizda ir kitais dalykais, tačiau turi plaukuotas uodegas; taip pat yra tokių, kur vyrams neauga barzda, ir tokių, kur barzda auga moterims. Jeigu paklaustų, ar visos jos yra *žmonės*, ar ne, ar visos priklauso žmonių *rūšiai*, aišku, kad klausimas susijęs tik su nominalia esme, nes tos iš jų, kurioms tinka žodžio „žmogus" apibrėžimas arba šiuo pavadinimu žymima sudėtinė *idėja*, yra *žmonės*, o kitos — ne. Tačiau jeigu būtų klausiama apie tariamą realią esmę ir ar šių įvairių būtybių vidinė sandara ir kūno sudėjimas rūšies požiūriu yra skirtingi, mums būtų visiškai neįmanoma atsakyti, nes tai nė kiek neįeina į mūsų rūšies *idėją;* mes tik turime pagrindo manyti, kad kai sugebėjimai ar išorinė sandara taip smarkiai skiriasi, vidinė sandara nėra visiškai tokia pati. Bet klausti, koks realios vidinės sandaros skirtumas sudaro rūšinį skirtumą, yra tuščias daiktas, *nes mūsų rūšių matai yra tik mūsų abstrakčios idėjos,* kurias mes žinome, o ne vidinė sandara, kuri nėra jų dalis. Argi vien tik skirtingas odos plaukuotumas yra silpnapročio ir beuodegės beždžionės skirtingos vidinės rūšinės sandaros požymis, jeigu jie sutampa išvaizda ir proto bei kalbos stokojimu? Ir argi proto ir kalbos stokojimas mums nėra silpnapročio ir protingo žmogaus skirtingos realios sandaros ir *rūšies* požymis? Tas pat yra ir kitais atvejais, jeigu mes teigiame, kad rūšių, arba *species,* skirtumas yra tvirtai nustatytas realaus kūno sudėjimo ir slaptos daiktų sandaros.

26. Kadangi akivaizdu, jog mes substancijas skirstome į rūšis ir pavadiname pagal jų *nominalias,* o ne pa-

gal *realias* esmes, kitas dalykas, kurį reikia aptarti, — kaip ir kas sukuria šias *esmes*. Dėl pastarojo klausimo, tai akivaizdu, kad jas *sukuria intelektas*, o ne gamta: jeigu jos būtų gamtos kūrinys, jos negalėtų įvairių žmonių būti tokios įvairios ir skirtingos, kokias jas mums rodo esant patyrimas. Jeigu mes jas ištirsime, pamatysime, kad kurios nors vienos substancijų *rūšies* nominali esmė ne visų žmonių yra tokia pati, net tų rūšių, kurios mums yra geriausiai žinomos. Jeigu abstrakti *idėja*, turinti pavadinimą „žmogus", būtų gamtos sukurta, ji negalėtų įvairių žmonių būti skirtinga ir vienam būti *animal rationale*, o kitam — *animal implume bipes latis unguibus*[17]. Kas pavadinimą „žmogus" susieja su sudėtine *idėja*, susidedančia iš juslės ir savaimingo judėjimo, sujungtų su tam tikros išvaizdos kūnu, turi vieną *rūšies* „žmogus" esmę, o tas, kuris toliau gilindamasis prideda protingumą, turi kitokią *rūšies*, kurią jis vadina „žmogus", esmę; taigi tas pats individas, kuris vienam bus tikras *žmogus*, kitam nebus žmogus. Aš manau, vargu ar kas nors pripažins, kad *rūšies* „žmogus" esminis skiriamasis požymis yra gerai žinoma stačia padėtis; ir vis dėlto nesunku pamatyti, kaip dažnai žmonės apibūdina gyvūnų rūšis veikiau pagal jų išvaizdą, o ne pagal kilmę, — juk ne kartą buvo ginčijamasi dėl to, ar kai kuriuos žmonių naujagimius reikia palikti gyvus ir pakrikštyti, ar ne, vien todėl, kad savo išvaizda jie skyrėsi nuo įprastinio vaikų sudėjimo, nežinant, ar jie taip pat apdovanoti protu, kaip ir vaikai, išlieti kitoje formoje: kai kurie iš jų, nors ir turintys įprastą išvaizdą, visą gyvenimą neparodo turį net tiek proto, kiek jo turi beždžionė ir dramblys, ir niekada niekaip neparodo, kad juos valdo protinga sie-

la. Iš to akivaizdu, kad esminiu žmonių *rūšies* požymiu buvo laikomas išorinis pavidalas, vien tik kurio stoką buvo galima pastebėti, o ne proto sugebėjimas, apie kurį niekas negalėjo žinoti, ar atėjus metui jo bus stokojama, ar ne. Mokytas teologas ir teisininkas tokiais atvejais turi atsisakyti savojo teologinio *animal rationale* apibrėžimo ir pakeisti jį kokia nors kita žmonių rūšies esme. Ponas Ménage'as[18] pateikia mums šiuo atžvilgiu vertą dėmesio pavyzdį. „Kai gimė šv. Martyno vienuolyno abatas, — pasakoja jis, — savo išvaizda jis buvo taip menkai panašus į žmogų, kad ji veikiau liudijo jį esant išsigimėlį. Kurį laiką buvo svarstoma, ar jį krikštyti, ar ne. Vis dėlto jis buvo pakrikštytas ir laikinai paskelbtas žmogumi (kol laikas parodys, ką jis sugeba). Gamta suformavo jį taip nevykusiai, kad jis visą gyvenimą buvo vadinamas abatu Malotru, t.y. baidykle. Jis buvo iš Kano."* Kaip matome, šis vaikas vos nebuvo pašalintas iš žmonių giminės tik dėl savo išvaizdos. Jis vos ne vos išsigelbėjo būdamas toks, koks yra, ir nėra jokios abejonės, kad jeigu jo išvaizda būtų buvusi dar mažumėlę keistesnė, jis būtų buvęs sunaikintas kaip padaras, kuris negali būti laikomas žmogumi. Ir vis dėlto negalima nurodyti jokios priežasties, kodėl jame negalėtų glūdėti protinga siela, jeigu jo veido bruožai būtų šiek tiek kitokie, — kodėl šiek tiek ilgesnis veidas arba labiau priplota nosis, arba platesnė burna, kaip ir visa kita jo nevykusioje išvaizdoje, negalėtų derėti su tokia siela, su tokiais sugebėjimais, kurie, nepaisant jo sudarkytos išvaizdos, padėjo jam užimti aukštą postą bažnyčioje.

---

* Ménagiana, 2 éd. 1694, t. i, p. 278.

27. Labai norėčiau žinoti, kas tada yra tikslios ir *nejudamos* šios *rūšies ribos?* Įsigilinus paaiškėja, kad nėra tokio dalyko, gamtos sukurto ir nustatyto tarp žmonių. Akivaizdu, kad mes nežinome nei šios, nei kurios nors kitos substancijų rūšies realios esmės, todėl mūsų nominaliose esmėse, kurias mes patys sudarome, jos yra tokios neapibrėžtos, kad jeigu įvairių žmonių paklaustų apie ką tik gimusį keistos išvaizdos *naujagimį,* ar tai žmogus, ar ne, nėra abejonės, jog atsakymai būtų skirtingi. To negalėtų būti, jeigu nominalios esmės, pagal kurias mes atribojame ir skiriame substancijų *rūšis,* nebūtų iš dalies laisvai žmogaus sukurtos, bet būtų tiksliai nukopijuotos nuo griežtai gamtos nustatytų ribų, pagal kurias ji skirsto visas substancijas į tam tikras *rūšis.* Kas imsis spręsti, kokiai *rūšiai* priklauso Liceto*[19] minimas išsigimėlis su žmogaus galva ir kiaulės kūnu? Arba tie kiti, turėję žmogaus kūną ir gyvulių — šunų, arklių ir t.t. — galvas? Jeigu kurie nors iš šių padarų būtų gyvenę ir galėję kalbėti, būtų buvę dar kebliau. Jeigu viršutinė dalis iki juosmens būtų žmogaus, o apatinė — kiaulės, ar būtų žmogžudystė sunaikinti tokį padarą? Arba ar būtų reikėję tartis su vyskupu dėl to, ar šis padaras pakankamai yra žmogus, kad jį būtų galima prileisti prie krikštyklos? Man pasakojo, kad prieš kelerius metus panašiomis aplinkybėmis tai atsitiko Prancūzijoje. Gyvūnų *rūšių* ribos mums yra tokios neapibrėžtos, ir mes neturime kito jų mato, išskyrus savo pačių sudarytas sudėtines *idėjas,* be to, esame taip toli nuo tikro žinojimo, kas yra *žmogus,* nors tikriausiai bet koks abejojimas tuo bus laiko-

---

* Liceto, F. *De monstrorum causis...* 1616, lib. i, c. 3

mas dideliu neišmanymu. Ir vis dėlto, manau, galiu pasakyti, kad tikrosios šios *rūšies* ribos yra tokios neapibrėžtos, o tikslus jos nominalią esmę sudarančių paprastų *idėjų* skaičius anaiptol nėra nustatytas ir gerai žinomas, tad vis dar gali kilti labai esminių abejonių; aš manau, kad nė vienas iš mūsų jau turimų žodžio „žmogus“ apibrėžimų ar šios rūšies gyvūnų aprašymų nėra toks tobulas ir tikslus, jog patenkintų dėmesingą smalsų žmogų, o juo labiau — jog sulauktų bendro pritarimo ir taptų tuo, kuo žmonės visuomet remtųsi spręsdami apie abejotinus atvejus ir nutardami, ar padarai, kurių gali pasitaikyti, turi gyventi ar mirti, turi būti pakrikštyti ar ne.

28. Tačiau nors šios *substancijų nominalios esmės* yra sukurtos intelekto, vis dėlto jos *nėra sukurtos taip savavališkai, kaip mišrių modusų esmės*. Nominaliai esmei sukurti būtina, *pirma*, kad ją sudarančios *idėjos* būtų taip sujungtos, kad sudarytų vieną *idėją*, nors ir kokia ji būtų sudėtinga. *Antra*, kad taip sujungtos atskiros *idėjos* būtų tiksliai tos pačios, ne daugiau ir ne mažiau. Mat jeigu dvi abstrakčios sudėtinės *idėjos* skiriasi arba sudedamųjų dalių skaičiumi, arba jų rūšimi, jos sudaro dvi skirtingas esmes, o ne tą pačią. Dėl pirmosios sąlygos, tai intelektas kurdamas sudėtines substancijų *idėjas* tik seka gamta ir nesujungia tokių *idėjų*, kurios nelaikomos sujungtomis gamtoje. Niekas avies balso nesujungia su arklio pavidalu arba švino spalvos su aukso svoriu ar patvarumu, kad sudarytų kokių nors realių substancijų sudėtines *idėjas*, jeigu nenori prikimšti galvą *chimerų*, o savo kalbą — nesuprantamų žodžių. Matydami, kad kai kurios kokybės visuomet yra susijungusios ir egzistuoja drauge, žmonės šiuo atžvilgiu

kopijavo gamtą ir iš taip sujungtų *idėjų* sudarė savo sudėtines substancijų *idėjas*. Mat nors žmonės gali sudaryti kokias tik nori sudėtines *idėjas* ir duoti joms kokius tik nori pavadinimus, tačiau jeigu jie nori, kad juos suprastų, kai jie kalba apie realiai egzistuojančius dalykus, jie tam tikru mastu turi priderinti savo *idėjas* prie daiktų, apie kuriuos kalba; kitaip žmonių kalba primins Babelio bokštą, ir kiekvieno žmogaus žodžiai, suprantami tik jam pačiam, nebepadės bendrauti ir patenkinti kasdienius gyvenimo poreikius, jeigu jų žymimos *idėjos* tam tikru mastu neatitiks realiai egzistuojančių substancijų įprastinių apraiškų ir santykių.

29. *Antra*, nors žmogaus intelektas, *sudarydamas savo sudėtines substancijų idėjas*, niekada nesujungia tokių *idėjų*, kurios realiai neegzistuoja arba nelaikomos egzistuojančiomis drauge, taigi jis iš tiesų perima šį junginį iš gamtos, tačiau jo derinamų *idėjų skaičius priklauso nuo nevienodo sudarytojų atidumo, stropumo ir vaizduotės*. Paprastai žmonės pasitenkina nedaugeliu juslėmis suvokiamų akivaizdžių kokybių ir dažnai, o gal ir visada praleidžia kitas tokias pat svarbias ir taip pat tvirtai sujungtas, kaip ir tos, kurias jie ima. Yra dvi juslėmis suvokiamų substancijų rūšys: viena — organiniai kūnai, kurie dauginasi sėklomis; jų svarbiausioji kokybė ir būdingiausias *rūšį* apibrėžiantis bruožas yra išvaizda; todėl augalų ir gyvūnų atveju paprastai pasitenkinama tam tikrą formą turinčios tįsios tankios substancijos *idėja*. Kad ir kaip kai kurie žmonės vertintų savąjį *animal rationale* apibrėžimą, vis dėlto aš esu tikras, kad jeigu pasitaikytų kalba ir protu apdovanota būtybė, neturinti įprastinės žmogaus išvaizdos, vargu ar ji būtų laikoma žmogumi, nors neabejotinai būtų

animal rationale. Ir jeigu Bileamo asilė būtų visą gyvenimą taip protingai kalbėjusi su savo šeimininku, kaip kalbėjosi vienąsyk[20], abejoju, ar kas nors būtų pamanęs ją esant vertą pavadinimo „žmogus" arba būtų pripažinęs ją esant tos pačios *rūšies,* kaip ir jis pats. Kaip augalų ir gyvūnų atveju išvaizda, taip daugelio kitų kūnų, kurie dauginasi ne sėklomis, atveju spalva yra tai, į ką mes daugiausia kreipiame dėmesį ir kuo remiamės. Antai kur pastebime aukso spalvą, esame linkę įsivaizduoti ir visas kitas kokybes, kurias apima mūsų sudėtinė *idėja;* paprastai šias dvi akivaizdžias kokybes, t.y. išvaizdą ir spalvą, mes laikome taip patikimai įvairias *rūšis* skiriančiomis *idėjomis,* kad matydami gerą paveikslą iškart sakome: „Tai liūtas, o tai rožė; tai auksas, o tai sidabrinė taurė", remdamiesi tik formų ir spalvų skirtumais, kuriuos akiai atvaizduoja teptukas.

30. Tačiau nors šito pakanka šiurkščioms ir miglotoms sąvokoms ir tikslumu nepasižyminčiai kalbai bei mąstymui, vis dėlto *žmonės anaiptol nesutaria, kiek tiksliai paprastų idėjų arba kokybių, priklausančių bet kuriai daiktų rūšiai, žymi jos pavadinimas.* Ir čia nėra nieko nuostabaus, nes norint nustatyti, kiek ir kokių paprastų *idėjų* gamtoje yra nuolat ir neatskiriamai susijusios ir visuomet randamos drauge tame pačiame objekte, reikia daug laiko, pastangų ir sumanumo, tikslaus tyrimo ir ilgo nagrinėjimo. Dauguma žmonių stokoja ir laiko, ir polinkio, ir uolumo, kad bent pakenčiamai tai padarytų, ir pasitenkina keliomis akivaizdžiomis ir išorinėmis daiktų apraiškomis, pagal kurias lengvai skiria ir rūšiuoja juos kasdienio gyvenimo reikmėms, ir toliau jų netyrinėdami duoda jiems pavadinimus arba pritaiko jau vartojamus pavadinimus. Nors kasdieniuo-

se pokalbiuose jie pakankamai gerai atlieka nedaugelio akivaizdžių drauge egzistuojančių kokybių ženklų vaidmenį, tačiau nustatyta reikšme toli gražu neapima tiksliai apibrėžto paprastų *idėjų* skaičiaus, o juo labiau visų tų, kurios yra sujungtos gamtoje. Kas po tokio sąmyšio dėl *genus* ir *species* ir tiekos kalbų apie rūšinius skirtumus susimąstys apie tai, kiek dar nedaug žodžių turi nustatytus apibrėžimus, pagrįstai gali įsivaizduoti, kad tiek daug triukšmo sukėlusios *formos* yra tik *chimeros*, nė kiek mums nenušviečiančios daiktų rūšinės prigimties. O tas, kas atsižvelgs į tai, kad substancijų pavadinimai anaiptol neturi tokių reikšmių, dėl kurių sutartų visi jas vartojantys, turės pagrindo padaryti išvadą, kad nors visos substancijų nominalios esmės ir laikomos nukopijuotomis nuo gamtos, vis dėlto visos jos ar bent jau dauguma jų yra labai netobulos, nes įvairių žmonių šios sudėtinės *idėjos* yra sudarytos labai skirtingai, todėl šios *rūšių* ribos yra tokios, kokias jas nustato žmonės, o ne gamta, jeigu tik gamtoje yra tokios iš anksto nustatytos ribos. Tiesa, daugelis atskirų substancijų gamtos yra taip sudarytos, kad atitinka viena kitą ir yra panašios viena į kitą, taigi duoda pagrindą skirstyti jas į rūšis. Tačiau kadangi mes rūšiuojame daiktus arba sudarome apibrėžtas *rūšis* tam, kad galėtume jas pavadinti ir aprėptume bendraisiais terminais, aš nematau, kaip, tiesą sakant, būtų galima sakyti, jog gamta nustato daiktų *rūšių* ribas arba, jeigu taip yra, jog mūsų nustatytos *rūšių* ribos nevisiškai sutampa su nustatytomis gamtos. Kadangi bendri pavadinimai mums reikalingi jau dabar, mes nelaukiame, kol bus visiškai atskleistos visos tos kokybės, kurios mums geriausiai parodytų svarbiausius

daiktų skirtumus ir sutapimus, bet patys dalijame juos į *rūšis* pagal tam tikras akivaizdžias apraiškas, kad, turėdami bendrus pavadinimus, galėtume lengviau perteikti savo mintis apie juos. Nežinodami apie kokią nors substanciją nieko kito, išskyrus joje sujungtas paprastas *idėjas*, ir matydami, jog kai kurie atskiri daiktai atitinka kitus kai kurių iš šių paprastų *idėjų* atžvilgiu, mes padarome šį derinį mūsų rūšine *idėja* ir duodame jai bendrą pavadinimą, kad užrašydami savo pačių mintis ir pokalbiuose su kitais galėtume vienu trumpu žodžiu apimti visus šią sudėtinę *idėją* atitinkančius atskirus daiktus, nevardydami ją sudarančių paprastų *idėjų*, taigi negaištume laiko ir tuščiai nekalbėtume pateikdami nuobodžius aprašymus, kurių, kaip matome, turi griebtis norintys kalbėti apie naują daiktų rūšį, kuriai jie dar neturi pavadinimo.

32. Jeigu žemiausiųjų *rūšių*, arba pirminio individų suskirstymo, *nominalią esmę sudarančių paprastų idėjų skaičius priklauso nuo* įvairiai jas sujungiančio *intelekto*, tai dar akivaizdžiau, kad taip yra daugiau aprėpiančiose *klasėse*, kurios logikos mokytojų yra vadinamos *giminėmis*. Tai yra tyčia netobulos sudėtinės *idėjos*, ir iš pirmo žvilgsnio matyti, jog kai kurios iš pačiuose daiktuose randamų kokybių yra sąmoningai neįtrauktos į *giminines idėjas*. Kaip sudarydamas įvairius atskirus daiktus apimančias bendrąsias *idėjas* intelektas neįtraukia laiko bei vietos *idėjų* ir kitų tokių, dėl kurių jos negalėtų apimti daugiau kaip vieno individo, taip sudarydamas kitas dar bendresnes *idėjas*, galinčias apimti įvairias rūšis, jis neįtraukia tų kokybių, kurios jas skiria, ir į naująjį derinį įjungia tik tokias *idėjas*, kurios yra bendros įvairioms rūšims. Tas pats patogumo

sumetimas, kuris paskatino žmones įvairias iš Gvinėjos ir Peru gaunamas geltonos medžiagos siuntas pavadinti vienu pavadinimu, skatina juos sudaryti vieną pavadinimą, galintį apimti ir auksą, ir sidabrą, ir kai kuriuos kitus įvairių rūšių kūnus. Tai padaroma neįtraukiant tų kokybių, kurios būdingos atskirai kiekvienai rūšiai, ir išsaugant sudėtinę *idėją*, sudarytą iš joms visoms bendrų kokybių. Kai su ja susiejamas pavadinimas „metalas", yra sukurta *giminė*, kurios esmė yra abstrakti *idėja*, apimanti tik kalumą ir lydumą, tam tikrą svorį ir patvarumą, būdingus kai kuriems įvairių rūšių kūnams, ir neįtraukianti spalvos bei kitų kokybių, būdingų tik auksui ar tik sidabrui, ar kitoms rūšims, kurias apima pavadinimas „metalas". Iš to aišku, kad žmonės, sudarydami bendrąsias substancijų *idėjas*, tiksliai nesilaiko gamtos jiems pateiktų pavyzdžių, nes nėra tokio kūno, kuriam būtų būdingas tik kalumas ir lydumas, be kitų tokių pat neatskiriamų kokybių. Tačiau sudarydami savo bendrąsias *idėjas* žmonės labiau siekia kalbos patogumo ir greito perdavimo trumpais ir talpiais ženklais negu tiksliai pažinti daiktų, kaip jie egzistuoja, tikrąją prigimtį, o formuodami savo abstrakčias *idėjas* jie iš esmės siekė sukaupti įvairios apimties bendrų pavadinimų atsargą. Taigi šiuo *giminių* ir *rūšių* atveju *giminė*, arba platesnė sąvoka, apima tik dalį to, ką apima *rūšis*, o *rūšis* yra tik dalinė *idėja* to, ką galima rasti kiekviename individe. Todėl jeigu kas nors pamanys, kad *žmogus*, *arklys*, *gyvūnas*, *augalas* ir t.t. skiriasi gamtos sukurtomis realiomis esmėmis, jis turi laikyti gamtą labai dosnia šių realių esmių, jeigu ji sukūrė vieną kūnui, kitą gyvūnui, dar kitą arkliui ir visas šias esmes dosniai suteikė Bucefalui. Tačiau jeigu mes

deramai įsigilinsime į tai, kaip sudaromos visos šios *giminės* ir *rūšys*, pamatysime, kad čia sukuriamas ne koks nors naujas daiktas, bet tik daugiau ar mažiau apimantys ženklai, kuriais mes keliais skiemenimis galime išreikšti didžiulę daugybę atskirų daiktų, kiek jie atitinka daugiau ar mažiau bendras sąvokas, mūsų sudarytas šiam tikslui. Visais šiais atvejais galime pastebėti, kad bendresnis terminas visuomet yra mažiau sudėtinės *idėjos* pavadinimas ir kad kiekviena *giminė* yra tik dalinė jos apimamų *rūšių* sąvoka. Taigi jeigu šias abstrakčias bendras *idėjas* galima laikyti užbaigtomis, tai tik tam tikro santykio, nusistovėjusio tarp jų ir tam tikrų pavadinimų, vartojamų joms žymėti, atžvilgiu, bet ne kokio nors egzistuojančio gamtos sukurto daikto atžvilgiu.

33. *Tai pritaikyta tikrajam kalbos tikslui* — lengviausiu ir trumpiausiu būdu perteikti mūsų mintims. Juk tas, kas nori spręsti ir kalbėti apie daiktus, atitinkančius sudėtinę tįsumo ir tankio *idėją*, visiems jiems žymėti turi vartoti tik žodį „kūnas". Norintis prie šių *idėjų* prijungti kitas, žymimas žodžiais „gyvybė", „juslė" ir „savaimingas judėjimas", pažymėti visam tam, kam būdingos šios *idėjos*, turi vartoti tik žodį „gyvūnas"; o tas, kas sudarė sudėtinę kūno *idėją*, pridėdamas gyvybę, juslę, judėjimą, sugebėjimą samprotauti ir tam tikrą išvaizdą, turi vartoti tik trumpą dviskiemenį žodį „žmogus" išreikšti visoms šią sudėtinę *idėją* atitinkančioms atskirybėms. Tai yra tikroji *giminės* ir *rūšies* paskirtis, ir žmonės daro tai neatsižvelgdami į *realias esmes*, arba *substancines formas*, kurios neįeina į mūsų žinojimo sritį, kai mąstome apie tuos daiktus, ir į mūsų žodžių reikšmę, kai kalbamės su kitais.

34. Jeigu man reikėtų kalbėtis su kuo nors apie paukščių, kuriuos neseniai mačiau šv. Jokūbo parke, rūšį, tai, kad kiti mane suprastų, turėčiau pateikti tokį jų aprašymą: jie yra maždaug trijų ar keturių pėdų aukščio, apaugę kažkuo, kas iš dalies primena plunksnas, iš dalies — plaukus, tamsiai rudos spalvos, be sparnų, tačiau vietoj jų turi dvi ar tris nedideles ataugas, kurios nulinkusios žemyn kaip ispaniškojo karklo ūgliai; jų ilgos didelės kojos tik su trimis nagais, jie neturi uodegos; tačiau kai man pasakys, kad šios rūšies pavadinimas — „kazuarai", toliau kalbėdamasis aš galiu vartoti šį žodį žymėti visai šiame aprašyme paminėtai mano sudėtinei *idėjai,* nors iš to žodžio, dabar tapusio rūšies pavadinimu, nesužinau apie šios gyvūnų rūšies realią esmę arba sandarą nieko daugiau, negu žinojau anksčiau, ir nors prieš sužinodamas šios paukščių rūšies pavadinimą aš tikriausiai žinojau apie jų prigimtį tiek pat, kiek daugelis anglų žino apie gulbes ar garnius — tai yra gerai žinomi Anglijoje paplitusių paukščių rūšių pavadinimai.

Septintas skyrius

APIE DALELYTES

1. Be tų žodžių, kurie yra intelekte esančių *idėjų* pavadinimai, yra daugybė kitų, vartojamų žymėti *ryšiui,* kuriuo intelektas *susieja vieną su kita idėjas arba teiginius.* Kad galėtų perteikti savo mintis kitiems, intelektui reikalingi ne tik jo turimų *idėjų* ženklai, bet ir kiti, kuriais jis galėtų parodyti arba užsiminti apie tam tikrą savo paties veiksmą tuo metu, susijusį su tomis

idėjomis. Tai jis padaro įvairiais būdais, pavyzdžiui, „yra" ir „nėra" yra bendri intelekto ženklai, žymintys teigimą arba neigimą. Tačiau, greta teigimo ir neigimo, be kurių žodžiai nėra nei teisingi, nei klaidingi, išsakydamas savo mintis kitiems intelektas, kad suteiktų kalbai rišlumą, susieja vieną su kita ne tik teiginių dalis, bet ir ištisus sakinius su įvairiais jų santykiais ir priklausiniais.

2. Žodžiai, kuriais jis žymi ryšį, nustatomą tarp įvairių teiginių ar neiginių, sujungiamų į vientisą samprotavimą arba pasakojimą, paprastai vadinami *dalelytėmis;* nuo teisingo jų vartojimo ypač priklauso gero stiliaus aiškumas ir grožis. Kad žmogus teisingai mąstytų, nepakanka turėti mintyse aiškias ir ryškias *idėjas* ir pastebėti kai kurių iš jų atitikimą ar neatitikimą, — jis turi rišliai mąstyti ir žiūrėti, kad jo mintys ir samprotavimai būtų tarpusavyje susiję; o kad tinkamai išreikštų tokias sistemiškas ir protingas mintis, jis turi turėti žodžių, *parodančių,* kokį *ryšį, apribojimą, skyrimą, priešstatą, pabrėžimą* ir t.t. jis priskiria kiekvienai *savo kalbos daliai.* Apsirikęs šiuo atžvilgiu sugluminsi savo klausytoją, užuot jam pranešęs; todėl šie žodžiai, kurie iš esmės patys savaime nėra kokių nors *idėjų* pavadinimai, nuolat ir būtinai vartojami kalboje ir labai padeda žmonėms teisingai išreikšti savo mintis.

3. Ši gramatikos dalis, ko gero, buvo taip apleista, kaip kai kurios kitos — pernelyg uoliai plėtojamos. Žmonėms nesunku vienam po kito rašyti apie *linksnius* ir *gimines, nuosakas* ir *laikus, gerundijus*[21] ir *siekinius.* Šiems ir kitiems panašiems dalykams buvo skirta daug uolumo, o pačios dalelytės kai kuriose kalbose buvo suskirstytos į įvairius poskyrius, parodant didelį

tikslumą. Tačiau nors „prielinksniai“, „jungtukai“ ir t. t. yra gramatikoje gerai žinomi pavadinimai, o jų apimamos dalelytės yra kruopščiai suskirstytos į atskirus poskyrius, vis dėlto tas, kas norėtų nurodyti, kaip teisingai vartoti dalelytes ir kokią jos turi reikšmę ir svarbą, turi įdėti daugiau pastangų, įsigilinti į savo paties mintis ir įdėmiai stebėti įvairius savo intelekto nusiteikimus kalbantis.

4. Norint paaiškinti šiuos žodžius, neužtenka ir perteikti juos, kaip paprastai daroma žodynuose, kitos kalbos žodžiais, artimiausiais jiems savo reikšme, nes suprasti, ką jie reiškia, paprastai vienodai sunku tiek vienoje, tiek kitoje kalboje. Visi jie yra *tam tikro intelekto veiksmo arba užuominos ženklai,* todėl norint juos teisingai suprasti reikia kruopščiai studijuoti įvairias pažiūras, nusiteikimus, požiūrius, polinkius, apribojimus, išimtis ir įvairias kitas intelekto mintis, kurioms mes arba visai neturime, arba labai stokojame pavadinimų. Tokių intelekto veiksmų yra be galo daug, kur kas daugiau, negu daugumoje kalbų yra dalelyčių jiems išreikšti; todėl nederėtų stebėtis, kad dauguma šių dalelyčių turi skirtingas, o kartais bemaž priešingas reikšmes. Hebrajų kalboje yra dalelytė, susidedanti iš vienos vienintelės raidės, turinti, kiek prisimenu, septyniasdešimt ar bent jau — tikrai žinau — daugiau kaip penkiasdešimt reikšmių.

5. Mūsų kalboje nėra geriau žinomos dalelytės kaip „bet“, ir kiekvienas pasakantis, kad tai yra skiriamasis jungtukas, atitinkantis lotynų kalbos *sed* ar prancūzų kalbos *mais,* mano pakankamai jį paaiškinęs. Tačiau man atrodo, jog jis nurodo įvairius santykius, kuriuos

intelektas suteikia įvairiems teiginiams arba jų dalims sujungdamas jas šiuo vienskiemeniu žodžiu.

Pirma, „BET (but) jei nesakysime nieko daugiau", — čia jis nurodo intelekto stabtelėjimą, jo judėjimo pertrūkį prieš prieinant pabaigą.

Antra, „aš mačiau TIK (but) du augalus", — čia jis parodo, kad intelektas apriboja prasmę tuo, kas pasakyta, ir neigia visa kita.

Trečia, „tu meldiesi, BET (but) meldi ne to, kad Dievas atvestų tave prie tikrosios religijos".

Ketvirta, „BET (but) kad jis sutvirtintų tą tikėjimą, kurį tu išpažįsti". Pirmasis iš šių „bet" nurodo intelekto daromą prielaidą apie ką nors kita negu tai, kas turėtų būti; antrasis rodo, kad intelektas tiesiogiai priešpriešina tai tam, kas pasakyta anksčiau.

Penkta, „visi gyvūnai junta, O (but) šuo yra gyvūnas" — čia jis žymi maždaug tai, kad antrasis teiginys yra sujungtas su pirmuoju kaip mažesnioji silogizmo prielaida.

6. Prie šių neabejotinai būtų galima pridurti daugybę kitų šios dalelytės reikšmių, jeigu mano užduotis būtų ištirti visą jos apimtį ir aptarti ją visose vietose, kur ji pasitaiko; jeigu kas nors tai padarytų, abejoju, ar visais tais atvejais, kai ji vartojama, jai tiktų gramatikų jai duodamas pavadinimas „skiriamasis [jungtukas]". Tačiau aš čia neketinu pateikti išsamaus šios rūšies ženklų paaiškinimo. Mano pateikti šios vienos dalelytės pavyzdžiai gali paskatinti susimąstyti apie jų vartojimą ir svarbą kalboje ir paakinti mus apsvarstyti įvairius mūsų intelekto veiksmus kalbantis, apie kuriuos jis rado būdą užsiminti kitiems vartodamas šias dalelytes; kai kurios iš jų nuolat, o kitos tam tikrose konstrukcijose turi viso sakinio prasmę.

Devintas skyrius

APIE ŽODŽIŲ NETOBULUMĄ

1. Iš to, kas buvo pasakyta ankstesniuose skyriuose, nesunku suprasti, kokia netobula yra kalba ir kaip dėl pačios žodžių prigimties daugelio iš jų reikšmė bemaž neišvengiamai kelia abejonių ir yra neapibrėžta. Norint ištirti žodžių tobulumą ar netobulumą, pirmiausia reikia aptarti jų vartoseną ir tikslą, nes priklausomai nuo to, ar jie labiau, ar mažiau tinka jam pasiekti, jie yra daugiau ar mažiau tobuli. Ankstesnėje šio samprotavimo dalyje mums dažnai pasitaikydavo proga minėti *dvejopą žodžių vartoseną:*

pirma, siekiant užfiksuoti savo pačių mintis;
antra, siekiant perteikti savo mintis kitiems.

2. Dėl pirmosios vartosenos — *kad užfiksuotume savo pačių mintis* ir tuo padėtume savo atminčiai, dėl ko mes tarsi kalbamės su savimi, tai tam tinka bet kokie žodžiai. Kadangi garsai yra savavališkai pasirinkti ir neutralūs visokių *idėjų* ženklai, žmogus gali vartoti kokius tik nori žodžius, kad pažymėtų sau pačiam savo *idėjas;* ir čia žodžiai neturės jokio netobulumo, jeigu tik jis visada vartos tą patį ženklą tai pačiai *idėjai,* nes tada jis negalės nesuprasti savo paties žodžių prasmės, o tai ir sudaro teisingą kalbos vartoseną ir jos tobulumą.

3. *Antra,* dėl *perteikimo žodžiais,* tai šiuo atveju *vartosena* taip pat būna dvejopa:

1) *pilietinė,*
2) *filosofinė.*

Pirma, pilietine žodžių *vartosena* aš vadinu tokį minčių ir *idėjų* perteikimą žodžiais, kuris padeda palaikyti įprastinius pokalbius ir tarpusavio bendravimą, susi-

jusį su kasdieniais reikalais ir žmonių visuomenės pilietinio gyvenimo reikmėmis.

Antra, filosofine žodžių vartosena aš vadinu tokį jų vartojimą, kuris padeda perteikti tikslias daiktų sąvokas ir bendrais teiginiais išreikšti tikras ir neabejotinas tiesas, kuriomis intelektas gali pasikliauti ir pasitenkinti siekdamas tikrojo pažinimo. Šios dvi vartosenos yra labai skirtingos ir, kaip matysime toliau, viena pasitenkina kur kas mažesniu tikslumu negu kita.

4. Svarbiausias kalbos tikslas perteikiant mintis — būti suprastam, todėl žodžiai nelabai tinka šiam tikslui ir pilietinėje, ir filosofinėje kalboje, kai jie nesukelia klausančiajam tos pačios *idėjos*, kurią žymi kalbančiojo intelekte. Tačiau kadangi garsai nėra natūraliai susiję su mūsų *idėjomis* ir visa reikšmė yra jiems savavališkai priskirta žmogaus, tai jų *reikšmės abejotinumo* ir neapibrėžtumo, sudarančio tą *netobulumą*, apie kurį mes čia kalbame, priežastis veikiau yra jų žymimos *idėjos*, o ne garsų nesugebėjimas — vienų didesnis, kitų mažesnis — žymėti kokią nors *idėją*, nes šiuo atžvilgiu jie visi yra vienodai tobuli.

Vadinasi, tai, kad vienų žodžių reikšmė yra labiau abejotina ir neapibrėžta negu kitų, lemia jų žymimų *idėjų* skirtingumas.

5. Kadangi žodžiai iš prigimties neturi jokios reikšmės, norintys keistis mintimis ir suprantamai kalbėtis su kitais kokia nors kalba turi išmokti ir įsiminti kiekvieno iš jų žymimą *idėją*. Bet tai sunkiausia padaryti, kai:

pirma, jų žymimos *idėjos* yra labai sudėtingos ir sudarytos iš didelio skaičiaus sujungtų *idėjų;*

antra, jų žymimos *idėjos* gamtoje neturi apibrėžto ryšio, taigi gamtoje neegzistuoja joks nustatytas pavyzdys, pagal kurį jas būtų galima ištaisyti ir suderinti;

trečia, žodžio reikšmė remiasi pavyzdžiu, kurį sunku pažinti;

ketvirta, žodžio reikšmė ir daikto reali esmė nevisiškai sutampa.

Tokių keblumų kelia įvairių suprantamų žodžių reikšmė. Apie tuos, kurie yra visai nesuprantami, tokius kaip paprastų *idėjų,* kurių kitas negali įgyti dėl organų ir sugebėjimų stokos, pavadinimai, pavyzdžiui, spalvų pavadinimai neregiui arba garsai kurčiajam, čia nėra reikalo kalbėti.

Visais šiais atvejais mes susiduriame su žodžių netobulumu, kurį aš išsamiau aptarsiu jų taikymo įvairioms mūsų *idėjų* rūšims atžvilgiu; mat ištyrę šiuos atvejus pamatysime, kad *mišrių modusų pavadinimai dažniau už kitus būna abejotini ir netobuli dėl pirmųjų dviejų priežasčių, o substancijų pavadinimai — daugiausia dėl kitų dviejų.*

6. *Pirma,* daugelio *mišrių modusų* pavadinimų reikšmė yra labai neapibrėžta ir neaiški.

I. *Dėl dažnai pasitaikančio didelio* šių sudėtinių *idėjų sudėtingumo.* Kad žodžiai padėtų bendrauti, būtina (kaip buvo sakyta), kad klausančiajam jie sukeltų tiksliai tą pačią *idėją,* kurią jie žymi kalbančiojo intelekte. Jei šitaip nėra, žmonės pripildo vieni kitiems galvas triukšmo ir garsų, tačiau neperteikia savo minčių ir neišdėsto vienas kitam savo *idėjų,* o juk tai yra pokalbio ir kalbos tikslas. Tačiau kai žodis žymi labai sudėtingą *idėją,* susidedančią iš kitų sudėtinių *idėjų,* žmonėms ne-

lengva sudaryti ir įsiminti tą *idėją* taip tiksliai, kad pavadinimas įprastinėje vartosenoje žymėtų tiksliai tą pačią *idėją* be menkiausio nukrypimo. Dėl to atsitinka taip, kad labai sudėtingų *idėjų* pavadinimai, kokie dažniausiai yra su dorove susiję žodžiai, dviem skirtingiems žmonėms retai turi tiksliai tą pačią reikšmę, nes vieno žmogaus sudėtinė *idėja* retai sutampa su kito ir dažnai skiriasi nuo tos jo paties *idėjos*, kurią jis turėjo vakar arba turės rytoj.

7. II. *Kadangi mišrių modusų pavadinimai* dažniausiai *stokoja pavyzdžių* gamtoje, pagal kuriuos būtų galima ištaisyti ir suderinti jų reikšmes, jie yra labai įvairūs ir abejotini. Jie yra intelekto, siekiančio pokalbyje savo tikslų, valia sujungtų ir su jo paties sąvokomis suderintų *idėjų* sankaupos, kuriomis jis stengiasi ne nukopijuoti kokį nors realiai egzistuojantį daiktą, bet pavadinti daiktus ir suskirstyti juos į rūšis remdamasis tuo, ar jie atitinka jo sudarytus pirmavaizdžius, arba formas. Pirmasis pavartojęs žodžius „apgaulė", „meilikavimas" arba „pajuoka" savo nuožiūra sujungė *idėjas*, kurias pavadino šiais žodžiais; ir kaip yra su dabar kurioje nors kalboje pradedamais vartoti naujais modusų pavadinimais, taip buvo ir su senais, kai jie buvo pradėti vartoti. Todėl intelekto valia sudarytų *idėjų* derinių pavadinimų reikšmė būtinai turi būti abejotina, jeigu tokių derinių niekur negalima rasti nuolat sujungtų gamtoje ir negalima nurodyti pavyzdžių, prie kurių žmonės galėtų juos priderinti. Ką reiškia žodžiai „žmogžudystė" ar „šventvagystė", niekada negalima sužinoti iš pačių daiktų: yra daug šių sudėtinių *idėjų* dalių, kurios nematomos pačiame veiksme; intelekto ketinimas arba požiūris į šventus daiktus, sudarantis

dalį *žmogžudystės* arba *šventvagystės*, nėra būtinai susiję su išoriniais ir regimais viena ar kita darančiojo veiksmais, ir šautuvo gaiduko paspaudimas, kuriuo įvykdoma žmogžudystė ir kuris, ko gero, šiuo atveju yra vienintelis regimas veiksmas, nėra natūraliai susijęs su kitomis *idėjomis*, sudarančiomis sudėtinę *idėją*, vadinamą „žmogžudyste". Jų junginys ir derinys priklauso tik nuo intelekto, kuris sujungia jas ir duoda vieną pavadinimą; tačiau kadangi jis sujungia jas be jokios taisyklės ar pavyzdžio, pavadinimo, žyminčio tokius savavališkus derinius, reikšmė įvairių žmonių intelekte dažnai negalės nebūti skirtinga, nes vargu ar jie turi kokią nors nustatytą taisyklę, kuria patys vadovautųsi ir reguliuotų savo sąvokas tokiose savavališkose *idėjose*.

8. Tiesa, galima manyti, kad *įprastinė vartosena*, t.y. būdingumo taisyklė, šiek tiek padeda nustatyti reikšmę kalboje, ir negalima neigti, kad iš dalies taip yra. Įprastinė vartosena gana neblogai *nustato žodžių reikšmę* kasdieniam pokalbiui; tačiau kadangi niekas neturi galios nustatyti tikslias žodžių reikšmes arba apibrėžti, su kokiomis *idėjomis* jie turi būti siejami, įprastinės vartosenos nepakanka, kad juos būtų galima pritaikyti filosofiniams samprotavimams, nes vargu ar yra toks kokios nors labai sudėtingos *idėjos* (jau nekalbant apie kitas) pavadinimas, kuris įprastinėje vartosenoje neturėtų labai plačios reikšmės ir, išlikdamas savo būdingos reikšmės ribose, negalėtų būti labai skirtingų *idėjų* ženklu. Be to, kadangi pačios būdingos reikšmės taisyklė ir matas niekur nėra nustatyti, dažnai ginčijamasi dėl to, ar vienokia arba kitokia žodžio vartosena yra būdinga reikšmė kalboje, ar ne. Iš viso to akivaizdu,

kad tokio pobūdžio labai sudėtingų *idėjų* pavadinimams natūraliai būdingas netobulumas — abejotina ir neapibrėžta reikšmė, ir net žmonėms, norintiems suprasti vienas kitą, jie ne visuomet žymi tą pačią *idėją* kalbančiajam ir klausančiajam. Nors pavadinimai „šlovė" ir „dėkingumas" visos šalies žmonių lūpose reiškia tą patį, vis dėlto sudėtinė kuopinė *idėja*, kurią kiekvienas mąsto ir sieja su šiais pavadinimais, žmonių, vartojančių tą pačią kalbą, akivaizdžiai yra labai skirtinga.

9. *Būdas, kuriuo paprastai išmokstami mišrių modusų pavadinimai, taip pat nemažai prisideda prie jų reikšmės abejotinumo.* Antai jeigu stebėsime, kaip vaikai mokosi kalbos, pamatysime, jog norėdami, kad vaikai suprastų, ką žymi paprastų *idėjų* arba substancijų pavadinimai, žmonės paprastai rodo jiems daiktą, kurio *idėją* nori jiems perteikti, ir tada kartoja jiems jį žymintį pavadinimą: „baltas", „saldus", „pienas", „cukrus", „katė", „šuo". Tačiau dėl mišrių modusų, ypač svarbiausiųjų iš jų, su dorove susijusių žodžių, tai garsai paprastai išmokstami pirmiausiai, o tada, norėdami sužinoti, kokias sudėtines *idėjas* jie žymi, žmonės turi arba kreiptis paaiškinimo į kitus (taip dažniausiai ir atsitinka), arba pasikliauti savo pačių stebėjimais ir uolumu; o kadangi jie ne itin stengiasi surasti tikrą ir tikslią pavadinimų reikšmę, tai daugelio žmonių lūpose šie su dorove susiję žodžiai tėra bemaž tik gryni garsai, ir jeigu jie turi kokią nors reikšmę, ji dažniausiai yra labai bendra, neapibrėžta ir, vadinasi, miglota ir neaiški. Ir net tie, kurie atidžiau nustato savo sąvokas, vis dėlto sunkiai išvengia nepatogumų, kylančių dėl to, kad jiems jos žymi kitokias sudėtines *idėjas* nei tos, kurių ženklais jas padaro kiti žmonės, netgi pro-

tingi ir stropūs. Ar būna tokių *ginčų* arba *draugiškų pokalbių apie garbę, tikėjimą, malonę, religiją, bažnyčią* ir t.t., iš kurių nebūtų aiškiai matyti, kad žmonės turi skirtingas šių dalykų sąvokas? O tai reiškia, jog žmonės nesutaria dėl šių žodžių reikšmės ir savo intelekte žymi jais ne tas pačias sudėtines *idėjas*, tad visi dėl to kylantys ginčai vyksta tik dėl garso reikšmės. Taigi mes matome, kad nėra galo įstatymų — ir dieviškųjų, ir žmonių — aiškinimui: komentarai gimdo komentarus, paaiškinimai tampa nauja medžiaga paaiškinimams, ir nėra galo šių su dorove susijusių žodžių reikšmės apribojimui, skyrimui, keitimui. Šios žmonių sukurtos *idėjos* tą pačią galią tebeturinčių žmonių dauginamos *in infinitum*. Daugelis žmonių, kurie, pirmąkart skaitydami Šventąjį Raštą arba kodekso straipsnius, buvo visiškai patenkinti supratę jų teksto prasmę, susipažinę su komentarais visiškai pasimetė, o tie paaiškinimai tik sukėlė arba sustiprino jų abejones ir padarė tekstą neaiškų. Aš nesakau manąs, jog komentarai nereikalingi, tik noriu parodyti, kokie iš prigimties neapibrėžti yra mišrių modusų pavadinimai net lūpose tų, kurie ketina ir sugeba kalbėti taip aiškiai, kaip tik kalba gali išreikšti jų mintis.

10. Nėra reikalo atkreipti dėmesį į tai, kokį neaiškumą šitai neišvengiamai suteikė žmonių, gyvenusių seniai praėjusiais laikais ir įvairiose šalyse, veikalams: daugybė šia linkme savo mintis nukreipusių mokytų žmonių veikalų pateikia daugiau negu pakankamai įrodymų, liudijančių, kokio reikia dėmesio, uolumo, įžvalgumo ir supratingumo norint išsiaiškinti tikrąją *senovės autorių* prasmę. Tačiau mums labai svarbu išsiaiškinti tik tų veikalų prasmę, kuriuose glūdi arba tiesos, ku-

riomis iš mūsų reikalaujama tikėti, arba įstatymai, kuriems mes turime paklusti ir kurių klaidingas supratimas arba pažeidimas sudaro mums nepatogumų, tuo tarpu dėl kitų autorių, kurie dėstė tik savo pačių nuomonę, raštų prasmės mes galime taip nesirūpinti, nes mums ne labiau būtina žinoti jų nuomones, negu jiems — mūsų. Mūsų gėris ar blogis nepriklauso nuo jų nuosprendžių, todėl mes ramiai galime nežinoti jų sąvokų; taigi skaitydami juos mes galime padėti juos į šalį, jeigu jie nepakankamai aiškiai ir suprantamai vartoja žodžius, ir, niekaip jų neįžeisdami, taip nuspręsti sau: *Si non vis intelligi, debes negligi*[22].

Dešimtas skyrius

APIE PIKTNAUDŽIAVIMĄ ŽODŽIAIS

1. Greta kalbai natūraliai būdingo netobulumo ir neaiškumo bei painiavos, kurių taip sunku išvengti vartojant žodžius, šiuo būdu bendraudami žmonės padaro įvairių *tyčinių klaidų ir pasiduoda aplaidumui*, ir dėl to šių ženklų reikšmė tampa ne tokia aiški ir apibrėžta, kokia ji natūraliai turėtų būti.

2. *Pirma*, pirmasis ir akivaizdžiausias šios rūšies piktnaudžiavimas yra žodžių vartojimas be aiškių ir ryškių *idėjų* arba, dar blogiau, vartojimas ženklų, kurie nieko nežymi. Pastarieji būna dviejų rūšių.

I. Visose kalbose galima aptikti tam tikrų žodžių, kuriuos ištyrus paaiškės, kad nei savo atsiradimo momentu, nei atitinkamai vartojami jie nežymi jokių aiškių ir ryškių idėjų. Jie daugiausia yra įdiegti įvairių filosofinių ir religinių *sektų*. Jų autoriai ar rėmėjai, norė-

dami išreikšti kažką ypatinga, ko neapima įprastinės sąvokos, arba palaikyti kokius nors keistus požiūrius, arba pridengti tam tikrą savo hipotezės silpnumą, retai išsiverčia *nenukalę* naujų žodžių, tokių, kurie juos išnagrinėjus pagrįstai gali būti pavadinti *bereikšmiais terminais.* Kadangi, kai jie buvo sugalvoti, su jais nebuvo siejamas joks apibrėžtas *idėjų* derinys arba bent jau buvo siejamas toks, kuris gerai ištyrus paaiškėja esąs nesuderinamas, nenuostabu, kad vėliau įprastinėje tos pačios grupės vartosenoje jie lieka tuščiais garsais, teturinčiais menką reikšmę arba neturinčiais jokios reikšmės tiems, kurie mano, jog pakanka dažnai juos kartoti kaip savo bažnyčios ar mokyklos skiriamuosius požymius, visai nesukdami galvos dėl to, kokias būtent *idėjas* jie žymi. Čia man nėra reikalo pateikti krūvą pavyzdžių, kiekvienas skaitydamas ir kalbėdamasis ras jų pakankamai; o jeigu kas nori geriau jais apsirūpinti, tai didieji tokio pobūdžio terminų kalimo meistrai — turiu galvoje scholastus ir metafizikus (prie kurių, manau, galima priskirti besiginčijančius paskutinių amžių gamtos ir moralės filosofus) — puikiausiai gali jį patenkinti.

3. II. Kiti piktnaudžiaudami žodžiais eina dar toliau ir bemaž nesistengia nevartoti žodžių, su kuriais jų pirminis žymėjimas vargu ar sieja kokias nors aiškias ir ryškias *idėjas,* todėl dėl nedovanotino nerūpestingumo *žodžius,* su kuriais kalbos tikslumas susiejo labai svarbias *idėjas,* paprastai *vartoja* apskritai *be jokios apibrėžtos reikšmės.* „Išmintis“, „šlovė“, „malonė“ ir t.t. — šiuos žodžius gana dažnai taria kiekvieno žmogaus lūpos, tačiau jeigu daugybės juos vartojančiųjų paklaustų, kaip jie juos supranta, jie atsidurtų aklavietėje ir

nežinotų, ką atsakyti; tai aiškiai įrodo, kad nors jie ir išmoko šiuos garsus, kurie jiems nuolat sukasi ant liežuvio, tačiau jų intelekte nėra apibrėžtų *idėjų*, kurias šiais garsais reikėtų išreikšti kitiems.

4. *Žmonės*, nuo pat lopšio *įpratę išmokti* lengvai suprantamus ir įsimenamus *žodžius anksčiau, negu sužino* arba susidaro su jais siejamas arba daiktuose, kuriuos, kaip manoma, *jie žymi*, randamas *sudėtines idėjas, paprastai taip daro* visą gyvenimą ir, nesivargindami sudaryti savo intelekte apibrėžtas *idėjas*, vartoja savo žodžius žymėti turimoms netvirtoms ir miglotoms sąvokoms ir pasitenkina tais pačiais žodžiais, kuriuos vartoja kiti žmonės, tarsi pats jų garsas būtinai visuomet turėtų tą pačią prasmę. Nors žmonės išsiverčia su tuo kasdieniame gyvenime, tačiau kai jie būtinai nori, kad juos suprastų, rodo ženklus, kol to pasiekia; tuo tarpu kai jie pradeda samprotauti apie savo dogmas ar interesus, tas jų žodžių bereikšmiškumas aiškiai pripildo jų samprotavimus gausybės tuščio nesuprantamo triukšmo ir paistalų, ypač dorovės klausimais, kur žodžiai daugiausia žymi daugybę savavališkai sudarytų *idėjų*, kurios gamtoje nėra reguliariai ir nuolat sujungtos, derinių, todėl dažnai galvojama tik apie jų tuščius garsus arba mažių mažiausiai su jais siejamos labai neaiškios ir neapibrėžtos sąvokos. Žmonės ima žodžius, kuriuos vartoja aplinkiniai, ir kad neatrodytų, jog jie nežino, kas jais žymima, vartoja juos tvirtai, nesukdami galvos dėl tikrosios nustatytos reikšmės, ir, be šio patogumo, įgyja dar ir kitą pranašumą: nors tokiuose samprotavimuose jie retai būna teisūs, juos lygiai taip pat retai galima įtikinti klystant, nes stengtis priversti atsikratyti klaidų žmones, neturinčius aiškių

sąvokų, yra tas pat, kaip atimti būstą iš valkatos, neturinčio nuolatinės buveinės. Manau, kad yra būtent taip, ir kiekvienas įsižiūrėjęs į save ir kitus gali nuspręsti, ar taip yra, ar ne.

5. *Antra,* kitas didelis piktnaudžiavimas žodžiais yra *nenuoseklus* jų vartojimas. Sunku rasti samprotavimą kokiu nors klausimu, ypač keliančiu ginčus, kurį įdėmiai skaitydamas nepastebėtum, kad tie patys žodžiai (ir paprastai patys svarbiausieji samprotavime, apie kuriuos sukasi ginčas) kartais žymi vieną paprastų *idėjų* derinį, kartais — kitą, o tai yra visiškas piktnaudžiavimas kalba. Žodžiai turi būti mano *idėjų* ženklai ir padaryti jas žinomas kitiems ne dėl kokios nors prigimtinės jų reikšmės, bet dėl savavališkai jiems priskirtos, todėl kai aš kartais žymiu jais vieną dalyką, o kartais — kitą, tai yra aiški apgaulė ir piktnaudžiavimas, ir sąmoningai taip daryti galima tik iš didelio kvailumo arba iš dar didesnio nedorumo. Pokalbiuose ar samprotavimuose tais pačiais žodžiais žymėti skirtingus paprastų *idėjų* derinius yra taip pat dora, kaip atsiskaitant su kitu tais pačiais skaitmenimis kartais žymėti vieną vienetų derinį, kartais — kitą, pavyzdžiui, skaitmeniu 3 kartais žymėti tris, kartais keturis, o kartais aštuonis. Norėčiau žinoti, kas sutiktų turėti reikalų su tokiais žmonėmis, kurie taip elgtųsi skaičiuodami? Tam, kuris taip kalbėtų apie prekybos reikalus ir sandorius ir kartais aštuonis vadintų septyniais, kartais devyniais, žiūrint kaip jam naudingiau, iškart prisegtų vieną iš dviejų vardų, kurie žmonėms visada kelia pasibjaurėjimą. Tuo tarpu ginčuose ir moksliniuose disputuose lygiai tokia pati elgsena paprastai laikoma sąmojingumu ir mokytumu, tačiau man tai atrodo didesnė ne-

dorybė, negu pakeisti skaičius skaičiuojant skolą, ir didesnė apgaulė, nes tiesa svarbesnė ir vertingesnė už pinigus.

6. *Trečia*, kitas piktnaudžiavimas kalba yra *dirbtinis neaiškumas*, kai arba seni žodžiai vartojami naujomis ir neįprastomis reikšmėmis, arba įvedami nauji ir dviprasmiai terminai jų neapibrėžus, arba žodžiai taip sujungiami, kad galima supainioti jų įprastą reikšmę. Nors labiausiai tuo pasižymėjo peripatetikų filosofija, tačiau ir kitoms kryptims tai nebuvo visiškai nebūdinga. Vargu ar bent viena iš jų, susidūrusi su sunkumais (toks netobulas yra žmogiškasis pažinimas), nebūtų linkusi pridengti juos terminų neaiškumu ir supainioti žodžių reikšmes, kad šitaip, tarsi paskleidusi miglą žmonėms prieš akis, sukliudytų aptikti jų silpnąsias vietas. Kad „kūnas" ir „tįsumas" įprastinėje vartosenoje žymi dvi skirtingas *idėjas*, aišku kiekvienam, kuris bent kiek susimąstys. Juk jeigu jų reikšmė būtų visiškai ta pati, pasakymas „tįsumo kūnas" būtų toks pat tikslus ir suprantamas, kaip ir pasakymas „kūno tįsumas"; ir vis dėlto atsiranda tokių, kuriems atrodo būtina painioti šių pasakymų reikšmes. Logika ir humanitariniai mokslai, kaip jie buvo traktuojami mokyklose, išgarsino šį piktnaudžiavimą ir žalingą žodžių reikšmių painiojimą; susižavėjimą kėlęs ginčo menas labai sustiprino natūralų kalbų netobulumą, nes jis daugiau buvo naudojamas ir pritaikytas painioti žodžių reikšmėms negu atskleisti tiesai apie daiktus ir jiems pažinti. Kas įsigilins į tokio pobūdžio mokslingus veikalus, ras juose kur kas neaiškesnės, netikresnės ir neapibrėžtesnės reikšmės žodžių negu paprastame pokalbyje.

7. Taip neišvengiamai būna ten, kur žmonių gabumai ir mokytumas vertinami pagal jų sugebėjimą *ginčytis*. Ir jeigu šias pergales, daugiausia priklausančias nuo žodžių rafinuotumo bei subtilumo, lydi garbė ir atlygis, nenuostabu, kad šitaip žmogaus pasitelktas sąmojis taip supainioja, supina ir detalizuoja garsų reikšmes, jog niekuomet nestinga ką pasakyti prieštaraujant kokiu nors klausimu ar jį ginant, nes pergalė priskiriama ne tam, kurio pusėje tiesa, bet tam, kuris ginče taria paskutinį žodį.

14. *Ketvirta,* kitas didelis *piktnaudžiavimas žodžiais yra jų laikymas daiktais.* Nors tam tikru mastu tai pasakytina apskritai apie visus pavadinimus, tačiau ypač tai susiję su substancijų pavadinimais. Šiam piktnaudžiavimui labiausiai pasiduoda tie žmonės, kurie apriboja savo mintis kokia nors viena sistema ir atsiduoda tvirtam tikėjimui kokios nors pripažintos hipotezės tobulumu; todėl jie būna įsitikinę, kad jų sektos terminai taip atitinka daiktų prigimtį, jog visiškai derinasi su jų realiu egzistavimu. Ar yra tokių, kurie, išauklėti peripatetikų filosofijos dvasia, nemano, kad dešimt pavadinimų, žyminčių dešimt kategorijų, tiksliai atitinka daiktų prigimtį? Kuris šios mokyklos šalininkas nėra įsitikinęs, kad *substancinės formos, augalinės sielos, tuštumos baimė, intencionalios rūšys* ir t.t. yra kažkas realu? Šiuos žodžius žmonės išmoko vos tik įžengę į pažinimo sritį ir matė, kad jų mokytojai ir sistemos teikia jiems didelę reikšmę; todėl jie negali atsisakyti nuomonės, kad šie žodžiai atitinka gamtą ir atvaizduoja tai, kas realiai egzistuoja. *Platonikai* turi savo „pasaulio sielą", *epikūrininkai* — rimtyje esantiems atomams būdingą „siekimą judėti". Vargu ar bent viena filosofijos

kryptis neturi atskiros terminų, kurių kiti nesupranta, sistemos. Ir vis dėlto šie tauškalai, kurie, kai žmogaus intelektas yra silpnas, taip puikiai pridengia jo neišmanymą ir paslepia klaidas, nuolat vartojami tos pačios genties žmonių ima atrodyti svarbiausia kalbos dalimi ir reikšmingiausiais iš visų terminų; ir jeigu kur nors, kur vyrauja tokia doktrina, būtų visuotinai pripažinti terminai „oro arba eterio vežimai", šie terminai neabejotinai taip įsispaustų žmonių intelektuose, kad sustiprintų jų įsitikinimą tokių daiktų realumu, kaip iki šiol tai padarydavo peripatetikų „formos" ir „intencionalios rūšys".

15. Kaip *pavadinimų laikymas daiktais gali suklaidinti intelektą*, pakankamai išryškės įdėmiai skaitant rašytojus filosofus, ir galbūt iš žodžių, kuriuos mažiausiai galima įtarti esant klaidingai vartojamus. Aš pateiksiu tik vieną pavyzdį, ir gerai žinomą. Kiek būta painių ginčų dėl *materijos*, tarsi gamtoje realiai egzistuotų toks dalykas atskirai nuo kūno, nes akivaizdu, kad žodis „materija" žymi *idėją*, skirtingą nuo kūno *idėjos*. Juk jeigu šiais dviem terminais žymimos *idėjos* būtų visiškai tapačios, juos visur be jokio skirtumo būtų galima pakeisti vieną kitu. Tačiau matome, kad nors teisinga sakyti, jog „visų kūnų materija yra viena", tačiau negalima sakyti, jog „visų materijų kūnas yra vienas"; mes paprastai sakome, kad vienas *kūnas* yra didesnis už kitą, tačiau pasakymas, kad viena *materija* didesnė už kitą, skamba šiurkščiai (manau, jog jis niekada nevartojamas). Kodėl taip yra? Matyt, dėl to, kad nors *materija* ir *kūnas* iš tikrųjų nesiskiria ir kur yra vienas, ten yra ir kitas, tačiau žodžiai „materija" ir „kūnas" žymi dvi skirtingas sąvokas, iš kurių viena yra nepilna

ir yra tik kitos dalis. „Kūnas" žymi tankią, tįsią tam tikros formos substanciją, o „materija" yra tik substancijos sąvokos dalis, miglotesnė sąvoka, mano manymu, vartojama žymėti kūno substancijai ir tankiui ir neapimanti jo tįsumo bei formos; todėl kalbėdami apie *materiją* mes visuomet kalbame apie ją kaip apie kažką viena, nes iš tiesų ji aiškiai apima tik tankios substancijos, kuri visur yra ta pati, visur vienoda, *idėją*. Kadangi tokia yra mūsų materijos *idėja*, įsivaizduoti skirtingas materijas pasaulyje ar kalbėti apie jas mes galime ne daugiau negu apie skirtingus tankius, nors galime ir įsivaizduoti, ir kalbėti apie skirtingus kūnus, nes tįsumas ir forma gali kisti. Tačiau kadangi tankis negali egzistuoti be tįsumo ir formos, žodžio „materija" laikymas kažko, kas realiai egzistuoja taip apibrėžta, pavadinimu neabejotinai sukėlė tuos neaiškius ir nesuprantamus samprotavimus ir ginčus dėl *materia prima*[23], kurių buvo pilnos filosofų galvos ir knygos; kitiems palieku aptarti, kiek toks netobulumas ar piktnaudžiavimas gali atsiliepti daugeliui kitų bendrųjų terminų. Manau, jog galiu pasakyti bent jau tai, kad pasaulyje kiltų daug mažiau ginčų, jeigu žodžiai būtų laikomi tuo, kas jie yra, — tik mūsų *idėjų* ženklais, o ne pačiais daiktais. Juk kai mes ginčijamės dėl „materijos" ar kito panašaus termino, iš tiesų ginčijamės tik dėl šiuo garsu išreiškiamos *idėjos* — ar būtent ši *idėja* atitinka ką nors, kas realiai egzistuoja gamtoje, ar ne. Ir jeigu žmonės pasakytų, kokias *idėjas* jie žymi savo žodžiais, ieškant tiesos ar ginant ją nekiltų ir pusės tų neaiškumų ir ginčų, kurie vyksta dabar.

Vienuoliktas skyrius

APIE PRIEMONES, PADEDANČIAS IŠVENGTI ŠIŲ NETOBULUMŲ IR PIKTNAUDŽIAVIMŲ

1. Anksčiau mes jau išsamiai aptarėme natūralius ir primestus kalbų netobulumus; kadangi kalba yra svarbus visuomenę susiejantis saitas ir įprastinis kanalas, kuriuo žmogus žmogui ir karta kartai perduoda pažinimo pasiekimus, klausimo, kokių galima rasti *priemonių, padedančių išvengti šių trūkumų,* aptarimas nusipelno paties didžiausio mūsų dėmesio.

2. Aš nesu toks tuščiagarbis, jog manyčiau, kad galima bandyti *pakeisti* pasaulio *kalbas* ar bent jau savo šalies kalbą ir nepasirodyti juokingam. Reikalauti, kad žmonės visada vartotų žodžius ta pačia prasme ir tik žymėti apibrėžtoms ir nekintamoms *idėjoms,* reikštų manyti, kad visi žmonės turi turėti tas pačias sąvokas ir kalbėti tik apie tuos dalykus, kurių jie turi aiškias ir ryškias *idėjas.* Šito negali tikėtis niekas, kas nėra toks tuščiagarbis, kad įsivaizduotų galįs priversti žmones arba labai daug žinoti, arba būti labai tylius. Tas, kuris mano, kad plepus liežuvis susijęs tik su dideliu intelektu ir kad tai, ar žmogus kalba daug, ar mažai, priklauso tik nuo jo žinių, labai menkai tepažįsta pasaulį.

3. Tačiau nors turgui ir biržai reikia palikti jiems būdingą kalbėseną ir neatimti iš apkalbų jų senosios privilegijos, nors mokyklos ir ginčininkai tikriausiai įsižeis, jeigu jiems bus pasiūlyta sutrumpinti savo ginčus arba sumažinti jų skaičių, aš manau, jog *tie,* kurie nori *rimtai ieškoti tiesos* arba ją ginti, turi jaustis privalą išstudijuoti, kaip jie gali apsisaugoti nuo neaiškumo,

abejotinumo ar dviprasmiškumo, kurie natūraliai būdingi žodžiams, jeigu tuo nesirūpinama.

4. Tas, kas gerai apmąstys *dėl prasto žodžių vartojimo pasaulyje paplitusias klaidas* ir neaiškumą, suklydimus ir painiavą, ras priežasčių suabejoti, ar kalba, kaip ji buvo žmonių vartojama, labiau prisidėjo prie pažinimo tobulinimo, ar kliudė jam. Kiek yra žmonių, kurie, mąstydami apie daiktus, sutelkia savo mintis tik į žodžius, ypač kai jie nukreipia intelektą į dorovės klausimus! Kas paskui gali stebėtis, jei tokių apmąstymų ir samprotavimų bemaž vien tik apie garsus, su kuriais siejamos *idėjos* yra labai miglotos arba labai nepastovios, arba galbūt jų išvis nėra, rezultatas, — sakau, kas gali stebėtis, kad tokios mintys ir samprotavimai baigiasi ne kuo kitu, kaip neaiškumu ir suklydimu, be jokio aiškaus sprendimo ar žinojimo?

5. Šį nepatogumą, sukeliamą prasto žodžių vartojimo, žmonės patiria savo asmeniniuose apmąstymuose, tačiau dėl to kylantys nesusipratimai kur kas akivaizdesni pokalbiuose, samprotavimuose ir ginčuose su kitais. Kalba yra svarbus kanalas, kuriuo žmonės perduoda vienas kitam savo atradimus, samprotavimus ir žinias, ir nors tas, kuris blogai juo naudojasi, ir nesugadina pačiuose daiktuose glūdinčių žinių šaltinių, tačiau, kiek tai nuo jo priklauso, sulaužo arba užkemša latakus, kuriais žinios paskirstomos viešam naudojimui ir žmonijos labui. Argi tas, kuris vartoja žodžius be jokios aiškios ir nekintamos prasmės, neklaidina savęs ir kitų? O tas, kuris tai daro sąmoningai, turi būti laikomas tiesos ir pažinimo priešu. Ir kas dar gali stebėtis, kad visi mokslai ir pažinimo sritys taip prikimštos neaiškių ir dviprasmiškų terminų, nieko nereiškian-

čių ir abejotinų posakių, kurie net dėmesingiausiems ir įžvalgiausiems žmonėms tegali suteikti labai nedaug naujų žinių arba visai jų nesuteikia ir bemaž arba visai negali paskatinti jų laikytis teisingesnių pažiūrų, nes tie, kuriems tiesos dėstymas ar gynimas tapo profesija, subtilumą labai dažnai palaikydavo dorybe; iš tiesų ši dorybė, kuri iš esmės yra ne kas kita, kaip klaidingas ir iliuzinis *neaiškių* ir *apgaulingų terminų* vartojimas, tegali tik *paskatinti* žmones dar labiau *pūstis* dėl savo neišmanymo ir dar labiau *užsispyrus laikytis* savo suklydimų.

6. Žvilgtelkime į bet kokias polemines knygas ir pamatysime, kad neaiškių, nepastovių ar dviprasmiškų terminų rezultatas yra ne kas kita, kaip triukšmas ir ginčas dėl garsų, kuris neįtikina ir netobulina žmogaus intelekto. Juk jeigu kalbantysis ir klausantysis nesusitarė dėl *idėjos*, kurią žymi žodžiai, ginčas vyksta ne dėl daiktų, bet dėl pavadinimų. Visada, kai vartojamas žodis, kurio reikšmės jie nėra išsiaiškinę tarpusavyje, jų intelektai neturi kito objekto, dėl kurio sutaria, išskyrus vien garsą, nes daiktai, apie kuriuos jie mąsto tuo metu, kai juos išreiškia tas žodis, yra visiškai skirtingi.

10. Kad teisingai būtų vartojami *substancijų* pavadinimai, reikia šio to daugiau, ne vien *apibrėžtų idėjų:* jų *pavadinimai turi atitikti* egzistuojančius *daiktus;* tačiau apie tai aš netrukus turėsiu progą pakalbėti išsamiau. Toks tikslumas absoliučiai būtinas filosofinio pažinimo tyrinėjimuose ir ginčuose dėl tiesos. Ir nors būtų gerai, jeigu jis būtų būdingas ir paprastiems pokalbiams bei kasdienio gyvenimo reikalams, tačiau aš manau, kad šito vargu ar galima tikėtis. Paprastos sąvo-

kos tinka paprastiems pokalbiams, ir nors ir vienose, ir kituose netrūksta painiavos, jie puikiausiai tinka ir turgui, ir religinei šventei. Pirkliai ir meilužiai, virėjai ir siuvėjai turi žodžių, kuriais gali mikliai sutvarkyti savo įprastus reikalus; manau, kad tai galėtų padaryti ir filosofai bei ginčų dalyviai, jeigu tik jie norėtų suprasti ir būti aiškiai suprasti.

11. *Trečia,* neužtenka, kad žmonės turėtų *idėjas,* apibrėžtas *idėjas,* kurias jie žymėtų šiais ženklais; jie taip pat turi stengtis *savo žodžius* kuo labiau *pritaikyti toms idėjoms, kurios paprastai su jais siejamos įprastinėje vartosenoje.* Žodžiai, ypač jau susiformavusių kalbų, yra ne asmeninė kieno nors nuosavybė, bet bendra mainų ir bendravimo priemonė, todėl niekas negali savo nuožiūra keisti nei įspaudo, su kuriuo jie yra vartojami, nei *idėjų,* su kuriomis jie yra susieti, o jeigu tai būtina padaryti, jis bent jau turi pranešti apie tai. Kalbėdami žmonės nori ar bent jau turėtų norėti būti suprasti, o jeigu žmonės nesilaiko įprastinės vartosenos, tai yra neįmanoma be nuolatinių paaiškinimų, klausimų ir kitokių nepatogių pertrūkių. Kaip tik kalbos būdingumas leidžia mūsų mintims lengviausiai ir naudingiausiai įsiskverbti į kitų žmonių intelektą, ir todėl jis nusipelno mūsų dėmesio ir pastangų, ypač su dorove susijusių žodžių pavadinimų atžvilgiu. Būdingos terminų reikšmės ir būdingo jų vartojimo geriausia mokytis iš tų, iš kurių raštų ir samprotavimų matyti, kad jie turėjo aiškiausias sąvokas ir parinkdavo joms tiksliausius ir tinkamiausius terminus. Nors toks kalbos būdingumo reikalavimą atitinkantis žodžių vartojimas ne visuomet turi laimę būti suprastas, tačiau dėl to paprastai būna kaltas tas, kuris taip neišmano kalbos,

kuria kalba, kad nesupranta jos, kai ji vartojama taip, kaip ir dera.

12. *Ketvirta,* kadangi įprastinė vartosena ne taip akivaizdžiai susiejo reikšmes su žodžiais, kad žmonės visuomet tikrai žinotų, ką būtent jie žymi, ir kadangi žmonės, tobulindami savo žinias, įgyja *idėjas,* kurios skiriasi nuo įprastinių ir visuotinai pripažintų ir kurioms jie turi arba sukurti naujus žodžius (tam jie ryžtasi retai iš baimės būti apkaltinti dirbtinumu arba naujovėmis), arba vartoti senus nauja reikšme, todėl laikantis ankstesnių taisyklių kartais, norint patvirtinti žodžių reikšmę, būtina *paskelbti jų reikšmę,* jeigu įprastinėje vartosenoje ji liko neaiški ir neapibrėžta (tokie yra daugelis labai sudėtingų *idėjų* pavadinimų) arba jeigu labai svarbus samprotavimo terminas, apie kurį jis iš esmės ir sukasi, gali sukelti tam tikrų abejonių ar suklaidinti.

15. *Antra, mišrūs modusai,* ypač susiję su dorove, daugiausia yra tokie *idėjų* deriniai, kuriuos intelektas sudaro savo nuožiūra ir kurių pastovius pavyzdžius ne visuomet galima rasti egzistuojant, todėl jų pavadinimų reikšmės negalima paaiškinti kaip nors ją parodant, kaip paprastų *idėjų* pavadinimų, bet užtat ją galima visiškai ir tiksliai *apibrėžti.* Kadangi mišrūs modusai yra deriniai įvairių *idėjų,* kurias intelektas savavališkai sujungia neatsižvelgdamas į jokį pirmavaizdį, panorėję žmonės gali tiksliai žinoti, kokios *idėjos* įeina į kiekvieną derinį, taigi vartoti šiuos žodžius apibrėžta ir neabejotina reikšme ir esant reikalui tiksliai nurodyti, ką jie žymi. Turint tai galvoje, tie, kurie nepasistengia, kad jų samprotavimai apie dorovės dalykus būtų labai aiškūs ir apibrėžti, labai nusikalsta. Kadan-

gi tiksli mišrių modusų pavadinimų reikšmė arba — o tai yra tas pat — reali kiekvienos rūšies esmė gali būti žinoma, nes jie yra sukurti ne gamtos, bet žmogaus, tai samprotauti apie dorovės dalykus neapibrėžtai ir neaiškiai yra didžiulis aplaidumas ir yda; tai labiau atleistina kalbant apie gamtines substancijas, kur sunku išvengti abejotinų terminų, kaip netrukus pamatysime, dėl visai priešingos priežasties.

16. Tuo remdamasis aš drįstu manyti, kad *etikoje įrodymas yra* lygiai taip pat *įmanomas,* kaip ir matematikoje, nes gali būti tiksliai žinoma dalykų, kuriuos žymi su dorove susiję žodžiai, tiksli reali esmė, vadinasi, tikrai gali būti atskleistas pačių daiktų atitikimas ar neatitikimas, o tai ir yra tobulas pažinimas. Ir tegu niekas neprieštarauja sakydamas, kad etikoje, greta modusų pavadinimų, dažnai tenka vartoti substancijų pavadinimus, ir dėl to ir randasi neaiškumas. Mat kai doroviniuose samprotavimuose kalbama apie substancijas, jų skirtinga prigimtis ne tiek tiriama, kiek tariama; pavyzdžiui, kai sakome, kad „žmogus turi paklusti įstatymui", „žmogumi" vadiname tik kūnišką protingą būtybę, o kokia šiuo atveju yra šios būtybės reali esmė ar kitos kokybės, visiškai neaptariama. Todėl gamtininkai gali kiek tinkami ginčytis dėl to, ar vaikas arba išsigimėlis yra *žmogus* fizine prasme, tačiau tai nė kiek nesusiję su *doroviniu žmogumi,* kaip aš jį pavadinčiau, kuris yra toji nejudama nekintama *idėja, kūniška protinga būtybė.* Juk jeigu būtų galima rasti beždžionę ar kokią nors kitą būtybę, kuri tokiu mastu protautų, kad sugebėtų suprasti bendrus ženklus ir daryti išvadas apie bendrąsias *idėjas,* ji neabejotinai turėtų paklusti įstatymui ir šia prasme būtų *žmogus,* kad ir kaip savo

išvaizda skirtųsi nuo kitų šiuo vardu vadinamų būtybių. Jeigu substancijų pavadinimai būtų tinkamai vartojami doroviniuose samprotavimuose, jie trukdytų jiems ne daugiau negu matematiniams: jeigu matematikas kalba apie *auksinį kubą, rutulį* ar kitą kūną, jis turi aiškią, apibrėžtą *idėją,* kuri nekinta, nors per klaidą ją galima priskirti kokiam nors atskiram kūnui, su kuriuo ji nesusijusi.

17. Apie tai aš čia užsiminiau tarp kitko, kad parodyčiau, kaip svarbu žmonėms mišrių modusų pavadinimuose ir, vadinasi, visuose doroviniuose samprotavimuose apibrėžti savo žodžius, kai to reikia, nes taip doroviniam pažinimui gali būti suteiktas didesnis aiškumas ir tikrumas. Reikia labai stokoti nuoširdumo (švelniai tariant), kad atsisakytum tai daryti, *nes apibrėžimas yra vienintelis būdas, kuriuo galima sužinoti tikslią su dorove susijusių žodžių reikšmę,* be to, toks būdas, kuriuo jų reikšmę galima sužinoti *tikrai,* nepaliekant vietos jokiems ginčams dėl to. Todėl negalima pateisinti žmonių aplaidumo ar ydingumo, jeigu jų doroviniai samprotavimai yra ne ką aiškesni už gamtamokslinius samprotavimus, — juk jie susiję su intelekto *idėjomis,* kurios nėra klaidingos ar neadekvačios, nes nėra jokių išorinių daiktų, su kuriais jas būtų galima sieti kaip su *pirmavaizdžiais* ir kuriuos jos turėtų atitikti. Žmonėms kur kas lengviau susidaryti intelekte *idėją,* kuri būtų pavyzdžiu, pavadinti ją „teisingumu" ir visus šį pavyzdį atitinkančius veiksmus vadinti šiuo pavadinimu, negu pamačius Aristeidą[24] susidaryti *idėją,* visais atžvilgiais tiksliai panašią į jį, kuris yra toks, koks yra, nesvarbu, kokią jo *idėją* turėtų kiti. Pirmuoju atveju reikia tik žinoti savo pačių intelekte sujungtų *idėjų*

derinį, antruoju atveju reikia ištirti visą šalia mūsų egzistuojančio daikto prigimtį, jo neaiškią paslėptą sandarą ir įvairias kokybes.

18. Kitą priežastį, kodėl būtina *apibrėžti mišrius modusus, ypač su dorove susijusius žodžius,* aš jau minėjau anksčiau: tai yra *vienintelis būdas,* kuriuo galima tikrai sužinoti *daugumos iš jų reikšmę.* Kadangi jų žymimos *idėjos* daugiausia yra tokios, kad jų sudedamosios dalys niekur drauge neegzistuoja, bet yra išsibarsčiusios ir susimaišiusios su kitomis, tik intelektas jas susieja ir sujungia į vieną *idėją;* ir tik žodžiais, išvardijančiais įvairias intelekto sujungtas paprastas *idėjas,* mes galime pranešti kitiems, ką žymi jų pavadinimai: šiuo atveju juslės, pateikdamos juslėmis suvokiamus objektus, nepadeda mums parodyti *idėjų,* kurias žymi mūsų tokio pobūdžio pavadinimai, kaip jos dažnai padeda juslinių paprastų *idėjų* ir tam tikru mastu — substancijų pavadinimų atveju.

19. *Trečia, norint paaiškinti substancijų pavadinimų,* žyminčių mūsų turimas įvairių jų rūšių *idėjas,* reikšmę, daugeliu atvejų *reikia* naudotis abiem anksčiau minėtais būdais — *parodymu ir apibrėžimu.* Paprastai kiekviena rūšis turi tam tikras svarbiausias kokybes, su kuriomis mes manome esant susijusias kitas *idėjas,* sudarančias mūsų sudėtinę šios rūšies *idėją,* todėl mes mielai duodame rūšinį pavadinimą tam daiktui, kuriame randame būdingą požymį, mūsų laikomą svarbiausia skiriamąja šios rūšies *idėja.* Šios svarbiausios arba būdingos (jeigu galiu taip jas pavadinti) gyvūnų ir augalų rūšių *idėjos* yra (kaip buvo sakyta anksčiau, sk.VI, § 29 ir sk. IX, § 15) daugiausia išvaizda, negyvų kūnų — spalva, o kartais ir viena, ir kita.

20. *Šios svarbiausios juslėmis suvokiamos kokybės yra pagrindinės mūsų rūšinių idėjų sudedamosios dalys*, vadinasi, labiausiai pastebima ir nekintama mūsų rūšinių pavadinimų, kuriuos priskiriame pažįstamoms *substancijų* rūšims, apibrėžimų dalis. Antai žodis „žmogus" pagal savo prigimtį gali žymėti tiek sudėtinę *idėją*, sudarytą iš tame pačiame subjekte sujungtų gyvybės ir protingumo, tiek bet kokį kitą derinį, tačiau kai jis vartojamas kaip tam tikros rūšies būtybių, kurias mes laikome esant mūsų padermės, ženklas, į mūsų sudėtinę *idėją*, žymimą žodžiu „žmogus", tikriausiai būtina įjungti ir išorinį pavidalą, kaip ir bet kurią kitą joje randamą *idėją;* todėl bus nelengva parodyti, kodėl Platono pateiktas apibrėžimas „*animal implume bipes latis unguibus*" nebus toks pat geras pavadinimo „žmogus", žyminčio šią būtybių rūšį, apibrėžimas: juk, kaip atrodo, būtent išvaizda kaip svarbiausioji kokybė labiau apibrėžia šią rūšį negu sugebėjimas protauti, kuris pasireiškia ne iš karto, o kartais — niekada. Jeigu su tuo nesutinkama, aš nežinau, kaip gali išvengti kaltinimo žmogžudyste žudantys išsigimėlius (kaip mes juos vadiname) dėl neįprastos jų išvaizdos, nežinodami, ar jie turi protingą sielą, kurią vienodai sunku įžvelgti tiek normalios, tiek išsigimėliškos išvaizdos naujagimiuose. Ir kas mus mokė, kad protinga siela negali gyventi buveinėje, kurios fasadas nėra būtent toks, arba kad ji gali susijungti ir įkvėpti gyvybę tik tokiam kūnui, kuris turi būtent tokią išorinę sandarą?

21. *Šios svarbiausios kokybės geriausiai pažįstamos parodant jas,* ir vargu ar jas galima pažinti kitaip. Antai *arklio* arba *kazuaro* išvaizdą žodžiais galima įspausti intelekte tik šiurkščiai ir netobulai, tuo tarpu gyvūnų

vaizdas padaro tai tūkstantį kartų geriau; ypatingos *aukso* spalvos *idėją* galima įgyti tik dažnai ją matant savo akimis, o ne iš aprašymų, — tai aiškai rodo nuolat su šiuo metalu susiduriančių žmonių pavyzdys: jie paprastai iš akies atskiria tikrą auksą nuo padirbto, gryną nuo turinčio priemaišų, tuo tarpu kiti (turintys tokias pat geras akis, tačiau nesusidarę iš patyrimo visiškai tikslios būtent tokio geltonumo *idėjos*) nepastebės jokio skirtumo. Tą patį galima pasakyti apie kitas paprastas *idėjas*, būdingas kokiai nors substancijai, bet neturinčias atskirų pavadinimų. *Auksui* būdingas skambesys, skirtingas nuo kitų kūnų garso, neturi su juo susieto atskiro pavadinimo, kaip ir ypatingas šio metalo geltonumas.

22. Tačiau kadangi daugelis mūsų rūšines substancijų *idėjas* sudarančių paprastų *idėjų* yra galios, kurios įprastiniame daiktų pavidale akivaizdžiai nepasirodo juslėms, *tai tam tikrą dalį* mūsų *substancijų pavadinimų reikšmės geriau galima atskleisti išvardijant tas paprastas idėjas negu parodant pačią substanciją*. Tas, kuris prie regėjimu įgytos geltonos spindinčios *aukso* spalvos pridės mano išvardytas gero kalumo, lydumo, patvarumo ir tirpumo karališkajame vandenyje *idėjas*, turės tobulesnę *aukso idėją* negu galėtų turėti tuo atveju, jeigu apžiūrėjęs *aukso* gabalėlį įspaustų intelekte tik akivaizdžiai matomas jo savybes. Tačiau jeigu šio spindinčio, sunkaus, kalaus daikto išorinė sandara (iš kurios kyla visos šios savybės) būtų atvira mūsų juslėms, kokia yra trikampio išorinė sandara, arba esmė, tai žodžio „auksas" reikšmę būtų taip pat lengva nustatyti, kaip ir žodžio „trikampis".

23. Iš to galime matyti, kokiu mastu viso *kūniškų daiktų pažinimo pagrindas yra mūsų juslės.* Juk mes neturime jokio supratimo, jokios *idėjos,* kaip juos pažįsta nuo kūnų atskirtos dvasios (kurių turimas šių daiktų pažinimas ir *idėjos* tikrai yra daug tobulesnės negu mūsų). Visas mūsų pažinimo ar vaizduotės mastas neperžengia mūsų pačių *idėjų,* kurias apriboja mūsų suvokimo būdai, ribų. Nors nekyla abejonių dėl to, kad aukštesnio lygio dvasios negu tos, kurios nugrimzdusios kūne, gali turėti tokias pat aiškias pagrindinės substancijų sandaros *idėjas,* kokią mes turime trikampio *idėją,* ir taip suvokti, kaip iš jos kyla visos jų savybės ir veiksmai, tačiau kokiu būdu jos įgyja tokį pažinimą — to mes neįstengsime suprasti.

24. Tačiau nors apibrėžimai turi paaiškinti substancijų pavadinimus, kai jie žymi mūsų *idėjas,* jie paaiškina juos labai netobulai, kaip ir tada, kai jie žymi daiktus. Kadangi substancijų pavadinimai ne tik duodami mūsų *idėjoms,* bet galiausiai yra vartojami ir atvaizduoti daiktams, taigi turi juos atstoti, jų reikšmė turi atitikti daiktų tiesą lygiai taip pat, kaip ir žmonių *idėjas.* Todėl substancijų atžvilgiu mes ne visuomet galime sustoti prie įprastos sudėtinės *idėjos,* kuri paprastai sudaro šio žodžio reikšmę, bet turime eiti šiek tiek toliau ir ištirti pačių daiktų prigimtį bei savybes, ir taip tobulinti, kiek įstengiame, mūsų turimas jų atskirų rūšių *idėjas* arba išmokti jas iš tų, kurie susiduria su tokiais daiktais ir turi patyrimą jų atžvilgiu. Kadangi jų pavadinimai turi žymėti ne tik kitų žmonių intelekte esančias sudėtines *idėjas,* kurias savo įprastine reikšme jie žymi, bet ir tokius paprastų *idėjų* derinius, kurie iš tikrųjų egzistuoja pačiuose daiktuose, tai *norint tei-*

singai apibrėžti jų pavadinimus reikia gilintis į gamtos mokslus ir atidžiai jas tyrinėjant surasti jų savybes. Siekiant išvengti nepatogumų, kylančių pokalbiuose ir ginčuose dėl gamtinių kūnų ir substancinių daiktų, nepakanka iš būdingos kalbos paimti įprastą, tačiau miglotą arba labai netobulą *idėją*, su kuria siejamas kiekvienas žodis, ir vartojant jį sieti su šia *idėja;* susipažinę su šios rūšies daiktų istorija, mes turime pataisyti ir nustatyti savo sudėtinę *idėją*, siejamą su kiekvienu rūšiniu pavadinimu, ir kalbėdamiesi su kitais (jeigu matome, kad jie klaidingai mus supranta) turime pasakyti, kokią sudėtinę *idėją* žymime šiuo pavadinimu. Juo labiau tai būtina padaryti visiems tiems, kurie siekia pažinimo ir filosofinės tiesos, nes vaikai, mokomi žodžių, kol jie turi dar tik labai netobulas daiktų sąvokas, vartoja juos kaip pakliuvo ir daug negalvodami, ir retai susidaro apibrėžtas jų žymimas *idėjas*. Šio įpročio (kuris yra patogus ir puikiai tinka kasdieniams gyvenimo ir bendravimo poreikiams tenkinti) jie yra linkę laikytis ir suaugę, taigi jie pradeda ne nuo to galo — pirmiausia ir tobulai išmoksta žodžius, o sąvokas, su kuriomis vėliau sieja šiuos žodžius, sudaro labai paviršutiniškai. Dėl to atsitinka taip, kad žmonės kalba taisyklinga savo šalies kalba, t.y. pagal tos kalbos gramatikos taisykles, tačiau apie pačius daiktus kalba labai neteisingai ir ginčydamiesi vieni su kitais daro labai menką pažangą atskleisdami naudingas tiesas ir pažindami daiktus, kokie jie yra patys savaime, o ne mūsų vaizduotėje, nes mūsų pažinimo tobulėjimas nelabai priklauso nuo to, kaip jie vadinami.

25. Todėl pageidautina, kad žmonės, nusimanantys apie gamtos tyrinėjimus ir pažįstantys įvairių rūšių

gamtinius kūnus, išdėstytų tas paprastas *idėjas*, kurias, kaip rodo jų stebėjimai, visada atitinka kiekvienos rūšies individai. Tai didžia dalimi pašalintų painiavą, atsirandančią dėl to, kad įvairūs žmonės vartoja tą patį pavadinimą čia mažesnio, čia didesnio juslėmis suvokiamų kokybių skaičiaus deriniui priklausomai nuo to, ar jie geriau, ar prasčiau pažįsta kokią nors daiktų, apimamų vienu pavadinimu, rūšį ar kaip kruopščiai yra ją ištyrę. Tačiau tokio pobūdžio žodynas, apimantis, taip sakant, visą gamtos mokslą, reikalauja pernelyg daug rankų, pernelyg daug laiko, išlaidų, pastangų ir įžvalgumo, kad jo kada nors būtų galima tikėtis; o kol tai bus padaryta, mes turime pasitenkinti substancijų pavadinimų apibrėžimais, paaiškinančiais, kokia prasme žmonės juos vartoja. Būtų gerai, jeigu jie duotų mums bent šitai, kur to reikia. Tačiau paprastai taip nėra; žmonės kalbasi ir ginčijasi vienas su kitu žodžiais, dėl kurių prasmės nesusitarė tarpusavyje klaidingai manydami, kad įprastų žodžių reikšmė yra patikimai nustatyta, o tikslios *idėjos*, kurias jie žymi, gerai žinomos ir būtų gėda jų nežinoti. Tačiau abi šios prielaidos yra klaidingos: jokie sudėtinių *idėjų* pavadinimai neturi tokios nustatytos apibrėžtos reikšmės, kad jie visuomet žymėtų tiksliai tas pačias *idėjas*. Ir žmogui visai negėda neturėti apie kokį nors daiktą tikrų žinių, kurias galima įgyti tik tam tikrais įmanomais būdais; todėl visai negėda nežinoti, kokią tiksliai *idėją* koks nors garsas žymi kito žmogaus intelekte, jeigu jis man šito nepaaiškino kokiu nors kitu būdu, o ne vien vartodamas šį garsą, nes, išskyrus tokį paaiškinimą, nėra kito būdo tikrai tai žinoti. Iš tiesų būtinybė bendrauti per kalbą paskatina žmones susitarti dėl įprastų žo-

džių reikšmės tam tikrose priimtinose ribose, ir to pakanka įprastam pokalbiui; todėl negalima manyti, kad žmogus visiškai nežino *idėjų*, kurias įprastinė vartosena sieja su žodžiais jam gerai pažįstamoje kalboje. Tačiau įprastinė vartosena yra labai neapibrėžta taisyklė, galiausiai virstanti atskirų žmonių *idėjomis*, todėl ji dažnai pasirodo esanti labai nepastovus pavyzdys. Nors mano anksčiau minėtas žodynas pareikalautų pernelyg daug laiko, išlaidų ir pastangų, kad jo būtų galima tikėtis šiame amžiuje, tačiau, mano manymu, nebūtų neprotinga pasiūlyti, kad žinomus ir savo išoriniu pavidalu skirtingus daiktus žymintys žodžiai būtų atvaizduoti nedideliais piešiniais ir graviūromis. Tokiu būdu sudarytas žodynas tikriausiai lengviau ir greičiau išmokytų tikrosios daugelio terminų reikšmės, ypač tolimų šalių ar senų laikų kalbų, ir įtvirtintų žmonių intelektuose teisingesnes įvairių daiktų, kurių pavadinimus sužinome iš senovės autorių veikalų, *idėjas* negu visi išsamūs ir varginantys mokytų kritikų komentarai. Gamtininkai, kalbantys apie augalus ir gyvūnus, suprato šio būdo pranašumus, ir kam pasitaikė proga tartis su jais, tas turės pagrindo pripažinti, kad iš nedidelės *apium* ar *ibex*[25] graviūros jis susidarė aiškesnę šios žolės ar gyvūno *idėją*, negu būtų susidaręs iš ilgiausių kiekvieno iš šių pavadinimų apibrėžimų. Taip pat, be abejonės, jis turėtų aiškesnes *strigil* ir *sistrum* *idėjas*, jeigu vietoj pavadinimų „grandyklė" ir „barškalas", kuriais juos perteikia žodynai, pamatytų paraštėse išspausdintus nedidelius šių instrumentų paveikslėlius, kaip jie buvo naudojami senovėje. Žodžiai *toga, tunica, pallium* lengvai išverčiami žodžiais „viršutinis drabužis", „palaidinė" ir „apsiaustas", tačiau iš šių žo-

džių susidarytos šių romėnų drabužių stiliaus *idėjos* yra ne ką teisingesnės negu juos siuvusių siuvėjų veidų *idėjos*. Tokius dalykus, kuriuos akis skiria pagal jų išvaizdą, intelektui geriausiai atskleidžia jų piešiniai; jie geriau apibrėžia tokių žodžių reikšmę negu kokie nors kiti žodžiai, kurie juos nusako arba vartojami jiems apibrėžti. Tačiau tai tik tarp kitko.

Ketvirta knyga

APIE ŽINOJIMĄ IR NUOMONĘ

Pirmas skyrius

APIE PAŽINIMĄ APSKRITAI

1. Kadangi *intelektas* mąstydamas ir samprotaudamas neturi jokio kito tiesioginio objekto, išskyrus savo paties *idėjas,* vien tik kurias jis svarsto ar gali svarstyti, akivaizdu, kad mūsų pažinimas susijęs tik su jomis.

2. Todėl man atrodo, kad *pažinimas* yra ne kas kita, kaip *bet kokių mūsų idėjų ryšio ir atitikimo arba neatitikimo ir nesuderinamumo suvokimas.* Jis yra vien tik tai. Kur yra šis suvokimas, ten yra ir pažinimas, o kur jo nėra, ten mes galime įsivaizduoti, spėti arba manyti, tačiau mums visada stinga pažinimo. Juk kai mes žinome, kad *balta* nėra *juoda,* mes nedarome nieko kito, tik suvokiame šių dviejų *idėjų* neatitikimą. Kai mes įgyjame patį patikimiausią įrodymą, kad *trys trikampio kampai lygūs dviem statiesiems,* mes nedarome nieko daugiau, tik suvokiame, kad lygybė dviem statiesiems kampams būtinai atitinka tris trikampio kampus ir yra neatskiriama nuo jų.

3. Kad aiškiau suprastume, kas sudaro šį atitikimą ar neatitikimą, mano manymu, galime jį suskirstyti į tokias keturias rūšis:

1) *tapatumas* arba *skirtingumas,*

2) *santykis,*

3) *egzistavimas drauge,* arba *būtinas ryšys,*
4) *realus egzistavimas.*

4. *Pirmiausia,* apie pirmosios rūšies atitikimą ar neatitikimą, t.y. apie *tapatumą* ir *skirtingumą.* Kai intelekte apskritai yra kokios nors mintys ar *idėjos,* pirmutinis intelekto veiksmas yra suvokti savo *idėjas* ir, kiek jis jas suvokia, žinoti, kas yra kiekviena iš jų, o kartu suvokti jų skirtumą ir kad viena nėra kita. Tai absoliučiai būtina, be šito negalėtų būti nei pažinimo, nei samprotavimo, nei įsivaizdavimo, nei apskritai aiškių minčių. Tokiu būdu intelektas aiškiai ir neklysdamas suvokia, kad kiekviena *idėja* atitinka pačią save ir yra tai, kas ji yra, o visos skirtingos *idėjos* neatitinka viena kitos, t.y. viena nėra kita; šitai intelektas padaro be jokių pastangų, darbo ir dedukcijos, iš pirmo žvilgsnio – dėl savo įgimtos suvokimo ir skyrimo galios. Ir nors išmanantys žmonės išreiškė tai tokiomis bendromis taisyklėmis, kaip: „Kas yra, yra" ir „Neįmanoma, kad tas pats daiktas būtų ir nebūtų", kurias galima greitai pritaikyti visais tais atvejais, kai prireikia apie tai mąstyti, tačiau pirmiausia šis sugebėjimas neabejotinai taikomas atskiroms *idėjoms.* Kai tik žmogus turi savo intelekte *idėjų,* jis neklysdamas žino, kad *idėjos,* kurias jis vadina „baltas" ir „apskritas", yra būtent tokios *idėjos* ir kad tai nėra kitos *idėjos,* kurias jis vadina „raudonas" ar „kvadratinis". Jokia maksima, joks teiginys pasaulyje negali padėti jam sužinoti šitai aiškiau ar tikriau, negu jis žinojo anksčiau ir be jokios tokios bendros taisyklės. Tai yra pirmasis intelekto suvokiamas jo *idėjų* atitikimas ar neatitikimas, kurį jis visuomet suvokia iš pirmo žvilgsnio; o jeigu kada dėl to kyla kokių nors abejonių, jos visuomet susijusios su pavadinimais, o ne su

pačiomis *idėjomis,* kurių tapatumas ir skirtingumas visuomet suvokiamas taip pat greitai ir aiškiai, kaip ir pačios *idėjos;* kitaip ir negali būti.

5. *Antra,* kitą intelekto suvokiamo jo *idėjų* atitikimo ar neatitikimo rūšį, mano manymu, galima pavadinti *santykine,* ir tai yra ne kas kita, kaip *dviejų idėjų,* kad ir kokios jos būtų — ar substancijų, ar modusų, ar kokios nors kitos, — santykio suvokimas. Juk kadangi visuomet turi būti žinoma, kad visos skirtingos *idėjos* yra netapačios ir visuotinai bei nuolat turi viena kitą neigti, tai jeigu mes negalėtume suvokti jokio mūsų *idėjų* santykio ir, intelektui įvairiais būdais jas lyginant, nustatyti, ar jos atitinka viena kitą, ar ne, nebūtų vietos apskritai jokiam pozityviam pažinimui.

6. *Trečia,* trečioji aptinkama mūsų *idėjų,* kurias suvokia intelektas, atitikimo ar neatitikimo rūšis yra *egzistavimas* arba *neegzistavimas drauge* tame pačiame objekte; tai ypač susiję su substancijomis. Antai kai mes sakome apie *auksą,* kad jis yra patvarus, mūsų šios tiesos pažinimas apima tik tai, jog patvarumas, arba galia nesudegti ugnyje, yra *idėja,* visuomet susijusi ir sujungta su tuo ypatingu geltonumu, svoriu, lydumu, kalumu ir tirpimu karališkajame vandenyje, kurie sudaro mūsų sudėtinę *idėją,* žymimą žodžiu „auksas".

7. *Ketvirta,* ketvirtoji ir paskutinė rūšis — *tikras, realus egzistavimas,* atitinkantis kokią nors *idėją.* Mano manymu, šios keturios atitikimo ar neatitikimo rūšys apima visą mūsų turimą pažinimą ar tą, kurį galime įgyti; juk visi tyrimai, kuriuos mes galime atlikti kokios nors savo *idėjos* atžvilgiu, viskas, ką mes žinome ar galime teigti apie kurią nors iš jų, susideda tik iš to, kad ji tapati ar netapati kokiai nors kitai, kad ji visuo-

met egzistuoja arba neegzistuoja drauge su kokia nors kita *idėja* tame pačiame objekte, kad ji tokiu ar kitokiu santykiu susijusi su kokia nors kita *idėja* arba kad ji realiai egzistuoja skyrium nuo intelekto. Antai teiginys „Mėlyna nėra geltona" susijęs su tapatumu. „Du trikampiai, turintys lygius pagrindus tarp dviejų lygiagrečių tiesių, yra lygūs" yra teiginys, nurodantis santykį. „Geležis pasiduoda magneto poveikiui" yra teiginys apie egzistavimą drauge. „Dievas yra" teigia realų egzistavimą. Nors tapatumas ir egzistavimas drauge iš tiesų yra ne kas kita, kaip santykiai, tačiau tai yra tokie ypatingi mūsų *idėjų* atitikimo ir neatitikimo būdai, kad juos tikrai verta aptarti kaip atskiras rūšis, o ne kartu su santykiu apskritai, nes tai yra visiškai skirtingi teigimo ir neigimo pagrindai, kaip lengvai įsitikins kiekvienas, kuris susimąstys apie tai, kas sakoma įvairiose šios *Esė* vietose. Dabar aš turėčiau pereiti prie įvairių mūsų pažinimo laipsnių tyrimo, tačiau būtina pirma aptarti įvairias žodžio „pažinimas" reikšmes.

8. Yra įvairių būdų, kuriais intelektas prieina tiesą, ir visi jie vadinami *pažinimu.*

1) Yra *aktualusis pažinimas,* kai intelektas tiesiogiai stebi savo *idėjų* atitikimą ar neatitikimą arba jų santykį vienos su kita.

2) Sakoma, kad žmogus žino kokį nors teiginį, jeigu jis anksčiau buvo pateiktas jo mintims ir jis aiškiai suvokė jį sudarančių *idėjų* atitikimą ar neatitikimą, ir taip įkurdino jį savo atmintyje, kad kiekvieną kartą mąstydamas apie šį teiginį jis neabejodamas ir nedvejodamas pasirenka teisingą pusę, sutinka su jo tiesa ir yra tikras dėl jos. Tai, mano manymu, galima pavadinti

įprastiniu pažinimu; taigi galima sakyti, kad žmogus žino visas tas tiesas, kurios yra įspaustos jo atmintyje ankstesnio aiškaus ir visiško suvokimo ir dėl kurių intelektas neabejotinai yra tikras visada, kada tik iškyla reikalas apie jas mąstyti. Kadangi mūsų baigtinis intelektas vienu metu gali aiškiai ir apibrėžtai mąstyti tik apie vieną dalyką, tai jeigu žmonės nežinotų nieko daugiau, išskyrus tai, apie ką jie mąsto šiuo metu, jie būtų visiški neišmanėliai, ir tas, kuris žinotų daugiausiai, žinotų tik vieną tiesą, nes tai yra viskas, apie ką jis įstengia mąstyti vienu metu.

9. Įprastinio pažinimo taip pat yra, šiurkščiai kalbant, du lygmenys.

Pirma, vienas yra *tokių atmintyje įtvirtintų tiesų pažinimas, kai vos tik joms pasirodžius intelektui jis suvokia šių idėjų tarpusavio santykį.* Taip yra su visomis tomis tiesomis, kurias mes pažįstame intuityviai, kai pačios *idėjos* tiesiogiai pasirodydamos atskleidžia savitarpio atitikimą ar neatitikimą.

Antra, kitas yra *tokių tiesų pažinimas, kai intelektas, kartą jomis įsitikinęs, išsaugo atmintyje įsitikinimą, tačiau be įrodymų.* Antai žmogus, tikrai prisimenantis, jog kartą jis suvokė įrodymą, kad trys trikampio kampai lygūs dviem statiesiems, yra tikras, kad jis tai žino, nes negali abejoti šito teisingumu. Nors gali atrodyti, kad būdamas ištikimas tiesai, kai įrodymas, kurio dėka ji pirmą kartą buvo pažinta, yra užmirštas, žmogus veikiau pasikliauja savo atmintimi negu iš tiesų žino (tokį tiesos puoselėjimo būdą aš anksčiau laikiau tarpiniu tarp nuomonės ir žinojimo, ypatingu tikrumu, pranokstančiu paprastą tikėjimą, nes pastarasis remiasi kito žmogaus liudijimu), tačiau deramai į tai įsigilinęs aš

įsitikinau, jog jis nestokoja visiško tikrumo ir iš tiesų yra tikras pažinimas. Mūsų pirmąsias mintis šiuo klausimu gali suklaidinti tai, kad šiuo atveju *idėjų* atitikimas ar neatitikimas suvokiamas ne tiesioginiu visų tarpinių *idėjų* stebėjimu, kaip pirmąjį kartą, kai *idėjų* atitikimas ar neatitikimas šiame teiginyje buvo suvoktas būtent šitaip, bet per kitas tarpines *idėjas,* parodančias teiginį, kurį mes prisimename esant tikrą, sudarančių *idėjų* atitikimą ar neatitikimą. Pavyzdžiui, kas suprato ir aiškiai suvokė tiesos, kad trys trikampio kampai lygūs dviem statiesiems, įrodymą, žino, kad ji teisinga, ir tada, kai šis įrodymas yra išnykęs iš atminties, šiuo momentu tiesiogiai nestebimas ir galbūt negali būti prisimintas; tačiau jis žino šitai kitaip nei anksčiau. Dviejų šiame teiginyje sujungtų *idėjų* atitikimas suvokiamas, tačiau tarpininkaujant kitoms *idėjoms* nei tos, kurios pirmąkart lėmė šį suvokimą. Žmogus prisimena, t.y. žino (juk prisiminimas yra ne kas kita, kaip tam tikro ankstesnio žinojimo atgaminimas), jog kadaise buvo tikras teiginio, kad trys trikampio kampai yra lygūs dviem statiesiems, teisingumu. Tų pačių santykių tarp tų pačių nekintamų daiktų nekintamumas dabar yra *idėja,* parodanti jam, kad jeigu trys trikampio kampai kartą buvo lygūs dviem statiesiems, tai jie visuomet bus lygūs dviem statiesiems kampams. Todėl jis ir yra tikras, kad tai, kas kartą buvo teisinga, visuomet yra teisinga, kad *idėjos,* kurios kartą atitiko viena kitą, atitiks visuomet, vadinasi, ką jis kartą sužinojo esant teisinga, visuomet žinos esant teisinga, kol įstengs prisiminti, jog kadaise tai žinojo. Kaip tik dėl to atskiri įrodymai matematikoje teikia bendrą žinojimą.

Juk jeigu suvokimas, kad tos pačios *idėjos* amžinai turės tas pačias savybes ir santykius, nebūtų pakankamas pažinimo pagrindas, būtų neįmanoma žinoti bendruosius matematikos teiginius, nes visi matematiniai įrodymai yra tik atskiri, ir kai žmogus įrodytų kokį nors teiginį vieno trikampio ar apskritimo atžvilgiu, jo pažinimas neperžengtų šio atskiro brėžinio ribų. Jeigu jis norėtų taikyti jį plačiau, turėtų iš naujo įrodyti remdamasis kitu pavyzdžiu, kad įsitikintų, jog jis teisingas ir kito tokio paties trikampio atžvilgiu, ir t.t., ir šitokiu būdu jis niekuomet neįgytų bendrųjų teiginių pažinimo. Manau, niekas negali neigti, jog ponas Newtonas tikrai žino, kad visi teiginiai, kuriuos jis dabar bet kuriuo metu perskaito savo knygoje[1], yra teisingi, nors jis tiesiogiai nestebi tos nuostabios tarpinių *idėjų* grandinės, kuri pirmąkart padėjo jam atskleisti jų teisingumą. Tokią atmintį kaip ši, gebančią išsaugoti tokią aibę atskirybių, pagrįstai galima laikyti pranokstančia žmogaus sugebėjimus, jeigu jau pats šio nuostabaus *idėjų* ryšio atradimas, suvokimas ir apžvelgimas pranoksta daugumos skaitytojų supratimą. Tačiau akivaizdu, jog pats autorius žino, kad teiginys yra teisingas, prisimindamas, jog kadaise jis įžvelgė šių *idėjų* ryšį, ir žino taip pat tikrai, kaip žino, jog tas žmogus sužeidė kitą, prisimindamas matęs, kaip šis jį persmeigė. Tačiau atmintis ne visuomet yra tokia aiški kaip tiesioginis suvokimas ir visų žmonių ilgainiui daugiau ar mažiau nusilpsta, ir šis skirtumas, greta kitų, parodo, kad *įrodomasis pažinimas* yra ne toks tobulas kaip *intuityvusis*, kaip pamatysime kitame skyriuje.

Antras skyrius

APIE MŪSŲ PAŽINIMO LYGMENIS

1. Visą mūsų pažinimą sudaro, kaip aš sakiau, intelekto atliekamas savo paties *idėjų* stebėjimas, kuris yra geriausias paaiškinimas ir didžiausias tikrumas, koks tik mums su mūsų sugebėjimais ir mūsų pažinimo būdu yra įmanomas, todėl bus ne pro šalį glaustai aptarti jo akivaizdumo laipsnius. Mano nuomone, skirtingą mūsų pažinimo aiškumą lemia skirtingi būdai, kuriais intelektas suvokia savo *idėjų* atitikimą ar neatitikimą. Juk jeigu mes susimąstysime apie savo pačių mąstymo būdus, pamatysime, jog kartais intelektas dviejų *idėjų* atitikimą ar neatitikimą suvokia tiesiogiai iš jų pačių, netarpininkaujant kokiai nors kitai *idėjai;* manyčiau, kad šitai galime pavadinti *intuityviuoju pažinimu*. Juk šiuo atveju intelektui nereikia įrodinėti ar analizuoti, jis suvokia tiesą tik dėl to, kad yra nukreiptas į ją, kaip akis suvokia šviesą. Šitaip intelektas suvokia, kad *balta* nėra *juoda,* kad *apskritimas* nėra *trikampis,* kad *trys* yra daugiau už *du* ir lygu *vienas* plius *du*. Tokio pobūdžio tiesas intelektas suvokia vos tik išvydęs *idėjas* drauge, vien tik *intuicija,* netarpininkaujant jokiai kitai *idėjai;* šios rūšies pažinimas yra aiškiausias ir tikriausias, koks tik įmanomas gležnam žmogui. Ši pažinimo dalis yra neatremiama ir, kaip ir ryški saulės šviesa, priverčia suvokti ją iškart, kai tik intelektas nukreipia savo žvilgsnį ta linkme; ji nepalieka vietos dvejonėms, abejonėms ar nagrinėjimui, intelektas iškart prisipildo aiškios jos šviesos. Būtent nuo šios *intuicijos* visiškai priklauso viso mūsų pažinimo tikrumas ir akivaizdumas; šį tikrumą kiekvienas laiko tokiu dideliu,

jog negali įsivaizduoti, taigi ir nereikalauja didesnio, nes žmogus negali įsivaizduoti galįs pasiekti didesnį tikrumą negu žinoti, kad kokia nors *idėja* jo intelekte yra tokia, kokią jis ją suvokia esant, ir kad dvi *idėjos*, tarp kurių jis įžvelgia skirtumą, yra skirtingos ir nevisiškai tapačios. Tas, kuris reikalauja didesnio tikrumo už šį, reikalauja pats nežino ko ir tik parodo, kad nori būti skeptiku, nors nesugeba juo būti. Tikrumas taip visiškai priklauso nuo šios *intuicijos*, kad kito *pažinimo* lygmens, kurį aš vadinu *įrodomuoju pažinimu*, atveju ši intuicija būtina visiems tarpinių *idėjų*, be kurių mes negalime įgyti pažinimo ir tikrumo, ryšiams.

2. Kita pažinimo lygmuo yra tada, kai intelektas suvokia *idėjų* atitikimą ar neatitikimą, tačiau ne tiesiogiai. Nors visur, kur intelektas suvokia savo *idėjų* atitikimą ar neatitikimą, yra tikras pažinimas, tačiau ne visuomet būna taip, kad intelektas mato *idėjų* atitikimą ar neatitikimą net tada, kai jis aiškiai pastebimas; tokiu atveju intelektas neatsikrato nežinojimo ir apsiriboja tikėtinais spėjimais. Priežastis, kodėl intelektas ne visuomet gali iškart suvokti dviejų *idėjų* atitikimą ar neatitikimą, yra ta, kad tų *idėjų*, kurių atitikimas ar neatitikimas tiriamas, intelektas negali taip sujungti, kad šitai paaiškėtų. Tuo atveju, kai intelektas negali taip sujungti savo *idėjų*, kad suvoktų jų atitikimą ar neatitikimą tiesiogiai jas lygindamas ar, taip sakant, gretindamas ar taikydamas vieną kitai, jis stengiasi atskleisti jų ieškomąjį atitikimą ar neatitikimą pasitelkęs kitas *idėjas* (vieną ar daugiau, kaip pasitaiko); kaip tik tai mes vadiname *samprotavimu*. Antai jeigu intelektas nori sužinoti, ar trys trikampio kampai atitinka dydžiu du stačiuosius, ar neatitinka, jis negali šito padaryti

tiesiogiai stebėdamas ir lygindamas, nes negalima iškart imti trijų kampų ir palyginti juos su kokiu nors vienu ar dviem kampais; taigi šiuo atžvilgiu intelektas neturi tiesioginio, intuityvaus pažinimo. Šiuo atveju intelektas stengiasi surasti kokius nors kitus kampus, kuriems yra lygūs trys trikampio kampai, ir suradęs, kad jie yra lygūs dviem statiesiems, sužino apie jų lygybę dviem statiesiems kampams.

3. Šios tarpinės *idėjos,* padedančios parodyti kurių nors kitų dviejų *idėjų* atitikimą, vadinamos *argumentais,* o kai atitikimas ar neatitikimas šiuo būdu aiškiai ir akivaizdžiai suvokiamas, tai vadinama *įrodymu,* nes intelektui *parodoma* ir jis priverčiamas pamatyti, kad taip yra. Tai, kaip greitai intelektas suranda šias tarpines *idėjas,* atskleidžiančias kitų *idėjų* atitikimą ar neatitikimą, ir teisingai jas pritaiko, manyčiau, yra vadinama *įžvalgumu.*

4. Nors *toks tarpiniais argumentais grindžiamas pažinimas* yra tikras, tačiau jo akivaizdumas *nėra* toks aiškus ir ryškus, kaip *intuityviojo* pažinimo atveju, ir jam ne taip iškart pritariama. Nors *įrodymo* atveju intelektas galiausiai suvokia jo svarstomų *idėjų* atitikimą ar neatitikimą, tačiau tai reikalauja pastangų ir susitelkimo — tam nepakanka vieno greito žvilgsnio. Atitikimui ar neatitikimui atskleisti reikalingas nepaliaujamas uolumas ir ieškojimas; reikia eiti į priekį žingsnis po žingsnio, palaipsniui, kol intelektas galės šiuo būdu pasiekti tikrumą ir suvoks dviejų *idėjų* atitikimą ar nesuderinamumą, kuriam parodyti reikalingi argumentai ir samprotavimas.

5. *Kitas intuityviojo ir įrodomojo pažinimo skirtumas* yra tas, kad nors pastarojo atveju, kai pasitelkus tarpi-

nes *idėjas* suvokiamas atitikimas ar neatitikimas, pašalinamos visos abejonės, tačiau prieš įrodymą abejonių buvo, tuo tarpu intuityviojo pažinimo atveju intelektui, išsaugančiam sugebėjimą suvokti skirtingas *idėjas,* šito negali atsitikti, kaip akis, galinti aiškiai matyti balta ir juoda, negali abejoti, ar šis rašalas ir šis popierius yra tos pačios spalvos. Jeigu akis regi, ji iš pirmo žvilgsnio nedvejodama suvokia šiame popieriuje išspausdintus žodžius, kurių spalva skiriasi nuo popieriaus spalvos; lygiai taip pat jeigu intelektas sugeba aiškiai suvokti, jis suvoks intuityvųjį pažinimą teikiančių *idėjų* atitikimą ar neatitikimą. Jeigu akys netektų sugebėjimo regėti, o intelektas — sugebėjimo suvokti, mes veltui vienose ieškotume regėjimo aštrumo, o kitame — suvokimo aiškumo.

6. Tiesa, *įrodymo* sukeliamas suvokimas taip pat yra labai aiškus, tačiau dažnai jam stinga to akivaizdaus aiškumo ir visiško tikrumo, kuris visuomet būdingas tam pažinimui, kurį aš vadinu *intuityviuoju;* jis panašus į veidą, atsispindintį keliuose veidrodžiuose iš vieno kitame: kol jis išlieka panašus ir atitinka objektą, jis teikia pažinimą, tačiau kiekviename tolesniame atspindyje pirmajam atspindžiui būdingas visiškas aiškumas ir ryškumas yra vis silpnesnis, kol pagaliau, atspindėtas daugelį kartų, jis pasidaro labai blankus ir neatpažįstamas iš pirmo žvilgsnio, ypač silpnoms akims. Taip yra ir su pažinimu, susidedančiu iš ilgos argumentų grandinės.

7. *Kiekvienam proto įrodomojo pažinimo žingsniui būdingas* jo ieškomo artimiausios tarpinės *idėjos* atitikimo ar neatitikimo, kurį jis naudoja kaip argumentą, *intuityvus pažinimas;* kitaip vis dar reikėtų argumento, nes

be tokio atitikimo ar neatitikimo suvokimo pažinimas yra neįmanomas. Jeigu jis suvokiamas pats savaime, tai yra intuityvusis pažinimas; jeigu jis negali būti suvoktas pats savaime, reikalinga kokia nors tarpinė *idėja* kaip bendras matas parodyti jų atitikimui ar neatitikimui. Iš to aišku, kad kiekvienam pažinimą teikiančio samprotavimo žingsniui būdingas intuityvus tikrumas; kai intelektas jį suvokia, tereikia jį prisiminti, kad mūsų tiriamų *idėjų* atitikimas ar neatitikimas taptų akivaizdus ir tikras. Taigi norint ką nors *įrodyti* būtina suvokti tiesioginį tarpinių *idėjų* atitikimą, kuris padeda atskleisti dviejų tiriamųjų *idėjų* (iš kurių viena skaičiuojant visuomet būna pirma, o kita — paskutinė) atitikimą ar neatitikimą. Toks intuityvus tarpinių *idėjų* atitikimo ar neatitikimo suvokimas kiekviename tolesniame *įrodymo* žingsnyje taip pat turi būti tiksliai užfiksuotas intelekto, ir žmogus turi būti tikras, kad nė viena jo dalis nepraleista; kadangi, kai plėtojami ilgi dedukciniai samprotavimai ir pasitelkiama daug argumentų, atmintis ne visuomet viską lengvai ir tiksliai išsaugo, išeina, kad įrodomasis pažinimas yra ne toks tobulas kaip intuityvusis, ir žmonės dažnai netiesą palaiko įrodymu.

8. Mano manymu, dėl šio intuityviojo pažinimo būtinumo kiekviename mokslinio ar įrodomojo samprotavimo žingsnyje radosi *klaidinga aksioma, jog visi samprotavimai yra ex praecognitis et praeconcessis*[2]*;* kaip tai giliai klaidinga, aš turėsiu progą išsamiau parodyti, kai pereisiu prie teiginių, ypač tų teiginių, kurie vadinami maksimomis, aptarimo ir parodysiu, kad jie klaidingai laikomi viso mūsų pažinimo ir samprotavimų pagrindu.

9. Paprastai laikoma savaime suprantamu dalyku, kad tik matematikoje įmanomas įrodomasis tikrumas; tačiau kadangi toks atitikimas ar neatitikimas, kurį galima intuityviai suvokti, mano manymu, nėra tik *skaičiaus, tįsumo* ir *formos idėjų* privilegija, galimas daiktas, būtent tai, kad mums stigo deramo metodo ir uolumo, o ne tai, kad daiktai stokoja pakankamo akivaizdumo, lėmė, jog įrodymas buvo laikomas mažai tepritaikomu kitose pažinimo srityse ir vargu ar kas nors jo siekė, išskyrus matematikus. Juk kai intelektas gali suvokti tiesioginį mūsų turimų *idėjų* tarpusavio atitikimą ar neatitikimą, jis gali intuityviai pažinti; o kur intelektas gali suvokti dviejų *idėjų* atitikimą ar neatitikimą intuityviai suvokdamas jų ir kokios nors tarpinės *idėjos* atitikimą ar neatitikimą, ten jis gali pateikti įrodymą, kuris neapsiriboja tįsumo, formos, skaičiaus ir jų modusų *idėjomis*.

10. Mano manymu, įrodymo paprastai buvo ieškoma tik matematikoje ir jis buvo priskiriamas tik jai ne tik dėl bendro šio mokslo naudingumo, bet ir dėl to, kad, lyginant skaičių modusų lygybę ar nelygybę, kiekvienas net mažiausias skirtumas yra labai akivaizdus ir pastebimas; ir nors tįsumo atžvilgiu kiekvienas mažiausias skirtumas nėra toks pastebimas, tačiau intelektas surado būdus, kaip įrodymo būdu ištirti ir surasti tikslią dviejų kampų, arba tįsumų, arba formų lygybę; ir viena, ir kita, t.y. skaičius ir formas, galima atvaizduoti regimais ir patvariais ženklais, visiškai apibrėžiančiais svarstomas *idėjas*, o to dažniausiai nėra, kai jos žymimos tik pavadinimais ir žodžiais.

11. Tačiau kitų paprastų *idėjų*, kurių modusai ir skirtumai sudaryti ir skaičiuojami laipsniais, o ne pagal

kiekybę, atveju mes neturime tokio tikslaus ir nuodugnaus jų skirtumų apibrėžimo, kad galėtume suvokti ar surasti būdus išmatuoti jų tikslią lygybę ar mažiausius skirtumus. Kadangi tos kitos paprastos *idėjos* yra smulkiausių pavieniui nepastebimų dalelių dydžio, formos, skaičiaus ir judėjimo mums sukelti vaizdiniai ar pojūčiai, įvairūs jų laipsniai taip pat priklauso nuo kai kurių arba visų šių priežasčių kitimo; tačiau kadangi mes negalime jo stebėti materijos dalelėse, kurios yra pernelyg smulkios, kad galėtų būti suvoktos, negalime turėti jokio tikslaus šių paprastų *idėjų* įvairių laipsnių mato. Tarkime, kad „baltumu" mūsų vadinamą pojūtį ar *idėją* mums sukelia tam tikras skaičius rutuliukų, kurie, sukdamiesi apie savo pačių centrus, atsimuša į akies tinklainę tam tikru sukimosi laipsniu ir vis didėjančiu greičiu, — iš to nesunku padaryti išvadą, jog kuo daugiau kūno paviršiaus dalelių yra išdėstytos taip, kad atspindėtų kuo didesnį skaičių šviesos rutuliukų ir suteiktų jiems reikalingą sukimąsi, galintį sukelti mums baltumo pojūtį, tuo baltesnis mums atrodys tas kūnas, kuris iš to paties atstumo pasiunčia į *tinklainę* didesnį skaičių tokių dalelių, pasižyminčių šiuo ypatingu judėjimu. Aš nesakau, kad šviesos prigimtį sudaro labai smulkūs apskriti rutuliukai, o baltumo prigimtį — tokia dalelių sandara, kuri atspindėdama rutuliukus suteikia jiems tam tikrą sukimąsi, nes aš dabar nekalbu apie šviesą ar spalvas fizikos požiūriu; tačiau, manau, aš galiu teigti, kad negaliu suprasti (ir džiaugčiausi, jeigu kas nors suprantamai parodytų galįs), kaip išoriniai kūnai gali veikti mūsų jusles, kai nėra tiesioginio sąlyčio su pačiais juslėmis suvokiamais kūnais, kaip ragavimo ar lytėjimo atveju, arba nėra iš

jų ateinančių nepastebimų dalelių postūmio, kaip esti regint, girdint ir užuodžiant; jų dalelių skirtingi postūmiai, nulemti skirtingo jų dydžio, formos ir judėjimo, sukelia mums įvairiausių pojūčių.

12. Nesvarbu, ar tai bus rutuliukai, ar ne, ar jie suksis apie savo pačių centrus ir taip sukels mums *baltumo idėją,* yra tikra, kad kuo daugiau šviesos dalelių atsispindi nuo kūno, galinčio suteikti joms tą ypatingą judėjimą, kuris sukelia mums baltumo pojūtį, ir galbūt kuo greitesnis yra tas ypatingas judėjimas, tuo baltesnis mums atrodo tas kūnas, nuo kurio atsispindi didesnis skaičius rutuliukų; tai bus akivaizdu, jeigu tą patį popieriaus lapą padėsime saulės spinduliuose, paskui šešėlyje, paskui tamsioje oloje, — kiekvienoje iš šių vietų jis sukels mums baltumo *idėją* labai skirtingu laipsniu.

13. Taigi nežinodami, koks dalelių skaičius ir koks jų judėjimas gali sukelti tam tikrą *baltumo* laipsnį, mes negalime įrodyti kokių nors dviejų *baltumo* laipsnių tikros lygybės, nes neturime apibrėžto mato jiems išmatuoti ir priemonių įžiūrėti kiekvienam mažiausiam realiam skirtumui, mums talkina tik mūsų juslės, kurių šiuo atveju mums nepakanka. Tačiau kur skirtumas yra toks didelis, kad sukelia intelekte aiškiai skirtingas *idėjas,* kurių skirtumus galima gerai įsiminti, ten tas spalvų *idėjas,* kaip matome iš įvairių rūšių spalvų, pavyzdžiui, mėlynos ir raudonos, lygiai taip pat galima įrodyti, kaip skaičiaus ir tįsumo *idėjas.* Tai, ką aš čia pasakiau apie *baltumą* ir spalvas, mano nuomone, yra teisinga ir visų antrinių kokybių ir jų modusų atžvilgiu.

14. Intuicija ir įrodymas yra du mūsų pažinimo lygmenys; tai, kas nepasiekiama vienu iš jų, nepriklausomai nuo pripažinimo tikrumo tėra tik tikėjimas ar nuomonė, bet ne žinojimas, bent jau visų bendrųjų tiesų atveju. Tiesa, intelektui būdingas ir kitas *suvokimas*, kurio objektas yra *atskiras baigtinių būtybių egzistavimas* šalia mūsų; jis peržengia paprastos tikimybės ribas, tačiau visiškai nepasiekia nė vieno iš minėtųjų tikrumo laipsnių ir vis dėlto yra laikomas pažinimu. Negali būti nieko tikresnio už tai, kad *idėja*, kurią gauname iš išorinio objekto, yra mūsų intelekte: tai yra intuityvusis pažinimas. Tačiau kai kas mano, jog galima kelti klausimą dėl to, ar mūsų intelekte yra kas nors daugiau, išskyrus šią *idėją*, ir ar iš to mes galime daryti patikimą išvadą, kad šalia mūsų egzistuoja kas nors, kas atitinka šią *idėją*, nes žmonės gali turėti savo intelekte tokių *idėjų* ir tada, kai toks daiktas neegzistuoja ir joks toks objektas neveikia jų juslių. Tačiau aš manau, kad šiuo atveju mums duotas akivaizdumas, neleidžiantis abejoti; aš klausiu kiekvieno: argi jis nėra tvirtai įsitikinęs, kad skirtingai suvokia, kai žiūri į saulę dieną ir kai mąsto apie ją naktį, kai iš tiesų ragauja pelyną ar uosto rožę ir kai tik mąsto apie tą skonį ar kvapą? Mes taip pat aiškiai matome skirtumą tarp mūsų pačių atminties mūsų intelekte atgaivintos *idėjos* ir *idėjos*, šiuo metu ateinančios į mūsų intelektą per jusles, kaip matome skirtumą tarp dviejų skirtingų *idėjų*. Jeigu kas nors sako, kad sapnas gali padaryti tą patį ir visos šios *idėjos* gali būti sukeltos mums be jokių išorinių objektų, tai gal jis panorės susapnuoti tokį mano atsakymą: 1) kad nelabai svarbu, ar aš pašalinsiu jo abejonę, ar ne, — kur viskas tėra tik sapnas, iš sampro-

tavimų ir įrodinėjimų nėra jokios naudos, tiesa ir pažinimas yra niekis; 2) kad aš manau, jog jis pripažįsta esant labai akivaizdų skirtumą, kai jis sapnuoja esąs ugnyje ir iš tiesų yra ugnyje. Tačiau jeigu jis ryžtųsi būti toks skeptikas, kad teigtų, jog tai, ką aš vadinu „iš tiesų būti ugnyje", yra ne kas kita, kaip sapnas, ir jog šitaip mes negalime tikrai sužinoti apie tokio dalyko kaip ugnis realų egzistavimą šalia mūsų, aš atsakau: jeigu mes esame tikri, kad malonumą ar kančią sukelia sąlytis su tam tikrais objektais, kuriuos egzistuojant mes suvokiame arba sapnuojame suvokią juslėmis, tai šis tikrumas yra toks pat didelis, kaip mūsų laimė ar nelaimė, ir toliau mums visai nesvarbu, ar kalbama apie žinojimą, ar apie egzistavimą. Taigi, manau, prie dviejų ankstesniųjų *pažinimo* rūšių galime pridėti ir atskirų išorinių objektų egzistavimo pažinimą, kurį mums teikia suvokimas ir įsisąmoninimas, jog iš jų mes iš tiesų gauname *idėjas,* ir pripažinti tokius tris pažinimo lygmenis: *intuityvųjį, įrodomąjį* ir *juslinį pažinimą;* kiekvienam iš jų būdingi įvairūs akivaizdumo ir tikrumo laipsniai ir būdai.

15. Tačiau kadangi mūsų pažinimas remiasi *idėjomis* ir susijęs tik su jomis, ar iš to neišplaukia, kad jis atitinka mūsų *idėjas* ir kad ten, kur mūsų *idėjos* yra aiškios ir ryškios arba miglotos ir painios, toks bus ir mūsų pažinimas? Į tai aš atsakau: ne; mūsų pažinimas yra kokių nors dviejų *idėjų* atitikimo ar neatitikimo suvokimas, jo aiškumą ar miglotumą lemia šio suvokimo aiškumas ar miglotumas, o ne pačių *idėjų* aiškumas ar miglotumas, — pavyzdžiui, žmogus, turintis tokias pat aiškias trikampio kampų ir lygybės dviem statiesiems kampams *idėjas,* kaip ir bet kuris pasaulio matemati-

kas, vis dėlto gali labai miglotai suvokti jų atitikimą, vadinasi, tik labai miglotai tai žinoti. Tačiau *idėjos*, kurios dėl jų miglotumo ar dėl kokios kitos priežasties yra painios, negali suteikti aiškaus ar apibrėžto žinojimo, nes jeigu *idėjos* yra painios, intelektas negali aiškiai suvokti, ar jos atitinka viena kitą, ar neatitinka. Arba, tariant kitais žodžiais, kuriuos sunkiau iškreipti, kas savo vartojamiems žodžiams neturi apibrėžtų *idėjų*, tas negali sudaryti iš jų teiginių, dėl kurių teisingumo būtų tikras.

Trečias skyrius

APIE ŽMOGIŠKOJO PAŽINIMO APIMTĮ

1. Kadangi pažinimas, kaip buvo sakyta, yra mūsų *idėjų* atitikimo ar neatitikimo suvokimas, iš to išplaukia, kad:

pirma, pažinti mes galime tik tiek, kiek turime *idėjų*.

2. *Antra,* kad mes galime pažinti tik tiek, kiek galime suvokti *idėjų* atitikimą ar neatitikimą; tai suvokiama: 1) *intuicija,* arba tiesiogiai lyginant bet kurias dvi *idėjas;* arba 2) *protu,* tiriant dviejų *idėjų* atitikimą ar neatitikimą tarpininkaujant kai kurioms kitoms *idėjoms,* arba 3) *pojūčiu,* suvokiant atskirų daiktų egzistavimą. Iš to taip pat išplaukia:

3. *Trečia,* kad mes negalime turėti tokio *intuityviojo pažinimo,* kuris apimtų visas mūsų *idėjas* ir viską, ką norėtume apie jas žinoti, nes mes negalime ištirti ir suvokti visų jų tarpusavio ryšių sugretindami arba tiesiogiai lygindami jas vieną su kita. Antai turėdamas buko ir smailaus trikampių, turinčių lygius pagrindus ir nubrėžtų tarp dviejų lygiagrečių tiesių, *idėjas* aš ga-

liu intuityviuoju pažinimu suvokti, kad vienas trikampis nėra kitas, tačiau negaliu tokiu būdu sužinoti, ar jie yra lygūs, ar ne, nes jų atitikimo ar neatitikimo lygybės požiūriu niekada negalima suvokti tiesiogiai juos lyginant: dėl skirtingos jų formos jų kraštinių negalima tiksliai uždėti tiesiai viena ant kitos, todėl joms išmatuoti reikalingi tam tikri tarpiniai dydžiai, o tai yra įrodymas arba racionalusis pažinimas.

4. *Ketvirta,* iš to, kas pasakyta, taip pat išplaukia, kad mūsų *racionalusis pažinimas* negali apimti visos mūsų *idėjų* srities, nes tarp dviejų skirtingų *idėjų,* kurias tiriame, mes ne visuomet galime rasti tokias tarpines *idėjas,* kurias galėtume susieti vieną su kita intuityviuoju pažinimu visose dedukcinio samprotavimo dalyse, o kur šitai nepavyksta, ten mums stinga pažinimo ir įrodymo.

5. *Penkta, juslinis pažinimas* apima tik šiuo momentu mūsų juslėms prieinamų daiktų egzistavimą, todėl jis yra daug ribotesnis už abu pirmuosius.

6. Iš viso to akivaizdu, kad mūsų *pažinimo apimtis* neaprėpia ne tik visų realiai egzistuojančių daiktų, bet net ir visos mūsų pačių *idėjų* srities. Nors mūsų pažinimas apsiriboja mūsų *idėjomis* ir negali pranokti jų nei apimtimi, nei tobulumu, ir nors šios *idėjų* nubrėžtos ribos yra labai siauros, palyginti su visos esaties apimtimi, ir toli gražu neapima to, ką mes teisėtai galime įsivaizduoti esant net kai kuriuose sukurtuose intelektuose, nesusijusiuose su miglotomis ir ribotomis žiniomis, kurios gaunamos tokiais negausiais ir nelabai įžvalgiais suvokimo būdais kaip mūsų jutimai, tačiau mums būtų gerai, jeigu mūsų pažinimas būtų bent jau tokios apimties kaip mūsų *idėjos* ir dėl šių *idėjų* nekiltų

tiek daug abejonių ir klausimų, neišspręstų ir, mano manymu, neišsprendžiamų šiame pasaulyje. Vis dėlto aš keliu klausimą tik dėl to, kad dabartinėmis mūsų egzistavimo aplinkybėmis ir esant dabartinei mūsų sandarai žmogiškasis pažinimas galėtų būti daug platesnis negu iki šiol, jeigu žmonės visą tą stropumą ir minties darbą, kurį skiria nuspalvinti ir paremti melui, apginti kokiai nors sistemai, interesui ar partijai, su kuria jie yra susiję, nuoširdžiai ir turėdami laisvą intelektą skirtų tobulinti priemonėms, padedančioms atskleisti tiesą. Tačiau, mano manymu, ir po viso to aš, nesumenkindamas žmogaus tobulumo, galiu būti tikras, kad mūsų pažinimas niekada neaprėps visko, ką mes norėtume žinoti apie savo *idėjas,* kad jis niekada neįveiks visų sunkumų ir neišspręs visų dėl jų galinčių kilti klausimų. Mes turime *kvadrato, apskritimo* ir *lygybės idėjas* ir vis dėlto tikriausiai niekada neįstengsime surasti kvadratui lygaus apskritimo ir tikrai žinoti, kad jie yra lygūs. Mes turime *materijos* ir *mąstymo idėjas,* tačiau tikriausiai niekada neįstengsime sužinoti, ar koks nors grynai materialus esinys mąsto, ar ne: kontempliuodami savo pačių *idėjas,* be apreiškimo, mes negalime atskleisti, ar Visagalis kai kurioms tinkamai sutvarkytoms materijos sistemoms suteikė suvokimo ir mąstymo galią, ar su taip sutvarkyta materija jis sujungė ir prie jos pritvirtino mąstančią nematerialią substanciją: mūsų sąvokų požiūriu įsivaizdavimas, kad Dievas panorėjęs gali sujungti su materija sugebėjimą mąstyti, ne ką labiau pranoksta mūsų supratimą negu įsivaizdavimas, kad jis gali sujungti su ja kitą substanciją, pasižyminčią sugebėjimu mąstyti, nes mes nežinome, kas sudaro mąstymą ir kokios rūšies substanci-

joms Visagalis teikėsi suteikti šią galią, kurią sukurtos būtybės gali turėti tik Kūrėjo gera valia ir dėl jo dosnumo. Aš čia nematau jokio prieštaravimo, kad pirmoji amžina mąstanti Esybė panorėjusi tam tikroms sukurtos bejuslės materijos sistemoms, sujungtoms jos nuožiūra, galėjo suteikti tam tikro laipsnio juslę, suvokimą ir mąstymą, nors, kaip man atrodo, aš įrodžiau (kn. IV, sk. 10), jog daryti prielaidą, kad materija (kuriai pagal jos prigimtį akivaizdžiai nebūdinga juslė ir mąstymas) yra ši amžina pirmoji mąstanti esybė, tikrai yra prieštaravimas. Kas gali tikrai žinoti, kad kai kurie suvokimai, pavyzdžiui, malonumas ir kančia, negali būti būdingi kai kuriems kūnams po to, kai jie buvo tam tikru būdu pakeisti ir išjudinti, lygiai kaip ir tai, kad jie gali būti būdingi nematerialiai substancijai dėl kūno dalelių judėjimo: juk kūnas, kaip mes galime įsivaizduoti, gali tik atsimušti į kūną ir jį paveikti, o judėjimas, kiek gali aprėpti mūsų *idėjos*, negali sukelti nieko kito, tik judėjimą, todėl kai mes teigiame, kad jis sukelia malonumą ar kančią arba spalvos ar garso *idėją*, esame priversti palikti savo protą, išeiti už savo *idėjų* ribų ir visiškai priskirti tai mūsų Kūrėjo gerai valiai. Jeigu mes turime pripažinti, kad su judėjimu jis susiejo pasekmes, kurių, mūsų įsivaizdavimu, judėjimas niekaip negalėtų sukelti, kokį mes turime pagrindą daryti išvadą, kad jis negalėjo paliepti sukelti jas ir objekte, kuris, mūsų įsivaizdavimu, negalėtų jų patirti, lygiai kaip ir objekte, kurio, mūsų įsivaizdavimu, niekaip negali paveikti materijos judėjimas? Aš sakau tai ne tam, kad kaip nors susilpninčiau tikėjimą sielos nematerialumu, aš čia kalbu ne apie tikimybę, bet apie pažinimą ir manau, kad ne tik filosofijai reikia būti

santūriai ir nieko įsakmiai neskelbti, kai mes stokojame akivaizdumo, galinčio suteikti žinojimą, bet ir mums pravartu išsiaiškinti, kaip toli siekia mūsų pažinimas. Kadangi šiuo metu mes nesame labai įžvalgūs, daugelio dalykų atžvilgiu turime pasitenkinti tikėjimu ir tikimybe; mums neturi atrodyti keista, kad šiuo sielos nemirtingumo klausimu mes negalime pasiekti įrodomojo tikrumo. Visi didieji dorovės ir religijos tikslai pakankamai gerai išsaugomi ir be filosofinių sielos nemirtingumo įrodymų, nes akivaizdu, jog tas, kuris iš pat pradžių sukūrė mus, kad egzistuotume čia kaip juslėmis apdovanotos protingos būtybės, ir daugelį metų laikė mus tokioje būklėje, gali grąžinti ir grąžins mus į tokią pat juslumo būklę kitame pasaulyje ir padarys taip, kad ten mes galėtume priimti tą atpildą, kurį jis skyrė žmonėms pagal jų darbus šiame gyvenime. Todėl nėra taip jau labai būtina nuspręsti vienaip ar kitaip, kaip siekė priversti pasaulį patikėti kai kurie žmonės, pernelyg karštai gynę sielos materialumą ar nematerialumą; tie, kurie pernelyg atsiduoda savo mintims, visiškai nugrimzdusioms į materiją, negali pripažinti ko nors nematerialaus egzistavimo; kita vertus, tie, kurie didžiausiomis intelekto pastangomis dar ir dar kartą ištyrę neranda natūraliose materijos galiose *mąstymo*, tvirtai daro išvadą, kad pats Visagalis negali suteikti suvokimo ir mąstymo substancijai, kuriai būdingas tam tikras tankis. Kas atsižvelgs į tai, kaip sunkiai mūsų mintyse pojūtis suderinamas su tįsia materija arba būtis — su kuo nors, kas visai neturi tįsumo, pripažins, kad jam labai toli iki tikro žinojimo, kas yra jo siela. Man atrodo, kad šis klausimas neprieinamas mūsų pažinimui, ir kas leis sau laisvai apsvarstyti ir

pažvelgti į kiekvienos hipotezės tamsiąją ir painiąją pusę, tą jo protas vargu ar įstengs paskatinti tvirtai apsispręsti už ar prieš sielos materialumą, nes kad ir kaip jis į ją žiūrėtų, ar kaip į netįsią substanciją, ar kaip į mąstančią tįsią materiją, tai, kad sunku įsivaizduoti ir viena, ir kita, vis dėlto pastūmės jį priešinga linkme, kai jo mintis nukryps į ką nors viena. Kai kurie žmonės eina šiuo neteisingu keliu ir, radę ką nors nesuprantama vienoje hipotezėje, galvotrūkčiais metasi prie priešingos, nors bešališkam intelektui ji tokia pat nesuprantama. Tai parodo ne tik mūsų pažinimo silpnumą bei ribotumą, bet ir nereikšmingą triumfą tokių argumentų, kurie, paimti iš mūsų pačių pažiūrų, gali įtikinti mus, kad mes negalime rasti jokio tikrumo nagrinėdami klausimą vienu požiūriu, tačiau visiškai nepadeda mums rasti tiesą pereinant prie priešingos nuomonės, kurią apsvarsčius paaiškės, kad ji susijusi su tokiais pačiais sunkumais. Kokį žmogus ras patikimumą, kokia jam bus nauda iš to, jeigu, siekdamas išvengti tariamų absurdų ir neįveikiamų kliūčių, kurias jam kelia vienas požiūris, jis persimes prie kito požiūrio, kuris pagrįstas tuo, kas lygiai taip pat nepaaiškinama ir apie ką jis taip pat neturi supratimo? Neginčijama, kad mumyse yra kažkas, kas mąsto: pačios mūsų abejonės dėl to, kas tai yra, patvirtina, kad tai tikrai yra, nors mes turime susitaikyti su tuo, kad nežinome, kokios rūšies yra toji *esybė;* veltui stengtumėmės būti skeptikai šiuo atžvilgiu, lygiai kaip daugeliu kitų atvejų yra neprotinga absoliučiai neigti kokio nors daikto egzistavimą tik dėl to, kad mes negalime suprasti jo prigimties. Aš tikrai norėčiau žinoti, ar yra tokia substancija, kurioje nėra nieko, kas aiškiai vestų

į aklavietę mūsų intelektą. Kaip turi pranokti mus pažinimu kitos dvasios, kurios regi ir pažįsta daiktų prigimtį ir vidinę sandarą? Jeigu prie to mes pridėsime platesnį supratimą, leidžiantį joms iš pirmo žvilgsnio pastebėti daugybės *idėjų ryšį* ir atitikimą ir greitai pateikiantį joms tarpinių įrodymų, kuriuos mes, eidami pavieniais ir lėtais žingsniais ir ilgai stebeiliję tamsoje, pagaliau vargais negalais surandame ir dažnai vieną užmirštame pirmiau nei suieškome kitą, galėsime atspėti tam tikrą aukštesniųjų dvasių, apdovanotų greitesniu ir skvarbesniu žvilgsniu bei platesne pažinimo sritimi, laimės dalį. Tačiau grįžkime prie mūsų svarstomo klausimo: aš sakau, kad mūsų *pažinimą* ne tik apriboja mūsų *idėjų,* kurias pažįstame, negausumas ir netobulumas, bet jis ir jų visų neapima; o dabar ištirkime, kiek jis aprėpia.

7. Mūsų *idėjų* teigimai ar neigimai, kaip anksčiau aš nurodžiau apskritai, gali būti suskirstyti į šias keturias rūšis: tapatumas, egzistavimas drauge, santykis ir realus egzistavimas. Aš aptarsiu, kaip toli siekia mūsų pažinimas kiekvienoje iš šių rūšių.

8. *Pirma,* dėl *tapatumo* ir *skirtingumo:* šiuo mūsų *idėjų* atitikimo ar neatitikimo atžvilgiu *mūsų intuityvusis pažinimas aprėpia tiek pat, kiek* ir pačios *mūsų idėjos;* intelekte negali būti *idėjos,* jeigu jis iškart intuityviuoju pažinimu nesuvokia ją esant tokią, kokia ji yra, ir esant skirtingą nuo visų kitų.

9. *Antra,* dėl antrosios rūšies, t.y. mūsų *idėjų atitikimo ar neatitikimo egzistavimo drauge* atžvilgiu: čia mūsų pažinimas labai menkas, nors kaip tik tai sudaro didžiausią ir svarbiausią mūsų žinių apie substancijas dalį. Kaip aš parodžiau, mūsų substancijų rūšių *idėjos*

yra ne kas kita, kaip tam tikri viename objekte sujungtų ir todėl drauge egzistuojančių paprastų *idėjų* deriniai: pavyzdžiui, mūsų *liepsnos idėja* yra karštas, šviečiantis ir į viršų judantis kūnas, *aukso idėja* — gana sunkus, geltonas, kalus ir lydus kūnas, — šias arba panašias sudėtines *idėjas* žmogaus intelekte žymi šie du skirtingų substancijų pavadinimai, „liepsna" ir „auksas". Kai mes norime sužinoti ką nors daugiau apie šias ar kokias nors kitas substancijų rūšis, ką mes tiriame, jei ne tai, kokių kitų kokybių ar galių turi ar neturi šios substancijos? O juk būtent taip sužinoma, kokios kitos paprastos *idėjos* egzistuoja ar neegzistuoja drauge su tomis, kurios sudaro šią sudėtinę *idėją*.

10. Kad ir kokia svari ir reikšminga yra ši žmogiškojo pažinimo dalis, vis dėlto ji yra labai ribota, o gal ir visai menka. Taip yra dėl tos priežasties, kad paprastos *idėjos,* iš kurių susideda mūsų sudėtinės substancijų *idėjos,* daugiausia iš prigimties neapima jokio regimo būtino ryšio ar nesuderinamumo su kitomis paprastomis *idėjomis,* apie kurių *egzistavimą drauge* su jomis mes norėtume sužinoti.

11. *Idėjos,* iš kurių susideda mūsų sudėtinės substancijų *idėjos* ir kurias mes daugiausia tiriame pažindami substancijas, — tai jų *antrinių kokybių idėjos;* kadangi jos visos, kaip buvo parodyta, priklauso nuo jų mažiausių ir nepastebimų dalelių pirminių kokybių arba jeigu ne nuo jų, tai nuo ko nors dar mažiau prieinamo mūsų supratimui, mes negalime žinoti, tarp kurių iš jų yra būtinas ryšys ar kurios yra nesuderinamos viena su kita, nes nežinodami jų kilmės šaknų, nežinodami dalelių, nuo kurių priklauso ir iš kurių kyla mūsų sudėtinę aukso *idėją* sudarančios kokybės, dydžio,

formos ir sandaros, mes negalime žinoti, kokios kitos kokybės kyla iš tos pačios nepastebimų aukso dalelių sandaros arba yra nesuderinamos su ja, vadinasi, turi visuomet *egzistuoti drauge* su mūsų turima jo sudėtine *idėja* arba būti nesuderinamos su ja.

12. Be šio kūnų nepastebimų dalelių, nuo kurių priklauso visos jų antrinės kokybės, pirminių kokybių nežinojimo, yra dar kita ir sunkiau įveikiama nežinojimo sritis, kuri dar labiau atitolina mus nuo skirtingų *idėjų egzistavimo* ar *neegzistavimo drauge* (jeigu galima taip pasakyti) tame pačiame objekte tikro pažinimo, — tai, kad negalima aptikti jokio ryšio tarp kokios nors *antrinės kokybės ir tų pirminių kokybių,* nuo kurių ji priklauso.

13. Tai, kad vieno kūno dydis, forma ir judėjimas gali sukelti kito kūno dydžio, formos ir judėjimo pokyčius, nėra mums nesuprantama; vieno kūno dalelių atskyrimas įsiskverbus į jį kitam kūnui, perėjimas iš rimties į judėjimą, — šie ir panašūs dalykai mums atrodo *susiję* vienas su kitu. Ir jeigu mes žinotume tas pirmines kūnų kokybes, turėtume pagrindo tikėtis, kad galime kur kas daugiau sužinoti apie jų poveikį vienas kitam; tačiau kadangi mūsų intelektas neįstengia atskleisti jokio *ryšio* tarp šių pirminių kūnų kokybių ir pojūčių, kuriuos jos mums sukelia, mes niekada nesugebame nustatyti antrinių kokybių nuoseklumo ar *egzistavimo drauge* tikrų ir neabejotinų taisyklių, nors galėtume surasti tiesiogiai jas sukeliančių nematomų dalelių dydį, formą ar judėjimą. Mes visiškai nežinome, kokia dalelių forma, dydis ar judėjimas sukuria geltoną spalvą, saldų skonį ar šaižų garsą, todėl niekaip negalime įsivaizduoti, kaip koks nors dalelių *dy-*

dis, forma ar *judėjimas* gali sukelti mums kokios nors *spalvos, skonio* ar *garso idėją:* mes negalime suvokti jokio *ryšio* tarp vienų ir kitų.

14. Todėl tuščios būtų mūsų pastangos pasitelkus savo *idėjas* atskleisti (tai yra vienintelis teisingas tikro ir visuotinio pažinimo būdas), kokios kitos *idėjos* visuomet yra susijusios su *idėjomis,* sudarančiomis mūsų sudėtinę kokios nors substancijos *idėją,* nes mes nežinome smulkiausių dalelių tikrosios sandaros, nuo kurios priklauso jų kokybės, o jeigu ir žinotume, negalėtume surasti jokio būtino jų *ryšio* su *antrinėmis kokybėmis,* kurį būtina surasti, kad galėtume tikrai pažinti jų *būtiną egzistavimą drauge.* Todėl, kad ir kokia būtų mūsų sudėtinė kokios nors substancijų rūšies *idėja,* remdamiesi ją sudarančiomis paprastomis *idėjomis* mes vargiai galime tikrai nustatyti kokių nors kitų kokybių *būtiną egzistavimą drauge.* Visuose tokiuose tyrimuose mūsų pažinimas siekia ne ką daugiau už mūsų patyrimą. Tiesa, keletą pirminių kokybių vieną su kita sieja būtina priklausomybė ir regimas ryšys, pavyzdžiui, forma būtinai numato tįsumą, judėjimo gavimas ar perdavimas postūmiu numato tankį. Tačiau nors šias ir galbūt kai kurias kitas mūsų *idėjas* sieja *regimas ryšys,* tokių *idėjų* yra tiek *mažai,* kad intuicija ar įrodymu mes galime surasti egzistuojant drauge labai nedaug kokybių, kurios yra sujungtos substancijose; siekdami sužinoti, kokios kokybės būdingos substancijoms, mes galime tikėtis tik juslių pagalbos. Dėl visų objekte *drauge egzistuojančių* kokybių, tai be šios jų *idėjų* tarpusavio priklausomybės ir akivaizdaus ryšio mes galime tikrai žinoti *egzistuojant drauge* kurias nors dvi iš jų tik tiek, kiek mums per jusles rodo mūsų patyrimas. Antai nors

mes matome geltoną spalvą ir atlikę bandymą galime nustatyti aukso gabalėlyje susijungusius svorį, kalumą, lydumą ir patvarumą, tačiau kadangi nė vienos iš šių *idėjų* nesieja su kita akivaizdi priklausomybė ar būtinas ryšys, mes negalime tikrai žinoti, kad ten, kur yra keturios iš jų, bus ir penktoji, nors ir kaip tai būtų tikėtina, — ir didžiausia tikimybė neprilygsta tikrumui, be kurio negali būti teisingo pažinimo. Tokį *egzistavimą drauge* galima pažinti tik tiek, kiek jis suvokiamas, o jį galima suvokti tik arba atskiruose objektuose jusliniu stebėjimu, arba apskritai, per pačių *idėjų* būtiną *ryšį*.

15. *Dėl nesuderinamumo su egzistavimu drauge arba prieštaravimo jam,* tai mes galime žinoti, kad bet kuris daiktas vienu metu gali turėti tik vieną apibrėžtą kiekvienos rūšies pirminę kokybę; pavyzdžiui, kiekvienas apibrėžtas tįsumas, forma, dalelių skaičius, judėjimas pašalina visas kitas tos rūšies kokybes. Tas pat yra teisinga visų kiekvienai juslei būdingų juslinių *idėjų* atžvilgiu, nes kiekviena daiktui būdinga tam tikros rūšies *idėja* pašalina visas kitas tos rūšies *idėjas* — pavyzdžiui, nė vienas daiktas negali vienu metu turėti dviejų kvapų arba dviejų spalvų. Galimas daiktas, į tai pasakys: „Argi *opalas* arba *lignum nephriticum*[3] užpilas nebūna vienu metu dviejų spalvų?“ Į tai aš atsakau, kad šie kūnai iš skirtingų vietų žiūrinčioms akims tuo pačiu metu gali atrodyti esą skirtingų spalvų; tačiau aš taip pat leisiu sau pasakyti, kad iš skirtingų vietų žiūrinčioms akims šviesos daleles atspindi skirtingos daikto dalys, todėl ne ta pati daikto dalis ir ne tas pats daiktas tuo pačiu metu atrodo geltonas ir žydras. Juk neįmanoma, kad ta pati kokio nors kūno dalelė tuo

pačiu metu skirtingai keistų arba atspindėtų šviesos spindulius, lygiai kaip neįmanoma, kad ji tuo pačiu metu turėtų dvi skiringas formas arba sandaras.

16. Tačiau *dėl substancijų galių* keisti juslėmis suvokiamas kitų kūnų kokybes, kurių tyrimas sudaro didelę dalį mūsų substancijų tyrimų ir yra svarbi mūsų pažinimo sritis, tai aš abejoju, ar šiuo atžvilgiu *mūsų pažinimas pranoksta* mūsų patyrimą ir ar mes galime atrasti daugumą šių galių ir būti tikri, jog jos yra kokiame nors daikte dėl ryšio su kokia nors iš tų *idėjų*, kurios mums sudaro jo esmę. Kadangi aktyviosios ir pasyviosios kūnų galios ir jų veikimo būdai priklauso nuo dalelių sandaros ir judėjimo, kurių mes niekaip negalime atskleisti, tik labai nedaugeliu atvejų mes galime suvokti jų priklausomybę nuo kurios nors iš *idėjų*, sudarančių šios rūšies daiktų sudėtinę *idėją*, arba priešingumą jai. Aš čia pateikiau kaip pavyzdį korpuskulinę hipotezę, kuri laikoma suprantamiausiai paaiškinančia kūnų savybes, ir bijau, kad žmogaus intelektas dėl savo silpnumo vargu ar gali pakeisti ją kita, kuri įgalintų mus išsamiau ir aiškiau atskleisti galių, kurios aptinkamos sujungtos įvairiose daiktų rūšyse, būtiną ryšį ir *egzistavimą drauge*. Bent jau tai yra tikra, kad nesvarbu, kokia hipotezė yra aiškiausia ir teisingiausia (tai nustatyti yra ne mano reikalas), ji ne ką tepatobulins mūsų kūniškųjų substancijų pažinimą, kol mes nepamatysime, kokios kūnų kokybės ir galios yra susijusios viena su kita *būtinu ryšiu* arba yra *nesuderinamos*, o tai, esant dabartinei filosofijos būklei, mano manymu, mes labai menkai težinome. Ir aš abejoju, ar mes su savo sugebėjimais kada nors įstengsime gerokai pastūmėti į priekį mūsų bendrą šios srities pažinimą (aš

nekalbu apie individualų patyrimą). Šioje srityje mes turime remtis patyrimu. Ir būtų pageidautina, kad jis būtų tobulinamas. Mes matome, kad kilniomis kai kurių žmonių pastangomis buvo gerokai išplėstas sukauptas gamtos pažinimas. Ir jeigu kiti, ypač ugnies filosofai, pretenduojantys į jį, būtų buvę tokie apdairūs stebėdami ir tokie nuoširdūs pateikdami pranešimus, kokie ir turėtų būti vadinantys save filosofais, mes kur kas geriau pažintume mus supančius kūnus ir geriau įžvelgtume jų galias ir veikimą.

17. Jeigu mes esame pasimetę kūnų galių ir veikimo atžvilgiu, manau, nesunku padaryti išvadą, kad *dvasių atžvilgiu mes esame dar didesnėje nežinomybėje;* suprantama, mes neturime jų *idėjų,* išskyrus tas, kurias imame iš savo pačių dvasios, mąstydami apie savo pačių sielos veiklą mumyse, kiek mes galime ją stebėti. Tačiau kokią nereikšmingą vietą mūsų kūnuose gyvenančios dvasios užima tarp įvairių ir, galimas daiktas, nesuskaičiuojamų kilnesnių būtybių rūšių ir kaip jos stokoja cherubinų, serafimų ir begalės už mus aukštesnių dvasių rūšių gabumų ir tobulumo, — apie šitai aš trumpai užsiminiau kitoje vietoje ir atkreipiau į tai skaitytojo dėmesį.

18. Dėl trečiosios mūsų pažinimo rūšies, t.y. *mūsų idėjų atitikimo ar neatitikimo kokio nors kito santykio atžvilgiu,* tai šitai yra didžiausia mūsų pažinimo sritis, todėl sunku nustatyti, kiek ji gali aprėpti; kadangi pažanga šioje pažinimo srityje priklauso nuo mūsų įžvalgumo randant tarpines *idėjas,* galinčias parodyti *idėjų,* į kurių egzistavimą drauge neatsižvelgiama, *santykius* ir *savybes,* sunku pasakyti, kada mes prieiname tokių atradimų galą ir kada protas turi visas jam prieinamas

priemones surasti įrodymams arba ištirti tolimų *idėjų* atitikimui ar neatitikimui. Neišmanantys *algebros* negali įsivaizduoti, kokių stebuklų jos dėka galima padaryti šioje srityje; o kokių tolesnių patobulinimų ir kitoms pažinimo sritims naudingų priemonių gali atrasti įžvalgus žmogaus intelektas, nelengva pasakyti. Aš tikiu bent jau tuo, kad kiekybės *idėjos* nėra vienintelės, kurias galima įrodyti ir pažinti, ir kad kitos ir galbūt naudingesnės apmąstymų sritys suteiktų mums tikrumą, jeigu ydos, aistros ir mus valdantis naudos siekimas nekliudytų ir nekeltų grėsmės tokioms pastangoms.

Savo galia, gerumu ir išmintimi begalinės aukščiausiosios Esybės, kurios mes esame sukurti ir nuo kurios priklausome, *idėja* ir mūsų pačių kaip supratingų protingų būtybių *idėja*, jeigu jos būtų deramai apsvarstytos ir jomis būtų sekama, dėl joms mumyse būdingo aiškumo, manau, suteiktų mūsų pareigoms ir elgesio taisyklėms tokį pagrindą, dėl kurio *dorovė atsidurtų tarp įrodomųjų mokslų;* aš neabejoju, kad tuomet iš savaime akivaizdžių teiginių darant būtinas išvadas, tokias pat neginčijamas, kokios yra matematikos išvados, būtų galima nustatyti gėrio ir blogio matus kiekvienam, kuris imsis dorovės su tokiu pat bešališkumu ir dėmesiu, kaip jis imasi kito iš šių mokslų. Kitų *modusų santykis* gali būti suvoktas lygiai taip pat tikrai, kaip skaičiaus bei tįsumo modusų santykis, ir aš nematau, kodėl jų taip pat nebūtų galima įrodyti, jeigu būtų sugalvoti tinkami metodai ištirti ar išaiškinti jų atitikimui ar neatitikimui. Teiginys „Kur nėra nuosavybės, ten nėra neteisybės" yra toks pat tikras, kaip ir bet kuris Euklido įrodymas: juk jeigu *nuosavybės idėja* yra teisė į ką

nors, o *idėja,* kuri pavadinta „neteisybe", yra pasikėsinimas į šią teisę arba jos pažeidimas, akivaizdu, jog kadangi šios *idėjos* yra nustatytos ir su jomis susieti šie pavadinimai, aš galiu lygiai taip pat tikrai pažinti šio teiginio teisingumą, kaip ir teiginio, kad trys trikampio kampai lygūs dviem statiesiems. Arba: „Jokia valstybė nesuteikia visiškos laisvės", — jeigu valstybės *idėja* yra visuomenės sutvarkymas pagal tam tikras taisykles arba įstatymus, kuriems būtina paklusti, o absoliučios laisvės *idėja* kiekvienam reiškia tai, kad jis gali elgtis kaip tinkamas, tai aš galiu būti lygiai toks pat tikras šio teiginio teisingumu, kaip ir bet kurio iš matematikos teiginių.

19. Štai kas šiuo atžvilgiu kiekybės *idėjoms* suteikė pranašumą ir paskatino manyti, kad joms labiau būdingas tikrumas ir įrodymas.

Pirma, tai, kad jas galima užrašyti ir pateikti juslėmis suvokiamais ženklais, kurie jas atitinka labiau ir geriau negu kokie nors žodžiai ir garsai. Popieriuje nubrėžtos schemos yra intelekte esančių *idėjų* kopijos, ir joms nebūdingas tas neapibrėžtumas, kuriuo pasižymi žodžių reikšmė. Linijomis nubrėžti kampas, apskritimas ar kvadratas atviri žvilgsniui ir negali suklaidinti: jie lieka nepakitę, ir laisvalaikiu juos galima nagrinėti ir tyrinėti, galima iš naujo peržiūrėti įrodymą ir ne vieną kartą perkratyti visas jo dalis nesibaiminant nė menkiausio *idėjų* pakitimo. Šitaip negalima elgti su dorovinėmis *idėjomis:* mes neturime į jas panašių juslėmis suvokiamų ženklų, kuriais galėtume jas užrašyti, ir joms išreikšti neturime nieko kito, išskyrus žodžius, kurie parašyti išlieka tie patys, tačiau jų žymi-

mos *idėjos* gali kisti tame pačiame žmoguje, o skirtingų žmonių jos labai retai nebūna skirtingos.

Antra, kitas dalykas, sudarantis dar didesnių keblumų *etikoje,* yra tai, kad *dorovinės idėjos* dažniausiai yra sudėtingesnės už figūrų *idėjas,* paprastai nagrinėjamas matematikos. Dėl to kyla du nepatogumai: *pirma,* jų pavadinimų reikšmė yra neapibrėžtesnė, nes ne taip lengva susitarti dėl tikslaus jų žymimų paprastų *idėjų* derinio, taigi ženklas, kuris bendraujant visuomet, o mąstant dažnai vartojamas vietoj jų, nežymi tvirtai tos pačios *idėjos.* Dėl to kyla tokia pati netvarka, painiava ir klaidos, kaip ir tuo atveju, jeigu žmogus, norintis įrodyti ką nors apie *septynkampį,* brėžinyje, kurį jis nubrėžtų šiam tikslui, praleistų vieną kampą arba neapsižiūrėjęs nubrėžtų figūrą, turinčią vienu kampu daugiau, negu paprastai reiškia pavadinimas arba negu jis ketino juo žymėti, kai iš pradžių galvojo apie savo įrodymą. Taip dažnai atsitinka ir šito sunku išvengti labai sudėtingų dorovinių *idėjų* atveju, kur, išsaugant tą patį pavadinimą, vienas kampas, t.y. viena paprasta *idėja,* praleidžiamas arba į sudėtinę *idėją* (tebevadinamą tuo pačiu pavadinimu) vieną kartą įjungiama daugiau paprastų *idėjų* negu kitą. *Antra,* dėl dorovinių *idėjų* sudėtingumo kyla ir kitas nepatogumas — intelektas negali lengvai išlaikyti tų tikslių derinių taip gerai ir tobulai, kaip yra būtina norint ištirti jų savybes ir sąryšius, tarpusavio atitikimą ar neatitikimą, ypač kai siekiant parodyti dviejų tolimų *idėjų* atitikimą ar neatitikimą reikia griebtis ilgų dedukcinių samprotavimų ir pasitelkti kaip tarpininkes įvairias kitas sudėtines *idėjas.*

Visiškai aišku, kad matematikams įveikti šį nepatogumą labai padeda brėžiniai ir piešiniai, kurių kontūrai išlieka nepakitę; kitaip atminčiai dažnai būtų labai sunku taip tiksliai juos išsaugoti, kol intelektas žingsnis po žingsnio nagrinėtų jų dalis, siekdamas ištirti įvairius jų sąryšius. Ir nors atliekant ilgus skaičiavimus, *sudedant*, *dauginant* ar *dalijant*, kiekviena dalis yra tik apžvelgiančio savo paties *idėjas* ir svarstančio jų atitikimą ar neatitikimą intelekto ėjimas į priekį, o klausimo išsprendimas yra ne kas kita, kaip visumos rezultatas, susidedantis iš atskirybių, kurias intelektas aiškiai suvokia, tačiau atskirų dalių neužrašius ženklais, kurių tiksli reikšmė yra žinoma, ženklais, kurie išlieka ir yra prieš akis ir tada, kai yra išnykę iš atminties, būtų beveik neįmanoma turėti intelekte tiek daug įvairių *idėjų* ir nesupainioti ar nepraleisti kai kurių skaičiavimo dalių, ir taip nepaversti niekais visų mūsų samprotavimų apie jį. Šiuo atveju skaitmenys arba ženklai visai nepadeda intelektui suvokti dviejų ar daugiau skaičių atitikimo, jų lygybės arba proporcijos: šitai intelektas pasiekia tik turimų pačių skaičių *idėjų* intuicija. Tačiau skaitmeniniai ženklai padeda atminčiai įsiminti ir išsaugoti įvairias *idėjas*, su kuriomis yra susijęs įrodymas, ir dėl to žmogus gali žinoti, kiek pasistūmėjo į priekį jo intuityvusis pažinimas, tirdamas įvairias atskirybes, ir nesipainiodamas gali eiti prie to, kas dar nežinoma, ir galiausiai aprėpti vienu žvilgsniu prieš jo akis esantį visų jo suvokimų ir samprotavimų rezultatą.

20. Vieną *šių* su dorovinėmis *idėjomis* susijusių *nepatogumų*, dėl kurių jos laikomos neįrodomomis, dalį dideliu mastu galima *pašalinti* apibrėžimais, nustatant

tą paprastų *idėjų* derinį, kurį žymės kiekvienas terminas, ir paskui tvirtai ir nuolat vartojant terminus būtent tam deriniui. O kokių metodų pašalinti kitiems sunkumams vėliau gali pasiūlyti *algebra* ar kas nors panašaus, nelengva nuspėti. Aš esu tikras, kad jeigu žmonės ieškotų dorovinių tiesų tuo pačiu metodu ir su tokiu pačiu bešališkumu, kaip ieško matematinių tiesų, jie įsitikintų, kad jos tvirčiau susijusios viena su kita, su didesniu būtinumu kyla iš mūsų aiškių ir ryškių *idėjų* ir yra arčiau tobulo įrodymo, negu paprastai įsivaizduojama. Tačiau šioje srityje nereikia labai daug tikėtis, kol pagarbos, turtų ar valdžios troškimas verčia žmones ginti gerai atlyginamas madingas nuomones ir paskui ieškoti argumentų arba įrodyti jų grožiui, arba pagražinti ir pridengti jų bjaurumui. Akiai niekas nėra taip gražu, kokia tiesa yra graži sielai, o intelektui nėra nieko bjauresnio ir labiau atstumiančio už melą. Ir nors daugelis žmonių su nemenku pasitenkinimu gali prisipažinti mylį ne itin gražią moterį, tačiau kas išdrįs atvirai prisipažinti vedęs netiesą ir įsileidęs į sielą tokį bjaurų daiktą kaip melas? Kol partijos kiša savo dogmas į gerkles visiems tiems žmonėms, kuriuos gali pajungti savo galiai, neleisdamos išsiaiškinti, ar jos teisingos, ar klaidingos, ir neleidžia tiesai žaisti pasaulyje pagal taisykles, o žmonėms nesuteikia laisvės jos ieškoti, kokių pasiekimų šiuo atžvilgiu galima tikėtis? Argi galima tikėtis didesnio aiškumo dorovės moksluose? Vietoj to pavergtoji žmonijos dalis daugelyje vietų kartu su Egipto vergija galėtų tikėtis Egipto tamsos[4], jeigu pats Viešpats neįžiebtų žmonių sielose žiburio, kurio negali visiškai užgesinti žmogaus kvėptelėjimas ar valdžia.

21. Dėl ketvirtosios mūsų pažinimo rūšies, t.y. *realaus, tikro* daiktų *egzistavimo* pažinimo, tai mes turime intuityvųjį mūsų pačių *egzistavimo* pažinimą, įrodomąjį Dievo *egzistavimo* pažinimą, o kitų dalykų *egzistavimo* atžvilgiu turime tik juslinį pažinimą, aprėpiantį tik tuos daiktus, kurie prieinami mūsų juslėms.

22. Kadangi mūsų pažinimas, kaip aš parodžiau, yra labai ribotas, galbūt dabartinė mūsų intelekto būklė mums pasidarys šiek tiek aiškesnė, jeigu pažvelgsime į tamsiąją pusę ir nukreipsime žvilgsnį į *mūsų nežinojimą,* kuris yra neišmatuojamai didesnis už mūsų žinojimą; tai labai padėtų nutildyti ginčus ir išplėsti naudingą pažinimą, jeigu išsiaiškinę, kiek aprėpia mūsų turimos aiškios ir ryškios *idėjos,* apribosime savo mintis apmąstymu tų dalykų, kurie yra prieinami mūsų intelektui, ir nepulsime į tamsos bedugnę (kur mūsų akys nieko nemato, o sugebėjimai nieko nesuvokia) remdamiesi prielaida, kad nėra nieko, kas pranoktų mūsų supratimą. Tačiau nereikia toli eiti, kad įsitikintume tokios puikybės beprotyste. Tas, kuris ką nors žino, pirmiausia žino, kad jam nereikia ilgai ieškoti savojo nežinojimo pavyzdžių. Paprasčiausi ir akivaizdžiausi dalykai, su kuriais susiduriame, turi tamsių pusių, į kurias negali įsiskverbti ir aštriausias žvilgsnis. Aiškiausi ir plačiausi mąstančių žmonių intelektai sutrinka ir pasimeta dėl kiekvienos materijos dalelės. Mes mažiau tuo stebėsimės, kai aptarsime *mūsų nežinojimo priežastis,* kurios remiantis tuo, kas pasakyta, mano manymu, iš esmės bus šios trys:

pirma, idėjų stoka;

antra, nepakankamai atskleistas mūsų *idėjų* ryšys;

trečia, nepakankamas mūsų *idėjų* ištyrimas ir išnagrinėjimas.

23. *Pirma,* visos mūsų paprastos *idėjos,* kaip aš parodžiau, apsiriboja tomis, kurias mes per *pojūtį* gauname iš kūniškų objektų ir iš mūsų pačių intelekto veiksmų kaip *refleksijos* objektų. Tačiau tuos, kurie nėra tokie kvaili, jog manytų, kad jų sprindis yra visų daiktų matas, nebus sunku įtikinti, kaip šie keli riboti šaltiniai neatitinka plačios visuminės visos esaties srities. Mes negalime nustatyti, kokių kitų paprastų *idėjų* gali turėti būtybės kitose visatos dalyse — būtybės, kurioms talkina daugiau ar tobulesnių, ar kitokių nei mūsų juslių ir sugebėjimų. Tačiau sakyti ar manyti, kad tokių *idėjų* nėra, nes mes neturime apie jas jokio supratimo, yra ne geresnis argumentas negu neregio įsitikinimas, jog nėra tokių dalykų kaip regėjimas ir spalvos, nes jis neturi jokios tokių dalykų *idėjos* ir niekaip negali susidaryti regėjimo sampratos. Mūsų nežinojimas ir tamsumas kliudo kitų pažinimui ir apriboja jį ne daugiau, negu kurmio aklumas yra argumentas prieš erelio žvilgsnio skvarbumą. Kas atsižvelgs į begalinę visų daiktų Kūrėjo galią, išmintį ir gerumą, ras pagrindo manyti, jog ne viskas buvo duota tokiai nereikšmingai, menkai ir bejėgei būtybei, kokia, kaip jis įsitikins, yra žmogus, tikriausiai viena iš žemiausiųjų protingų būtybių. Taigi mes nežinome, kokių sugebėjimų įsiskverbti į daiktų prigimtį ir vidinę sandarą turi kitos būtybių rūšys, kokių *idėjų,* labai skirtingų nuo mūsiškių, jos gali gauti iš jų. Tačiau mes žinome ir tikrai įsitikiname, kad mums stinga įvairaus kitokio supratimo apie daiktus, greta to, kurį turime, kad galėtume tobuliau juos atskleisti. Galime būti tikri, kad *idėjos,* kurias galime

įgyti savo sugebėjimais, visiškai neatitinka pačių daiktų, jeigu nuo mūsų yra paslėpta netgi pozityvi, aiški, apibrėžta pačios substancijos *idėja,* kuri yra visų kitų *idėjų* pagrindas. Tačiau šios rūšies *idėjų* stokos, kuri yra ir mūsų nežinojimo dalis, ir jo priežastis, neįmanoma nusakyti. Manau, kad tvirtai galiu pasakyti tik viena: intelektinis ir juslėmis suvokiamas pasauliai yra visiškai vienodi tuo atžvilgiu, kad jų abiejų matoma dalis visiškai neatitinka tos, kurios mes nematome, ir tai, ką mes juose abiejuose galime aprėpti akimis ar mintimis, tėra tik taškelis, beveik niekis, palyginti su kita dalimi.

24. *Antra,* kita svarbi nežinojimo priežastis yra *idėjų, kurias mes galime įgyti, stoka.* Kaip *idėjų,* kurių mūsų sugebėjimai neįstengia mums pateikti, stoka visiškai atriboja mus nuo to supratimo apie daiktus, kurio pagrįstai galima tikėtis iš kitų, tobulesnių už mus būtybių, apie kurias mes nieko nežinome, taip dėl *idėjų,* apie kurias dabar kalbu, stokos mes nieko nežinome apie daiktus, kuriuos, mūsų manymu, galėtume pažinti. Mes turime *dydžio, formos* ir *judėjimo idėjas.* Tačiau nors mes nestokojame šių kūnų pirminių kokybių apskritai *idėjų,* vis dėlto nežinodami, kokie konkrečiai yra didžiosios dalies visatos kūnų *dydis, forma* ir *judėjimas,* mes nežinome tų įvairių galių, poveikių ir veikimo būdų, kuriais sukeliami mūsų kasdien matomi padariniai. Vienuose daiktuose tai yra paslėpta nuo mūsų dėl to, kad jie yra *pernelyg nutolę,* kituose — dėl to, kad jie yra pernelyg *smulkūs.* Jeigu mes turėsime galvoje didžiulį žinomų ir regimų pasaulio dalių tolumą ir priežastis, dėl kurių galime manyti, kad tai, kas patenka į mūsų akiratį, yra tik nedidelė neaprėpiamos visatos

dalis, tada atrasime milžinišką nežinojimo prarają. Kokia yra didžiulių materijos masių, sudarančių visą nuostabią kūniškų daiktų sistemą, ypatinga sandara, kaip toli jos nusidriekia, koks yra jų judėjimas, kaip jis palaikomas ar perduodamas, kokią įtaką jos daro viena kitai, — tai apmąstymai, kuriuose mūsų mintys iškart pasimeta. Jeigu mes susiaurinsime savo samprotavimą ir mūsų mintys apsiribos šia nedidele sritimi — aš turiu galvoje mūsų Saulės sistemą ir stambesnes materijos mases, kurios regimai sukasi apie ją, — vis dėlto kokių įvairių augalų, gyvūnų ir protingų būtybių rūšių, be galo skirtingų nuo tų, kurios gyvena mažame Žemės lopinėlyje, gali būti kitose planetose; tačiau mes niekaip negalime pažinti net jų išorinės formos ir dalių, kol esame prirakinti prie šios Žemės, nes nėra natūralių būdų pojūčiu ar refleksija perduoti tikras jų *idėjas* mūsų intelektams. Jos nepasiekiamos mūsų pažinimo būdais; mes negalime net spėlioti, kaip apstatyti tie namai ir kokie yra jų gyventojai, juo labiau negalime turėti aiškių ir apibrėžtų jų *idėjų*.

25. Didelė, o gal net didžiausioji įvairių rūšių visatos *kūnų* dalis lieka mūsų nepastebėti dėl to, kad yra nutolę, o kiti yra ne mažiau paslėpti nuo mūsų dėl savo *smulkumo*. Šios nepastebimos materijos dalelės yra aktyvios materijos dalys ir svarbūs gamtos įrankiai, nuo kurių priklauso ne tik visos jų antrinės kokybės, bet ir dauguma jų natūralių veiksmų; stokodami tikslių, apibrėžtų jų pirminių kokybių *idėjų*, mes nepataisomai nežinome to, ką norime apie jas žinoti. Aš neabejoju, kad jeigu mes galėtume pažinti kokių nors dviejų kūnų smulkiausių sudedamųjų dalelių formą, dydį, sandarą ir judėjimą, tai neatlikę bandymo galė-

tume pažinti kai kurias jų sąveikas, kaip dabar žinome kvadrato ar trikampio savybes. Jeigu mes žinotume *rabarbaro, maudos, opijaus* ir *žmogaus* dalelių mechanines savybes, kaip laikrodininkas žino laikrodžio mechanines savybes, dėl kurių jis atlieka savo veiksmus, ir dildės, kuri brūžindama ratukus pakeis jų formą, iš anksto galėtume pasakyti, kad *rabarbaras* išvalys, *mauda* nužudys, *opijus* užmigdys žmogų, kaip laikrodininkas gali iš anksto pasakyti, kad ant švytuoklės uždėta popieriaus skiautė neleis laikrodžiui eiti, kol nebus nuimta, arba kad nubrūžinus dilde kokią nors mažytę laikrodžio dalelę mechanizmas visai neteks sugebėjimo judėti ir laikrodis nebeis. Galbūt tada sužinoti, kad sidabras tirpsta azoto rūgštyje, o auksas — karališkajame vandenyje, bet ne atvirkščiai, būtų taip pat nesunku, kaip kalviui nesunku suprasti, kodėl pasukus vieną raktą spyna atsirakina, o pasukus kitą — ne. Tačiau kol mums stinga pakankamai aštrių juslių, kad aptiktume smulkiausias kūnų daleles ir įgytume jų mechaninių savybių *idėjas,* turime susitaikyti su tuo, kad nežinome jų savybių ir veikimo būdų ir dėl jų galime būti tikri tik tiek, kiek aprėpia nedaugelis mūsų atliktų bandymų. Tačiau mes negalime būti tikri, ar šios savybės ir veikimo būdai pasireikš ir kitą kartą. Tai kliudo mums tikrai pažinti su gamtiniais kūnais susijusias visuotines tiesas, ir mūsų protas šiuo atžvilgiu nuveda mus ne ką toliau pavienių faktų.

26. Todėl aš esu linkęs manyti, jog kad ir kaip toli žmogaus uolumas pastūmėtų naudingą ir *bandymais grindžiamą fizinių kūnų* pažinimą, *mokslinis* jų pažinimas vis tiek mums liks neprieinamas, nes mums stinga net tų kūnų, kurie yra arčiausiai mūsų ir labiausiai

nuo mūsų priklauso, tobulų ir adekvačių *idėjų*. Mes turime tik labai netobulas ir nepilnas tų kūnų, kuriuos davę pavadinimus suskirstėme į klases ir kuriuos manome geriausiai pažįstą, *idėjas*. Mes, galimas daiktas, galime turėti skirtingas įvairių kūnų rūšių, kurias tiria mūsų juslės, *idėjas*, tačiau, mano manymu, mes neturime nė vienos iš šių rūšių adekvačių *idėjų*. Ir nors pirmosios tinka mums kasdienei vartosenai ir pokalbiams, tačiau stokodami antrųjų mes nesugebame *moksliškai pažinti* ir niekada negalėsime atskleisti bendrųjų, pamokomų, neginčijamų tiesų apie juos. Šiais klausimais mes negalime pretenduoti į *tikrumą* ir *įrodymą*. Spalvos, formos, skonio, kvapo ir kitų juslėmis suvokiamų kokybių atžvilgiu mes turime tokias pat aiškias ir ryškias šalavijo ir maudos *idėjas*, kaip ir apskritimo ar trikampio; tačiau neturėdami smulkiausių dalelių atskirų pirminių kokybių *idėjų* — tiek šių abiejų augalų, tiek kitų kūnų, kuriems jas taikysime, — mes negalime pasakyti, koks bus jų poveikis, o matydami šį poveikį negalime įspėti, o juo labiau pažinti, kaip jis buvo sukeltas. Taigi neturėdami mūsų akiratyje esančių ir mums pasiekiamų kūnų smulkiausių dalelių atskirų mechaninių savybių *idėjų*, mes nežinome jų sandaros, galių ir veikimo; o apie labiau nutolusius kūnus mes žinome dar mažiau, net nežinome paties jų išorinio pavidalo ar juslėmis suvokiamų ir stambesnių jų sandaros dalių.

27. Tai jau iš pirmo žvilgsnio parodo mums, kaip mūsų pažinimas neatitinka net visos materialių daiktų srities; o jeigu, be to, dar atsižvelgsime į begalinį skaičių *dvasių*, kurios galbūt egzistuoja, ir tikriausiai egzistuoja, ir kurios yra dar toliau nuo mūsų pažinimo, apie

kurias mes neturime jokių žinių ir negalime susidaryti aiškių įvairių jų klasių ir rūšių *idėjų*, tai įsitikinsime, kad ši nežinojimo priežastis slepia nuo mūsų neįžvelgiamoje tamsoje bemaž visą intelektinį pasaulį, neabejotinai didesnį ir gražesnį už materialųjį. Juk, išskyrus labai negausias ir, jeigu galima taip pasakyti, paviršutiniškas dvasios *idėjas*, kurias mes įgyjame refleksijos būdu apie savo pačių dvasią, ir geriausia, ką iš to galime sudaryti, — visų dvasių Tėvo, amžinojo nepriklausomo jų, mūsų ir visų daiktų Kūrėjo *idėją*, mes neturime jokių tikrų žinių apie kitų dvasių egzistavimą, išskyrus gautas per apreiškimą. Visų rūšių angelai, suprantama, yra už mūsų pažinimo ribų; mūsų prigimtiniai sugebėjimai neduoda mums jokių tikrų žinių apie visas tas protingas būtybes, kurių, atrodo, yra daugiau poskyrių negu kūniškų substancijų. Kad ir kiti žmonės turi intelektą ir mąsto kaip ir jis, kiekvienas gali įsitikinti iš jų žodžių ir veiksmų; ir pažinęs savo paties intelektą mąstantis žmogus negali nežinoti, kad yra Dievas. Tačiau kas iš savo paties tyrinėjimų ir savo jėgomis gali sužinoti, kad tarp mūsų ir didžiojo Dievo yra įvairių dvasinių būtybių pakopų? Juo labiau mes neturime aiškių jų skirtingų prigimčių, būsenų, padėčių, galių ir įvairių sandarų, kuriomis jos atitinka viena kitą ir mus arba skiriasi, *idėjų*. Todėl mes visiškai nieko nežinome apie įvairias jų rūšis ir savybes.

28. *Antra*, mes matėme, kokią mažą dalį visatoje esančių substancinių esybių palieka prieinamą mūsų pažinimui *idėjų* stoka. Toliau, kita ne mažiau svarbi nežinojimo priežastis yra nepakankamas mūsų turimų idėjų *ryšio atskleidimas*. Kur mes šito stokojame, visiškai nesugebame įgyti visuotinį ir tikrą pažinimą ir, kaip

ir ankstesniuoju atveju, mums lieka tik stebėjimas ir bandymas, ir mums nereikia sakyti, koks siauras ir ribotas yra šis būdas, kaip jis toli nuo bendrojo pažinimo. Aš pateiksiu keletą šios mūsų nežinojimo priežasties pavyzdžių ir užbaigsiu apie ją. Akivaizdu, kad įvairių mus supančių kūnų dydis, forma ir judėjimas sukelia mums įvairius pojūčius — pavyzdžiui, spalvų, garsų, skonių, kvapų, malonumo, kančios ir t.t. Kadangi šie mechaniniai kūnų poveikiai visiškai nesusiję su tomis *idėjomis*, kurias jie mums sukelia (nėra jokio suvokiamo ryšio tarp kokio nors kūno postūmio ir mūsų intelekte aptinkamo spalvos ar kvapo suvokimo), už mūsų patyrimo ribų mes negalime turėti jokių apibrėžtų žinių apie tokius veiksmus ir galime samprotauti apie juos tik kaip apie poveikius, sukeliamus be galo išmintingos esybės, visiškai pranokstančios mūsų supratimą, paliepimu. Kaip iš kūniškų priežasčių mes niekaip negalime daryti išvados apie juslėmis suvokiamų antrinių kokybių *idėjas*, esančias mūsų intelekte, ir negalime surasti jokio atitikimo ar ryšio tarp jų ir tų pirminių kokybių, kurios (kaip mums rodo patyrimas) jas mums sukelia, taip, kita vertus, mums toks pat nesuvokiamas yra mūsų intelekto poveikis kūnui. Kaip mintis gali sukelti judėjimą kūne — tai yra lygiai taip pat toli nuo mūsų *idėjų* prigimties, kaip ir tai, kaip kūnas gali sukelti mintį intelekte. Jeigu patyrimas neįtikintų mūsų, kad taip yra, pačių daiktų nagrinėjimas niekada nė kiek negalėtų mums šito atskleisti. Nors šie ir panašūs dalykai įprastinėje tėkmėje yra nuolat ir dėsningai susiję, tačiau kadangi šio ryšio negalima atskleisti pačiose *idėjose*, kurios atrodo nesusaistytos viena su kita būtinos priklausomybės, jų ryšį mes galime priskirti

tik visų išmintingiausios Esybės, paliepusios daiktams būti ir veikti taip, kaip jie veikia, tokiu būdu, kuris yra visiškai nesuprantamas mūsų silpnam intelektui, savavališkam sprendimui.

29. Kai kurioms mūsų *idėjoms* būdingi tam tikri santykiai, savybės ir ryšiai, taip akivaizdžiai įeinantys į pačių *idėjų* prigimtį, jog mes negalime įsivaizduoti, kad kokia nors jėga juos būtų galima atskirti nuo *idėjų*. Ir tik jų atžvilgiu mes galime įgyti tikrą ir visuotinį pažinimą. Antai taisyklingo trikampio *idėja* būtinai apima jo kampų lygybės dviem statiesiems kampams *idėją*. Ir mes negalime įsivaizduoti, kad šis šių dviejų *idėjų* santykis, šis jų ryšys galėtų kisti arba priklausyti nuo kokios nors savavališkos galios, kuri savo nuožiūra padarė jį tokį arba galėtų padaryti kitokį. Tačiau materijos dalelių sukibimas ir vieningumas, spalvų, garsų ir kiti pojūčiai, kuriuos mums sukelia postūmis ir judėjimas, net pradinės taisyklės ir judėjimo perdavimas yra tokie, kad mes negalime atskleisti jokio natūralaus jų ryšio su mūsų *idėjomis* ir galime juos priskirti tik išmintingo Architekto laisvai valiai ir geranoriškumui. Manau, man nereikia čia minėti mirusiųjų prisikėlimo, būsimos šio Žemės rutulio būklės ir kitų panašių dalykų, kurie, kaip visi pripažįsta, visiškai priklauso nuo laisvos esybės sprendimo. Apie dalykus, kurie, kiek siekia mūsų stebėjimas, visuomet vyksta reguliariai, galime padaryti išvadą, jog jie veikia pagal jiems nustatytą dėsnį, tačiau pagal dėsnį, kurio mes nežinome; todėl nors priežastys be paliovos veikia ir iš jų nuolat randasi pasekmės, tačiau mūsų *idėjose* negalima aptikti jų *ryšių* ir *priklausomybės,* ir mes galime žinoti apie juos tik iš patyrimo. Iš viso to nesunku suprasti, kokia tam-

sa mus gaubia, kokią mažą būties ir egzistuojančių daiktų dalį mes galime pažinti. Ir todėl mes nė kiek nepakenksime savo pažinimui, jeigu kukliai sau prisipažinsime, jog anaiptol neįstengiame suprasti visos visatos ir visų ją sudarančių daiktų prigimties, taigi mums neprieinamas mus supančių ir mūsų pačių dalį sudarančių daiktų filosofinis *pažinimas;* mes negalime būti visiškai tikri dėl jų antrinių kokybių, galių ir veiksmų. Mūsų juslės kasdien pastebi įvairius padarinius, taigi mums būdingas juslinis jų pažinimas; tačiau dėl dviejų anksčiau nurodytų priežasčių mes turime susitaikyti su tuo, kad nežinome jų priežasčių, susidarymo būdo ir tikrumo. Šiuo atžvilgiu mes galime pasiekti tik tiek, kiek asmeninis patyrimas pateikia mums faktus, ir pagal analogiją spėti, kokius padarinius atliekant kitus bandymus sukels panašūs kūnai. Tačiau dėl tobulo gamtinių kūnų (jau nekalbant apie dvasines būtybes) *mokslo,* tai, aš manau, mums taip toli iki sugebėjimo sukurti ką nors panašaus, kad visas pastangas to pasiekti aš laikau tuščiomis.

30. *Trečia,* net ir tada, kai mes turime adekvačias *idėjas* ir kai tarp jų yra tam tikras ryšys, kurį galima atskleisti, mes dažnai neįveikiame nežinojimo dėl to, kad nepakankamai *ištiriame* tas *idėjas,* kurias turime ar galime turėti, ir nepakankamai išaiškiname tas tarpines *idėjas,* kurios gali mums parodyti, ar jos atitinka viena kitą, ar ne. Antai daugelis nežino matematikos tiesų ne dėl to, kad jų sugebėjimai yra netobuli arba patys dalykai yra netikri, bet dėl to, kad neparodo pakankamai uolumo įgyti, ištirti ir deramai palyginti šias *idėjas.* Manau, kad deramai *ištirti* mūsų *idėjas* ir atskleisti jų tarpusavio santykius bei atitikimą ar neati-

tikimą labiausiai kliudė klaidingas *žodžių* vartojimas. Neįmanoma, kad žmonės iš tiesų ieškotų pačių *idėjų* atitikimo ar neatitikimo ir jį tikrai atskleistų, jeigu jų mintys skrajoja arba įstringa tik abejotinų ir netikrų reikšmių garsuose. Matematikai, abstrahuojantys savo mintis nuo pavadinimų ir įpratę pateikti savo intelektui pačias nagrinėjamas *idėjas*, o ne garsus vietoj jų, taip išvengė didelės dalies painiavos, sunkumų ir netvarkos, taip trukdžiusių žmonijos pažangą kitose pažinimo srityse. Juk kai žmonės nesiliauja vartoję neapibrėžtos ir netikros reikšmės žodžius, jie neįstengia atskirti, kas yra teisinga ir klaidinga, tikra ir tikėtina, suderinama ir nesuderinama jų pačių nuomonėse. Tokia buvo didžiosios dalies mokslininkų lemtis arba nelaimė, ir tikrų žinių atsargos padidėjo labai nežymiai palyginti su pasaulį užpildžiusių mokyklų, ginčų ir veikalų gausa; tyrinėtojai, pasiklydę didžiuliame žodžių miške, nežinojo kur esą, kiek pasistūmėjo jų tyrinėjimai arba ko stinga jų pačių ar bendrose žinių atsargose. Jeigu žmonės tirdami materialųjį pasaulį būtų elgęsi taip pat, kaip jie elgėsi tirdami intelektinį pasaulį, — viską apgaubę neapibrėžtų ir neaiškių posakių tamsa, jokie tomai, prirašyti apie plaukiojimus jūromis ir keliones, jokie ginčai dėl daugybės zonų ir jūros srovių teorijų bei istorijų, net pastatyti laivai ir išplaukę laivynai niekada nebūtų parodę mums kelio už ekvatoriaus, ir antipodai mums būtų tokie pat nežinomi kaip tada, kai pripažinti juos esant buvo laikoma erezija. Tačiau aš jau pakankamai pasakiau apie žodžius ir paprastai klaidingą ar nerūpestingą jų vartojimą, todėl daugiau čia apie tai nekalbėsiu.

Ketvirtas skyrius

APIE PAŽINIMO REALUMĄ

1. Aš neabejoju, jog mano skaitytojas dabar yra linkęs manyti, kad visą tą laiką aš tik stačiau oro pilis, ir yra pasirengęs pasakyti man: „Kam visa ši sumaištis? Jūs sakote, kad pažinimas yra tik mūsų pačių *idėjų* atitikimo ar neatitikimo suvokimas, tačiau kas žino, kas yra šios *idėjos?* Ar yra kas nors beprotiškesnio už žmogaus smegenų vaizduotę? Ar yra tokia galva, kurioje nebūtų *chimerų?* O jeigu ir atsirastų sveikai mąstantis ir protingas žmogus, koks, pagal jūsų taisykles, būtų skirtumas tarp jo ir pačios beprotiškiausios pasaulyje vaizduotės pažinimo? Jie abu turi savo *idėjas* ir suvokia jų tarpusavio atitikimą ir neatitikimą. Jei tarp jų ir būtų koks nors skirtumas, pranašesnis bus karštagalvis žmogus, nes jis turės daugiau ir gyvesnių *idėjų.* Taigi pagal jūsų taisykles jis bus daugiau žinantis. Jeigu iš tiesų visas pažinimas yra tik mūsų pačių *idėjų* atitikimo ar neatitikimo suvokimas, tai entuziasto vizijos ir sveikai mąstančio žmogaus samprotavimai bus vienodai tikri. Nesvarbu, kaip daiktai egzistuoja, — kad tik žmogus pastebėtų savo paties fantazijų atitikimą ir atitinkamai kalbėtų, ir tai bus tikra tiesa, visiškai tikra. Tokios oro pilys yra tokios pat tiesos tvirtovės, kaip ir Eukleido įrodymai. Taigi tai, kad harpija — ne kentauras, yra toks pat tikras pažinimas ir tokia pati tiesa, kaip ir tai, kad kvadratas — ne apskritimas.

Bet *kas iš viso šio* subtilaus *žmonių fantazijų pažinimo žmogui,* kuriam rūpi daiktų realybė? Nesvarbu, kokios yra žmonių fantazijos; reikia vertinti tik daiktų pažinimą: tik jis suteikia vertę mūsų samprotavimams ir vieno

žmogaus pažinimui — pranašumą kito žmogaus pažinimo atžvilgiu, nes tai yra realiai egzistuojančių daiktų, o ne sapnų ir fantazijų pažinimas."

2. Į tai aš atsakau, kad jeigu mūsų *idėjų* pažinimas apsiriboja jomis ir nesiekia toliau, tai ten, kur turima galvoje kas nors daugiau, mūsų pačios rimčiausios mintys bus ne ką naudingesnės už pamišusių smegenų svajones, o jomis grindžiamos tiesos nebus nė kiek svaresnės už samprotavimus žmogaus, kuris aiškiai mato daiktus sapne ir visiškai įsitikinęs kalba apie juos. Tačiau prieš baigdamas aš tikiuosi įrodyti, kad šis tikrumo įgijimo būdas —pažįstant mūsų pačių *idėjas* — siekia šiek tiek toliau už paprastą vaizduotę; ir aš tikiu, jog paaiškės, kad tik tai ir sudaro visą žmonių turimų bendrųjų tiesų tikrumą.

3. Akivaizdu, kad intelektas pažįsta daiktus ne tiesiogiai, bet tik per turimas jų *idėjas*. Todėl *mūsų pažinimas* yra *realus* tik tiek, kiek mūsų *idėjos* atitinka daiktų realybę. Tačiau kas čia bus kriterijumi? Jeigu intelektas suvokia tik savo paties *idėjas*, kaip jis sužinos, kad jos atitinka pačius daiktus? Neatrodo, kad tai būtų lengva, tačiau, mano manymu, yra dvi rūšys *idėjų*, dėl kurių mes galime būti tikri, kad jos atitinka daiktus.

4. *Pirma*, tai yra paprastos *idėjos*, — kadangi intelektas, kaip buvo parodyta, jokiu būdu negali jų susidaryti, jos būtinai turi būti natūraliai intelektą veikiančių daiktų, sukeliančių jam tuos suvokinius, kuriuos jie mūsų Kūrėjo valia turi ir yra pritaikyti sukelti, rezultatas. Iš to išplaukia, kad *paprastos idėjos nėra* mūsų vaizduotės *pramanytos*, jos — daiktų, kurie egzistuoja šalia mūsų ir iš tiesų mus veikia, natūralūs ir dėsningi padariniai, taigi joms būdingas visas numatytas ar mū-

sų teiginio reikalaujamas atitikimas; juk šios *idėjos* pateikia mums tokius daiktų vaizdinius, kokius jiems būdinga mums sukelti, todėl mes galime skirti atskirų substancijų rūšis, atskirti jų būvius, taigi ir panaudoti jas savo reikmėms bei naudingai jas taikyti. Antai intelekte esanti baltumo ar kartumo *idėja* tiksliai atitinka tą kai kuriems kūnams būdingą galią, kuri mums ją sukelia, ir visiškai realiai atitinka šalia mūsų esančius daiktus, kiek jai tai įmanoma ar būtina. Ir šio mūsų paprastų *idėjų* ir egzistuojančių daiktų atitikimo pakanka realiam pažinimui.

5. *Antra, visos mūsų sudėtinės idėjos, išskyrus substancijų idėjas,* yra paties intelekto sukurti *pirmavaizdžiai,* nenumatyti būti kokių nors daiktų kopijomis ir nesiejami su kokių nors daiktų kaip jų originalų egzistavimu, taigi jos *negali stokoti realiam pažinimui būtino atitikimo.* Juk tai, kas turi pateikti ne ką nors kita, o tik save, niekada negali pateikti klaidingai ir negali nukreipti mūsų nuo teisingo daikto supratimo dėl to, kad yra nepanašu į jį; tokios yra visos mūsų sudėtinės *idėjos,* išskyrus substancijų *idėjas.* Kaip aš parodžiau kitoje vietoje, visos jos yra *idėjų,* kurias intelektas sujungia savo nuožiūra, nepaisydamas jų ryšio gamtoje, deriniai. Todėl pačios visų šių rūšių *idėjos* yra laikomos *pirmavaizdžiais,* o į daiktus atsižvelgiama tik tiek, kiek jie atitinka *idėjas.* Taigi mes negalime nebūti visiškai tikri, kad visas mūsų įgytas su šiomis *idėjomis* susijęs pažinimas yra realus ir apima pačius daiktus. Juk visose mūsų tokio pobūdžio mintyse, samprotavimuose ir pokalbiuose daiktus mes turime galvoje tik tiek, kiek jie atitinka mūsų *idėjas.* Taigi šiais atvejais mes negalime prarasti tikros, neabejotinos realybės.

6. Aš neabejoju, kad visi lengvai sutiks, jog mūsų *matematikos tiesų pažinimas* yra ne tik tikras, bet ir *realus pažinimas,* jog tai ne bergždžių, bereikšmių smegenų *chimerų* tuščia vizija; ir vis dėlto ištyrę įsitikinsime, kad tai yra tik mūsų pačių *idėjų* pažinimas. Matematikas nagrinėja stačiakampiui ar apskritimui būdingą tiesą ir savybes tik tiek, kaip tai yra *idėjoje* jo paties intelekte. Juk, galimas daiktas, jis niekada gyvenime nei vieno, nei kito neaptiko egzistuojančio matematiškai, t.y. absoliučiai tiksliai. Bet vis dėlto jo įgytas apskritimo ar kokios nors kitos matematinės figūros tiesų ar savybių pažinimas yra teisingas ir tikras net realiai egzistuojančių daiktų atžvilgiu, nes visi tokie teiginiai kalba apie realius daiktus ar turi juos omenyje tik tiek, kiek daiktai realiai atitinka šiuos *pirmavaizdžius* matematiko intelekte. Ar *trikampio idėjos* atžvilgiu yra teisinga, kad trys jo kampai yra lygūs dviem statiesiems? Tai teisinga ir kiekvieno realiai egzistuojančio *trikampio* atžvilgiu. Apie bet kokią kitą egzistuojančią figūrą, tiksliai neatitinkančią matematiko intelekte esančios trikampio *idėjos,* šiame teiginyje iš viso nekalbama. Todėl jis yra tikras, kad visas jo su tokiomis idėjomis susijęs pažinimas yra tikras pažinimas: imdamas daiktus tik tokius, kokie jie atitinka šias jo turimas *idėjas,* jis yra tikras, kad tai, ką jis žino apie šias figūras, kai jos tik *idealiai egzistuoja* jo intelekte, bus teisinga apie jas ir tada, kai jos realiai egzistuoja materijoje, nes jis nagrinėja tik tas figūras, kurios yra tos pačios nepriklausomai nuo to, kur ir kaip jos egzistuoja.

7. Iš to išplaukia, kad *dorovės pažinimas gali būti* toks pat *realiai tikras,* kaip ir matematika. Kadangi tikrumas yra ne kas kita, kaip mūsų *idėjų* atitikimo ar neatitiki-

mo suvokimas, o įrodymas — ne kas kita, kaip tokio atitikimo suvokimas pasitelkus kitas *idėjas*, tarpininkes, ir kadangi mūsų *dorovinės idėjos*, kaip ir matematinės, pačios yra *pirmavaizdžiai*, taigi yra adekvačios ir išsamios *idėjos*, tai kiekvienas mūsų aptiktas jų atitikimas ar neatitikimas sukurs realų pažinimą, kaip ir matematinių figūrų atveju.

8. Kad įgytume *pažinimą* ir tikrumą, mes turime turėti apibrėžtas *idėjas;* kad mūsų pažinimas būtų *realus*, reikia, kad *idėjos* atitiktų savo *pirmavaizdžius*. Nereikia stebėtis tuo, kad mūsų pažinimo tikrumą aš sieju su mūsų *idėjų* nagrinėjimu ir, kaip gali atrodyti, labai mažai dėmesio skiriu realiam daiktų egzistavimui: dauguma samprotavimų, į kuriuos pasineria mintys ir kurie sukelia žmonių, pretenduojančių tiesos ir tikrumo ieškojimą laikyti savo pareiga, ginčus, ištyrus pasirodo esą *bendrieji teiginiai* ir sąvokos, kuriuose apie egzistavimą iš viso nekalbama. Visi matematikų samprotavimai apie apskritimo kvadratūros apskaičiavimą, kūgio pjūvius ar bet kurią kitą matematikos dalį *nekalba apie* šių figūrų *egzistavimą;* tačiau jų įrodymai, kurie priklauso nuo jų *idėjų*, yra tie patys, nesvarbu, ar pasaulyje egzistuoja nors vienas kvadratas ar apskritimas, ar ne. Lygiai taip pat *dorovinių* samprotavimų tiesa ir tikrumas atsiejami nuo žmonių gyvenimų ir tų dorybių, apie kurias jie kalba, egzistavimo pasaulyje; Tulijaus knyga *Apie pareigas*[5] nėra mažiau teisinga dėl to, kad niekas pasaulyje tiksliai nesilaiko jo taisyklių ir negyvena pagal jo pateiktą dorybingo žmogaus, egzistavusio, kai jis rašė, tik jo *idėjoje*, pavyzdį. Jeigu teoriškai, t.y. *idėjoje*, yra teisinga, kad *žmogžudystė nusipelno mirties bausmės*, tai taip pat bus teisinga kiekvieno realaus

šią *žmogžudystės idėją* atitinkančio veiksmo atžvilgiu. Dėl kitų veiksmų, tai šio teiginio tiesa jų neliečia. Tas pat pasakytina apie visas kitas daiktų rūšis, kurios neturi kitos esmės, išskyrus žmogaus intelekto *idėjas.*

9. Tačiau čia gali pasakyti, kad jeigu *doroviniu pažinimu* laikysime mūsų pačių *dorovinių idėjų*, kurios, kaip ir kiti modusai, yra mūsų pačių sukurtos, svarstymą, kokios tada keistos bus *teisingumo* ir *nuosaikumo* sąvokos! Kokia bus dorybių ir ydų painiava, jeigu kiekvienas iš jų gali sudaryti kokias tik nori *idėjas!* Nei pačiuose daiktuose, nei samprotavimuose apie juos nebus jokios painiavos ar netvarkos, lygiai kaip matematikos įrodymai nebūtų sugriauti ir figūrų savybės bei jų tarpusavio santykiai nepasikeistų, jeigu žmogus sudarytų trikampį su keturiais kampais arba *trapeciją* su keturiais stačiais kampais, t.y., paprastai tariant, pakeistų figūrų pavadinimus ir šiai figūrai duotų tokį pavadinimą, kuriuo matematikai paprastai vadina kitą figūrą. Tegu žmogus susidaro figūros su trimis kampais, iš kurių vienas yra status, *idėją* ir pavadina ją, jei nori, *lygiašoniu stačiakampiu* arba *trapecija,* arba dar kaip nors, — šios *idėjos* savybės ir su ja susiję įrodymai bus lygiai tokie patys kaip ir tada, jeigu jis vadintų ją *stačiuoju trikampiu.* Aš sutinku, kad pavadinimo pakeitimas dėl kalbos netikslumo iš pradžių sutrikdys nežinantį, kokią *idėją* šis pavadinimas žymi; bet kai tik figūra nubraižoma, išvados ir įrodymai yra aiškūs ir akivaizdūs. Lygiai tas pat yra *dorovinio* pažinimo atveju: tarkime, kad žmogus turi atėmimo iš kitų be jų sutikimo to, ką jie įsigijo sąžiningu darbu, *idėją* ir vadina tai *teisingumu,* jei nori. Tas, kuris šiuo atveju ima pavadinimą be su juo susietos *idėjos,* suklys sujungdamas su

šiuo pavadinimu kitą, savo paties sudarytą *idėją;* tačiau atskirkite *idėją* nuo šio pavadinimo arba imkite ją tokią, kokia ji yra kalbančiojo intelekte, ir ją atitiks tie patys dalykai kaip ir tada, jeigu vadintumėte ją *neteisingumu.* Tiesa, doroviniuose samprotavimuose klaidingi pavadinimai paprastai sukelia didesnę netvarką, nes juos ne taip lengva ištaisyti kaip matematikoje, kur nubraižius ir pamačius figūrą pavadinimas tampa nereikalingas ir nebeturi reikšmės. Kam reikalingas ženklas, kai prieš akis yra juo žymimas daiktas? Tačiau dorovinių pavadinimų atveju šito negalima padaryti taip lengvai ir greitai, nes šių modusų sudėtinės *idėjos* yra sudarytos iš daugelio sudedamųjų dalių. Nepaisant viso to, *klaidingas* šių *idėjų pavadinimas,* priešingas įprastinei šios kalbos žodžių reikšmei, nesukliudys mums tikrai ir akivaizdžiai pažinti įvairius jų atitikimus ir neatitikimus, jeigu mes taip pat uoliai, kaip matematikoje, laikysimės tų pačių tikslių *idėjų* ir ištirsime įvairius jų tarpusavio santykius, nesuklaidinti jų pavadinimų. Jeigu tik mes atskiriame svarstomą *idėją* nuo ją žyminčio ženklo, mūsų pažinimas atskleidžia realią tiesą ir tikrumą, nesvarbu, kokius garsus mes vartojame.

10. Mes turime atkreipti dėmesį dar į vieną dalyką: kur Dievas ar koks nors kitas įstatymų leidėjas nustatė kokius nors dorovinius pavadinimus, ten jie sudarė tų rūšių, kurioms priskiriami šie pavadinimai, esmę, ir neatsargu taikyti ar vartoti juos kitaip; tačiau kitais atvejais jų taikymas priešingai krašte įprastai vartosenai yra tiesiog kalbos netikslumas. Bet net ir šitai nekliudo pažinimo tikrumui, kuris ir dabar įgyjamas

deramai apsvarstant ir lyginant net šias klaidingai pavadintas *idėjas.*

11. *Trečia,* yra kitos rūšies *sudėtinių idėjų,* kurios siejamos su šalia mūsų esančiais *pirmavaizdžiais* ir gali skirtis nuo jų, taigi mūsų šių *idėjų* pažinimas gali stokoti realumo. Tokios yra mūsų substancijų *idėjos,* kurios, būdamos paprastų *idėjų,* laikomų paimtomis iš gamtos kūrinių, deriniais, vis dėlto gali skirtis nuo tų kūrinių — jose gali būti sujungta daugiau ar kitokių *idėjų* negu randama pačiuose daiktuose; dėl to atsitinka taip, kad jos gali tiksliai neatitikti, o dažnai ir neatitinka pačių daiktų.

12. Taigi aš sakau, kad norint turėti *substancijų idėjas,* kurios, atitikdamos daiktus, gali suteikti mums *realų* pažinimą, nepakanka, kaip modusų atveju, sujungti tokias *idėjas,* kurios nėra nesuderinamos, nors anksčiau jos niekada neegzistavo drauge; pavyzdžiui, *šventvagystės, priesaikos sulaužymo* ir kitos *idėjos* dar neįvykus tokiems faktams buvo tokios pat realios ir teisingos, kaip ir po to. Tačiau mūsų *substancijų idėjos,* kurios laikomos kopijomis ir siejamos su *pirmavaizdžiais,* esančiais šalia mūsų, vis dėlto turi būti paimtos iš ko nors, kas egzistuoja ar egzistavo, jos negali susidėti iš mūsų mąstymo savavališkai sujungtų *idėjų* — be jokio realaus pavyzdžio, iš kurio jos būtų paimtos, nors tokiame derinyje ir neaptiktume jokio nesuderinamumo. Taip yra todėl, kad nežinodami tikrosios substancijų sandaros, nuo kurios priklauso mūsų paprastos *idėjos* ir kuri iš tikrųjų yra kai kurių iš jų tvirto sujungimo ir kai kurių pašalinimo priežastis, tik dėl labai nedaugelio iš jų mes labiau, nei rodo patyrimas ir juslinis stebėjimas, galime būti tikri, kad gamtoje jos yra suderi-

namos arba nesuderinamos. Taigi mūsų *substancijų* pažinimo *realumas* grindžiamas tuo, jog visos mūsų sudėtinės substancijų *idėjos* turi būti tokios, ir tik tokios, kad jos būtų sudarytos iš tokių paprastų *idėjų*, kurios buvo aptiktos egzistuojančios drauge gamtoje. Jeigu mūsų *idėjos* yra teisingos šia prasme, tai nors jos gal ir nėra labai tikslios kopijos, vis dėlto jos yra *realaus* substancijų *pažinimo* objektai (kiek mes turime tokį pažinimą). Kaip jau buvo parodyta, šis pažinimas nesiekia labai toli; tačiau tiek, kiek jis siekia, tai yra *realus pažinimas*. Kad ir kokios būtų mūsų *idėjos*, jeigu mes įsitikiname, kad jos atitinka kitas, tai yra pažinimas. Jeigu tos *idėjos* yra abstrakčios, tai bus bendras pažinimas. Tačiau kad substancijų pažinimas būtų *realus*, *idėjos* turi būti paimtos iš realiai egzistuojančių daiktų. Visas paprastas *idėjas*, kurios buvo aptiktos egzistuojančios drauge kokioje nors substancijoje, mes drąsiai galime vėl sujungti ir taip sudaryti abstrakčias substancijų *idėjas*. Visa, kas kada nors buvo sujungta gamtoje, gali būti sujungta vėl.

Penktas skyrius

APIE TIESĄ APSKRITAI

1. Jau prieš daugelį amžių buvo keliamas klausimas, kas yra *tiesa;* kadangi ji yra tai, ko visa žmonija ieško arba dedasi ieškanti, verta nuodugniai ištirti, kur ji glūdi, ir taip pažinti jos prigimtį, kad įžvelgtume, kaip intelektas atskiria ją nuo melo.

2. Man atrodo, kad *tiesa* tiesiogine šio žodžio prasme žymi ne ką kita, kaip *ženklų sujungimą ar atskyrimą priklausomai nuo to, ar daiktai, kuriuos jie žymi, atitinka*

vienas kitą, ar neatitinka. Čia minimas ženklų *sujungimas* ar *atskyrimas* yra tai, ką kitaip vadiname teiginiu. Taigi iš tikrųjų tiesa būdinga tik teiginiams, kurių yra dvi rūšys — mintiniai ir žodiniai, lygiai kaip yra dvi rūšys paprastai vartojamų ženklų — *idėjos* ir žodžiai.

3. Norint susidaryti aiškią *tiesos* sąvoką, labai svarbu atskirai aptarti minties *tiesą* ir žodžių *tiesą,* tačiau labai sunku nagrinėti jas skyrium. Kalbant apie mintinius teiginius, neišvengiamai tenka vartoti žodžius, ir tada pateikti *mintinių teiginių* pavyzdžiai iškart liaujasi buvę grynai mintiniai ir tampa *žodiniais. Mintinis teiginys* yra ne kas kita, kaip paprastas *idėjų* svarstymas — tokių, kokios jos yra mūsų intelekte, netekusios pavadinimų, todėl jie netenka grynai *mintinių teiginių* prigimties, kai tik išreiškiami žodžiais.

4. Dar *sunkiau mintinius* ir žodinius *teiginius nagrinėti skyrium* dėl to, kad dauguma žmonių, o gal ir visi, mąstydami ir samprotaudami patys sau vietoj *idėjų* vartoja žodžius, bent jau tada, kai jų apmąstymų objektą sudaro sudėtinės *idėjos.* Tai akivaizdžiai liudija tokių mūsų *idėjų* netobulumą ir netikrumą, ir jeigu įdėmiai į tai įsigilinsime, tai gali mums parodyti, kokių daiktų mes turime nustatytas aiškias ir tobulas *idėjas,* o kokių — ne. Jeigu mes atidžiai stebėsime, kaip mūsų intelektas mąsto ir samprotauja, tai, manau, pamatysime, jog kai mes mintimis sudarome kokį nors teiginį apie *baltą* ar *juodą, saldų* ar *kartų, trikampį* ar *apskritimą,* mes galime sudaryti intelekte, ir dažnai sudarome, pačias *idėjas,* nemąstydami apie pavadinimus. Tačiau kai mes samprotaujame arba sudarinėjame teiginius apie sudėtingesnes *idėjas,* pavyzdžiui, apie *žmogaus, sieros rūgšties, narsumo, garbės idėjas,* mes paprastai *idėją*

pakeičiame pavadinimu: kadangi šiais pavadinimais žymimos *idėjos* yra daugiausia netobulos, miglotos ir neapibrėžtos, mes mąstome apie pačius *pavadinimus,* nes jie yra aiškesni, tikresni, ryškesni ir greičiau ateina mums į galvą negu grynos *idėjos;* taigi mes vartojame šiuos žodžius vietoj pačių *idėjų* netgi tuomet, kai mąstome ir samprotaujame patys sau ir tylomis sudarome mintinius teiginius. *Substancijų* atveju, kaip jau buvo pažymėta, tai lemia mūsų *idėjų* netobulumas: mes žymime pavadinimu realią esmę, kurios *idėjos* visai neturime. *Modusų* atveju tai lemia juos sudarančių paprastų *idėjų* gausumas. Kadangi daugelis iš jų yra sudėtiniai, *pavadinimas* ateina į galvą daug lengviau negu pati sudėtinė *idėja* — jai prisiminti ir tiksliai pateikti intelektui reikia laiko, netgi tiems žmonėms, kurie jau anksčiau pasistengė tai padaryti, ir visiškai neįmanoma tiems, kurie nors ir turi atmintyje parengtus didžiąją dalį įprastų savo kalbos žodžių, tačiau galbūt niekada gyvenime nesivargino pasvarstyti, kokias būtent *idėjas* dauguma iš jų žymi. Jų poreikiams pakanka keleto miglotų ir neaiškių sąvokų; iš daugelio žmonių, daug kalbančių apie *religiją* ir *sąžinę,* apie *bažnyčią* ir *tikėjimą,* apie *galią* ir *teisę,* apie *kliūtis* ir *nuotaikas,* apie *melancholišką* ir *choleri̇šką būdą,* minčių ir apmąstymų tikriausiai ne kas teliktų, jeigu jų paprašytų mąstyti tik apie pačius daiktus ir atsisakyti žodžių, kuriais jie taip dažnai supainioja kitus, o neretai — ir pačius save.

5. Tačiau grįžkime prie tiesos nagrinėjimo. Kartoju, mes turime apžvelgti dvi teiginių rūšis, kurias galime sudaryti.

Pirma, mintinius teiginius, kai intelektas *sujungia arba atskiria idėjas* nevartodamas žodžių, suvokdamas jų atitikimą ar neatitikimą arba spręsdamas apie jį.

Antra, žodinius teiginius, kai *teigiamuosiuose arba neigiamuosiuose sakiniuose sujungiami arba atskiriami žodžiai,* mūsų *idėjų* ženklai. Šitaip teigiant arba neigiant šie iš garsų sudaryti ženklai tarsi sujungiami arba atskiriami vienas nuo kito. Taigi teiginys yra ženklų sujungimas arba atskyrimas, o tiesa yra šių ženklų sujungimas arba atskyrimas priklausomai nuo to, ar daiktai, kuriuos jie žymi, atitinka vienas kitą, ar neatitinka.

6. Kiekvienas iš patyrimo įsitikins, kad intelektas, suvokdamas arba tardamas savo *idėjų* atitikimą arba neatitikimą, tylomis pats sau sujungia jas į kokį nors teigiamąjį arba neigiamąjį teiginį, — tai aš stengiausi išreikšti terminais „sujungimas" ir „atskyrimas". Tačiau šį intelekto veiksmą, tokį pažįstamą kiekvienam mąstančiam ir protingam žmogui, lengviau suvokti mąstant apie tai, kas vyksta mumyse, kai mes teigiame arba neigiame, negu paaiškinti žodžiais. Kai žmogaus intelekte yra dviejų linijų *idėjos,* pavyzdžiui, kvadrato *kraštinės* ir *įstrižainės,* ir įstrižainė yra vieno colio ilgio, jis gali turėti ir šios linijos dalijimo į tam tikrą skaičių lygių dalių — į penkias, dešimt, šimtą, tūkstantį ar bet kurį kitą skaičių — *idėją,* taip pat gali turėti šios colio ilgio linijos dalijimosi arba nesidalijimo į tokias lygias dalis, kad tam tikras jų skaičius būtų lygus šoninei kraštinei, *idėją.* Dabar, kai jis suvokia, tiki arba taria, kad toks dalijimasis atitinka jo turimą šios linijos *idėją* arba neatitinka jos, jis tarsi *sujungia* arba *atskiria* šias dvi *idėjas* — šios linijos *idėją* ir tokio dalijimosi *idėją* — ir taip sudaro mintinį teiginį, kuris yra teisingas arba klaidingas priklausomai nuo to, ar toks dalijimasis, dalijimasis *be liekanos* į tokį skaičių dalių, iš tiesų atitinka šią liniją, ar ne. Kai *idėjos* sujungiamos arba atskiria-

mos intelekte pagal tai, ar jos arba daiktai, kuriuos jos žymi, atitinka vienas kitą, ar ne, tai šitai galima būtų pavadinti *mintine tiesa.* Tačiau *žodžių tiesa* yra šis tas daugiau: tai yra žodžių vienas kito teigimas arba neigimas priklausomai nuo to, ar *idėjos,* kurias jie žymi, atitinka viena kitą, ar ne. Ši tiesa taip pat esti dvejopa: arba *grynai žodinė* ir nereikšminga (apie ją aš kalbėsiu 10-ame skyriuje), arba *reali* ir pamokoma — ji yra to realaus pažinimo, apie kurį mes jau kalbėjome, objektas.

7. Bet čia dėl tiesos vėl gali iškilti tos pačios abejonės, kurios kilo dėl pažinimo; galima paprieštarauti, kad jeigu tiesa yra ne kas kita, kaip žodžių sujungimas ar atskyrimas teiginyje priklausomai nuo to, ar jais žymimos *idėjos* atitinka viena kitą žmogaus intelekte, ar neatitinka, tai *tiesos* pažinimas *nėra toks jau vertingas dalykas,* kokiu laikomas, tiesa neverta tų pastangų ir laiko, kuriuos žmonės išeikvoja jos ieškodami, nes, *pasak tokio požiūrio,* ji yra ne kas kita, kaip žodžių ir žmogaus smegenų sukurtų *chimerų* atitikimas. Kas nežino, kokių keistų sąvokų prikimštos žmonių galvos ir kokias keistas *idėjas* sugeba kurti visų žmonių smegenys? Tačiau jeigu mes prie to sustosime, remdamiesi šia taisykle mes nepažinsime jokios kitos tiesos, išskyrus mūsų pačių vaizduotės sukurto įsivaizduojamo pasaulio tiesą, ir neturėsime kitos tiesos, išskyrus tą, kuri su žmonėmis ir arkliais susijusi tiek pat, kaip ir su *harpijomis* ir *kentaurais.* Tokios ir panašios *idėjos* gali būti mūsų galvose ir, kaip ir realių daiktų *idėjos,* čia atitikti arba neatitikti viena kitą, taigi apie jas galima sudaryti tokius pat teisingus teiginius. Teiginys, kad *visi kentaurai yra gyvūnai,* yra toks pat teisingas, kaip ir teiginys, kad *visi žmonės yra gyvūnai;* pirmasis yra toks pat tik-

ras, kaip ir antrasis. Juk abiejuose teiginiuose žodžiai sujungiami priklausomai nuo *idėjų* atitikimo mūsų intelekte, ir *gyvūno* ir *kentauro idėjų* atitikimas intelekte yra toks pat aiškus ir akivaizdus, kaip ir *gyvūno* bei *žmogaus idėjų* atitikimas; taigi šie du teiginiai yra vienodai teisingi, vienodai tikri. Tačiau kas mums iš tokių tiesų?

8. Nors to, kas buvo pasakyta ankstesniame skyriuje apie realaus ir įsivaizduojamo pažinimo skyrimą, pakanka atsakyti į šią abejonę ir atskirti *realią tiesą* nuo *chimeriškos* arba (jei norite) *grynai nominalios*, kurios abi turi tą patį pagrindą, vis dėlto, ko gero, bus ne pro šalį čia dar kartą atkreipti dėmesį į tai, kad nors mūsų žodžiai žymi tik mūsų *idėjas*, tačiau kadangi jie yra skirti per *idėjas* žymėti daiktus, tai jų, sujungtų į teiginius, *tiesa* bus tik *žodinė*, kai jie žymi intelekto *idėjas*, neatitinkančias realių daiktų. Todėl tiesa, kaip ir pažinimas, skirstoma į *žodinę* ir *realią:* kai terminai yra sujungti priklausomai nuo to, ar jie atitinka *idėjas*, kurias žymi, ar neatitinka jų, neatsižvelgiant į tai, ar mūsų *idėjos* realiai egzistuoja, ar gali egzistuoti gamtoje, tokia *tiesa* yra tik *žodinė*. *Reali tiesa* žodžiuose glūdi tada, kai šie ženklai yra sujungti priklausomai nuo mūsų *idėjų* atitikimo ir kai mūsų *idėjos* yra tokios, jog mes žinome, kad jos gali realiai egzistuoti gamtoje; substancijų atveju šitai mes galime žinoti tik tada, kai žinome, kad tokios *idėjos* egzistavo.

9. *Tiesa* yra *idėjų* atitikimo ar neatitikimo žymėjimas žodžiais, koks jis yra. *Melas* yra *idėjų* atitikimo ar neatitikimo žymėjimas žodžiais kitaip, nei yra iš tikrųjų. *Tiesa* yra *reali* tik tiek, kiek šitaip garsais pažymėtos *idėjos* atitinka savo pirmavaizdžius. Šios tiesos pažini-

mą sudaro pažinimas, kokias *idėjas* žymi žodžiai, ir šių *idėjų* atitikimo ar neatitikimo, kaip nurodo šie žodžiai, suvokimas.

10. Tačiau kadangi žodžiai yra laikomi puikiais tiesos ir pažinimo perdavimo kanalais, kadangi perteikdami ir priimdami tiesą ir paprastai samprotaudami apie ją mes vartojame žodžius ir teiginius, aš nuodugniau ištirsiu, kas sudaro teiginiuose glūdinčių realių tiesų tikrumą ir kur jį galima rasti, ir pasistengsiu parodyti, dėl kokios rūšies bendrųjų teiginių realaus teisingumo ar klaidingumo mes galime būti *tikri.*

Aš pradėsiu nuo bendrųjų teiginių, nes jais daugiausia užsiima mūsų mintys ir naudojasi mūsų mąstymas. Intelektas daugiausia ieško bendrųjų tiesų, nes jos labiausiai išplečia mūsų pažinimą ir, dėl savo platumo pateikdamos mums iš karto daug atskirų dalykų, išplečia mūsų akiratį ir sutrumpina mūsų kelią į pažinimą.

11. Be tiesų minėta griežta prasme, yra ir kitų tiesos rūšių: 1) *dorovinė tiesa,* kuri yra kalbėjimas apie daiktus pagal mūsų pačių intelekto įsitikinimus, nors mūsų teiginys ir neatitiktų realių daiktų; 2) *metafizinė tiesa,* kuri yra ne kas kita, kaip realus daiktų egzistavimas, atitinkantis *idėjas,* su kuriomis mes susiejome jų pavadinimus. Nors atrodo, kad ši tiesa glūdi pačioje daiktų būtyje, tačiau geriau įsigilinus paaiškėja, kad ji apima nebylų teiginį, kuriuo intelektas tam tikrą atskirą daiktą sujungia su *idėja,* kurią jis nustatė anksčiau drauge su jos pavadinimu. Tačiau į šiuos samprotavimus apie tiesą buvo atkreiptas dėmesys anksčiau, be to, jie nėra labai svarbūs dabartiniam mūsų tikslui, todėl čia pakaks tik paminėti juos.

Šeštas skyrius

APIE BENDRUOSIUS TEIGINIUS, JŲ TEISINGUMĄ IR KLAIDINGUMĄ

1. Geriausias ir tikriausias būdas įgyti aiškų ir konkretų pažinimą — nagrinėti pačias *idėjas* ir spręsti apie jas iš jų pačių, visiškai nekreipiant dėmesio į jų pavadinimus, tačiau, mano manymu, jis labai retai pasirenkamas dėl to, kad vyrauja įprotis vartoti garsus vietoj *idėjų*. Kiekvienas gali pastebėti, kaip įprasta vartoti vardus vietoj pačių *idėjų* net tada, kai žmonės mąsto ir samprotauja savo širdyje, ypač jeigu *idėjos* yra labai sudėtingos ir sudarytos iš daugybės paprastų *idėjų*. Dėl to *žodžių ir teiginių aptarimas* tampa *tokia būtina traktato apie pažinimą dalimi*, kad labai sunku suprantamai kalbėti apie vieną nepaaiškinant kito.

2. Kadangi visas mūsų pažinimas susideda tik iš dalinių arba *bendrųjų tiesų*, akivaizdu, jog kad ir ką mes darytume su pirmosiomis, antrosios, kurių pagrįstai labiausiai siekiama, niekada negali būti gerai žinomos ir labai *retai suprantamos, jeigu nėra suvoktos ir išreikštos žodžiais*. Todėl mes nenukrypsime nuo temos, jeigu nagrinėdami mūsų pažinimą ištirsime bendrųjų teiginių teisingumą ir tikrumą.

3. Tačiau kad šiuo atveju mūsų nesuklaidintų tai, kas visur kelia pavojų — aš čia turiu galvoje terminų dviprasmiškumą, — dera pažymėti, jog tikrumas būna dvejopas: *tiesos tikrumas* ir *pažinimo tikrumas*. *Tiesos tikrumas* yra tada, kai žodžiai teiginyje yra taip sujungti, kad tiksliai išreikštų jų žymimų *idėjų* atitikimą ar neatitikimą, kaip yra iš tikrųjų. *Pažinimo tikrumas* yra *idėjų* atitikimo ar neatitikimo suvokimas taip, kaip jis iš-

reikštas teiginyje. Tai mes paprastai vadiname žinojimu, arba tikrumu dėl kokio nors teiginio teisingumo.

4. Kadangi mes *negalime būti tikri jokio bendrojo teiginio teisingumu, jeigu tiksliai nežinome rūšių, kurias žymi jo terminai, ribų ir apimties,* mes būtinai turime žinoti kiekvienos *rūšies* esmę, sudarančią ir apribojančią šią rūšį. Visų paprastų *idėjų* ir modusų atveju tai nesunku padaryti. Jų reali ir nominali esmė yra ta pati, arba (o tai yra tas pat) abstrakti *idėja,* kurią žymi bendrasis terminas, yra vienintelė esama arba tariama *rūšies* esmė ir riba, todėl čia negali kilti abejonių dėl to, kiek toli siekia *rūšis* arba kokius daiktus apima kiekvienas terminas: akivaizdu, kad tai yra visi tie daiktai, kurie tiksliai atitinka termino žymimą *idėją,* ir jokie kiti. Tačiau substancijų, kurių reali esmė, skirtinga nuo nominalios, kaip manoma, sudaro, apibrėžia ir apriboja *rūšį,* atveju bendrojo termino apimtis yra labai neapibrėžta, nes, nežinodami šios realios esmės, mes negalime žinoti, kas priklauso arba nepriklauso šiai *rūšiai,* taigi ką galima arba negalima tvirtai teigti apie ją. Antai kalbėdami apie *žmogų* arba *auksą,* arba bet kurią kitą gamtinių substancijų *rūšį,* kurią, kaip manoma, sudaro tiksli reali esmė, gamtos vienodai suteikiama kiekvienam šios rūšies individui, ir dėl to jis priklauso šiai rūšiai, mes negalime būti tikri jokio teiginio ar neiginio teisingumu. Juk mes nežinome, ką žymi žodžiai „žmogus" ar „auksas", imami šia prasme ir vartojami nurodyti daiktų rūšims, kurias sudaro nuo kalbančiojo intelekte esančių sudėtinių *idėjų* skirtingos realios esmės; tokių rūšių, turinčių tokias ribas, apimtis tokia nežinoma ir neapibrėžta, jog neįmanoma bent kiek tikriau teigti, kad visi žmonės yra protingi ar visas auksas — geltonas.

Tačiau kur kiekvienos rūšies riba yra nominali esmė ir bet kuris bendrasis terminas taikomas tik tiems atskiriems daiktams, kuriuose galima rasti jo žymimą sudėtinę *idėją*, ten nėra pavojaus suklysti dėl kiekvienos *rūšies* ribų ir šiuo požiūriu suabejoti, ar teiginiai yra teisingi, ar ne. Aš pasirinkau šį scholastinį būdą paaiškinti šiam teiginių netikrumui ir pavartojau *esmės* ir *rūšies* terminus, kad parodyčiau, kaip absurdiška ir nederama laikyti juos kitokios rūšies realybėmis, o ne vien tik pavadinimus turinčiomis abstrakčiomis *idėjomis*. Tarti, kad daiktų *rūšys* yra ne vien jų rūšiavimas duodant bendrus pavadinimus pagal tai, kaip jie atitinka įvairias abstrakčias *idėjas*, kurių ženklais mes padarome šiuos pavadinimus, reiškia supainioti tiesą ir suteikti netikrumo visiems bendriesiems teiginiams, kurie gali būti apie juos sudaryti. Galbūt žmonėms, nepasižymintiems scholastiniu mokytumu, šiuos dalykus reikėtų paaiškinti geriau ir aiškiau; tačiau reikia atskleisti ir pašalinti šias klaidingas *esmės* ir *rūšies* sąvokas, įsišaknijusias daugelio žmonių, gavusių bent šešėlį mokytumo, įsivyravusio šioje pasaulio dalyje, intelektuose, ir duoti kelią tokiam žodžių vartojimui, kuris suteiktų tikrumą.

5. Taigi *substancijų pavadinimai, kai jais žymimos rūšys, kurias, kaip manoma, sudaro* mums nežinomos *realios esmės, negali suteikti intelektui tikrumo:* mes negalime būti tikri iš tokių terminų sudarytų teiginių teisingumu. Priežastis, kodėl taip yra, aiški. Kaip mes galime būti tikri, kad ta ar kita savybė būdinga *auksui,* jeigu nežinome, kas yra arba kas nėra *auksas?* Šitaip kalbant, *auksas* yra tik tai, kas susiję su esme, kurios mes nežinome, taigi negalime žinoti, kur ji yra ir kur

jos nėra, ir negalime būti tikri, ar kuri nors materijos dalelė pasaulyje šia prasme yra, ar nėra *auksas;* mes negalime atsikratyti nežinojimo, ar ji turi, ar neturi tai, dėl ko ką nors galima vadinti *auksu,* t.y. tą realią *aukso* esmę, kurios mes visai neturime jokios *idėjos.* Mums tai sužinoti lygiai taip pat neįmanoma, kaip aklam žmogui, visai neturinčiam *našlaitės* spalvos *idėjos,* pasakyti, kokiai gėlei būdinga *našlaitės* spalva ir kokiai — ne. Arba jeigu mes galėtume tikrai žinoti (o tai yra neįmanoma), kur yra reali esmė, kurios mes nežinome, t.y. kokiose materijos dalelėse yra reali *aukso* esmė, vis dėlto negalėtume būti tikri, kad ta ar kita kokybė teisingai gali būti priskiriama *auksui:* juk mes negalime žinoti, kad ta ar kita kokybė arba *idėja* būtinai susijusi su realia esme, kurios mes apskritai neturime jokios *idėjos,* nesvarbu, kokias rūšis mes įsivaizduotume šią tariamą realią esmę sudarant.

6. Kita vertus, kai *substancijų pavadinimai* vartojami tinkamai, vietoj žmogaus intelekte esančių *idėjų,* nors jie ir turi aiškią ir apibrėžtą reikšmę, *jie nepadės mums sudaryti daug bendrųjų teiginių,* kurių teisingumu mes galime būti tikri. Ne dėl to, kad šitaip juos vartodami mes nesame tikri, kokius daiktus jie žymi, bet dėl to, kad jais žymimos sudėtinės *idėjos* yra tokie paprastų *idėjų* deriniai, jog galima atskleisti jų ryšį arba nesuderinamumą tik su labai nedaugeliu *idėjų.*

7. Sudėtinės *idėjos,* kurias deramai žymi mūsų substancijų rūšių pavadinimai, yra rinkiniai tokių kokybių, kurios, kaip buvo pastebėta, egzistuoja drauge nežinomame *substrate,* mūsų vadinamame *substancija;* bet mes negalime tikrai žinoti, kokios kitos kokybės būtinai egzistuoja drauge su tokiais deriniais, jeigu nega-

lime atskleisti jų prigimtinės priklausomybės, tačiau jų pirminių kokybių atžvilgiu mes šiuo keliu galime nueiti tik labai netoli, o visų jų *antrinių kokybių* atžvilgiu apskritai negalime atskleisti jokio ryšio. Taip yra dėl 3-iame skyriuje minėtų priežasčių, būtent: 1) mes nežinome tikrosios substancijų sandaros, nuo kurios priklauso skyrium kiekviena *antrinė kokybė;* 2) jeigu mes ir žinotume tai, šitai mums padėtų įgyti tik empirinį (o ne visuotinį) pažinimą ir suteiktų tikrumą tik dėl šio atskiro atvejo, nes mūsų intelektas negali atskleisti jokio suprantamo ryšio tarp kokios nors *antrinės kokybės* ir kokios nors *pirminės kokybės* modifikacijos. Todėl apie substancijas galima sudaryti tik labai nedaug bendrųjų teiginių, pasižyminčių *neabejotinu tikrumu.*

8. „Visas auksas yra patvarus" — tai teiginys, kurio teisingumu mes negalime būti tikri, nors jis visuotinai pripažįstamas. Juk jeigu kas nors, remdamasis nenaudingu scholastų prasimanymu, tartų, kad terminas „auksas" žymi tam tikrą daiktų rūšį, iš prigimties nustatytą jai būdingos realios esmės, akivaizdu, kad jis nežino, kokios atskiros substancijos yra šios rūšies, ir todėl negali tikrai teigti ką nors apie *auksą* apskritai. Tačiau jeigu jis žodžiu „auksas" žymi rūšį, apibrėžiamą jos nominalios esmės — tarkim, pavyzdžiui, kad ši nominali esmė yra tam tikros *geltonos* spalvos *kūno, kalaus, lydaus* ir *sunkesnio* už visus kitus žinomus kūnus, sudėtinė *idėja,* — tai šitaip teisingai vartojant žodį „auksas" nesunku žinoti, kas yra arba nėra auksas. Tačiau kokią nors kitą aukso kokybę tikrai galima teigti arba neigti apskritai tik atskleidus jos ryšį arba nesuderinamumą su šia nominalia esme. Pavyzdžiui, mes negalime aptikti jokio būtino *patvarumo* ryšio su spal-

va, svoriu ar bet kuria kita paprasta *idėja,* įeinančia į mūsų sudėtinę *idėją,* arba su visu deriniu drauge, todėl mes negalime tikrai žinoti, kad teiginys „Visas auksas yra patvarus" yra teisingas.

9. Kadangi negalima aptikti jokio ryšio tarp *patvarumo* ir spalvos, svorio ir kitų paprastų šios nominalios *aukso* esmės *idėjų,* tai jeigu mes savo sudėtinę aukso *idėją* sudarysime iš *idėjų* „geltonas", „lydus", „kalus", „sunkus" ir „patvarus kūnas", mes lygiai taip pat nebūsime tikri dėl tirpimo karališkajame vandenyje, ir dėl tos pačios priežasties — nes remdamiesi pačių *idėjų* aptarimu mes niekada negalime tikrai teigti arba neigti, kad kūnas, kurio sudėtinė *idėja* sudaryta iš geltonos spalvos, didelio svorio, kalumo, lydumo ir patvarumo *idėjų,* tirpsta karališkajame vandenyje; tą patį galima pasakyti ir apie kitas jo kokybes. Aš džiaugčiausi išgirdęs bent vieną bendrąjį teiginį apie kokią nors aukso kokybę, kurį kiekvienas galėtų tikrai žinoti esant teisingą. Neabejoju, kad man iškart paprieštaraus: „Argi teiginys „Visas auksas yra kalus" nėra bendrasis ir tikras teiginys?" Į tai aš atsakau: tai labai tikras teiginys, jeigu *kalumas* yra žodžiu „auksas" žymimos sudėtinės *idėjos* dalis. Tačiau tokiu atveju apie *auksą* teigiama tik tai, kad šis garsas žymi *idėją,* apimančią *kalumą,* ir tokio pobūdžio teisingumas ir tikrumas yra tas pat, kaip sakyti, kad *kentauras yra keturkojis.* Tačiau jeigu *kalumas* neįeina į pavadinimu „auksas" žymimą rūšinę esmę, tada aišku, kad teiginys „Visas auksas yra kalus" nėra tikras teiginys. Tegu sudėtinė *aukso idėja* susideda iš kokių tik norite kitų jo kokybių, *kalumas* nepriklausys nuo šios sudėtinės *idėjos* ir neišplauks iš jokios į ją įeinančios paprastos *idėjos. Kalumo* ryšys

(jeigu tokio ryšio esama) su kitomis kokybėmis egzistuoja tik tarpininkaujant jo nematomų dalelių realiai sandarai, kurios mes nežinome, todėl negalime suvokti šio ryšio, jeigu negalime atskleisti, kas jas susieja.

10. Iš tiesų, juo daugiau tokių drauge egzistuojančių kokybių mes sujungiame į vieną sudėtinę *idėją,* turinčią vieną pavadinimą, tuo tikslesnė ir apibrėžtesnė yra šio žodžio reikšmė; tačiau dėl to ji anaiptol neįgyja *visuotinio tikrumo* kitų kokybių, neįeinančių į mūsų sudėtinę *idėją,* atžvilgiu, nes mes nesuvokiame jų ryšio ar priklausomybės viena nuo kitos, nežinodami nei realios sandaros, kuria jos visos remiasi, nei kaip iš jos kyla. Svarbiausiąją mūsų žinių apie substancijas dalį sudaro ne tiesiog dviejų *idėjų,* galinčių egzistuoti skyrium, santykių pažinimas, kaip kitų daiktų atveju, tačiau keleto skirtingų *idėjų* būtino ryšio ir egzistavimo drauge tame pačiame objekte arba jų negalėjimo taip egzistuoti pažinimas. Jeigu mes galėtume pradėti iš kito galo ir atskleisti, kas sudaro šią spalvą, kas kūną padarė lengvesnį ar sunkesnį, kokia dalelių sandara padarė jį kalų, lydų ir patvarų, ir galimą ištirpinti šiame, o ne kitame skystyje, — jeigu, kartoju, mes turėtume tokią kūnų *idėją* ir galėtume suvokti, kas pirmapradiškai sudaro visas juslėmis suvokiamas kokybes ir kaip jos sukuriamos, mes galėtume sudaryti tokias abstrakčias jų *idėjas,* kurios teiktų mums medžiagos bendresniam pažinimui ir įgalintų mus sudaryti bendruosius teiginius, pasižyminčius *visuotiniu teisingumu* ir *tikrumu.* Tačiau kol mūsų sudėtinės substancijų rūšių *idėjos* yra taip nutolusios nuo realios vidinės sandaros, nuo kurios priklauso jų juslėmis suvokiamos kokybės, ir yra sudarytos tik iš netobulo tų regimų kokybių,

kurias gali aptikti mūsų juslės, rinkinio, apie substancijas galima sudaryti tik labai nedaug bendrųjų teiginių, kurių realiu teisingumu mes galime būti visiškai *tikri,* nes mes galime įgyti tik labai nedaugelio paprastų *idėjų* ryšio ir būtino egzistavimo drauge tikrą ir neabejotiną pažinimą. Aš manau, kad iš visų antrinių substancijų kokybių ir su jomis susijusių galių vargu ar galima nurodyti dvi, kurių būtiną egzistavimą drauge arba negalėjimą drauge egzistuoti būtų galima tikrai pažinti, išskyrus tas kokybes, kurios suvokiamos ta pačia jusle ir, kaip aš parodžiau kitoje vietoje, būtinai pašalina viena kitą. Mano manymu, niekas iš kokio nors kūno spalvos negali tikrai sužinoti jo kvapo, skonio, garso ar lytėjimu suvokiamų kokybių arba kokius pokyčius jis gali sukelti kituose kūnuose ar kiti kūnai — jame. Tą patį galima pasakyti apie garsą arba skonį ir t.t. Kadangi mūsų rūšiniai substancijų pavadinimai žymi tam tikrus tokių *idėjų* derinius, nenuostabu, kad iš jų mes galime sudaryti labai nedaug *neabejotinu realiu tikrumu* pasižyminčių bendrųjų teiginių. Tačiau kadangi į bet kurią kokios nors substancijų rūšies sudėtinę *idėją* įeina tokia paprasta *idėja,* kurios būtiną egzistavimą su kokia nors kita *idėja* galima atskleisti, tai apie ją galima sudaryti *bendruosius teiginius,* kuriems būdingas *tikrumas:* pavyzdžiui, jeigu galima atskleisti būtiną ryšį tarp *aukso kalumo* ir jo *spalvos* arba *svorio,* arba kokios nors kitos šiuo pavadinimu žymimos sudėtinės *idėjos* dalies, tai šiuo atžvilgiu galima sudaryti *tikrą* bendrąjį teiginį apie *auksą;* ir teiginio „Visas auksas yra kalus“ realus teisingumas būtų toks pat tikras, kaip ir teiginio „Trys bet kokio tiesiašonio trikampio kampai lygūs dviem statiesiems“.

11. Jeigu mes turėtume tokias substancijų *idėjas,* kad žinotume, kokia reali sandara sukuria tas juslėmis suvokiamas kokybes, kurias mes jose aptinkame, ir kaip šios kokybės iš jos kyla, tai, remdamiesi mūsų intelekte esančiomis jų realios esmės rūšinėmis *idėjomis,* galėtume tikriau surasti jų savybes ir atskleisti, kokias kokybes jos turi ir kokių — ne, negu galime tai padaryti juslėmis; ir norint sužinoti *aukso* savybes nebūtų labiau būtina, kad *auksas* egzistuotų ir mes galėtume atlikti su juo bandymus, negu norint pažinti trikampio savybes yra būtina, kad egzistuotų trikampis iš kokios nors medžiagos: ir vienu, ir kitu atveju mums pakaktų mūsų intelekte esančios *idėjos.* Bet mums taip menkai prieinamos gamtos paslaptys, kad vargu ar mes priartėjome prie pirmųjų durų, vedančių prie jų. Juk į kiekvieną mums pasitaikančią substanciją mes įpratę žiūrėti kaip į patį savaime visuminį dalyką, turintį savyje visas savo kokybes ir nepriklausomą nuo kitų daiktų, ir nepastebime daugumos jas supančių nematomų fluidų poveikio, tuo tarpu nuo šių fluidų judėjimo ir veiksmų priklauso didžioji dalis tų kokybių, kurias jose pastebime ir padarome būdingais skiriamaisiais požymiais, iš kurių jas pažįstame ir pagal kuriuos pavadiname. Padėkite kur nors atskirai *aukso* gabalėlį, kad jis nesiliestų su kitais kūnais ir nepatirtų jų poveikio, ir jis iškart neteks savo spalvos ir svorio, o galbūt ir kalumo, kuris, kiek aš žinau, virstų visišku purumu. *Vanduo,* kurio esminė kokybė mums yra *skystas būvis,* paliktas pats sau liaujasi buvęs skystas. Tačiau jeigu negyvų kūnų esamas būvis taip labai priklauso nuo šalia jų esančių kitų kūnų, kad jeigu tie juos supantys kūnai būtų pašalinti, jie nebebūtų tokie, kokie mums

reiškiasi, tai juo labiau taip yra su *augalais*, kurie maitinasi, auga ir be paliovos pakaitomis leidžia lapus, skleidžia žiedus ir brandina sėklas. O jeigu mes labiau įsigilinsime į *gyvūnų* būvį, pamatysime, kad jų gyvybė, judėjimas ir kitos svarbiausios kokybės taip visiškai priklauso nuo išorinių priežasčių ir kitų kūnų kokybių, jog jie nė akimirkos negali egzistuoti be jų; tačiau į tuos kūnus, nuo kurių jie priklauso, kreipiama mažai dėmesio, ir jie neįeina į mūsų susidarytas šių gyvūnų sudėtines *idėjas*. Atimkite nors minutei orą iš didžiosios dalies gyvų būtybių, ir jos iškart neteks sąmonės, gyvybės ir judėjimo. Būtinybė kvėpuoti privertė mus šitai sužinoti. Tačiau kiek daug yra kitų išorinių ir galbūt labai nutolusių kūnų, nuo kurių priklauso šių nuostabių mechanizmų varomosios jėgos ir kurių paprastai nepastebime ir apie juos net negalvojame; o kiek yra tokių, kurių niekada neaptiks net pats griežčiausias tyrimas? Nors šio visatos lopinėlio gyventojai nutolę nuo Saulės daug milijonų mylių, jie taip priklauso nuo tinkamai sureguliuoto iš jos sklindančių arba jos išjudinamų dalelių judėjimo, kad jeigu Žemė pasislinktų iš dabartinės savo padėties bent per nedidelę dalį jos atstumo nuo Saulės ir atsidurtų šiek tiek tolėliau ar artėliau šio šilumos šaltinio, daugiau negu tikėtina, jog didžioji jos gyvūnų dalis iškart žūtų; juk matome, kad jie dažnai žūva dėl Saulės šilumos pertekliaus arba stygiaus, kurį atsitiktinai patiria kai kuriose mūsų nedidelio rutulio vietose. Pastebėtų *magnetito* kokybių šaltinis turi būti toli už šio kūno ribų; tai, kad įvairias gyvūnų rūšis dažnai sunaikina nematomos priežastys, kad kai kurie iš jų, kaip pasakojama, tikrai miršta paprasčiausiai perkirtę ekvatorių arba, kaip tikrai žinoma

apie kitus, perkelti į kaimyninę šalį, akivaizdžiai rodo, jog įvairių kūnų, su kuriais jie retai laikomi turinčiais ką nors bendra, veikimas išvien ir poveikis yra absoliučiai būtini, kad jie būtų tokie, kokie mums reiškiasi, ir išsaugotų tas kokybes, iš kurių mes juos pažįstame ir pagal kurias juos skiriame. Mes visiškai išklystame iš kelio manydami, kad daiktai turi savyje kokybes, kurias mes juose pastebime; mes tuščiai ieškome musės ar dramblio kūne tos sandaros, nuo kurios priklauso tos kokybės ir galios, kurias juose matome. Kad jas teisingai suprastume, tikriausiai turėtume pažvelgti ne tik už mūsų Žemės ir atmosferos ribų, bet net už Saulės ir tolimiausių žvaigždžių, kurias mūsų akys dar gali įžiūrėti, ribų. Juk mes negalime nustatyti, kiek atskirų substancijų buvimas ir veikimas šiame mūsų rutulyje priklauso nuo mums visiškai neįžvelgiamų priežasčių. Mes matome ir suvokiame mus supančių daiktų judėjimus ir aiškesnius poveikius, bet iš kur ateina srovės, palaikančios visų šių keistų mechanizmų judėjimą ir veikimą, kaip jos perduodamos ir kaip kinta, šito mes neįstengiame įžvelgti ir suvokti; jei galima taip pasakyti, svarbios šios nuostabios visatos sandaros dalys ir ratukai, kiek mes žinome, savo įtaka ir poveikiu vieni kitiems gali būti taip susiję ir taip priklausyti vienas nuo kito, kad, galimas daiktas, šioje mūsų buveinėje daiktai įgytų visiškai kitą pavidalą ir liautųsi buvę tuo, kas jie yra, jeigu kokia nors žvaigždė arba didžiulis kūnas, esantys neįsivaizduojamai toli nuo mūsų, nustotų egzistuoti arba judėti. Neabejotina, jog daiktai, kad ir kokie jie patys savaime atrodytų tobuli ir visuminiai, priklauso nuo kitų gamtos dalių tuo, ką mes labiausiai juose pastebime. Savo pastebimų koky-

bių, veiksmų ir galių atžvilgiu jie priklauso nuo kažko, esančio už jų; nė viena iš mums žinomų gamtos dalių nėra tokia visuminė ir tobula, kad už savo buvimą ir puikias savybes ji neturėtų būti dėkinga gretimoms dalims; ir kad gerai suvoktume kūno savybes, mes neturime apriboti savo minčių tik kūno paviršiumi, bet turime žvelgti daug giliau.

12. Tokiu atveju nenuostabu, kad *mes turime labai netobulas substancijų idėjas* ir kad mes nežinome jų realių esmių, nuo kurių priklauso jų savybės ir veiksmai. Mes negalime atskleisti netgi jų smulkiausių aktyvių dalelių tikrojo *dydžio, formos* ir *sandaros,* o juo labiau išorinių kūnų jose sukeliamų judėjimų ir poveikių joms, nuo kurių priklauso ir kurių yra formuojamos svarbiausios ir nuostabiausios mūsų pastebimos jų kokybės, iš kurių yra sudarytos mūsų sudėtinės substancijų *idėjos.* Jau vien šio motyvo pakanka, kad netektume vilties kada nors turėti substancijų realių esmių *idėjas,* o kai jų stokojame, nominalios esmės, kuriomis mes vietoj jų naudojamės, tik labai menkai gali suteikti mums *bendrąjį pažinimą,* arba realiu tikrumu pasižymінčius bendruosius teiginius.

13. Todėl neturėtume stebėtis, kad *tikrumas* būdingas tik labai nedaugeliui apie substancijas sudarytų bendrųjų teiginių: mūsų jų kokybių ir savybių pažinimas labai retai siekia toliau nei tai, ką mums pateikia ir praneša mūsų juslės. Galbūt smalsūs ir įžvalgūs žmonės *sprendimo* galia gali prasiskverbti giliau ir, remdamiesi iš apdairaus stebėjimo padarytomis tikėtinomis išvadomis ir vykusiai sugretintomis prielaidomis, dažnai teisingai įspėti tai, ko patyrimas jiems dar neatskleidė. Tačiau tai vis dėlto yra tik spėjimai: tai yra tik

nuomonė ir nepasižymi tuo *tikrumu*, kuris būtinas pažinimui. Juk visas *bendrasis pažinimas* glūdi tik mūsų mintyse ir yra tik mūsų abstrakčių *idėjų* kontempliacija. Kai mes suvokiame jų tarpusavio atitikimą ar neatitikimą, įgyjame *bendrąjį pažinimą* ir, atitinkamai sujungdami į teiginius šių *idėjų* pavadinimus, galime skelbti *bendrąsias tiesas* ir būti dėl jų tikri. Tačiau kadangi abstrakčios substancijų *idėjos*, kurias žymi jų rūšiniai pavadinimai, kai jos turi atskirą ir apibrėžtą reikšmę, yra aiškiai susijusios arba nesuderinamos tik su labai nedaugeliu kitų *idėjų*, tai *bendrųjų teiginių apie substancijas tikrumas* yra labai ribotas ir skurdus toje dalyje, kuri mūsų substancijų tyrimui yra svarbiausia. Vargu ar yra bent vienas substancijų pavadinimas, nesvarbu, su kokia *idėja* jis būtų siejamas, apie kurį mes apskritai ir tikrai galėtume pasakyti, kad su juo susijusi arba nesusijusi ta ar kita kokybė ir ji nuolat egzistuoja drauge arba yra nesuderinama su ta *idėja*, kur tik ji aptinkama.

14. Kad galėtume įgyti pakenčiamą tokio pobūdžio pažinimą, mes pirmiausia turime žinoti, kokius vieno kūno *pirminių kokybių* pokyčius visada sukelia kito kūno *pirminės kokybės* ir kaip. Antra, mes turime žinoti, kokios kūno *pirminės kokybės* sukelia mums tam tikrus pojūčius arba *idėjas*. Iš tiesų tai reiškia žinoti mažių mažiausiai visus materijos poveikius esant įvairioms jos dydžio, formos, dalelių sukibimo, judėjimo ir rimties modifikacijoms. Manau, visi sutiks, kad be apreiškimo mes visiškai negalime šito sužinoti. Ir net jeigu mums būtų apreikšta, kokia dalelių forma, dydis ir judėjimas sukels mums *geltonos* spalvos pojūtį ir kokia kūno paviršiaus dalelių forma, dydis ir sandara gali suteikti tokioms dalelėms judėjimą, reikalingą sukurti

šiai spalvai, argi šito pakaktų sudaryti *tikrumu* pasižymintiems *bendriesiems teiginiams* apie įvairias substancijų rūšis, jeigu mes neturėtume pakankamai aštrių sugebėjimų, kad galėtume tiksliai suvokti tų smulkiausių kūnų dalelių, kuriomis jie veikia mūsų jusles, dydį, formą, sandarą ir judėjimą ir tuo remdamiesi susidaryti abstrakčias jų *idėjas?* Aš čia paminėjau tik *kūniškas* substancijas, kurių veiksmai atrodo artimesni mūsų supratimui; dėl *dvasių veiksmų* — tiek jų mąstymo, tiek kūnų judinimo, — mes iškart atsiduriame keblioje padėtyje, nors jeigu mintimis labiau įsigilintume į kūnus ir jų veiksmus ir išsiaiškintume, kiek mūsų sąvokos net šioje srityje išeina už juslėmis suvokiamų faktų ribų išsaugodamos aiškumą, būtume priversti pripažinti, kad net šioje srityje mūsų atradimai nelabai pranoksta visišką nežinojimą ir nesugebėjimą.

15. Kadangi *abstrakčios sudėtinės substancijų idėjos,* kurias žymi jų bendri pavadinimai, neapima jų realios sandaros, akivaizdu, kad jos *gali suteikti mums tik labai nedaug visuotinio tikrumo.* Juk į mūsų substancijų *idėjas* neįeina tai, nuo ko priklauso mūsų pastebimos jų kokybės, apie kurias mes suteikiame sau žinių, arba tai, su kuo jos turi tam tikrą ryšį. Pavyzdžiui, tegu *idėja,* kurią mes pavadiname „žmogus", yra, kaip paprastai, įprasto pavidalo kūnas, apdovanotas jusle, valingu judėjimu ir protu. Jeigu tokia yra mūsų rūšies „žmogus" abstrakti *idėja,* taigi ir esmė, apie terminą „žmogus", žymintį tokią *idėją,* mes galime sudaryti labai nedaug tikrų bendrųjų teiginių. Nežinodami realios sandaros, nuo kurios priklauso pojūtis, sugebėjimas judėti, mąstymas ir ypatingas išorinis pavidalas ir kuri sujungia visa tai į tą patį subjektą, mes galime suvokti jų būtiną

ryšį tik su labai nedaugeliu kitų kokybių ir todėl negalime tikrai teigti, kad *visi žmonės miega tam tikrais laiko tarpais*, kad *nė vienas žmogus negali maitintis mediena arba akmenimis*, kad *visi žmonės nusinuodytų mauda*, nes šios *idėjos* neturi ryšio su nominalia *žmogaus* esme, su ta abstrakčia *idėja*, kurią žymi pavadinimas, ir nėra su ja nesuderinamos. Šiais ir panašiais atvejais mes turime griebtis bandymo su atskirais objektais, kuriuo nedaug ką galima pasiekti. Dėl viso kito mes turime pasitenkinti tikimybe, bet negalime pasiekti bendro tikrumo, kol mūsų rūšinė *žmogaus idėja* neapima tos realios sandaros, kurioje yra įsišaknijusios sujungtos neatskiriamos jo kokybės ir iš kurios jos kyla. Kol mūsų *idėja*, kurią žymi žodis „žmogus", yra tik netobulas kai kurių jo juslėmis suvokiamų kokybių ir galių rinkinys, negalima įžvelgti jokio ryšio ar nesuderinamumo tarp mūsų rūšinės *idėjos* ir maudos ar akmenų dalelių poveikio jo sandarai. Yra gyvūnų, kurie ėda maudą, ir tai jiems nekenkia, yra tokių, kurie minta mediena ir akmenimis; tačiau kol mes stokojame tos įvairių gyvūnų rūšių realios sandaros, nuo kurios priklauso šios ir panašios kokybės ir galios, *idėjų*, neturime tikėtis pasiekti bendrųjų teiginių apie juos *tikrumą*. Tokių teiginių mums gali pateikti tik tos kelios *idėjos*, kurios turi pastebimą ryšį su mūsų nominalia esme ar kuria nors jos dalimi. Tačiau jų tiek mažai ir jos tokios nereikšmingos, kad mes pagrįstai savo tikrą *bendrąjį substancijų pažinimą* galime laikyti beveik niekiniu.

16. Padarykime išvadą: bet kurios rūšies bendrieji teiginiai tik tada gali pasižymėti *tikrumu*, kai juose vartojami terminai žymi tokias *idėjas*, kurių atitikimą ar neatitikimą, kaip jis čia išreikštas, mes galime atskleis-

ti. Tada, kai suvokiame, kad *idėjos*, kurias žymi terminai, atitinka viena kitą arba neatitinka priklausomai nuo to, ar jos teigia, ar neigia ką nors viena apie kitą, mes galime būti tikri jų teisingumu ar klaidingumu. Iš to mes galime pastebėti, kad *bendrąjį tikrumą* galima rasti tik mūsų *idėjose*, ir niekur kitur. Kai mes ieškome jo kur nors kitur, išoriniame bandyme arba stebėjime, mūsų pažinimas neperžengia atskirybių ribų. Tik mūsų pačių abstrakčių *idėjų* apmąstymas gali suteikti mums *bendrąjį pažinimą*.

Septintas skyrius

APIE MAKSIMAS

1. Yra teiginių, kurie, vadinami *maksimomis* ir *aksiomomis*, buvo laikomi mokslo pagrindais; kadangi jie yra *savaime akivaizdūs*, manyta, kad jie yra įgimti, nors niekas (kiek aš žinau) niekada nebandė parodyti jų aiškumo ar neginčijamumo priežasties ir pagrindo. Tačiau galbūt verta ištirti jų akivaizdumo priežastį ir pažiūrėti, ar jis būdingas tik jiems vieniems, taip pat išsiaiškinti, kiek jie turi įtakos visam kitam mūsų pažinimui ir valdo jį.

2. Kaip buvo parodyta, *pažinimas* yra *idėjų* atitikimo ar neatitikimo suvokimas; kai šis atitikimas ar neatitikimas suvokiamas tiesiogiai, pats savaime, netarpininkaujant kitoms *idėjoms* ir be jų pagalbos, mūsų *pažinimas yra savaime akivaizdus*. Tai bus aišku kiekvienam, kas tik išnagrinės bet kurį iš tų teiginių, su kuriais jis sutinka iškart, be jokių įrodymų: jis įsitikins, kad jo pritarimo visiems tokiems teiginiams pagrindas yra tas atitikimas ar neatitikimas, kurį intelektas randa šiose

idėjose betarpiškai jas lygindamas priklausomai nuo teiginyje išsakyto teigimo arba neigimo.

3. Jeigu tai tiesa, toliau ištirkime, ar šis *savaiminis akivaizdumas* būdingas tik tiems teiginiams, kurie paprastai vadinami maksimomis ir kuriems pripažįstamas aksiomų reikšmingumas. Aišku, kad įvairios kitos tiesos, nepripažįstamos aksiomomis, pasižymi tokiu pačiu *savaiminiu akivaizdumu.* Mes pamatysime tai, jeigu peržiūrėsime anksčiau mano minėtas įvairias *idėjų* atitikimo ir neatitikimo rūšis, būtent tapatumą, santykį, egzistavimą drauge ir realų egzistavimą; mes įsitikinsime, kad savaime akivaizdūs yra ne tik tie keli teiginiai, kurie pripažįstami *maksimomis,* bet ir labai daug, beveik begalinis skaičius *kitų teiginių.*

4. *Pirma,* tiesioginis *tapatumo* atitikimo ar neatitikimo suvokimas, grindžiamas tuo, kad intelektas turi skirtingas *idėjas,* pateikia mums tiek *savaime akivaizdžių* teiginių, kiek turime skirtingų *idėjų.* Kiekvieno, turinčio kokį nors pažinimą apskritai, pažinimo pagrindas yra jo turimos įvairios ir skirtingos *idėjos;* pirmasis intelekto veiksmas (be kurio jis apskritai negali įgyti jokio pažinimo) yra pažinti kiekvieną iš šių *idėjų* iš jos pačios ir atskirti ją nuo kitų. Kiekvienas pats įsitikina, kad jis pažįsta savo turimas *idėjas;* taip pat jis žino, kada kokia nors *idėja* yra jo intelekte ir kas ji yra, ir kad, kai intelekte yra daugiau nei viena *idėja,* jis pažįsta jas skyrium ir nepainioja vienos su kita. Kadangi visada taip yra (neįmanoma, kad žmogus nesuvoktų to, ką jis suvokia), tai kai žmogaus intelekte yra kokia nors *idėja,* jis negali abejoti, kad ji ten yra ir kad tai yra būtent ta *idėja;* o kai jo intelekte yra dvi skirtingos *idėjos,* jis negali abejoti, kad jos ten yra ir kad tai nėra

viena ir ta pati *idėja.* Taigi dėl visų tokių teiginių ir neiginių negali kilti abejonių, netikrumo ar dvejonių, mes būtinai turime pritarti jiems iškart, kai tik juos suprantame, t.y. kai tik mūsų intelekte atsiranda apibrėžtos *idėjos,* kurias žymi teiginyje vartojami terminai. Ir todėl kada tik intelektas įdėmiai išnagrinėja kokį nors teiginį ir suvokia, kad dvi *idėjos,* žymimos terminais ir teigiančios arba neigiančios viena kitą, yra tapačios arba skirtingos, jis iškart ir neklysdamas įsitikina tokio teiginio teisingumu nepriklausomai nuo to, ar tie teiginiai sudaryti iš terminų, žyminčių bendresnes, ar mažiau bendras *idėjas,* pavyzdžiui, ar teigiama pati savaime bendroji *būties idėja,* kaip teiginyje „Visa, kas yra, yra", ar teigiama pati savaime atskiresnė *idėja,* kaip teiginiuose „Žmogus yra žmogus" arba „Visa, kas yra balta, balta". Lygiai taip pat nesvarbu, ar bendroji *būties idėja* neigiama *nebūties idėja,* kuri yra vienintelė (jei galima taip pasakyti) nuo jos skirtinga *idėja,* kaip teiginyje „Neįmanoma, kad tas pats daiktas būtų ir nebūtų", ar atskiros būties *idėja* neigiama kita skirtinga nuo jos *idėja,* kaip teiginyje „Žmogus nėra arklys" arba „Raudona nėra mėlyna". Kai tik suprantami terminai, *idėjų* skirtingumas padaro akivaizdų teiginio teisingumą, be to, vienodai tikrai ir lengvai tiek bendresnių, tiek ne tokių bendrų teiginių, ir dėl tos pačios priežasties — būtent dėl to, kad intelektas suvokia, jog iš jo turimų *idėjų* ta pati *idėja* yra tapati pati sau, o dvi skirtingos *idėjos* yra skirtingos ir netapačios. Tai yra vienodai tikra nepriklausomai nuo to, ar šios *idėjos* yra daugiau ar mažiau bendros, abstrakčios ir plačios. Taigi savaiminis akivaizdumas nepriklauso pagal kokią nors ypatingą teisę tik šiems dviem bendriesiems teiginiams:

„Visa, kas yra, yra“ ir „Neįmanoma, kad tas pats daiktas būtų ir nebūtų“. Būties ar nebūties suvokimas su šiomis neapibrėžtomis *idėjomis*, žymimomis terminais „kas“ ir „daiktas“, susijęs nė kiek ne daugiau negu su bet kuriomis kitomis *idėjomis*. Šios dvi bendrosios maksimos, teigiančios, trumpai tariant, ne ką kita, kaip „Tapatus yra tapatus“ ir „Tapatus nėra skirtingas“, yra tiesos, iš atskiresnių pavyzdžių žinomos taip pat gerai, kaip ir iš šių bendrųjų maksimų, be to, iš atskirų pavyzdžių jos žinomos anksčiau, nei imama mąstyti apie šias bendrąsias maksimas, ir visą savo jėgą jos gauna iš to, kad intelektas skiria savo atskiras *idėjas*. Nėra nieko akivaizdesnio už tai, jog intelektas be jokio įrodymo ar abiejų šių bendrųjų teiginių apmąstymo taip aiškiai suvokia ir taip tikrai žino, kad *balto idėja* yra balto *idėja*, o ne mėlyno *idėja*, ir kad kai balto *idėja* yra intelekte, ji yra ten, o ne nėra, kad šių aksiomų nagrinėjimas nieko negali pridėti prie šio žinojimo akivaizdumo ir tikrumo. Lygiai taip pat yra su visomis žmogaus intelekte esančiomis *idėjomis* (šitai kiekvienas gali išbandyti remdamasis savo pavyzdžiu): jis kuo tikriausiai žino, kad kiekviena *idėja* yra pati ta *idėja*, o ne kita, kad ji yra jo intelekte, o ne nėra, kai ji ten yra; todėl jokio bendrojo teiginio teisingumas negali būti tikriau pažintas ar kaip nors jį sustiprinti. Taigi tapatumo atžvilgiu mūsų intuityvusis pažinimas siekia tiek pat, kaip ir mūsų *idėjos*. Ir mes galime sudaryti tiek savaime akivaizdžių teiginių, kiek turime atskirų *idėjų* pavadinimų. Aš kreipiuosi į kiekvieno intelektą: argi teiginys „Apskritimas yra apskritimas“ nėra toks pat savaime akivaizdus, kaip ir teiginys, susidedantis iš bendresnių terminų, — „Visa, kas yra, yra“, ir argi

teiginys „Mėlyna nėra raudona" intelektui, kai tik jis supranta žodžius, nėra toks pat neabejotinas, kaip ir aksioma „Neįmanoma, kad tas pats daiktas būtų ir nebūtų"? Tas pat pasakytina ir apie kitus panašius teiginius.

5. *Antra*, dėl *egzistavimo drauge*, arba dėl tokio būtino dviejų *idėjų* ryšio, kai jeigu tariama, kad objekte yra viena iš jų, būtinai turi būti ir kita, tai intelektas tiesiogiai suvokia tik labai nedaugelio *idėjų* tokį atitikimą ar neatitikimą. Todėl šioje srityje mes turime tik labai menką intuityvųjį pažinimą, ir negalima rasti labai daug savaime akivaizdžių teiginių, nors keletas tokių teiginių yra: pavyzdžiui, vietos, lygios kūno paviršių apribotam tūriui, užpildymo *idėja* susijusi su mūsų turima kūno *idėja*, todėl, mano manymu, teiginys „Du kūnai negali būti toje pačioje vietoje" yra savaime akivaizdus.

6. *Trečia*, dėl modusų *santykių:* matematikai yra suformulavę daug aksiomų tik apie vieną lygybės santykį. Pavyzdžiui, „Jeigu iš lygių dydžių atimsime po lygiai, liekanos bus lygios", — nors matematikai šį ir kitus panašius teiginius laiko maksimomis ir neginčijamomis tiesomis, tačiau aš manau, jog tas, kas įsigilins į juos, įsitikins, kad jų savaiminis akivaizdumas nėra aiškesnis negu teiginių: „Vienas ir vienas lygu dviem", „Jeigu iš vienos rankos penkių pirštų atimsime du ir iš kitos rankos penkių pirštų atimsime du, likę skaičiai bus lygūs". Be šių, galima rasti tūkstantį kitų tokių teiginių apie skaičius, kurie verčia pritarti jiems vos tik juos išgirdus ir pasižymi tokiu pačiu, jeigu ne didesniu, aiškumu kaip ir šios matematikos aksiomos.

7. *Ketvirta,* dėl *realaus egzistavimo:* kadangi jis nesusijęs su jokia kita iš mūsų *idėjų,* išskyrus mūsų pačių ir Pirmosios Esybės *idėjas,* tai visų kitų būtybių realaus egzistavimo atžvilgiu mes neturime netgi įrodomojo pažinimo, o juo labiau — savaime akivaizdaus; todėl apie jį nėra ir maksimų.

Aštuntas skyrius

APIE NEREIKŠMINGUS TEIGINIUS

1. Aš čia nesvarstysiu, ar maksimos, aptartos ankstesniame skyriuje, turi realiam pažinimui tokią reikšmę, kokia paprastai joms priskiriama. Mano manymu, tvirtai galima teigti, kad yra bendrųjų teiginių ir kad, nors jie tikrai yra teisingi, nuo jų mūsų intelektas netampa nė kiek šviesesnis ir nė kiek neišsiplečia mūsų žinios. Tokie yra:

2. *Pirma, visi grynieji tapatumo teiginiai.* Iš pirmo žvilgsnio akivaizdu, kad juose nėra jokių žinių, nes kai mes nurodytą terminą vartojame teigdami apie jį patį, nepriklausomai nuo to, ar jis yra grynai žodinis, ar apima kokią nors aiškią ir realią *idėją,* jis parodo mums tik tai, ką mes turėjome tikrai žinoti anksčiau, nesvarbu, ar mes patys sudarome tokį teiginį, ar jis mums pateikiamas. Tiesa, bendriausias teiginys „Kas yra, yra" kartais gali parodyti žmogui, kaip absurdiškai jis elgiasi, kai dėl daugžodžiavimo ar terminų dviprasmiškumo atskirais atvejais neigia tą patį dalyką apie jį patį: juk niekas nesiryš taip atvirai nesiskaityti su sveiku protu, kad aiškiais žodžiais teigtų akivaizdžius ir tiesioginius prieštaravimus, o jeigu jis taip elgsis, kiekvienas galės nutraukti tolesnį pokalbį su juo. Bet vis

dėlto, aš manau, galima pasakyti, kad nei ši pripažinta maksima, nei koks nors kitas teiginys apie tapatumą mūsų nieko neišmoko; ir nors tokios rūšies teiginių atveju ši didi ir išgirta maksima, išgarbinta kaip įrodymo pagrindas, gali būti ir dažnai yra vartojama jiems patvirtinti, tačiau ji įrodo tik tiek, kad tas pats žodis visiškai tikrai gali būti teigiamas apie patį save, nė kiek neabejojant tokių teiginių teisingumu ir — leiskite man pridurti — be jokio realaus pažinimo.

3. Tokiu atveju kiekvienas visiškas neišmanėlis, galintis sudaryti teiginį ir žinantis, ką jis turi galvoje sakydamas „taip" arba „ne", gali sudaryti milijoną teiginių, kurių teisingumu jis gali būti visiškai tikras, ir vis dėlto šitaip nesužinoti nė vieno dalyko pasaulyje, — pavyzdžiui, „Kas yra siela, yra siela" arba „Siela yra siela", „Dvasia yra dvasia", „Fetišas yra fetišas" ir t.t. Visi šie teiginiai prilygsta tam vienam teiginiui, pavyzdžiui, teiginiai „Visa, kas egzistuoja, egzistuoja" arba „Kas turi sielą, turi sielą" prilygsta teiginiui „Kas yra, yra". Argi tai yra kas nors daugiau negu žaidimas žodžiais? Tai primena beždžionę, perimančią austrę iš vienos rankos į kitą, kuri, jei tik mokėtų kalbėti, neabejotinai galėtų pasakyti: „Austrė dešinėje rankoje yra *veiksnys*, o austrė kairėje rankoje yra *tarinys*", ir taip sudarytų savaime akivaizdų teiginį apie austrę, t.y. „Austrė yra austrė", tačiau dėl to netaptų nė kiek protingesnė ar daugiau žinanti; toks veikimo būdas puikiai numalšintų beždžionės alkį ir patenkintų žmogaus intelektą, ir viena padidintų savo masę, o kitas — žinias.

Aš žinau, jog kai kas dėl *tapatumo teiginių* savaiminio akivaizdumo teikia jiems didelę reikšmę ir mano, kad labai pasitarnauja filosofijai juos girdami, tarsi juose

glūdėtų visas pažinimas ir tik jie vieni atvestų intelektą prie visų tiesų. Aš taip pat mielai, kaip ir kiti, pripažįstu, jog visi jie yra teisingi ir savaime akivaizdūs. Be to, aš pripažįstu, jog viso mūsų pažinimo pagrindas yra mūsų sugebėjimas suvokti, kad ta pati *idėja* yra ta pati, ir skirti ją nuo tų, kurios yra skirtingos, kaip aš parodžiau ankstesniame skyriuje. Tačiau aš nematau, kaip tai panaikina tų, kurie naudojasi *tapatumo teiginiais* išplėsti pažinimui, kaltinimą žaidimu žodžiais. Tegu kiek tik nori kartoja, kad „valia yra valia", ir kiek tik nori pabrėžia šio teiginio svarbą, — kokia nauda iš šio ir begalės kitų panašių teiginių mūsų pažinimo plėtrai? Tegu žmogus sudaro tiek tokių teiginių, kaip: „Įstatymas yra įstatymas", „Pareiga yra pareiga", „Tiesa yra tiesa", „Netiesa yra netiesa", kiek tik jam leidžia jo turima žodžių atsarga, — argi šie ir panašūs teiginiai padės jam pažinti *etiką* arba pamokys jį ir kitus pažinti *dorovę?* Tie, kurie nežino ir galbūt niekada nesužinos, kas yra *tiesa* ir kas yra *netiesa,* gali su tokiu pačiu tikrumu sudaryti šiuos ir visus panašius teiginius ir taip pat neklystamai žinoti, kad jie yra teisingi, kaip ir tas, kuris geriausiai išmano *dorovės* pagrindus. Tačiau ką tokie teiginiai duoda, kad padėtų sužinoti ką nors būtina ir naudinga žmogaus elgesiui?

Tas, kuris, norėdamas apšviesti intelektą kurioje nors pažinimo srityje, imsis *tapatumo teiginių* ir atkakliai teigs tokias maksimas, kaip: „Substancija yra substancija", „Kūnas yra kūnas", „Tuštuma yra tuštuma", „Sūkurys yra sūkurys", „Kentauras yra kentauras", „Chimera yra chimera" ir t.t., bus laikomas užsiimančiu bemaž vien tik žodžių žaismu. Juk šie ir visi panašūs teiginiai yra vienodai teisingi, vienodai tikri ir vienodai savaime

akivaizdūs. Tačiau vis dėlto jų negalima nelaikyti nereikšmingais, jeigu jais naudojamasi kaip mokymo principais ir jiems teikiama didelė reikšmė kaip pažinimo priemonėms, nes jie moko tik to, ką kiekvienas sugebantis samprotauti žino ir be sakymo: pavyzdžiui, kad tas pats terminas yra tas pats terminas, o ta pati *idėja* yra ta pati *idėja*. Štai dėl ko aš anksčiau maniau ir tebemanau, kad tokių teiginių teikimas ir piršimas siekiant apšviesti intelektą nauja šviesa ir parodyti jam naują kelią į daiktų pažinimą yra ne ką vertesnis už žaidimą žodžiais.

Mokymas yra visai kas kita, ir tas, kas nori praturtinti savo ar kito intelektą jam dar nežinomomis tiesomis, turi surasti tarpines *idėjas* ir išdėstyti jas vieną po kitos tokia tvarka, kad intelektas galėtų matyti tiriamų *idėjų* atitikimą ar neatitikimą. Teiginiai, kurie tai daro, yra pamokomi; tačiau jie labai toli nuo tokių teiginių, kuriuose terminas teigiamas apie patį save, nes tai niekaip negali išplėsti paties teigiančiojo ar kitų pažinimo. Tai padeda pažinti nė kiek ne daugiau, negu kam nors įpiršti tokie teiginiai, kaip „A yra A“, „B yra B“, padėtų išmokti skaityti: žmogus gali žinoti juos ne blogiau už bet kurį mokytoją ir vis dėlto per visą gyvenimą neįstengti perskaityti nė žodžio. Kad ir kaip žmogus naudotųsi šiais ir kitais panašiais tapatumo teiginiais, jie nė per nago juodymą nepadės jam įgusti skaityti.

Jeigu tie, kurie priekaištauja man už tai, kad šiuos teiginius aš vadinu *nereikšmingais*, būtų perskaitę ir pasistengę suprasti tai, ką aš anksčiau parašiau labai aiškia anglų kalba, jie nebūtų galėję nepastebėti, kad *tapatumo teiginiais* aš vadinu tik tokius teiginius, kuriuose

tas pats terminas, žymintis tą pačią *idėją,* teigiamas apie save patį, — tai aš laikau tikrąja *tapatumo teiginių* reikšme ir manau, kad apie visus tokius teiginius aš ir toliau pagrįstai galiu sakyti, jog teikti juos kaip mokomuosius tėra tik žaidimas žodžiais. Juk niekas, kas protauja, negali jų nepastebėti, kai į juos būtina atkreipti dėmesį, o pastebėjęs juos negali suabejoti jų teisingumu.

Tačiau ar tie, kurie *tapatumo* teiginiais vadina tokius teiginius, kuriuose tas pats terminas neteigiamas apie save patį, kalba tiksliau už mane, tegu sprendžia kiti; tikra yra štai kas: visa, ką jie sako apie teiginius, kurie nėra *tapatumo* teiginiai manąja prasme, nesusiję su manimi ir su tuo, ką aš pasakiau, bet susiję su tais teiginiais, kuriuose tas pats terminas teigiamas apie save patį. Aš norėčiau pamatyti pavyzdį, kaip tokį teiginį galima panaudoti išplėsti ir patobulinti kieno nors pažinimui. Kitų rūšių pavyzdžiai, kad ir kaip jais būtų naudojamasi, manęs nedomina, nes jie nėra tokie, kokius aš vadinu *tapatumo* teiginiais.

4. *Antra,* kita nereikšmingų teiginių rūšis yra tokie teiginiai, *kur dalis sudėtinės idėjos teigiama apie visumos pavadinimą,* dalis apibrėžimo — apie apibrėžiamą žodį. Tokie yra visi teiginiai, kuriuose *giminė* teigiama apie *rūšį* arba platesnis terminas — apie siauresnį; pavyzdžiui, kokią informaciją, kokių žinių teiginys „Švinas yra metalas" suteikia žmogui, žinančiam sudėtinę *idėją,* kurią žymi pavadinimas „švinas"? Juk visas paprastas *idėjas,* įeinančias į sudėtinę *idėją,* žymimą pavadinimu „metalas", jis anksčiau apėmė ir žymėjo pavadinimu „švinas". Iš tiesų norint žmogui, žinančiam žodžio „metalas" reikšmę, tačiau nežinančiam žo-

džio „švinas" reikšmės, paaiškinti šio žodžio reikšmę, pasakyti, kad tai yra metalas, kuris apima iškart keletą jo paprastų *idėjų*, yra trumpesnis būdas negu išvardyti jas vieną po kitos ir sakyti, kad tai yra labai *sunkus*, *lydus* ir *kalus* kūnas.

5. Panašus žaidimas žodžiais yra *teigti kurią nors kitą apibrėžiamo termino apibrėžimo dalį*, arba teigti kurią nors vieną iš sudėtinės *idėjos* paprastų *idėjų* apie visos sudėtinės *idėjos* pavadinimą, pavyzdžiui, „Visas auksas yra lydus". Kadangi *lydumas* yra viena iš paprastų *idėjų*, įeinančių į sudėtinę *idėją*, kurią žymi garsas „auksas", kas, jeigu ne žaidimas garsais, yra teigti apie pavadinimą „auksas" tai, ką apima jo pripažinta rekšmė? Rimtai teigti kaip svarbią tiesą, kad *auksas yra geltonas*, būtų laikoma juokingu dalyku; ir aš nematau priežasties, kodėl sakyti, kad auksas yra lydus, yra bent kiek esmingiau, nebent ši kokybė neįeitų į sudėtinę *idėją*, kurią įprastinėje kalboje žymi garsas „auksas". Kas būtų pamokomo, jeigu pasakytum žmogui tai, kas jam jau buvo pasakyta arba ką jis turėjo žinoti anksčiau? Juk manoma, kad aš žinau žodžio, kurį kitas vartoja kalbėdamasis su manimi, reikšmę, arba jis turi man ją pasakyti. O jeigu aš žinau, kad pavadinimas „auksas" žymi *geltono*, *sunkaus*, *lydaus* ir *kalaus kūno* sudėtinę *idėją*, mane nedaug ko pamokytų, jeigu paskui visa tai iškilmingai sudėtų į teiginį ir rimtai sakytų: „Visas auksas yra lydus". Tokie teiginiai gali tik padėti parodyti žmogaus, kuris nutolsta nuo savo paties terminų apibrėžimo, nesąžiningumą, kartais primindami jam apie jį; tačiau kad ir kokie jie būtų tikri, jie neteikia jokio kito pažinimo, išskyrus žodžių reikšmės pažinimą.

6. Teiginys „Kiekvienas žmogus yra gyvūnas, arba gyvas kūnas“ yra toks tikras, koks tik gali būti, tačiau jis ne daugiau padeda pažinti daiktus negu pasakymas „Jojamas arklys (palfrey) yra eidine bėgantis arklys, arba žvengiantis ir eidine bėgantis gyvūnas“, — abu šie teiginiai pateikia tik žodžių reikšmes ir išmoko mane tik to, kad *kūnas, juslė* ir *judėjimas* arba sugebėjimas justi ir judėti yra trys *idėjos,* kurias aš visuomet apimu ir žymiu žodžiu „žmogus“; tam daiktui, kuriame jos neaptinkamos drauge, pavadinimas „žmogus“ netinka; lygiai taip pat *kūnas, juslė, tam tikras ėjimo būdas* ir *tam tikras balsas* yra kai kurios iš tų *idėjų,* kurias aš visuomet apimu ir žymiu pavadinimu „jojamas arklys“, ir tam daiktui, kuriame šios *idėjos* neaptinkamos drauge, pavadinimas „jojamas arklys“ netinka. Lygiai tas pat yra ir lygiai toks pat rezultatas gaunamas ir tada, kai koks nors terminas, žymintis kurią nors vieną ar daugiau paprastų *idėjų,* drauge sudarančių sudėtinę *idėją,* vadinamą „žmogus“, teigiamas apie terminą „žmogus“; pavyzdžiui, tarkime, kad romėnas žodžiu *homo* žymėjo tokias atskiras *idėjas,* sujungtas viename objekte: *corporietas, sensibilitas, potentia se movendi, rationalitas, risibilitas*[6], taigi jis, be abejonės, galėjo apie žodį *homo* visiškai tikrai ir visuotinai teigti vieną, kelias arba visas šias *idėjas* drauge, tačiau pasakydamas tik tai, kad šioje šalyje žodis *homo* savo reikšme apima visas šias *idėjas.* Panašiai romanų riteris, žodžiu *palfrey* žymėjęs tokias *idėjas,* kaip *tam tikros formos kūnas, keturkojis, turintis juslę, galintis judėti, bėgantis eidine, žvengiantis, baltas, įpratęs, kad ant jo sėdėtų moteris,* lygiai taip pat tikrai ir visuotinai galėjo teigti kurią nors arba

visas šias *idėjas* apie žodį *palfrey*, bet tuo būtų išmokęs tik to, kad jo arba romanų kalboje žodis *palfrey* žymėjo visas šias *idėjas* ir nebuvo taikomas niekam, kas stokojo bent vienos iš jų. Tačiau tas, kuris man pasakytų, kad toks daiktas, kuriame sujungta *juslė, judėjimas, protas* ir *juokas*, iš tiesų turi Dievo sąvoką arba gali būti užmigdytas *opijaus*, tikrai sudarytų pamokomą teiginį: kadangi nei „turėti Dievo sąvoką", nei „būti užmigdytam opijaus" neįeina į *idėją*, žymimą žodžiu „žmogus", tai tokie teiginiai išmoko mus kai ko daugiau negu tik to, ką žymi žodis „žmogus"; todėl juose glūdintis pažinimas yra šis tas daugiau negu *žodinis* pažinimas.

7. Manoma, kad dar prieš sudarydamas teiginį žmogus supranta terminus, kuriuos vartoja jame; kitaip jis kalbėtų kaip papūga, tik keltų triukšmą mėgdžiodamas ir tardamas tam tikrus garsus, kuriuos išmoko iš kitų, o ne kaip protinga būtybė vartotų juos kaip jo intelekte esančių *idėjų* ženklus. Taip pat manoma, kad klausantysis supranta terminus, kuriuos vartoja kalbantysis; antraip pastarasis kalba nesuprantama kalba ir kelia nesuprantamą triukšmą. Todėl kas sudaro tokį teiginį, kuriame, kai jis yra sudarytas, glūdi tik tiek, kiek ir viename iš terminų, ir tai, kas jau anksčiau turėjo būti žinoma, pavyzdžiui: „Trikampis turi tris kraštines", „Krokas yra geltonas", žaidžia žodžiais. Tai pakenčiama tik tokiu atveju, kai norima paaiškinti terminus, jei manoma, kad žmogus jų nesupranta arba jis pats sakosi nesuprantąs; *tada išmokoma tik šio žodžio reikšmės* ir šio ženklo vartosenos.

8. Taigi visiškai *tikrai* mes galime žinoti dviejų rūšių teiginių teisingumą: pirma, nereikšmingų teiginių, kuriems būdingas tikrumas, tačiau tik *žodinis*, o ne pa-

mokomasis. Antra, mes galime žinoti esant teisingus tuos teiginius ir būti *tikri* dėl tų teiginių, kurie teigia apie ką nors kita, kas būtinai išplaukia iš tikslios sudėtinės *idėjos,* tačiau neglūdi joje, pavyzdžiui: „Visų trikampių išorinis kampas yra didesnis už kiekvieną jam negretutinį vidinį kampą", — kadangi išorinio kampo santykis su abiem jam negretutiniais vidiniais kampais neįeina į sudėtinę *idėją,* žymimą pavadinimu „trikampis", tai yra reali tiesa, teikianti pamokomąjį realų *pažinimą.*

9. Kadangi be juslių pagalbos mes mažai žinome arba nieko nežinome apie tai, kokie paprastų *idėjų* deriniai egzistuoja drauge substancijose, bendruosius *tikrus* teiginius apie jas mes galime sudaryti tik tiek, kiek mums leidžia nominalios esmės; palyginti su teiginiais, grindžiamais substancijų realia sandara, šie teiginiai yra labai negausios ir nereikšmingos tiesos, taigi jeigu bendrieji *teiginiai apie substancijas yra tikri, dažniausiai jie yra nereikšmingi,* o jeigu jie yra pamokomi, yra netikri ir tokie, kad mes negalime pažinti jų realaus teisingumo, nors savo spėjimus grįstume nuolatiniais stebėjimais ir analogijomis. Štai kodėl dažnai susiduriama su labai aiškiais ir nuosekliais samprotavimais, kurie nieko nereiškia. Juk aišku, kad substancijų pavadinimai, kaip ir kiti pavadinimai, kadangi su jais susietos santykinės reikšmės, labai teisingai gali būti sujungti į teigiamuosius ar neigiamuosius teiginius priklausomai nuo to, kaip juos leidžia sujungti jų santykiniai apibrėžimai; iš tokių terminų susidedančius teiginius galima taip pat aiškiai išvesti vieną iš kito, kaip ir tuos, kurie perteikia pačias realiausias tiesas, ir visiškai nepažįstant šalia mūsų egzistuojančių daiktų prigimties ar re-

alybės. Šiuo metodu galima žodžiais kurti įrodymus ir neabejotinus teiginius ir vis dėlto nė kiek neišplėsti daiktų tiesos pažinimo; pavyzdžiui, kiekvienas, išmokęs žodžius „substancija", „žmogus", „gyvūnas", „forma", „siela", „augalinis", „juslinis", „protingas" su jų įprastinėmis santykinėmis reikšmėmis, gali sudaryti keletą neabejotinų teiginių apie sielą visai nežinodamas, kas iš tiesų yra siela; metafizikos, scholastinės teologijos ir gamtos filosofijos veikaluose galima rasti begalę tokios rūšies teiginių, samprotavimų ir išvadų ir galiausiai žinoti apie Dievą, *dvasias* ir *kūnus* tiek pat mažai, kaip ir prieš tai.

10. Kas laisvai apibrėžia, t.y. nustato, savųjų substancijų pavadinimų reikšmę (be abejo, tai iš esmės daro kiekvienas, žymintis jais savo paties *idėjas*) ir nustato šias reikšmes spėtinai, imdamas jas iš savo ar kitų žmonių fantazijos, o ne iš pačių daiktų prigimties nagrinėjimo ar tyrimo, be didelių pastangų gali įrodyti jas vieną per kitą remdamasis joms priskirtais įvairiais atžvilgiais ir savitarpio santykiais; tam jam reikia kreipti dėmesį tik į savo paties sąvokas ir joms duotus pavadinimus, ir visai nesvarbu, ar daiktai pagal savo prigimtį atitinka vienas kitą, ar ne. Tačiau tai nė kiek neišplečia jo pažinimo, kaip nepadidina savo turto žmogus, kuris, paėmęs žetonų maišelį, kurioje nors vietoje vieną vadina *svaru*, kitoje vietoje kitą — *šilingu*, trečioje vietoje trečią — *pensu* ir taip toliau; be abejo, taip išdėstęs savo žetonus ir savo nuožiūra priskyręs jiems didesnę ar mažesnę skaitinę reikšmę, jis galės teisingai suskaičiuoti ir gauti didžiulę sumą nepasidarydamas nė kiek turtingesnis ar net nežinodamas, kokia yra svaro, šilingo ar penso vertė, bet žinodamas tik tai, kad

vienas yra kitame dvidešimt kartų, o trečiasis yra jame dvylika kartų[7]; taip pat galima elgtis ir su žodžių reikšmėmis, padarant juos vienodos arba didesnės ar mažesnės apimties, palyginti vienas su kitu.

11. Vis dėlto dėl daugumos žodžių, vartojamų samprotavimuose, ypač įrodinėjant ir ginčijantis, galima skųstis dar viena, blogiausia *žaidimo žodžiais* rūšimi, dar labiau atitolinančia mus nuo tikrojo pažinimo, kurį mes tikimės įgyti pasitelkę juos arba rasti juose. Pavyzdžiui, dauguma rašytojų mūsų nieko nepamoko apie daiktų prigimtį ir jų pažinimą, jie *vartoja žodžius netiksliai* ir neapibrėžtai, nedaro iš žodžių iš jų išplaukiančių aiškių ir akivaizdžių išvadų nuolat ir tvirtai vartodami juos tomis pačiomis reikšmėmis, o savo samprotavimams nesuteikia nuoseklumo ir aiškumo (kad ir kaip menkai jie būtų pamokomi), nors tai būtų nesunku padaryti, jeigu jiems nebūtų patogu slėpti savo neišmanymą ar užsispyrimą po savo terminų neaiškumu ir painumu; be to, daugelį žmonių tam paskatina neatidumas ir blogi įpročiai.

12. Padarykime išvadas. *Grynai žodinius teiginius* galima atpažinti iš tokių požymių.

Pirma, visi teiginiai, kuriuose du abstraktūs terminai teigia vienas apie kitą, teigia tik apie garsų reikšmę. Kadangi nė viena abstrakti *idėja* negali būti tapati jokiai kitai, tik sau pačiai, kai jos abstraktus pavadinimas teigiamas apie kokį nors kitą terminą, tai gali reikšti tik tai, kad *idėja* gali arba turi būti vadinama šiuo pavadinimu, arba kad abu šie pavadinimai žymi tą pačią *idėją*. Pavyzdžiui, galima sakyti, kad *šykštumas yra taupumas,* kad *dėkingumas yra teisingumas,* kad vienas ar

kitas veiksmas yra arba nėra *santūrumas,* — kad ir kokie įtikimi aš pirmo žvilgsnio atrodytų šie ir panašūs teiginiai, kai mes į juos įsigilinsime ir gerai ištirsime, kas juose glūdi, pamatysime, kad tai tėra tik šių terminų reikšmė.

13. *Antra,* visi *teiginiai, kuriuose apie terminą teigiama tik dalis sudėtinės idėjos,* kurią šis terminas žymi, *yra tik žodiniai,* pavyzdžiui, teiginys, kad *auksas yra metalas* arba kad jis yra *sunkus.* Taigi visi teiginiai, kuriuose platesnės apimties žodžiai, vadinami *genera, teigiami* apie nuo jų priklausomus arba siauresnius žodžius, vadinamus *species,* arba *atskirybėmis,* yra grynai žodiniai.

Pagal šias dvi taisykles ištyrę teiginius, iš kurių susideda samprotavimai, su kuriais mes paprastai susiduriame knygose arba ne knygose, tikriausiai pamatysime, kad didesnė jų dalis, nei paprastai manoma, yra teiginiai tik apie žodžių reikšmę ir kalba tik apie šių ženklų vartojimą ir taikymą.

Manau, kad aš galiu pateikti tokią neklaidingą taisyklę: kur kokiu nors žodžiu žymima skirtinga nuo kitų *idėja* yra nežinoma ir neaptariama ir kur apie ją neteigiama ir neneigiama nieko, kas neglūdi joje, ten mūsų mintys visiškai įklimpsta garsuose ir negali surasti realaus teisingumo ar klaidingumo. Jeigu skirtume tam reikiamą dėmesį, šitai galbūt apsaugotų mus nuo nenaudingų užsiėmimų ir ginčų ir gerokai palengvintų mūsų pastangas bei sutrumpintų klaidžiojimus siekiant realaus ir tikro pažinimo.

Devintas skyrius

APIE EGZISTAVIMO PAŽINIMĄ

1. Iki šiol mes nagrinėjome tik daiktų esmes, kurios, kadangi jos yra tik abstrakčios *idėjos* ir mūsų mintyse yra atskirtos nuo egzistuojančių atskirų daiktų (abstrahavimas kaip tik ir yra toks intelekto veiksmas, kai *idėja* nagrinėjama tik tokia, kaip ji egzistuoja intelekte), visai neteikia mums realaus egzistavimo pažinimo. Beje, čia galime pažymėti, kad *bendrieji teiginiai,* kuriuos esant teisingus arba klaidingus mes galime tikrai žinoti, nesusiję su *egzistavimu;* be to, visi *atskirieji teiginiai* arba *neiginiai,* kurie apibendrinti nebebus tikri, susiję tik su *egzistavimu:* jie nurodo tik atsitiktinį sujungimą ar atskyrimą egzistuojančiuose daiktuose *idėjų,* apie kurias nėra žinoma, kad pagal savo abstrakčią prigimtį jos būtinai jungiasi arba yra nesuderinamos.

2. Tačiau teiginių prigimtį ir įvairius teigimo būdus išsamiau aptarsime kitoje vietoje, o dabar pabandykime ištirti daiktų *egzistavimo* pažinimą ir kaip mes jį įgyjame. Taigi aš sakau, kad *savo pačių egzistavimo* pažinimą mes įgyjame intuicija, *Dievo egzistavimo* — įrodymo būdu, o kitų daiktų egzistavimo — per pojūtį.

3. Dėl *mūsų pačių egzistavimo,* tai mes jį suvokiame taip aiškiai ir taip tikrai, kad jį nei reikia, nei galima įrodyti. Mums negali būti nieko akivaizdesnio už mūsų pačių egzistavimą. *Aš mąstau, aš samprotauju, aš jaučiu malonumą ar kenčiu,* — ar kuris nors iš šių dalykų man gali būti akivaizdesnis už mano paties egzistavimą? Jeigu aš abejoju visais kitais dalykais, pati abejonė verčia mane suvokti mano paties *egzistavimą* ir neleidžia man juo suabejoti. Juk jeigu aš žinau, kad *kenčiu,*

akivaizdu, kad aš taip pat tikrai suvokiu savo paties egzistavimą, kaip ir mano patiriamos kančios; arba jeigu aš žinau, kad *abejoju*, aš taip pat tikrai suvokiu abejojančiojo daikto egzistavimą, kaip ir tos minties, kurią vadinu *abejone*. Taigi patyrimas mus įtikina, jog mums būdingas intuityvus mūsų pačių egzistavimo pažinimas ir vidinis neklystamas suvokimas, kad mes esame. Kiekviename jutimo, samprotavimo ar mąstymo akte mes įsisąmoniname savo pačių buvimą ir šiuo atžvilgiu niekada nestokojame didžiausio *tikrumo*.

Dešimtas skyrius

APIE DIEVO EGZISTAVIMO PAŽINIMĄ

1. Nors Dievas mums nedavė įgimtų *idėjų* apie save, nors jis neįspaudė į mūsų intelektą jokių pirmapradžių ženklų, iš kurių galėtume įskaityti jo buvimą, tačiau suteikęs mums tuos sugebėjimus, kuriais yra apdovanotas mūsų intelektas, jis paliko liudijimą apie save, nes mes turime juslę, suvokimą ir protą, taigi negalime stokoti aiškaus Dievo įrodymo, kol turime reikalą su pačiais savimi. Mes neturime pagrindo skųstis nežinojimu šiuo svarbiu klausimu, nes Dievas suteikė mums daugybę priemonių, kad galėtume atrasti ir pažinti jį, kiek tai būtina mūsų būties tikslui, ir jo didžiulį rūpinimąsi mūsų laime. Tačiau nors tai yra akivaizdžiausia proto atskleidžiama tiesa ir nors jos akivaizdumas (jeigu aš neklystu) prilygsta matematiniam tikrumui, vis dėlto ji reikalauja apmąstymo ir dėmesio, ir intelektas turi pasistengti nuosekliai išvesti ją iš tam tikros mūsų intuityviojo pažinimo dalies, kitaip mes būsime tokie pat netikri dėl jos ir kupini ne-

žinojimo, kaip ir dėl kitų teiginių, kuriuos pačius savaime galima aiškiai įrodyti. Mano manymu, tam, kad parodytume, jog sugebame *žinoti,* t.y. *būti tikri, kad Dievas yra,* ir kaip mes galime įgyti šį tikrumą, mums nereikia eiti toliau pačių savęs ir neabejotino žinojimo, kad mes patys egzistuojame.

2. Aš manau, jog nekyla jokių abejonių dėl to, kad *žmogus aiškiai suvokia savo paties egzistavimą:* jis tikrai žino, kad egzistuoja ir kad yra kas nors. Aš nekalbu su tuo, kuris gali abejoti, ar jis yra kas nors, ar ne, lygiai kaip aš nesiginčiju su grynu nieku ir nesistengiu įtikinti nebūties, kad ji yra kas nors. Jei kas dedasi esąs toks skeptikas, kad neigia savo paties egzistavimą (juk realiai abejoti tuo yra akivaizdžiai neįmanoma), tai dėl manęs tegu jis sau mėgaujasi jam tokia miela laime būti niekuo, kol alkis ar kokia nors kita kančia įtikins jį, jog yra priešingai. Taigi aš manau, jog teiginį, kad žmogus yra kas nors, kas iš tikrųjų egzistuoja, galiu laikyti tiesa, kuria kiekvieną įtikina jo tikras žinojimas.

3. Toliau, žmogus žino ir intuityviai yra tikras, kad grynas *niekas negali sukurti jokios realios esybės, kaip jis negali būti lygus dviem statiesiems kampams.* Jeigu žmogus nežino, kad nebūtis, arba jokios būties nebuvimas, negali būti lygi dviem statiesiems kampams, neįmanoma, kad jis žinotų kokį nors Eukleido įrodymą. Vadinasi, jeigu mes žinome, kad yra kokia nors reali esybė ir kad nebūtis negali sukurti jokios realios esybės, tai yra akivaizdus įrodymas, kad amžinai buvo kas nors, nes visa, kas nėra amžina, turėjo pradžią, o kas turėjo pradžią, turėjo būti sukurta kieno nors kito.

4. Be to, akivaizdu, kad visa, kas gavo būtį ir pradžią iš kito, turėjo gauti iš kito ir visa tai, kas yra jame

ir priklauso jo būčiai. Visas savo turimas galias jis turėjo gauti iš to paties šaltinio ir jo dėka. Taigi šis amžinasis visos būties šaltinis turi būti ir visų galių šaltinis ir versmė, vadinasi, *ši amžinoji esybė turi būti ir visagalė.*

5. Kita vertus, žmogus įsitikina, kad jam būdingas *suvokimas* ir *pažinimas.* Taigi mes žengėme žingsnį į priekį ir dabar esame tikri, kad pasaulyje yra ne tik tam tikra esybė, bet ir tam tikra žinanti, protinga esybė.

Vadinasi, buvo metas, kai nebuvo žinančios esybės, kai pažinimas prasidėjo, arba *amžinai buvo* ir *žinanti esybė.* Jeigu sakys, kad buvo metas, kai jokia esybė neturėjo jokio pažinimo, kai ši amžinoji esybė visiškai neturėjo intelekto, aš atsakysiu, jog tada nebūtų galėjęs atsirasti joks pažinimas: neįmanoma, kad jokio pažinimo neturinti, visiškai aklai ir be jokio suvokimo veikianti esybė sukurtų žinančią esybę, kaip neįmanoma, kad trikampis savo tris kampus padarytų didesnius už du stačiuosius. Tai, kad bejuslė materija suteiktų sau juslę, suvokimą ir pažinimą, nesuderinama su jos *idėja,* kaip su trikampio *idėja* nesuderinama tai, kad jo kampai būtų didesni už du stačiuosius.

6. Taigi remdamasis mūsų pačių ir to, ką mes neklysdami randame mūsų sandaroje, apmąstymu protas padeda mums pažinti šią tikrą ir akivaizdžią tiesą: *yra amžina, visagalė ir visa žinanti esybė;* nesvarbu, ar ji bus vadinama *Dievu.* Akivaizdu, kad ji yra, ir deramai apsvarsčius šią *idėją* lengva išvesti ir visus kitus atributus, kuriuos turime priskirti šiai amžinai esybei. Jeigu vis dėlto atsirastų tokių beprasmiškai pasipūtusių žmonių, kurie tartų, kad tik žmogui būdingas pažinimas ir išmintis, nors jis yra tik nežinojimo ir atsitiktinumo vaisius, ir kad visos kitos visatos veiksmus lemia tik

aklas atsitiktinumas, aš siūlau jiems laisvalaikiu apmąstyti šiuos labai protingus ir išraiškingus Tulijaus žodžius, pasakytus veikalo *De legibus*[8] antroje knygoje: „Ar yra kas labiau nederama už kvailą pasipūtimą, esą žmogus turi sielą ir protą, tačiau visa kita visoje visatoje — neturi? Arba kad tie dalykai, kuriuos jis didžiausiomis proto pastangomis vargiai gali suprasti, juda ir yra valdomi be jokio proto?" *„Quid est enim verius quam neminem esse oportere tam stulte arrogantem, ut in se mentem et rationem putet inesse, in caelo mundoque non putet? Aut ea quae vix summa ingenii ratione comprehendat nulla ratione moveri putet?"*

Iš to, kas buvo pasakyta, man aišku, kad mūsų turimas Dievo egzistavimo pažinimas yra tikresnis nei kokio nors kito dalyko, kurio mums betarpiškai neatskleidžia mūsų juslės. Maža to, manau, aš galiu pasakyti, kad mes tikriau žinome, jog Dievas yra, nei tai, jog, be mūsų, yra ir kas nors kita. Sakydamas „mes žinome" aš turiu galvoje, kad yra toks mums pasiekiamas pažinimas, kurio mes negalime neįgyti, jeigu tik pasitelksime tam savo intelektą, kaip elgiamės atlikdami kitus tyrimus.

7. Čia aš nesigilinsiu, *kiek tobuliausiosios esybės idėja*, kurią gali sudaryti žmogaus intelektas, įrodo arba neįrodo *Dievo buvimą*. Dėl žmonių charakterių ir mąstysenos skirtumų tą pačią tiesą vienam labiau patvirtina vieni argumentai, kitam — kiti. Vis dėlto aš manau, jog galiu teigti, kad pasirinktume netikusį būdą nustatyti šiai tiesai ir nutildyti ateizmui, jeigu didžiausią reikšmę šiuo tokiu svarbiu klausimu teiktume šiam vieninteliam pagrindui ir tai, kad kai kurie žmonės turi savo intelekte Dievo *idėją* (juk akivaizdu, jog kai kurie

žmonės jos neturi, kai kurie turi tokią, kad geriau būtų, jeigu neturėtų jokios, o dauguma turi labai skirtingas Dievo *idėjas*), laikytume vieninteliu dievybės įrodymu, jeigu, pernelyg pamėgę šį mielą prasimanymą, atmestume arba bent jau stengtumėmės susilpninti visus kitus argumentus ir neleistume klausyti kaip silpnų ar klaidingų tų įrodymų, kuriuos taip aiškiai ir įtikinamai pateikia mąstymui mūsų pačių egzistavimas ir juslėmis suvokiamos visatos dalys, kad, mano manymu, mąstantis žmogus negali jiems atsispirti. Kad „jo neregimosios ypatybės — jo amžinoji galybė ir dievystė — nuo pat pasaulio sukūrimo įžvelgiamos protu iš jo kūrinių“[9], šitai aš laikau tokia tikra ir aiškia tiesa, kokia tik gali būti išsakyta. Nors, kaip parodžiau, mūsų pačių būtis pateikia mums akivaizdų ir neginčijamą dievybės įrodymą ir, mano manymu, niekas, kas pažiūrės į jį taip pat rimtai, kaip ir į bet kurį kitą iš daugelio dalių susidedantį įrodymą, negali paneigti jo įtikinamumo, tačiau kadangi tai yra tokia fundamentali ir svarbi tiesa, kad nuo jos priklauso visa religija ir tikroji dorovė, neabejoju, jog skaitytojas man atleis, jeigu aš dar kartą pakartosiu kai kurias šio įrodymo dalis ir aptarsiu jas smulkiau.

8. Nėra akivaizdesnės tiesos už tai, kad *kažkas* turi egzistuoti *amžinai*. Nesu girdėjęs, jog kas nors būtų toks neprotingas, kad tartų tokį akivaizdų prieštaravimą, esą buvo metas, kai visiškai nieko nebuvo: įsivaizduoti, kad grynas niekas, visiškas neigimas ir jokios būties nebuvimas galėtų sukurti kokią nors realią būtį, yra pati didžiausia nesąmonė.

Iš to visos protingos būtybės neišvengiamai turi padaryti išvadą, kad kažkas egzistuoja amžinai; o dabar pažiūrėkime, kokios rūšies daiktas turi būti tas kažkas.

9. Žmogus žino ar įsivaizduoja pasaulyje tik dvi esybių rūšis.

Pirma, grynai materialias, neturinčias juslės, suvokimo ar minties, kaip mūsų barzdų ar nagų nuokarpos.

Antra, juntančias, suvokiančias, mąstančias esybes, kokios esame mes patys. Jas, jeigu norite, mes toliau vadinsime *mąstančiomis* ir *nemąstančiomis* esybėmis, — bent jau dabartiniam mūsų tikslui šie terminai tinka geriau negu „materialios" ir „nematerialios".

10. Taigi, jeigu turi būti kas nors amžina, pažiūrėkime, kokios rūšies esybė tai turi būti. Protui visiškai akivaizdu, kad tai būtinai turi būti *mąstanti* esybė. Juk neįmanoma įsivaizduoti, kad gryna nemąstanti materija sukurtų mąstančią, protingą esybę, kaip neįmanoma įsivaizduoti, kad niekas iš paties savęs sukurtų materiją. Tarkime, kad kokia nors materijos dalelė, didesnė ar mažesnė, yra amžina; pamatysime, kad ji pati savaime nieko negali sukurti. Pavyzdžiui, tarkime, kad pirmo mums pasitaikiusio vandens nugludinto akmenuko materija yra amžina, jos dalelės glaudžiai sujungtos ir tvirtai yra rimtyje; jeigu pasaulyje nebūtų jokios kitos esybės, argi jis neturėtų amžinai taip ir likti negyvu, neveikliu luitu? Ar įmanoma įsivaizduoti, kad, būdamas gryna materija, jis galėtų suteikti sau judėjimą arba ką nors sukurti? Vadinasi, materija savo pačios galiomis negali netgi suteikti sau judėjimo; jos judėjimas turi būti arba gautas iš amžinybės, arba sukurtas ir suteiktas materijai kokios nors kitos esybės, galingesnės už materiją, — akivaizdu, kad materija neturi galios sukelti savyje judėjimą. Tačiau tarkime, kad judėjimas taip pat yra amžinas; vis dėlto materija — *nemąstanti materija* ir judėjimas, — kad ir kokius ji galėtų

sukelti formos ir dydžio pokyčius, *niekada negalėtų sukurti minties:* judėjimas ir materija taip pat neįstengia sukurti pažinimo, kaip *niekas,* arba *nebūtis,* neįstengia sukurti materijos. Aš kiekvieną raginu susimąstyti: argi jūs negalite taip pat lengvai įsivaizduoti, kad materija yra sukurta *nieko,* kaip ir tai, kad mintis yra sukurta grynos materijos, jeigu prieš tai nebuvo tokio dalyko kaip mintis arba jokios protingos esybės? Padalykite materiją į kokio tik norite smulkumo dalis (tai mes linkę laikyti savotišku įdvasinimu, arba jos pavertimu mąstančiu daiktu), kiek tinkami keiskite jos formą ir judėjimą — rutulys, kubas, kūgis, prizmė, cilindras ir t.t., kurių skersmuo yra milijoninė grajo dalis*, veiks kitus atitinkamo dydžio kūnus lygiai taip pat, kaip colio ar pėdos skersmens kūnai; jūs turite tiek pat pagrindo tikėtis sukurti juslę, mintį ir pažinimą sujungdami į tam tikrą formą ir judėjimą stambias materijos dalis, kaip ir sujungdami pačias smulkiausias, kokios tik kur nors egzistuoja. Jos susidaužia, stumia viena kitą ir priešinasi viena kitai lygiai taip pat, kaip ir didesnės, ir tai viskas, ką jos gali padaryti. Tad jeigu mes netarsime nieko pirmapradiška ar amžina, *materija* niekada negali prasidėti; jeigu mes tarsime esant amžiną tik materiją be judėjimo, *judėjimas* niekada negali prasidėti; jeigu mes tarsime esant pirmapradžius tik materi-

* Grajus yra viena dešimtoji linijos, linija — viena dešimtoji colio, colis — viena dešimtoji filosofinės pėdos, filosofinė pėda — trečdalis švytuoklės, kurios svyravimai, kai jų amplitudė yra 45^0, kiekvienas lygus vienai laiko sekundei arba vienai šešiasdešimtajai minutės. Aš čia sąmoningai panaudojau šį matą ir jo dalis, gaunamas dešimtainiu dalijimu, su jų pavadinimais, nes manau, kad būtų visuotinai naudinga, jeigu tai būtų įprastas matas mokslo pasaulyje.

ją ir judėjimą, *mintis* niekada negali prasidėti. Juk neįmanoma įsivaizduoti, kad materija, su judėjimu arba be jo, iš pat pradžių turėtų savyje ir iš savęs juslę, suvokimą ir pažinimą: tai akivaizdu iš to, kad tokiu atveju juslė, suvokimas ir pažinimas turi būti materijai ir kiekvienai jos dalelei amžinai būdinga savybė. Aš jau nekalbu apie tai, kad nors mūsų gimininė ar rūšinė materijos sąvoka verčia mus kalbėti apie ją kaip apie vieną daiktą, tačiau iš tikrųjų visa materija nėra vienas atskiras daiktas, ir apskritai mes nežinome ir negalime įsivaizduoti tokio daikto, kuris egzistuotų kaip viena materiali esybė ar vienas vienintelis kūnas. Todėl jeigu materija būtų amžina pirmapradė mąstanti esybė, tai būtų ne viena amžina begalinė mąstanti esybė, bet begalinis skaičius viena nuo kitos nepriklausomų, turinčių ribotą galią ir atskiras mintis amžinų baigtinių mąstančių esybių, kurios niekada negalėtų sukurti gamtai būdingos tvarkos, harmonijos ir grožio. Taigi, kadangi pirmapradė amžina *esybė* būtinai turi būti mąstanti ir pirmasis iš visų daiktų būtinai turi apimti ir iš tikrųjų turėti bent jau visas tas tobulybes, kurios gali atsirasti vėliau, ir negali suteikti kitai esybei tokio tobulumo, kurio pats neturi — arba apskritai, arba didesniu mastu, tai iš to būtinai išplaukia, kad pirmoji amžina esybė negali būti materija.

11. Todėl jeigu akivaizdu, kad *kažkas* būtinai turi *egzistuoti amžinai,* tai taip pat akivaizdu, kad *tas kažkas* būtinai *turi būti mąstanti esybė,* nes neįmanoma, kad nemąstanti materija sukurtų mąstančią esybę, kaip neįmanoma, kad niekas, arba visos būties neigimas, sukurtų teigiamą būtį, arba materiją.

12. Šis *amžinojo intelekto būtino egzistavimo* atskleidimas pakankamai mus atveda prie Dievo pažinimo, nes iš to išplaukia, kad visos kitos pradžią turinčios pažįstančios esybės turi nuo jo priklausyti ir turi tik tokius pažinimo būdus ir galią, kokius jis suteikia; taigi, jeigu jis sukūrė šias esybes, jis sukūrė ir ne tokias tobulas visatos dalis, visus negyvus daiktus. Tuo remiantis nustatoma jo *visažinystė, galybė* ir *apvaizda,* iš to būtinai išplaukia ir visi kiti jo atributai; tačiau siekdami didesnio aiškumo apžvelkime ir dėl to galinčias kilti abejones.

13. *Pirma,* tikriausiai pasakys, kad nors, kiek tai priklauso nuo įrodymo, yra aišku, jog turi būti amžina esybė ir ši esybė turi būti žinanti, bet iš to išplaukia tik tai, kad ši mąstanti esybė gali būti ir materiali. Tebūnie; tačiau iš to lygiai taip pat išplaukia, kad yra Dievas. Juk jeigu yra amžina, visažinė ir visagalė esybė, akivaizdu, kad yra Dievas, nesvarbu, ar jūs šią esybę laikote materialia, ar ne. Tačiau, mano manymu, tokia prielaida yra pavojinga ir apgaulinga: kadangi neįmanoma išvengti įrodymo, jog yra amžina žinanti esybė, materijai ištikimi žmonės mielai pripažins, kad ši žinanti esybė yra materiali, o paskui, leidę išslysti iš savo intelekto ar samprotavimo įrodymui, kad būtinai egzistuoja amžina žinanti esybė, teigs, kad viskas yra materija, taigi neigs Dievą, t.y. amžiną mąstančią esybę; tačiau šitaip jie ne įtvirtina, bet griauna savo hipotezę. Juk jeigu, pasak jų, gali būti amžina materija be amžinos mąstančios esybės, tai jie aiškiai atskiria materiją ir mąstymą ir nemano tarp jų esant būtiną ryšį, taigi jie teigia amžinosios dvasios, o ne materijos būtinumą, nes jau buvo įrodyta, kad neišvengiamai reikia

pripažinti esant amžiną mąstančią esybę. O jeigu mąstymą galima atskirti nuo materijos, tai iš *amžino mąstančios esybės egzistavimo neišplauks amžinas materijos egzistavimas,* ir tokia jų prielaida yra visiškai tuščia.

14. Dabar pažiūrėkime, kaip jie gali įtikinti save ar kitus, kad ši *amžina mąstanti esybė yra materiali.*

Pirma, norėčiau jų paklausti, ar jie įsivaizduoja, kad visa materija, *kiekviena materijos dalelė mąsto?* Manau, kad vargu ar jie šitai patvirtins, nes tada būtų tiek amžinų mąstančių esybių, kiek yra materijos dalelių, taigi būtų begalybė dievų. O jeigu jie materijai kaip tokiai, t.y. kiekvienai materijos dalelei, nepriskiria, greta tįsumo, ir mąstymo, tai sudaryti mąstančią esybę iš nemąstančių dalelių remiantis savo pačių argumentais jiems bus tokia pat sunki užduotis, kaip ir sudaryti tįsią esybę iš netįsių dalelių, jei galima taip pasakyti.

15. *Antra,* jeigu visa materija nemąsto, toliau aš klausiu, ar *mąsto tik vienas atomas?* Tai yra taip pat absurdiška, kaip ir ankstesnė prielaida, nes tokiu atveju vien tik šis materijos atomas turi būti amžinas arba ne. Jeigu jis vienas yra amžinas, tai vien tik jis savo galinga mintimi arba valia sukūrė visą kitą materiją. Vadinasi, materija buvo sukurta galingos minties, o kaip tik tai ir įklampina materialistus. Juk jeigu jie taria, kad visą kitą materiją sukūrė vienas vienintelis mąstantis atomas, šį jo pranašumą jie gali sieti tik su jo mąstymu, vieninteliu tariamu skirtumu. Bet tarkime, kad tai įvyksta kokiu nors kitu būdu, pranokstančiu mūsų supratimą, — vis tiek tai turi būti sukūrimas, ir šie žmonės turi atsisakyti savo didžiosios maksimos *„ex nihilo nil fit“*[10]. Jeigu sakys, kad visa kita materija yra tokia pat amžina, kaip ir šis mąstantis atomas, tai toks pasaky-

mas bus savavališkas, be to, visiškai absurdiškas; juk visą materiją laikyti amžina, o vieną mažą jos dalelę — be galo pranokstančia visas kitas pažinimu ir galia reiškia kurti hipotezę neturint nė menkiausio pagrindo. Kiekviena materijos dalelė, kaip materija, gali įgyti visas tas pačias formas ir judėjimus, kaip ir bet kuri kita, ir aš prieštarauju, kad kas nors mintimis pridėtų vienai ką nors daugiau, negu turi kita.

16. *Trečia,* jeigu šia amžina mąstančia esybe negali būti nei vienas vienintelis ypatingas atomas, nei visa materija, kaip materija, t.y. kiekviena materijos dalelė, lieka tik viena — kad ši *mąstanti amžina esybė* yra *tam tikra* deramai sujungtos *materijos sistema.* Mano manymu, kaip tik į tokią Dievo sampratą labiausiai yra linkę tie žmonės, kurie nori matyti jį kaip materialią esybę, — ją labiausiai jiems perša įprastinis jų supratimas apie save ir kitus žmones, kuriuos jie laiko materialiomis mąstančiomis esybėmis. Nors toks įsivaizdavimas natūralesnis, jis ne mažiau absurdiškas už kitus: juk tarti, kad amžina mąstanti esybė yra ne kas kita, kaip materijos dalelių, kurios nė viena nemąsto, junginys, reiškia visą šiai amžinai esybei būdingą išmintį ir žinojimą sieti tik su dalelių tarpusavio *išsidėstymu,* — negali būti nieko absurdiškesnio. Kad ir kaip jungtum nemąstančias materijos daleles, tuo joms nieko negalima pridėti, išskyrus naują jų padėčių santykį, o tai negali suteikti joms mąstymo ir pažinimo.

17. Toliau, arba visos šios *kūniškos sistemos* dalys yra rimtyje, arba jos mąstymą sudaro tam tikras dalelių judėjimas. Jeigu ji yra visiškoje rimtyje, ji yra tik vienas luitas ir negali turėti jokių pranašumų prieš vieną atomą.

Jeigu jos mąstymas priklauso nuo jos dalelių judėjimo, visos jos mintys neišvengiamai turi būti atsitiktinės ir ribotos: kadangi visos dalelės, savo judėjimu sukeliančios mintį, pačios savaime neturi jokios minties, jos negali reguliuoti savo judėjimo, o juo labiau — būti reguliuojamos visumos minties, nes ši mintis yra ne judėjimo priežastis (tokiu atveju ji turėtų būti pirmesnė už judėjimą, taigi egzistuotų be jo), bet jo padarinys, o tai visiškai pašalina laisvę, galią, pasirinkimą, bet kokį protingą ir išmintingą mąstymą ar veikimą; vadinasi, tokia mąstanti esybė bus ne geresnė ir ne išmintingesnė už gryną aklą materiją, nes viską grįsti atsitiktiniais netvarkingais aklos materijos judėjimais arba mintimi, priklausančia nuo netvarkingų aklos materijos judėjimų, yra viena ir tas pat, jau nekalbant apie tokių minčių ir pažinimo, turinčių priklausyti nuo tokių dalelių judėjimo, ribotumą. Tačiau nėra reikalo vardyti daugiau iš šios hipotezės kylančių absurdų ir neįmanomų dalykų (kad ir kiek jų būtų), — ar ši mąstanti sistema bus visa visatos materija, ar jos dalis, neįmanoma, kad kokia nors dalelė žinotų savo pačios ar kurios nors kitos dalelės judėjimą arba kad visuma žinotų kiekvienos dalelės judėjimą ir taip reguliuotų savo mintis arba judėjimus, arba kad dėl tokio judėjimo jai iš tiesų kiltų kokia nors mintis.

18. Kiti norėtų laikyti *materiją amžina*, nors ir pripažįsta amžiną mąstančią nematerialią esybę. Nors tai nepašalina Dievo buvimo, tačiau kadangi tai neigia vieną ir pirmąjį didį Dievo darbą, sukūrimą, trumpai aptarkime šį požiūrį. *Materija* turi būti pripažįstama esanti amžina; kodėl? Todėl, kad jūs negalite įsivaizduoti, kaip ji buvo sukurta iš nieko; kodėl tada jūs ir savęs nelai-

kote amžinu? Tikriausiai atsakysite, jog todėl, kad jūs pradėjote egzistuoti prieš dvidešimt ar keturiasdešimt metų. Tačiau jeigu aš paklausiu jūsų, kas yra tas *jūs*, kuris tada pradėjo egzistuoti, vargu ar galėsite man pasakyti. Materija, iš kurios esate sudarytas, tada nepradėjo egzistuoti, nes tokiu atveju ji nebūtų amžina; tada ji pradėjo būti sujungta į tą formą ir sandarą, kuri sudaro jūsų kūną; tačiau vis dėlto ši dalelių sandara nėra *jūs*, ji nesudaro to mąstančio daikto, kuris yra *jūs* (dabar aš turiu reikalą su žmogumi, kuris pripažįsta amžiną nematerialią mąstančią esybę, bet norėtų laikyti amžina ir nemąstančią materiją), — taigi, kada pradėjo egzistuoti šis mąstantis daiktas? Jeigu jis niekada nepradėjo egzistuoti, tada jūs visada, amžinai buvote mąstantis daiktas; man nėra reikalo neigti tokio požiūrio absurdiškumą, kol nesutiksiu tokio proto netekusio žmogaus, kuris jam pritartų. Taigi, jeigu jūs galite pripažinti, kad mąstantis daiktas yra sukurtas iš nieko (kaip turi būti sukurti visi neamžini daiktai), kodėl negalite pripažinti ir galimybės, kad materiali esybė buvo sukurta iš nieko tokios pačios galios, — todėl, kad viena žinote iš patyrimo, o kita — ne? Tačiau gerai įsigilinus paaiškės, kad dvasiai sukurti reikia ne mažesnės galios negu sukurti materijai. Be to, galimas daiktas, jeigu mes atsikratytume plačiai paplitusių sampratų ir mintimis, kiek tai įmanoma, pakiltume prie nuodugnesnio daiktų apmąstymo, mes galbūt įstengtume įgyti tam tikrą miglotą ir tariamą supratimą, kaip amžinos pirmosios esybės galia iš pradžių galėjo būti sukurta ir pradėjo egzistuoti materija; bet gerokai sunkiau įsivaizduoti, kaip visagalė galia galėjo duoti pradžią ir būtį dvasiai. Tačiau tai tikriausiai nuvestų mus

pernelyg toli nuo tų sąvokų, kuriomis dabar pasaulyje grindžiama filosofija, ir būtų nedovanotina taip nukrypti nuo jų arba gilintis tiek, kiek leidžia pati gramatika, jeigu tam prieštarauja bendra nusistovėjusi nuomonė, ypač šiuo klausimu, kur pripažinta teorija visiškai tinka dabartiniam mūsų tikslui ir nepalieka jokių abejonių dėl to, kad jeigu tik būtų pripažinta, jog kokia nors viena SUBSTANCIJA buvo sukurta ar prasidėjo iš nieko, tai taip pat lengvai bus galima tarti, kad ir visos kitos substancijos, išskyrus patį KŪRĖJĄ, buvo sukurtos.

19. Bet jūs pasakysite: „Argi galima pripažinti, kad *kas nors buvo sukurta iš nieko,* jeigu mes negalime šito įsivaizduoti?" Aš atsakau — taip, nes neprotinga neigti begalinės esybės galią dėl to, kad mes neįstengiame suprasti jos veiksmų. Mes neneigiame kitų padarinių remdamiesi tuo, kad negalime įsivaizduoti, kaip jie buvo sukurti. Mes negalime įsivaizduoti, kaip kūną gali išjudinti kas nors, išskyrus kito kūno postūmį; tačiau tai nėra pakankamas pagrindas priversti mus neigti tokią galimybę priešingai mūsų nuolatiniam patyrimui apie save pačius, apie visus mūsų valingus judesius, kuriuos mumyse sukelia tik laisva mūsų intelekto veikla ar mintis ir kurie nėra ir negali būti postūmio arba aklos materijos siekimo judėti mūsų kūne ar jos poveikio jam padarinys, nes priešingu atveju mes negalėtume jo pakeisti ir jis nepriklausytų nuo mūsų pasirinkimo. Pavyzdžiui, mano dešinė ranka rašo, tuo tarpu kairė nejuda. Kas lemia vienos rankos rimtį ir kitos judėjimą? Niekas kitas, tik mano valia, mano intelekto mintis; užtenka tik mano minčiai pasikeisti, ir dešinė ranka nejuda, o kairė juda. Tai faktas, kurio negalima

paneigti. Paaiškinkite tai, padarykite suprantama, ir tada kitas žingsnis bus suprasti sukūrimą. Naujos krypties suteikimas gyvybinių dvasių judėjimui (kurio kai kas griebiasi, kad paaiškintų valingą judėjimą) visiškai nepadeda įveikti keblumų, nes šiuo atveju pakeisti judėjimo kryptį nė kiek ne lengviau, negu suteikti patį judėjimą: naują kryptį gyvybinėms dvasioms gali suteikti arba tiesiogiai mintis, arba koks nors kitas kūnas, minties padėtas jų kelyje, kurio anksčiau ten nebuvo ir kuris gauna judėjimą iš minties; abiem atvejais valingas judėjimas lieka toks pat nesuprantamas, koks buvo anksčiau. Kita vertus, mes pervertintume save, jeigu viską matuotume ribotu mūsų sugebėjimų matu ir padarytume išvadą, kad visi daiktai negalėjo būti sukurti tokiu būdu, kuris pranoksta mūsų supratimą. Jeigu tai, ką gali padaryti Dievas, apribojama tik tuo, ką mes iš jo veiksmų galime suvokti, tai arba mūsų supratimas padaromas begalinis, arba Dievas — baigtinis. Jeigu jūs nesuprantate savo paties baigtinio intelekto, šio mąstančio daikto jumyse, veiksmų, tegu jums neatrodo keista, kad negalite suprasti amžino begalinio intelekto, kuris sukūrė ir valdo visus daiktus ir kurio negali aprėpti dangų dangūs, veiksmų.

Vienuoliktas skyrius

APIE KITŲ DAIKTŲ EGZISTAVIMO PAŽINIMĄ

1. Savo pačių būtį mes pažįstame intuicija. Dievo buvimą, kaip buvo parodyta, mums aiškiai atskleidžia protas.

Bet kokio kito daikto *egzistavimo pažinimą* mes galime įgyti tik per *pojūtį:* kadangi nėra jokio būtino ryšio

tarp *realaus egzistavimo* ir kokios nors žmogaus atmintyje esančios *idėjos,* tarp ko nors kito egzistavimo, išskyrus Dievą, ir atskiro žmogaus egzistavimo, atskiras žmogus bet kokio kito esinio *egzistavimą* gali pažinti tik tada, kai, realiai veikdamas žmogų, šis esinys yra jo suvokiamas. Juk tai, kad mūsų intelekte yra kokio nors daikto *idėja,* šio daikto egzistavimą įrodo tik tiek, kiek žmogaus portretas liudija jo buvimą pasaulyje arba sapnų vizijos sudaro tikrąją istoriją.

2. Vadinasi, tik iš tikrųjų gaudami *idėjas* iš išorės mes gauname pranešimą apie kitų daiktų *egzistavimą* ir sužinome, kad šiuo metu greta mūsų egzistuoja kažkas, kas sukelia mums šią *idėją,* nors mes galbūt nežinome ir nesvarstome, kaip tai įvyksta. Juk ne nuo mūsų jutimų tikrumo ir ne nuo per juos gaunamų *idėjų* priklauso tai, kad mes nežinome, kaip jos sukeliamos, — pavyzdžiui, kai aš šitai rašau, dėl popieriaus poveikio mano akims mano intelekte sukeliama *idėja,* kurią aš vadinu „balta", nesvarbu, koks objektas ją sukelia, ir dėl to aš žinau, kad ši kokybė, arba akcidencija (t.y. ta, kurios pasirodymas man prieš akis visuomet sukelia šią *idėją*), iš tikrųjų realiai egzistuoja arba turi būtį greta manęs. Didžiausią įmanomą tikrumą, kokį tik gali pasiekti mano sugebėjimai, man suteikia mano akių, kurios yra tikrieji ir vieninteliai teisėjai šiuo klausimu, liudijimas; aš turiu pagrindo pasikliauti šiuo liudijimu kaip tokiu tikru, jog rašydamas šitai aš negaliu abejoti, kad matau balta ir juoda ir kad realiai egzistuoja kažkas, kas sukelia man šį pojūtį, kaip negaliu abejoti, kad rašau savo ranka, arba judinu ją, — tai yra pats didžiausias tikrumas, koks tik įmanomas žmo-

gaus prigimčiai visų daiktų, išskyrus jį patį ir Dievą, atžvilgiu.

3. Nors *mūsų juslių teikiamos žinios apie daiktų egzistavimą greta mūsų* nėra tokios tikros, kaip mūsų intuityvus pažinimas arba mūsų proto išvados apie aiškias abstrakčias intelekto *idėjas*, vis dėlto tai yra tikrumas, *nusipelnantis vadintis pažinimu*. Jeigu mes įtikinsime save, kad mūsų sugebėjimai veikia ir teisingai praneša mums apie juos veikiančių objektų egzistavimą, tokio tikrumo negalima laikyti prastai pagrįstu: aš manau, niekas rimtai negali būti toks skeptikas, kad nebūtų tikras dėl tų daiktų, kuriuos mato ir lyti, egzistavimo. Galiausiai tas, kuris gali taip toli leistis į abejones (nesvarbu, ką jis mano iš tikrųjų), niekada nesiginčys su manimi, nes niekada nebus tikras, kad aš sakau ką nors priešinga jo nuomonei. Aš pats manau, jog Dievas man suteikė pakankamai tikrumo, kad greta manęs egzistuoja daiktai, nes įvairiai su jais elgdamasis aš galiu sukelti sau ir malonumą, ir kančią, o dabartinėje mano būklėje tai yra vienintelis labai svarbus dalykas. Tikra yra tai, jog įsitikinimas, kad mūsų sugebėjimai čia mūsų neapgauna, yra didžiausias tikrumas, kurį mes galime įgyti materialių daiktų egzistavimo atžvilgiu. Juk ką nors daryti mes galime tik savo sugebėjimų dėka, net kalbėti apie patį pažinimą mes galime tik pasitelkę tuos sugebėjimus, kurie yra pritaikyti tiksliai suprasti tai, kas yra pažinimas. Tačiau greta pačių mūsų juslių teikiamo tikrumo, kad jos neklysta pranešdamos mums apie daiktų egzistavimą šalia mūsų, kai jie veikia jas, šį tikrumą dar labiau sustiprina kiti glaudžiai susiję motyvai.

4. *Pirma,* aišku, kad šiuos suvokinius mums sukelia mūsų jusles veikiančios išorinės priežastys, nes *žmonės, stokojantys kokio nors jutimo organo, niekada negali turėti* savo intelekte *su šiuo jutimu susijusių idėjų.* Tai pernelyg akivaizdu, kad keltų abejonių, todėl mes negalime nebūti tikri, jog šiuos suvokinius gauname per jutimo organus, o ne kokiu nors kitu būdu. Aišku, kad patys organai jų nesukelia, nes antraip žmogaus akys tamsoje sukeltų spalvas, o nosis žiemą užuostų rožių kvapą; tačiau mes matome, kad niekas nepajunta ananaso skonio, kol nenukeliauja į Vakarų Indiją, kur jis auga, ir neparagauja jo.

5. *Antra, kartais aš matau, jog niekaip negaliu išvengti, kad šios idėjos būtų sukeltos mano intelekte.* Antai, kai mano akys užmerktos arba langai uždaryti, panorėjęs aš galiu vėl sukelti intelekte *šviesos,* arba *saulės, idėjas,* kurias mano atmintyje įspaudė ankstesni pojūčiai, bet panorėjęs galiu ir nustumti į šalį šias *idėjas* ir sutelkti dėmesį į rožių *kvapo* arba cukraus *skonio idėją.* Tačiau jeigu aš vidurdienį nukreipsiu akis į saulę, negalėsiu išvengti *idėjų,* kurias tada šviesa arba saulė man sukels. Taigi yra akivaizdus skirtumas tarp mano atmintyje sukauptų *idėjų* (jeigu jos būtų tik atmintyje, aš nuolat turėčiau tokią pačią galią disponuoti jomis ir panorėjęs atidėti jas į šalį) ir tų, kurios man primeta save ir kurių aš negaliu išvengti. Todėl būtinai turi būti kokia nors išorinė priežastis ir tam tikrų šalia manęs esančių objektų aktyvus veikimas, kurio veiksmingumui aš negaliu atsispirti, — tai sukelia mano intelekte šias *idėjas,* nesvarbu, ar aš to noriu, ar ne. Be to, nėra tokio žmogaus, kuris nepastebėtų savyje skirtumo tarp mąstymo apie saulę turint atmintyje jos *idėją*

ir realaus žiūrėjimo į ją: šie du suvokiniai yra tokie skirtingi, kad nedaugelis žmogaus *idėjų* labiau skiriasi viena nuo kitos, ir todėl jis tikrai žino, kad ne abu šie suvokiniai yra prisiminimas arba jo intelekto veiksmai, arba tik jo paties fantazijos, bet kad realus matymas turi išorinę priežastį.

6. *Trečia,* prie to pridurkite, kad *daugelis šių idėjų mums sukeliamos drauge su kančia, kurią mes paskui prisimename be jokio skausmo.* Antai, kai mūsų intelekte atgaivinama kentėjimo nuo karščio ar šalčio *idėja,* ji nė kiek mūsų nesutrikdo, tuo tarpu kai mes tai patyrėme, tai labai mus kamavo ir vėl kamuoja, kai iš tiesų pasikartoja: taip yra dėl pažeidimų, kuriuos mūsų kūne sukelia jį veikdamas išorinis objektas. Mes be jokios kančios prisimename, kaip kentėme *alkį, troškulį* arba *galvos skausmą,* o jeigu tai būtų tik mūsų intelekte plevenančios *idėjos,* mūsų vaizduotėje išnyrantys vaizdiniai, nesusiję su iš išorės mus veikiančių daiktų realiu egzistavimu, tai niekada mūsų netrikdytų arba trikdytų nuolat, kai tik pagalvotume apie tai. Tą patį galima pasakyti apie su kai kuriais realiais pojūčiais susijusį malonumą; ir nors matematinis įrodymas nepriklauso nuo jutimo, tačiau jų nagrinėjimas pasitelkus brėžinius suteikia didelį pasitikėjimą regėjimo liudijimu ir, atrodytų, suteikia jam tikrumą, beveik prilygstantį paties įrodymo tikrumui. Juk būtų labai keista, jeigu žmogus pripažintų kaip nepaneigiamą tiesą, kad iš dviejų figūros, kurią jis išmatuoja brėžinio linijomis ir kampais, kampų vienas yra didesnis negu kitas, ir kartu abejotų šių linijų ir kampų, kuriais jis naudojasi figūrai išmatuoti žiūrėdamas į juos, egzistavimu.

7. *Ketvirta,* mūsų *juslės* daugeliu atvejų *paliudija* viena kitos pranešimų apie juslėmis suvokiamų daiktų egzistavimą šalia mūsų teisingumą. Jeigu matantis *ugnį* abejoja, ar tai nėra vien tik fantazija, jis gali ją pajusti ir įsitikinti įkišęs į ją ranką: ji tikrai niekada negalėtų patirti tokio aštraus skausmo vien tik nuo *idėjos* ar vaiduoklio, jei tik tas skausmas irgi nėra įsivaizduotas. Tačiau kai nudegimas užgis, sukeldamas šią *idėją* jis nebegalės vėl sukelti sau skausmo.

Antai rašydamas šitai aš matau, kad galiu pakeisti popieriaus išvaizdą ir brėždamas raides iš anksto pasakyti, kokią naują *idėją* jis parodys kitą akimirką tik dėl to, kad mano plunksna braižo jį; tačiau jeigu mano ranka nejuda arba aš vedžioju plunksną, bet mano akys užmerktos, tai kad ir kiek aš fantazuočiau, ši *idėja* nepasirodys; o kai šie ženklai jau parašyti ant popieriaus, po to aš nebegaliu nematyti jų tokių, kokie jie yra, t.y. negaliu neturėti tų raidžių, kurias parašiau, *idėjų*. Kadangi aš įsitikinu, jog šie mano minčių valia parašyti ženklai nepaklūsta joms ir nenustoja egzistavę, kai aš šitai įsivaizduoju, bet toliau be paliovos ir sistemingai veikia mano jusles tokie, kaip aš esu juos pavaizdavęs, tai akivaizdu, kad jie nėra tik mano vaizduotės pokštas ir žaidimas. Jeigu prie to pridursime, kad šių ženklų vaizdas skatina kitą žmogų ištarti tuos garsus, kuriuos aš iš anksto sumaniau jais žymėti, mažai liks pagrindo abejoti, kad žodžiai, kuriuos aš rašau, iš tikrųjų egzistuoja greta manęs, jeigu jie sukelia ilgą seką dėsningų mano ausį veikiančių garsų, kurie negali būti mano vaizduotės padarinys ir kurių mano atmintis negali išsaugoti tokia tvarka.

8. Tačiau jeigu ir po viso atsiras toks skeptikas, kuris nepasitikės savo juslėmis ir teigs, kad visa, ką mes matome ir girdime, lytime ir skanaujame, mąstome ir darome per visą savo gyvenimą, yra tik ilgas sapnas, kupinas apgaulingų vaiduoklių ir neturintis jokios realybės, ir todėl abejos visų daiktų egzistavimu ar mūsų pažinimu, norėčiau, kad jis susimąstytų štai apie ką: jeigu viskas yra sapnas, tada keliantis klausimą taip pat sapnuoja, ir visai nebūtina, kad budintis žmogus jam atsakytų. Tačiau jeigu nori, tegu jis susapnuoja tokį mano atsakymą: kad daiktai egzistuoja *in rerum natura*[11], kai *mūsų juslės* mums šitai *paliudija*, yra *taip tikra*, kaip tik mes galime įsitikinti esant dabartinei mūsų sandarai ir ypač *kaip reikalauja mūsų padėtis*. Mūsų sugebėjimai pritaikyti ne visai būties sričiai ir ne tobulam, aiškiam, visa apimančiam daiktų pažinimui, laisvam nuo visokių abejonių ir dvejonių, bet išsaugoti mums, turintiems juos; jie pritaikyti gyvenimo reikmėms ir visai gerai tarnauja mūsų tikslams, jeigu suteikia mums tikrų žinių apie tuos daiktus, kurie mums naudingi arba nenaudingi. Juk kas mato degančią žvakę ir yra patyręs jos liepsnos jėgą, prikišęs prie jos pirštą, tas nelabai abejos, kad greta jo egzistuoja kažkas, kas daro jam žalą ir teikia didelį skausmą; tokio tikrumo pakanka, kai norint valdyti savo veiksmus žmogui nereikia didesnio tikrumo nei pačių jo veiksmų tikrumas. Ir jeigu mūsų sapnuotojas panūstų išmėginti, ar iki raudonumo įkaitusios stiklo lydymo krosnies kaitra yra tik snaudžiančio žmogaus vaizduotės kliedesiai, ir įkištų į ją ranką, jis tikriausiai būtų pažadintas didesnio tikrumo nei pageidautų, kad tai yra šis tas daugiau nei vien įsivaizdavimas. Taigi šis akivaiz-

dumas yra toks didelis, kokio mes trokštame, jis mums toks pat tikras, kaip mūsų malonumas ar kančia, t.y. laimė ar nelaimė, ir toliau mums neberūpi nei pažinimas, nei būtis. Toks tikrumas daiktų egzistavimu šalia mūsų yra pakankamas, kad nukreiptų mus siekti gėrio ir vengti blogio, kuriuos jie sukelia, o kaip tik tuo mums ir svarbus daiktų pažinimas.

9. Taigi, kai mūsų juslės iš tikrųjų perduoda intelektui kokią nors *idėją,* mes negalime nebūti tikri, kad tuo metu greta mūsų iš tiesų egzistuoja kažkas, kas veikia mūsų jusles ir per jas praneša apie save mūsų suvokimo sugebėjimams, ir iš tikrųjų sukelia tą *idėją,* kurią mes tuo metu suvokiame; mes negalime taip nepasitikėti juslių liudijimu, jog abejotume, kad tokie paprastų *idėjų* deriniai, kuriuos mūsų juslės pastebi sujungtus drauge, iš tiesų egzistuoja drauge. Tačiau *toks žinojimas siekia tik tiek, kiek siekia esamas mūsų juslių,* nukreiptų į šiuo metu jas veikiančius atskirus objektus, *liudijimas, ir ne daugiau.* Jeigu aš prieš minutę mačiau egzistuojant drauge tokį paprastų *idėjų* derinį, kuris paprastai vadinamas žmogumi, o dabar esu vienas, aš negaliu būti tikras, kad tas žmogus dabar egzistuoja, nes tarp jo egzistavimo prieš minutę ir egzistavimo dabar nėra būtino ryšio: nuo to laiko, kai mano juslės paliudijo jį egzistuojant, jis tūkstančiu būdų galėjo liautis egzistavęs. O jeigu aš negaliu būti tikras, kad žmogus, kurį paskutinį kartą mačiau šiandien, dabar egzistuoja, tai juo labiau negaliu būti tikras, kad dabar egzistuoja žmogus, kuris ilgesnį laiką buvo nutolęs nuo mano juslių ir kurio aš nemačiau nuo vakar arba nuo praėjusių metų; dar mažiau aš galiu būti tikras, kad egzistuoja žmogus, kurio aš niekada nesu matęs. To-

dėl nors labai įtikima, kad šiuo metu egzistuoja milijonai žmonių, tačiau kai aš rašau šitai būdamas vienas, aš neturiu šiuo atžvilgiu to tikrumo, kuris griežtąja prasme vadinamas žinojimu: nors didelė egzistavimo tikimybė pašalina mano abejones ir elgčiausi protingai, jeigu daryčiau įvairius dalykus būdamas įsitikinęs, kad dabar pasaulyje yra žmonių (ir man pažįstamų žmonių, su kuriais aš turiu reikalą), tačiau tai yra tik tikimybė, o ne žinojimas.

10. Taigi matome, kaip kvaila ir bergždžia žmogui, kurio žinojimas yra ribotas ir kuriam protas duotas tam, kad jis spręstų apie skirtingą daiktų akivaizdumą ir tikimybę ir atitinkamai save nukreiptų, — sakau, kaip *bergždžia tikėtis įrodymo* ir tikrumo *iš daiktų,* kurie *negali jo suteikti,* atsisakyti pripažinti labai protingus teiginius ir elgtis priešingai labai paprastoms ir aiškioms tiesoms, nes jų negalima padaryti tokių akivaizdžių, kad būtų įveikta net menkiausia (nesakau — priežastis, bet) dingstis suabejoti. Kas kasdieniuose gyvenimo reikaluose nepripažįsta nieko, išskyrus tiesioginį aiškų įrodymą, šiame pasaulyje gali būti tikras tik tuo, kad greitai žus. Maisto ar gėrimo naudingumas neduotų jam pagrindo ryžtis jų paragauti, ir aš norėčiau žinoti, ką jis galėtų daryti remdamasis tokiais pagrindais, kurie neleidžia nei abejoti, nei prieštarauti.

11. Tuo metu, kai mūsų juslės yra nukreiptos į kokį nors objektą, mes tikrai žinome, kad jis egzistuoja; panašiai *mūsų atmintis* gali įtikinti mus, kad daiktai, anksčiau veikę mūsų jusles, egzistavo. Taip mes *įgyjame žinojimą, kad praeityje egzistavo* įvairūs daiktai, kurių *idėjas* po to, kai juslės mums pranešė apie juos, mūsų atmintis vis dar išsaugo; tuo mes nė kiek neabejojame,

kol gerai prisimename. Tačiau ir šis žinojimas apima tik tai, kuo anksčiau mus įtikino juslės. Antai jeigu šiuo momentu aš matau vandenį, tai, kad vanduo tikrai egzistuoja, man yra neginčijama tiesa; jeigu aš prisimenu, kad mačiau jį vakar, tai, kol mano atmintis šitai išsaugo, man visada bus teisingas ir neginčijamas ir teiginys, kad vanduo egzistavo 1688 metų liepos 10-ą dieną; lygiai taip pat bus teisinga, kad egzistavo tam tikras skaičius labai gražių spalvų, kurias tuo metu aš mačiau šio vandens burbuliukuose. Tačiau kadangi dabar aš visiškai nematau nei vandens, nei burbuliukų, tai, kad vanduo dabar egzistuoja, žinau ne tikriau negu tai, kad egzistuoja burbuliukai arba jų spalvos, — kad vanduo egzistuotų šiandien, kadangi jis egzistavo vakar, būtina ne labiau negu tai, kad spalvos ar burbuliukai egzistuotų šiandien, kadangi jie egzistavo vakar, nors tai kur kas labiau tikėtina, nes vanduo, kaip buvo pastebėta, egzistuoja ilgai, o burbuliukai ir jų spalvos greitai nustoja egzistuoti.

12. Aš jau parodžiau, kokias dvasių *idėjas* mes turime ir kaip jas įgyjame. Nors mes turime intelekte šias *idėjas* ir žinome, kad jas turime, tačiau dėl to, kad turime dvasių *idėjas,* mes dar *nežinome,* kad šalia mūsų egzistuoja tokie dalykai, arba *kad yra kokios nors baigtinės dvasios* ar kitos dvasinės esybės, išskyrus amžinąjį Dievą. Apreiškimas ir įvairios kitos priežastys mums duoda pagrindą tvirtai tikėti, kad esama tokių esybių; tačiau kadangi mūsų juslės nesugeba jų aptikti, mums stinga priemonių jų egzistavimui tiksliai pažinti. Juk iš mūsų intelekte esančių tokių esybių *idėjų* mes negalime sužinoti, kad baigtinės dvasios realiai egzistuoja, kaip iš turimų fėjų ar kentaurų *idėjų* žmogus negali

sužinoti, kad šias *idėjas* atitinkantys dalykai realiai egzistuoja.

Todėl dėl baigtinių dvasių ir įvairių kitų dalykų egzistavimo mes turime pasitenkinti tikėjimo akivaizdumu, o bendrieji tikri teiginiai apie šiuos dalykus yra mums nepasiekiami. Antai nors ir kaip būtų teisinga, kad visos Dievo kada nors sukurtos protingos dvasios tebeegzistuoja, tai niekada negali tapti mūsų tikro pažinimo dalimi. Su šiais ir panašiais teiginiais mes galime sutikti kaip su labai tikėtinais, tačiau, bijau, šioje būklėje mes negalime jų pažinti. Todėl mes neturime reikalauti įrodymų iš kitų nei patys siekti visuotinio tikrumo dėl visų tų dalykų, kurių atžvilgiu mes galime įgyti tik tokį pažinimą, kurį mums vienu ar kitu konkrečiu atveju teikia mūsų juslės.

13. Iš to paaiškėja, kad yra dvi teiginių rūšys. 1. Pirmosios rūšies teiginiai kalba *apie* ko nors, atitinkančio tam tikrą *idėją, egzistavimą:* jeigu mano intelekte yra *dramblio, fenikso, judėjimo* arba *angelo idėja,* pirmiausia kyla natūralus klausimas, ar kur nors egzistuoja toks daiktas. Šis pažinimas susijęs tik su *atskirais daiktais.* Jokio daikto, išskyrus Dievą, egzistavimas greta mūsų negali būti tikrai pažintas išsamiau, negu mums praneša juslės. 2. Antrosios rūšies *teiginiuose* nurodomas mūsų abstrakčių *idėjų* atitikimas arba neatitikimas ir jų priklausomybė viena nuo kitos. Tokie teiginiai gali būti *bendrieji* ir tikri. Antai turėdamas Dievo ir savęs paties, baimės ir paklusnumo *idėjas* aš negaliu nebūti tikras, kad turiu bijoti Dievo ir paklusti jam; šis teiginys bus tikras ir žmogaus apskritai atžvilgiu, jeigu aš sudarau abstrakčią šios rūšies, kurios atskiras atstovas esu, *idėją.* Tačiau kad ir koks teisingas būtų teiginys,

jog žmonės turi bijoti Dievo ir paklusti jam, jis man neįrodo, kad pasaulyje egzistuoja žmonės, bet jis bus teisingas visų tokių būtybių, kad ir kada jos egzistuotų, atžvilgiu: tokių bendrųjų teiginių *tikrumą* lemia šių abstrakčių *idėjų* atitikimas arba neatitikimas, kurį galima atskleisti.

14. Pirmuoju atveju mūsų pažinimas yra daiktų, kurie veikdami mūsų jusles intelekte sukelia *idėjas*, egzistavimo padarinys; antruoju atveju pažinimas yra mūsų intelekte esančių *idėjų* (kad ir kokios jos būtų), sukuriančių čia bendruosius tikrus teiginius, padarinys. Daugelis jų vadinami *aeternae veritates*[12], ir iš tiesų jie visi yra tokie: ne dėl to, kad jie visi arba kai kurie iš jų įrašyti visų žmonių intelektuose arba kad jie egzistavo kieno nors intelekte kaip teiginiai anksčiau, negu žmogus įgijo abstrakčias *idėjas* ir sujungė arba atskyrė jas suformuluodamas teiginį arba neiginį. Bet visur, kur mes galime tarti esant tokią būtybę kaip *žmogus*, apdovanotą tokiais sugebėjimais ir todėl aprūpintą tokiomis *idėjomis*, kokias turime mes, turime padaryti išvadą, kad nukreipusi mintis į savo *idėjų* apmąstymą ji būtinai turi pažinti tikrų teiginių, kylančių iš jos suvokiamo savo pačios *idėjų* atitikimo ar neatitikimo, teisingumą. Todėl tokie teiginiai vadinami *amžinosiomis tiesomis* — ne dėl to, kad jie iš tiesų yra nuo amžių sudaryti teiginiai, ankstesni už intelektą, sudarantį juos tam tikru metu, ne dėl to, kad jie yra įspausti į intelektą pagal kokius nors kur nors greta intelekto esančius pavyzdžius, bet dėl to, kad, kartą teisingai sudaryti apie abstrakčias *idėjas*, jie iš tiesų visada bus teisingi, kada tik bet kuriuo metu, praėjusiu ar būsimu, juos vėl sudarys šias *idėjas* turintis intelektas. Ka-

dangi pavadinimai, kaip manoma, visuomet žymi tas pačias *idėjas*, o tos pačios *idėjos* viena kitos atžvilgiu nekintamai turi tas pačias ypatybes, tai teiginiai apie abstrakčias *idėjas*, kurie kartą yra teisingi, būtinai turi būti *amžinosios tiesos*.

Dvyliktas skyrius

APIE MŪSŲ PAŽINIMO TOBULINIMĄ

1. Tarp mokslininkų vyravo visuotinai pripažinta nuomonė, kad *maksimos* yra viso pažinimo pagrindas, kad kiekvienas mokslas grindžiamas tam tikrais *praecognita*[13], kurie yra intelekto išeities taškas ir kuriais jis turi vadovautis tirdamas su šiuo mokslu susijusius klausimus, todėl scholastų pamėgtas būdas buvo iš pradžių pateikti vieną ar daugiau bendrųjų teiginių kaip pagrindą ir ant jo statyti įgyjamą šio objekto pažinimą. Šios bet kokio mokslo pagrindu laikomos dogmos buvo vadinamos *principais* kaip pradmenys, nuo kurių mes turime pradėti savo tyrimus ir, kaip jau matėme, neturime skverbtis gilyn už jų.

2. Galimas daiktas (aš taip manau), kad taikyti šį metodą kituose moksluose paskatino tai, jog jis, kaip atrodė, sėkmingai buvo naudojamas *matematikoje*, — pastebėjus, kad čia pasiekiamas didelis pažinimo tikrumas, matematikos mokslai išskirtinai imti vadinti *μαθήματα* ir *μάθησις*, mokslu arba pažintais dalykais, nuodugniai pažintais, kaip, palyginti su kitais, pasižymintys didžiausiu tikrumu, aiškumu ir akivaizdumu.

3. Tačiau, manau, įsigilinę įsitikintume, kad šiuose moksluose žmonių pasiektą *didžiulę pažangą* ir *realaus pažinimo* tikrumą lėmė ne šių principų įtaka ar kokie

nors ypatingi pranašumai, kuriuos jiems suteikė dvi ar trys pradžioje pateiktos bendrosios maksimos, bet *aiškios, ryškios* ir *išsamios idėjos,* į kurias jie sutelkė savo mintis, ir toks aiškus kai kurių iš jų lygybės ar perviršio santykis, kad jie įgijo intuityvųjį pažinimą ir kartu galimybę aptikti šį santykį ir tarp kitų *idėjų,* be to, padaryti tai be šių *maksimų* pagalbos. Aš klausiu, ar jaunuolis gali žinoti, kad visas jo kūnas didesnis už mažąjį jo pirštelį, tik remdamasis aksioma „Visuma yra didesnė už dalį" ir negali būti tuo tikras, kol neišmoko šios *maksimos?* Argi kaimo mergina, gavusi šilingą iš žmogaus, kuris jai skolingas tris, ir šilingą iš kito žmogaus, kuris jai taip pat skolingas tris, negali žinoti, kad jie abu liko skolingi po lygiai? Argi, sakau, ji negali šito žinoti, neįsitikinusi šito tikrumu iš maksimos „Jeigu iš lygių dydžių atimsime po lygiai, liekanos bus lygios", — maksimos, apie kurią ji tikriausiai niekada negirdėjo ir negalvojo? Norėčiau, kad remdamiesi tuo, kas buvo pasakyta kitoje vietoje, nuspręstų, ką pirmiausiai ir aiškiausiai pažįsta žmonės — atskirą atvejį ar bendrą taisyklę ir kas kam duoda gyvybę ir pradžią. Šios bendros taisyklės yra tik mūsų bendresnių ir abstraktesnių *idėjų,* kurios yra intelekto sukurtos, sudarytos ir pavadintos, kad jas būtų lengviau perteikti jo samprotavimuose, palyginimas ir daugybės įvairių jo pastebėjimų apibendrinimas plačiais terminais ir glaustomis taisyklėmis. Pažinimas prasidėjo intelekte ir buvo grindžiamas atskirais atvejais, nors galbūt vėliau į tai nebuvo kreipiamas dėmesys: intelektui (visada linkusiam plėsti savo pažinimą) natūralu kuo įdėmiausiai atidėti šias bendrąsias sąvokas ir deramai jas panaudoti — išlaisvinti atmintį nuo slegiančios atskirybių

naštos. Norėčiau išsiaiškinti, ar vaikas arba kas nors kitas po to, kai jo kūnui davėte pavadinimą „visuma“, o jo mažajam piršteliui — „dalis“, bus tikresnis, kad jo kūnas kartu su mažuoju piršteliu yra didesnis už vieną mažąjį pirštelį, negu galėjo būti anksčiau, arba kokių naujų žinių apie jo kūną jam gali suteikti šie du santykiniai terminai, kurių be jų jis negalėtų įgyti? Argi jis negalėtų žinoti, kad jo kūnas yra didesnis už mažąjį pirštelį, jeigu jo kalba dar būtų tokia netobula, kad jis neturėtų tokių santykinių terminų kaip „visuma“ ir „dalis“? Toliau aš klausiu, ar turėdamas šiuos pavadinimus jis yra tikresnis, kad jo kūnas yra visuma, o jo mažasis pirštelis — dalis, negu prieš išmokdamas šiuos terminus jis buvo ar galėjo būti tikras, kad jo kūnas yra didesnis už jo mažąjį pirštelį? Kad jo mažasis pirštelis yra jo kūno dalis, galima abejoti ar neigti taip pat pagrįstai, kaip ir tai, kad jis yra mažesnis už jo kūną. O tas, kas gali abejoti, kad jis yra mažesnis, tikrai suabejos ir tuo, kad jis yra dalis. Taigi remtis maksima „Visuma yra didesnė už dalį“ norint įrodyti, kad mažasis pirštelis yra mažesnis už kūną, galima tik tada, kai ji yra nenaudinga, nes pasitelkiama norint įtikinti žmogų tiesa, kurią jis jau žino. Juk kas tikrai nežino, kad bet kuri materijos dalelė, susijungusi su kita materijos dalele, yra didesnė už kiekvieną iš jų skyrium, niekada neįstengs šito sužinoti pasitelkęs šiuos du santykinius terminus „visuma“ ir „dalis“, kad ir kokią maksimą iš jų sudarytumėte.

4. Tačiau nesvarbu, kaip yra matematikoje ir ar aiškiau, kad atėmus colį iš juodos dviejų colių ilgio linijos ir colį iš raudonos dviejų colių ilgio linijos likusios abiejų linijų dalys bus lygios, ar kad *iš lygių dydžių atėmus*

po lygiai liekanos bus lygios, — sakau, kuris iš šių dviejų teiginių yra aiškesnis ir sužinomas pirmiau, aš palieku nustatyti kitiems, nes man šiuo atveju tai neturi reikšmės. Aš čia noriu ištirti štai ką: jeigu tiesiausias kelias į pažinimą yra pradėti nuo bendrųjų maksimų ir remtis jomis, ar apdairu kokio nors kito mokslo pateiktus principus pripažinti negincijamomis tiesomis, taigi pripažinti juos neištyrus ir laikytis jų neabejojant jais, nes matematikams pasisekė ar laimingai pasitaikė naudotis tik savaime akivaizdžiais ir nepaneigiamais principais. Jeigu taip yra, tai aš nežinau, ko nebūtų galima laikyti tiesa etikoje, ko nebūtų galima teigti ir įrodinėti gamtos filosofijoje.

Užtektų pripažinti tikru ir neabejotinu kai kurių filosofų principą, kad viskas yra materija ir nėra nieko daugiau, ir iš vėl atgaivinusių šį principą mūsų dienomis raštų nesunkiai pamatysime, kokių padarinių mes dėl to patirsime. Tarkime, kad pritariant Polemonui[14] *Dievu* laikomas pasaulis arba pritariant stoikams — *eteris* arba Saulė, arba pritariant Anaksimenui[15] — oras: kokią teologiją, religiją ir kultą dėl to mes neišvengiamai turėsime! Nėra *nieko pavojingesnio už* šitaip *neįsigilinus, be tyrimo pripažintus principus,* ypač jeigu jie susiję su dorove, kuri daro įtaką žmonių gyvenimui ir nukreipia visus jų veiksmus. Kas pagrįstai negalėtų tikėtis vienokio gyvenimo būdo iš Aristipo[16], kuris laimę siejo su kūniškais malonumais, ir kitokio — iš Antisteno[17], kuris manė, kad laimei pakanka dorybės? O kas drauge su Platonu palaima laikys Dievo pažinimą, tas nukreips savo mintis į kitokius apmąstymus negu tie, kurie temato tik šį žemės lopinėlį ir jame esančius nykstančius daiktus. Kas drauge su Archelaju[18] pateiks

kaip principą, kad tik įstatymas, o ne gamta nustato, kas yra teisinga ir neteisinga, dora ir nedora, turės kitokius dorovinio tyrumo ir sugedimo kriterijus negu tie, kurie laiko savaime suprantamu dalyku, kad mes turime priedermių, atsiradusių anksčiau už visus žmonių įstatymus.

5. Vadinasi, jeigu maksimos, kurias laikome *principais, nėra tikros* (mes privalome turėti kokį nors būdą šitai sužinoti, kad sugebėtume atskirti jas nuo abejotinų), bet tapo mums tikros tik dėl aklo mūsų pritarimo, jos gali mus suklaidinti, ir užuot nukreipę į tiesą, principai gali tik sutvirtinti mūsų klaidas ir suklydimus.

6. Tačiau kadangi principų, kaip ir visų kitų tiesų, tikrumo pažinimas priklauso tik nuo mūsų *idėjų* atitikimo ar neatitikimo suvokimo, tai *būdas patobulinti mūsų pažinimą* yra (esu tuo tikras) ne aklas ir besąlygišku tikėjimu grindžiamas principų pripažinimas ir perėmimas, bet, manau, *aiškių, ryškių* ir *išsamių idėjų* įgijimas, kiek tai įmanoma, ir *įtvirtinimas mūsų intelekte priskyrus joms tinkamus pastovius pavadinimus.* Ir, galimas daiktas, be jokių kitų principų, tiesiog nagrinėdami šias *idėjas, lygindami jas vieną su kita,* surasdami jų atitikimą ar neatitikimą, įvairius jų santykius ir ypatybes, vadovaudamiesi šia viena taisykle mes įgysime teisingesnį ir aiškesnį pažinimą negu perimdami kitų principus ir taip atiduodami jų valiai savo intelektą.

7. Todėl jeigu mes norime elgtis taip, kaip pataria protas, *turime savo tyrimo metodus priderinti prie tiriamų idėjų* ir ieškomos tiesos *prigimties.* Bendrosios ir tikros tiesos grindžiamos tik abstrakčių *idėjų* ypatybėmis ir santykiais. Vienintelis būdas atrasti visa tai, ką galima sudėti į teisingus ir tikrus bendruosius teiginius apie

jas, — įžvalgiai ir metodiškai sutelkti savo mintis į šių santykių atskleidimą. Kokiais žingsniais turime eiti šia kryptimi, šito reikia mokytis iš matematikų, kurie nuo labai aiškių ir lengvų pradmenų nuosekliai, nenutrūkstama samprotavimų grandine pereina prie tiesų, kurios iš pirmo žvilgsnio atrodo pranokstančios žmogaus sugebėjimus, atskleidimo ir įrodymo. Matematikų menas surasti įrodymus ir susižavėjimo verti jų sukurti metodai išskirti ir išdėstyti eilės tvarka toms tarpinėms *idėjoms*, kurios akivaizdžiai parodo neatitinkamų dydžių lygybę ar nelygybę, leido jiems tiek daug pasiekti ir padėjo padaryti tokius nuostabius ir netikėtus atradimus; tačiau ar galima kada nors atskleisti ką nors panašaus ir apie kitas *idėjas*, kaip apie dydžių *idėjas*, šito aš nespręsiu. Manau, jog galiu pasakyti, kad jeigu kitos *idėjos*, kurios yra savo rūšių realios ir nominalios esmės, būtų tiriamos matematikams įprastu būdu, jos nuneštų mūsų mintis toliau, be to, suteikdamos didesnį akivaizdumą ir aiškumą, negu mes galime įsivaizduoti.

8. Tai paskatino mane pateikti spėjimą, kurį aš išsakiau 3-iame skyriuje, kad *dorovės srityje įrodymas* lygiai taip pat *įmanomas*, kaip ir matematikoje. Visos etikoje aptariamos *idėjos* yra realios esmės, ir, mano manymu, galima atskleisti jų tarpusavio ryšį ir atitikimą; kiek mes galime surasti jų ypatybes ir santykius, tiek galime turėti tikras, realias ir bendras tiesas, ir aš neabejoju, kad jeigu būtų taikomas teisingas metodas, didžiąją dalį dorovės būtų galima pateikti taip aiškiai, jog mąstančiam žmogui liktų ne daugiau pagrindo abejoti, negu jis turi pagrindo abejoti matematikos teiginių, kurie jam buvo įrodyti, teisingumu.

9. Kai siekiame pažinti *substancijas, idėjų,* kurios tiktų tokiam veikimo būdui, stoka verčia mus griebtis visiškai kitokio metodo. Čia mes einame į priekį ne taip, kaip kitose srityse (kur mūsų abstrakčios *idėjos* yra tiek realios, tiek nominalios esmės), kontempliuodami savo *idėjas* ir tirdami jų santykius bei atitikimą: dėl kitoje vietoje išsamiai išdėstytų priežasčių šitai mums mažai ką tepadeda. Manau, jog iš to akivaizdu, kad substancijos teikia labai mažai medžiagos bendram pažinimui ir kad paprasta jų abstrakčių *idėjų* kontempliacija nedaug tepastūmės mus į priekį ieškant tiesos ir tikrumo. Tai ką mes turime daryti, kad patobulintume *substancinių esinių pažinimą?* Čia mes turime laikytis visiškai priešingos krypties, substancijų realių *esmių idėjų* stoka verčia mus nuo savo minčių pereiti prie pačių daiktų, kokie jie egzistuoja. *Patyrimas čia turi išmokyti mane to,* ko negali išmokyti protas; tik atlikdamas bandymus aš galiu tikrai sužinoti, kokios kitos kokybės egzistuoja drauge su tomis, kurias apima mano sudėtinė *idėja,* pavyzdžiui, ar tas *geltonas, sunkus, lydus* kūnas, kurį aš vadinu *auksu,* yra *kalus,* ar ne; tačiau šis bandymas (nesvarbu, ką jis įrodo apie šį konkretų mano tiriamą kūną) neįtikina manęs, kad taip tikrai yra ne tik mano ištirto kūno atveju, bet ir su visais ar bet kuriuo *geltonu, sunkiu, lydžiu* kūnu. Kadangi tai jokiu būdu neišplaukia iš mano sudėtinės *idėjos,* nėra jokio regimo ryšio tarp *kalumo* būtinumo ar nesuderinamumo ir šios *spalvos, svorio* ir *lydumo* derinio kokiame nors kūne. Tai, ką aš čia pasakiau apie *aukso,* kuris laikomas tam tikros *spalvos, svorio* ir *lydumo* kūnu, nominalią esmę, bus teisinga ir tada, jeigu dar pridėsime *kalumą, patvarumą* ir *tirpimą karališkajame*

vandenyje. Šiomis *idėjomis* grindžiami mūsų samprotavimai ne ką mums tepadės atskleisti kitas tų materijos masių, kuriose randamos visos šios kokybės, savybes. Kadangi kitos tokių kūnų savybės priklauso ne nuo šių kokybių, bet nuo tos nežinomos realios esmės, nuo kurios priklauso ir pastarosios, mes negalime surasti kitų remdamiesi jomis; mes negalime eiti toliau, negu mus veda mūsų nominalios esmės paprastos *idėjos,* o tai yra ne ką toliau už jas pačias, taigi galime įgyti tik labai nedaug tikrų, visuotinių ir naudingų tiesų. Juk jeigu atlikęs bandymą aš įsitikinau, kad šis atskiras gabalas (ir visi kiti tokios spalvos, svorio ir lydumo mano kada nors tirti gabalai) yra *kalus,* tai galbūt dabar šitai taip pat yra mano sudėtinės *idėjos* dalis, manosios *aukso* nominalios esmės dalis. Ir nors dėl to mano sudėtinė *idėja,* kuriai priskiriu pavadinimą „auksas", susideda iš daugiau paprastų *idėjų* nei prieš tai, bet kadangi ji neapima jokios kūnų rūšies realios esmės, ji nepadeda man tikrai sužinoti (aš sakau „sužinoti", nes ji gal ir gali padėti spėti) kitų šio kūno savybių, jeigu jos neturi regimo ryšio su kai kuriomis ar visomis paprastomis *idėjomis,* sudarančiomis manąją nominalią esmę. Pavyzdžiui, remdamasis šia sudėtine *idėja* aš negaliu būti tikras, ar auksas yra patvarus, ar ne, nes, kaip ir anksčiau, negalima surasti jokio būtino ryšio ar nesuderinamumo tarp *geltono, sunkaus, lydaus, kalaus* kūno sudėtinės *idėjos* — sakau, tarp šių kokybių ir *patvarumo,* kad galėčiau tikrai žinoti, jog *patvarumas* tikrai būdingas kiekvienam kūnui, kuriame randamos šios kokybės. Čia, kad tikrai įsitikinčiau, aš vėl turiu remtis *patyrimu* ir tikrą pažinimą galiu įgyti tik tiek, kiek siekia patyrimas, bet ne daugiau.

10. Aš neneigiu, kad žmogus, pripratęs nuolat atlikti protingus bandymus, sugebės giliau įžvelgti daiktų prigimtį ir teisingiau įspėti jų dar nežinomas savybes negu tas, kuriam jie svetimi; bet vis dėlto, kaip sakiau, tai yra tik sprendimas ir nuomonė, o ne pažinimas ir tikrumas. Tai, kad *substancijų pažinimą* mes įgyjame ir *tobuliname tokiu būdu, tik remdamiesi patyrimu* ir istorija — tai viskas, ką mes galime pasiekti dėl mūsų sugebėjimų silpnumo, būdami šiame pasaulyje tik *vidutinybės,* — verčia mane įtarti, kad gamtos filosofijos negalima padaryti mokslu. Mano manymu, mes galime įgyti tik labai nedaug bendrų žinių apie kūnų rūšis ir įvairias jų savybes. Mums prieinami bandymai ir istoriniai stebėjimai, iš kurių mes galime išgauti naudos gerovei ir sveikatai ir taip suteikti sau daugiau patogumų šiame gyvenime; tačiau bijau, kad daugiau mūsų talentai negali pasiekti, ir, manau, mūsų sugebėjimai neįstengia eiti į priekį.

11. Iš to akivaizdžiai išplaukia išvada, jog kadangi mūsų sugebėjimai nepritaikyti tam, kad prasiskverbtų į kūnų vidinę sandarą ir realią esmę, tačiau vis dėlto akivaizdžiai atskleidžia mums Dievo buvimą ir teikia pačių savęs pažinimą, pakankamą, kad visiškai ir aiškiai suvoktume savo pareigas ir tai, kas mums didžiai svarbu, tai mums, kaip protingoms būtybėms, dera taikyti šiuos mūsų sugebėjimus tam, kam jie geriausiai tinka, ir laikytis gamtos nurodymų ten, kur, regis, ji rodo mums kelią. Juk protinga padaryti išvadą, kad mums tinkamiausia imtis tokių tyrimų ir įgyti tokį pažinimą, kuris labiausiai atitinka mūsų įgimtus sugebėjimus ir apima mūsų didžiausią interesą — mūsų amžinojo gyvenimo sąlygą. Todėl, manau, aš galiu padaryti

išvadą, kad *dorovė yra tikras mokslas ir žmonijos apskritai uždavinys* (žmonėms rūpi ir jie sugeba surasti tai, kas jiems yra *summum bonum*[19]), kaip įvairūs menai, susiję su įvairiomis gamtos sritimis, yra atskirų žmonių lemtis ir reikalauja jų asmeninių talentų bendram žmonių labui ir jų pačių gyvenimui šiame pasaulyje. Kokių padarinių žmonių gyvenimui gali turėti vieno gamtinio kūno ir jo savybių atradimas, įtikinamai rodo visas didžiulis Amerikos žemynas: naudingų amatų nežinojimą, didžiosios dalies gyvenimo patogumų stoką šalyje, kurioje gausu visokiausių gamtos gėrybių, mano manymu, galima sieti su nežinojimu, kas slypi pačiame papraščiausiame, niekingame akmenyje — aš turiu galvoje *geležies* rūdą. Ir kad ir ką mes manytume apie savo sugebėjimus ar pasiekimus šioje pasaulio dalyje, kur pažinimas ir gerovė, kaip atrodo, lenktyniauja tarpusavyje, kiekvienam, kuris rimtai susimąstys apie tai, manau, nekils jokių abejonių dėl to, kad jeigu tik mes nustotume naudoti *geležį,* po kelių šimtmečių neišvengiamai patirtume senovės Amerikos laukinių nepriteklius ir nemokšiškumą, — savo įgimtais sugebėjimais ir gamtiniais ištekliais jie nė kiek nenusileido labiausiai klestinčioms ir išsilavinusioms tautoms. Taigi žmogų, kuris pirmasis atrado, kaip galima panaudoti šį vieną niekingą mineralą, teisėtai galima pavadinti amatų tėvu ir gerovės kūrėju.

12. *Dėl to* aš *ne*norėčiau būti laikomas nevertinančiu *gamtos tyrinėjimo* ar *atkalbinėjančiu* nuo jo. Aš mielai sutinku, kad Kūrėjo darbų apmąstymas duoda mums dingstį žavėtis Kūrėju, garbinti ir šlovinti jį, ir jeigu šis apmąstymas vyksta teisinga kryptimi, jis gali duoti žmonijai daugiau naudos negu pavyzdinės labdaros

paminklai, tokia didžiule kaina pastatyti ligoninių ir prieglaudų steigėjų. Tas, kuris pirmasis išrado knygų spausdinimą, atrado, kaip naudotis kompasu arba visiems atskleidė *kinmedžio* poveikį ir išmokė, kaip teisingai jį vartoti, daugiau padarė skleisdamas žinias, suteikė daugiau naudingų patogumų ir daugiau žmonių išgelbėjo nuo mirties negu tie, kurie statė koledžus, vargšų prieglaudas ir ligonines. Aš tik noriu pasakyti, kad mes neturėtume būti pernelyg nekantrūs ir manyti įgiję pažinimą ar tikėtis jo ten, kur jis neįmanomas, ar tokiais būdais, kurie jo negali suteikti; kad abejotinų sistemų neturėtume laikyti užbaigtais mokslais, o nesuprantamų sąvokų — moksliniais įrodymais. Pažindami kūnus mes turime pasitenkinti rinkdami po varpą tai, ką galima surinkti iš atskirų bandymų, nes negalime atskleidę jų realią esmę iškart pačiupti visą pėdą ir suprasti į ryšulius surištų rūšių prigimtį ir savybes. Kur mūsų tyrimas susijęs su egzistavimu drauge arba jo neįmanomumu ir mes negalime šito atskleisti apmąstydami savo *idėjas,* ten patyrimas, stebėjimas ir gamtos istorija turi padėti mums juslėmis įsiskverbti į kūniškąsias substancijas — į kiekvieną skyrium. Kūnus mes turime pažinti juslėmis, apdairiai nukreiptomis pastebėti jų kokybes ir tarpusavio sąveiką; tačiau visko, ką šiame pasaulyje mes viliamės sužinoti apie atskiras dvasias, mano manymu, galime tikėtis tik iš apreiškimo. Kas susimąstys apie tai, *kaip menkai bendrosios maksimos, nepatikimi principai ir savavališkos hipotezės pastūmėjo į priekį tikrąjį pažinimą* arba pagelbėjo į tyrinėjimus pasinėrusiems protingiems žmonėms, siekiantiems realios pažangos, — sakau, kaip menkai žmonės, pradėdami nuo to galo, per daugelį amžių pasi-

stūmėjo į priekį pažindami gamtą, pamanys, kad mes turime pagrindą dėkoti tiems, kas pastaruoju metu pasirinko kitą kryptį ir pramynė mums ne lengvesnį kelią į mokytą nežinojimą, bet tikresnį kelią į naudingą pažinimą.

13. Tai nereiškia, kad aiškindami gamtos *reiškinius* mes negalime naudotis jokiomis tikėtinomis *hipotezėmis:* jeigu *hipotezės* yra gerai sudarytos, jos yra bent jau gera paspirtis atminčiai ir dažnai nukreipia mus į naujus atradimus. Aš noriu pasakyti, kad *nė vienos hipotezės* mes *neturime priimti pernelyg skubotai* (o intelektas, visuomet norintis įsiskverbti į daiktų priežastis ir turėti principus, kuriais galėtų remtis, labai linkęs į tai), nuodugniai neištyrę atskirų atvejų ir neatlikę įvairių bandymų su tuo daiktu, kurį norime paaiškinti savo hipoteze, neįsitikinę, ar jie visi ją atitinka, ar mūsų principai veda mus iki galo, ar jie nėra tokie pat nesuderinami su vienu gamtos *reiškiniu*, kokie jie atrodo suderinti su kitu ir jį paaiškinantys. Ir kad mes bent jau turime saugotis, jog pavadinimas „principai" mūsų nesuklaidintų ir, versdamas pripažinti kaip neginčijamas tiesas tai, kas iš tiesų geriausiu atveju yra tik labai abejotina prielaida, neprimestų mums tokių hipotezių, kokios yra dauguma (vos nepasakiau — visos) gamtos filosofijos hipotezių.

14. Tačiau nepriklausomai nuo to, ar gamtos filosofija gali būti tikra, ar ne, mums, man regis, yra galimi du *būdai plėsti savo pažinimą;* juos trumpai galima apibūdinti taip.

Pirma, pirmasis būdas yra *įgyti ir nustatyti savo intelekte* apibrėžtas tų daiktų, kurių mes turime giminінius ar rūšinius pavadinimus, *idėjas,* ir bent jau tokio jų

skaičiaus, kiek jų mes norime apsvarstyti ir išplėsti savo žinias arba samprotauti apie juos. Jeigu tai yra *rūšinės substancijų idėjos,* mes taip pat turime stengtis padaryti jas kiek įmanoma išsamesnes, — aš turiu galvoje, kad mes turime sujungti tiek paprastų *idėjų,* kiek jų, nuolat pastebimų egzistuojant drauge, gali visiškai apibrėžti *rūšį;* kiekviena iš šių paprastų *idėjų,* sudarančių mūsų sudėtinę *idėją,* mūsų intelekte turi būti aiški ir ryški. Akivaizdu, kad mūsų pažinimas negali pranokti mūsų *idėjų,* todėl jeigu jos yra netobulos, painios arba miglotos, mes negalime tikėtis tikro, tobulo arba aiškaus pažinimo.

Antra, kitas būdas yra mokėti *surasti tarpines idėjas,* galinčias parodyti mums kitų *idėjų,* kurių negalima palyginti tiesiogiai, atitikimą arba nesuderinamumą.

Penkioliktas skyrius

APIE TIKIMYBĘ

1. Įrodymas yra dviejų *idėjų* atitikimo arba neatitikimo atskleidimas tarpininkaujant vienam ar daugiau argumentų, tarp kurių yra pastovus, nekintamas ir regimas ryšys, o *tikimybė* yra ne kas kita, kaip tokio atitikimo ar neatitikimo regimybė tarpininkaujant argumentams, kurių ryšys nėra pastovus ir nekintamas ar bent jau nesuvokiamas kaip toks, tačiau yra arba daugeliu atvejų atrodo toks esąs ir yra pakankamas, kad paskatintų intelektą *nuspręsti,* jog šis teiginys veikiau yra teisingas negu klaidingas, o ne atvirkščiai. Pavyzdžiui, įrodinėdamas žmogus suvokia, kad tarp trijų *trikampio* kampų ir tų tarpinių *idėjų,* kuriomis jis naudojasi, kad parodytų jų lygybę dviem statiesiems, yra

tikras, nekintamas lygybės ryšys; taigi intuityviai pažįstant tarpinių *idėjų* atitikimą arba neatitikimą kiekviename žingsnyje į priekį tęsiasi visa argumentų eilė, akivaizdžiai rodanti šių trijų kampų atitikimą arba neatitikimą lygybės požiūriu dviem statiesiems; šitaip žmogus tikrai sužino, kad taip yra. Tačiau kitas žmogus, niekada nedėjęs pastangų sekti įrodymą, girdėdamas, kaip matematikas, pasitikėjimo vertas žmogus, teigia, kad trys trikampio kampai yra lygūs dviem statiesiems, *pritaria* tam, t.y. pripažįsta tai kaip tiesą. Šiuo atveju jo pritarimo pagrindas yra dalyko tikimybė: argumentas yra toks, kad dauguma atvejų tai yra teisinga — žmogus, kurio liudijimu remdamasis jis tai pripažįsta, nepratęs teigti to, ko nežino arba kas yra priešinga tam, ką jis žino, ypač apie tokio pobūdžio dalykus. Taigi jo pritarimą teiginiui, kad trys trikampio kampai yra lygūs dviem statiesiems, lemia ir laikyti šias *idėjas* atitinkančiomis viena kitą nežinant, ar taip yra iš tikrųjų, verčia įprastas kalbančiojo žodžių teisingumas kitais atvejais arba jo tariamas teisingumas šiuo atveju.

2. Mūsų pažinimas, kaip buvo parodyta, yra labai ribotas, ir mes nesame tokie laimingi, kad rastume tikrą tiesą visų dalykų, kuriuos mums pasitaiko svarstyti, atveju: dauguma teiginių, apie kuriuos mes mąstome, samprotaujame, kalbame ir kuriais remdamiesi veikiame, yra tokie, kad mes negalime įgyti neabejotinų žinių apie jų teisingumą; tačiau kai kurie iš jų tokie panašūs į tikrus, kad mes jais nė kiek neabejojame, *pritariame* jiems taip tvirtai ir remdamiesi šiuo pritarimu elgiamės taip ryžtingai, tarsi jie būtų neginčijamai įrodyti, o mūsų turimas jų pažinimas būtų tobulas ir tikras.

Tačiau čia yra daug laipsnių, pradedant nepaprastu artimumu tikrumui ir įrodymui ir baigiant neįtikėtinumu ir nepanašumu į tiesą net iki neįmanomybės; taip pat yra įvairių *pritarimo* laipsnių — nuo visiško *įsitikinimo* ir pasitikėjimo iki *prielaidos, abejonės* ir *nepasitikėjimo;* dabar (nustatęs, kaip man atrodo, žmogiškojo pažinimo ir tikrumo ribas) aš pereinu prie *įvairių tikimybės laipsnių bei pagrindų ir pritarimo, arba tikėjimo, aptarimo.*

3. *Tikimybė* yra panašumas į tiesą; jau pats žodžio skambesys nurodo tokį teiginį, kurio atžvilgiu yra argumentų, arba motyvų, verčiančių jį laikyti arba pripažinti teisingu. Intelekto nuostata tokių teiginių atžvilgiu vadinama *tikėjimu, pritarimu* arba *nuomone,* — tai yra kokio nors teiginio pripažinimas arba laikymas teisingu remiantis argumentais arba motyvais, kurie mus įtikina laikyti jį teisingu, tačiau nesuteikia tikro žinojimo, kad taip yra. *Tikimybė nuo tikrumo, tikėjimas nuo žinojimo skiriasi* tuo, kad visose žinojimo dalyse glūdi intuicija: kiekviena betarpiška *idėja,* kiekvienas žingsnis yra susiję regimu ir tikru ryšiu; tikėjimo atveju taip nėra. Tikėti mane verčia kažkas išoriška dalyko, kuriuo tikiu, atžvilgiu, kažkas, kas akivaizdžiai nesusiję nei su vienu, nei su kitu, taigi aiškiai neparodo svarstomų *idėjų* atitikimo ar neatitikimo.

4. Kadangi *tikimybė* turi užpildyti mūsų žinių spragas ir vadovauti mums ten, kur jų pristingame, ji visada susijusi su teiginiais, dėl kurių mes nesame tikri, tik esama tam tikrų paskatų pripažinti juos teisingais. Trumpai tariant, yra tokie *du* tikimybės *pagrindai.*

Pirma, tai, kad koks nors dalykas atitinka mūsų pažinimą, stebėjimą ir patyrimą.

Antra, kitų liudijimas, patvirtintas jų stebėjimo ir patyrimo. Kitų liudijimuose reikia atsižvelgti į: 1) liudytojų skaičių, 2) jų sąžiningumą, 3) liudytojų įgudimą, 4) autoriaus tikslą, jeigu liudijimas paimtas iš knygos, 5) jo dalių darnumą ir pasakojimo aplinkybes, 6) priešingus liudijimus.

5. Kadangi tikimybė stokoja intuityvaus akivaizdumo, kuris neišvengiamai lemia supratimą ir suteikia tikrą pažinimą, *intelektas, jeigu jis nori eiti į priekį protingai,* prieš pritardamas arba nepritardamas kokiam nors teiginiui *turi ištirti visus tikimybės pagrindus* ir pažiūrėti, ar yra daugiau „už", ar „prieš" kokį nors tikėtiną teiginį, ir tik deramai visa tai pasvėręs atmesti arba pripažinti jį, išsakydamas savo daugiau ar mažiau tvirtą sutikimą priklausomai nuo to, kurioje pusėje yra stipresni tikimybės pagrindai. Pateiksiu pavyzdį.

Jeigu aš matau ledu vaikščiojantį žmogų, tai jau ne *tikimybė,* tai — žinojimas; tačiau jeigu kas nors man sako, kad Anglijoje šiaurios žiemos viduryje matė žmogų, vaikščiojantį šalčio sustingdytu vandeniu, tai taip atitinka įprastinius stebėjimus, kad pati dalyko prigimtis skatina mane su tuo sutikti, jeigu tik šio fakto pranešimas nekelia kokių nors akivaizdžių įtarimų. Tačiau jeigu tas pats būtų pasakyta tropikuose gimusiam žmogui, niekada anksčiau šito nemačiusiam ir negirdėjusiam apie tokius dalykus, tai tikimybė visiškai remiasi liudijimu; jeigu pasakotojų bus daugiau, jeigu jais bus labiau pasitikima ir jie nebus suinteresuoti kalbėti priešingai tiesai, šiuo faktu bus daugiau ar mažiau tikima. Nors žmogui, kurio patyrimas visada buvo visiškai priešingas ir kuris niekada negirdėjo nieko pa-

našaus, net visiškai nesuterštas liudytojo vardas vargu ar sukels pasitikėjimą. Taip atsitiko vienam Olandijos pasiuntiniui: jis pasakojo Siamo karaliui apie Olandijos ypatumus, kuriais šis domėjosi, ir, be kitų dalykų, pasakė jam, kad jo šalyje vanduo kartais šaltu oru pasidaro toks kietas, jog žmonės vaikščioja juo ir jog jis išlaikytų dramblį, jeigu tik jų čia būtų. Karalius jam atitarė: „Iki šiol aš tikėjau keistais dalykais, kuriuos man pasakojai, nes laikiau tave sveiko proto ir doru žmogumi, tačiau dabar esu tikras, kad tu meluoji".

6. Nuo šių pagrindų priklauso bet kokio teiginio *tikimybė;* teiginys pats savaime yra daugiau ar mažiau tikėtinas priklausomai nuo to, ar jį daugiau, ar mažiau atitinka ar neatitinka mūsų pažinimo panašumas, mūsų stebėjimų tikrumas, patyrimo dažnumas ir pastovumas, liudijimų skaičius ir patikimumas. Aš pripažįstu, kad yra dar vienas, kuris pats savaime nėra tikras *tikimybės* pagrindas, tačiau dažnai naudojamas kaip toks, ir žmonės paprastai juo vadovaujasi pritardami arba nepritardami ir pasikliauja juo labiau nei kuo kitu, — tai yra *kitų nuomonė;* tačiau nėra kito dalyko, kuriuo būtų taip pavojinga pasikliauti, kuris galėtų taip suklaidinti, nes melo ir suklydimų žmonėse daugiau negu tiesos ir žinojimo. Ir jeigu kitų žmonių, kuriuos mes pažįstame ir gerai vertiname, nuomonės ir įsitikinimai yra pagrindas sutikti, žmonės turi pagrindą būti stabmeldžiais Japonijoje, musulmonais Turkijoje, popiežininkais Ispanijoje, protestantais Anglijoje ir liuteronais Švedijoje. Tačiau apie šį klaidingą sutikimo pagrindą aš dar turėsiu progą pakalbėti plačiau kitoje vietoje.

Šešioliktas skyrius

APIE PRITARIMO LAIPSNIUS

1. Ankstesniame skyriuje mūsų išdėstyti tikimybės pagrindai yra ne tik tas pamatas, kuriuo grindžiamas mūsų *pritarimas,* bet ir matas, su kuriuo yra arba turi būti *derinami* įvairūs pritarimo laipsniai; mes turime tik atkreipti dėmesį į tai, jog kad ir kokie būtų tikimybės pagrindai, jie veikia mūsų tiesos ieškantį ir siekiantį teisingai spręsti intelektą tiek, kiek jie pasireiškia, bent jau intelekto pirmojo sprendimo ar tyrinėjimo atveju. Aš pripažįstu, kad žmonių *pritarimas* nuomonėms, kurias jie turi ir kurių tvirtai laikosi pasaulyje, ne visuomet grindžiamas realia priežasčių, kurios iš pradžių jiems buvo svarbiausios, apžvalga: net žmonėms, turintiems puikią atmintį, daugeliu atvejų beveik neįmanoma, o daugeliu atvejų labai sunku prisiminti visus argumentus, kurie, deramai išnagrinėti, paskatino juos pasirinkti šiuo klausimu vieną ar kitą pusę. Pakanka, kad jie vieną kartą kiek įmanydami kruopščiau ir sąžiningiau išnagrinėjo klausimą, kad gilinosi į visas smulkmenas, jų supratimu, galėjusias kiek nors nušviesti klausimą, ir kaip galėdami geriau pateikė viso liudijimo apyskaitą; taigi tokiu išsamiu ir tiksliu tyrimu, koks tik jiems įmanomas, kartą nustatę, kurioje pusėje išryškėjo tikimybė, jie išsaugo šią išvadą atmintyje kaip jų atrastą tiesą ir ateityje pasitenkina savo atminties liudijimu, kad ši nuomonė remiantis argumentais, kuriuos jie kartą įžvelgė, nusipelno tokio *pritarimo laipsnio,* kokį jie jai teikia.

2. Tai viskas, ką gali padaryti didžioji dalis žmonių, derindama savo *nuomones* ir sprendimus, jeigu tik kas

nors nepareikalaus, kad jie tiksliai išlaikytų atmintyje visus su kokia nors tikėtina tiesa susijusius argumentus, be to, tokia pačia tvarka ir nuoseklia išvadų seka, kaip jie anksčiau juos pateikė arba matė (kartais argumentų vienu vieninteliu klausimu pakanka užpildyti didžiuliam tomui), nes kitaip jiems reikės kasdien nagrinėti argumentus, susijusius su kiekviena jų priimama nuomone, — ir viena, ir kita yra neįmanoma. Todėl šiuo atveju *žmonės* neišvengiamai turi pasikliauti atmintimi ir būti *įsitikinę įvairiomis nuomonėmis, kurias paremiančių argumentų šiuo momentu nėra jų mintyse* ir kurių šiuo momentu jie galbūt negali atgaminti. Be šito didžioji dalis žmonių turėtų būti arba dideli skeptikai, arba kas akimirką keisti savo nuomonę ir sutikti su kiekvienu, kuris neseniai išnagrinėjo klausimą ir pateikia jiems argumentus, kuriems jie dėl atminties spragų negali iškart paprieštarauti.

3. Aš negaliu nepripažinti, kad žmonių *ištikimybė* savo *ankstesniems sprendimams* ir atkaklus anksčiau padarytų išvadų laikymasis dažnai lemia begalinį užsispyrimą klaidų ir suklydimų atžvilgiu. Tačiau jie klysta ne todėl, kad pasikliauja atmintimi dėl to, apie ką anksčiau sprendė teisingai, bet todėl, kad jie nusprendė pirmiau negu nuodugniai ištyrė. Argi mes nematome, kad daugybė (o galbūt ir didžioji dalis) žmonių mano padarę teisingus sprendimus apie įvairius dalykus, ir tik todėl, kad jie niekada nemanė kitaip? Kad jie įsivaizduoja teisingai nusprendę tik todėl, jog niekada nesuabejojo savo nuomonėmis ir niekada jų netyrinėjo? Iš tiesų tai reiškia manyti, jog jie teisingai nusprendė todėl, kad apskritai niekada nesprendė; ir vis dėlto kaip tik šie žmonės atkakliausiai laikosi savo nuomo-

nių, apskritai karščiausiai ir tvirčiausiai savo dogmų laikosi tie žmonės, kurie mažiausiai jas ištyrė. Jeigu mes kartą ką nors sužinome, esame tikri, kad taip yra, ir galime būti ramūs, kad nėra jokių slaptų, neatskleistų argumentų, kurie gali sugriauti mūsų žinojimą arba sukelti abejonių dėl jo. Tačiau tikimybės klausimais mes ne visada galime būti tikri, kad turime prieš akis visus atskirus atvejus, kaip nors susijusius su klausimu, ir kad nėra likę dar nepastebėtų įrodymų, kurie gali perkelti tikimybę į kitą pusę ir nusverti viską, kas šiuo metu, kaip atrodo, teikia mums persvarą. Ar atsiras žmogus, turintis tiek laisvo laiko, kantrybės ir priemonių, kad surinktų į krūvą visus argumentus, susijusius su dauguma jo nuomonių, ir nedvejodamas galėtų padaryti išvadą, jog jo požiūris yra aiškus ir visapusiškas ir jog nėra nieko daugiau, kuo jis galėtų remtis, kad geriau pažintų? Ir vis dėlto mes privalome pasirinkti vieną arba kitą pusę. Mūsų elgsena gyvenime ir mūsų svarbiausių reikalų tvarkymas nepakenčia atidėliojimo, nes daugiausia priklauso nuo nulemto mūsų sprendimo tais klausimais, kuriais mes negalime įgyti tikro ir įrodymu pagrįsto pažinimo, tačiau būtinai turime pasirinkti vieną arba kitą pusę.

4. Kadangi dėl to jei ne visi, tai bent dauguma žmonių neišvengiamai laikosi įvairių *nuomonių* neturėdami tikrų ir neabejotinų jų teisingumo įrodymų, o savo ankstesnių įsitikinimų atsisakymas ir atsižadėjimas tuoj pat, kai tik pateikiamas argumentas, kurio jie negali iškart atremti ir parodyti jo nepakankamumą, užtraukia žmonėms pernelyg sunkius kaltinimus nemokšiškumu, lengvabūdiškumu arba kvailumu, tai, man regis, visi žmonės, *turėdami įvairias nuomones,* turėtų

išsaugoti *taiką* ir *draugiškumą* ir atlikti bendras žmoniškumo priedermes, nes būtų neprotinga tikėtis, kad kas nors mielai ir nuolankiai atsisakys savo nuomonės ir priims mūsų aklai nusilenkdamas autoritetui, kurio žmogaus intelektas nepripažįsta. Juk kad ir kaip dažnai intelektas klystų, jis gali vadovautis tik samprotavimu ir negali aklai paklusti kito valiai ir diktatui. Jeigu žmogus, kurį jūs norite palenkti prie savo nuomonės, prieš sutikdamas analizuoja, jūs turite leisti jam dar kartą peržiūrėti viską laisvalaikiu ir, prisiminus visa tai, kas išsitrynė iš jo intelekto, ištirti visus atskirus atvejus ir įsitikinti, kuri pusė turi pranašumų; ir jeigu mūsų argumentai neatrodys jam pakankamai svarūs, kad jis iš naujo užsikrautų tokį sunkų darbą, tai juk kaip tik taip ir mes elgiamės panašiu atveju, ir mes patys įsižeistume, jeigu kiti mums nurodinėtų, kokius klausimus mes turime nagrinėti. O jeigu žmogus priima nuomones pasikliaudamas jomis, kaip mes galime įsivaizduoti, kad jis atsižadės tų įsitikinimų, kuriuos laikas ir įprotis taip įtvirtino jo intelekte, jog jis laiko juos savaime akivaizdžiais ir neginčijamai tikrais arba mano juos esant įspaudais, gautais iš paties Dievo arba jo siųstų žmonių? Sakau, kaip mes galime tikėtis, kad šitaip įtvirtintų nuomonių bus atsisakyta dėl pašaliečio arba priešo argumentų ar autoriteto, ypač jeigu kyla įtarimas, kad jis yra suinteresuotas arba turi kokių nors užmačių, kaip visada būna, kai žmonės mano, kad su jais blogai elgiamasi? Mes gerai padarysime, jeigu būsime atlaidūs nežinojimui ir sieksime pašalinti jį švelniai ir mandagiai šviesdami, ir iškart nežiūrėsime į kitus blogai, kaip į užsispyrusius ir sugedusius, dėl to, kad jie nenori atsisakyti savo nuomo-

nės ir priimti mūsų nuomonę arba bent jau tą, kurią norime jiems primesti, juolab kad daugiau negu tikėtina, jog mes ne mažiau užsispyrę nepriimti kai kurių jų nuomonių. Kur tas žmogus, kuris turi neginčijamus liudijimus, kad visa, ko jis laikosi, yra teisinga, arba kad visa, ką jis smerkia, yra klaidinga, arba gali pasakyti, kad nuodugniai ištyrė visas savo ar kitų žmonių nuomones? Dėl mūsų veiksmų nepastovumo ir mūsų aklumo būtinybė tikėti nežinant, dažnai teturint labai menką pagrindą, turėtų paskatinti mus labiau stengtis ir rūpintis šviestis patiems negu priversti kitus. Bent jau tie, kurie nuodugniai iki galo neištyrė visų savo įsitikinimų, turi prisipažinti, kad jie negali nurodinėti kitiems ir neturi pagrindo primesti kitiems kaip tiesos, kuria reikia tikėti, to, ko jie patys neištyrė ir nepasvėrė argumentų už tikimybę, kuriais remdamiesi jie turi tai priimti arba atmesti. Tie, kurie sąžiningai ir teisingai ištyrė visas tas doktrinas, kurias išpažįsta ir kuriomis vadovaujasi, ir taip įveikė visas abejones dėl jų, turi didesnę teisę reikalauti, kad kiti jais sektų; tačiau tokių žmonių yra taip mažai ir jie randa tiek nedaug pagrindo būti autoritetais savo nuomonių atžvilgiu, kad iš jų negalima tikėtis jokio įžūlumo ir valdingumo; yra pagrindo manyti, kad jeigu žmonės patys būtų labiau išsimokslinę, jie mažiau kibtų prie kitų.

5. Tačiau grįžkime prie pritarimo pagrindų ir įvairių jo laipsnių; reikia pažymėti, kad teiginiai, kuriuos priimame remdamiesi *tikimybe*, yra *dviejų rūšių:* jie susiję arba su kokių nors atskirų daiktų egzistavimu, arba, kaip paprastai sakoma, su faktu, kurį žmogus gali paliudyti, jeigu jį pastebėjo; arba jie susiję su dalykais,

kurie, būdami neprieinami mūsų juslėms, negali būti taip paliudyti.

6. Dabar apie *pirmąją* rūšį, t.y. apie *atskirą faktą*.

Pirma, jeigu kokį nors atskirą dalyką, kaip rodo mūsų ir kitų nuolatiniai stebėjimai panašiais atvejais, patvirtina visų jį mininčių pranešimai, mes pripažįstame jį taip lengvai ir remiamės juo taip tvirtai, tarsi jis būtų tikrai žinomas; mes samprotaujame ir veikiame tiek mažai abejodami juo, tarsi jis būtų visiškai įrodytas. Antai jeigu visi anglai, kuriems pasitaikė proga kalbėti apie tai, teigtų, kad praėjusi žiema Anglijoje buvo šalta arba kad vasarą čia matė kregždutes, aš manau, dėl to kiltų tiek pat mažai abejonių, kaip ir dėl to, kad septyni ir keturi yra vienuolika. Todėl pirmasis ir *aukščiausias tikimybės laipsnis* yra tada, kai visų žmonių visais laikais, kiek tai gali būti žinoma, bendras sutikimas sutampa su žmogaus nuolatiniu ir neklystamu patyrimu panašiais atvejais ir taip patvirtina atskiro fakto, nurodyto sąžiningų liudytojų, teisingumą; tokios yra visos nustatytos kūnų sandaros bei savybės ir dėsningas priežasčių ir padarinių ryšys įprastinėje gamtos tvarkoje. Tai mes vadiname įrodymu remiantis pačių daiktų prigimtimi. Juk tai, ką mūsų pačių ir kitų žmonių nuolatiniai stebėjimai rodo nuolat vykstant tuo pačiu būdu, mes pagrįstai laikome nekintamų ir dėsningų priežasčių padariniais, nors šios priežastys ir neprieinamos mūsų pažinimui. Pavyzdžiui, kadangi teiginiai, kad ugnis šildo žmogų, lydo šviną ir pakeičia medžio ar medžio anglies spalvą ar tankį, kad geležis skęsta vandenyje ir plūduriuoja gyvsidabryje, ir kiti panašūs teiginiai apie atskirus faktus atitinka mūsų nuolatinį patyrimą visada, kai mes susiduriame su šiais daly-

kais, ir apie juos paprastai kalbama (kai juos mini kiti) kaip apie nuolat šitaip vykstančius dalykus ir todėl niekieno neginčijamus, tai mes negalime abejoti, kad pasakojimas, teigiantis, jog toks dalykas atsitiko, arba teigimas, jog jis vėl vyks tokiu pačiu būdu, yra visiškai teisingas. Tokios *tikimybės* taip priartėja prie *tikrumo,* kad taip absoliučiai valdo mūsų mintis ir taip visiškai veikia mūsų veiksmus, kaip pats akivaizdžiausias įrodymas; viso to, kas susiję su mumis, atžvilgiu mes matome labai mažą skirtumą tarp jų ir tikro pažinimo arba nematome jokio; jomis grindžiamas tikėjimas virsta *įsitikinimu.*

7. *Antra, kitas tikimybės laipsnis* yra tada, kai remdamasis savo paties patyrimu ir visų kitų apie tai kalbančių sutarimu aš įsitikinu, kad dalykas dažniausiai vyksta taip ir kad šį atskirą jo atvejį patvirtina daug abejonių nekeliančių liudijimų: pavyzdžiui, istorija pateikia tokias žinias apie visų laikų žmones ir mano paties patyrimas, kiek aš turėjau progos stebėti, patvirtina, kad daugumai žmonių asmeninė nauda svarbiau už bendrą. Jeigu visi istorikai, rašantys apie Tiberijų[20], sako, kad taip elgėsi ir Tiberijus, tai yra labai įtikima. Ir šiuo atveju mūsų pritarimas turi pakankamą pagrindą pasiekti tokį laipsnį, kurį galime pavadinti *patikėjimu.*

8. *Trečia,* dėl dalykų, kurie gali vykti ir vienaip, ir kitaip, pavyzdžiui, kad paukštis skrido į tą ar kitą pusę, kad griaustinis nugriaudėjo iš dešinės ar iš kairės ir t.t., kai kokį nors atskirą faktą patvirtina sutampantys įtarimų nekeliančių liudytojų liudijimai, mūsų pritarimas taip pat yra neišvengiamas. Tokie yra teiginiai, kad Italijoje yra Romos miestas, kad maždaug prieš 1700 metų ten gyveno žmogus, vardu Julijus Cezaris,

kad jis buvo karvedys, kad jis nugalėjo mūšyje kitą karvedį, vardu Pompėjus[21]. Nors dalykų prigimtyje nėra nieko nei už, nei prieš šiuos teiginius, tačiau kadangi apie juos pasakoja patikimi istorikai ir nė vienas rašytojas jų neneigia, žmogus negali jais netikėti ir abejoti jais gali tiek pat mažai, kaip ir savo paties pažįstamo egzistavimu ir veiksmais, kurių liudininkas yra jis pats.

9. Kol kas sekasi palyginti lengvai. Tokiais pagrindais grindžiama tikimybė pasižymi tokiu akivaizdumu, kad ji natūraliai lemia sprendimą ir palieka mums tiek pat mažai laisvės tikėti ar netikėti, kaip įrodymas — žinoti ar nežinoti. Sunkumų iškyla tada, kai liudijimai prieštarauja įprastiniam patyrimui ir kai istorijos ir liudytojų pranešimai nesiderina su įprastiniu gamtos vyksmu arba vienas su kitu: kaip tik čia, norint padaryti teisingą sprendimą ir suderinti pritarimą su skirtingu dalyko akivaizdumu ar tikimybe, kuri didėja ir mažėja priklausomai nuo to, ar šie du pasitikėjimo pagrindai — bendras panašių atvejų stebėjimas ir atskiri šio paskiro atvejo liudijimai — paremia ar prieštarauja jai, reikalingas stropumas, dėmesys ir tikslumas. Čia galima tokia liudytojų prieštaringų stebėjimų, aplinkybių, pranešimų, skirtingų ypatybių, charakterių, ketinimų, apsirikimų ir t.t. įvairovė, kad įvairių žmonių pritarimo laipsnių neįmanoma apibendrinti griežtomis taisyklėmis. Apskritai galima pasakyti tik viena — kadangi argumentai ir motyvai *pro* ir *con*[22], deramai juos ištyrus ir gerai pasvėrus kiekvieną atskirą aplinkybę, kiekvienam atrodo daugiau ar mažiau nusveriantys į vieną ar kitą pusę, jie gali sukelti tokias skirtingas intelekto nuostatas, kurias mes vadiname *tikėjimu, prielaida,*

spėjimu, abejone, dvejojimu, nepasitikėjimu, netikėjimu ir t.t.

10. Tai susiję su *pritarimu* tais klausimais, kur naudojamasi liudijimu; manau, čia bus ne pro šalį atkreipti dėmesį į vieną Anglijos teisės normą — kad nors patvirtinta dokumento kopija yra geras įrodymas, tačiau kopijos kopija, kad ir kokių patikimų liudytojų kuo geriausiai patvirtinta, teisme negali būti pripažįstama kaip įrodymas. Šiai normai visuotinai pritariama kaip protingai ir atitinkančiai išmintį ir atsargumą, kuris reikalingas tiriant svarbias tiesas, ir aš dar niekada negirdėjau ją smerkiant. Jeigu tokia praktika galima sprendžiant apie tai, kas yra teisinga ir kas neteisinga, tai iš jos išplaukia, kad kuo liudijimas yra toliau nuo pradinės tiesos, tuo jis turi mažiau įrodomosios galios. Pradine tiesa aš vadinu paties daikto buvimą ir egzistavimą. Patikimas žmogus, laiduojantis, kad pažįsta šį daiktą, yra geras įrodymas; tačiau jeigu kitas žmogus, toks pat patikimas, liudija apie daiktą remdamasis kito pranešimu, jo liudijimas yra silpnesnis; trečiasis, patvirtinantis gandą remdamasis gandu, turi dar mažesnę reikšmę. Taigi *perduodamų tiesų atveju kiekvienas tolesnis žingsnis susilpnina įrodymo galią;* per kuo daugiau rankų nuosekliai pereina tai, kas perduodama, tuo mažiau išlieka galios ir akivaizdumo. Į tai man atrodė būtina atkreipti dėmesį, nes matau, jog kai kurie žmonės paprastai elgiasi priešingai — jie mano, kad sendamos nuomonės įgyja daugiau galios ir tai, kas prieš tūkstantį metų protingam žmogui, pirmojo liudijimo amžininkui, atrodė apskritai tikėtina, dabar primygtinai pateikiama kaip tikra ir visiškai neabejotina tik todėl, kad nuo to laiko, remdamiesi jo žodžiais, šitai vie-

nas po kito pakartojo įvairūs žmonės. Tuo pagrindu iš pat pradžių akivaizdžiai klaidingi arba gana abejotini teiginiai pagal apverstą tikimybės taisyklę imami laikyti tikromis tiesomis, o teiginiai, kurie, išgirsti iš jų pirmųjų autorių lūpų, nekėlė arba nenusipelnė didelio pasitikėjimo, ilgainiui tampa gerbiami ir pateikiami kaip neginčijami.

11. Nenorėčiau, kad manytų, jog aš čia sumenkinu *istorijos* gerą vardą ir naudą: daugeliu atvejų ji yra vienintelis mūsų žinių šaltinis, iš jos mes gauname didžiąją dalį naudingų tiesų, pasižyminčių įtikinamu akivaizdumu. Mano manymu, nėra nieko vertingesnio už antikos dokumentus; norėčiau, kad turėtume jų daugiau ir mažiau sugadintų. Tačiau pati tiesa verčia mane sakyti, kad jokia *tikimybė* negali pakilti aukščiau už savo pirmapradį šaltinį. Kas neturi jokio kito įrodymo, išskyrus vienintelį tik vieno liudytojo liudijimą, turi atsilaikyti arba atkristi remiantis tik šiuo liudijimu, nesvarbu, ar jis geras, ar blogas, ar nei toks, nei toks; ir nors vėliau jį vienas po kito minėtų šimtai kitų žmonių, dėl to jis anaiptol neįgytų didesnės galios, bet pasidarytų silpnesnis. Aistra, nauda, neapdairumas, klaidingas prasmės supratimas ir tūkstančiai atsitiktinių priežasčių ir kaprizų, veikiančių žmogaus intelektą (jų atskleisti neįmanoma), gali paskatinti žmogų klaidingai perteikti kito žodžius ar jų prasmę. Kas bent kiek gilinosi į citatas iš rašytojų kūrinių, negali abejoti tuo, kad jos nevertos didelio pasitikėjimo, kai trūksta originalų, vadinasi, kad citatų citatomis galima pasikliauti dar mažiau. Iš tikrųjų tai, kas kadaise buvo teigiama turint menką pagrindą, niekada ateityje negali įgyti didesnio svarumo dėl to, kad buvo daug kartų pakarto-

ta. Kuo tai toliau nuo savo šaltinio, tuo mažiau yra pagrįsta ir paskutinio tai pakartojusio lūpose ar raštuose turi mažesnę galią negu to, iš kurio šis tai perėmė.

12. Iki šiol mes minėjome tik tokias tikimybes, kurios susijusios su faktais ir tokiais dalykais, kuriuos galima stebėti ir paliudyti. Yra dar kita rūšis, kurios *atžvilgiu* žmonės priima nuomones su įvairiu pritarimo laipsniu, nors patys *dalykai* yra tokie, kad *jie neprieinami mūsų juslėms ir todėl negali būti paliudyti*. Tokie yra: 1) šalia mūsų egzistuojančių baigtinių nematerialių esybių, tokių kaip dvasios, angelai, velniai ir t.t., egzistavimas, prigimtis ir veikla. Arba materialių daiktų, kurių mūsų juslės negali pastebėti arba dėl jų mažumo, arba dėl nutolimo nuo mūsų, egzistavimas — pavyzdžiui, jeigu planetose arba kitose beribės visatos vietose egzistuotų augalai, gyvūnai ir protingi gyventojai. 2) Veikimo būdas, būdingas didžiajai daliai gamtos reiškinių, — mes matome juslėmis suvokiamus padarinius, tačiau nežinome jų priežasčių ir nesuprantame, kokiais būdais jie sukuriami. Mes matome, kad gyvūnai gimsta, maitinasi ir juda, kad magnetas traukia geležį, kad žvakės dalelės tolydžio tirpsta, virsta liepsna ir teikia mums šviesą ir šilumą. Šiuos ir panašius padarinius mes matome ir žinome, tačiau galime tik spėti ir kurti tikėtinas prielaidas, kokios priežastys veikia ir kaip jos sukelia šiuos padarinius. Šie ir panašūs reiškiniai nepatenka į žmogaus juslių akiratį, negali būti jų ištirti ar kieno nors paliudyti, todėl jie gali atrodyti daugiau ar mažiau tikėtini tik priklausomai nuo to, ar jie daugiau, ar mažiau atitinka mūsų intelekte įsigalėjusias tiesas, kiek jie suderinami su kitomis

mūsų pažinimo ir stebėjimo sritimis. *Analogija* šiais klausimais yra vienintelė mūsų paspirtis, ji viena mums teikia visus tikimybės pagrindus. Pavyzdžiui, matydami, kad vien tik stipriai trinant vienas į kitą du kūnus atsiranda šiluma, o dažnai ir ugnis, mes turime pagrindą manyti, kad tai, ką mes vadiname šiluma ir ugnimi, yra nepastebimų smulkių degančios medžiagos dalelių smarkus judėjimas; panašiai matydami, kad įvairiai lūžtant spinduliams permatomuose kūnuose mūsų akys regi įvairias spalvas ir kad skirtingas įvairių kūnų, pavyzdžiui, aksomo, muaro ir t.t., paviršiaus dalelių išsidėstymas sukelia tą patį, mes manome, jog yra tikėtina, kad kūnų spalva ir blizgesys yra ne kas kita, kaip skirtingas jų smulkių ir nepastebimų dalelių išsidėstymas ir šviesos laužimas. Antai matydami, kad visos kūrinijos dalys, kurias žmogus gali stebėti, yra nuosekliai susijusios viena su kita, kad tarp jų nėra didelių arba pastebimų spragų visoje toje didžiulėje daiktų įvairovėje, kurią mes matome pasaulyje, — šie daiktai yra taip glaudžiai susiję vienas su kitu, kad nelengva surasti įvairių esinių klasių ribas, — mes turime pagrindą manyti, kad daiktai kyla į aukštesnes tobulumo pakopas tokiais nuosekliais žingsniais. Sunku pasakyti, kur prasideda tai, kas suvokiama juslėmis ir protinga, ir kur baigiasi tai, kas nesuvokiama juslėmis ir neprotinga; ir kas yra toks įžvalgus, kad tiksliai nustatytų, kuri gyvų būtybių rūšis yra žemiausia ir kuri negyvų daiktų rūšis yra pirmoji? Kiek mes galime matyti, daiktai mažėja ir didėja, kaip ir taisyklingo kūgio dydis — tarp jo vienas nuo kito nutolusių skersmenų ilgių yra akivaizdus skirtumas, tačiau jis vos įžiūrimas tarp susiliečiančių aukštesniojo ir žemesniojo

skersmenų. Tarp kai kurių žmonių ir kai kurių gyvūnų yra didžiulis skirtumas, tačiau jeigu mes palygintume kai kurių žmonių ir kai kurių gyvulių intelektus ir sugebėjimus, pamatysime tokį mažą skirtumą, kad bus sunku pasakyti, ar žmogaus intelektas yra aiškesnis ar didesnis. Kartoju — matant tokį laipsnišką ir tolygų leidimąsi žemyn tose kūrinijos dalyse, kurios yra žemesnės už žmogų, pagal analogijos taisyklę gali atrodyti tikėtina, kad taip pat yra ir su tais dalykais, kurie aukštesni už žmogų ir neprieinami mūsų stebėjimui, ir kad esama įvairių protingų būtybių klasių, pranokstančių mus įvairiais tobulumo laipsniais ir pakylančių iki begalinio kūrėjo tobulumo nuosekliais žingsniais, per labai menkus skirtumus. Ši tikimybės rūšis, kuri yra geriausias vadovas atliekant protingus bandymus ir kuriant hipotezes, taip pat yra naudinga ir svarbi; apdairiai samprotaudami pagal analogiją mes dažnai atrandame tiesas ir naudingus dalykus, kurie priešingu atveju būtų likę paslėpti nuo mūsų.

Septynioliktas skyrius

APIE PROTĄ

1. Anglų kalboje *žodis* „protas" (reason) *turi įvairių reikšmių:* kartais jis reiškia teisingus ir aiškius principus, kartais — aiškias ir teisingas šių principų išvadas, o kartais — priežastį, ypač galutinę priežastį. Tačiau čia aš jį nagrinėsiu visiškai kitokia reikšme — ta reikšme, kai jis žymi žmogaus sugebėjimą, tą sugebėjimą, kuriuo jis, kaip manoma, skiriasi nuo gyvulių ir akivaizdžiai juos pranoksta.

2. Jeigu bendras pažinimas, kaip buvo parodyta, yra mūsų pačių *idėjų* atitikimo ar neatitikimo suvokimas, o visų šalia mūsų esančių daiktų egzistavimo pažinimą (išskyrus tik Dievą, kurio buvimą kiekvienas gali tikrai pažinti ir įrodyti sau remdamasis savo paties egzistavimu) galima įgyti tik per jusles, ar lieka vietos taikyti kokį nors kitą sugebėjimą, išskyrus išorinę juslę ir vidinį suvokimą? Kam reikalingas protas? Daug kam: plėsti mūsų pažinimui ir reguliuoti mūsų pritarimui, nes jis susijęs ir su žinojimu, ir su nuomone, būtinas ir padeda visiems kitiems mūsų intelektiniams sugebėjimams ir iš tiesų apima du iš jų — *įžvalgumą* ir *išprotavimą* (illation). Pirmuoju jis atranda tarpines *idėjas*, o antruoju taip jas išdėsto, kad kiekvienoje grandinės grandyje atskleistų ryšį, susiejantį kraštinius narius, ir tarsi atvertų akims ieškomąją tiesą; būtent tai mes vadiname *išprotavimu*, arba *išvada*, ir tai yra ne kas kita, kaip *idėjų* ryšio kiekvienoje dedukcijos pakopoje suvokimas, — taip intelektas įžvelgia arba tikrą kokių nors dviejų *idėjų* atitikimą ar neatitikimą, kaip įrodymo atveju, kai jis įgyja žinojimą, arba jų tikėtiną ryšį, kuriuo remdamasis jis pritaria arba susilaiko nuo pritarimo, kaip yra nuomonės atveju. Juslė ir intuicija gali labai nedaug. Didžioji mūsų pažinimo dalis priklauso nuo dedukcijos ir tarpinių *idėjų*, ir tais atvejais, kai mes esame priversti pakeisti žinojimą pritarimu ir laikyti teiginius teisingais nebūdami tuo tikri, turime surasti, ištirti ir palyginti jų tikimybės pagrindus. Abiem šiais atvejais sugebėjimas, kuris suranda priemones ir teisingai jas taiko, kad pirmuoju atveju atskleistų tikrumą, o antruoju — tikimybę, yra tai, ką mes vadiname protu. Juk kaip protas suvokia

būtiną ir neabejotiną visų *idėjų* ar argumentų tarpusavio ryšį kiekvienoje žinojimą suteikiančio įrodymo pakopoje, taip jis suvokia ir tikėtiną visų *idėjų* ar argumentų tarpusavio ryšį kiekvienoje samprotavimo, su kuriuo, jo manymu, reikia sutikti, pakopoje. Tai yra žemiausioji to, ką teisingai galima pavadinti protu, pakopa. Juk kur intelektas nesuvokia šio tikėtino ryšio, kur jis neįžvelgia, ar yra koks nors ryšys, ar ne, ten žmonių nuomones suformuoja ne proto sprendimas ar išvada, bet visiškas atsitiktinumas, kai intelektas plaukia kaip papuola, nesirinkdamas ir be krypties.

3. Taigi mes galime aptarti šias *keturias proto veiksmų pakopas:* pirmoji ir aukščiausioji yra argumentų išaiškinimas ir suradimas; antroji yra teisingas ir metodiškas jų sutvarkymas ir išdėstymas aiškia ir derama tvarka, kad jų ryšys ir galia būtų aiškūs ir lengvai suvokiami; trečioji yra jų ryšio suvokimas, o ketvirtoji — teisingos išvados padarymas. Šias įvairias pakopas galima pastebėti kiekviename matematiniame įrodyme: viena yra suvokti dalių ryšį, kai įrodymas yra sudarytas kito, kita — suvokti išvados priklausomybę nuo visų dalių, trečia — pačiam sudaryti aiškų ir tikslų įrodymą ir visai kas kita — pačiam pirmam surasti tas tarpines *idėjas* arba argumentus, iš kurių susideda įrodymas.

4. Yra dar vienas su protu susijęs dalykas, kurį aš norėčiau aptarti, — ar *silogizmas* yra tinkamiausias proto įrankis ir naudingiausias šio sugebėjimo reiškimosi būdas, kaip paprastai manoma. Abejonių man kyla dėl tokių priežasčių.

Pirma, silogizmas tarnauja mūsų protui tik vienoje iš minėtųjų jo pakopų — parodyti argumentų ryšiui

kokiu nors vienu atveju, ir tik tiek; tačiau tam silogizmas neturi didelės reikšmės, nes ir be jo intelektas gali suvokti egzistuojantį ryšį taip pat lengvai, o gal ir geriau.

Jeigu mes stebėsime savo intelekto veiksmus, pamatysime, kad geriausiai ir aiškiausiai samprotaujame tada, kai tik stebime motyvų ryšį, nepajungdami savo minčių jokiai silogizmo taisyklei. Todėl galime įsitikinti, kad daugelis žmonių, nemokančių sudaryti silogizmo, samprotauja nepaprastai aiškiai ir teisingai. Kas pasidairys po daugelį Azijos ir Amerikos sričių, pamatys, kad žmonės ten, ko gero, samprotauja taip pat, kaip ir jis, nors jie niekada negirdėjo apie silogizmą ir nė vieno argumento negali įsprausti į jo formas; mano manymu, vargu ar kas nors samprotaudamas pats sau sudarinėja silogizmus. Tiesa, silogizmas naudojamas tada, kai reikia surasti klaidingą išvadą, slypinčią retorinėse įmantrybėse ar sumaniai paslėptą sklandžiame periode, ir, nutraukus nuo nesąmonės sąmojo ir puikios kalbos skraistę, parodyti jos nuogą bjaurumą. Tačiau tokio padriko samprotavimo silpnumą ar klaidingą išvadą silogizmas dėl savo dirbtinės formos parodo tik tiems, kurie nuodugniai išstudijavo *modusus* ir *figūras* ir taip ištyrė įvairius trijų teiginių sujungimo būdus, kad žino, kuriuos iš jų naudojant ir kokiu pagrindu tikrai gaunama teisinga išvada, o kuriuos — ne. Aš sutinku, jog visi, kas taip gerai ištyrė *silogizmą,* kad supranta, dėl kokios priežasties sujungus teiginius vienu būdu tikrai gaunama teisinga išvada, o kitu — ne, yra tikri dėl išvados, kurią išveda iš premisų pagal pripažintus *modusus* ir *figūras;* tačiau tie, kurie dar neįsigilino į šias formas, nėra tikri, kad silogizmo dėka ši

išvada tikrai išplaukia iš šių premisų: jie tik mano, kad taip yra, aklai tikėdami savo mokytojais ir pasitikėdami šiomis argumentacijos formomis; tačiau tai tėra tik tikėjimas, o ne tikrumas. Taigi, jeigu žmonių, mokančių sudaryti silogizmus, pasaulyje yra labai nedaug, palyginti su tais, kurie šito nemoka, ir jeigu iš tų nedaugelio, kurie mokėsi logikos, tik labai maža dalis neapsiriboja tikėjimu, kad silogizmai, sudaryti pagal pripažintus *modusus* ir *figūras,* pateikia teisingas išvadas, nežinodami, ar taip yra iš tikrųjų; jeigu silogizmus reikia laikyti vieninteliu tinkamu proto įrankiu ir pažinimo priemone, vadinasi, iki Aristotelio niekas nieko nepažino ir negalėjo pažinti protu, ir net atradus silogizmą iš dešimties tūkstančių nerasime nė vieno tokio, kuris tai galėtų.

Tačiau Dievas nebuvo žmonėms toks šykštus, kad sukurtų juos tik dvikojėmis būtybėmis ir paliktų Aristoteliui padaryti juos protingus, t.y. tuos nedaugelį iš jų, kuriuos jis galėjo priversti taip ištirti silogizmų pagrindus, kad jie matytų, jog iš daugiau kaip šešiasdešimties trijų teiginių sujungimo būdų tik maždaug dėl keturiolikos galima būti tikriems, kad išvada yra teisinga, ir kokiu pagrindu šiais nedaugeliu atvejų išvada yra tikra, o kitais — ne. Dievas žmonėms buvo kur kas dosnesnis. Jis davė jiems intelektą, kuris gali samprotauti ir neišmokytas silogizmų sudarymo metodų: ne šiomis taisyklėmis intelektas išmokomas samprotauti, jis turi įgimtą sugebėjimą suvokti savo *idėjų* ryšį ar jo nebuvimą ir gali teisingai jas išdėstyti be tokių glumինančių pakartojimų. Aš sakau šitai anaiptol ne norėdamas sumenkinti Aristotelį, kurį laikau vienu iš didžiausių senovės žmonių, — tik nedaugelis jam prilygo

pažiūrų platumu, minties skvarbumu, įžvalgumu ir sprendimo galia; išradęs argumentacijos formas, įgalinančias parodyti, kad išvada išvesta teisingai, jis labai padėjo kovoti su tais, kurie nesidrovėjo neigti viską. Ir aš mielai pripažįstu, kad visus teisingus samprotavimus galima išreikšti jo silogizmo formomis. Bet vis dėlto aš manau, kad nė kiek nesumenkindamas jo pagrįstai galiu teigti, jog šios formos nėra nei vienintelis, nei geriausias samprotavimo būdas, galintis atvesti prie tiesos tuos žmones, kurie trokšta ją surasti ir siekia kuo geriausiai naudotis protu pažinimui įgyti. Aišku, kad ir jis pats atrado, jog kai kurios formos duoda teisingas išvadas, o kai kurios ne, remdamasis ne pačiomis formomis, bet pirmapradžiu pažinimo būdu, t.y. regimu *idėjų* atitikimu. Pasakykite kaimo poniai, kad pučia pietvakarių vėjas ir oras apniukęs, žada lyti, ir ji lengvai supras, kad jeigu ji vakar karščiavo, tai tokią dieną jai nesaugu išeiti į lauką plonai apsirengus: ji aiškiai mato tikėtiną viso to, t.y. pietvakarių vėjo ir debesų, lietaus, drėgmės, peršalimo, atkritimo ir mirties grėsmės, ryšį nesusiedama šių dalykų dirbtiniais ir gremėzdiškais įvairių silogizmų saitais, supančiojančiais ir suvaržančiais intelektą, kuris be jų greičiau ir aiškiau pereina nuo vienos dalies prie kitos; tikimybė, kurią ji lengvai suvokia remdamasi prigimtine daiktų būkle, būtų visiškai prarasta, jeigu šis argumentas būtų pateiktas moksliškai, pagal modusus ir figūras. Juk tai labai dažnai supainioja ryšį, ir, manau, matematinių įrodymų atveju kiekvienas pastebės, kad jų teikiamas pažinimas greičiausiai ir aiškiausiai įgyjamas be silogizmų.

Išprotavimas laikomas svarbiausiu sugebėjimo mąstyti veiksmu, ir taip yra, kai jis sudarytas teisingai; tačiau intelektas, ar labai trokšdamas išplėsti pažinimą, ar dėl stipraus polinkio puoselėti kartą perimtas nuomones, labai nekantrauja daryti išvadas ir todėl dažnai pernelyg skuba, dar nesuvokęs *idėjų*, kurias turi sujungti kraštiniai terminai, ryšio.

Padaryti išvadą yra ne kas kita, kaip remiantis vienu teiginiu, pateiktu kaip teisingu, išvesti kitą kaip teisingą, t.y. matyti arba tarti tokį dviejų išvestojo teiginio *idėjų* ryšį. Pavyzdžiui, tarkime, kad pateikiamas teiginys „Aname pasaulyje žmonės bus nubausti", ir iš jo išvedamas kitas teiginys „Vadinasi, žmonės gali patys apsispręsti". Dabar reikia išsiaiškinti, ar intelektas šią išvadą padarė teisingai, ar ne; jeigu jis padarė ją suradęs tarpines *idėjas* ir įžvelgęs jų, išdėstytų tinkama tvarka, ryšį, jis elgėsi protingai ir padarė teisingą išvadą. Jeigu jis padarė ją be tokios įžvalgos, tai jis ne tiek padarė tvirtą ar teisingai išsamprotautą išvadą, kiek parodė norįs, kad ji būtų ar būtų laikoma tokia. Tačiau abiem šiais atvejais ne silogizmas atskleidė šias *idėjas* ar parodė jų ryšį: juk jos turi būti surastos ir jų ryšys turi būti suvoktas prieš tai, kai jos gali būti protingai panaudotos *silogizme*, nebent būtų galima teigti, kad *silogizmui* tinka bet kokia *idėja*, neištyrus jos ryšio su kitomis dviem *idėjomis*, kurių atitikimą ji turi parodyti, ir kad ji spėtinai gali būti imama kaip *medius terminus*[23] bet kokiai išvadai įrodyti. Tačiau šito niekas neteigs, nes išvada, kad kraštinės *idėjos* atitinka viena kitą, daroma suvokus tarpinės *idėjos* ir kraštinių *idėjų* atitikimą, todėl kiekviena tarpinė *idėja* visoje grandinėje turi turėti regimą ryšį su tomis dviem, tarp kurių ji

yra, kitaip išvada negali būti išvesta arba padaryta, nes kur kokia nors grandinės grandis yra nutrūkusi ir nebėra ryšio, ten grandinė yra netekusi visos savo galios ir negalima išvesti ar padaryti jokios išvados. Kas minėtame pavyzdyje rodo išvados galią ir, vadinasi, jos pagrįstumą, jeigu ne visų tarpinių *idėjų*, atvedančių prie išvados arba išvestojo teiginio, ryšys? „Žmonės bus nubausti" — „Dievas baudžia" — „bausmė teisinga" — „nubaustieji yra nusidėjėliai" — „jie galėjo pasielgti kitaip" — „laisvė" — „apsisprendimas": šia taip regimai iš eilės sujungtų *idėjų* grandine — kiekviena tarpinė *idėja* atitinka betarpiškai šalia jos iš abiejų pusių esančias *idėjas* — parodomas žmonių ir apsisprendimo *idėjų* ryšys, t.y. teiginys „Žmonės gali patys apsispręsti" yra išvestas iš teiginio „Aname pasaulyje žmonės bus nubausti". Juk čia intelektas, matydamas ryšį tarp *idėjų*, kad *aname pasaulyje žmonės bus nubausti* ir kad *Dievas baudžia*, kad *Dievas baudžia* ir kad *bausmė yra teisinga*, tarp *bausmės teisingumo* ir *kaltės*, tarp *kaltės* ir *valios pasielgti kitaip*, tarp *valios pasielgti kitaip* ir *laisvės*, tarp *laisvės* ir *apsisprendimo idėjų*, mato *žmonių* ir *apsisprendimo* ryšį.

Dabar aš klausiu, ar kraštinių narių ryšys iš šio paprasto ir natūralaus išdėstymo nėra matomas aiškiau negu iš penkių ar šešių *silogizmų* sudėtingų pakartojimų ir painiavos? Turiu atsiprašyti dėl to, kad vadinu tai painiava, tačiau kai kas įtraukia šias *idėjas* į daugelį silogizmų ir paskui teigia, kad jas perstačius, pakartojus ir ištęsus į ilgas dirbtines formas jos pasidaro ne tokios painios ir jų ryšys yra geriau matomas negu tada, kai jos yra išdėstytos ta glausta, natūralia ir paprasta tvarka kaip čia, kai kiekvienas gali jį matyti,

tvarka, kuri turi būti įžvelgta anksčiau, negu jas galima išdėstyti *silogizmų* seka. Juk *silogizmų* tvarką lemia natūrali *idėjų* jungimo tvarka, ir žmogus turi matyti kiekvienos tarpinės *idėjos* ryšį su tomis *idėjomis*, kurias ji sujungia, kad galėtų protingai panaudoti ją *silogizme*. Ir kai visi tie silogizmai bus sudaryti, ir tie, kurie išmano logiką, ir tie, kurie jos neišmano, nė kiek ne geriau įžvelgs argumentacijos galią, t.y. kraštinių *idėjų* ryšį. [Juk tie, kurie gerai neišmano šio meno, nežinodami tikrųjų *silogizmo* formų ir jų pagrindų, negali žinoti, ar jie yra sudaryti iš teisingų *modusų* ir *figūrų* ir iš jų galima padaryti išvadas, ar ne, todėl tos formos, kuriomis jie yra išdėstyti, jiems nė kiek nepadeda, tačiau joms sugriovus natūralią tvarką, iš kurios intelektas gali spręsti apie atitinkamą *idėjų* ryšį, jo išvada tampa kur kas mažiau tikra negu tada, kai jis netaiko šių formų.] Ir patys logikos specialistai prieš sudarydami silogizmą kiekvienos tarpinės *idėjos* ryšį su tomis *idėjomis*, tarp kurių ji yra (nuo kurio priklauso įrodymo galia), mato taip pat gerai, kaip ir sudarę *silogizmą*, arba jie visai jo nemato. Juk *silogizmas* nei parodo, nei sustiprina dviejų betarpiškai sujungtų *idėjų* ryšį, bet tik dėl įžvelgto jų ryšio parodo, koks ryšys yra tarp kraštinių *idėjų*. Tačiau joks silogizmas neparodo ir negali parodyti, koks ryšys šiame silogizme yra tarp tarpinės *idėjos* ir bet kurios iš kraštinių *idėjų*. Tik intelektas suvokia ar gali suvokti šį ryšį, nes *idėjos* yra taip *sugretintos* tik jo nuožiūra, kuriai nė kiek nepadeda ir nieko nepaaiškina atsitiktinė silogistinė forma: ji tik parodo, kad jeigu tarpinė *idėja* atitinka tas *idėjas*, su kuriomis ji betarpiškai siejasi iš abiejų pusių, tai dvi tolimesnės arba, kaip jos vadinamos, *kraštinės idėjos* tikrai atitinka

viena kitą, ir todėl tiesioginis kiekvienos *idėjos* ryšys su tomis *idėjomis*, su kuriomis ji siejasi iš vienos ir iš kitos pusės, nuo kurio priklauso samprotavimo galia, prieš sudarant *silogizmą* matomas taip pat gerai, kaip ir jį sudarius, kitaip tas, kuris sudaro *silogizmą*, niekada negalėtų jo įžvelgti. Kaip jau buvo pažymėta, šis ryšys įžvelgiamas tik akimi arba intelekto suvokimo sugebėjimu, apžvelgiančiu šias *sugretintas idėjas*; jis visada vienodai apžvelgia bet kurias dvi *idėjas*, kai jos yra sujungtos į kokį nors teiginį, nesvarbu, ar šis teiginys yra *didžioji*, ar *mažoji* premisa, ar jis įeina į *silogizmą*, ar ne.

Kokia tada nauda iš *silogizmų*? Aš atsakau: svarbiausią ir didžiausią naudą iš jų turi scholastinės mokyklos, kur žmonėms leidžiama begėdiškai neigti *idėjų* atitikimą, kai jos akivaizdžiai atitinka viena kitą, o šalia mokyklų — tie, kurie naudodamiesi silogizmais išmoko begėdiškai neigti *idėjų* ryšį, kuris akivaizdus net jiems patiems. Tačiau tam, kuris nuoširdžiai ieško tiesos ir neturi kito tikslo, kaip tik ją surasti, nereikia tokių formų, kad priverstų sutikti su išvada: jos teisingumas ir pagrįstumas geriau matomas išdėsčius *idėjas* paprasta ir aiškia tvarka; todėl žmonės, patys ieškodami tiesos, niekada nesinaudoja *silogizmais*, kad įtikintų save [arba kad, mokydami kitus, apšviestų uolius mokinius]. Prieš sudarydami iš *idėjų silogizmą* jie turi įžvelgti tarpinės *idėjos* ryšį su kitomis dviem *idėjomis*, tarp kurių ji yra ir su kuriomis siejasi, kad parodytų jų atitikimą; o kai jie įžvelgia šį ryšį, mato, ar išvada yra gera, ar ne, taigi *silogizmas* atsiranda per vėlai, kad tai nustatytų. Grįždamas prie ankstesnio pavyzdžio, aš klausiu, ar intelektas, svarstydamas teisingumo *idėją* kaip tarpinę *idėją* tarp žmonių nubaudimo ir nubaus-

tųjų kaltės (o šitaip jos neapsvarstęs intelektas negali jos naudoti kaip viduriniojo termino), nemato išvados galios ir stiprumo taip pat aiškiai, kaip ir tada, kai ji pateikta silogizmo forma? Kad parodytume tai labai aiškiu ir lengvu pavyzdžiu, tarkime, jog *animal*[24] yra tarpinė *idėja*, arba *medius terminus*, kuriuo intelektas naudojasi, kad parodytų ryšį tarp *homo* ir *vivens*[25]; aš klausiu, ar intelektas neįžvelgia šio ryšio greičiau ir aiškiau, kai siejančioji *idėja* yra paprastoje ir deramoje vietoje — per vidurį:

Homo — Animal — vivens,

negu esant tokiam painiam išdėstymui:

Animal — vivens — Homo — Animal,

kaip šios *idėjos* pateikiamos silogizme, siekiant parodyti *homo* ir *vivens* ryšį įterpiant žodį *animal?*

Tiesa, net tiesos mylėtojai mano, kad silogizmai yra būtini norint atskleisti suklydimus, dažnai slypinčius įmantriuose, sąmojinguose ar painiuose samprotavimuose. Tačiau paaiškės, kad tai klaida, jeigu turėsime galvoje, kad priežastis, kodėl kartais nuoširdžiai tiesos siekiančius žmones apgauna tokie padriki ir, kaip jie vadinami, retoriniai samprotavimai, yra ta, jog jų vaizduotę pagauna gyvi metaforiški vaizdiniai ir jie nesistengia sekti arba sunkiai suvokia teisingas *idėjas*, nuo kurių priklauso išvada. Norint parodyti šiems žmonėms tokios argumentacijos silpnumą, pakanka pašalinti iš jos nereikalingas *idėjas*, kurios, sumišusios ir susipynusios su tomis, nuo kurių priklauso išvada, tariamai rodo esant ryšį ten, kur jo nėra, arba bent jau kliudo atskleisti, kad jo nėra, ir tada išdėstyti derama tvarka grynas *idėjas*, nuo kurių priklauso argumentacijos galia; apžvelgdamas taip išdėstytas *idėjas*, intelek-

tas mato jų ryšį ir gali spręsti apie išvadą visai nepasigesdamas silogizmo.

Aš sutinku, kad tokiais atvejais paprastai naudojami *modusai* ir *figūros*, tarsi tokių padrikų samprotavimų nenuoseklumo atskleidimas visiškai priklausytų nuo silogistinių formų; aš ir pats anksčiau taip maniau, bet nuodugniau ištyręs įsitikinau, kad grynų tarpinių *idėjų* išdėstymas derama tvarka geriau parodo argumentacijos nenuoseklumą negu silogizmas. Ne tik todėl, kad taip kiekviena grandinės grandis pateikiama tiesioginiam intelekto žvilgsniui jai priderančioje vietoje ir dėl to jos ryšys geriausiai pastebimas, bet ir todėl, kad silogizmas parodo nenuoseklumą tik tiems (o tokių nėra ir vieno iš dešimties tūkstančių), kurie puikiai žino *modusus* bei *figūras* ir priežastį, kodėl yra nustatytos tokios formos. Tuo tarpu *idėjų*, kuriomis grindžiama išvada, išdėstymas derama tvarka leidžia įžvelgti ryšio stoką argumentacijoje ir išvados absurdiškumą kiekvienam, ir išmanančiam logiką, ir neišmanančiam jos, kuris supranta terminus ir sugeba suvokti šių *idėjų* atitikimą ar neatitikimą (be šito neįmanoma suvokti samprotavimo galios ar silpnumo, nuoseklumo ar nenuoseklumo nei kai sudaromas silogizmas, nei kai jis nesudaromas).

Antai aš pažinojau žmogų, visiškai neišmaniusį silogizmų, kuris išgirdęs iškart suvokdavo ilgo dirbtinio ir tikėtino samprotavimo silpnumą ir neįtikimumą, tuo tarpu kitus, geriau išmanančius silogizmus, jis suklaidindavo. Manau, kad nedaugelis mano skaitytojų nepažįsta tokių žmonių. Iš tiesų, jeigu būtų kitaip, iškiltų pavojus, kad daugelio valdovų tarybose ginčai vyksta ir reikalai susirinkimuose tvarkomi prastai, nes tie,

kuriais juose pasikliaujama ir kurie paprastai turi lemiamą balsą, ne visuomet turi laimę puikiai išmanyti *silogizmų* formas ar būti *modusų* ir *figūrų* žinovais. Ir jeigu silogizmai būtų vienintelis ar bent jau tikriausias būdas nustatyti dirbtinių samprotavimų klaidoms, nemanau, kad visi žmonės, net valdovai su jų valdžia ir orumu susijusiuose reikaluose taip mėgtų melą ir suklydimą, jog niekada nesistengtų sudaryti silogizmų reikšminguose ginčuose arba manytų, kad juokinga juos pateikti svarstant svarbius reikalus. Man visiškai aišku, kad gabūs ir įžvalgūs žmonės, kurie ne tuščiai ginčijasi laisvalaikiu, bet turi veikti vadovaudamiesi ginčų rezultatais ir dažnai atsakyti už savo klaidas savo galva arba turtu, laikė šias scholastines formas menkai tepadedančiomis atskleisti tiesą ar suklydimą, nes tiems, kurie neatsisako matyti tai, kas jiems aiškiai parodoma, ir viena, ir kita galima parodyti, ir geriau parodyti, be jų.

Antra, kita priežastis, verčianti mane abejoti, ar silogizmas yra vienintelis tinkamas proto įrankis tiesai atskleisti, yra ta, kad nesvarbu, kokia reikšmė išaiškinant suklydimą būtų priskiriama *modusui* ir *figūrai* (tai buvo aptarta anksčiau), šios scholastinės samprotavimo formos ne mažiau palankios suklydimams negu aiškesni argumentacijos būdai; čia aš remiuosi bendrais stebėjimais, kurie visada rodė, kad šie dirbtiniai samprotavimo metodai labiau pritaikyti pagauti ir supainioti intelektą, negu jį pamokyti ir apšviesti. Štai kodėl net šiuo scholastiniu būdu į aklavietę patekę ir nutildyti žmonės retai būna įtikinti arba niekada nebūna įtikinti ir nepereina į nugalėtojo pusę: galbūt jie pripažįsta, kad jų priešininkas sumaniau ginčijasi, tačiau lie-

ka įsitikinę, kad tiesa jų pusėje, ir, nors ir nugalėti, pasitraukia su ta pačia nuomone, kurią turėjo, — šito negalėtų būti, jeigu šis argumentacijos būdas paaiškintų ir įtikintų, ir padėtų žmonėms pamatyti, kur glūdi tiesa. Štai kodėl silogizmas buvo laikomas labiau tinkamu pasiekti pergalei ginče negu atskleisti ar patvirtinti tiesai sąžininguose tyrimuose. Ir jeigu tiesa, kad klaida gali būti suformuluota silogizmais — o šito neįmanoma paneigti,— ją turi atskleisti kažkas kita, o ne silogizmas.

Aš patyriau, jog kai kurie žmonės, kai nepripažįstama visa nauda, kurią jie buvo pratę kam nors priskirti, yra pasiruošę šaukti, kad aš noriu visai tai atmesti. Kad užkirsčiau kelią tokiems neteisingiems ir nepagrįstiems kaltinimams, aš sakau jiems, jog nesu už tai, kad iš intelekto būtų atimtos visos priemonės pažinimui įgyti. Ir jeigu žmonės, išmanantys silogizmus ir įpratę prie jų, mano, kad jie padeda jų protui atskleisti tiesą, mano nuomone, jie turi jais naudotis. Viskas, ko aš siekiu, — tai kad jie nepriskirtų šioms formoms daugiau negu pridera ir nemanytų, jog be jų žmonės visai negali naudotis arba negali visapusiškai naudotis mąstymo sugebėjimu. Kai kurioms akims reikia akinių, kad aiškiai ir ryškiai matytų daiktus; tačiau tegu tie, kuriems reikalingi akiniai, dėl to neteigia, kad be jų niekas negali aiškiai matyti; apie tuos, kurie taip elgiasi, manys, kad iš meilės menui (kuriam jie galbūt yra skolingi) jie sumenkina ir diskriminuoja prigimtį ir nepasitiki ja. Kai protas yra stiprus ir patyręs, jis savojo įžvalgumo dėka be silogizmo gali matyti greičiau ir aiškiau. Jeigu naudojimasis šiais akiniais taip susilpnino jo regėjimą, kad be jų jis negali matyti argumenta-

cijos nuoseklumo ar nenuoseklumo, aš nebūsiu toks neprotingas, kad priešinčiausi jų naudojimui. Kiekvienas žino, kas geriausiai tinka jo regėjimui. Bet tegu jis dėl to nedaro išvados, kad visi, kurie nesinaudoja tomis pačiomis priemonėmis, kurios reikalingos jam, skendi tamsoje.

5. Tačiau kad ir kaip būtų pažinime, manau, jog pagrįstai galiu teigti, kad *tikimybių atveju* jis *dar* mažiau naudingas arba visai *nenaudingas*. Juk sutikimą čia lemia pranašumas deramai pasvėrus visus argumentus ir visas aplinkybes iš abiejų pusių, — čia silogizmas kuo mažiausiai gali padėti intelektui: jis pasičiumpa vieną tariamą tikimybę ar vieną topinį[26] argumentą ir seka jį, kol intelektas visiškai pameta iš akių nagrinėjamąjį dalyką; versdamas intelektą spręsti kokį nors nuo to dalyko nutolusį keblumą, silogizmas tvirtai jį laiko ten susipainiojusį ir tarsi prirakintą prie silogizmų grandinės, nesuteikdamas jam laisvės, o juo labiau pagalbos, reikalingos išaiškinti, kurioje pusėje, apžvelgus visas aplinkybes, yra didesnė tikimybė.

6. Bet tarkime, kad silogizmas padeda mums (taip, ko gero, gali pasakyti) įtikinti žmones, kad jie klysta ir apsirinka (vis dėlto norėčiau pamatyti žmogų, kurį *silogizmas* privertė atsisakyti savo nuomonės), — vis dėlto jis apvilia *mūsų protą* toje srityje, kuri yra jeigu ne didžiausias jo tobulumas, tai neabejotinai sunkiausias jo uždavinys, ir kurioje mums labiausiai reikalinga jo pagalba: ši sritis apima *įrodymų suradimą ir naujus atradimus. Silogizmo* taisyklės nepateikia intelektui tokių tarpinių *idėjų,* kurios gali parodyti viena nuo kitos nutolusių *idėjų* ryšį. Šis samprotavimo būdas neatskleidžia naujų įrodymų, tai yra tik senų, jau turimų įrodymų išrikia-

vimo ir išdėstymo būdas. Eukleido pirmosios knygos 47-oji teorema[27] yra labai teisinga, tačiau manau, kad ji buvo atrasta ne pagal įprastinės logikos taisykles. Pirmiausia žmogus pažįsta, o paskui jis gali įrodyti remdamasis silogizmais. Taigi pažinimas yra pirmesnis už *silogizmą*, todėl jo žmogui beveik arba visai neprisireikia. Tačiau mūsų žinių atsargos didėja ir naudingi menai bei mokslai daro pažangą daugiausia surandant tas *idėjas*, kurios parodo nutolusių *idėjų* ryšį. Geriausiu atveju *silogizmas* yra menas kovoti naudojantis mūsų turimomis negausiomis žiniomis, jų nė kiek nepapildant. Ir jeigu žmogus sutelktų visą savo protą tik į tai, jis nelabai skirtųsi nuo to, kuris, išgavęs iš žemės gelmių šiek tiek geležies, iš visos jos nukaldintų kalavijus ir įduotų juos į rankas savo tarnams, kad šie kautųsi jais ir smogtų vienas kitam. Jeigu Ispanijos karalius būtų taip panaudojęs savo valdinių rankas ir Ispanijos geležį, jis būtų ištraukęs į dienos šviesą tik nedidelę dalį tų lobių, kurie taip ilgai gulėjo paslėpti tamsiose Amerikos žemės gelmėse. Ir aš esu linkęs manyti, jog tas, kas visą savo proto galią panaudos tik tam, kad mojuotų silogizmais, atskleis tik labai nedidelę dalį tos žinių gausybės, kuri tebeglūdi paslėpta gamtos slaptavietėse ir į kurią, esu linkęs manyti, atvers kelią ir prijungs ją prie bendrų žmonijos žinių atsargų veikiau prigimtinis naivus protas, o ne kokie nors scholastiniai veiksmai pagal griežtas modusų ir figūrų taisykles.

7. Vis dėlto aš neabejoju, kad galima surasti būdų padėti mūsų protui šioje naudingiausioje srityje; taip teigti mane padrąsina išmintingasis Hookeris[28], kuris savo *Bažnyčios politikoje* (kn. I, § 6) rašo taip: „Jeigu

būtų galima pateikti tinkamų priemonių tikrajam menui ir žinojimui įgyti (turiu atvirai pripažinti, kad šis pasaulio amžius, vadinamas mokytu amžiumi, žino nedaug tokių priemonių ir apskritai nekreipia į jas dėmesio), tai prie jų pripratę žmonės sprendimų brandumu nuo dabartinių žmonių skirtųsi beveik taip pat, kaip dabartiniai žmonės skiriasi nuo kvailių." Aš nepretenduoju čia surasti ar atskleisti tas menui tinkamas priemones, apie kurias kalba šis didis gilaus proto žmogus; tačiau aišku, kad tokiomis priemonėmis negalėjo būti nei *silogizmas*, nei dabar vartojama logika, kurie jo laikais buvo taip pat gerai žinomi. Man pakanka, jeigu savo samprotavimu, galbūt šiek tiek nukrypstančiu į šalį (bet man, esu tikras, visiškai nauju ir iš nieko nepasiskolintu), paskatinsiu kitus siekti naujų atradimų ir savo pačių mintyse paieškoti tų menui tinkamų priemonių, kurių, bijau, vargu ar suras žmonės, vergiškai apribojantys save kitų taisyklėmis ir nurodymais. Juk išmindžiotais takais vaikščioja tokie galvijai (taip juos vadina vienas pastabus romėnas), kuriems užtenka minčių tik mėgdžiojimui, *non quo eundem est, sed quo itur*[29]. Tačiau aš drąsiai galiu pasakyti, jog mūsų amžių puošia keletas žmonių, apdovanotų tokia sprendimo galia ir tokiu supratimo platumu, kad jeigu jie sutelktų savo mintis į šį dalyką, galėtų atskleisti naujų, nežinomų būdų pažinimui plėsti.

8. Čia turėjome progą aptarti *silogizmą* apskritai ir jo panaudojimą samprotaujant ir plečiant mūsų pažinimą; prieš užbaigdami šį klausimą turime atkreipti dėmesį į vieną akivaizdžią klaidą *silogizmo* taisyklėse, būtent kad būti teisingas ir pateikti teisingą išvadą gali tik toks silogistinis samprotavimas, kuriame yra bent

vienas bendrasis teiginys. Tarsi mes negalėtume *samprotauti apie atskirybes* ir pažinti jas. Tuo tarpu iš tikrųjų, jeigu į klausimą žiūrėsime teisingai, tiesioginis visų mūsų samprotavimų ir pažinimo objektas yra ne kas kita, kaip atskirybės. Kiekvieno žmogaus samprotavimas ir pažinimas susijęs tik su jo intelekte esančiomis *idėjomis*, o kiekviena iš šių *idėjų* iš tiesų yra atskiras esinys; apie kitus daiktus mes samprotaujame ir juos pažįstame tik tiek, kiek jie atitinka šias mūsų atskiras *idėjas*. Taigi mūsų atskirų *idėjų* atitikimo ar neatitikimo suvokimas yra viso mūsų pažinimo visuma ir kraštinė riba. Visuotinumas jam yra tik atsitiktinumas, jį sudaro tik tai, kad atskiros *idėjos*, kurias apima pažinimas, yra tokios, jog jas gali atitikti ir jomis gali būti pateiktas daugiau negu vienas atskiras daiktas. Tačiau bet kurių dviejų *idėjų* atitikimo ar neatitikimo suvokimas ir, vadinasi, mūsų pažinimas yra toks pat aiškus ir tikras nepriklausomai nuo to, ar kuri nors iš šių *idėjų* arba jos abi gali atvaizduoti daugiau nei vieną realų esinį, ar ne. Prieš užbaigdamas norėčiau aptarti dar vieną su silogizmu susijusį dalyką — ar negalima pagrįstai kelti klausimo, ar dabartinė silogizmo forma yra tokia, kokią jis, protingai žiūrint, turėtų turėti? Kadangi *medius terminus* turi sujungti kraštinius terminus, t.y. tarpinės *idėjos* per jį turi parodyti dviejų aptariamųjų *idėjų* atitikimą ar neatitikimą, tai ar *medius terminus* padėtis nebūtų natūralesnė ir neparodytų kraštinių terminų atitikimo ar neatitikimo aiškiau ir geriau, jeigu jo vieta būtų viduryje tarp jų? Tai lengvai galima padaryti perstačius teiginius ir padarius *medius terminus* pirmojo teiginio tariniu ir antrojo veiksniu. Pavyzdžiui:

Omnis homo est animal,
Omne animal est vivens,
Ergo omnis homo est vivens.

Omne corpus est extensum et solidum,
Nullum extensum et solidum est pura extensio,
Ergo corpus non est pura extensio[30].

Man nėra reikalo varginti skaitytoją *silogizmų*, kurių išvados susijusios su atskirais atvejais, pavyzdžiais. Dėl tos pačios priežasties jiems tinka ta pati forma, kaip ir bendro pobūdžio silogizmams.

Aštuonioliktas skyrius

APIE TIKĖJIMĄ IR PROTĄ BEI SKIRTINGAS JŲ SRITIS

1. Anksčiau buvo parodyta: 1) kad neturėdami *idėjų* mes neišvengiamai esame neišmanėliai ir neturime jokio pažinimo; 2) kad neturėdami argumentų mes esame neišmanėliai ir stokojame racionalaus pažinimo; 3) kad neturėdami aiškių ar apibrėžtų rūšinių *idėjų* mes stokojame bendrojo pažinimo ir tikrumo; 4) kad neturėdami nei savo tam tikrų dalykų pažinimo, nei kitų žmonių liudijimo, kuriais galėtų remtis mūsų protas, mes nežinome tikimybės, kuria galėtume grįsti savo sutikimą.

Mano manymu, remdamiesi šiomis prielaidomis mes galime nustatyti *tikėjimo ir proto* matus ir *ribas:* jų nebuvimas, ko gero, buvo jei ne didžiulės netvarkos pasaulyje, tai bent jau didelių ginčų ir galbūt suklydimų priežastis. Juk kol nebus nuspręsta, kiek mes turime vadovautis protu ir kiek — tikėjimu, tuščiai ginčysimės ir stengsimės įtikinti vienas kitą religijos klausimais.

2. Mano įsitikinimu, kiekviena sekta mielai naudojasi protu, kiek jis jai padeda; bet kai jis apvilia jas, jos šaukia: „Tai tikėjimo dalykas, tai aukščiau už protą!" Ir aš nesuprantu, kaip jos gali su kuo nors ginčytis, o juo labiau įtikinti prieštaraujantįjį, kuris naudoja tą patį argumentą, nenubrėžusios tikslių ribų tarp *tikėjimo* ir *proto*, — tai turėtų būti pirmasis uždavinys visais su *tikėjimu* susijusiais klausimais.

Taigi *protu*, kaip *tikėjimo* priešprieša, aš čia laikau tokių teiginių ar tiesų, kurias intelektas išveda iš *idėjų*, įgytų pritaikius savo įgimtus sugebėjimus, t.y. pojūtį ir refleksiją, tikrumo ar tikimybės atskleidimą.

Kita vertus, *tikėjimas* yra pritarimas kokiam nors teiginiui, sudarytam ne proto dedukcijos būdu, bet pasitikint jį pateikiančiuoju, kaip teiginiui, kokiu nors neįprastu būdu ateinančiam iš Dievo. Šį tiesų atskleidimo žmonėms būdą vadiname *apreiškimu*.

3. Taigi pirmiausia aš teigiu, kad *nė vienas Dievo įkvėptas žmogus jokiu apreiškimu negali perduoti kitiems jokių naujų paprastų idėjų,* kurių jie anksčiau neįgijo per pojūtį ir refleksiją. Kad ir ką jame Dievas įspaustų tiesiogiai savo ranka, šis apreiškimas, jeigu jis apima naujas paprastas *idėjas,* nei žodžiais, nei kokiais nors kitais ženklais negali būti perteiktas kitiems. Juk žodžiai, tiesiogiai mus veikdami, sukelia tik savo natūralių garsų *idėjas;* kaip tik dėl to, kad juos įprasta vartoti kaip ženklus, jie sužadina ir atgaivina mūsų intelekte slypinčias *idėjas,* tačiau tik tokias *idėjas,* kurios buvo jame ir anksčiau. Regimi ar girdimi žodžiai sukelia mūsų mintyse tik tas *idėjas,* kurių ženklai jie mums paprastai buvo, tačiau negali pateikti visiškai naujų ir anksčiau nežinotų paprastų *idėjų.* Taip pat yra su visais kitais

ženklais, negalinčiais žymėti mums daiktų, kurių *idėjų* anksčiau mes apskritai neturėjome.

Taigi, kad ir kokie dalykai buvo atskleisti šv. Pauliui, kai jis buvo paimtas į trečiąjį dangų, kad ir kokių naujų *idėjų* čia įgijo jo intelektas, kitiems jis gali pateikti tik tokius šios vietos apibūdinimus, kad ten esama to, „ko akis neregėjo, ko ausis negirdėjo, kas žmogui į mintį neatėjo“[31]. Ir jeigu tartume, kad Dievas antgamtiniu būdu parodė kam nors būtybių, gyvenančių, pavyzdžiui, Jupiteryje arba Saturne (niekas negali neigti, kad jų gali ten būti) ir turinčių šešias jusles, rūšį ir įspaudė jo intelekte *idėjas,* kurias jiems pateikia ši šeštoji juslė, tai šis žmogus negalėtų žodžiais sukelti kitų žmonių intelektuose šios šeštosios juslės įspaustų *idėjų,* kaip niekas iš mūsų negali žodžių garsais perteikti spalvos *idėjos* žmogui, kuris turi tobulas keturias jusles, tačiau penktosios — regėjimo — niekada neturėjo. Mūsų paprastų *idėjų,* kurios yra visų mūsų sąvokų ir žinių pagrindas ir vienintelis objektas, atžvilgiu mes visiškai priklausome nuo savo proto, aš turiu galvoje — nuo savo prigimtinių sugebėjimų, ir anaiptol negalime įgyti jų, ar kurios nors iš jų, *tradicinio apreiškimo* būdu, — aš sakau „tradicinio apreiškimo“, skirdamas jį nuo „pirmapradžio apreiškimo“. Pastaruoju aš vadinu tiesiogiai paties Dievo žmogaus intelekte padarytus pirmuosius įspaudus, kuriems mes negalime nustatyti jokių ribų; o pirmuoju vadinu šiuos įspaudus, perduotus kitiems žodžiais ir įprastiniais būdais, kuriais mes perteikiame vieni kitiems savo supratimą.

4. *Antra,* aš teigiu, kad *apreiškimas mums gali atskleisti ir perduoti tas pačias tiesas, kurias galime atrasti protu* ir pasitelkę tas *idėjas,* kurias galime įgyti natūraliai. An-

tai Dievas per apreiškimą galėjo mums atskleisti bet kurio Eukleido teiginio teisingumą lygiai taip pat, kaip žmonės patys padaro šį atradimą natūraliai naudodamiesi savo sugebėjimais. Visuose tokiuose dalykuose *apreiškimo* nelabai prisireikia ir juo mažai naudojamasi, nes Dievas suteikė mums natūralių ir tikresnių priemonių įgyti jų pažinimui. Juk kiekviena tiesa, kurią mes aiškiai atrandame remdamiesi savo pačių *idėjų* pažinimu ir kontempliacija, visuomet mums bus tikresnė už tas, kurias mums perdavė *tradicinis apreiškimas*. Mūsų žinojimas, kad šis *apreiškimas* iš pradžių kilo iš Dievo, niekada negali būti toks tikras kaip žinojimas, kurį įgyjame aiškiai ir tiksliai suvokdami mūsų pačių *idėjų* atitikimą ar neatitikimą; pavyzdžiui, jeigu prieš keletą amžių būtų apreikšta, kad trys trikampio kampai lygūs dviem statiesiems, aš galėčiau sutikti su šio teiginio teisingumu pasitikėdamas padavimu, kad jis buvo apreikštas; tačiau tai niekada negalėtų suteikti tokio didelio tikrumo, kokį teikia pažinimas, įgyjamas lyginant ir matuojant mano paties turimas dviejų stačiųjų kampų ir trijų trikampio kampų *idėjas*. Lygiai taip pat yra su faktais, kuriuos mes galime pažinti juslėmis: pavyzdžiui, tvano istoriją mums perteikia raštai, kurių pirminis šaltinis buvo apreiškimas, tačiau, manau, niekas nesakys turįs tokį pat tikrą ir aiškų tvano pažinimą kaip ir Nojus, kuris jį matė, arba kokį jis pats būtų įgijęs, jeigu būtų gyvenęs tuo metu ir jį matęs. Jis yra įsitikinęs tik tiek, kiek pasitiki savo juslėmis, kad taip parašyta knygoje, kurią, kaip manoma, parašė įkvėptas Mozė; tačiau jis nėra toks įsitikinęs, kad šią knygą parašė Mozė, koks būtų tada, jeigu būtų matęs Mozę

ją rašant. Taigi įsitikinimas tuo, kad tai yra apreiškimas, silpnesnis už jo teikiamą tikrumą.

5. Vadinasi, dėl teiginių, kurių tikrumas yra pagrįstas mūsų *idėjų* atitikimo ar neatitikimo suvokimu, įgyjamu arba tiesiogiai intuicija, kaip savaime akivaizdžių teiginių atveju, arba per akivaizdžias proto dedukcijas įrodymuose, mums nereikia *apreiškimo* pagalbos, kad būtų pelnytas mūsų pritarimas ir jie būtų pateikti mūsų intelektui. Jie gali būti arba jau yra įdiegti į jį natūraliais pažinimo būdais, ir tai yra didžiausias tikrumas dėl ko nors, kokį tik mes galime įgyti, išskyrus tiesioginį Dievo apreiškimą, bet ir šiuo atveju mūsų tikrumas negali būti didesnis už mūsų žinojimą, kad tai yra Dievo *apreiškimas*. Tačiau, mano nuomone, niekas negali šiuo pretekstu priversti suabejoti aiškiu žinojimu arba atmesti jį, arba protingai įtikinti žmogų pripažinti tiesa ką nors, kas tiesiogiai prieštarauja aiškiam jo paties intelekto akivaizdumui. Kadangi joks mūsų sugebėjimų, kuriais suvokiame tokius apreiškimus, akivaizdumas negali pranokti mūsų intuityviojo pažinimo tikrumo arba prilygti jam, mes niekada negalime pripažinti tiesa nieko, kas tiesiogiai prieštarauja mūsų aiškiam ir tvirtam žinojimui. Pavyzdžiui, vieno kūno ir vienos vietos *idėjos* taip aiškiai atitinka viena kitą, ir intelektas taip akivaizdžiai suvokia jų atitikimą, jog mes niekada nepritarsime teiginiui, kad tas pats kūnas vienu metu yra dviejose skirtingose vietose, nors ir kiek būtų remiamasi dieviškojo *apreiškimo* autoritetu, nes akivaizdumas, kad, *pirma*, mes neapsigauname priskirdami jį Dievui ir kad, *antra*, teisingai jį suprantame, niekada negali būti toks didelis kaip mūsų intuityviojo pažinimo, kurio dėka mes įžvelgia-

me, jog tas pats kūnas negali vienu metu būti dviejose vietose, akivaizdumas. Todėl *joks teiginys negali būti laikomas dieviškuoju apreiškimu* arba gauti visiems tokiems teiginiams prideramą pritarimą, *jeigu jis prieštarauja mūsų aiškiam intuityviajam pažinimui*. Tai reikštų sugriauti viso pažinimo, akivaizdumo ir bet kokio pritarimo principus bei pagrindus; jeigu abejotini teiginiai užimtų pirmesnę vietą negu savaime akivaizdūs teiginiai, o tai, ką mes tikrai žinome, duotų kelią tam, dėl ko galime klysti, tai pasaulyje nebeliktų jokio skirtumo tarp tiesos ir melo, jokio įtikimumo ir neįtikimumo mato. Todėl tuščias daiktas pateikti kaip *tikėjimo* dalykus teiginius, prieštaraujančius aiškiam mūsų *idėjų* atitikimo ar neatitikimo suvokimui. Jie negali išgauti mūsų sutikimo nei šiuo, nei kokiu nors kitu pavadinimu. Juk *tikėjimas* niekada negali mūsų įtikinti tuo, kas prieštarauja mūsų žinojimui. Nors *tikėjimas* remiasi Dievo (kuris negali meluoti), apreiškiančio mums kokį nors teiginį, liudijimu, tačiau mūsų įsitikinimas tuo, kad tai iš tiesų yra dieviškasis apreiškimas, negali pranokti mūsų žinojimo, nes visa tikrumo galia remiasi mūsų žinojimu, kad Dievas tai apreiškė. Šiuo atveju, kai apreikštu laikomas teiginys prieštarauja mūsų pažinimui arba protui, jis niekada neišvengs prieštaravimo, — būtent jog mes negalime pasakyti, kaip galima įsivaizduoti, kad iš Dievo, dosnaus mūsų būties Kūrėjo, ateina teiginys, kuris, jeigu jį pripažinsime teisingu, turi sugriauti visus mums jo duotus pažinimo principus ir pagrindus, padaryti nenaudingus visus mūsų sugebėjimus, visiškai sugriauti puikiausią jo kūrybos dalį — mūsų intelektą ir pastatyti žmogų į tokią padėtį, kurioje jis turės mažiau šviesos, mažiau vadovavi-

mo negu išnykstantis gyvulys. Jeigu žmogaus intelektui tai, kad kas nors yra dieviškasis apreiškimas, niekada negali būti akivaizdžiau už jo paties proto principų akivaizdumą (arba taip pat akivaizdu), jis niekada negali turėti pagrindo atsisakyti aiškaus proto akivaizdumo, kad rastų vietos teiginiui, kurio *apreiškimas* nėra akivaizdesnis už šių principų akivaizdumą.

6. Tiek žmogus turi naudotis protu ir klausyti jo net tiesioginio ir pirmapradžio *apreiškimo*, kurį, kaip manoma, jis pats patiria, atveju. Tačiau visų tų žmonių, kurie nepretenduoja patirti tiesioginį *apreiškimą*, iš kurių reikalaujama paklusti ir pripažinti kitiems apreikštas tiesas, jiems perduodamas raštuose arba žodžiu, protas turi kur kas daugiau darbo, ir tik jis gali paskatinti mus jas pripažinti. Kadangi tikėjimo dalykas yra tik dieviškasis apreiškimas, ir niekas kita, tikėjimas, kaip mes vartojame šį žodį (paprastai tai vadindami *dieviškuoju tikėjimu*), turi reikalą tik su tais teiginiais, kurie laikomi dieviškai apreikštais. Tad aš nesuprantu, kaip žmonės, laikantys apreiškimą vieninteliu *tikėjimo* objektu, gali teigti, jog patikėjimas, kad vienas ar kitas teiginys, randamas tokioje ar tokioje knygoje, yra įkvėptas Dievo, yra *tikėjimo*, o ne *proto* dalykas, jeigu nėra apreikšta, kad šis teiginys arba viskas šioje knygoje buvo pranešta dieviškosios dvasios. Be tokio *apreiškimo* tikėjimas arba netikėjimas, kad šis teiginys arba visa knyga yra iš Dievo, gali būti tik proto, o ne *tikėjimo* dalykas, ir pritarti jam aš galiu tik pasiremdamas protu, kuris niekada nepareikalaus ir nesuteiks galimybės tikėti tuo, kas prieštarauja jam pačiam: protas negali pritarti tam, kas jam atrodo neprotinga.

Todėl *protas* yra tikrasis teisėjas visais tais klausimais, kur mes nestokojame aiškaus akivaizdumo, pagrįsto mūsų *idėjomis* ir mano minėtais pažinimo principais; ir nors *apreiškimas,* sutikdamas su protu, gali patvirtinti jo nurodymus, tačiau negali tokiais atvejais padaryti jo sprendimų negaliojančių ir *negali priversti mūsų, kai mes turime aiškų ir akivaizdų proto sprendimą, atsisakyti jo dėl priešingos nuomonės tuo pretekstu, kad tai yra tikėjimo dalykas,* — tai negali turėti galios aiškių ir akivaizdžių *proto* nurodymų atžvilgiu.

7. Tačiau, *trečia,* yra daug dalykų, kurių mes turime tik labai netobulas sąvokas arba visai jų neturime, taip pat dalykų, apie kurių praeitį, dabartį ar ateitį pasitelkę savo prigimtinius sugebėjimus visai nieko negalime sužinoti, — kaip tik šie dalykai, kurių mes negalime atskleisti savo prigimtiniais sugebėjimais ir kurie yra aukščiau už *protą,* ir yra *tikrasis tikėjimo objektas,* kai jie apreiškiami. Pavyzdžiui, tai, kad dalis angelų sukilo prieš Dievą ir dėl to neteko turėtos palaimos, kad mirusieji prisikels ir vėl gyvens ir kiti panašūs dalykai, kurių *protas* negali atskleisti, yra grynai *tikėjimo* dalykai, su kuriais *protas* tiesiogiai neturi nieko bendro.

8. Tačiau duodamas mums *proto* šviesą Dievas nesurišo sau rankų, kad negalėtų suteikti mums, kai jam tai atrodys reikalinga, *apreiškimo* šviesos tais klausimais, kur mūsų prigimtiniai sugebėjimai gali mums pateikti tik tikėtiną sprendimą; *apreiškimas,* kur Dievas panorėjo jį suteikti, *turi nugalėti tikėtinus proto spėjimus.* Juk intelektas, nebūdamas tikras to, ko jis akivaizdžiai nežino, teisingumu ir tik nusileisdamas čia įžvelgiamai tikimybei, privalo sutikti su tokiu liudijimu, kuris, kaip jis yra įsitikinęs, gaunamas iš to, kuris negali klysti ir

nenori apgaudinėti. Tačiau vis dėlto *protas* turi spręsti, ar iš tiesų tai yra apreiškimas ir apie žodžių, kuriais jis perteiktas, reikšmę. Iš tiesų, jeigu *apreiškimu* laikoma tai, kas yra priešinga aiškiems proto principams ir akivaizdžiam paties intelekto aiškių ir ryškių *idėjų* pažinimui, tai čia reikia klausyti *proto,* nes tai yra jo srities dalykas; kadangi žmogus niekada negali taip tikrai žinoti, kad jo pažinimo aiškiems principams ir akivaizdumui prieštaraujantis teiginys buvo dieviškai apreikštas arba kad jis teisingai supranta žodžius, kuriais jis buvo perduotas, kaip jis žino, kad teisingas yra priešingas teiginys, tai jis privalo jį nagrinėti ir svarstyti kaip proto dalyką, o ne patikėti juo neįsigilinęs kaip *tikėjimo* dalyku.

9. *Pirma,* bet koks apreikštas teiginys, apie kurio teisingumą mūsų intelektas, pasitelkęs savo prigimtinius sugebėjimus ir sąvokas, negali spręsti, yra grynai *tikėjimo dalykas* ir aukščiau už protą.

Antra, visi teiginiai, apie kuriuos intelektas gali nutarti ir spręsti taikydamas savo prigimtinius sugebėjimus ir remdamasis natūraliai įgytomis *idėjomis,* yra *proto dalykas,* tik su tokia išlyga, kad tais atvejais, kai jis stokoja tikro akivaizdumo ir teiginių teisingumu įsitikina tik remdamasis tikėtinais pagrindais, paliekančiais galimybę, jog yra teisingas priešingas teiginys, be prievartos jo paties pažinimo tikro akivaizdumo atžvilgiu ir bet kokio proto principų griovimo, — tokių tikėtinų teiginių atveju, kartoju, mūsų pritarimą turi lemti akivaizdus *apreiškimas,* net jeigu jis prieštarauja tikimybei. Kur proto principai akivaizdžiai neparodė, kad teiginys tikrai yra teisingas arba klaidingas, ten šitai gali nustatyti aiškus *apreiškimas,* kaip kitas teisingumo prin-

cipas ir pritarimo pagrindas; taigi toks teiginys gali būti *tikėjimo* dalykas ir taip pat gali būti aukščiau už *protą*. Kadangi *protas* šiuo atskiru atveju nesugebėjo pakilti aukščiau už tikimybę, *tikėjimas* pateikė sprendimą ten, kur *proto* nepakako, ir *apreiškimas* parodė, kurioje pusėje tiesa.

10. Tiek driekiasi *tikėjimo* valdos, ir be jokios prievartos *proto* atžvilgiu ar kliudymo jam; proto neįžeidžia ir nedrumsčia nauji tiesos, kylančios aš amžinojo viso pažinimo šaltinio, atradimai, jie padeda jam ir tobulina jį. Tai, ką Dievas apreiškė, yra tikra tiesa, dėl to negali kilti jokių abejonių. Tai yra tikrasis *tikėjimo* objektas; tačiau *protas* turi nuspręsti, ar tai yra dieviškasis apreiškimas, ar ne, jis negali leisti intelektui atmesti didesnį akivaizdumą, kad būtų priimta tai, kas mažiau akivaizdu, arba paremti tikimybę prieš žinojimą ir tikrumą. Kokio nors tradicijos perduodamo apreiškimo dieviškoji kilmė iš tų žodžių, kuriais jis perteikiamas, ir ta prasme, kaip mes jį suprantame, negali būti taip aiškiai ir tikrai akivaizdi, kokie yra proto principai; todėl niekas, *kas yra priešinga aiškiems ir savaime akivaizdiems proto nurodymams ir nesuderinama su jais, neturi teisės būti pateikta arba pripažinta kaip tikėjimo dalykas, su kuriuo protas neturi nieko bendro.* Tai, kas yra dieviškasis *apreiškimas,* turi nugalėti visas mūsų nuomones, prietarus ir interesus ir turi teisę gauti visišką mūsų pritarimą; toks mūsų *proto* pajungimas *tikėjimui* neatima pažinimo gairių, nesukrečia proto pagrindų, bet leidžia mums tam panaudoti savo sugebėjimus, kam jie mums ir buvo duoti.

11. *Jeigu tikėjimo ir proto sritys nebus atskirtos tokiomis ribomis,* religijoje apskritai neliks vietos *protui,* ir absur-

diškos nuomonės bei apeigos, būdingos įvairioms pasaulio religijoms, nenusipelnys pasmerkimo. Juk kaip tik su šiuo *tikėjimo* gyrimu, priešpriešinant jį *protui*, mano manymu, didžiąja dalimi galima sieti tas nesąmones, kurių apstu visose žmoniją valdančiose ir ją skaldančiose religijose. Būdami įsitikinę, kad jie neturi tartis su *protu* dėl religijos dalykų, nors šie akivaizdžiai prieštarautų sveikam protui ir patiems viso jų pažinimo principams, žmonės davė valią savo vaizduotei bei natūraliems prietarams ir dėl to imdavo laikytis tokių keistų nuomonių ir tokių absurdiškų religinių apeigų, jog protingas žmogus negali nesistebėti jų kvailystėmis ir nemanyti, kad visa tai yra nepriimtina didžiam ir išmintingam Dievui ir negali neatrodyti juokinga ir įžeidžiama blaiviam ir doram žmogui. Todėl kaip tik religijoje, kuri turėtų labiausiai mus skirti nuo gyvulių ir ypač iškelti mus, kaip protingas būtybes, aukščiau už gyvulius, žmonės dažnai būna patys neprotingiausi ir nesąmoningesni net už gyvulius. *Credo, quia impossibile est: tikiu, nes tai neįmanoma*[32], — tai gali būti laikoma doro žmogaus uolumo proveržiu, tačiau būtų žmonėms visai netikusi taisyklė pasirinkti pažiūroms ar religijai.

Dvidešimt pirmas skyrius

APIE MOKSLŲ SKIRSTYMĄ

1. Viskas, ką gali aprėpti žmogaus intelektas, yra arba, *pirma*, daiktų, kokie jie yra patys savaime, prigimtis, jų santykiai ir veikimo būdas; arba, *antra*, tai, ką pats žmogus, kaip protingas ir laisvas veikėjas, turi daryti, kad pasiektų kokį nors tikslą, ypač laimę; arba,

trečia, būdai ir priemonės, kuriomis įgyjamas ir perduodamas vieno ir kito pažinimas. Aš manau, *mokslą* iš tiesų galima suskirstyti į tokius *tris skyrius.*

2. *Pirma,* daiktų, kokie jie yra patys savaime, jų sandaros, savybių ir veiksmų pažinimas; čia aš turiu galvoje ne tik materiją ir kūną, bet ir dvasias, kurios taip pat turi prigimtį, sandarą ir veikia, kaip ir kūnai. Šitai aš vadinu *φυσική* šiek tiek platesne šio žodžio prasme, arba *gamtos filosofija.* Jos tikslas — grynai spekuliatyvi tiesa; viskas, kas gali pateikti žmogaus intelektui tokią tiesą, patenka į šį skyrių, ar tai būtų pats Dievas, angelai, dvasios, kūnai, ar kokios nors jų ypatybės, tokios kaip skaičius, forma ir t.t.

3. *Antra, πρακτική,* mokėjimas teisingai naudotis savo galiomis ir veiksmais siekiant gerų ir naudingų dalykų. Svarbiausia šioje srityje yra *etika,* siekianti surasti į laimę vedančias žmonių elgesio taisykles ir matus bei jų taikymo būdus. Jos tikslas — ne gryna spekuliacija ir tiesos pažinimas, bet teisingumas ir jį atitinkantis elgesys.

4. *Trečia,* trečiąjį skyrių galima pavadinti *σημειωτική,* arba *ženklų teorija;* kadangi įprasčiausi ženklai yra žodžiai, ji visai vykusiai dar vadinama *λογική, logika;* jos uždavinys — išsiaiškinti ženklų, kuriais intelektas naudojasi, kad suprastų daiktus arba perduotų savo žinias kitiems, prigimtį. Kadangi intelekto kontempliuojamų daiktų, išskyrus jį patį, nėra intelekte, jam būtinai turi būti pateikta kas nors kita kaip jo nagrinėjamo daikto ženklas arba atvaizdas, ir tai yra *idėjos.* Kadangi vieno žmogaus mintis sudarančių *idėjų* reginys negali tiesiogiai atsiverti kitam ir jos gali būti kaupiamos tik atmintyje, nelabai patikimoje saugykloje, todėl tam, kad

galėtume perduoti savo mintis vienas kitam ir užfiksuoti jas savo pačių reikmėms, mums taip pat reikalingi mūsų *idėjų* ženklai. Patogiausi žmonėms pasirodė artikuliuoti garsai, todėl jie visuotinai vartojami. Štai kodėl *idėjų* ir žodžių, kaip svarbiausių pažinimo įrankių, aptarimas yra reikšminga samprotavimų, aprėpiančių visą žmogiškąjį pažinimą, dalis. Ir jeigu jie būtų pasverti skyrium ir deramai aptarti, ko gero, pateiktų mums kitokią logiką ir kritiką negu tos, kurias žinojome iki šiol.

5. Mano manymu, *tai pirmasis ir bendriausias, be to, natūraliausias* mūsų intelekto objektų *skirstymas.* Juk žmogus gali sutelkti savo mintis tik arba į pačių *daiktų* kontempliaciją, kad atskleistų tiesą, arba į jo paties galioje esančius daiktus, t.y. į savo *veiksmus,* kad pasiektų savo paties tikslus, arba į *ženklus,* kuriuos intelektas vartoja ir vienu, ir kitu atveju, ir teisingą jų išdėstymą, kad aiškiau pažintų. Kadangi visi šie trys dalykai, t.y. *daiktai,* kiek jie patys savaime yra pažinūs, *veiksmai,* kiek jie priklauso nuo mūsų ir padeda pasiekti laimę, ir teisingas *ženklų* vartojimas siekiant pažinimo, skiriasi *toto coelo*[33], man tai atrodė esančios trys didžiosios intelektinio pasaulio sritys, visiškai atskiros ir skirtingos.

PABAIGA

PAAIŠKINIMAI

Esė apie žmogaus intelektą, vieną iš svarbiausių savo veikalų, nulėmusių jo vietą Vakarų filosofinės minties istorijoje, Johnas Locke'as pradėjo rašyti 1671 m. Šis darbas su pertrūkiais tęsėsi beveik dvidešimt metų. Pirmasis *Esė* leidimas buvo išspausdintas pačioje 1689 m. pabaigoje, nors datuotas 1690 m. Kiek anksčiau, 1688 m., žurnale „Bibliothèque universelle" pasirodė veikalo santrauka prancūzų kalba. Po Locke'o mirties jo archyve buvo rasti treji veikalo apmatai, parašyti 1671 m. (2) ir 1685 m. Šiuolaikinis Locke'o kūrybos tyrinėtojas Richardas Aaronas juos sąlygiškai pavadino „Apmatai A, B ir C" („Drafts A, B, C") ir pirmąjį iš jų išleido knygoje *An Early Draft of Locke's Essay together with Excerpts from his Journals*, ed. by R. J. Aaron and Jocelyn Gibb (Oxford, 1936). Visi apmatai išleisti knygoje *Drafts for an Essay concerning Human Understanding* (Oxford, 1980).

Pasirodžius veikalui, Locke'as sulaukė daugelio kritinių atsiliepimų. Atsakydamas į kritiką, jis parengė gerokai pataisytą ir papildytą antrąjį *Esė* leidimą, kuris išėjo 1694 m. Trečiasis leidimas (perspausdintas antrasis) išėjo 1695 m. Ketvirtasis, pataisytas ir papildytas, leidimas pasirodė 1700 m. Penktasis leidimas, išėjęs 1706 m., jau po Locke'o mirties, taip pat buvo jo pataisytas ir papildytas. Locke'ui tebegyvenant išėjo *Esė* vertimas į prancūzų kalbą (Amsterdame 1700 m.), kurio rengimą jis aktyviai kuravo, taip pat vertimas į lotynų kalbą (Londone 1701 m.), kuriuo jis irgi rūpinosi.

Kadangi veikalas buvo rašomas ilgai, su pertrūkiais, kai kurie jo skyriai yra pernelyg ištęsti, esama pasikartojimų. Ir pats Locke'as matė šiuos *Esė* trūkumus, pripažino, kad kai kurios jos dalys galėtų būti sutrumpintos, tačiau pats nebesiėmė šito padaryti.

Pirmąjį sutrumpintą *Esė* variantą savo studentams parengė Oksfordo universiteto dėstytojas Johnas Wynne'as, 1694 m. gavęs Locke'o sutikimą. Iš esmės tai buvo veikalo konspektas, išdėstytas paties Wynne'o žodžiais. XVIII a. ir XIX a. pradžioje pasirodė daug kitų Locke'o *Esė* santraukų, konspektų, apžvalgų, paprastai skirtų studentams. Paminėtina Williamo Duncano knyga *Logikos pagrindai* (*The Elements of Logic*, 1748) — detalus Locke'o veikalo atpasakojimas (daugelyje vietų tiesiog pažodinis). Ji buvo labai populiari, daugelį kartų perspausdinta.

Profesoriaus Johno W. Yoltono, daugelio knygų ir straipsnių apie Locke'ą autoriaus, parengto sutrumpinto *Esė* varianto, kurio vertimas į lietuvių kalbą spausdinamas šioje knygoje, pagrindą sudaro penktasis veikalo leidimas. Tai yra paties Locke'o tekstas, ne pertvarkytas, o tik sutrumpintas atsisakant kai kurių pernelyg ištęstų samprotavimų, pasikartojimų, pavyzdžių.

[1] Turimas galvoje būrelis artimų Locke'o draugų, kurie diskutuodavo filosofijos ir politikos klausimais. Čia minimas pokalbis, paskatinęs Locke'ą parašyti *Esė*, įvyko 1671 m. pradžioje. Vienas iš jo dalyvių Jamesas Tyrellis (1642—1718) savajame *Esė* egzemplioriuje (jis saugomas Britų muziejuje) paliko įrašą, kuriame nurodo, kad buvo kalbama apie dorovės ir apreikštosios religijos principus.

[2] Šis žodis buvo pasirinktas kaip Locke'o vartojamo termino *understanding* atitikmuo remiantis tuo, kad angliškasis terminas atitinka lotynų k. žodį *intellectus*, kurį ir pats Locke'as vartojo rašydamas lotyniškai (*intellectus humanus*). Į vokiečių k. *understanding* verčiamas *Verstand*, į prancūzų k. — *entendement*. (Galbūt čia vertėtų prisiminti S. Šalkauskio siūlytą vartoti šia reikš-

me lietuvišką žodį „aumuo"?) Knygoje dažnai pasitaikantis terminas *mind* paprastai vartojamas kaip *understanding* sinonimas, todėl dažniausiai taip pat verčiamas „intelektas". Locke'o vartojamas terminas *reason* verčiamas „protas" (vok. *Vernunft*, pranc. *raison*). (Apie Locke'o vartojamų terminų prasmę žr. P. H. Nidditchiaus pratarmę kn.: Locke, John. *An Essay concerning Human Understanding*, Oxford University Press, 1979, p. XXII—XXIII.)

[3] Turimi galvoje minėtojo būrelio nariai.

[4] *Robert Boyle* (1627—1691) — anglų chemikas, fizikas ir filosofas, Locke'o draugas. 1662 m. nustatė dujų tūrio ir slėgio ryšį esant pastoviai temperatūrai (vadinamąjį Boyle'io ir Mariotte'o dėsnį). Locke'as perėmė iš jo korpuskulinę materijos teoriją, išdėstytą knygoje *Formų ir savybių kilmė pagal korpuskulinę filosofiją* (*The Origin of Forms and Qualities*, 1666), iš jo sužinojo apie eksperimentinius ir empirinius metodus. Boyle'is išleido Locke'o *Oro istoriją* (*History of the Air*), papildęs ją savo paties meteorologiniais stebėjimais.

Thomas Sydenham (1624—1689) — žymus anglų gydytojas, vienas iš klinikinės medicinos pradininkų. Sukūrė ligonio stebėjimo metodą. Artimas Locke'o draugas, padaręs jam didelę įtaką.

[5] *Christian Huygens* (lot. *Huygenius*, 1629—1695) — olandų fizikas, matematikas ir astronomas. Pateikė naują skaičiaus π skaičiavimo būdą, tyrė įvairių kreivių savybes, parašė vieną pirmųjų tikimybių teorijos traktatų *Apie skaičiavimus žaidžiant kauliukais* (1657). Kartu su R. Hooke'u nustatė pastovius termometro taškus — ledo tirpimo ir vandens virimo temperatūrą. Išrado svyruoklinį laikrodį, atrado kūnų tampriųjų susidūrimų dėsnius ir kt. *Traktate apie šviesą* (1690) išdėstė banginę šviesos teoriją, paaiškino bangų sklidimą.

[6] Kalbama apie *Esė* santrauką, paskelbtą prancūzų kalba 1688 m. sausio mėnesį žurnale „Bibliothèque universelle et histo-

rique de l'année" (t. VIII, p. 49—142) pavadinimu „Extrait d'un Livre Anglais qui n'est pas encore publié, intitulé *Essai Philosophique concernant L'Entendement*". Šį žurnalą Amsterdame leido Jeanas Leclercas (1657—1736), šveicarų filologas, istorikas ir teologas, artimas Locke'o draugas. Tai buvo svarbiausias literatūrinis periodinis leidinys to meto Europoje. Locke'as šiam žurnalui parašė ir daugiau straipsnių.

Pirma knyga
Apie įgimtas sąvokas

1 *2 Pt 1, 3*. Biblijos citatos pateikiamos iš naujausio prof. Antano Rubšio versto Senojo Testamento ir prof. Česlovo Kavaliausko versto Naujojo Testamento leidimo, redaguoto Petro Kimbrio (*Biblija arba Šventasis Raštas*. Ekumeninis leidimas. — Vilnius: Lietuvos Biblijos draugija, 1999).

2 Aliuzija į *Pat 20, 27*: „Žmogaus gyvybės alsavimas yra Viešpaties žibintas, apreiškiantis visas jo būties gelmes".

3 „Bendros sąvokos" (*gr.*).

4 „Iš naujo" (*lot.*).

5 *Leviatanas* — biblinė pabaisa, to paties pavadinimo Th. Hobbeso (1588—1679) veikale simbolizuojanti valstybės valdžią.

6 „Neįmanoma kartu būti ir nebūti" (*lot.*).

7 Užuomina į graikų rašytojo Lukiano (apie 120—180 m. po Kr.) satyrą „Gaidys, arba Mikilo sapnas", kurioje pašiepiama senovės graikų filosofui Pitagorui (570—500 m. pr. Kr.) priskiriama sielų persikėlimo teorija. Satyroje batsiuvį Mikilą iš malonaus sapno prižadinęs gaidys kalba žmogaus balsu, sakosi esąs Pitagoras, pavirtęs gaidžiu, o prieš tapdamas Pitagoru buvęs Euforbu, vienu iš narsiausių trojiečių karių, kritusiu nuo Menelajo rankos (žr. Homeras. *Iliada*, XVI, 808; VII, 9). Pasak

Diogeno Laertijo, Pitagoras teigė kadaise buvęs Etalidu, Hermio sūnumi, ir iš jo gavęs atminties dovaną. Paskui jo siela, pabuvusi įvairiuose augaluose ir gyvūnuose, įsikūnijusi Euforbo kūne, šiam žuvus persikėlusi į Hermotimą, vėliau — į Pirą, o po jo mirties — į Pitagorą. Dėl atminties dovanos jis prisimenąs visas savo sielos klajones (*Filosofų gyvenimai*, VIII, 1, 4—5).

[8] *Saldanijos įlanka* -- nedidelis užutekis Pietų Afrikos pakrantėje (į šiaurę nuo Keiptauno).

[9] *Thomas Roe*, žymus diplomatas, buvo karaliaus Jokūbo ambasadorius prie Didžiojo Mogulo (Mongolų imperijos Indijoje valdovo) 1614—1618 m. Jo pasakojimas apie šį laikotarpį buvo išspausdintas keliautojo *Jeano Thévenot* (1633—1667) knygoje *Pasakojimai apie įvairias nepaprastas keliones...* (*Relations de divers voyages curieux...*, 1665).

[10] *Jean de Léry* (1534—1601) — prancūzų kalvinistas, pirmasis protestantų misionierius Amerikos žemyne, knygos *Vienos kelionės į Brazilijos žemę istorija* (*Histoire de une voyage fait un la terre du Bresil*, 1578) autorius.

[11] Apie šiuos autorius duomenų nerasta.

[12] „Mes aptikome tokią gentį, kuri neturėjo jokių pavadinimų, žyminčių Dievą ar žmogaus sielą, neturėjo jokių šventenybių, jokių stabų" (*lot.*). Čia Locke'as remiasi misionieriaus jėzuito Nicholaus del Techo (XVII a.), 25 metus gyvenusio Paragvajuje ir kitose Pietų Amerikos šalyse, *Užrašais, pasakojančiais apie Paragvajų ir Karibų žemes.*

[13] Kalbama apie *Simoną de La Loubère'ą* (1642—1729), keliautoją, Liudviko XIV pasiuntinį Siame (dab. Tailande) 1687 m. Šią kelionę jis aprašė knygoje *Apie Siamo karalystę* (1691).

[14] *Ferdinandas Navarietis* (1620—1689) — ispanų misionierius dominikonas, 1646 m. ordino pasiųstas į Filipinus, o vėliau į Kiniją, kur praleido daugiau kaip 20 metų. Parašė veikalą *Kinų*

religijos istoriją (1700). Jo žinios apie Kiniją pateikiamos kn.: A. and J. Churchill. *A Collection of Voyages and Travels* (1704).

Antra knyga
Apie idėjas

[1] Turimas galvoje R. Descartes'o ir jo šalininkų požiūris.

[2] *Ps 121, 4.*

[3] *Kastoras* ir *Poluksas* (gr. *Πολυδεύκης* — Polideukas) — mitiniai dvyniai Dioskūrai, Dzeuso ir Ledos sūnūs.

[4] *Herkulis* — lotyniška *Heraklio* vardo forma.

[5] *Rozenkroiceriai* — slaptos masonų draugijos, kurios įkūrėju laikomas Christianas Rosenkreuzas (XIV a. pabaiga), nariai. Apie juos buvo kalbama, kad jie turį įvairių okultinių žinių ir galių.

[6] Tikriausiai Locke'as turi galvoje bandymus, atliktus Florencijos bandymų akademijoje. Pranešimas apie juos buvo paskelbtas Akademijos leidinyje *Saggi di naturali esperienze fatte neil' Accademia del Cimento* (1667).

[7] *Ps 16, 11.*

[8] Turima galvoje anglų k. abėcėlė.

[9] *Porfyras* (gr. *πορφύρα* — purpuras) — magminė uoliena su stambiais mineralų kristalais, įsiterpusiais į vėliau susidariusią smulkiagrūdę pagrindinę uolienos masę.

[10] *William Molyneux* (1658—1698) — airių matematikas, artimas Locke'o draugas, nemažai prisidėjęs tobulinant *Esė* tekstą. Jo patarimu antrajam *Esė* leidimui Locke'as parašė naują skyrių „Apie tapatumą ir skirtingumą", pertvarkė skyrių „Apie galią".

[11] Ši problema, kurią Molyneux išdėstė 1693 m. kovo 2 d. laiške Locke'ui, ne kartą buvo svarstoma XVII—XVIII a. filosofų raštuose ir įvairiai jų sprendžiama. Ją aptarė G. W. Leibnizas, E. B. de Condillacas, D. Diderot ir kt.

[12] Šis skystis buvo vartojamas kaip vaistas nuo nefrito (inkstų uždegimo). Žiūrint į šį skystį skirtingu kampu, jo spalva keisdavosi.

[13] Seni anglų ilgio matai: *perčas* = 5,5 jardų = 5,029 m, *furlongas* -1 / 8 anglų mylios = 231,5 m.

[14] *Grosas* — dvylika tuzinų (smulkių galanterijos, kanceliarijos ir pan. prekių matas).

[15] „Iki begalybės" (*lot.*).

[16] Oksfordo universiteto biblioteka, įkurta 1602 m., pavadinta jos įkūrėjo Thomaso Bodley'o (1545—1613), anglų valstybės veikėjo ir mokslininko, vardu.

[17] „Dalys už dalių" (*lot.*).

[18] Žodis „substancija" yra sudarytas iš lotynų k. žodžių *sub* — „po, apačioje" ir *stare* — „stovėti".

[19] „Didžiulė žiojėjanti bedugnė" (*gr.*).

[20] „Jei neklausi — žinau" (*lot.*). Tai šv. Augustino (354—430) žodžiai iš *Išpažinimų* (kn. XI, sk. XIV, 17).

[21] „Didysis ratas" (*lot.*). Čia turimas galvoje ekvatorius.

[22] „Svajojimas" (*pranc.*).

[23] „Šventojo Vito šokis" (*lot.*).

[24] *Midas* — mitinis Frigijos karalius, garsėjęs savo turtais. Dionisas buvo patenkinęs jo norą, kad viskas, prie ko jis prisilies, virstų auksu. Kai kartą per Apolono ir Pano muzikavimo varžybas nugalėtoju buvo pripažintas Apolonas, Midas supeikė šį sprendimą. Supykęs Apolonas nubaudė Midą — „pagražino" jį asilo ausimis.

[25] *Pat 13, 12.*

[26] *Pr 30, 1.*

[27] *1 Kor 7, 9.*

[28] *Ostrakizmas* Senovės Graikijoje — valstybei pavojingų piliečių ištrėmimas (neliečiant turto) nusprendus slaptu balsavimu liaudies susirinkime. *Proskripcija* Senovės Romoje — viešas paskelbimas už įstatymo ribų kartu konfiskuojant turtą.

[29] „Veikimo būdas" (*lot.*).

[30] *Karališkasis vanduo* (lot. *aqua regia*) — prisotintų druskos ir azoto rūgščių tirpalų mišinys (3:1).

[31] „Ne [tam tikroje] vietoje, bet kur nors" (*lot.*).

[32] Turima galvoje šveicarų matematiko ir fiziko Jakobo Bernoulli'o (1654—1705) koncepcija, išdėstyta knygoje *Apie eterio trauką* (*De gravitate etheris*, 1680). Jis teigė egzistuojant pasaulinį eterį ir jo slėgiu bandė paaiškinti kūnų dalių ryšį, taigi ir jų tįsumą.

[33] „Subtili medžiaga" (*lot.*).

[34] Tokių mikroskopų Locke'o laikais nebuvo.

[35] Parkas Londone, Vestminsterio rajone. Locke'o laikais jame buvo žvėrynas. *Kazuarai* — Australijos stručių rūšis.

[36] „Gamtoje" (*lot.*).

[37] Šį skyrių Locke'as pridėjo antrajame *Esė* leidime savo draugo Molyneux patarimu (žr. šios kn. 10-ą paaiškinimą).

[38] „Individualizacijos principas" (*lot.*).

[39] *Setas, Izmaelis* — bibliniai personažai. *Poncijus Pilotas* — Judėjos prokuratorius (26—36 m. po Kr.), pasak Naujojo Testamento, patvirtinęs mirties nuosprendį Jėzui Kristui (*Mt 27, Lk 23*). *Šv. Austinas* — šv. Augustinas (354—430), žymiausias iš Bažnyčios tėvų. *Cesare Borgia* (1476—1507) — popiežiaus Aleksandro VI sūnus, Šiaurės Italijos valdovas.

[40] *Heliogabalas* (Elagabalas, Varijus Avitas Basianas, 205—222) — Romos imperatorius (218—222). Jis buvo kilęs iš Emesos

(Sirija) saulės dievo kulto tarnų giminės ir perkėlė šį kultą į Romą.

[41] *William Temple* (1628—1699) — britų diplomatas ir rašytojas. Šią ištrauką iš jo knygos *Memuarai apie tai, kas įvyko krikščioniškajame pasaulyje nuo 1672 iki 1679 m.* Locke'as pateikia tik ketvirtajame *Esė* leidime.

[42] „Iš kur tu atvykai?" — „Iš Marinano." — „Kieno tu?" — „Vieno portugalo." — „Ką ten veiki?" — „Prižiūriu viščiukus." — „Tu prižiūri viščiukus?" — „Taip, aš, ir aš gerai išmanau šį darbą" (*pranc.*).

[43] *Nestoras* ir *Tersitas* — Homero *Iliados* personažai, visiškai priešingi savo charakteriais.

[44] Plg. *1 Kor 14, 25* ir *2 Kor 5, 10.*

[45] *Konsteblis* — viduramžiais vyriausiasis karaliaus rūmų, pilies ar tvirtovės valdytojas.

[46] *James Lowde* — anglų dvasininkas. Jo knyga (*Discourse concerning the Nature of Man*) pasirodė 1694 m. Jis buvo vienintelis *Esė* kritikas, kuriam Locke'as viešai atsakė (išskyrus Vorčesterio vyskupą Stillingfleetą, su kuriuo vyko ilga polemika).

[47] „Už nuopelnus atpildas laukia" (*lot.*). — Vergilijus. *Eneida,* I, 461. *A. Dambrausko* vertimas.

[48] „Gamtoje nėra nieko vertingesnio už dorybę, už garbę, už orumą, už moralinę vertybę" (*lot.*). — Ciceronas. *Tuskulo svarstymai,* II, 20.

[49] Senovės graikų mitologijoje *kentaurai* buvo vaizduojami kaip būtybės, kurių liemuo ir kojos arklio, o viršutinė dalis — žmogaus, vyro arba moters (priešingai, negu rašo Locke'as).

[50] Šis skyrius buvo įdėtas į ketvirtąjį *Esė* leidimą, tačiau tikriausiai buvo parašytas anksčiau.

Trečia knyga
Apie žodžius

[1] *Augustas, Gajus Oktavijus* (63 m. pr. Kr. — 14 m. po Kr.) — Romos imperatorius nuo 27 m. pr. Kr. Gajus Julijus Cezaris buvo jo senelio brolis iš motinos pusės, auklėjo jaunuolį kaip savo įpėdinį, aštuoniolikmetį įsūnijo ir paskyrė savo paveldėtoju. Nuo to laiko jis gavo vardą Gajus Julijus Cezaris Oktavianas.

[2] *Bucefalas* — Aleksandro Makedoniečio karo žirgas.

[3] „Gyva" (*lot.*).

[4] „Giminė ir rūšinis skirtumas" (*lot.*).

[5] „Kūnas" (*lot.*).

[6] *Tulijus* — Markas Tulijus Ciceronas.

[7] „Judėjimas" (*ol.*).

[8] „To, kas egzistuoja kaip galimybė, veiksmas, kiek tai turi galimybę" (*lot.*). Šitaip judėjimą apibrėžė Aristotelis (*Metafizika*, XI, 9, 1065b 15—20; plg. *Fizika*, III, 201a 10—12), taip pat Tomas Akvinietis Aristotelio *Fizikos* komentare (*Fizika*, III, 2, § 285).

[9] Žr. Dekartas R. *Filosofijos pradai*, d. II, § 25. — Kn.: Dekartas R. *Rinktiniai raštai*. V.: Mintis, 1978, p. 276.

[10] Žr. Aristotelis. *Apie sielą*, II, 7, 418b. — Kn.: Aristotelis. *Rinktiniai raštai*. V.: Mintis, 1990, p. 362.

[11] *Karibų kalbos* — indėnų kalbų, vartojamų Pietų ir Centrinėje Amerikoje, šeima. *Vestų kalba* — viena iš jų.

[12] *Versura* — romėnų teisės terminas, reiškiantis paskolą skolai padengti, gautą iš trečiojo asmens. *Corban* — žydų religinio ritualo terminas, žymintis kulto reikmenis.

[13] Turimas galvoje iškilmingas karvedžio nugalėtojo įvažiavimas į Romą. Jeigu kare būdavo nukauta daugiau kaip 5000

priešų, Romos senatas leisdavo *triumfuoti* — surengti iškilmingas eitynes per miestą nuo Marso lauko iki Forumo ir iki Kapitolijaus. Jose dalyvaudavo senatoriai ir magistratai, kariuomenė, būdavo nešamas karo grobis, vedami kilmingiausi belaisviai. Iškilmės trukdavo visą dieną (vėliau — keletą dienų) ir baigdavosi puota.

[14] Kalbama apie bokšto laikrodį su astronominiu įtaisu Strasbūro gotikinėje katedroje (baigta statyti XVII a.).

[15] Apie *kazuarus* žr. II kn. 35-ą paaiškinimą. Kas yra *kveričinčijos*, nepavyko išsiaiškinti.

[16] „Už tikrumą tegu atsako autorius" (*lot.*).

[17] „Protingas gyvūnas", „beplunksnis gyvūnas, dvikojis, su plačiais nagais" (*lot.*). Šio apibrėžimo istoriją pateikia Diogenas Laertijas (*Filosofų gyvenimai*, VI, 2, 40).

[18] *Gilles Ménage* (1613—1692) — prancūzų filologas ir gramatikas.

[19] *Fortunio Liceto* (1577—1657) — italų gydytojas, tyrinėjęs išsigimimų priežastis ir rūšis.

[20] Žr. *Sk 22, 28—30.*

[21] *Gerundijus* — veiksmažodinis daiktavardis (lotynų k. gramatikos terminas).

[22] „Jeigu nenori, kad tave suprastų, į tave nereikia kreipti dėmesio" (*lot.*).

[23] „Pirminė materija" (*lot.*).

[24] *Aristeidas* (apie 540—467 m. pr. Kr.) — graikų ir persų karų laikotarpio Atėnų politikas, pramintas Teisinguoju.

[25] „Salieras", „kalnų ožys" (*lot.*).

Ketvirta knyga
Apie žinojimą ir nuomonę

[1] Tikriausiai turima galvoje I. Newtono knyga *Matematiniai gamtos filosofijos pagrindai* (*Philosophiae naturalis principia mathematica*, 1687).

[2] „Iš to, kas anksčiau pažinta ir anksčiau priimta" (*lot.*).

[3] Žr. II kn. 12-ą paaiškinimą.

[4] Turimas galvoje izraelitų gyvenimas Egipto vergijoje, aprašytas *Išėjimo knygos* 1—12 skyriuose. Apie Egipto tamsą rašoma taip: „Tada Viešpats tarė Mozei: „Ištiesk ranką dangaus link, kad Egipto kraštą apgaubtų tamsa — tamsa, kurią būtų galima pajusti. Taigi Mozė ištiesė ranką dangaus link, ir visiška tamsa tris dienas gaubė visą Egipto kraštą. Žmonės negalėjo vieni kitų matyti ir per tris dienas pasijudinti iš vietos..." (*Iš 10, 21—23*).

[5] Turimas galvoje Marko Tulijaus Cicerono (106—43 m. pr. Kr.) traktatas *Apie pareigas* (*De officiis*), kuriame piešiamas idealaus piliečio paveikslas.

[6] „Kūniškumas, juslumas, sugebėjimas judėti, protingumas, gebėjimas juoktis" (*lot.*).

[7] Svaras = 20 šilingų, šilingas = 12 pensų. (Nuo 1971 m. svaras = 100 pensų).

[8] Markas Tulijus Ciceronas. *Apie įstatymus.*

[9] *Rom 1, 20.*

[10] „Niekas iš nieko nesidaro" (*lot.*). Pagrindinio epikūrininkų filosofijos teiginio, išdėstyto Lukrecijaus (apie 97—55 m. pr. Kr.) poemoje *Apie daiktų prigimtį* (*De rerum natura*, I, 146—158), parafrazė.

[11] „Gamtoje" (*lot.*).

[12] „Amžinosios tiesos" (*lot.*).

[13] „Tai, kas iš anksto priimta" (*lot.*).

[14] *Polemonas* (m. 273 m. pr. Kr.) — sen. graikų filosofas, Ksenokrato mokinys.

[15] *Anaksimenas Miletietis* (585—528 m. pr. Kr.) — sen. graikų filosofas, Mileto mokyklos atstovas, parašęs veikalą *Apie gamtą* (*Περι φύσεως*). Visa ko pirminiu elementu laikė orą.

[16] *Aristipas Kirėnietis* (435—360 m. pr. Kr.) buvo Sokrato mokinys, tačiau išliko nuo jo nepriklausomas. Keliaudamas iš vienos vietos į kitą, mokė už pinigus, vėliau gimtinėje įkūrė kirėniečių filosofijos mokyklą. Malonumą laikė svarbiausiu žmogaus siekiu, todėl jo filosofija vadinama hedonizmu. Daugelį šimtmečių Aristipas buvo laikomas meno gyventi pavyzdžiu.

[17] *Antistenas* (apie 455—366 m. pr. Kr. — Sokrato mokinys ir draugas, sofistų, ypač Gorgijo, mokinys, jungęs Sokrato ir sofistų teorijas. Kinikų mokyklos įkūrėjas, mokinius ugdęs rūsčia dorovine praktika.

[18] *Archelajas* (V a. pr. Kr.) — sen. graikų filosofas, Anaksagoro mokinys, draugavęs su Sofokliu. Spėjama, kad jis buvęs Sokrato mokytojas. Minimą teiginį pateikia Diogenas Laertijas (*Filosofų gyvenimai*, II, 4, 16).

[19] „Aukščiausiasis gėris" (*lot.*).

[20] *Tiberijus Julijus Cezaris* (42 m. pr. Kr.—37 m. po Kr.) — Romos imperatorius (14—37 m. po Kr.). Prieš tapdamas imperatoriumi buvo vadinamas Tiberijumi Klaudijumi Neronu.

[21] *Gajus Julijus Cezaris* (100—44 m. pr. Kr.), *Gnėjus Pompėjus* (106—48 m. pr. Kr.) ir *Markas Licinijus Krasas* (115—53 m. pr. Kr.) sudarė pirmąjį triumviratą (60 m. pr. Kr.). Krasui žuvus mūšyje prie Karų, tarp Cezario ir Pompėjaus kilo konfliktas, prasidėjo pilietinis karas. Pompėjus pralaimėjo Cezariui mūšį

ties Farsalu (48 m. pr. Kr.), pabėgo į Egiptą ir ten buvo nužudytas.

[22] „Už" ir „prieš" (*lot.*).

[23] „Vidurinysis terminas" (*lot.*).

[24] „Gyvūnas" (*lot.*).

[25] „Žmogus", „gyva būtybė" (*lot.*).

[26] *Topiniu argumentu* Aristotelis vadina įrodymą, grindžiamą tikimybe paremta prielaida.

[27] Ši teorema teigia, kad stačiojo trikampio įžambinės kvadratas lygus statinių kvadratų sumai (vadinamoji Pitagoro teorema). *Eukleidas* — Aleksandrijos matematikas, apie 300 m. pr. Kr. parašęs labai aiškų vadovėlį *Elementai (Στοιχεῖα).*

[28] *Richard Hooker* (1554—1600) — anglų teologas, turėjęs didelę įtaką Locke'o politinėms pažiūroms. Turima galvoje jo knyga *Bažnyčios politikos dėsniai* (*The Laws of Ecclesiastical Policy*).

[29] „Ne ten, kur reikia eiti, bet ten, kur einama" (*lot.*). Tai eilutė iš Horacijaus *Laiškų* (I, 19).

[30] „Kiekvienas žmogus yra gyvūnas.
Kiekvienas gyvūnas yra gyva būtybė.
Vadinasi, kiekvienas žmogus yra gyva būtybė."
„Kiekvienas kūnas yra tįsumas ir tankis.
Joks tįsumas ir tankis nėra grynas tįsumas.
Vadinasi, kūnas nėra grynas tįsumas" (*lot.*).

[31] *1 Kor 2, 9.*

[32] Tai Tertuliano (apie 160—220), vieno iš Bažnyčios tėvų, posakis (*Apie Kristaus kūną* (*De carne Christi*), V).

[33] „Labai ryškiai" (*lot.*).

Parengė *Ramutė Rybelienė*

VARDŲ RODYKLĖ

Aaron, Richard 625
Adomas 170
Aleksandras VI, popiežius 632
Aleksandras Makedonietis 359, 634
Anaksagoras 637
Anaksimenas Mietietis 568, 637
Antistenas 568, 637
Apolonas 631
Archelajas 568, 637
Aristeidas 433, 635
Aristipas Kirėnietis 568, 637
Aristotelis 598, 634, 638
Augustas, Gajus Oktavijus 357, 634
Augustinas, šv. 276, 631, 632
Austinas, šv., *žr.* Augustinas

Bacon, Francis 9
Berkeley, George 16
Bernoulli, Jakob 632
Bileamas 403
Bodley, Sir Thomas 157, 631
Boyle, Robert 9, 25, 627
Borgia, Cesare 276, 632

Cezaris, Gajus Julijus 588, 634, 637
Churchill, A. ir J. 74, 630
Ciceronas, Markas Tulijus 302, 373, 495, 542, 634, 636
Condillac, Étienne Bonnot de 630
Cromwell, Oliver 10

Dambrauskas, Antanas 633
Descartes, René 10, 12, 13, 375, 630, 634
Diderot, Denis 630
Diogenas Laertijas 629, 635, 637
Dionisas 631
Duncan, William 626
Dzeusas 630

Etalidas 629
Euforbas 71, 628—629

Eukleidas 475, 491, 540, 615, 638
Eurialas 157

Ferdinandas Navarietis 74, 629

Gassendi, Pierre 10
Gibb, Jocelyn 625
Gorgijas 637

Heliogabalas 632
Heraklis, *žr.* Herkulis
Herkulis 91, 630
Hermis 629
Hermotimas 629
Hobbes, Thomas 9, 63, 628
Hooke, Robert 627
Hooker, Richard 609, 638
Homeras 628, 633
Horacijus 638
Huygenius (Huygens), Christian 25, 627
Hume, David 16

Ieva 170
Izmaelis 276, 632

Yolton, John W. 626

Jėzus Kristus 632
Jokūbas II 10, 629
Jokūbas, šv. 267, 408

Kant, Immanuel 16
Karolis II 10
Kastoras 91, 630
Kavaliauskas, Česlovas 628
Kimbrys, Petras 628
Krasas, Markas Licinijus 637
Ksenokratas 637

La Loubère, Simon de 74, 629
La Martinière, P. M. 73
Leclerc, Jean 628
Leda 630
Leibniz, Gottfried Wilhelm 12, 630
Léry, Jean de 73, 629
Liceto, Fortunio 400, 634
Liudvikas XIV 629
Locke, John 9—16, 625—630, 632—633, 638
Lowde, James 302—303, 633
Lukianas 628
Lukrecijus 636

Marija II Stuart 10
Mariotte, E. 627
Martynas, šv. 395
Masham, Francis 10
Maurice 277—278
Ménage, Gilles 399, 635
Menelajas 628
Midas 202, 631
Mill, John Stuart 16
Molyneux, William 134, 630, 632
Mozė 615, 636

Nestoras 286, 633
Newton, Isaac 25, 636
Nidditch, Peter H. 627
Nisas 157
Nojus 288, 615

Ovington, J. A. 73

Panas 631
Paulius, šv. 11, 214, 302
Petras, šv. 38
Pilotas, Poncijus 276, 632
Piras 629
Pitagoras 71, 628—629, 638
Platonas 12, 91, 293, 435, 568
Plečkaitis, Romanas 11
Polemonas 568, 637
Poluksas 91, 630
Pompėjus, Gnėjus 589, 637

Roe, Sir Thomas 73, 629
Rosenkreuz, Christian 630
Rubšys, Antanas 628
Russell, Bertrand 16

Setas 276, 632
Shaftesbury (Anthony Ashley Cooper) 10
Sydenham, Thomas 25, 627
Sofoklis 637
Sokratas 90, 91, 276, 285, 289—291, 293, 637
Stillingfleet, Edward 633
Stuartai 10

Šalkauskis, Stasys 626

Techo, Nicholaus del 73, 629
Temple, Sir William 277, 633
Terry, E. 73
Tersitas 286, 633
Tertulianas 638
Thévenot, Jean 73, 629
Tiberijus Julijus Cezaris 588, 637
Tyrell, James 626
Tomas Akvinietis 634
Tulijus, *žr.* Ciceronas

Vergilijus 157, 302, 633
Vilhelmas III Oranietis 10

Wynne, John 626

John Locke
ESĖ APIE ŽMOGAUS INTELEKTĄ
Iš anglų kalbos vertė
Ramutė Rybelienė

Dailininkas *Algimantas Dapšys*
Maketavo *Irutė Stukienė*

SL 1573. 2000 03 15. Užsakymas 45
Išleido „Pradų" leidykla, T. Vrublevskio g. 6, 2000 Vilnius
Spaudė BĮ UAB „Litimo" spaustuvė, Liepkalnio g. 97, 2030 Vilnius

Printed in Lithuania

Locke, John

Lo-23 Esė apie žmogaus intelektą / John Locke. – Vilnius: Pradai, 2000 – 641 p. – (Atviros Lietuvos knyga: ALK, ISSN 1392–1673)

Virš. aut. ir antr. nenurodyti. – Kn. taip pat: Locke ir jo pažinimo teorija / Antanas Rybelis, p. 9–16. – Vardų r-klė: p. 639–641

ISBN 9986-943-37-X

Tai vienas svarbiausių žymaus XVII a. anglų filosofo empiristo Johno Locke'o (1632–1704) veikalų, kuriame autorius, jo paties žodžiais tariant, siekė „ištirti žmogiškojo pažinimo kilmę, tikrumą ir apimtį, taip pat tikėjimo, nuomonės ir pritarimo pagrindus bei laipsnius". Čia pateikiama sistemiška, argumentuota proto ir pažinimo filosofija, grindžiama empirizmo principais. Be fundamentalių pažinimo problemų, veikale taip pat aptariami kai kurie kalbos filosofijos, logikos, religijos filosofijos ir moralės filosofijos klausimai.

UDK 165.6/8

„Jeigu mes niekuo netikėsime dėl to, kad negalime pažinti visų dalykų, elgsimės bemaž taip pat protingai, kaip ir tas, kuris nesinaudos kojomis, bet ramiai sėdės ir žus dėl to, kad neturi sparnų ir negali skraidyti.“

Locke

„*Esė apie žmogaus intelektą* yra tikras mokslo, filosofijos, etikos, lingvistikos, psichologijos, logikos, teologijos sąvokų, ginčytinų klausimų ir problemų šaltinis.“

John W. Yolton

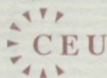
ATVIROS LIETUVOS KNYGA

KLASIKA

Atviros Lietuvos fondo remiamos serijos tikslas – pateikti klasikinius filosofijos ir politinės minties tekstus nuo antikos iki XIX a. Šios knygos leidimą ALF remia kartu su Vidurio Europos universiteto Vertimų projektu.

ISSN 1392- 1673
ISBN 9986-943-37-X

Rekomenduojama kaina 20 Lt